

МЕЛИТОН КАЗИТЫ

НАШЕ БОГАТСТВО

Литературно-критические произведения

4-я книга

Дом печати
Цхинвал
2016

ХЪАЗИТЫ МЕЛИТОН

НÆ ИС, НÆ БИС

Литературон-критикон уацмыстæ

4-æм чиныг

Мыхуыры хæдзар
Цхинвал
2016

83 (Осет.)
К 14

*Научный редактор –
кандидат педагогических наук, доцент СОГУ*
Бежаева Ф. Г.

Хъазиты М. Р.
К-14 Нæ ис, нæ бис. Литературон-критикон уацмыстæ. 4-æм
чиныг. – Цхинвал, Мыхуыры хæдзар, 2016. – 472 ф.

Казиты (Казиев) М. Р.
Наше богатство.: Литературно-критические произведения, 4-я книга.

В книгу вошли две монографии: «Мир поэта» о жизни и творчестве Камала
Ходова и «Тихим голосом» о творчестве Коста Маргиева. Автор обстоятельно
проанализировал творчество известных осетинских писателей.

Издание рассчитано на широкий круг читателей.

ISBN – Издательский №2

© Казиев М. Р., 2016
© Дом печати РЮО, 2016

ПОЭТЫ ДУНЕ

РАЗНЫХАС

Хурыскастæн йæхи афон ис. Мæнгæй нæ акæнынц: «Æнафоны цы уасæг ныууаса, уымæн кард – йæ хос». Царды цалх сæдæгай, милуангай азты тулы, тулы æмæ æрæвæрдта йæхи фидар фæтк. Алцыдæр хъуамæ фæзына йæхи афоныл. Цæра йæхи цардæй.

Цардмæ лæмбынæг куы 'ркæсæм, уæд дзы алцыдæр цыма йæхи сæрмагонд нывæстмæ гæсгæ рæзы. Уырдыгæй йын нæй фæиппæрдгæнæн. Уæд фæкæлы уыцы цæг. Ногæй йæ сæндидзын кæнынæн бахъæуы æнустæ. Уымæн æмæ, алы адæймагау, йæхи хъысмæт ис цæмæнфæнды дæр. Уыцы хъысмæтæн абарæн ис æндæр цæимæдæр. Фæлæ комкоммæ уыцы æндæр цыдæры никуы фæлхат кæндзæнис. Цæрдзæн йæхи цардæй, цæудзæнис йæхи фæндагыл.

Афтæ у ирон аив литературæйы хъысмæт дæр. Куы равзæрдис, мах æй нырма цас зонæм, уæдæй, XIX-æм æнусæй фæстæмæ – рæзт æмæ цард этапгай.¹

Хатт сæрмагонд программæмæ гæсгæ дæр – 30-æм азтæй зæгъын. Кæд уымæн рæзт схонæн ис, уæд. «Æмткæй 30-æм азты поэзийæн уыд агитацион здæхт, уымæ гæсгæ уыд риторикон. Бæгънæг публицистикæ рæгъы цыдис æмдзæвгæты бæсты. Поэттæ сæ хæсыл нымæдтой заводтæ æмæ колхозты куыст æмдзæвгæтæй дзурын, хицæн кусджыты æнтыстытæ æвдисын, сæ хъæнтæ хурмæ хæссын. Пæлæхсар бæласы бын дидинæг куыд нæ рæзы, афтæ публицистикæйы ауон æмпылди лирика»,² – зæгъы зынгæ ирон фыссæг æмæ литературæиртасæг Джыккайты Шамил. Фæлæ йын алыхатт дæр уыд реалистон бындур.

Уыцы зæххон цардæй цæрыны принциптæ йын Мам-

¹ Дж у с о й т ы Н а ф и. История осетинской литературы. Книга 1. – Тбилис, 1980.

² Дж ы к к а й т ы Ш а м и л. Ирон литературæйы истори. – Дзæуджы-хъæу, 2002. – 223 ф.

сыраты Темырболат, Хетæгкаты Къоста, Гæдиаты Секъа, Брытъиаты Елбыздыхъо, Коцойты Арсен æмæ се 'ннæ дзæнæтыбадинаг æмсисонтæй базадысты.

Октябры революци бæстæйы, адæмы цард иннæрдæм афæлдæхта. Нæ литературæйы райдыдта ног этап æмæ рæст йæ фидар æмæ раст бындурыл. Уыцы бындур æрмæстдæр 1937-æм азы троцкизмы дуджы тымыгътæ ныр-ризын кодтой. Нæ хуыздæрты нын адæмы знæгтæ куы рахуыдтой, афтæмæй сæ адæмы æцæг знæгтæ туджы зæйæн, æрмæстдæр ирæттæ кæй сты, уый тыххæй куы фæласын кодтой, уæд нын нæхи дæр, нæ литературæ дæр сæ зæрды уыд къухылтухгæ скæнын.

Тыхджын цы нæ кæны, мæгуыр цы нæ бары. Æвзæргæнджытæ куы фæфылдæр ваййынц, уæд хæрамдзинад хæхты цъар стигъы. Уæдæ хус «фæллойдон зарджыты» Цæрукъаты Алыксандры сыгъдæг хъæлæс, чи зоны, поэтикон æвзагæй дзургæйæ, революци уыдис. Фыдыбæстæйы Стыр хæст кæй æрæйæфта – Калоты Хазби, Плиты Грис, Гафез æмæ бирæ æндæрты хъæлæстимæ æнæхъæн оркестрау уыдысты.¹ В. Белинский цæйау загъта чиныджы тыххæй: «Книга есть жизнь нашего времени. В ней все нуждаются – и старые, и молодые, и деловые, и ничего не делающие; дети – также»,² уый хорз æмбæрстой æмæ æмбарынц нæ фысджытæ. Алчидæр сæ дуджы азфыссæг, ома цардфыссæг уымæн уыдис æмæ у.

Æмæ нæ буц хистæртæ æххæст кодтой уыцы æвæджиау хæс. Сæ фæлтæр, сæ адæмы раз нæ уыдысты къæмдзæстыг. Сæрыстыр сæ стæм абон дæр. Фæлæ адæмы знаджы номы тас адæмæн се уонгæй куыд сæфт, – æниу дзы бирæтæ нырма дæр фæхæппæй тæрсынц, – афтæ сæ уды хæлцæн сæрибар, цæвæнтæ чи кæны, ахæм поэзи хъуыд. Уымæ гæсгæ нæ литературæйы алы этапæн дæр йæхи фысджытæ уыдис æмæ ис, кæд се 'ппæт дæр иу зарæджы хъæргæнджытæ уыдысты æмæ сты, уæддæр. 60-æм азты ирон поэзимæ цы фæсивæд æрбацыди, уыдоны тыххæй зынгæ фыссæг æмæ литературæиртасæг

¹ Д ж у с о й т ы Н а ф и. Ирон аив дзырды сæрвæлтау. – Цхинвал, 1966. – 13 ф.

² Б е л и н с к и й В. Г. Полн. собр. соч. Т.4. – М., 1954. – 85 ф.

Джусойты Нафи афтæ, ома уыцы «...фæлтæр бирæ уыдысты, фæлæ дзы цыппар лæппуйы, Дюмайы цыппар мушкетерау, бынтон æнгом уыдысты, мæнæ иронау куыд акæнынц – иу хæдон дæр сын уæгъд уыди. Уыдон уыдысты Хъодзаты Ахсар, Малиты Васо, Джыккайты Шамил æмæ Ходы Камал. Ацы лæппутæй, зиумæ куы ‘рбацыдысты, уæдæй фæстæмæ стыр ныфс æвæрдтой хистæр фæлтæры хуыздæр минæвæрттæ – Плиты Грис, Гафез, Дзугаты Георги, Цæрукъаты Алыксандр, Мамсыраты Дæбе, Дзаттиаты Тотырбег æмæ иннæтæ. Гъе, æмæ цыппар дæр рацыдысты æцæг ныфсы лæгтæ нæ литературæйæн».¹

Уыцы «...фæлтæр бирæ уыдысты, фæлæ дзы цыппар лæппуйы» Нафи хуымæтæджы нæ равзæрста. Фæлтæрд критичы цæст федта, уыцы цыппар лæппуйы тыхфыст кæй нæ кæнынц, искæй кæй нæ фæзмынц, се ‘рдзон курдиат сыл кæй садзы базыртæ. «И пошли они, солнцем палимы».²

Уый афтæ хъуамæ уа. Хетæгкаты Къоста, Гæдиаты Секъа, Брытъиаты Елбыздыхъо, Коцойты Арсен æмæ ноджы бирæ æндæр стыр фысджытæ цы адæмæн ис, уыдонæн нæ нывæфтыд литературæмæ нæй хом, фæлурс уацмыстæ хæссыны бар.

Хуыцауы ратгæ курдиатыл адæм сæ цæст тагъд æрæвæрынц. Тагъд æмæ æнустæм. П. Г. Германы загъдау: «... выше и выше стремим мы полет наших птиц».³

Ацы цыппар лæппуйы ирон чыныгкæсæг сæ фыццаг уацмыстæй бауарзта, æмæ сыл кæронмæ у иузæрдыг. Алкæмæн дæр сæ ис йæхи дзуринæгтæ, йæхи дзырды ад. Фæлæ абон нæ ныхасы сæр уыдзæнис, уыцы цыппары кæстæр Ходы Камал ирон поэзимæ цы хуынтимæ æрбацыд æмæ уыдон цæттæ кæнын йæ къухы куыд æфты, ууыл.

Æнæмæнг исчи ахъуыды кæндзæнис: «Камал нырма йе сфæлдыстадон тыхы куы ис, уæд, цы сарæзта, уымæй развæлгъау цæмæн хъæуы хатдзæгтæ аразын?» Йæхи дæр ын куы бафарстæуыд, ома дæ литературон ныхыфыст

¹ Хурзæрин, 2001. – 20 июнь.

² Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. в 15 т. Т. 2. –Л., 1981. – 48 ф.

³ Правда, 1933. – 7-æм август.

æххæстæй раргом, уæд йæ дзуапп уыдис: «Складывается судьба любого писателя, творца, художника, другое дело как. Удовлетворен ли я сегодня тем, что имею? Конечно, нет. Многие планы, особенно касающиеся прозы, не сбылись, остались полусделанными, потому что очень много времени отнимает общественная деятельность, что тоже важно. Считаю, что тем самым зря времени не теряю. Я чувствую: то, что я делаю в разных комиссиях, например, по возрождению осетинского языка или по правам человека, или участие в каких-то незапланированных событиях, на которые нужно откликнуться, это тоже необходимо, приносит определенную пользу моему народу – я обратную связь чувствую. Вот в этом отношении удовлетворение испытываю. А сугубо творческие планы, как я уже сказал, далеки от идеала – пишу редко»¹.

Æрвылуысм, – исты зæгъинаг æм ис æви нæ, – гæххæтт æнæхъуаджы чи сафы, уыдонæн се ‘мбисонд – сæхи. Камал ахæм фыссæггæндтæм куы хауид, уæд йæхиуыл дæр, йе сфæлдыстадыл дæр ницæмæн хъæуид дзурын. Йе сфæлдыстадон фæндагæй кæй никуы иппæрд кæны, уый тыххæй йæ ныхасы йæхæдаг йæхиуыл цæуы комдзог – æмæ раст кæны: «...я считаю для себя важным творческим процессом и чтение – не только русской классики, но и китайской, японской, латино-американской, современной русской литературы. Сейчас читаю Шекспира, притом общеизвестные трагедии «Отелло», «Макбет», «Гамлет» и так далее. «Кориолан...». И опять испытываю огромное удовлетворение, чувство творческой радости». – Стæй дарддæр, «...в Шекспире нахожу ответы на многие вопросы, которые нас тревожат: о сути жизни, о психологии человека, о недостатках этого мироздания вообще. Читая и перечитывая Шекспира, каждый раз думаю: да, не зря он считается сверхчеловеком, художником на все времена. То же самое и Данте, его «Божественную комедию» также читаю и перечитываю постоянно».²

Уыдон сты, сфæлдыстадон хъаруйæ æххæст чи у, æр-

¹ Северная Осетия, 2001. – Хурхæтæны маейы 2-æм бон.

² Уый дæр уым.

вылбон дæр сфæлдыстадон æнтыстытæм æнхъæлмæ кæсæн кæмæ ис, ахæм фыссæджы митæ æмæ фæндтæ. Фæлæ уый афтæ нæ амонь, сфæлдыстадон кусæг цалынмæ йæ зæгъйнагтæ нывгонд нæ фæцис, уæдмæ йæ кой нæ хъæуы.

Хъыгагæн, ахæм зондыл лæуд стæм, цыма лæмбынæг ныхас кæнын æмбæлы æрмæстдæр нæ литературайы класикты сфæлдыстадыл. Æниу, уыдоны цард æмæ сфæлдыстад æппынæдзух иртасыны дæр кæд Джусойты Нафи æмæ ма иу-дыууæ авторæй раппæлæм, иннæтæн секой фысджыты бæрæгбонтимæ баст ваййы. Удæгас фыссæджы ног чиныг рухс куы фены, æмæ йыл информацийы хуызы цалдæр ихсыд хъуыдыйы куы фæзæгъæм, уæд ууыл нæ дзул фæвæййы лæвæрд. Йæ дзуринагтæ æххæстæй кæд фæуыздæнис нывæст, уымæ фæкæсæм, нæхицæй кæстæр куы ваййы, уæд дæр.

Афтæмæй та рæстаг, зæрдæбын æмæ хæд-зонд хъуыды (уадз, рæвдауæн ныхас дæр) иууыл тынгдæр фæхъæуы удæгас авторы. Уый йын æрмæст зæрдæлхæнæн нæ ваййы, фæлæ царды, сфæлдыстады ныфсы хос дæр. Уый дæр, мæгуыр, «...мятежный, просит бури, как будто в бурях есть покой».¹ Рæстаг, хъуыздæджы ныхас сфæлдыстадон кусæджы ног æнтыстыты бæрзæндтæм хизын кæны, афтæмæй йыл нæ фырзондджынаы, æлгъин стæм.

Камал уыцы кары нал ис, æз нæ, фæлæ йæ цыфæнды стыр адæймаг дæр Хуыцауы цъупмæ куы сиса, уæддæр уымæй мæнæ-мæнæ уæлдай стъæлфт фæкæна, йæ сæр разила, æмæ дзы истæмæй фыдæнхъæл фæуæм. Нырма йæм бирæ аивадон уацмыстæм æнхъæлмæ кæсы чыныгкæсæг. Фæлæ сæйраг у æндæр хъуыздæг: Ходы Камал, куыд æцæг курдиатджын поэт, афтæ Ирыстоны, ирон аив литературайы раджы ссардта йæ бынат.² Ис ын йæхи поэтикон дуне. Æмæ мах фæнды æви нæ, уæддæр уыцы дуне – Поэты дуне, – домь, цас гæнæн ис, уыйбæрц лæмбынæг ныхас. Фæлæ алы фыссæджы сфæлдыстады дæр бирæ сусæгдзинадтæ ваййы, уæлдайдæр, йæ поэтикайы. Уымæ гæсгæ сæ рагом кæнын иу удæн æнцон ни-

¹ Лермонтов М. Ю. Собр. соч. в 4 т. Т. 1. – Л., 1979. – 347 ф.

² Хурзæрин, 2001. – Хурхæтæны мæйы 20-æм бон.

куы уыдис. Ацы куысты нæдæр ахæм хæс æвæрын мæ разы. Сæйраджы сæйраг бацархайдтон поэты ахсджиагдæр дзуринагтæ фергомдæр кæнын æмæ сын сæ нысаниуæг, сæ аивтæ фенын, цард нывæфтыдæй куыд æвдисы, уымæй дæр – алыфарсонæй, уый раргом кæныныл. Уыцы хъуыддаг мæ къухы куыд бафтыд, уымæн æвдисæн уыдзæнис чиныг-кæсæг. Фæлæ уыцы тæрхоны размæ, æгъдау куыд амонь, афтæ нæ цæст ахæссæм фыссæджы цард æмæ сфæлдыстадыл; нæ бон куыд бауа, афтæ йын йæ цин æмæ йæ сагъæс, йæ уды рис банкъарыныл бацархайæм. Уæд фендзыстæм, не 'рвылбоны цардæй куыд райгуыры зæрдæскъæф, нуарджын аивад.

ЗӘХХОН ЦАРДӘЙ ПОЭТИКОН ДУНЕМӘ

1

Нә Иры зәхх курдиәттә дәттыныл әлгъин никуы уыд. Әндәр хъуыддаг у, уыцы курдиәтты-иу барәвдауын куынае базыдтам әмә базонаем. Хатт сын, ныхасмә уа-дзинаг дәр чи нәу, ахәмтә дәр сә зәрдәтә скъахынц, уыдонән дәр цыдәр фыд ракаенын сә бон кәй у, уый рав-дисыны охыл...

Къостайән йә рәстәджды нә базыдтам аккаг ләггад бакәнын, куыд әмбәлдис, афтә нәм нә зынд әрттиваг пъагәтты аууонай; Секъайән йә ингәны дур дәр фе-сәфтам; нә драматургийы бындурәвәрәг Елбызды-хъойы ном цәмәй әнустәм баныгәдтаиккам, уый тых-хәй цы азимаг уынаффәтә фәхастам, уыдон абоны онг дәр иууыл ивд нәма сты...

Нә зонаем нә дзылләйы ләгтән сә уәгасәй әмбәл-гә аргъ кәнын.

Бынтон әндәр хабар у Ходы Камал.

Әвзонг поэт ма куы уыдис, уәдәй фәстәмә йә зонын, әмә алыхатт дәр – дзырдхъом, – куы бахъәуы, уәд – дзырд-барон дәр, – нымад, куырыхон адәймаг. Әгәрыстәмәй, Ирыстоны цәгат хайы зачъеджын фысджыты иурәстә-джды се ‘пәты дәр Камалтә хуыдтой. Афтә сә кәмән загътаис, уый Камал нәу, уыдон дәм фәхъыг уыдаиккой: «Ау, Камалы мын дә амонын хъәуы?»

Әнә аххосәй ницы вәййы. Цәмәй адәмән уд әмә дзәцц суай, зондәй дә фәрсой, дә фәдыл цәуой, уый тыххәй хъуамә дзылләйы амондән гуыр д уай, дә цард, дә уды фарн сын хъуамә хәләг ма кәнай.

Уый нә хәс у. Уыцы хәсы тыххәй Джусойты Нафи, зын-гә ирон фыссәг әмә литературәиртасәг, афтә зәгъы: «Фыссәджды хәс йә адәмы, йә райгуырән уәзәджды раз –

уый, мәнмә гәсгә, у ныййарәг адәмы зәрдәхатт, уый духовон фәлтәрддзинад зондәй ләмбынәг уынын әмә зәрдәйә та, магнитон хатәгау, хатын».¹ Джыккайты Шамил романтик кәй у, уымә гәсгә йә фәкарздар кодта: «Поэты цард хызәмар у»² – әмә сәм азым әрхәссән нәй.

Камал нә дзылләйы фарнән райгуырд. Райгуырд Ирыстоны цәгат хайы Рахизфарсы районы Зәрөнд Бәтәхьойыхәуы. Фыдыбәстәйы стыр хәсты райдайән азы, 1941-әм азы тәәнджы мәйы 26-әм бон. Фәлә йын ницы сә бон баци тәәнджы мәйы цәвәнтән дәр, фыдхәсты фыдәвзәрәнтән дәр, хәстоны сидзәры тыхст бонтән дәр. Астазон скьолайы фәстә куыста Бесләны хойрадгы комбинаты әмә ахуыр кодта кусәг фәсивәды скьолайы, каст әй фәцис 1959-әм азы. Акуыста Дзәуджыхәуы Ирон театры, активон хайад иста газетты куысты, уыд телеуынаны хистәр редактор. Фәлә йә поэзи йәхимә тынгәй-тынгдәр кәй әлвәста, уый тыххәй ацыд Мәскуыйы Горькийы номыл Литературон институтмә әмә йә каст фәцис 1970-әм азы.

Литинститут бирә хәрзты бацыд нә фысджытәй иу кьордән. Аивады сусәгдзинәдтәй уым бирә базыдтой Цәрукъаты Алыксандр, Дзаболаты Хазби, Гаглойты Владимир, Дзуццаты Хадзы-Мурат, Хаджеты Таймураз әмә әндәртә. Аивады әцәг скьола уыд Ходы фыртән. «Куырд куырдыл ахуыр кәны»³ – зәгъы ирон әмбисөнд.

Камал уыйфәстә зәрдәбынәй куыста журнал «Мах дуджы» редакцийы критикә әмә публицистикәйы хайады сәргъләууәгәй, рауагъдад «Ир»-ы редакторәй, Цәгат Ирыстоны Министрты Советы цур Мыхуыр әмә чингуыты базарады комитеты сәрдарәй, Цәгат Ирыстоны ирон театры директорәй, 1990-әм азәй у Республикә Цәгат Ирыстоны-Аланийы Фысджыты цәдисы сәрдар. Цәргә-цәрәнбонты та – йә адәмән ләггадгәнәг.

Цалдәр хъуыдыйады, әмә цыма йә биографи әнәхәәнәй бацыдис уым. Фәлә әцәгәй афтә нәу. Уыцы рәстәджы алы аз, алы мәй, стәй, чи зоны, алы бон дәр йе-

¹ Дж у с о й т ы Н. Г. Ирон аив дзырды сәрвәлтау. – Цхинвал, 1966. – 307 ф.

² Дж ы к к а й т ы Ш а м и л. Ныхасы фарн. – Дзәуджыхәу, 1996. – 2007 ф.

³ Ирон әмбисәндтә. – Дзәуджыхәу, 1976. – 183 ф.

дзаг уыдис йæхи цинтæ æмæ мæстытæй. Поэтæн сæ алчи-дæр йемæ хаста цин æмæ маст, рухс бæллицтæ æмæ сагъæс. Сæ иуæй дæр ын нæ уыд фæлидзæн æмæ се 'ннæмæй дæр. Раст цыма йемæ райгуырдысты, йе 'мдзæринтæ сты.

Æмæ афтæ дæр у. Ныхыфыстæй фервæзæн нæй, æндæ-ра æнахъом уд царды рухс куы нæма фена, афтæмæй цæмæн хъуамæ фæхицæн уа йæ ныййарæгæй?

Камал йæхи дæр нæма базыдта, афтæ йыл сæмбæлд фыддуджы фыдцæф уыцы уæззау бонты Фыдыбæстæйы хæстæй, æмæ йæ зæрдæ баззад хъæдгомæй:

*Куы федтон боны рухс мæ цæстæй,
Уæд бадтæ акъопты мæйдары
Æмæ зæрдæлхæнæн ныхæстæй
Рæвдыдтай удисæг æмгары.*

*Куы-цу касты мæ мад дæ фыстæг,
Уæд-цу хуыссыдтæн æз æдæрсгæ,
Фæлæ сыгъд топхосы цъæх фæздæг
Уæддæр мæ авдæнмæ æмбæрстон.*

*Нымадæй мыл нæма цыд аз дæр,
Æмæ куы слæууыдтæн мæ къæхтыл,
Ды уæд æмдзæхгæр лыг бæласау
Æрхæудтай тохæй арыд зæххыл.¹*

(«Мæ фыды мысгæйæ»)

Æнæхъæн дунейы æвзагзонынады зындгонд ахуыр-гонд Абайты Васо бæргæ сыгъдæгзæрдæйæ загъта: «Мечь и фандыр – это как бы двойной символ нартского народа»,² фæлæ, нымадæй аз дæр кæуыл нæма цыд, йæ къæхтыл æдæрсгæ чи нæма слæууыд, уый сидзæрæй куы аззайа, уæлдайдæр, Фыдыбæстæйы хæсты дудгæбойнаг рæстæджы, уæд, цы фыдтæ æвзаргæйæ хъомыл кæндзæнис, ууыл зонды цæст акъуырынаг бирæ зонындзинæдтæ нæ хъæуы.

Уыцы зынтæй Камал æнæхай фæцис, зæгъгæ, уый диссаг дæр уыдаид. Хæдзардарджытæ цы бинонты уыд, уыдонæн дæр къæбæр амал кæнын алыхатт сæ къухы не

¹ Х о д ы К а м а л. Цæхх æмæ кæрдзын. – Дзауджыхъæу, 1966. – 15 ф.

² А б а е в В. И. Нартовский эпос осетин. – Цхинвал, 1982. – 68 ф.

‘фтыд, æмæ цы кодтаиккой бинонтæ æнæ фыд? Нæ поэты-иу æнахъомæй уымæн бахъуыд куысты сæр æрлæууын, бинонтæн æххуыс кæнын.

Фæлæ цардæй трагеди никуы арæзта. Уыйхыгъд трагедийæ нывæфтыд фæлгонц аразын у йæ бон. Скифты паддзахы фырт Анахарсис дис кодта, бердзенæгтæм ерысмæ аивады кусджытæ кæй рахизынц, аргъ та сын æндæр чидæртæ кæй фæкæнынц, ууыл.¹ Камал ахæм бар никæмæн ратдзæнис, æмæ исчи йæ бæсты дзура.

Поэт Хæмыцаты Албег йæ иу уац «Азты сæрты цард хуыздæр зыны»-йы афтæ зæгъы: «Азты фæлмæй сыстад кæддæры ныв: хурсыгъд хъæууон изæр, Рахизфарсы районы газеты редакци, литературон иугонды æмбырд... Камал чысыл айрæджы кодта æмæ, куыддæр къæссæрæй æрбахызт, афтæ æфсæрмыгæнгæ загъта: «Бахатыр кæнут, уæ хорзæхæй, куысты æгæр афæстиат дæн æмæ...». Æрбадт мæ бакомкоммæ. Дзырды бар æм куы ‘рхауд, уæд цалдæр ныхасы загъта литкъорды уæнгтæй кæйдæр фыстыты тыххæй (кæй, уый бæлвырд нал хъуыды кæнын), стæй бакаст йæхи æмдзæвгæ «Мæ фыды мысгæйæ»².

Поэтæн иугæр цард аивадмæ æхгæны йæ фæндаг, литкъорды æмбырдмæ дæр æй рæстæгыл нæ уадзы, уæд дзы, чи зоны, хъаст кæнгæйæ у; исчи йæ фыдæн дæр уайдзæфтæ кæнид: кæдæм цыдтæ хæстмæ, цæмæн амардтæ? Ахæмтæ дæр нæм фæзыны.

Фæлæ уыдæтты нæдæр поэзи ис, нæдæр – цард. Аивад йæхæдæг бæллиц у. Нæдæр йæхицæн, нæдæр йæ кусджытæн æмбæлы фаджысы рагъыл цъæмæлтæ уидзын. «Æцæг хæрзæгъдау сфæлдыстад гуыры курдиатæй»,³ – хъуыды кодта Дзуццаты Хадзы-Мурат. Камалы, – уымæ йæ лирикон хъайтары, – æндæр, гуыбын æмæ рагъæй стыр-дæр чи у, уыцы фарстытæ уымæн æндавынц. Йæ цардцух фыдмæ уымæн дзуры:

*Дæ сæрмæ джихæй хур лæууыди,
Фæйнæрдæм сау мигъты фæсырдта...
Цымæ дæ фæстаг дзырд цы уыди?
Цымæ дæ ныстуаны цы куырдытай?*

¹ К о з а е в А. И. Анахарсис. – Цхинвал, 1982. – 122 ф.

² Рæстдзинад, 2001. – Тъæнджы мæйы 25-æм бон.

³ Д з у ц ц а т ы Х.-М. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 29 ф.

Нæ поэты фæлтæр ирон литературæйæн кæд Хъодзаты Ахсар, Малиты Васо æмæ Джыккайты Шамилы хуызæн курдиатджын фысджытæ радта, уæддæр Камалæн царды дæр æмæ сфæлдыстады дæр йæ фæндаг æндæр у.

Тынг мæ нæ уырны, бæлвырд кæныныл исчи схæца, ома стыр уырыссаг поэт Николай Рубцов æмæ Ходы фыртæн исты ис иумæйагæй. Фæлæ Владимир Бондаренко, æндæр стыр уырыссаг поэт, Юрий Кузнецовы дзырдтæй спайда кæнгæйæ, загъта: «... искра славянскому уму» была высечена поэзией Николая Рубцова»¹.

Бондаренко Кузнецовы фæрцы тынг раст бахахх кодта Рубцовы аивады нысаниуæг. Нæ уыд йе 'нусы æхсайæм азты поэтты хуызæн. Уый йæхæдæг дæр хорз зыдта æмæ йæхицæй уыд сæрыстыр:

*Я уплыву на пароходе,
Потом поеду на подводе,
Потом еще на чем-то вроде,
Потом верхом, потом пешком.
Пойду по волоку пешком –
И буду жить в своем народе!²*
(«Экспромт»)

Камал йæ цардуагон æмæ сфæлдыстадон фæндæгтæ йæхирдыгонау сарæзта, цæмæй цæра йæ адæмы æхсæн, фæлæ хъысмæты гаккæй уæддæр фæлидзæн нæй.

Фыдыбæстæйы сæрвæлтау йæ цард нывондæн чи хæсса, уыдонæн удæгасæй дæр, мардæй дæр хъуамæ сæ сæрмæ хур лæууа, фæйнæрдæм сура сау мигъты. Фæлæ сидзæры дæр хъомыл кæнын фæхъæуы. Уæлдайдæр, лæппу йæ уæхскыл æнæмæнг хъуамæ хата нæлгоймаджы арм. Уырдыгæй йæм фæцауы нæлгоймаджы сæрыстырдзинад, уырдыгæй банкъары лæджыхъæды тæф. Æмбисонд уымæн зæгъы: «Хистæр – зондамонæг, кæстæр – æгъдаухæссæг».³

Камал æцæг нæлгоймаджы миниуджытæ кæмæй иста, уый уыдис йæ фыдыфыд. Уый йæ хъомыл кодта. Йæ хуыз ын куынноæ хъуамæ бадардтаид йæ зæрдыл:

¹ Б о н д а р е н к о В л а д и м и р. Неожиданное чудо Рубцова. Литературная Россия, 2004. – Кæрдæджы мæйы 21-æм бон.

² Р у б ц о в Н и к о л а й. – Избранное. – М., 1982. – 167 ф.

³ Ирон æмбисæндтæ. – Дзæуджыхъæу, 1976. – 142 ф.

*Хъуырайнæмгæ дамбаца –
Дæ фæсроны тъыстæй,
Думæданæвæрд хъама –
Дæ астæуыл, ыстæй –
Дæларм-уæларм хъатара.¹
(«Мæ фыдыфыды мысгæйæ»)*

Зæронд лæг-иу сæ «къуыбырсы уæныгыл» (гал нæ, фæлæ уæныгыл – галы азтæм æй чи уагъта!) цыд Зорыхъо-йы хъæдмæ – сидзæр бинонты дарын хъуыд. Уæддæр-иу æй равдæлд – чысыл лæппуйæн йæ дзыппы (дзыппы-тыдзаг кæм уыд, стæй сæ кæд тоныс!) хаста «æмбисонды цымтæ», рæвдыдта-иу æй йæ кастæй.

*Ныртæккæйæу сæ зонин:
Дæ зæнгæйттæ, дæ худ,
Дæ хотыхтæ, дæ гæрзтæ,
Фæлæ дæ мидбылхудт
Нæ уайы, нæ, мæ цæстыл.*

Йæ сабибонты тыхст, уырыд царды кой чифæнды цас-фæнды дæр фæкæнæд, ацы строфайы фæстаг дыууæ рæнхъы поэт цы диссаджы аив детал æрцахста: «Фæлæ дæ мидбылхудт // Нæ уайы, нæ, мæ цæстыл» – уый сæ ныб-бынæй кæндзæнис. Йæ къухтæм тыххæй æмхасæнтæ чи кæны, уый кæм æвдæлди худынмæ!

Чиныгкæсæджы зæрдæйыл чи нæ сæмбæлы, цардæй ахæм хъаст кæныны бæсты Камал алыхатт дæр фæтырны аив деталтæм. Уымæй дæр, бæрц, æлвæст дзырдтæй зæгъынмæ. Джусойты Нафи уымæн фиппайы: «Камалы æмдзæвгæтæй мæ уды алгъыл иу сулæфтæй чи аныдзæвы, æхсинæджы сисау, уыдон сты, фыццаджыдæр, йæхи биографион цардæвæрæнтæй чи рантыст, уыцы рæнхъытæ», – æмæ дарддæр кæны æмдзæвгæ «Мæ фыдыфыды мысгæйæ»-йы кой: «...иунæг хабарæй нæ цæсты раз сысты царды æнæхъæн ныв: саби фыды рæвдыд зоны æрмæст йæ зæронд фыдыфыдæй... Сабийы арвгæронæй айсæфт уыцы рæвдауæг хур дæр, æмæ ма йын уыны «йæ зæнгæйттæ, йæ худ, йæ хотыхтæ, йæ гæрзтæ. Фæлæ йæ

¹ Авторты коллектив. Бонвæррон. – Дзæуджыхъæу, 1962. – 40 ф.

мидбылхудт нæ уайы, нæ, йæ цæстыл...» (æмдзæвгæйы «йæ»-ты бæсты «дæ»-тæ сты – Хъ.М.). Афтæ поэт мидбылхудты койæ амбæхста йæ зæрдæйы æрхæндæг... Камал дзырдаивады арæхсы æппæтмæ дæр. Зоны мадæн уарзондзинады æргом ныхасæй йæ зæрдæ алхæнын, стæй йæ уарзондзинад нывæнды ахæм хуымæтæг хуызы, æмæ йыл мисхалы бæрц дæр гуызаваæ фæуæн нæй»¹.

Йе 'ргом ныхасæй йын æууæндæм йæ уды, йæ поэतिकон дзырды рæстдзинадыл. Уый, рæстдзинадыл æууæндын, тыхджын у. Мæнгæй нæ зæгъынц: «Вера горами двигает».² Уыцы рæстаг дзырд поэтиуарзджыты поэतिकон кæлæнтæй тынгдæр æлвасы йæхимæ:

*Мæ дзæбæх мад!
Цы дын зæгъон –
Нæ зонын.
Мæн тыххæй цас
Фылдæр сагъæс
Æвзарыс.
Фылдæр мæ уыйас
Уарзыс.
Фыдуаг фæдæн...
– Куыд фыдуаг?..
– Лæппу куыд вæййы,
Афтæ:
Æнæрынцой,
Æргомныхас,
Æнæрцæф,
Ысгуыхтуарзаг
Ирон лæппу –
Цæрæццаг.
(«Мæ дзæбæх мад»)*

Максим Горький рæзинагтæй дзырдта: «дети – живые цветы земли»,³ – æмæ уыцы удæгас дидинæг – ирон цæрæццаг лæппу – хорз зоны: мадæй сидзæр – æцæг сидзæр, фыдæй сидзæр – æрдæгсидзæр, æмæ уыцы хæс дæр йæ мадыл

¹ Хурзæрин, 2001. – Хурхæтæны мæйы 20-æм бон.

² Цæуы Евангелийæ (Матфей – 17, 20).

³ Горький М. Собр. соч. в 16 т. Т. 1. – М., 1979. – 304 ф.

кæй уæз кодта. Сæби мады риуыл хъомыл кæны, æмæ поэт йæ райгуырдаей фæстæмæ уыдта, йæ уарзæгой Гыццийыл фыддуг цы уаргъ æвæрдта. Хæсты дуджы, стæй – фæсхæст лæгджын хæдзæрттæн дæр сæхи дарын нæ уыдис сæ бон, æмæ сидзæргæс цы хъуамæ кодтаид йе ‘нахъомтæн? Фæлæ ирон мад фæцудын нæ бауагъта, æнæ фыдаей магуырхуыз чи уыди, уыцы сидзæрты. Фæстæдæр йæ кæстæр поэт куы сси, уæд æм алы раваргæ дзырдтæй рæвдаугæ уымæн дзуры:

*Мæ дзæбæх мад!
Мæ улы уд!
Æз уарзын
Дæ фæлмæн дзырд,
Дæ къæхты хъæр,
Дæ бахудт,
Дæ конд кæрдзын...*

Фæлæ фидæны поэт уыдта – мады зæрдæ тæрсаг у, нæ йын хъæцыд йæ фынаейыл дæр. Йæ хъæбулы алы сулæфтмæ дæр хъуыста. Цæрæццаг лæппуйæн та хæдзары пецы фарсмæ къæхтæдаргъæй бадын ном нæ кæны. Хъæуы йæ размæ кæсын, оптимист уæвын: «Оптимизм сур ныхæстæй нæу, фæлæ цард арф уынынæй, – дзырдта Дзуццаты Хадзы-Мурат, – алыфарсонæй, æмбаргæйæ».¹ Æмæ поэтæн йæ хæтæнты цæуыны рæстæг куы ‘рцыдис, уæд хорз зыдта, æхсайдзæнис æм йæ мады зæрдæ.

Мады зæрдæ хъæбулмæ нæ хъæбæр кæны. Ирон æмбисонд мæнгæй нæ зæгъы: «Фырт йæ мады надта, æмæ йын мад афтæ: «Уæртæ лæдзæг райс æмæ мæ уымæй цæв, мæ хъæбул, дæ къух фæрисдзæни».² Афтæ у мады зæрдæ. Æмæ йæ хъæбулы размæ дзыназынæй мады цæстытæ урс кæндзысты, уый цы зонын хъуыд поэтæн. Йæ уарзон ныййарæгæн, хатыртæ кургæ, ныфс уымæн æвæры:

*Куыд ахизай
Налхъуыт-налмасы сæрты,
Куы нæ хъусон*

¹ Дзуццаты Хадзы-Мурат. – Хæст æмæ зæрдæ. – Цхинвал, 1966. – 36 ф.

² Ирон æмбисондтæ. – Дзæуджыхъæу, 1976. – 25 ф.

*Дæ ныстуантæм,
Гъе афтæ,
Хæххон суадонæн
Ку' ацæуай
Йæ рæзты
Æмæ куы суадзай
Къадайæ
Дæ дойны,
Раст афтæ æз
Дæ ныстуантыл
Куы тигъ кæнон
Мæхи –
Ныббар-иу мын:
У сонты дуг
Цырен арт –
Хæд-зонд уæвынæн
Ралæудзæни
Рад!¹*

Ирон поэзийы мады фæлгонц Джусойты Нафи² æмæ Хостыхъоты Зинæйæ³ арфдæр æмæ алыварсондæрæй ничи равдыста, фæлæ йæ Камал æвдисы йæхирдыгонау, кæсы йæм философон цæстæнгасæй дæр.

Уыцы æнкъарæн – ныййарæг мады раз хæсджын уæвын, уый æфсæрмæй æнæууылд дзырд ма сæппарын, æнæуаг къахдзæф ма акæнын поэтæн йе 'взонджы бонтæй ныффидар уыдзæнис йæ хъуыдыйы. Мад ын уыдзæнис фæндагамонæг стъалыйы хуызæн. Мæнгæй нæ акæнынц: «Мады ад – ныфсдæттæг, мады уарзт – тыхдæттæг».

Ныфсджын, тыхджын лæджы бон бирæтæ у, æмæ поэт не 'мбæхсы, йæ къухы хорзæй цы æфты, уый йæ мады уарзты фæрцы кæй у. Уымæн æмæ, йæ мад æй кæй радта, уымæй дæру бæрæг, йæ мад уымæй тыхджындæр, æппæтхъомдæр кæй у.

Поэтæн байхъусæм йæхимæ:

¹ Х о д ы К а м а л. Мыртæ. – Дзæуджыхъæу, 1992. – 17–18 ф.

² Дж у с о й т ы Н а ф и. Сабыр ныхæстæ. – Цхинвал, 1973.

³ Х о с т ы х ъ о т ы З и н æ. Табуайаг. – Дзæуджыхъæу, 1998.

*Фæндагыл ныфс цы нæ ратдзæн лæггæн! –
Æмыр комæй йæм рухсы цæст ысзындзæн...
Дæуæй зынаргъдæр ницы ис мæнæн –
Ды радтай мæн, ды дæ мæнæй тыхджындæр.*

*Æррæвдз-ма мæ кæн дард балцмæ, æррæвдз,
Ныр нал сисдзынæн æз мæ къух мæ фæндыл.
Хъæуы мæ 'ууæнк – мæн тохæн радта æрдз, –
Æмæ дæуыл мæ Хуыцауау æууæндын.*

*Æгæрон арвыл сау мигъы бындзыг
Нæ расайдзæни къæвдайы гæрæхтæм...
Фæндæгты рыг мæ уæхсчытыл нындзыг
Уыдзæн. Мæ къах мæ нал хæсдзæн мæ хæхтæм...¹
(«Мадимæ ныхас»)*

Зæрдыл æрлæууы Джусойты Нафийы æмдзæвгæ «Мæ мадмæ».² Уым дæр лирикон хъайтар сахармæ куы цæуы, уæд æй фæдзæхсы мад, цæмæй йæ фырт, кæд йæ хъæбул у, уæд ма ферох кæна йæ къона: «Кæд фæхæст уай зонды фæрцы кадыл, Гъе, уæддæр дæ ма уæд рох дæ мад». Æмæ, æцæгдæр, лирикон хъайтар нæ ферох кодта йæ мады фæдзæхст – йæ цардамонды зардау æй фæхаста йæ зæрдæйы, æмæ æртахт фæстæмæ.

Нафийы æмдзæвгæ æгæр даргъ рауад, стæй йыл дужы æндæвдадтæ – «колхозон лæгъз мусы» – æмпъузæны хуызæн сты.

Камал йæ уацмыс бахызта уыдæттæй. Уыйхыгъд æм фæкаст зæрдæйы æнкъарæнтæй, царды рæстдзинадæй, æмæ у зæрдæмæдзæугæ, удылтайгæ æмдзæвгæ:

*Ныббар-цу мын, куы айрох уай ды дæр,
Мыййаг, куынæ уон искæдбон мæ чемы –
Дæуæй цы сонт уарзт фембæхстон кæддæр,
Куы уарон уый æддагæттæн таучелæй...*

*Ныббар-цу мын... Цæмæй зоныс, цæмæй,
Мæ царды æз фыццаг хатыр кæй курын!*

¹ Х о д ы К а м а л. Ном. – Дзæуджыхъæу, 1979. – 9 ф.

² Д ж у с о й т ы Н а ф и. Лирика. – Цхинвал, 1955. – 139 ф.

*Уыдис мæ балцы райдиан дæуæй
Æмæ уыдзæн йæ кæрон дæр дæ цуры:*

*Дæ фæстаг уарзт – дæ зæнæджы кæстæр
Дæ разы 'рлæудзæн, бахæудзæн дæ риуыл,
Дæ хъарм куатæйы ануæрддзæн йæ сæр
Æмæ кæудзæн
Хæкъуырицæнгæ
Йæхиуыл...*

Уыцы уарзт йæ зæрдæмæ фæтагъди йæ сабион сидзæры бонты, æмæ лæппуйæ кæд йæ ныййараегмæ дзырдта иууыл рæвдаугæдæр дзырдтæй: «Мæ уды уд! Æз уарзын Дæ фæлмæн дзырд, Дæ къæхты хъæр, Дæ бахудт. Дæ конд кæрдзын...» – уæддæр йæ сабионты се 'ппæтæй дæр поэт цух уыдис. Æххæстæй йын фадат нукуы уыд йæхи æнæхъæнæй аивадон куыстæн снывонд кæнынæн. Джыккайтты Шамил мæстæлгъæдæй уымæн зæгъы, зæгъгæ, ирон фыссæджы нукуы равдæлд йæхи йæ сæйраг куыстæн снывонд кæнынмæ.¹

Кæй зæгъын æй хъæуы, адæм цал сты, уымæй сæ хъуыдытæ ноджы фылдæрырдæм æнцайынц. Цъус нæй афтæ дзурджытæ, иугæр фыссæджы дæсныад равзæрстай, уæд алцыдæр хъуамæ ныууадзай – хæдзар, бинонтæ, хæстæгхиуæтты æмæ кæнай фыссæджы куыст, зæгъгæ. Ома дæхи æнæхъæнæй снывонд кæн аивадæн. Ферох кæн зæххон цинтæ. Ныууадз сæ!

Уæд ныууадзæн ис Фыдыбæстæ, де 'мтуг адæмы дæр, фæлæ ма фысгæ та кæмæн кæндзынæ дзæгъæл æмæ узалзæрдæйæ? – афтæ хъуыдыгæнджытæ дæр ис, æмæ уыдоны ныхæстæ дæр бынтон аппараинаг не сты.

Антикон дуджы фысджытæ хуымæтæджы нæ дзырдтой: «Нæ цард у тох». Еврипидмæ дæр, Сенекамæ дæр, Вольтермæ дæр ахæм хъуыдыы тыххæй азым не 'рхаудзæнис. Цард кæддæриддæр уыдис æмæ уыдзæнис тох. Йе 'хцондзинад иууыл тынгдæр ис уым. Цалынмæ рухс æмæ тар уой, – æнæ уыдон та цард æххæст царды хуызæн нæу, – уæдмæ, цард тох кæй у, уыцы хъуыды нæ фесæфдзæнис.

¹ Фидиуæг, 2000. – №1.

Адæймаг тохы, рæстдзинады сæрыл тохы, ары удаенцой.

Хъуыдымæ сæхигъæдæй цæуынц Александр Блоку зындгонд рæнхъытæ: «И вечный бой! Покой нам только снится Сквозь кровь и пепел...»¹

Фыссæг, фæнда дæ æви нæ, уæддæр свæййы йæ дуджы политикон фарстатæ скъуыддзаггæнæг. Аивадон уацмыстæ та, куыройау, фессынц политикаæ.

Æндæр хабар у, иуæй-иу фысджытæ политикаæ сæ уацмыстæм тыхласт куы фæкæнынц, иннæтæм дугæй фæцæуы.

Бирæ хæттыты вæййы фехъусæн – фыссæг дæ æмæ фысс, политикаимæ дæ цы хъуыддаг ис, зæгъгæ. Фæлæ цард йæхæдæг афтæ арæзт нæу. Фыссин, æцæг чингуытæ фыссин йæхæдæг политикаæ у. Дунейы бæстæты стыр разамонджытæ, иу стæмтæй фæстæмæ, иууылдæр фысджытæ уыдысты.

Иронæй чи спаддзах – бæстæты стыр разамонджытæ чи уыдысты, стæй уымæ стыр поэттæ дæр, уыдонæй зонæм Дауыт-Сослан æмæ Сталины.

Фыццаджы тыххæй Гæдиаты Секъа афтæ зæгъы: «Дауыт-Сосланы стихтæ ныры гуырдзиаг стихтæм хурæй æввахсдæр не сты, фæлæ уæддæр сæ историйæ æрттивынц»².

Куыд уынаем, афтæмæй ма Дауыт-Сосланы æмдзæвгæтæ Секъайы рæстæджы – ссæдзæм æнусы райдианы дæр нæ фыдбоны сыхæгты «историйæ æрттивынц», зæгъæн уыд. Ныр «æдзæмсæфт» фæкодтой. Сæ паддзæхтæ сæ фыццаг паддзах Фарнаузæй фæстæмæ иууылдæр ирæттæ уыдысты, æмæ Дауыт-Сослан ирон кæй уыдис, ууыл басæттын сæ нæ фæнды. Паддзахад сын сарæзта ирон цардцух лæппуты стджытыл æмæ йын йæ номыл иу сау дур ныссадзыны бæсты йæ фæдтæ адæгæй хафынц, ирон кæй уыдис, уый цæмæй мауал зына.³

Чи зоны, «стайыцармдарæг» чи уыдис, уый цæмæй ма разына, уый тыххæй? Дауыт-Сослан-поэты фæдтæ æмбæхсыны хъуыды сæм кæцæй цæуа?

Фæлæ уый æндæр ныхасаг у.

¹ Блок Александр. Собр. соч. в 6 т. Т. 2. – Л., 1980. – 85 ф.

² Гæдиаты Секъа. Азау. – Дзæуджыхъæу, 1981. – 424 ф.

³ Тогошвили Г. Д. Сослан-Давид. – Владикавказ, 1990.

Ам, поэт фыййау уа æви паддзах, уæддæр ын политикæйæ кæй нæй йæхи бамбæхсæн, уый зæгъын.

Камалæн кæд цæрынæн, зæгъæн ис, æппæтдæр и: хъарм хæдзар, уарзæгой бинонтæ, сабитæ, зæрдæзæгъгæ куыст, æхсæнады у нымад, уæддæр йæ бон нæу политикæйæ иуварс лæууын. Йе сфæлдыстад æмæ йæ цард сты æмбаст. Нæй сын хицæнгæнæн.

Царды йæ позицийы тыххæй поэт йæхæдæг афтæ зæгъы: «Я не разделяю точку зрения, что раз ты писатель, то ты должен быть в оппозиции, а такая точка зрения сегодня – не редкость. Есть разные писатели, да и политики разные. Есть писатели, не имеющие морального права критиковать, но они так не считают и критикуют всех, начиная с Президента России и кончая... А вот когда за любой косой взгляд на руководителя выгоняли с работы, они (*горе-критики* – М. К.) молчали. Сегодня все стали храбрецами».¹

Ахæмтæ, фыссæг нæ, чифæнды куы феста, уæддæр тæрхъустæн худæджы хос сты. Лæгау лæг сæ йæ сæрмæ не 'рхæсдзæнис. Уымæн сыл былысчъил кæны Камал. Æмæ раст у.

Йæхи тыххæй та афтæ зæгъы: «Не молчал, когда видел вопиющую несправедливость, и сейчас не молчу, говорю об этом. Но критика – не самоцель, и враждовать с руководителем лишь только потому, что он руководитель, и делать из себя героя... Я с этим не согласен».²

Камалы хъуыды æндæр у: ома фысджытæ – æмткæй сфæлдыстадон адæм, – сты змæлд сæхимæ гæсгæ аразджытæ, фæлæ уый афтæ нæ нысан кæны, разамонæджы зонгæ-зонын хъуамæ джиз дарай – æххуыс сын фæхъæуы, – зæгъы поэт.

Зæгъы æмæ йæ аразгæ дæр кæны. Йæ кæстæрæн хуы-мæтæджы нæ дзуры йæхи тыххæй:

*Æнæ архайдæй бæллицтæ сты рохбаст –
Цы у æвгын цықурайы фæрдыг!..
Кæддæрты-уу мæнмæ дæр дзурын хорз каст,*

¹ Северная Осетия, 2001. – Хурхæтæны маёйы 2-аг бон.

² Уый дæр уым.

Ныр та...
*Ныр та мæ аразын фæнды!*¹
(«Мæ кæстæрæн»)

Чи аразы, уымæн æнтысы. Камал ацы æмдзæвгæ 32-аздыдæй ныффыста. Цыма нырма йæхæдæг дæр кæстæр уыд. Фæлæ йын уæдмæ йæ уацмыстæ, йæ чингуытæ æрхастой поэты, курдиатджын поэты кад. Уыдон æй кодтой дзырдхъом. Æргом, раст дзырд зæгъын та æнцон нæма уыдис. Нафи «нæ литературæйы зындæр азтæ (1950–1954)»² – кæй рахуыдта, уыдоны тæваг нырма сау сыгъд кодта. Фæлæ ног фæлтæр дзырдхъом систы. Камал кæстæр уæвгæйæ кæстæртæн поэтикон зонд, – стæй цардыуагон зонд дæр, – уымæн амыдта.

Уыцы хъуыды ма банысан кодта фыссæг Дзасохты Музафер йæ уац «Хъуыдыйы арф æмæ дзырды хуымæтæгдзинад»-ы: «Ис ахæм фысджытæ, æмæ литературæмæ æрбакæнынц уæндон къахдзæф. Иуæй-иу гыццыл лæппуйæ афтæ фæзæгъынц: цыма раджы дæр лæг уыди, ахæм бакаст ын ис. Гъе, æмæ уыцы æрыгон литератортæ дæр сæ фыццаг уацмыстæй сæхимæ адæмы æркæсын кæнынц, цыма раджы дæр фысджытæ уыдысты, уый хуызæн сæ рæнхъытыл æвæлтæрддзинад нæ фæзыны, æрыгондзинад сæ лæмæгъдзинадыл нæ, фæлæ фæдзуры сæ тыхыл. Уыцы фысджытыл мæ бон банымайын у Ходы Камалы дæр. «Мыртæм» цы æмдзæвгæтæ бахаста, уыдонæй, чи кæд фыст æрцыд, уый куынæ зониккам, уæд зын рахатæн уайд, ссæдзæдзыдæй дзы кæцыйы сфæлдыста æмæ дзы дæс æмæ дыууиссæдзæдзыдæй кæй ныффыста, уый»³.

Поэт йæхæдæг дæр афтæ кæй зæгъы, уый тыххæй йæ хъуыды бафидар кæнынæн хæссы цæвиттон:

Кæны мæ ныхас бонзонгæдæр, арфдæр...
Мæ къух нæ исын цу хъуыддагыл æз:
Уæззау хъуыды хуымæтæг дзырды бавæр –
Куыд кæна рæнхъ, æндыгъд нуарау, дыз-дыз.

¹ Х о д ы К а м а л. Кар. – Дзæуджыхъæу, 1974. – 68 ф.

² Д ж у с о й т ы Н а ф и. Ирон аив дзырды сæрвæлтау. – Цхинвал, 1966. – 85 ф.

³ Д з а с о х т ы М у з а ф е р. Хъуыдыйы арф æмæ дзырды хуымæтæгдзинад. Рæстдзинад, 2001. – Хурхæтæны мæйы 2-аг бон.

Нæ поэты уацмыстæ кæсгæйæ йæ хуыздæр æмдзæвгæтæй иу – «Мæ фыды мысгæйæ», зæгъгæ, ууыл цæст куы ахæссын, уæд, – æмдзæвгæ сагъæссаг хабæрттыл фыст у – рагон æмæ æрыгон сагъæссаг хабæрттыл, – æз та гæзæмæ бахудызмæл вæййын. Афтæ кæй мысы йæ фыды, ома æз куы райгуырдтæн, «Уæд бадтæ акъоппы мæйдары // Æмæ зæрдæлхæнæн ныхæстæй // Рæвдыдтай удисæг æмгары», – уый хуымæтæджы нæу.

Камал адæймаджы йæ поэзийæ барæвдауын куыд зоны, афтæ йыл баузæлы «зæрдæлхæнæн ныхæстæй» дæр. Йæ хъæлдзæг хабæрттæм мард йæ сынтыл рабаддзæнис. Æмæ иугæр сæгъæй сæныкк гуыры, фысæй – уæрыкк, уæд йæ фыд дæр ахæм уыдаид, уæдæ цы.

Иухатт йæ хæларæртгæй иуимæ фæзулдзых. Аивады кусджытæ дæр зонынц гæмæл кæнын, æмæ сæ куы фæнда сæ пырх акалын, уæд искаей сыхмæ цæмæн хъуамæ цæуой хыл кæнынмæ? Уый дзы, уыцы хæлар, йæ «маст» афтæ райста: «...Камалмæ хæлæг кæнын дыууæ хъуыддагæй: анекдоттæ дзурынмæ дæсны кæй у, уый тыххæй, стæй йе 'мдзæвгæтæ хорз кæй кæсы, уый тыххæй».

Уыдон иууылдæр адæймаджы удыхъæды миниуджытæм хауынц. Куы сæ æмбæхсай, уæддæр сæхи сæхæдæг равдисдысты. Камалæн та Хуыцауæй лæвæрд сты. Æмæ сæ хæссы «...с веком наравне».¹ Нæй сын æмбæхсэн. Нæй сын хурхгæнæн дæр. Уæд дæхи дæхæдæг марыс.

Æмæ иугæр Ходы Камалы цард æмæ сфæлдыстадыл дзурын ис нæ зæрды, уæд æнæзæгъгæ нæй, поэт адæймаджы цыныл бацин кæнынмæ, йæ хъыгыл ын фæриссынмæ куыд у, уый тыххæй.

Цæмæй афтæ мачи зæгъа, «дæ хæларæй æппæлыс», уый тыххæй ма иу хатт цæвиттон æрхæсдзынæн Хæмыцаты Албеджы уац «Азты сæрты цард хуыздæр зыны»-йæ: «Поэтæн йæ поэзи куыд аив у, афтæ рæсугъд у йæ удысконд дæр.

1961-æм азы мах Камалимæ лæвæрдтам фæлварæнтæ Цæгат Ирыстоны Хетæгкаты Къостайы номыл педагогон институтмæ. Фæлварæнтæ куы ахицæн сты, уæд æнхъæлмæ кастыстæм, бахаудтам институтмæ æви нæ, уый базонынмæ.

¹ Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 1. – М., 1974. – 150 ф.

Рацыд цалдæр боны. Кæсын æмæ нын Олгинскæйы нæ дуар Камал куы 'рбахойд. «Горæты уыдтæн, бахаудтам институтмæ!» – ацы цалдæр дзырды фырцинæй йæ разæй фесты, стæй мын уæд мæ къух райста æмæ кæрæдзийыл ныццин кодтам.

Ацы цау, чи зоны, йæ дзурыны аккаг дæр нæу, – дарддæр зæгъы Албег, – фæлæ дзы, айдæнмæ кæсæгау, зыны Камалы удыхъæд – зоны искæй циныл цин кæнын. Уый та алкæй бон нæу.

Æмæ ахæм цæвиттонтæ дзæвгар æрхæссæн ис Ходы Камалы цардæй. Уый у ирон лæг, адæмæн – уарзон поэт. Бахъуаджы сахат æдзухдæр æрбалæууы адæймаджы фарсмæ»¹.

Ахæм цаутæ сты, Албег, сæ дзурыны аккаг. Цалы зонæм, адæмы сæ къахыл лæугæйæ кæй уынынц, уый тыххæй йæхи уæрджыты магъз кæмæн бадон, йæ сæрымагъз æмæ йе сфæлдыстад йæ фырхæлæгæй чи бардызта?!

Се 'мбисонд – сæхи.

Камалæй цы адæймаджы цаутæ лæууынц мæ зæрдыл, уыдон куы нымайон, уæд сæхицæн иу чиныг не сфаг уыдзæнис. Афтæ нæ зæгъын, аипп æм нæй. Фау æрхæссæн кæмæ нал вæййы, уыдонæй йæ Хуыцау бахизæд, фæлæ мæн барвæндонæй фæфæнды, адæймаг Адæймаг цæмæй у, уыдæттæ уынын, – (йæ цауд ын йе знаг мæнæй хуыздæр фендзæнис), – æмæ Ходы Камалмæ ахæм адæймагдзинæдтæ бирæ ис.

Ацы фыддуджы нæм нæ фыдбоны сыхæгтæ, – Хуыцау сæ фесафæд, – ныццæгъдынмæ куы фæлæбурынц,² æмæ мæм Ходы фырт рæстæгæй-рæстæгмæ телефоны куы фæдзуры: «Телеуынаенæй æвзæр хабæрттæ хъусын, æмæ куыд стут?» – уæд уыцы æрдзырд адæймагæн мæсыг нæ фесты, фæлæ мын мæ ныфсыл ныфс фефтауы – адæмæй рох не стæм, фæстæмæ лæууæн нæй! «Отступать некуда – позади Москва»³ – уыд ахæм лозунг дæр, махæн та æцæг фæстæмæ алаууæн нал ис, уæд былæй хауæм.

¹ Х а м ы ц а т ы А л б е г. Азты сæрты цард хуыздæр зыны. Рæстдзинæд, 2001. – Тъæнджы мæйы 25-æм бон.

² А в т о р т ы к о л л е к т и в. Южная Осетия: и кровь и пепел... – Владикавказ, 1991.

³ Звезда, 1975. – №2.

Раст йæ поэзи дæр ахæм ныфсдæттæг у. Æмæ йæм уыцы тых æмæ арæхстдзинад æрцыдысты йе 'взонджы бонты.

1962-æм азы Джыккайты Шамил æмæ Хуыгаты Сергеимæ цы иумæйаг æмбырдгонд рауагътой, «Бонвæрнон», зæгъгæ, уым дæр разындысты, æвзонг сфæлдыстадон кусджыты фидæны поэтикон фæндæгтæ кæуылты зилымæ хъавыдысты, уыдæттæ. Фæлæ Ходы Камал, куыд поэт, йæхиуыл куы куса, уæд иттæг хорз поэтикон уацмыстæ сфæлдисын йæ бон кæй бауыздæн, уый бæлвырдбæрæгæй равдыста 1966-æм азы йæ фыццаг чиныг «Цæхх æмæ кæрдзын»-ы.

Камалы сфæлдыстады райдианы тыххæй йæ хъуыдытæ сыгъдæгзæрдæйæ фæнымадта, уæд нырма æвзонг, фæлæ курдиатджын, ныр та зынгæ ирон поэт æмæ литературæиртасæг Джыккайты Шамил журнал «Мах дуджы» йæ цæстуарзон рецензийы.

Чиныджы тыххæй Шамилы зæрдыл æрлæууыд, æфсин дын фынгыл цæхх æмæ кæрдзын куы æрæвæра, æмæ зæрдиагæй куынæ саходай, уæд æй уымæй бафхæрдзынæ, мæ хойраг йæ зæрдæмæ нæ фæцыд, зæгъгæ. Йæ хæлары чиныг «Цæхх æмæ кæрдзын»-ы тыххæй та зæгъы: «Поэт зæрдылæмбæлгæ дзырд куынæ ссара, уæд уый у йæ зындæр хъызæмар. Адæммæ нæ фехъуыст йæ зæрдæйы хъæр, нæ сæм фæхæццæ йæ хъуыдыты рухс, уæд дзæгъæлы уыд йæ куыст. Уый та у хъысмæты æппæты карздæр тæрхон. Æмæ поэтæн йæхицæй хуыздæр уыцы хъуыдаг ничи æмбары. Йæ зæрдæ куынæ æнкъара йæ хъуыдыты æцæгдзинад, сæ тых, сæ афон, куынæ уына йæхи сæрмагонд удыхъæд, куынæ иртаса рæстæджы хуыз æвдисæг сæйрагдæр æууæлтæ, уæд ын нæ бантысдæн сфæлдыстады цин ссарын. Ходы Камал, – зæгъæн ис æнæгуырысхойæ, – хызт у уыцы азарæй. Уым ис поэтикон курдиат æмæ аивад æмбарынад»¹.

Æвзонг критик, йæ къух æй куыд амыдта, афтæ фæнымадта, нæ поэт чиныгкæсæджы размæ цы «цæхх æмæ кæрдзын» æрхаста, уыдоны мидис, сæ нысаниуæг, сæ аивтæ. Йæ тых уый мидæг кæй ис, «...æмæ йæ ныхасæй

¹ Мах дуг, 1967. – №6. – 100 ф.

адæймаджы бафтауы сагъæс æмæ хъуыдыйыл, йæ разы йын æрæвæры ныв. Уыцы нывмæ кæсæм сусæгдзинадау, фæнды нæ йæ рафæлгъауын, æмæ уымæ тырнгæйæ бавзарæм поэты рыст æмæ æхсызгондзинад.

Ныртæккæ, атомон æнусы, лæджы хъуыды иууыл уæззаудæр куыст куы кæны, зæрдæйы уидæгтæ, æрдынбо-сау, æппæтæй æлвæстдæр куы сты, мæлæт цард æмæ рæсугъддзинадмæ гæппæввонгæй куы лæууы, уæд адæймагыл ис егъаудæр æмæ бæрнондæр хæстæ. Нæ рæстæджы чи цæры, уыдоны бæрны ис зæххы хъысмæт, уый стронцийы артæй бахизын, уыдоны бæрны ис фидæны фæлтæры цард æмæ амонд, уыдонæн фылдæр хорздзинæдтæ ныууадзын, къаддæр – удхар æмæ катай», – зæгъы Шамил, æмæ равдыста, уыцы стыр хъуыддæгтæм æвзонг поэт куыд тырны æмæ куыдæй æфтынц йæ къухы. «Даром ничего не дается: судьба Жертв искупительных про-сит»,¹ – загъта Н. Некрасов.

Æмæ, æцæгæй дæр, уыцы фарстатæ бирæ бæрцæй уыдысты æмæ сты абон дæр нæ поэты сагъæс. Стæй йæ фыццаг чиныгæй рахызтысты, уыйфæстæ цы чингуытæ рауагъта, уыдонмæ: «Кæмдæр ирон лæппутæ зарынц» (1970), «Кар» (1974), «Ном» (1979), «Ерттигъ» (Хъодзаты Ахсар æмæ Малиты Васоимæ иумæйаг æмбырдгонд (1983), «Мыртæ» (1992), уырыссаг æвзагыл «Белые искры» («Современник», 1976), «Своим чередом» («Советский писатель», 1989).

Уыдон сты Камалы уды фæллой. Цард аивадонæй кæм ныв кæны, уыцы поэтикон фæллæйттæ.

2

Алчидæр хъуамæ зонид, адæймаджы зæрдæйы уарзты æнкъарæнтæ куынæ тæлфой, уæд цыфæнды æлгъаг царæгойæ ницæйагдæр кæй у. Царды йæ фендавы æрмæстдæр йæ уæцъæф æмæ свæййы уый цагъар. Никæй фæхъæуы. Фæвæййы æппаринаг. Сындæггай ахауы бырæттæм.

¹ Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. и писем в 15 т. Т. 1. – Л., 1981. – 179 ф.

Уарзын хъæуы, А. Пушкин куыд дзырдта, афтæ: «...сердце вновь горит и любит – оттого, что не любить оно не может.»¹

Æндæр у, сыгъдæг уарзты æнкъарæнтæй чи фæцæры, уый хъуыддаг. Уарзт адæймаджы уд сыгъдæг кæны алы цъæмаел, марг æмæ быронæй. Уымæн æмæ уарзт адæймаджы кæны бæрндзинадмæ, æмæ йæхи цас бæрнондæр фæхаты, уыйбæрц йæ царды нысан вæййы стырдæр æмæ йын бантысы фылдæр.

Италиаг философ Ванини Джулио Чезаре дзырдта: «Я не побоялся бы поместить человека выше небес»,² – адæймаг уый аккаг у, æмæ уый уарзтæй цæуы. Камал йæ аивадон дунемæ йæ зæрдæйæн æхцон адæмы уарзгæйæ уымæн кæны.

Æцæг зонджын адæймаг йæхи иууыл бæрнондæр фæхаты йæ Фыдыбæстæйы – йæ фыдæлты уæзæг, йæ адæмы раз. Бæрндзинад цæуы уарзтæй. Уарзтæй цæуы бæрндзинад. Уый тыххæй уарзтæн ницы хуызы ис хæццæгæнæн национализмæ, уæлдайдæр, фанатизмимæ. Национализм æмæ фанатизм фыдбылызæй дарддæр ницы дæттынц. Уымæн æмæ фыдтæн гуырд сты. Фыдбылызæн та, абон уа, райсом – æнæмæнг æрцæуы йæ кæрон.

Фыдыбæстæйы уарзтæн кæрон кæй нæй, уымæн у æгæрон тыхджын. Фыдыбæстæйы уарзт цахамфæнды уавæры дæр адæймаджы хъаруйыл æфтауы тых, скæны йæ æнæфæцудгæ. Фыдыбæстæйы уарзтимæ абарæн ницæмæн ис, Николай Некрасов уымæн загъта:

*Не может сын глядеть спокойно
На горе матери родной,
Не будет гражданин достойный
К отчизне холоден душой,
Ему нет горше укоризны...
Иди в огонь за честь отчизны,
За убежденье, за любовь...³*
(«Поэт и гражданин»)

¹ Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974. – 178 ф.

² Р у т е н б у р г В. И. Великий итальянский атеист Ванини. – М., 1959. – 88 ф.

³ Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. в 15 т. Т. 2. – Л., 1981. – 9 ф.

Æмæ сахуыр стæм поэты зындгонд афоризмыл: «По-этом можешь ты не быть, но гражданином быть обязан», – афтæмæй, уыцы дзырдбастæй дарддæр цы хъуыды цæуы, уымæн къаддæр нысаниуæг нæй: «А что такое гражданин? Отечества достойный сын». Æмæ Фыдыбæстæйы аккаг фырт поэт куынæ уа, уæд æндæр уæдæ чи? Фыдыбæстæйы, йæ адæмы раз поэтæй тынгдæр чи хъуамæ æнкъара бæрндзинад!

Камал уыцы бæрндзинад удæй кæй хаты æмæ йæ тынг хорз кæй зоны, уый тыххæй нæ фервæссы йæхиуыл, йæ сæйраг аудинагты – Фыдыбæстæ æмæ йæ адæмы раз йæхи сæрныллæг уымæн хаты:

*Æнæвнæлд фæндырау,
Дæн ме 'мыдзаг мыртæй, бæргæ...
Фæлæ сыл нæ цæуы мæ бон...
Йæ хъал бон куы ныккалид, уастæн,
Ме скæнæг, –
Чи радта мæн
Куырм æмæ къуыттыйæ нæ зæхмæ, –
Чи мын ныттагъта мæ риуы
Судзгæ-уыраугæ монц уæгъды!*

*Катайы сау арты базыр
Ныххойы йæ фыдæххæй мæн,
Карз фæсмон зилы æндæргæу мæ сæрмæ:
«Гутоны хъæдыл фæхæцыдтæ уал аз,
Фæлæ цы 'взæры дæ хуымы?».»*

(«Æрцыди та уалдзæг»)

Æрмæстдæр ахæм зæрдæйыуагимæ ис адæймагæн йæ бæрндзинад æххæст кæнæн. Æмæ йыл Камал, куыд загътам, афтæмæй никуы систа йæ къух. Искæй фæзмгæйæ нæ. Стыр философ-энциклопедист Готфрид Вильгельм Лейбниц афтæ дзырдта: «Известен случай, когда человеку показалось, что он сочинил новое стихотворение; в действительности же оказалось, что он задолго до того дословно прочитал его у одного древнего поэта. Часто нам необычайно легко понять некоторые вещи благодаря тому, что

мы их поняли уже раньше, хотя и не помним этого»¹. Æмæ раст у. Фæлæ адæймаг гуырджæй уымæй раздæр рахæссы, – кæцæй йæм æрцæуынц, уый йæхæдæг нæ фæзаны, – ахæм æнкъарæнтæ, æмæ сæ йæ бон нæ вæййы йæхи атонын.

Нæ ирон адæммæ раст уый тыххæй баззад: «Сæгъæй сæныкк гуыры, фысæй – уæрыкк». Æмæ нæ вæййы йæ фæивын адæймаджы бон. Тыхæппæрст æй куы акæнай, уæддæр та, æнхъæл ын кæцæй нæ уай, уырдыгæй сдардзæнис йæ сæр. Туг æнцонай нæ ивы. Æмæ уыцы хъуыддаг поэтæн нæу сусæггаг:

*Мæ Иры зæхх,
Дæ тугдадзин нæ сысы,
Уым не 'нцайы аланты 'хсидгæ туг,
Йæ уынæр мæм фæндыры цагъдау хъуысы,
Аланты тугæй иу æртах – мæ уд.*

(«Мæ Иры зæхх...»)

Æмæ йыл æууæндæм. Францаг фыссæг, философ Дени Дидро тынг раст загъта: «Чудеса там, где в них верят, и чем больше верят, тем чаще они случаются».² Туг йæхæдæг, кæд диссаг у, уæддæр агуры йæ фæд.

Æмæ нæ фæнды æви нæ, уæддæр нæ хъусты фæзæлы Джусойты Нафийы зындгонд историон роман «Фыдæлты туг»-æй ритмикон прозæйæ фыст пролог «Æгомыв зарæг». Фæзæлы æрмæст фæдзæхстау нæ, фæлæ ардбахæрдмæ сидтау: «Макуы раттут тыхы сæрыл искæмæ уæ уды сæрибар, уæ сæры кад, уæ намыс. Кæд сæрибарæй цæрæн нал уа, уæд-иу фæлтау саккаг кæнут уæхицæн кады мæлæт!

Хъусут, фæстагæттæ?!

Ма уæ фæрох уæд не 'гомыв зарæг! Байхъусут æм уарзæгой зæрдæйæ æмæ, кæд уæ дуг хуыздæр у, уæд æй самонут хъæлæсыдзагæй, æргомай æгас дзыллæты раз. Самонут æй уæндон æмæ сæрыстырæй. Махæй, уæ фыдæлты номæй, къæмдзæстыг никæй раз стут æмæ нын нæ кой куы 'рæфтауат, уæд – сæрыстырæй, чъызгæйæ нæ, фæлтау нæ нæ хъæуы ахæм кой», – стæй ноджы дарддæр заегъты: «Хъæцдзыстæм ма ноджыдæр, цалымæ аккагдæр кæстæртæ нæ фæзына, уæдмæ.

¹ Л е й б н и ц Г. В. Соч. в 4 т. Т. 2. – М., 1983. – 107 ф.

² Д и д р о Д е н и. Избр. атеистич. произв. – М., 1956. – 229 ф.

Хъусут, фæстагæттæ?!

Уый уын – нæ фæстаг фæдзæхст æнусты сæрты!»¹.

Уыцы сидт (Камалы æмдзæвгæ у 1961-æм азы фыст – уæд ыл цыдис 20 азы) нæ поэтмæ «фæндыры цагъдау хъуысы» иууылкъаддæр æвзонджы бонтæй фæстæмæ. Ноджы йæм æфтыд, йæхи зæрдæйæ йæ райгуырæн уæзæгмæ цы стыр уарзт æвзæрд, уый дæр. Æцæг аивад райгуыры стыр æнкъарæнтæй:

*Бæтæхъойыхъæуы
æггæндæг хъæды сатæг...
Мыггагмæ дæр ды дæ
мæ удлæууæн,
мæ кадæг.*

*Цыфæнды равджы уон,
Кæцыранфæнды фестон,
дæ тæрфыты æнуд –
мæ абон æмæ ме знон.*

*Фыццаг хатт ам кæддæр
(уыдтæн ма уæд хæрз саби!)
фыдыуæзæджы монц
мæ зæрдæйы ныттагъди.
Куыиннæ кæнон лæггад
цæрæнбонты дæ номæн! –
Фыццаг хатт федтон ам
æвронггæнæг гармоннæ.²*

(«Мæ рагбонты хъæд»)

Стæй, фылдæр хатт куыд вæййы, афтæ, – кæд схемæйон у, уæддæр, – поэт ахызт, йæ фыдыуæзæг афтæ тынг цæй тыххæй уарзы, йæ зæрдыл дзы иууыл фылдæр цы дары, уыдоныл уарзгæйæ ныхас кæнынмæ. Уыцы хæххон суадонау сыгъдæг уарзт тыбартыбургæнгæ згъæлы, сæууон æртæхы фæрдгуытау. Адæймаджы йæ сыгъдæг комулæфтæй, йе ‘хцон, зæрдæйыл æмбæлæг зæллангæй æлвасы йæхимæ. Æмæ уый авторы къухы фылдæр æфты цæстуынгæ пейзажы фæрцы:

¹ Джусойты Нафи. Фыдæлты туг. – Цхинвал, 1965. – 10-11 ф.

² Авторты коллектив. Æрттигъ. – Дзауджыхъæу, 1983. – 225 ф.

*...Пъырыпъыфы зынг таг
мән асайдта йæ фæдыл...
Мæ фыдыфыды хъæр:
«Гъе-гъей, лæппу, цы фæдæ?»*

*Дæ митхъæпæнтæм рог
зымæгон хур æвналы...
Кæркмисындзæджы цонг
зæрин тæмæнтæ калы.*

*Дæ алы мырæн æз
ныллæг кувын мæ сæрæй:
хуыргарчы тарст хъуыдатт,
æхсæрæджы гæпп-сæррæтт...*

*Хъæддзауты зарæг – дард...
Уæззау фæрæтты дзæхст-дзæхст...
Фæлдæхт тулдзы уынгæг
фæстаг зарæг –
йæ къæс-къæс...*

Камал йæ райгуырæн уæзæгыл алы зайæгхал, алы дуры къæртт дæр куыд уарзы, ууыл хъуыдыгæнгæйæ зæрдыл æрбалæууы стыр асыяг поэт Хъайсын Кулиевы диссаджы æмдзæвгæ «Цæф дур»: «О камни родины! В огне и гуле Мы вместе закалялись в грозный час, Пронзали нас одни и те же пули, И жгло одно и то же пламя нас».¹

Æмæ уыдон, хъæуон цард чи нукуы банкъардта, удæй йемæ æмбуар чи нукуы уыд æмæ у, уыдонæн, чи зоны, бынтондæр ницæуыл дзурæг сты. Фæлæ сæ чи æнкъары, уымæн сæм æнæмæнг фæстæлфдзæнис йæ зæрдæ. Æмдзæвгæ куы фæуа каст, уæддæр ма хъæуон удæгас нывтæ бирæ рæстæджы уайдзысты, æхцон фынау, йæ цæстытыл.

Поэты зæрдæйæ сын уымæн нæй сыфтæн:

*Бæтæхъойыхъæуы
æггæндæг хъæды сатæг...
Мыггагмæ дæр ды дæ*

¹ Кулиев Кайсын. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1987. – 142 ф.

*мæ удлæууæн,
мæ кадæг.
Ныр ма дæ кæд уынын
æрмæст дæс азы цу хатт –
Дæуæй нæ кæны, нæ,
мæ фæллад зæрдæ ривад.*

Поэты хъæлæсыуагæй хатæм, йæ лирикон хъайтар йæ райгуырæн уæзæг æрмæст дæс азы иу хатт кæй уыны, уымæй йæхи кæй нæ раст кæны. Йæ зæрдæ фæллад у. Йæ бон нæу йæ ног бынатæй йæхи ратонын, фæлæ «Бæтæхъойы-хъæуы æгæндæг хъæды сатæг»-æй нæ кæны йæ «фæллад зæрдæ ривад», æмæ уымæй зонæм æмæ æууæндæм, йæ уæзæгæй кæй фæиппæрд, уый йын æнцой кæй нæ дæтты.

Джусойты Нафи раст цыма уый тыххæй загъта: «Трудно представить себе и такого интернационалиста, который бы желал, чтобы его родной народ покидал отчизну, веками насиженные места, и расходился по всему белому свету»¹. Адæймаг зайæгойæ уæлдай нæу – монон тых йæ уидæгтæй исы. Йæ уидæгтæ та вæййынц йæ Фыдыбæстæйы – йæ райгуырæн уæзæджы. Зæххы сой йын фæдæтты, басæттæн кæмæн нæй, ахæм æгæрон тых.

Ходы Камалæн уыцы тыхдæттæг, æндæр истæмæй байвæн кæмæн нæй, уыцы æвæджиау къуым у Бæтæхъойы-хъæу, кæд ын дзæнæты бæстæ нукуы уыд, хъаны цард дзы нукуы кодта, уæддæр.

Афтæ уый тыххæй нæ зæгъын, æмæ хæрз сабийæ сидзæрæй кæй баззад, йæ фыды зонгæ дæр кæй нæ кодта. Æмткæй райсгæйæ фæсхæсты дуг мæгуыр æмæ уæззау уыдис. Ноджы уæззаудæр, цалдæр хатты уæззаудæр та уыдис сидзæртæн. Уадз, Фыдыбæстæйы хæсты сидзæр дæр уæд – цард сæ хъулон рæвдыд нæ кодта. Фæлæ адæймаг цы æмæ кæй уарзы, уымæ æндæр цæстæй кæсы æмæ йæ æндæрхуызон уыны. Джусойты Нафи уымæн бæлвырд кæны: «От характера видения мира зависит оригинальность его мысли, эмоций, образных представлений, концепций мира и человека».²

¹ Джусойты Нафи. Елбасдуко Бритаев. – Цхинвал, 1963. – 27 ф.

² Джусойты Н. Г. Все начинается с размышления...// Вопросы литературы, 1976. – №5. – 79 ф.

Æвзонгæй, хæрз æвзонгæй банкъардта Камал хиды
‘ртахы уæз дæр, дзырды ад дæр, Райгуырæн бæстæйы
раз йæ бæрндзинад дæр. Уыдонимæ та адæймагмæ куы-
рыхон хъуыдытæ æрцæуынц. Ссæдзæдзыд лæппу йæ
Фыдыбæстæйæн сæрыстырæй уымæн зæгъы:

*Фыдыбæстæ!
Нæ дыл кæнын ныхас,
Нæ дæ хонын
«Фæйлаугæ фурд»,
«Цырен арт»...
Мæ фыстыты цыфæнды бынат ахс,
Уæддæр мæ риуы
Стырдæр у дæ бынат.*

(«Фыдыбæстæ»)

Поэтæн йæ Фыдыбæстæ йæ зæрдæйы æвæрд кæй у,
уйй йын бæтты йæ хъуыдытæ йемæ, уымæн бæллы «сау-
гуысты фæрцы» йæ адæмы зæрдæмæ фæндаг ссарынмæ,
уымæн у Ирыстон йæ зарæджы сæр.

Афтæ куы вæййы адæймаг, уæд æй цъæмæлтæй нæ,
фæлæ задæй фæфæнды лæггад кæнын. Æмæ уыцы ми-
ниуæг Камал куына зонид, уæддæр æм æй дзурид йæ
зæрдæ. Æмæ йæ дзуры: дæ Фыдыбæстæмæ дæ зарджытæй
дæ зæрдæйы уарзт стырдæр куына уа, уæд ын дæ бон
лæггад кæнын нæ бауызæнис.

Роберт Бернс тынг раст загъта: «В горах мое сердце, а
сам я внизу!»¹ Кæмфæнды уæм, нæ удтæ нæ райгуырæн
къуымты бæрзæндтыл баззайынц æмæ, æгæрыстæмæй,
нæ фынты дæр уымыты уымæн вæййæм.

Уый афтæ хъуамæ уа. Фыдыбæстæ, ныййарæг мадау, иу
у, нæ Ирыстоны зæрдæйы кæд сау лæгтæ хъуынджын
къухтæ сæ маргджын кæрдтæй рæхойынц, хин æмæ йæ
кæлæнæй, тона æмæ ‘взонайæ, нард фæхсынау, ныллыгтæ
кæнын æмæ аныхъуырынмæ хъавынц, уæддæр.

Стыр нацитæй бирæты ахуыргæндты бæрц мах æнæ-
хъæн адæмæй не стæм, æмæ, цы зæххыл лæууæм, цы
зæххыл цæуæм, уырдыгæй нæ, хъыгагæн, нæ фыдбо-
ны сыхæгтæй бирæтæ фесхъиуæггаг кæнынмæ кæнæ

¹ Б е р н с Р о б е р т. Стихотворения. – М., 1982. – 255 ф.

скуынаг канынмæ кæй хъавынц, нæ фыдæлтæ дардыл хæтæнтау, цæмæй ма, ингæнты фаг нын цы уæзгуытæ баззад, уыдонæй дæр æнæхай фæуæм, æмæ сæ сæхи бакæной, ууыл кæй хъарынц сæ удтæ, уый нæ рох хъуамæ ма уа. Рох нæ никуы фæуызæнис, нæ Фыдыбæстæ, куыд æмбæлы, афтæ куы уарзæм, уæд.

Райгуыраен бæстæ, йе 'мтуг адæмы, мадæлон æвзаг дзыл-лæйæн, куыд сыл тайой æмæ руайой, ахæм уарзтæй уарзын канын, уыдон сæрвæлтау сæ удтæ дæр цæмæй ма 'вгъау кæной, уыцы уарзт сын, рухсы æртæхтау, сæ зæрдæтæм тадзын фыссæгæн хæс у. Афтæ нын баззад Темырболатæй, Къостайæ, Секъайæ, Елбыздыхъойæ, Арсенæй, стæй нæ литературæйы классиктæй алкæмæй дæр.

Уæдæ йæ Камал йæхицæн куыннæ хъуамæ нымайа хæ-сыл; куыннæ хъуамæ тырна уыцы стыр хæс, æцæг хъæ-булæн куыд æмбæлы, афтæ кадджынæй фидынмæ:

*Уæлвонг хæхтыл сæрд дæр нæ тайы мит,
уæддæр цæхæр сæ рындзтыл калы фугæ...
Тæхуды, Иры буц хæрзтæ фæфид,
ысфæлдис ыл бæрзонд зарæг дæ тугæй.
Фæлæ йыл зарын алкæй дæр фæнды...
Фæлæ хъæуы лæгау басгуыхын цу хатт –
куыд байста калмæй Токаты Алихан
гармонийы цыкурайы фæрдыг!*

(«Зарæг Ирыл»)

Афтæмæй цæстытыл ауайы, поэт цæттæ куыд у суанг маргджын калмимæ стох канынмæ, цæмæй дзы ирон фыццаг сонет «Цыкурайы фæрдыджы» автор Токаты Алиханау байса цыкурайы фæрдыг. Уый фæрцы дзæбæх кæнид фыдниз. Фæндонæй йæ бон тæхын уайд уæларвмæ. Рухсæй нæ зæхмæ æркалид тын, дæлдзæхæн ныккæсид йæ арфмæ æмæ бауайд йæ бон «Иры буц хæрзтæ» бафидын – сфæлдисид ыл бæрзонд зарæг йæ тугæй.

Уый у поэты бæллиц. Уый тыххæй ницы æвгъау кæны. Архайы йе сфæлдисæг зæхх поэतिकон рæнхъытæй сныв кæныныл.

*Мæ зæрдæ – дзаг дæ цин æмæ дæ хъыгæй,
Дæуæн уыдис мæ цæугæ цард нывонд...
Æрвæрттывды тæссар-мæссар хæххытæй
Историйы æрцыди фыст дæ ном.*

(«Иры зæхх»)

Францаг фыссæг, философ П. С. Марешаль дзырдта: «Знать правду никогда не рано»,¹ æмæ Камал, йæ Райгуырæн бæстæ, йæ адæм цы зын фæндагыл рацыдысты, уыдон хорз кæй зоны чысылæй фæстæмæ, уый йын æххуыс кæны йæ раттæг уæзæг уарзынæн дæр æмæ уый тыххæй рæстаг, аивадон æгъдауæй йæ чи равдиса, ахæм дзырд зæгъынæн дæр.

Адæймагæн йæ зæрдæйы ахæм стыр бынат куы вæййы йæ Фыдыбæстæйæн, уæд ын уый æнцой нæ дæтты, æппынæдзух йæ адæмы циныл хъуамæ цин кæна, йæ рисæй хъуамæ хъæрза. *Æмæ-иу æхсæзздзыдæй йæ карæнтæ «фæндаджы хъæбæрыл // Куы самадтой ыздыджын хъултæй тох», уæд-иу уымæн та йæ бæллицтæ бæрзонд æфцджытыл хæтыдысты:*

*Стырау-цу куы ныхъхъуыстон мæхимæ,
Уæд-цу мæм хъуыст æхсæрдзæнты хъæлæс...
О, хæхты зарæг райгуырди мæнимæ,
Хæссы мæ риуы бонæй-бонмæ рæз.*

(«Хæхты зарæг»)

Ходы Камал æгæр хорз дæр зоны, Фыдыбæстæйы фæлгонц дæлæ-уæлæ ныхæстæй нæ равдисдзынæ. Нæдæр æй фæливгæ акæндзынæ. Фыдыбæстæм, мадæлон æвзагмæ цы ахаст дарай, уыдонæй базонæн ис, чи дæ, дæ риуы цахæм зæрдæ ис, цы дæ рауайдзæн, æппæт уыдæттæн.

Æндæр францаг философ Жюльен Офре де Ламетрийы та уырныдта, зæгъгæ, «человек создан не из какой-то более драгоценной глины, чем животные. Природа употребила одно и то же тесто как для него, так и для других, разнообразия только дрожжи».² Уыцы æнхъызæн æй бæтты йæ Фыдыбæстæм дæр.

¹ М а р е ш а л ь П. С. Избр. атеистические произв. – М., 1958. – 184 ф.

² Л а м е т р и Ж. Сочинения. – М., 1976. – 218 ф.

Кæд «Къоста æмæ Секъайы рæстæджы нæ литературæйы сæйраг хæстæй иу уыд адæмæн сæхи базонын кæнын, уыдонæн сæ фидæн бауырнын кæнын, уыдонæн сæ бæстæ æмæ национ культурæ бауарзын кæнын»¹, æмæ уæдæй нырмæ фондзыссæдз азы рацыдис, уæддæр, стыр хъыгагæн, уыцы проблемæтæ абон дæр нæ литературæйы сты ахсджиаг.

Уый тыххæй ома нæ, æмæ нæ фысджытæ фаг нæ бакуыстой, не сфæлдыстой ахæм стыр уацмыстæ, нæ адæм сæхи, сæ фыдæлтæ кæм базонæй. Уæдæ, нæ культурæйæ, нæ аивадæй цæмæй сæрыстыр уæм, ууыл нæ чи æфтауы, ахæм уацмыстæ, чингуытæ дæр нæм цъус нæй. Æгæрыстæмæй, æрмæст нымæд адæймæгтæ кæй фæзонынц, ахæм стыр чингуытæ дæр.

Бæстон-ма ахъуыды кæнæм, ныры фысджыты кой нал кæнын, фæлæ хорз зонæм нæ литературæйы классикты? Суанг Темырболат, Къоста, Секъа, Елбыздыхъо, Арсен, Цомахъ, Нигер æмæ иннæты сфæлдыстады Ирыстонны тыххæй цы дзырдæуы, уыдон нæ зæрдыл дарæм? Нæ бон сæ нæ абоны цард, нæ фидæны тыххæй бауырдзæнис хатдзæгтæ аразын?

Цас нæм ис, дунейы кæцыфæнды литературæ дæр сæрыстыр кæмæй уайд, нæ уыцы фысджыты сфæлдыстадæй иунаг уацмысимæ дæр чи нæу зонгæ, ахæмтæ?

Æмæ уый иууыл сæхи аххос нæу. Къостайы сфæлдыстад кæм нæхæдæг, кæм уырыс уæддæр рауадзынц рухсмæ. Адæмы фылдæр хаймæ ис. Сæ цæст ыл уæддæр ахæссынц. Фæлæ уымæй æрдиаггадæр цы уа, ирон хæдзары Къостайы чиныг ма разына?!

Беджызаты Чермен æмæ Хъуылаты Созырыхъойы се стыр трагедийы фæстæ 50-æм азты реабилитаци куы скодтой, уæдæй ардæм сæ чингуытæ, – «Æвзæрст уацмыстæ», – хицæнтæй рацыдысты æрмæст иугай хæттыты. Дыууæ хатты та сын иумæ рацыдысты (цалдæргай уацмыстæ) Цæгат æмæ Хуссары.

Фыссæджы цæмæй æххæстæй базонæй, цæмæй йын йæ хъуыдытæ банкъарай, уый тыххæй йын йæ цард æмæ сфæлдыстад лæмбынæг сахуыр кæнын хъæуы, фæлæ махæн, хъыгагæн, нæ къухы не сты сæ уацмыстæ.

¹ Джусойты Нафи. Ирон литературæ. – Цхинвал, 1983. – 136 ф.

Æцæг ма 1987-æм азы Чермены новеллæтæ «Мæсгуытæ дзурынц» уырыссаг æвзагмæ 1936-æм азы Гаглойти А. æмæ Г. Агасовы тæлмацæй рухс федтой дыккаг хатт ныры рауагъдад «Ирыстон»-ы фæрцы.

Бирæ фысджыты чингуытæ, уæлдайдæр, хицæн уац-мыстæ, хæснагыл библиотекæты дæр не ссардзынæ. Уæдæ сæ кæцæй зоной адæм? Æмæ Нафийы хъуыды – «адæмæн сæхи базонын кæнын, уыдонæн сæ фидæн бауырын кæнын, уыдонæн сæ бæстæ æмæ национ культура бауарзын кæнын»-ы¹ проблемæ абон дæр нæ литературæйы у сæйрагдæртæй. «...Адæмы сæрыл дзурын, адæмы зæрдæйы ныфс æмæ тохы монц бауадзын у дзыллæйы лæгты хæс».²

Дзырд дæр ыл нæй, иууыл ахсджиагдæр кæмæн у, уыдонмæ хауы Ходы фырт дæр.

Æмæ, афтæ кæй зæгъы, ома, æхсæнадон куыст мын бирæ ис, фæлæ йæ мæхицæн хæсыл нымайын – нæ адæмы ахсджиаг хъуыддæгтæ скъуыддзаг кæнын хъæуы, уымæй æгæр раст дæр зæгъы. Ныры депутаттæм кæсгæйæ, депутат адæмы лæггадгæнæг у, уый зæгъын нæу мæ бон, фæлæ фыссæг йæ дзыллæйы лæггадгæнæг кæй хъуамæ уа, ууыл нæ дызæрдгæй кæнын. Æмæ Камалæн йæ бон у дзурын ныфсджынæй:

*Мæ тæлфаг бæх мыр-мыр кæны мæ быны,
Фæтæррæстæввонг кафы, 'хсыны зæхх...
Куы суасы рындзмæ – сау айнæг лæбыры,
Æмыр комæй ма сыхъуысы йæ дзæхст.*

*Куы скъæфы азæлд къæдзæхты дыдæггæй
Бæхы хуыррытт –
Ыссыррддзаст вæййы уæд.
Йæ комыфынчы урстæбын æврæггæтæн
Æруазал вæййы къæйдуртыл сæ фæд.*

*Болат цæфхæдтæй дурвæндаг ныххойы,
Ызнæт цæстытæй комы 'рдæм кæсы...
Дзæнхъа цъититæй басæтты йæ дойны,
Тæссар-тæссар мæ былы 'рдæм хæссы.*

(«Æфсургъ»)

¹ Джусойты Нафи. Ирон литературæ. – Цхинвал, 1983. – 136 ф.

² Уый дæр уым, 140 ф.

Фәлә Камал, йе 'фсургъ тәссармә кәй ахәссы, ахәм аивады кусәг нәу. Йә равзәрст фәндагыл цәуы фидар әмә ныфсджынәй.

Джыккайты Шамил зәгъы: «Поэзи у сагъәс адәмы хъысмәтыл».¹

Поэтмә нымад сты йә райгуырән зәххы цин дәр әмә хъыг дәр. Уыдон иумә тәлфынц йә зәрдаёйы. Кәтайгәнгә уымән зәгъы:

*Дә сагъәстәй әз фаг хайджын куына уон,
Дә фыдгулән мә зоныгыл куы 'рләууон,
Дә тохы бон куына стгәлфон, әхст фатау,
Уәд нал уызән бәрәг мә сәр, мә фадән.*

Йе знаджы раз йә зонгуытыл чи 'рләууы, уымән уыцы хъуыддаг стыр худинаг әмә мәләт у, поэтән та йә фыдгулы раз йә сәр әркгул кәнын удагасәй йә баныгәнынәй фыддәр у. Сыбыры фыдуазәлтты фынддәс азәй фылдәр чи 'ркъуырда, ахәм уәздан ләг әмә рухстауәг Дзаттиаты Пъауле-иу зәрдәрисгә әмә әвәндонәй әрымысыд, 1937-әм азы сә фыццаг ирон профессионалон литературон критик әмә рухстауәг Тыбылты Алыкандримә иумә кәй әрцахстой. Баппәрстой сә Чъребайы Сталины номыл уынджы райәххәсткомы ныккәнды. Уәллаг уәладзгуыты – фәрсгә әмә нәмгә.

Алыкандр йә сәрмә не 'рхаста, адәмы знаджы ном ыл кәй әвәрдтой, ууыл басәттын, әмә йә афтә фәнадтой, афтә – йәхи нал әмбәрста. Уәд әй йә къәхтәй нылластой ныккәндмә. Дон ыл куы фәкалдтой, йе 'муд куы 'рцыд, кәддәр куы уыдис, уәд, афтә ахстытәм бахатыд, йә уд сисыны размә йын цәмәй Алыккаты Хазбийы зарәг акәной.

Уыцы зарәджы йын афтә тынг цы агайдта йә зәрдаё: «...комы нарәджы джауыртә 'рбацәуынц, уәдә. Ой сә фәндаг сын сәхгәнәм, ой, кәннот худинаг куы уызән»,² – уыцы хъуыды? Чи зоны, аив, литературон абарст: « – Хорз бәх цәмәй у?», « – Саргъ әмә идонәй», « – Уәд хәстон ләппу

¹ Джыккайты Ш. Ныхасы фарн. – Дзәуджыхъәу, 1996. – 173 ф.

² Зарджытә, кадджытә, әмбисәндтә. – Цхинвал, 1977. – 49 ф.

та цæмæй у?», « – Кард æмæ ливорæй!»¹ – æви худинаджы бæсты мæлæт æвзарынай: «Ой, кæд йæ цард снывонд кодта йæ уарзон адæмы сæрыл, ой! Ныр ыл кады зарджытæ Нæ дзыллæ куы бакæнынц»,² зæгъгæ, уымæй?

Пъауле сын алцæуыл дæр сразы æмæ мæлæтæй аирвæст, уæддæр ын Сыбыр ацырдыгæй аззайын кодтой. Ахæсты тыххæй та, йæ царды хуыздæр азтæ уым чи батыдта, йæ курдиат дзы кæмæн бадон, уыцы фыссæг Дзесты Куыздзæг афтæ загъта: «Къамырмæ боны рухс никæцæй цыд, бон дæр æмæ æхсæв дæр дзы цырагъ сыгъди; уæлдæф дæр афтæ – кæд-иу æрмæст дуары зыхъхъыртæй хъардта».³

Поэт æхст фаты хуызæн хъуамæ уа, æхст фатаен та ахæсты къуымтæ уынгæг, охх, куыд къуындæг сты! Камал уымæн зæгъы:

*Æцæгæлонау де 'взагмæ куы кæсон,
Мыййаг куы суа мæ зæрдæйæн æддæссонд,
Æз хъулон уарзт куынæ кæнон дæ хæхтæ –
Йæхимæ мæ нæ райсдзæни дæ зæхх дæр.*

*Нæ уыдзынæн нæ – Иры фырт, нæ – Ходы;
Сæ дыууæ дæр мыл бакæндзысты хъоды.*

(«Ирыстонмæ»)

Хуымæтæг, сыгъдæгзæрдæ, зæххон дзырдтæ æмæ хъуыдытæ. Фæлæ ныдзæвынц зæрдæйыл. Ныдзæвынц ыл сæ рæстдзинадæй. Ныдзæвынц ыл, алкæмæн дæр нæ æнæмæнгхъæугæ, нымаинаг кæй сты, уый тыххæй. Æмдзæвгæйы лирикон хъайтаримæ чиныгкæсæг свæййы Ирыстоны сагъæстæй хайджын, фæархайы, фыдгултæн зоныгыл ма лæууа, тохы бон Фыдыбæстæйы сæраппонд стъæлфа, æхст фатау, йе 'взагмæ ма кæса æцæгæлонау, фæлæ йæ хæхтæ уарза æгæрон уарзтæй. Уæд уыдзæнис йæ раттæг адæм, йæ райгуырæн зæххы патриот, æмæ цæрдзæн сæрыстырæй.

Зындгонд немыцаг-францаг хъуыдыгæнæг Альберт Швейцер дзырдта, зæгъгæ, ис мын дыууæ зæрдæенизы –

¹ Зарджытæ, кадджытæ, æмбисæндтæ. – Цхинвал, 1977. – 51 ф.

² Уый дæр уым, 52 ф.

³ Д з е с т ы К у ы д з æ г. Зæрдæйы ностæ. – Дзауджыхъæу, 2002. – 6 ф.

«первое состоит в понимании того, что мир предстает необъяснимо таинственным и полным страдания; второе – в том, что я родился в период духовного упадка человечества»,¹ – æмæ ахæм рæстæджы поэты дуджы ныхмæ бахъæуы дывæр хъаруйæ тох кæныны сæр.

Йæ Фыдыбæсты кой æвастхъæртæ, афоризмты фæрцы нæ кæны, æрмæст уыдоны фæрцы нæ архайы йæ ныхас барæсугъд кæныныл, – кæд нæ поэзийы уыцы миниуæг нырма арæх у, уæддæр, – фæлæ йæ зæрдæйы цæстытæй ныккæсы йæ уды арф æвæрæнтæм, цы дзы ис, уыдон фæрабарбабар кæны, æмæ йæхи туг кæмæй баризы, уый тæдзгæбаргæ рахæссы чыныгкæсæджы размæ. Адæймагæн йæ удæй чи цæуы, уый искæй удыл дæр æмбæлы.

Немыцаг поэт æмæ классицизмы теоретик Мартин Опиц уымæн бæлвырд кодта, ома, нæ мæ уырны, аивады теоримæ гæсгæ исчи поэт суыдзæнис, уый?² Поэтæн йæ дзуринагтæ йæ курдиатимæ йæ уды хъуамæ уой.

Камалы уды та бирæ æмбæхст дзуринагтæ ис. Нæ дзы рох кæнынц, нæ фыдæлтæ историйы хæтæнты цы æнагъæддаджы тæрæнты фесты; цытæ бавзæрстой æлдары ехсæй, зæгъай, æмæ «хæддзуйы узæлд-хъылма»-йæ. Фæлæ, æцæг æхсарджын адæймагæн куыд æмбæлы, афтæ йæ ныфс никуы асаст. «Зæрдæуынгæг ныхæстæй» сидт фарны дугмæ, удаистæй-иу тындзидта йæ фæстæ, кæд дзы æрвгæронау дардæй-дарддæр кодта, уæддæр.

Аивадон уацмыс зæрдæ куынаæ мара, ныфсыл ныфс куы æфтауа, уæд дзы адæймаг нæ фæлмæцы. Бæллиц æй хоны йæ фæстæ:

*Дард айтыгъта мæ Иры сæрмæ сау сынт
Йæ сау базыртæ –
Хуры цæст нæм нал каст.
Ироны ном ирон адæмагн басгуыхт
Сæ фидисы гакк –
Бирæ лæг ыл нал саст.*

*Бæрзонд хæхтæ,
Æнусвæлтæрд Ирыстон –
О, сау диссаг! –*

¹ Швейцер Альберт. Благоговение перед жизнью. – М., 1992. – 23 ф.

² Опиц Мартин. Книга о немецкой поэзии. – М., 1980. – 445 ф.

*Сæ хъысмæтæн фæрæзтой...
Аланты 'взаг – æгас дунейыл хъуыстгонд –
Куыдзы 'мгад сси ирон адæмы цæсты.
(«Ныхас фидæнимæ»)*

Чи ныффæраздæнис уыдæттæн? Æгæрыстæмæй, «Йæ былгæрæтты Терчы маст нæ цыди – Хъуырдухæнгæнгæ // Къæйдуртæм лæбурдта», фæлæ уæддæр ироны ныфс нæ саст:

*«Æрцæудзæн рухс дуг», –
Абон дæр зæгъынц.
...Æнхъæлмæгæссæ
Базæронд и
Куыдз.*

Зæронд баци, фæлæ йæ ныфс нæ амард. Зæронд дæр ныфсæй цæры. Ныфсджынæн мæлæт дæр нæй. Раст ахæм ныфсджынтыл фенцой кæны Фыдыбæстæ, уыдоны ныфс, уыдон цæрайæ фæцæры. Æмæ уыцы ныфс рухс кæны нæ поэты сфæлдыстад. Чиныгкæсджытæ йæм цæуынц уыцы ныфсы рухсмæ. Сæйраг уый у, æндæра сфæлдисæджы зæрдæ нарты «гæды-гацца Сырдоны» риуы дæр тæлфыд – йæ адæмæн фæндыр уый æрымысыд: «Он зачинщик и подстрекатель всякого рода спор. Злоба толкает его на легкомысленные и преступные проделки, после которых он подчас насилу уносит ноги».¹ Поэт ахæм удыкондмæ у цæхгæр ныхмæвæрд, æмæ чиныгкæсджыты хъомыл кæны бæрзонд уæвыныл, Фыдыбæстæ уарзыныл.

Камалы поэзийы Фыдыбæстæйы тыххæй удыл æмбæлæнтæ сты бæлвырд кæмттæ, бæлвырд хъæутæ, бæлвырд бынæттæ. Йæхæдæг кæй мысы. Йæхи йын кæм мысынц. Кæм æй уарзынц, æмæ йæ зæрдæйæ цух чи нæ кæны.

*Къæсæрты ком...
Æгуыппæг сау къæдзæхтыл
Ыстъалыджын арв узæлæн кæны.
Дон уыраугæ йæ гæндзæхтæ ысцæгъды,
Æхсæв уа, бон уа – быдырмæ кæлы.*

¹ Д ю м е з и л ь Ж. Осетинский эпос и мифология. – М., 1976. – 93 ф.

*Кæй ныхас хъуысы?
А тызмæг ран чи и?
Кæмæн нæу адджын ацы 'хсæв йæ уат?
Фæллад фыййæуттæ Буроны фæдджийы
Сæ фосы дзугтæн равзæрстой быууат.
(«Рындзмæ цæугæйæ»)*

Æмдзæвгæйы ацы скъуыддзаг фаг у цæвиттонæн, фæлæнын уый бар нæ дæтты æмдзæвгæ йæхæдæг, æмæ йæ дарддæр ма бакæсай – куыд рæзы, афтæ кæны нуарджындæр, ирдæй-ирддæрæй зынынц поэты фæлгонцон уынынад æмæ æмбæстагон позици. Уый у Камалы ирд курдиатыл дзурæг:

*Цæлхыдзаг мæй...
Хи аппæрста уæлгоммæ.
Æмыр рæтты дзæбидыртæ хæтыңц.
Æнафæтты æрхизыңц, мæгуыр, коммæ,
Сæ карз дойны цъæх уылæнæй сæттыңц.*

*Йæхи нывзилы къæйдуртыл æрра дон,
Йæ пырхæнтæ æрызгъæлыңц хуыртау.
...Зæрæмæджы мын цу зæронд лæг абон
Йæ хъæстытæ зæрдæбынæй дзырдта:*

*«Æгæр сарæх и тулæг цалх ныртæккæ...
Ныр, акса, адæм бархийæ цæрыңц...
Зынæрвæссон дзæбидырты бынæттæ
Æдзæрæггæй-æдзæрæгдæр кæныңц...»*

Йæ «хæхбæстæй лæджи уæззау хæс» чи дары, уый хъуамæ уына, уыцы бæстæ цæмæй улæфы, цы у йæ рис, йæ цин, цæмæ бæллы, цæмæй тæрсы...

Поэтыл та дыууæ-æртæ кæнæ фылдæр хатты стырдæр хæс ис. Уый хъуамæ арвы нæрд дæр æмбара, уæззау æртæхты æртхъирæн дæр, удаистæй кæртæфснайджыты каттай дæр, знæт дзæбидыр-дзугсиды дзыназын дæр... «Дуне конд у иууылдæр, фæлæ йæм поэт куы акæсы, уæд та йæ

ногæй бакæны – йæхицæн дæр æмæ махæн дæр»,¹ – фыста Дзуццаты Хадзы-Мурат.

Поэतिकон дзырд уæд æрцахсы чиныгкæсæджы. Уæд ын свæййы адджын. Уæд баззайы йæ зæрдæйы. Уыцы курдиатæй Камал хайджын у. Æппæт уыдæттæ аив нывты фæрцы авæры поэтиуарзджыты цæстыты раз:

*Нæрыди арв...
Ыстыркомы къуылдымтыл
Уæззау æрцахæй сау къæвда фæккъæртт.
Æфснайдта алчи удаистæй кæрт...
Нындзыг и хъæу...
Хуылыдз куыдзау нымтымбыл.*

*Кæцæйдæр хъуысти стонг бирæгъы ниуд...
Дзынæзта рындзыл знæт дзæбидыр- дзугсид...
Дæрдтыл-иу арв куы нырттыфта, уæд-иу
Æгæндæг сау хъæд, хур бонау, ныррухс и...
(«Иу æхсæв Стыркомы»)*

Ахæм бæлвырд нывты фæрцы цæстытыл фæуайынц поэты койгæнинæгтæ, нæ цæстыты раз фæуынаæргъы арв, йæ цæфæй тæгæлтæ фæхауы сау къæдзæх фæйнардæм, цæрæг удтæ нæ, фæлæ æгуыппæг фæкæны зайæг хал дæр нæрдмæ. «Алы дзырдæн дæр ис эстетикон-эмоцион»² тых:

*Фæндагыл чи цыд –хæдзармæ тырныдта,
Бынаты чи уыд – бæлццæттæн куыфта.
Тæссар къæвдайæн сау дымгæ хъырныдта.
Дæлæуæз, æрхы, цæугæдон куыдта.*

Уыцы æнахъинон къæвдайæ кæд зæрдæ баризы, уæд-дæр æй поэतिकон дзырды фæрцы цаутæй нал фæфæнды йæхи атонын.

Поэतिकон уынынад уæлдай тыхджындæр, уæлдай уд-дзыддæр вæййы, йæ рæсугъддзинадæй дарддæр адæй-маджы æнæнхъæлæджы цаутæм кæнæ сагъæстæм куы фехсы.

Уыцы миниуæг Камалы поэзийæн æцæгæлон нæу. Бæл-

¹ Дз у ц а т ы Х а д з ы -М у р а т. Бæрдзинад. – Цхинвал, 1976. – 144 ф.

² Уый дæр уым, 146 ф.

вырд нывтæ, бæлвырд цаутæй ахизы Ирыстон æмæ ирæтты хъысмæтмæ.

Æмдзæвгæ «Хъобангомы нывтæй», зæгъгæ, уымæ куы 'ркæсæм, уæд фенæм: «Ныддæвдæг бæлас сау хофы къæмбырыл, Уæлвонгæй йæм кæсы æдзæмæй рындз...», фенæм «Джызæлдоны гæпп-уылæнтæн сæ быны Хъуына дургæ» куыд «рæдзæ-мæдзæ кæнынц». Поэт нын нæ цæстыты раз æвæры, Джызæлдон-ГЭС, хъуырдухæнгæнгæ, куыд æууилы цъæх уылæнты, афтæмæй «Тъыфыл цæргæстæ арвы къуырфы зылынд, Сæ мæнг аууæттæ къуылдымтыл хæтынц».

Владимир Луговской æрдзы зарæгмæ хъусгæйæ ныццин кодта: «Жизнь голубой бесконечностью манит. Где же предел? Мне не виден предел».¹ Камалмæ дæр уыцы рæсугъддинады кæрон кæй нæ зыны, уый тынг хорз у.

Поэт кæны сау хæхты, къæмбырты, æдзæм рындзы, гæпп-уылæнты, хъуына дурты рæдзæ-мæдзæ, тъыфыл цæргæсты, арвы къуырфы, мæнг аууæтты кой, – дзырдбæстытæ сты сæрмагондæй хъусдарыны аккаг, – хæдтæхæг цыма стæхæн фæзуатыл згъоры, стæй уыцы риуыгъд скодта:

*Ам Иры стыр фарн адæймаг æнкъары...
Тæхуды, уымæй дун-дуне фæхынц!
Æмыр лæгæттæм цъити-уымæл хъары –
Уæззау æртæхтæ ауыгъдæй лæууынц.*

*Мæ хъуыдытæ æрвон сыгъдæг куыннæ уой!
Фæлæ уынын æз ивгъуыд дуджы маст:
Бæгъатыртæ æд тахъатæ куыд лæууой,
Хæстон мæсгуытæн уыйау у сæ каст.
О Хъобангом! Мæ дард фыдæлтты намыс!
Чермен æмæ Бæтæйы фыртты мад!
Дæ арм фынгæн ды хæхты цотæн дарыс –
Мæ рæнхъытæн уыраугæ фидыц ратт!.*

Æмæ сын радта «уыраугæ фидыц». Хъобангом – нæ, фæлæ поэт йæхæдæг. Ивгъуыд æмæ абон афтæ сбаста сæ кæрæдзийыл, нывты фæрцы нын сæ афтæ равдыста, æмæ

¹ Луговской Владимир. Собр. соч. в 3 т. Т. 2. – М., 1988. – 329 ф.

кад ирон æфсæрмытæ кæны – «Мæ хъуыдытæ æрвон сыгъдæг куынна уой!» – уæддæр нæ æмдзæвгæ 'фтауы сæрыстыр сагъæстыл.

Уый поэзи у!

Поэзи та бирæ кæлæнтæ æмæ фæзилæнтæ зоны. Владимир Маяковскийы загъдау – «Поэзия – вся! – езда в незнаемое».¹ Фæлæ Камалы сæ фæдыл, мыййаг, нæ сайынц, уый сæ йæхæдæг скæны йæхицæн коммæгæс, йæхирдыгонау сæ царды рæстдзинадимæ сиу кæны, æмæ йын фæрæстмæ ваййынц. Йæ ныхасыл ын феууæндæм. Æмæ лириконт хъайтарæй йæ амæлæты фæстæ чидæртæ фæхъаст кæнынц: «Фыдуаггомау уыд... Хи фæнд тæрын уарзта...» – «Æгæр къæйных... Йæ хистæрты нæ фарста...» – уæддæр мах æууæндæм поэтæн йæхи рæстдзинадыл.

Æмæ йын уымæ гæсгæ ис сæрыстырæй зæгъыны бар:

Æз зонын цу:

Мæ сабибонтæй ардæм

Æргом ныхас лæджы гаккыл нымæдтон –

Куыд хæцай раст дзæнгæлтæгæнæг кардæн

Бæгънæг армæй йæ судзаг комыл, афтæ.

Бæрзонд æнтыст кæм барæвдауы алкæй!..

Уæддæр лæууыдтæн цу хъуыддагыл фидар:

Поэзийы уа, фынгыл уа – былалгъæй

Нæ кодтон æз мæ адæмæн мæнг ныхас.

(«Цæрæг удæй уа, зайæг халæй – алцы»...)

Мæнг ныхасæн абон нæй, æмæ йын кæм агурыс йæ фидæн. Ирон æмбисонд мæнгæй нæ зæгъы – гæдыйы къах цыбыр у. Æмæ поэт æмдзæвгæйы лириконт хъайтары дзыхæй куы дзуры, зæгъгæ, куы ацæуон а-дунейæ, уæд «иутæ сæ масты уæзæй цавддуртау лæудзысты», иннæтæй та чи куыд мæнгарддæр у, афтæ сæ риутæ хойдзысты: «Мæнæй зынаргъдæр уымæн лæг нæ уыди!» – зæгъгæ, уæд нæ æрцахсы царды рæстдзинадæй, уымæн æмæ нæхæдæг дæр бирæ федтам, бирæ бавзæрстам ахæм мæнгæрдты гæды сомытæй. Зынгæ ирон поэт Цæрукъа-

¹ Маяковский Владимир. Собр. соч. в 12 т. Т. 4. – М., 1978. – 29 ф.

ты Алыксандр мæнгæй нæ загъта, йæ фыдæй-иу ын чи 'ппæлыд – хорз лæг уыд, фæлæ йæм, зæгъгæ, йæ хъысмæт ныллæууыди цæхгæр æртын æвдæм фыдазы: «Мæ фыды марджытæй æцæгдæр иу у ацы лæг йæхæдæг!»¹ Зæгъæн ис, ацы тыхы æмæ цæстфæливан дуджы сæ фестæм зæрдæцъæх дæр. Æмæ уацмысы рæстдзинадыл йæ райдианы кæй баууæндæм, уый тыххæй нын дарддæры хъуыдыты ницыуал вæййы дызæрдыггаг.

Уыцы рæстдзинады тыххæй кад кæны лирикон хъайтар йæхæдæг дæр йæ хистæртæн, «мæрдты дæр сын – цырагъдарæг» лæууыныл уымæн у разы, фæлæ рæстдзинады охыл æргом кæны, иухуызон зæрдæ сæм кæй нæ дары, уый:

*Мæ хистæртæн нæма фæдæн æз кадгонд,
Мæрдты дæр сын цырагъдарæг лæудзынæн...
Фæлæ сын æз дыууæ хуызы аргъ кодтон:
Сæ зондæн – цутæн,
Иннæтæн – сæ азтæн.*

*Цæрæг удæй уа, зайæг халæй – алцы,
Йæ рад куы 'рцæуы, бафты уæд йæ зæххыл,
Нæ уыдзынæн æз дæр мыггагмæ балцы –
Мæ къæхвæндаг æрвгæроныл æндзæвы.*

*Дзæвгар дæр нæ, чысыл дæр нæ – цы цъусдуг
Фæтухæн кодтон ацы зæххыл, галау, –
Мæ цæстыл уади цудадзыг дæр рухс дуг –
Мæ тугæртæх ын стъалыджын арв фестæд!*

Поэзи йæ алыхуызты дæр фылдæр парахатзæрдæйы æвдисæн у. Æнæуый, ома парахатзæрдæйæ кæй нæ дзуры адæймаг, – суанг æлгъыст дæр, – уый афтæ тынг нæ хъары зæрдæмæ.

О, чи зоны йæм схудай, чи зоны йыл бахъынцъым, асагъæс кæнай, фæлæ уæддæр зæрдæмæ арф нæ фæхъары.

Тынг бирæ поэतिकон уацмысты цыма алцыдæр вæййы: проблемæтæ, сюжеттæ, алыхуызон аивадон мадзæлттæ, алыхуызон афыстытæ, диссæгтæ, æмбисæндтæ, фæлæ

¹ Ц æ р у к ъ а т ы А л ы к с а н д р. Цыма лæууын æз кувæндонны раз. – Дзæуджыхъæу, 1968. – 149 ф.

зæрдæйыл нæ фæндыдзæвынц. Зæрдæйы зæрдæ фæагуры, æмæ сæ нæ ваййы, цы парахат зæрдæйы кой кæнæм, уый... «Цæндавæрд обрæзтæ», хъыгагæн, сæхицæй дарддæр ницæуыл фæдзурынц. Бынтон стæм хатт схизынц, стъалы арвæй куыд ферттывы, фæлæ тавгæ куыд нæ фæкæны, уымæ дæр.

Цы дзурын ыл хъæуы, поэт Хъодзаты Æхсар апойнаг æмбисондмæ гæсгæ куыд зæгъы: «...нæ ваййы раст ныхас рæсугъд, рæсугъд ныхас нæ ваййы раст»¹, уыйау рæсугъд афыстмæ алыхатт рæстдзинадмæ æнхъæлмæ кæсæн нæй.

Рæстдзинад æндæр цыдæр у.

¹ Хъодзаты Æхсар. Рухс. – Дзæуджыхъæу, Ир, 1987. – 112 ф.

Дыккаг сæр

АИВАДОН ДУНЕЙЫ КÆРКÆ-МÆРКÆТÆ

1

Адæмæн былалгъæй мæнг ныхас чи нæ кæны, уый дæр рæстдзинады сæрыл тохгæнæг у. Камалæн поэзийы сæйраг рахæцæн уый у – рæстдзинад. Йæ уд уым æвæры. Къоста Цæлыккаты Аннаемæ фыста: «Из всех писателей мира, может быть, из 100 000 один ухитрился не проявить в своих произведениях особенностей своей натуры».¹ Рæстдзинад, мыдадзын цырагъау, мидæгæй æддæмæ рухс кæны. Рæстдзинад куынæ уа, уæд нæ уыдзæн поэзи дæр. Уымæн æмæ, куыд загътам, афтæмæй поэзи йæ хæдæг рæстдзинад у; рæсугъддзинад, адæймагдзинад, лæджыхъæдыл чи зары, мæнгард, сау тыхтæ чи куынæг кæны, ахæм рæстдзинад. Камалы поэзи у ахæм рухсдæттæг, талынгсафæг:

*Æз цухъй-цу поэттимæ
Быцæу нæ кæнын:
Цæндæвæрд обрæзтæ
Мæн цъус æндавынц –
Куынæ уой дзурæг
Зæрдæйы хъæдгæмттыл.
Кæд ацы зæххыл учысыл цæрæм,
Уæд уæм æргом,
Дзæггæл козбау «æфсæрмы»
Мыггагмæ рохуаты ныууадзæм.
Æдзæлгъæд тутт ныхæстæй
Рахизæм хъуыддаджы дзырдмæ –
Цалынмæ нæ байрæджы,
Уæдмæ.*

(«Æмбисæхсæвы монолог»)

¹ Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974. – 306 ф.

Камал ацы æмдзæвгæйы раст ахæм рæстдзинадмæ сиды, фæлæ уал уый хæрзчысыл фæуадзæм æмæ æркæсæм æмдзæвгæйы формæмæ.

«Æмбисæхсæвы монолог» фыст у верлибрæй. Поэзийы ацы формæ ирон адæмæн, стæй нæ поэзийæн æцæгæлон никуы уыдис. Суанг ма нæ адæмон сфæлдыстады дæр. Нæ бирæзонæг фыдæлтæ дзы махæй араехстджындæрæй пайда кодтой. Æмæ фидыдта се ‘взаджы алгъыл дæр, сæ диссаджы аив сфæлдыстады дæр.

Æркæсæм, нæ разы фыццаг цы цæвиттон фæуа æмæ нын къух чи дæтта, уымæ:

*Аларды уæларвæй рараст ис,
Сыгъзæрин асин авæрдта.
Уæд йæ размæ Мады-Майрæм рацыдис:
– Кæдæм цæуыс, хæххон зæд?
Уæд ын Аларды загъта:
– Цæуын мæгуыр хæххон адæммæ.
Мады-Майрæм ын балæгъстæ кодта:
– Мæ раттинæгтæ де уазæг –
Хъазгæйæ нæм куыд æрцыдтæ,
Афтæ нæ худгæйæ ныуадз.¹*
(«Алардыйы зарæг»)

Уацмыс кæрæдзийыл хæцы йæ хъуыды æмæ йæ мид-ритмæй. Нæй дзы бæрæг-бæлвырд ритмикон стопа, рифмæтæ, нæ дих кæны строфатыл, фæлæ ныхæсы нæ зæрдæйыл, цыма иууылдæр уый зæлтæм схъомыл стæм.

Æмæ хъысын фæндыримæ заргæйæ куыд рафидауид! Куыд рарттивиккой йæ аивтæ!

Уымæн адæм гæнæн нæй. Нæ туджы ис. Нæ фыдæлтæй йæ рахастам, нæхæдæг дæр æй нæ фæхатыдыстæм, афтæмæй. Стæй йыл нæ хъуыды кæнæм, афтæмæй йæ дæттæм кæстæртæм.

Гæдиаты Цомахъ йæ фыд Секъайы иу хатт сфæнд кодта тоникаимæ базонгæ кæнын, æмæ хъуыддаг бæрцбарс-тытæм куы бахæццæ, уæд Секъа афтæ зæгъы: «Ау, æмæ уыцы æрхъуыдыдзинад, йæхи æгъдауæй лæгъзæй цы ныхас цæуы, уымæй хуыздæр у...».²

¹ Ирон адæмы сфæлдыстад 2 т. Т. 2. – Дзæуджыхъæу, 1961. – 348 ф.

² Г æ д и а т ы Ц о м а х ъ . Уацмыстæ. – Дзæуджыхъæу, 1959. – 468 ф.

Æмдзæвгæйы сæрибар формæ йæ туджы уыдис, Сæкъайæ зæгъын. Йæ зæрдæ фылдæр уыцырдæм æнцæд. Кæд æй нæ «ахуыргæндтæ» тоникон æмдзæвгæмæ здæхтой, кæд ын суанг фидистæ дæр кодтой: «Диссаджы æмæвæрдтæ дæр фыссыс, фæлæ сæ аразын нæ зоныс»¹, зæгъгæ, уæддæр кодта, йæ зæрдæ, йе 'рдзон курдиат æм куыд дзырдта, афтæ. Йæ уыцы «галиу зонды аххосæй» нын балæвар кодта «Хæхты маст»-ы хуызæн верлибрæй фыст аив æмдзæвгæтæ:

*Хæдтулгæ уардоны сцæйцыдтæн, уарзон, нæ бæстæм,
Хæдтулгæ уардонæй æз кастæн:
Зындысты мæм дардæй нæ рæгътæ, нæ хæхтæ,
Зындысты нæ цъититæ, урссæр къæдзæхтæ:
Ысурс ысты митæй – сæ мастæй.*

*Æнкъардæй сæ хъæбысы бакодтой хъæуты,
Цыдæртæ сын сусæггæй дзурынц:
«Фæкæсут уæ бæстæм, уæ къултæм, уæ къуымтæм!», –
Æнкъардæй, сæркъулæй, кæугæйæ, нæ лæгтæй
Зæрдиаггæй бирæ фæкуруынц...²*

Раст цыма фурд у – уыцы нуарджын, уыцы æмбæхст тых, уыцы къуыддагон цыд кæны размæ. Адæймаджы зæрдæйы дуæрттæ йæм байгом вæййынц.

*Кæм хъусынц нæ лæгтæ, кæм ма уарзынц урссæр къæ-
дзæхты,
Кæм ма 'мбарынц хæхтæн сæ хъыг дæр!
Æркæлы нæ цъититы цæссыг; нæ къултыл, нæ фæзтыл
Фæуайы, хæлхæлгæнгæ, кургæ нæ лæгтæй,
Фæдзуры сын хæхтæн сæ дзырдтæ.*

*Кæм хъусынц нæ лæгтæ – фæтæрсынц нæ хæхтæн
сæ митæй,
Фæлидзынц кæдæмдæр сæ бæстæй...
Куыд царынц æнæ Фыдыбæстæ, куыд кæсынц
сæ хъыгмæ, сæ цинмæ,
Куыд кæсынц сæ хæхтæм, сæ фæзтæм, сæ Ирмæ,
Куы нæ сæ уынынц уæд сæ цæстæй!*

¹ Г æ д и а т ы С е к ъ а. Равзаргæ уацмыстæ. – Цхинвал, 1979. – 368 ф.

² Уый дæр уым, 12 ф.

Уый дын æмдзæвгæ!

Афтæ аив, афтæ æнæаскъуыйгæйæ цæуы, æмæ дæ нæ фæнды йæ ныууадзын. Нæ хатыс, цахæм формæйæ фыст у, уый тыххæй йæм сæрмагондæй дæ хъус куына æрдарай, уæд.

Йæ кой та уымæн кæнын, æмæ верлибр ирон профессионалон поэзимæ 60-æм азты барджынæй куы 'рбафсæрста, уæд йæ ныхмæ хъæддыхæй бирæ чидæртæ лæууыди – нæ, дам, нæм рафидаудзæнис, нæ йæ айсдзысты поэзиуарзджытæ, зæгъгæ.

Суанг Плиты Грисы хуызæн фæлтæрд поэт æмæ драматург, ирон æвзаг æмæ, æмдзæвгæйы классикон формæ кæй хонынц, уый дæсны дæр 1976-æм азы кæфты мæйы 10-æм бон Гафезмæ йæ фыстæджы афтæ фыста: «Кæстæртæй бирæтæ цæйдæр верлибртыл бафтыдысты, фидæн кæмæн нæй æмæ ирон чиныгкæсджытæ кæй никуы райсдзысты, ууыл, æмæ дзы азæй-азмæ кæритæ кæнынц, ног фæзындыл æй нымайынц поэзийы, йæ фæзындыл ныр сæдæгай азтæ кæй цæуы, ууыл хъуыды дæр нæ кæнынц, афтæмæй. Цы ма уа уымæй бæллæхдæр!»¹

Ахæм хъуыдытæ-иу фæзынд мыхуыры дæр.

Рæдийгæ алчидæр кæны, фæлæ мæ ныхас ууыл нæу. Уæд Ирыстоны цæгат хайы се сфæлдыстады верлибрæй иууыл тынгдæр пайда кодтой Хъодзаты Ахсар æмæ Ходы Камал. Уыцы формæ нын æцæгæлон у, ирон поэзиуарзджытæ йæ нæ райсдзысты, зæгъгæ – уыдис сын комкоммæ дзурджытæ, стæй, куыд уынаем, афтæмæй фæсауонмæ æфхæрджытæ дæр. Фæлæ нæ басастысты. Ирон адæймагæн верлибр æцæгæлон кæй нæу, уымæн нæхæдæг – æвдисæн.

Уæдæ, иумæйагæй куыд рафидыдта, уый тыххæй та, ныры уырыссаг поэзийы фæстаг классик кæй хонынц, Ю.Кузнецов Хъодзаты Ахсары чиныг «Яблоко нартов»-æн редактор куы уыдис, уæд загъта: «А.Кодзати в совершенстве владеет такой трудной формой поэтического мышления, как верлибр».²

Уыцы дзырдтæ комкоммæ ахæссæн ис Ходы Камалмæ. Уый дæр афтæ арæхстджынæй пайда кæны верлибрæй.

¹ Мах дуг, 2003. – №10. – 126-127 ф.

² К о д з а т и А х с а р. Яблоко нартов. – М., 1974. – Цъары 4 ф.

Фæлæ нæ дзырд уыдис поэты поэзи æмæ царды рæст-
дзинадыл.

Æркæсæм ноджыдæр иу цæвиттонмæ:

*Æз дæн æргомдзырд.
Хурмæ комкоммæ кæсгæйæ,
Мæ цæстытæн нæ тæрсын.
Тæлфы зæххы къори мæ риуы,
Йæ цин дæр – мæн,
Йæ хъыг дæр.
Æз нал фæзанын хатгай:
Кæцы у мæ зæрдæ,
Стæй кæцы у зæххы къори...
(«О, адæм»)*

Поэт, йæ зæрдæ æмæ зæххы къорийæ чи кæцы у, уый кæй нал фæзаны, уый философон романтикæмæ æнцайы, æмæ уацмыс кæны æцæг поэतिकон. Æвдисы нын романтикон уды æцæг рæстдзинад – æмдзæвгæйы лирикон хъайтары уды рæстдзинад.

Йæ зæрдæ зæххы къорийы иу хай у, фæстæмæ йæ уыр-дæм хъæуы, – «Вулканæй сысхъиуæг сырхзынг дур фæстæмæ зæххыл бахæцинаг у», – фæлæ йæ уый нæ хъыгдары стыр хъуыдытæ кæнынæн. Уымæн æмæ йæ тых цæуы зæххы цъарыл иууыл стыр-дæр тыхæй – адæмæй:

*О адæм, адæм!
Æз разы дæн бæгуы бæллæхтыл,
Æрмæст уæ фыдæх
Макуы баййафæд мæ сæр.
Сæумæрайсом
Куы ысцæйтутулы хур,
Уæд уый тынтæ
Нæ сыхы рудзгуытæй куыд кæсынц,
Раст афтæ
Мæнмæ уæ цæстытæй
Мæ цардамонд фæхуды.*

Зоны, адæмимæ абаргæйæ, уыдоны æхсæн чысыл у, фæлæ уый дæр хорз æмбары, йæ адæмæй чи у, сæ цардæй

чи цæры, сæ амондыл чи тох кæны, уый фыдызæххæй исы хъару: «Мæ ныфс – мæ Иры хæхтау барджын», – æмæ йын нæй дæлдзиныггæнæн, басæттæн. Йæ бон у алы æцæг аивадон кусæгæн дæр, пролетарон поэт Ф. С. Шкулевау фидарæй зæгъа: «Мы – кузнецы, и дух наш молод».¹

Уый афтæ хъуамæ уа: сæрбахъуыды сæр хъæуы, фыдсæры та гуыр хъæуы. Уымæй дæр, иу цæвиттойнаджы, ома иу хъайтары иннæ куынае ива, йæ райдайгæ æнтыстытæ йын дарддæр нæ кæны, зæгъгæ, уæд цард ныллæудзæн. Нал аккуырздæнис размæ, æмæ йæ хъæуы уымæй бахизын:

Хæссын мæ цæст æз замантыл фæлтæргай,

Уынын:

Тох кодтой генитæ,

Сæ удтæй цагътой арт.

Ныр уыдон

Сау мæры хуыссынц,

Стъалытау кæсынц уæ цæстытæй.

Фæлæ

хуыссынц

генитæ

авдæнты –

Æнусондзинады æвдисæнтæ.

Аивады кусæгмæ уыцы гениты тæваг куынае хæццæ кæна, уæд йæ бон адæмы хуызæн исты саразын нæ бауыздæнис. Фыддзинадмæ кæй къух тасы, уый фæрнджын хъуыддæгтæ фæлдисынæн нæ райгуырд. Александр Пушкин уымæн загъта: «... гений и злодейство – две вещи несовместные».²

Фарн кæй уды, кæй уаз ныхасы ис, уый бон бирæ у. Уымæн диссаг нæу зæххы къори йæ армы дзыхъмæ райсын. Судздæнис æй, фæлæ йæ уый нæ фæтæрсын кæндзæн. Цардараздæджы тас æндæр у – зæхх «уадз, макуы, макуы ысуæд уазал!» Камалы лирикон хъайтар, дзуары лæгау, уымæн байтыгъта йæ тæрттæ:

¹ Авторты коллектив. Это юность моя. Зарджыты æмбырдгонд. – М., 1966. – 16 ф.

² Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 4. – М., 1975. – 286 ф.

*Уадз, макуы ахуыссæд нæ зæххыл
Цардамонды зынг!*

Стæй ноджы дарддæр:

*Афтæ тынг уæ уарзын,
Æмæ мæнæ,
Ацы рæнхъытæ фысгæйæ,
Сусæггæй кæуын...*

Джыккайты Шамил, Нигеры тыххæй ныхас кæнгæйæ, загъта: «Поэт сыгъдæг дары лæджы намыс»,¹ – æмæ уый зыны ам. Чыныгкæсæджы зæрдæ иууыл тынгдæр бакъуыры уыцы сусæг куыды рæстдзинад. Уый фæрцы, уыцы «сусæггæй кæуыны» фæрцы мур дызæрдыг нал фæкæнæм поэты цахæмфæнды стыр ныхæстыл дæр. Ахæм тыхджын, ахæм æппæтхъом æмæ диссаг у аивад.

Æмдзæвгæйы кæрон фæстаг хъуыдыйад – адæммæ дидактикон сидт: «Уый уын цард куы радта. Фæстæмæ йæ куынаæ фæнды йæ айсын, уæд ын цæмæн кæнут тыхми?» – (ома зæххæн) ма дзы куынаæ уыдаид, уæд æмдзæвгæйы кæрон схызт, зæгъæн ис – стахт бæрзонд:

*Уæ, байхъусут-ма,
Адæм!
Ма хъазут зынгæй!
Æз – уæ мад, уæ фыды уазæг,
Ма хъазут уæ зæххæй!*

Чи зоны, цæрæнбонты нæ зæххæн æмбæлон аргъ кæнын кæй нæ зонæм, æви йæм æргъаджы цæстæй кæй кæсæм, уыцы фарстæй мæ зæрдæ хъæдгомы хуызæн кæй у, уый тыххæй мæм афтæ фæкаст? Чи зоны. Фæлæ æз дæр иунаг ахæм кæм уыдзынæн.

Æмæ йæ аивады – фæлгонцты хуызы куы зæгъай, уæд зæрдæмæ тынгдæр хъары. Камал æй поэзийы æвзагæй куы 'вдыста, уæд уыцы рæстæджы Дзуццаты Хадзы-Мурат дзырдта: «Фæлгонцы бæлвырддзинад æмæ эстетикон ми-

¹ Джыккайты Шамил. Ныхасы фарн. – Дзæуджыхъæу, 1996. – 183 ф.

дис хъуамæ æмдзу кæной». ¹ Уый нæ поэты бон бавайы аема æлхæны йæ бирæ поэтиуарзджыты зæрдæтæ.

Камалы поэзийæн, реалистон уавгæйæ, æнæнхæлæджы романтикон хъуыдытæм агæпп кæнын æцæгæлон нæу – «тæлфы зæххы къори мæ риуы», фæлæ ахæм хъуыды, йæ бон у, зæгъа æрмæстдæр, адæмы ныллæджытæ аема бæрзæндтыл, мæллæджытæ аема фæтæнтыл, цъæхтæ аема буртыл чи нæ дихкæны, фæлæ сын сæ лæджыхъæдмæ чи кæсы, уыдоны тыххæй алы хъуыддагмæ дæр цæттæ чи у, ахæм поэт.

Æмæ кæрды йæ дзырд. Уый хуымæтæджы нæу. Коттон Мэзер дзырдта: «...у каждого должен быть свой собственный слог, который и будет отличать его от других, подобно походке». ² Нæ поэты «къахайст» та никæй «къахайстимæ» ис фæхæццæ кæнæн.

Сæумæрайсом куы сцæйлæгæрды хур, уæд уый тынтæ йæ сыхы рудзгуытæй куыд кæсынц, уымæ та йæ цардамонд афтæ хуымæтæджы нæ фæхуды адæмы цæстытæй. Æмæ йын æнæнхæлæджы æхцон нæу, адæмы сæрыл цы генитæ тох кодтой, ныр сау мæры чи хуыссы, уыдон адæмы цæстытæй кæй кæсынц. Ноджы æхцондæр та йын, авдæнты ног генитæ кæй хуыссы, уый у.

Афтæ у царды философи. Æмæ йæ нæ хъæуы халын. Поэт уый тыххæй лæгъстæ кæны адæмæн, цæмæй ма схъауой хæсты зынг, ма хъазой, цард сын чи радта, уыцы зæххæй, ма йын кæной тыхми.

Æгæрыстæмæй, тыхми у, адæймаг адæймаджы уарзыны бæсты дыууæ цæсгомы куы дара, «кæнгæ цæсгом – маскæйы руаджы» алкæмæн йæ цуры хион чи хоны йæхи; æддæмæ худгæ чи фæкæны, мидæгæй та марджы арты чи фæсудзы; йæ «маскæ куы фæрайы хурау», уæд йæ риуы та сау калм кæмæн фездыхсы, уый архайд дæр («Дыууæ цæсгом»). Ахæмтæ поэтæн уымæн сты йæ мæрдты удхæссæг, аема уыдоны хуызæттæй фæцæуы тыхми дæр, æнæуагдзинад аема æнæуынондзинад дæр. Мæнг бæллицтæ, мæнг ныфсытæ дæр уырдыгæй цæуынц.

Фæлæ поэт уымæн у, аема æвзæрыл йæ фырхæлар-

¹ Дз у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Бæрндзинад. – Цхинвал, 1976. – 146 ф.

² М э з е р К о т т о н. Политический слог. Коллектив авторов. Писатели США о литературе в 2 т. Т. 1. – М., 1982. – 12 ф.

зæрдæйæ куы баууæнда, уæддæр адæмæн хъуамæ зæгъа рæстдзинад. Уый куынае уа, уæд, дыууæ цæсгомы цы маскæджынаен ис, ууыл куыннæ и æууæнк, афтæ дæуыл дæр адæм сисдзысты сæ къух. Дæуыл дæр æмæ дæ фысты-тыл дæр.

Уыдæттæ Камал-поэт тынг хорз зоны:

*Ам – ихкъæвда, уым – аленк кæнæм царвы.
Фыдмийы бæсты – сау дзул æмæ цай.
Куыд ис гæнæн: лæуу иу къахæй уæларвыл,
Дæ иннæмæй та сау зæххыл æнцай?
(«Ам – ихкъæвда...»)*

Гæнæн ис, иу нæмыгæй сагæн йæ къах æмæ йæ фæсхъус фæцæф кæнай; гæнæн ис, иу гæрахæй дыууæ тæрхъусы амарай, фæлæ, «лæуу иу къахæй уæларвыл, дæ иннæмæй та сау зæххыл æнцай», – уæд чифæнды дæр фæхиу уы-дзæнис. Фæлæ уыдæттæн сæ митæ цæстфæлиивæн вæй-йынц. Къæсæрæй сыл дуармæ æууæнк нæй.

Поэтæн æвзæр æвзæр у, фæнды хион уæд, фæнды – æдда-гон. Ирыстоны тæхгæ-нæргæ бæрзонд фарнмæ ныфс-æнхъæл уымæн кувы:

*Цæстмæхъус сау лæг Иры стыр Ныхасы
Быллалгъ дзырдтæй куы амайа гæнах –
Йæ ныхмæ-иу Рæстдзинады фарн растæд,
Æнæ донæй йæ доны былæй здах!*

*Уæййаг чи у, ном чи кæны æлхæнгæ,
Йæ дзыллæйы кад чи ‘фтауы цæсты,
Æндæр адæммæ чи кæсы æлгъгæнгæ –
Дунейы фарн! Æргæрах æй лас ды!*

*Æвзæр уæвгæйæ, намысы мæсыгыл
Бæхбадт кæнынмæ чи хъавы æдзух –
Дæ фæндæй-иу ыл сисæд Ир йæ къух:
Æнæ бавæрдæй баззайæд йæ сынтыл!*

*Мæймæбулкъау, кæмæн у йе сконд афтæ:
Йæ агъуд – сырх, йæ гуырдзон хъанн та – урс,*

*Уæддæр ма 'ндæртыл чи фæмысы даутæ –
Дунейы фарн! Дæ фыдæх съл ныххуыр!
(«Гаджидау»)*

«Мæймæбулкъау, кæмæн у йе сконд афтæ: Йæ агъуд – сырх, йæ гуырздзон хъапп та – урс...». Ома зæрдæйæ урсытæй чи у, афтæмæй сырхытыл йæхи чи ныффыста, «уæддæр ма 'ндæртыл чи фæмысы даутæ» æмæ нын нæ цард чи æнад кæны...

Рæсугъд, аивадон загъд. Æцæг аивадон загъд. Æрмæст уыцы «сырхытæ» нæ бацархайдтой социализмы хорздзинадтæй, куыд æмбæлы, афтæ спайда кæныныл. Уыдон фехæлдтой фæллойдæнæг адæмы цард. Радтой сæ тугхорты къухмæ.

Æмæ йæ цыма поэты зæрдæ зыдта развæлгъау, ардыдта съл дунейы фарны, цæмæй съл ныххуырстаид йæ фыдæх, фæлæ йæм мах афтидармæй фæкувæм, уыдон – бонкалдтæ, дзагфынгтæй. Æмæ сын тулы. Рагон бердзенаг фыссæг-сатирик Лукиан цæйау загъта: «...боги ничего не делают безвозмездно, но продают людям различные блага: и можно у них здоровье купить по случаю за бычка, а богатство – за четырех быков...».¹ Æмæ, афтæ у æви уфтæ – бонкалдтæ сæ хъал фæкалынц.

Æцæг, поэтмæ оригиналы Дунейы фарны бæсты у, нæ адæм Хуыцауы æмбæрц, – табу Йæхицæн, – кæй исынц, уыцы фæндагсар Уастырджи, фæлæ «йæ рæстæджы цензурæйы «бархъомысы» азарæй цыди цыбыртæгонд, хицæн дзырдтæ-иу æндæртæй дæр баивтой», зæгъы автор, 1990-æм азы йæ газет «Рæстдзинад»-ы фæрцы цы хицæн цыппарфарсон бюллетены рауагъта, уым. Æмдзæвгæйы кæрон та бынтондæр аппæрстой. Афтæмæй йæ уый бæрæг аивдæр кæны:

*Табу дæхицæн, хатын дæм ма зоныгыл,
Фæухæнт дын ацы 'ртæ гуылы хайыр:
Мæ куывдтытæ мын айсдзынæ, уый зонин –
Æмвынг уыдысты Дауджытимæ ир.*

¹ Лукиан. Избр. атеистич. произ. – М., 1955. – 220 ф.

«Йæ бакаст – сырх, йæ гуырдон хъапп та – урс» кæ-
мæн уыды, уыдон зыдтой сæхи хъахъхъæнын æмæ не
‘фсæстысты адæмы тугвæллоуæ.

Фæлæ иугæр лæг лæджы туг куы фæнуазы, лæг лæджы
фыд куы фæхæры, уæд тыхæн йæ ныхмæ тых фæхъæуы
æвæрын. Ирыстоны абон дæр æнцой цард нæма ис, фæлæ
нæ сыхæгты гадзрахатæй 1991-æм азы ирон æнæазым туг
леуахитæ куы кодта, уæд цыппурсы мæйы 30-æм бон Ка-
мал ныффыста йæ хуыздæр æмдзæвгæтæй иу – «Рагон ны-
рыккон зарæг». Уым ралæмæрста йæ зæрдæйы хъызæмар:

*О хæхтæ, уаих фæуат, уастæн,
Фыдæл уæ цæрайæ куы цард,
Уæд ныр уæ буц зæнæджы мастæн
Куыд быхсут мадзурайæ ‘нцæд?*

*Нæ нын зæронд уадзынц, нæ – саби
Фыдгултæ, райстой нæм кæрдтæ...
Аланты ‘хсидгæ туг, о, сабух.
Кæнæ – мæлгæ, кæнæ – цæргæ!*

*Ирон лæг, де ‘фсургъы зынг барцмæ
Нылвас дæ болат риу æнгом.
Фыдгул, лæггæй-лæгмæ нæм рацу,
Куыд фенæм не знаджы æргом.*

*Сæ къух нæ лæвæрдтой тæппудмæ
Фыдæлтæ – ссардта-иу фыдæх...
Сызгъæринкоцора лæппутæй
Нырма нæ равдæлон нæ зæхх.*

Иу æдзæстуарзон критикгонд зæгъдзæнис: «Цавæр
даргъ цæвиттонтæ хæссыс? Æххæст æнæхъæн æмдзæвгæ
бакæс».

Аивад йæ бон калы! Уымæй зæрдæйы, стæй зонды нал
фæфæнды фæхицæн уæвын. Æндæра, мæлæтыл кæм цæуы
дзырд, уыцы рæнхъытæ адæймаджы цæмæн хъуамæ ‘лва-
сиккой сæхимæ?

Фæлæ нæ сæхимæ ‘лвасынц поэты зырнайзылд, уыр-
зæйæвзæрст дзырдтæ. Нæ бон сæ нæ ваййы нæхи атонын.

Афтæмæй банкъарæм, цыма, æцæг, мæрдвынæй стæм. Нал æмæ нал хъал кæнæм, фæлæ зонæм, «йæ сау фат маргæйдзаг æрдынæн», калмау (иугæр «сау фат» у, уæд, сау калмау) куыд тæлфы «алайнаг сонт риуы».

Иугæр, афтæ у, уæд мах, адæм – нæ, фæлæ хæхтæ дæр хъуамæ мауал быхсой. Нæ фыдæл кæй цæрайæ цард, уыдон не сæфтмæ мазурайæ хъуамæ ма кæсой. Нæхæдæг хъуамæ лæгæмбæрц кæй фæуæлдæр уæм, ууыл дзырд дæр нæй. Фыддæр рæстæджыты сæрты ахызтыстæм. Тугхор Тимуры ныббырстыты фæстæ цы уавæры уыдыстæм, уый тыххæй Гутнаты Феликс афтæ: «В.Чудинов, например, писал: осетины «быстро ассимилировались», утратив свою народность, «так что среди них трудно услышать их собственный язык». И вообще, «за пределами 1830 года у осетин нет более истории». Тем не менее, несмотря на столь страшные прогнозы «специалистов», народ живет и развивается».¹ Камал æлвæст дзæнгæлтæгæнæг æвзагæй уымæн дзуры сæрыстырæй:

*О, скифты знæт кадæн, сæ цытæн
Нырма нæ бамынæг сæ ном,
Лæууыны, фыдæлтыккон бæрцытау,
Нырма сæ байæддаг æнгом.*

*Сæ фарн бæрзонддæр у цъæх арвæй,
Æмæ куы бахъæуа æхсар,
Уæд зæххы саумылазон арфæй
Сæ уидаг суадздзæни æвзар.*

Фæлæ поэт искæмæ æртхъирæн нæ кæны. Хæстмæ, мыййаг, нæ сиды. Искæмæн фыд саразыныл нæу. Уый æнæуаг ми, фыдракæнд уайд. Уæд мах дæр, зæронд, саби нын чи нал уадзы, кæрдтæ нæм чи райста æмæ нæ топпы кæсæнæй чи агуры, мах дæр уæд уыдоны хуызæн фыдгултæ суаиккам. Фæлæ ирон лæг уыдонæй уæлдæр лæууы. Уый хъуамæ йе 'фсургъы зынг барцмæ нылваса йæ «болат риу æнгом», йе знагимæ йæ лæгæй-лæгмæ æргом тох кæнын фæнды.

¹ Г у т н о в Ф. Х. Аристократия алан. – Владикавказ, 1995. – 137 ф.

Поэт зоны, не знаг мæнгард у – сусæгæй архайы. Æгъа-тыр у – мары зæрæдты, сабиты. Уæддæр йæ ныхмæ æргом тох хъуамæ кæнæм.

Æмæ нæ уырны йæ ныхас. Æууæндæм ыл. Уымæн æмæ, нæ фыдæл йе ‘фсургъы «зынг барцмæ» йæ «болат риу æнгом» куыд æлвæста, лæгæй-лæгмæ тохы фæсвæд ацæуæн куыннаæ уыд, тæппудмæ нæ к’ух куынаæ лæвæрдтам, «фыдæлтыккон бæрцытау»-иу æнгом куыд уыдыстæм нæ тохы бон, уыдæттæ нырма нæ удты рæдзæ-мæдзæ кæнынц. Рæдзæ-мæдзæ кæнынц, æмæ сæ поэт х’ал кæны йæ аив дзырдæй.

Хæцæнгарз тохæн у, фæлæ аив арæзт куы уа, уæд зæрдæ хæры.

Камалæн та йæ дзырд искæй дæлдзиныг кæнын, искæ-мæн фыд скæныныл нæу, фæлæ уды сæрибардзинадыл. Стæй йын, хи уды сæрибардзинадау, зынаргъ у искæй сæрибардзинад дæр. Уый йын нæ дæтты æнцой:

*Бæргæ фыссин æз пумпуси сырх уардитыл,
Цъæхснаг хъамылы уайсадгæ æвзагыл,
Фæлæ Вьетнамы
Ме ‘мкарæн æвзыгъд гуырдаен
Йæ чындзы фæлыст бахъуыди мæрддзагæн.*

*Æз дæр фыссин:
Куыд баницуы æнæнцой уад,
Фыссин уæларвы сонт дзæхстытыл тары...
Фæлæ мæ туг,
Мæ зæрдæйы уынæргъынмæ
Фæхъус вæййы уæларв дæр.*

*Мæ зынаргъ ручкæ сифтындзин æнцад-æнцой,
Кæнин æфсæстæй рифмæбыд уæзныхас...
Фæлæ уынын:
Бердзены сæрмæ арвы цъæх
Сæ бырынчъытæй сау халæттæ фадынц.¹
(«Бæргæ фыссин æз пумпуси сырх уардитыл»...)*

¹ Х о д ы К а м а л. Кæмдæр ирон лæппутæ зарынц. – Дзæуджыхъæу, 1970. – 5 ф.

Уыдæттæ нæ уадзынц поэты æнцæд-æнцойæ цæрын, æндæра, чи, чи, фæлæ уымæн йæ бон æнцонæй бауайд «исты сæрфат, исты амонд» ссарын, цæмæй уой рæвдыд йæ уд æмæ йæ буар. Фыссид «сырхзынг рæхысæрвæрттывдыл». Æрмæст æй уæд нал æндавид, «тыхджын куыд æвдæрзы æдыхы». Фæлæ афтæ нæу йæ бон. Поэтæн йæ царды нысан æндæр у. М. Горький цæйау загъта:

*Безумству храбрых поем мы славу!
Безумство храбрых – вот мудрость жизни!*¹

Поэт-лирикон хъайтарæн йæ «цæстытæй цы цъæх арт бырсы дунемæ, уый фестын кæны ‘рххутæг суанг Елиайы гæрæхты!»

Ахæм барджын, чи зоны, къæйных ныхас дæр (декларативон, тыхгæнгæ къæбæлдзыг ныхас – нæ) йæхимæ здахы чиныгкæсæджы хъусдард. Разæнгард æй кæны лирикон хъайтары идейæтæ хурмæ хæссын, сæ сæрвæлтау тох кæнынмæ. Рæстдзинад бæрзонд æвæрынмæ.

Рæстдзинад бæрзонд æвæрынмæ æмæ йын табу кæнынмæ! Рæстæг карз æмæ æгъатыр у. Джусойты Нафи Расул Гамзатовмæ йæ фыстæджы зæгъы: «... время наше столь необычно, прямо-таки расхристанно, что добрые обычаи-свычаи отодвинулись на обочину и мысль невольной бредет по нехоженной тропе тревог и волнений, скорби и печали, безнадежно ища защиты для людей от скверны и насилия, от вселенской лжи и демагогии, заполнивших почти все несправедливые уста и средства общественной информации, превративших Слово, святое для Поэта Слово, в средство обмана и обезмысливания».² Афтæмæй нæ йæ сæр ныр тынгдæр хъæуы.

Уымæ гæсгæ ахæм уацмыстæн чиныгкæсæджыты æхсæн, стæй æмткæй нæ царды ис стыр нысаниуæг.

Цалынмæ тыхджын æдыхы æвдæрза, уæдмæ уымæн æнæуæвгæ нæй. Камал ацы æмдзæвгæтæ, æвзонг лæппу ма куы уыдис, уæд фыста, фæлæ абон сæ ахæддзинад ноджы тыхджындæр у. Уымæн æмæ абон цæуы ноджы стырдæр хæст, зæххы цъарыл истори кæй нæма федта

¹ Горький М. Собр. соч. в 16 т. Т. 1. – М., 1979. – 155 ф.

² Джусойты Нафи и Книга друзей. – Нальчик, 2003. – 171 ф.

æмæ зоны, ахæм хæст – НАТО-йы бæстæтæ раздæры Советон Цæдисы хицæуттæй баурæдтой сæ хъузæтты, æмæ сын «ма кæ» зæгъæг нæй, афтæмæй цæгъдынц, стигъынц, нæ уæзгуытæ нын исынц. Кæй нæмынц, æмæ кæуын дæр чи нæма сахуыр, уыцы æнæазым адæмæн кæнынц тыхми. Поэты ныхæстæ уымæн зæлынц зæллангдæрæй:

*Æз уынын –
Фæлæ, оххай, ис куырмытæ!
Хъусын æз –
Фæлæ, оххай, ис къуырматæ!
Æз фыссын –
Фæлæ, оххай, ис гуылмызтæ!
Зарын æз –
Фæлæ, оххай, ис къуыттытæ! –
Уымæн дæн æрхæндæг...*

(«Æз уынын»)

Раст, цæмæй уыцы куырмытæ сæ цæстытæй ракасой, къуырматæ сæ хъусты къæрмаджытæ раппарой, гуылмызтæ къуыдырты æнгæсæй мауал лæууой, къуыттытæ дзырдхъом суой æмæ адæймагау адæймæгтæ та уыдоны хуызæн ма суой æмæ адæймагау адæймæгтæ та уыдоны уавæрма макуы ‘рхауой, уымæн хъæуы поэзи.

Ходы Камал уыцы хъуыдытæ дзуры чилиаг поэт æмæ зарæггæнæг Виктор Хараы номæй. Хæстон хунтæйы тугхор куыйдзыхтæ йын фыццаг ныссастой йæ музыкæйы уылæнтæуадзæг, адæмыл базыртæсадзæг къухтæ, стæй йæ амардтой æгъатыр мардæй. Уымæн æмæ, уый кæд æппæтдæр уыдта, хъуыста, фыста, зарыд, уæддæр, йæ алыварс цы бирæ тæппудтæ уыдис, уыдон сæхи ныккуырм, ныккъуырмæ, ныггуылмыз, ныккъуыттты кодтой, æмæ уæд фыддзинад йæ сæрыл схæцы.

Фыддзинадты, æнауагдзинады фæстæ та ныккæнынц ноджы æнагъæддагдæр бонтæ – æрцæуы фашизм. Камал-поэты хъайтар Виктор Хара йæ мæлæтыл уый тыххæй «нæ хъуыды кæны», йæ удисгæйæ дæр тæппуд куырмытæ, къуырматæ, гуылмызтæ æмæ къуытттыл уымæн риссы – афтæ куы уой, уæд цы сараздзысты цардæн?

Æмдзæвгæйы кæрон уымæн хъæры:

*Æз мæлын,
Фæлæ, оххай, ис фашисттæ!*

Уыцы фашистты абон алчидæр куы уынид, куы сæ зонид æмæ æмбарид, уæд сæ ныхмæ тох кæнын æнцондæр уайд.

Камал кæмæй загъта, «Мæймæбулкъау, кæмæн у йе сконд афтæ: Йæ агъуд – сырх, йæ гуырдзон хъапш та – урс», уыдонаей иу, Михаил Горбачев, дымысдæр митæ, хин æмæ кæлæнаей сбырыд раздæры Советон Цæдисы Коммунистон партийы Центрон Комитеты Генералон нымæрдары бынатмæ, Сæйраг Советы депутаттæн сайын, гауырджинадæй йæхи президентæй равзарын кодта, адæмы фæрсгæ дæр нæ бакодта, афтæмæй; стæй æрмæст советон адæмæн нæ, фæлæ æнæхъæн дунейы рæстаг фæллойдæнджытæн æмæ сæ бартыл удуæлдайæ тохгæнджытæн сæ артыл ауагъта дон. Ноджы йын, советон адæмы мæстæймарынæн се сценарийы цы фæсарæйнаг бодзтæн хъазынц, уыдон радтой Нобелы номыл преми; куыдзæн стæг аппаратæу ын сæдæгай æмæ фылдæр мингай доллæртæ раппарынц йе ‘лгъаг хъуыддæгтæ ралæхурæггаг. Сæхæдæг та йыл худгæ фæкæнынц.

Турчы Америкаг университеты семинары йæ æлгъаг цæсгом æмæ маргæй йедзаг зæрдæ бынтон раргом кодта – Нобелы преми æмæ йын милуангай доллæртæ кæй калынц, уыдон удæй хъæуы фидын. Уадз, æлгъаг удæй дæр.

Æмæ афтæ ралæхурдта: «Ме ‘ппæт царды нысан уыд, адæмæн уæнгæл чи уыдис, уыцы æфсондз – коммунизм фехалын. Мемæ разы уыд мæ цардæмбал дæр. Коммунизм дæрæнгæнинаг кæй уыд, уый мæ бинойнаг рахатыд мæнаей раздæр. Мæ ныхас сæххæст кæнынæн æз пайда кодтон, партийы æмæ бæстæйы кæй ахстон, уыцы бынæттæй. Мæ цардæмбалы фæндонæй æз ахстон уæлдæрæй-уæлдæр бынæттæ.

Ныгуылæны цардимæ куы базонгæ дæн, уæд бамбæрстон, мæ нысан æнæмæнг æххæстгæнинаг кæй у, уый. Ныхас сæххæст кæнынæн æз хъуамæ баивтаин СЦКП-йы æмæ ССР Цæдисы æппæт разамынд, стæй социалистон бæстæты разамонджыты».¹

¹ Рæстдзинад, 2000. – Майрæмыкуадзæны мæйы 24-æм бон.

Стæй дарддæр æппæлы, фæллойдæнæг адæмы чи фæсæфта, уыдонæй: «Мæ нысантæ царды рауадзынæн кæй ссардтон, уыцы æмтохгæнджыты æхсæн сæрмагонд бынат ахсынц А.Н.Яковлев æмæ В.А. Шеварднадзе. Ацы адæм нæ иумæйаг куыстæн бацыдысты стыр лæггæдты».¹

Уый дын адæмы урæд лæгтæ! Уый дын адæмæн лæггадгæнджытæ æмæ сæ рухс фидæныл тохгæнджытæ! Æнæхъæн дуне абон йæхи туджы кæй хуыдуг кæны, Америкæйы Иугонд Штаттæн сæ былтæ бакъуырæг кæй нал ис æмæ бынтон кæй сгауыр, тугæй æфсис кæй нал зоны, уый комкоммæ Горбачев æмæ йæ уыцы хъузæтты аххос у, уыдон та нын æй лæггадыл нымайынц.

Афтæмæй зæрдыл æрлæууы, Советон Цæдисы уæды КГБ-йы бодз Крючков путчы фæстæ «Матросская тишина»-йæ куы рацыд, уæд куыд дзырдта – Горбачевмæ, дам, фыстæг бахастон, А.Н. Яковлев ЦРУ-йы кусæг кæй у, æмæ, дам, æй йæ фыссæн стъолы лагъзы баппæрста. Ууыл фæцис хъуыддаг.

Халон халоны цæст къахы?!

Афтæ кæй у, уымæн æвдисæн – 1995-æм азы кæфты мæйы 24-æм бон штабы разамонджыты сусæг рабадты, Уæрæсе куыд хъуамæ уа, уый тыххæй АИШ-ы уæды президент Билл Клинтоны раныхас: «Последние десять лет наша политика в отношении СССР и ее союзников убедительно доказала правильность взятого нами курса на устранение одной из сильнейших держав мира, а также сильнейшего военного блока. Используя промахи советской дипломатии, чрезмерную самонадеянность Горбачева и его окружения, в том числе тех, кто откровенно занял проамериканскую позицию, мы добились того, что собирався сделать президент Трумен с Советами посредством атомной бомбы. Правда, с одним существенным отличием – мы получим сырьевой придаток, а не разрушенное атомом государство, которое было бы нелегко создавать. Да, мы затратили на это многие миллиарды долларов, а они уже сейчас близки к тому, что у русских называется самокупаемостью. За четыре года мы и наши союзники получили различного стратегического сырья на 15 миллиардов долларов, сотни тонн золота, серебра, драгоценных

¹ Рæстдзинад, 2000. – Майрæмыкуадзæны мæйы 24-æм бон.

каменей и т.д. Под несуществующие проекты нам переданы за ничтожно малые суммы свыше 20 тысяч тонн меди, почти 50 тысяч тонн алюминия, 2 тысячи тонн цезия, бериллия, стронция и т.д.»¹

Афтæмæй худынц ССР Цæдис æмæ Уæрæсейы ра-
замонджытыл, æдылыты сайд сын кæй фæкодтой, уый
тыххæй. Фæлæ ууыл æрлаууынмæ кæй нæ хъавынц,
уый дæр мæнæ-мæнæ нæ сусæг кæнынц. Билл Клинтон
хъуыдымæ гæсгæ, – уый та АИШ-ы хъуыды у, – паддза-
хад цæмæй коммунистты къухмæ мауал бахауа; сæйраг хъус-
дæрд хъуамæ здахой, Уæрæсейы президент чи хъуамæ уа,
уымæ; президенты алыварс-иу хъуамæ уой, АИШ-æн къух
чи дæтта, ахæмтæ...

Уыдæтты фæрцы сæ къухы цы ног æнтыстытæ бафт-
дзысты, уый дæр сын бæлвырд у развæлгъау:

«– расчленение России на мелкие государства путем
межрегиональных войн, подобных тем, что были органи-
зованы нами в Югославии;

– окончательный развал военно-промышленного ком-
плекса России и армии;

– установление нужных нам режимов в оторвавшихся
от России республиках.

Да, мы позволили России быть державой, но империей
будет только одна страна – США».²

Загътой æмæ сæ аразгæ дæр кæнынц. Раздæр – сусæгæй,
ныр – æргомай.

Фыссæг та ахæмтæ иннæ адæмæй хъуамæ раздæр уына,
зона, хъуса. Зонды цæстæй, уды æнкъарæнæй, зæрдæйы
хъустæй.

Æмæ сæ куы ничи уына, куы ничи сæ зона, куы ничи сæ
хъуса, уæддæр сæ Камал уыны, Камал сæ зоны, Камал сæ
хъусы. Уымæн æмæ Камал поэт у. Йæ алыварс дунейы цы
диссæгтæ цæуы æмæ цыд, стæй цытæ цæудзæнис, уыдо-
ныл уымæн риссы.

Цæмæй дын хи уæзæгау искæй уæзæг адджын уа;
цæмæй хи уæзæгау искæй уæзæгæн аргъ кæнай: цæмæй
хи уæзæгау искæй уæзæг бæрзонд æвæрай, уый тыххæй
стыр зæрдæйы хицау хъуамæ уай.

¹ Южная Осетия, 1996. – Сусæны мæйы 27-æм бон.

² Уый дæр уым.

Ходы Камалæн Бæтæхъойыхъæуы уæзгуытау, йæ уæл-
мæрдау, Цымытйы мæсгуытау, Стыркомы къæвдайау,
Бидайы комау, Хъобангомау, Къæсæрты комау адджын
сты Чилийы зæхх дæр, Вьетнамы сæрибар дæр, Бердзены
арвы цъæх дæр...

*Урс гæххæтмæ сау дамгъæтæ згъалын
Æмæ йыл мæ рухс фæндтæ фыссын:
Никæд цард поэты риуы талынг –
У йæ зын æппæт адæмы зын.*

*Кодтон æз мæ сабибонтæй ардæм
Искæйы бæрзонд амондыл мæт...
Адæм, адæм, растыл цæуæг адæм, –
Кæд мæлон – сымах сæрвæлтау уæд!
(«Урс гæххæтмæ сау дамгъæтæ згъалын»)*

Искæй рисыл риссын, искæй хъыгыл хъыг кæнын,
искæй æнцой балæууыныл фыст сты æмдзæвгæтæ «Цард»,
«Саударæг ныййарæг», «Уæларвæй цы 'рхауа, уый уромы
зæхх», «Эпитафи æнæзонгæ адæймагыл» æмæ бирæ æнд.

Æнæмæт лæгæн искæй къухы дур рæуæг у. Æнæмæт,
стæй æнæрхъуыды лæгæн дæр. Æмæ ахæм адæймаг, тынг
æй куы фæнда, уæддæр цардæн æмбæлон аргъ кæнын нæ
базондзæнис. Нæдæр дзы хатдзæгтæ сараздзæн. Фæлæ йæ
адæмы цæрайæ чи цæры, уый æндавы сæ рис дæр.

Уыцы поэттæм хауы Ходы Камал.

Мæ ныхасæн æвдисæн – йæ аив, зæрдæйы тæгтæ
агайæг зæххон æмдзæвгæ «Уæларвæй цы 'рхауа, уый уро-
мы зæхх».

Уацмыс стыр нæу. Компактон фыст. Алцыдæр дзы – йæ
бынаты:

*Уæззау тохы мадæн йæ цунæг фæмард,
мад иста йæ дзыкку бындзыггай...
Зæрдæ йын æвæрдтой:
«Æгъатыр у цард,
дæ маройæ, оххай, æрæнцай!»*

Фæлæ уыдон ныфсытæ уыдысты. Искæй къухы дур

рæуæг кæмæн у, ахæм адæймаджы ныфсытæ. Уыдонæй та зæрдæйæн æнцондæр нæ вæййы. Стæй йæм, зæгъæн ис, мæнæ-мæнæ хъаргæ дæр нæ фæкæнынц. Камал та цард хорз зоны, æмæ иугæр афтæ у, уæд уацмыс рæзы ноджы:

*Нæ сысыди мадæн йæ цæстыты зæгъ,
Нæ йыл кодта цуцъусдуг адæн...
«Уæларвæй цы 'рхауа,
уый уромы зæхх!» –
ныфсытæ-цу авæрдтой мадæн.*

Фæлæ мады зæрдæ никуы уадзы йæ кæнон. Хъайсын Кулиев зæрдæрисгæйæ уымæн загъта: «Первой пулей на войне любой Поражает сердце материнское. Кто б ни выиграл последний бой, Но страдает сердце материнское».¹

Æмæ схæццæ йæ кульминацион бынатмæ. Схæццæ, поэт кæдæм тырныдта, уырдаæм, æмæ нырризын кæны цыфæнды хъæбæрсæрст адæймаджы зæрдæ дæр:

*Ныллæууыди мадæн йæ царды фæззæг,
йæ дзыкмæ нæ иста къæбæр дæр...
...Уæларвæй цы 'рхауа,
уый уромы зæхх,
фæлæ йæ
нæ уромы
зæрдæ!..*

Нæ йæ уромы. Æнкъараг зæрдæйæн æй йæ бон ской кæнын дæр нæу. Нæу æй поэтæн дæр йæ бон иу сулæфтæй зæгъын. Фæстаг хъуыды, хæкъуырццау, дзырдгай уымæн цъæлтæ кæны. Æмæ тæлфын кæнынц адæймаджы хъуыды æмæ æнкъарæнтæ.

Поэты уыцы æргом ныхас нæ, дуджы ристæй стъæлфгæйæ, бафтауы рæстæджы, цы цъаммар æмæ æгъатыр рæстæджы царæм, уый тыххæй сагъæсыл, æмæ нæ æркæны философон хъуыдытæм. Раст æмæ зылын, хорз æмæ æвзæр, рухс æмæ талынг æппынæдзух кæм тох кæнынц, сæ кæрæдзийы хурхытæм кæм æвналынц, уыцы

¹ Кулиев Кайсын. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1987. – 153 ф.

царды адаймаг æппынæдзух хъуамæ тырна фидæнмæ. Абонай рухсдæр фидæнмæ. Тох ыл кæна. Табу кæна рæсугъддзинадæн. Аполлон дзы куыд домы, афтæ йæ уд хæсса нывондæн.¹

Æмæ йæ уынаем Камалы поэзийы. Уыцы бæллиццаг хъуыддæгтæй улæфынц йæ уацмыстæ. Уыдон сын дæттынц поэтикон фæлгонцтæ, уд æмæ тых. Поэтимæ мах дæр разæнгард кæнынц царды хъæнты ныхмæ æгъатыр тохмæ. Царды бирæ, фыдбирæ рæсугъддзинадтæ уымæй бæрæг фылдæр фыдæбæттæ æмæ кады akkaг сты. Ууыл дзураг сты нæ фыдæлты æрдæгпырх мæсгуытæ:

*Сæ цæгатвæрстыл схæцыди цъæх хъуына.
Сæргуыбырæй, уæнтæхылæй лæууынц.
Кæсынц æрхуымæй – саугуырмау, цæнкуылау.
Хæссы сæлфынæг – мæсгуытæ кæуынц.*

*Мыййаг, кæд мысынц Иры номдзыд фыртты? –
Йæ адзал дзы ам цал ыссардта, цал!
Сæ топнæхсæнты сау ала зыхъхъыртты
Æнцад-æнцойæ цъиуты бал æрцард...*

*Æмбу-æмнæрд зынг хотыхтæ кæм кодтой,
Ныр уым сæ фæндаг бæлццæттæн – уæрæх.
Ныр уым фæзæггынц Иры фырттæ «Додой»,
Сæ цæлхъ-зардмæ æрлæбыры кæддзæх.*

(«Цымытийы мæсгуытæ»)

Уыцы рæстаг туг Ирыстоны хуызæн никуы ныккалд æмæ кæлы. «На юге Осетии и снег горел».² Уыцы рæстаг туджы ныккалдæй стъæлфын æмæ йын аргъ кæнын поэтæн йæ туджы нæ фыдæлтæй баззад. Уый йæ дзурын кæны. Адаймагмæ исты дзуринаг куы уа, йæ зæггынмæ йын куы арæхса, уæд æм хъусæг разыны.

Æмæ – табу Хуыцауæн.

Ходы фыртæн Хъамбердиаты Мысост, Калоты Хазби,

¹ Пушкин Александр. Собр.соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974. – 110 ф.

² Авторы коллектив. На юге Осетии и снег горел. 1-аг чыныг. – Цхинвал, 2006.

Дзаболаты Хазби, Бестауты Гиуарги куыд зынаргъ сты, афтæ нымады йæм сты Пушкин, Пабло Неруда, Виктор Хара... Æмæ сæ кæуылфæнды ма фыссæд, йæ ныхас ваййы зæрдæскъæф, баризынц æм уæнгтæ.

Цæмæй сын сæ уды миниуджытæ, сæ уавæр, сæ рæстæг равдиса, уый тыххæй Камал алыхатт дæр ссары æнæ-мæнгхъæугæ аивадон мадзæлттæ. Стæй уыдон йæ хъайтары царды хабæрттæ, йе 'нтыстытæ кæрæдзийыл хал кæнын нæ ваййынц. Уыдæттæй чиныгкæсæг фæлмæцгæ кæны. Æмæ Камал зоны, йæ хъуыдыкæнынад ын куыд æрцахса, йæхимæ йын куыд раздаха йæ цæстæнгас, æмæ уымæй рамбулы йæ уацмыс.

Бестауты Гиуарги Хъамбердиаты Мысосты æмдзæвгæты чысыл чыныг «Цин»-ы тыххæй дзырдта: «...райсут уыцы чыныг, бакæсут æй æмæ уæ цæстыты раз систдзæнис поэзийы æгæрон уылæнхæсгæ денджыз; уый æрттивы, тæмæнтæ калы; куы йе 'рфæнтæй сыхсиды æмæ йæ артуадзæг уылæнтæ уæларвмæ фæхауынц, куы та, цæсты сыгау, рæсугæй чъызгæ тыбар-тыбур кæны мæйы фæлмæн тынтæм».¹

Ирон поэзийы æрттивгæ стъалы, хæрзæвзонг лæппуйæ, дыууæрдывгæй ссудзгæ мыдадзын цырагъау, æвиппайды 22-аздыдæй æрбайсæфæг Хъамбердиаты Мысосты цард æмæ сфæлдыстадон фæндаг равдисынæн Камалы бахъуыд æрмæстдæр цалдæр рæнхъы – нымадæй дыууæ хъуыдыйады:

*Цы уыд мæ бон,
мæ къухы уый нæ бафтыд...
Мæ рæнхъытæ,
æвдисæн мын фæут:
Тыхурæд темпераменты гуыпп-арты
цъæх-цъæхид фæнык
фестади
мæ уд!*

(«Хъамбердиаты Мысост»)

¹ Бестауты Гиуарги. Уацмыстæ 3 т. Т. 3. – Дзауджыхъæу, 2004. – 27 ф.

Поэт зæгъы æрмæст дыууæ факты, фæлæ сæ хъуыды иу у. Мысостæн йæ бон цы уыд, уый йæ къухы нæ бафтыд, уымæн æмæ, йæ темперамент тыхурæд кæй кодта, цы йæ фæндыд, уый кæй нæ фыста, уый тыххæй «гуыпп-арты цъæх-цъæхид фæнык фестæди».

Фæлæ поэты номарæн æмдзæвгæтæ сæйраджы æмбулынц, кæуыл фæфыссы, уыдоны фæлгонцтæн æцæгæй йæ зæрдæйы стыр бынат кæй ис æмæ сын сæ удыхъæд хуыздæр æвдисыны тыххæй зæххон, фæлæ, адæймаджы æнкъарæнтæ чи бацагайы, ахæм бæлвырд деталтæ кæй ссары. Уыдоны фæрцы сæ бауарзын кæны махæн дæр. Йæ сагъæс свæййы мах сагъæс дæр. Зынгхуыст курдиатджын поэт Дзаболаты Хазбийæ Камал зæгъы: «... поэты удыхъæды æмцард кодтой, фыццаг бакастæй фæйнахуызон чи зынди, ахæм дыууæ минуæджы – æрвон хæдæфсармдзинад æмæ æнауæрдон, æгъатыр принципиалондзинад».¹ Уыдон æй истой бæрзонд, æмæ йын уыцы æрттивгæ стъалыйы æнгæс поэты æнæнхъæлæджы мæлæт йæ зæрдæйы цы сагъæс ныууагъта, уый рахъардта нывæфтыд дзырдтæй:

*Дæуимæ нын æнцондæр уыд цæуын –
Нæ цумæйаг хæс рагъмæ цумæ хастам...
Цæуыл нæм афтæ фезнæт дæ, цæуыл, –
Æви дæ ныхмæ дунейы фарн растад?*

*Мæ цæстытæ æрцъынд кæнын – мæ зын,
Æндæр дæуимæ архайын æрвылæхсæв...
Нæ дæ сыхъуыст мæлгæйæ дæр хъæрзын –
Ирон поэт,
Нæртон æрдынхæссæг!*

*Æмбæрстам дын, бæргæ, Хазби, дæ зын –
Ысуæлæххох дыл цардвæды цъæх хæмпæл...
...Дæ чингуытæм, дæ къамтæм дын кæсын,
Æмæ та мыл дæ рухс комулæфт сæмбæлд...
(«Дæуимæ нын...»)*

Поэты фæрцы уыцы комулæфт сæмбæлы чиныгкæ-

¹ Д з а б о л а т ы Х а з б и. Уацамонгæ. – Дзæуджыгъæу, 1974. – 3 ф.

сæгыл дæр. Нæ кады, нæ номы ирон лæгты, стæй хæлар адæмтæй сæрыстыр кæмæй стæм, уыдоны удуæлдай хъæбулты цард æмæ сфæлдыстадæй нæ фæфæнды фылдæр базонын.

Поэт Бестауты Гиуæргийæн йæ удæгасæй йæ ном цы аив æмдзæвгæйæ ссардта («Хуынды»), уый кæсгæйæ мах дæр бабæллæм – «бауайæм Къуыдармæ», фенæм «парахатзæрдæ адæм», «Ерцъойы» дæр фæбадæм (фæлæ нæ фыдбоны сыхæгты – нæ кæддæры гуырдзиагты¹ Хуыцау фесафæд, дургай йæ ныккодтой), «цæлхъзард фæкæнæм», «нæ хъыгтæ», нæ цинтæ дзургæ, «кæрæдзийæн лæджы нуазæнтæ раттæм», дунейыл уарзты цæхæр бафтауæм:

*Кæсдзысты 'дзæмæй цъити-вронг къæдзæхтæ,
Цыдæр рох зæл сæ айнæг хъустыл уайдзæн,
Æмæ нæрдзæн ирон ныхас – къæрцц-цæхгæр,
Йæ нæртон мыртæм зæрдæты их тайдзæн.*

*Гъестæй фæкæндзæн буц хистæр бæркады сидт,
Ныффæдзæхсдзæн нæ, Уастырджи, дæуыл дæр,
Æмæ куы ссара йе 'гас хæдзар алчи,
Йæ хибар уаты уæд тыхсдзæн цæуылдæр...*

Æрдхæрдтæ куы фæхицæн вæййынц, «æмæ куы ссара йе 'гас хæдзар алчи, йæ хибар уаты уæд тыхсдзæн цæуылдæр», æмæ уыцы «цæуылдæр» у поэзи. Уыцы цыдæр рагъмæ рахæссыны хъару кæд разыны поэтмæ – Камалæн та уый фылдæр хатт бавæййы йæ бон, – уæд ссары фæндаг чиныгкæсæджы зæрдæмæ, æмæ уæд уый дæр «тыхсдзæн цæуылдæр».

Хъодзаты Ахсар куыд зæгъы, афтæмæй Дзуццаты Хадзы-Мурат дзырдта: «Нæ поэзийы сæрыстырдзинад Калоты Хазби у нæ поэзийы æвидигæ хъынцъым»,² – æмæ «Калоты Хазбийы фæстаг сахат»-ы кæсæм, диссаджы курдиатджын, æвзонг, æдзард поэт Фыдыбæстæйы Стыр хæсты йæ судзгæ танкыл, – «сырхзынг зæрдæйау, Утæхсæн кæны», – куыд

¹ Цагъайрæгты. К о с т а Х е т а г у р о в. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974. – 237 ф.

² Х ъ о д з а т ы А х с а р. Ацы чиныджы тыххæй. // К а л о т ы Х а з б и. Уацмыстæ. – Дзауджыхъæу, 1976. – 5 ф.

цауы размæ. Йæ фæстаг монолджы дзуры йæ рæстæг æмæ йæ уды трагеди – «Гуыргуыргæнгæ мæ фæстæ хидтæ судзынц», «Мæ къæмисæнты иугæндзон дзæхст-дзæхстæй Мæ сæрæн нал дæн...», гуыргуыргæнгæ йæ разæй дæр судзынц хидтæ, æмæ быны-бынтон уынгæджыйы куы бахаудта, уæд йæ размæ фестад арвæрдын – «хуыцæутты хид»; йæ уæлахизмæ – дзæнæтмæ фæндаг...

Æмæ Ходы фырт Калойы фырты фæстаг монолог бæргæ скъæбæлдзыг кодта алыхуызон абарстытæ æмæ метафорæтæй, стæй æндæр аивадон мадзæлттæй, фæлæ зæрдæйыл æрмæстдæр сæмбæлынц, чысыл раздæр кæй кой скодтам, риторикайæ уыцы «цыдæрмæ» куы рахизы, уæд:

Афонмæ...

Ирыстоны...

Фæсырхбынтæ и тутæ...

Уæлдай тынгдæр та зæрдæйы уидæгтæ нызмæлын кæны, Хазбийæн йæ фæстаг уысмы – йæ монолджы фæстаг хъуыды:

...Куы ма бакастаин уæд та,

Ирыстонæй цы фыстæг райстон абон,

Уый...

Афтæ чи дзырдта: «Æз фæцæуын // уæ сæрвæлтау, адæм. // Знаджы сау туг // Мæ кардæй фæтагъд... // О фыднæмыг, // фæуром дæ тахт – // Мæн цæрын фæнды... // Оххай, // æрра дæн...»¹ – уый зæрдæйы цас бæллицтæ, цас сагъæс уыд! Æмæ Камалы æмдзæвгæйы уыцы кæрон æнæхъæнæй, адæг расæрфæгау, бамбæрзы, æмдзæвгæйы чиныгкæсæджы зæрдæ цы къæбæлдзыг, фæлæ риторикон ныхасæй райдайы цъæх кæнын, уыцы поэтикон згъуыдтæ иууылдæр.

Уый та дзурæг у Камалы дæсныадыл – зоны, поэти-уарзджыты зæрдæтæ куыд балхæна, уый.

Фæлæ уыцы «зæрдæтæ куыд балхæна» куыд нæу æнцон,

¹ Хъодзаты Æхсар. Ацы чиныджы тыххæй. // Хъолоты Хазби. Уацмыстæ. – Дзæуджыхъæу, 1976. – 3 ф.

афтæ поэтæн дæр æнцон нæу йæ цардхъуаг æрдхæрдты мысын. Зæрдæбынæй йæ уый кæрзын кæны. Æмæ ма мын цæвиттонæн æнæрхæсгæ нæй, Камал Хазби æмæ Бестауы ном арынæн цы æнæном цыбыр æмдзæвгæ ныффыста, уый:

*Кæддæрты мын
хох дæр
уыди
къæсæр...
Нæ уыди
мæ ныфсæн фæцудæн...
Гуыбырæй-
гуыбырдæр
кæны
мæ сæр,
Йæ раст æмбис
айстат
мæ удæн...*

Æнæзæгъгæ нæй, поэт æрмæст æмдзæвгæтæ нæ, фæлæ æмдзæвгæйы хицæн поэतिकон рæнхъытæ дæр кæй фæаразы уацмысы чеммæ гæсгæ. Афтæмæй зæрдæмæ æнцондæрæй фæарынц фæндаг.

Ходы фыртæн йæ зæрдæйы рæбынæй ратæдзгæ сты «Поэты зæрдæ» – Пабло Нерудайыл, «Пушкин», «Æз уынын» – Виктор Харайыл, æмæ æндæр номарæн æмдзæвгæтæ.

Æмæ дунейæн йе стыр аивадæй зындгонд чи у, уыцы Пабло Нерудайы хуызæн поэтты фашизм куы цæгъда æгъатырæй,¹ уæд уый дунейы кæцыфæнды къуымы дæр куыннаæ хъуамæ æндава йе ' мсисонты!

Ахæм уацмыстæ, – алы аивадон кусæгæн дæр зындгонд у, – зын фæлдисæн сты. Хъуамæ дзы бæрæг адæймаджы удыхъæд æмæ цардимæ зына дæхи зæрдæйы тæлфын дæр, чиныгкæсæг дын ахса дæ комулæфт, стæй фена, сæнусон кæнынмæ кæй хъавыс, уый удыхъæд. Фена йæ хъуамæ аивадон æгъдауæй.

Афтæмæй авторы ахæм уацмыс æвæры бæрæг фæлгæтты. Æмæ нæ поэтæн йæ зæгъинагтæ цалынмæ йæ

¹ Т е л ь б о й м В. – Поэт борьбы и любви – // Н е р у д а П а б л о. Местожительство земля. – М., 1977. – 12 ф.

зæрдæйы срæгъæд вæййынц, уæдмæ кæй нæ батыхсы сæ раргом кæныныл, уымæй рамбулы. Æмæ нæ Пабло Неру-дайау фæдзæхсы: «Осторожней с жизнью!»¹

Уыцы ахаст ын æрмæст номарæн уацмыстæм нæй, фæлæ уый тыххæй чысыл фæстæдæр цъус бæстондæрæй зæгъдзыстæм.

2

Камалы поэтикон уынынад диссагу: сыгъдæг, рæсугъд – зæрдæйыл тайы æмæ райы. Поэты фæрцы чиныгкæсæгæн разыны фондзыссæдз цæсты, разайынц ыл фондзыссæдз хъусы.

Поэт дунемæ оригиналон цæстæнгасæй кæсы æмæ нын фадат дæтты, цæмæй ирдæй хатæм: «...что же интересует художника в действительности, на чем он останавливает свое внимание среди жизненных явлений?»² Чыныг-кæсæджы уый ноджы фæсайы йæ фæдыл.

Цалынмæ поэты сфæлдыстадимæ нæ базонгæ вæййы, уæдмæ æрдзмæ, дунемæ кæсгæйæ цы аивтæ, цы зæрдæ-рæвдауæнтæ нæ уыдта æмæ хатыд, уыдон ныр йæ удæн сæдджын вæййынц. Зæрдæ сæм феппары йæхи.

Фылдæр хатт нæ поэты фæрцы, бынтондæр кæм ницы вæййы, уым фенæм цыдæр, зæрдæйы чи ныххауы, ахæм. Æмæ уый вæййы æвæджиау фæзынды фæрцы, адæймагæн кæлæнтæ чи фæкæны, уыцы поэзийы фæрцы.

Аристотель поэтикæйыл дзургæйæ афтæ загъта: «Породили поэтическое искусство явным образом две причины, и обе естественные. Ведь подражать присуще людям с детства: люди тем ведь и отличаются от остальных существ, что склоннее всех к подражанию, и даже первые познания приобретают путем подражания, и результаты подражания всем доставляют удовольствие; доказательство этому – факты: на что нам неприятно смотреть в действительности, на что мы с удовольствием смотрим в самых точных изображениях, например, на облики гнусней-

¹ Тейтельбойм В. – Поэт борьбы и любви – // Неруда Пабло. Местожительство земля. – М., 1977. – 399 ф.

² Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. – М., 1976. – 24 ф.

ших животных и на трупы. Объясняется же это тем, что познание – приятнейшее дело не только для философов, но равным образом и для прочих людей, только последние причастны ему в меньшей степени. Глядя на изображения, они радуются, потому что могут при таком созерцании поучаться и рассуждать, что есть что, например: «Вот это такой-то!»; если же [изображенного] не случилось видеть прежде, то удовольствие бывает не от подражания, а от отделки, краски и тому подобных причин. И вот, так как подражание свойственно нам по природе [не менее, чем] гармония и ритм (а что метры – это частные случаи ритмов, видно всякому), то с самого начала одаренные люди, постепенно развивая [свои способности], породили из своих импровизаций (autoskhediasmata) поэзию».¹

Камалæн йæ поэтиконтых уым ис, хуымæтæг адæймаг кæй нæ уыны, уым дæр уый поэзи кæй ссары; йæ чиныг-кæсджытæм æй, цыма йæ фыццаг хатт уыны, ахæм хуызы кæй фæхæццæ кæны:

*Æз рагæй н' арты фарсмæ нал уыдтæн,
фæлæ мæ зæрдæмæ хæссын:
фæкалд нæ тохынамæ стъалытæ,
æмæ нæ пец æртдзых ысси!*

(«Æз рагæй н' арты фарсмæ нал уыдтæн...»)

Ацы цыппар рæнхъы, кæд иунæг хъуыдыйадæй фылдæр нæу, уæддæр йæ нысаниуæг, ома йæ хъуыды, у стыр. Иу уый, æмæ лирикон хъайтар сæ арты фарсмæ кæд рагæй нал уыд, уæддæр ын нырма йæ зæрдæ тавы се 'ртдзых пец. Æмæ ахæм хъарм мысинагæй бангæстæ вэййынц нæ зæрдæтæ. Уæлдайдæр, ныр йæ раттæг къуымы ничиуал лæууы. Хуыздæр цардæнхъæл Кæфтæй – Кæсæгмæ рахау-бахуыл систæм, нæ райгуырæн уæзгуытæ та уæзæгуат кæнынц. Æмæ ахæм мысинаг рæвдауы зæрдæ. Фыдыбæстæйы уæзгуытыл стъалытæй судзынц нæ пецтæ.

Дыккаг уый, æмæ поэт сарæзта аив поэтиконтæ фæлгонц – тохынамæ стъалытæ фæкалдысты æмæ сæ пец æртдзых ссис, стъалытæ йæ схæцын кодтой сæ зынгæй.

¹ Аристотель. Сочинения в 4 томах. Т. 4. – М., 1984. – 649 ф.

Аристотелы хъуыдымæ гæсгæ – уый та раст у: «задача поэта – говорить не о том, что было, а о том, что могло бы быть, будучи возможно в силу вероятности или необходимости».¹

Æмæ æмдзæвгæйы хъуыды уыдоныл нæ фæуд кæны. Лирикон хъайтар йæ арты фарсмæ рагæй нал уыд, уæддæр æй нæ бауагъта ахуыссын кæнын. Йæ хæдæфсармæй йæхицæй не 'ппæлы, фæлæ иугæр зæгъы, «фæкалд нæ тохынамæ стъалытæ», уæд, æмдзæвгæйы никæй кой ис йæхицæй дарддæр, æмæ сæ уый фæкалдтаид, уæдæ цы.

Автор æй, дзырд дæр ыл нæй, фæлгонцы тыххæй ныффыста, фæлæ дзырдæн, Дзадзийы дурау, авд æвæрæны кæй ис, уымæ гæсгæ мах хъуыды дæр нæма акæнæм уацмысы нысаниуæгыл, афтæмæй нын уыйбæрц æмбарынаæдтимæ алырдыгæй батавы нæ зæрдæ.

Кæй зæгъын æй хъæуы, Камал зæрдæтæ æрмæст тавгæ нæ кæны. Йæ дзырды уаг йæ ныхасы сæрыл баст у. Дзуринагтæ та алыхуызæттæ вæййынц. Æмæ нæ поэт хорз зоны, цы æмæ йæ куыд зæгъын хъæуы, уыдæттæ.

*Бæрзонд Останкины мæсыг
Зывзывгæнгæ цъæх арвы смидæг...
Йæ тугдзыд цæстытæй кæсы
Йæ бынмæ урс бæрзыты симдмæ.*

*Сымах æнæмæтæй хæтут,
Æнувыд – сау мæры бындзыгыл...
Ныккалди æврæгътæн сæ туг,
Æрхæмæй мæсыгыл нындзыг и.*

*Лæджы зонд, дзыллæйы хъару
Хуыцæутты сыстын кодтой арвæй...
Кæд уый æрдзы уды хъæр у,
Æндæр цæй цъæхахст хъуысы тарфæй?*

(«Останкины мæсыг æхсæвыгон»)

Поэт æрмæст Останкины мæсыджы кой кæны, фæлæ ХХ-æм æнус уæлæрвтæ кæй айгæрста, хуыцæутты кæй сы-

¹ А р и с т о т е л ь. Сочинения в 4 томах. Т. 4. – М., 1984. –655 ф.

стын кодта арвæй; ног æнус та йæ райдайæнæй кометæтæ кæй райдыдта хуынчътæ кæнын, уыдæттæ нын сæ фыццаг ской æмæ фехъуыстæй куыд æхцон вæййынц, афтæ цинаг дæр не сты.

Дун-дуне, адæймаджы буарау, у иу æнæхъæн цыдæр. Адæймаджы буары уæлдайаг куыд ницы ис, дун-дуне дæр афтæ у. Йæ халын адæймаджы удæгас буар барвæндæй къуыхтæгæнæгау у. Æмæ кæд бæрзонд Останкины мæсыг урс бæрзтыты симдмæ бынмæ кæсы, уæддæр йæ цæстытæ сты «тугдзых». Уымæн æмæ æрцыд, чи хъуамæ ма æрцыдаид, уый – бæрзонд мæсыг зывзывгæнгæ цъæх арвы кæй смидæг, уымæй ныккалдта «æврагътæн сæ туг, æрхæмтæй мæсыгыл нындзыг и...».

Лирикон хъайтармæ, тарфæй цы цъæхахст хъуысы, уый æрдзы уды хъæр уымæн кæсы, кæд, цы у, уый зоны, уæддæр.

*Уый поезд дæлбылы лæууы,
Æфсæнæй тагвæндагыл ризы,
Æмæ йæ уынгæг уаст – ыу-у-у –
Цæмæндæр зæрдæйы ныххизы.*

*Æхсæв...
Мæскуы-донмæ кæсын,
Йæ арфы мæйы рух фæтыхсти...
Сырцæст Останкины мæсыг
Уынæргъгæ арвы риуы сныхсти.*

Лæмбынæг чыныгкæсæг æнæфæхатгæ нæ фæуыдаид, дзырд Камалы пейзажон æмдзæвгæтыл кæй цæуы. «Неподдельная близость к природе помогла автору еще в начале 50-х годов разглядеть контуры проблемы, которая стала одной из центральных для нашей поэзии последующего десятилетия, – фыста чыныгаразæг Л. Лавлинский уырыссаг поэт Сергей Орловы сфæлдыстады тыххæй. – Речь идет о сложности взаимоотношений между одушевленным существом и машиной, о некоторых сторонах технического прогресса, представляющих опасность

для всего живого».¹ Аердзы рæсугъддзинадмæ дур дæр нæ фæлæууы æнæфезмæлгæ. Иу хатт æнæмæнг фенкъуысы æмæ, гъæй-мардзæ, уæдæ, фæвæййы тулынмæ. Нæ йыл фæхæцы цæст. Поэт та зынгæвæрдæй уæлдай нæу. Алы фæзынд, алы ферттывдмæ фестъæлфы йæ зæрдæ. Куыд хъуамæ ныффæраза, æрдзы алæмæтон нывтæм зæрдæнцойæ кæсгæйæ?

Испайнаг поэзийы сæрыстырдзинад Федерико Гарсиа Лорка йæ уарзон чиныг «Цигайнаг романсеро»-йы тыххæй фыста: «Я хотел слить цыганскую мифологию со всей сегодняшней обыденностью, и получается что-то странное и, кажется, по-новому прекрасное».² Камал та нæ царды кæнинаг диссаегтæ сиу кæны æрдзы алæмæтон нывтимæ, рафидауын сæ кæны йæ аивадон дуне. Афтæмæй нæ поэтæн йæ алыварс æрдзы нывтæ, се 'рдзон хуыз фæцæрдхъомдæр кæнгæйæ, бакъахдзæф кæнынц йæ уацмыстæм. Ныррухс нын кæнынц сæ хæдхуыз бакастæй нæ хъуыды.

Уымæн æндæр гæнæн нæй. Поэт йæ алы дзырдмæ æвналы хъавгæ. Зæрингуырд йæ рæсугъдгæнæнты налхъуыт-налмас фæрдгуытæ куыд февæры, афтæ уый та йæ равзаргæ дзырдтæ фæхæссы хъуыдыйæдтæм:

*...Уалдзæджы къæсæрыл
Бангæстæ и цард,
Фароны хэтæлыл
Бандзæрстæуыд арт...*

*Сæныччытæ – саппыл,
Хъазæн фæз – нæудзарм.
Хурварсы нæ саби
Аразы «хæдзар».*

*Билцъ нæма сзынд зæххæй –
У нырма фынæй...
Хурæфсæст къæдзæхтæй
Ма раскъуыйæд зæй...*

¹ Орлов Сергей. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1979. – 8 ф.

² Гарсиа Лорка Федерико. Избр. произ. в 2 т. Т. 1. – М., 1975. – 10 ф.

*Раджы-иу нын дойныйæн
Банозта нæ туг...
Айразмæ Сардойæн
Аласта йæ хъуг...*

*Цъититы æрра дон
Знон ныххафта ком...
Æрдз æнцой у абон –
Ивазы йæ ком.*

(«Зæронд хохаджы хъуыдытæ»)

Камал тынг хорз æмбары Жан Жак Руссойы хъуыды: «Одна только книга открыта всем очам, это книга природы... она говорит всем людям и языком, понятным для всех умов».¹

Поэт цæстæй кæй нæ уыны, зæрдæйы хъустæй кæй ахсы, уыцы нывтæ, уыцы æнкъарæнтæ ноджы арфдæр фæхизынц зæрдæмæ. Лирикон хъайтарау, чиныгкæсæгæн дæр бацагайынц йе 'нкъарæнтæ. Райхъал ын кæнынц йæ уды фынай мысинагтæ.

Стæй уыцы хъуыддагæн йæ хорздзинад кæм ис – цыма йыл поэт бæстон нæ фæхъуыды кодта, цыма нын йæ хъуыды бæтгæ нæ кæны, афтæ дзы хъазгæ-хъазын сирвæзт, фæлæ базмæлын кæны зæрдæтæ. Уымæн æмæ уыцы миниуæг у æрдзæн йæхи ратгæ. Михаил Пришвин уымæн загъта: «Мне кажется, что в самой природе таланта заключается какое-то легкомыслие, вроде сорочки счастливого: родился в сорочке, и все как с гуся вода».²

Æмæ нын нæ зæрдæтæ раст, рогæй загъд нæм чи фæкæсы, уыцы арф хъуыдытæ бакъуырынц. Уыдон нын скусын кæнынц нæ мысинагтæ.

«Æрæгвæззæгæй ардæм саузым ахаста», хъыгагæн, «нæ уары мит» æмæ «кæны тъæнджытæ зæххы царм». Сæ удтæ суæлæнгай сты, митахуыр чи уыд, уыдонæн иууылдæр:

*Ысхъæлæфсæртæй саратæй кæсынц
Хæдзардзин хъæддзауты биноныгарæзт дзоныгътæ.
Æхсæв*

¹ Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения. Т. 1. – М., 1981. – 369 ф.

² Пришвин М. И. Собр. соч. в 8 т. Т. 8. – М., 1986. – 324 ф.

*Сæхимид бакъæс-къæс кæнынц гæзæмæ,
Цыма фæуынынц сатæг мит сæ фыны...
Дыргъдоны бæлæстæ
Æгуыппæгæй рæдзæ-мæдзæ кæнынц.
Сæ быгъдæг къалиутæй,
Æнахуыр дыргътау, цæуджытæм зынынц
Мæргъты раууат ахстæттæ...
Ысгуыргъахъхъ ысты фæндæгтæ.
Æхсæв
Куы фæцæйтұлы хъæууынгты уæрдон,
Уæд хъæрæмахстæй байдзаг вæййы бæстæ...
(«Æнахуыр зымæг»)*

Бирæ хæттыты кæй фæдтам, фæлæ йæ рæстæджы бирæтæ хъуыды дæр кæй не 'ркодтой, уыцы нывтæ æрмæст нæ цæстытыл нæ ауайынц, фæлæ нæ удты ныггуыпп кæны цард.

Уыцы хъуыддаг поэтæн æрмæст йæ фæлгонцон уынынадай нæ цæуы, фæлæ, цæуыл дзуры – хъæууон цардыл – уый тынг хорз кæй зоны, уымæй дæр. Æрмæст хъæддзауты нæ, фæлæ хæдзардзин хъæддзауты арæст, уымæй дæр – биноныг арæст дзоныгътæ кæсынц ысхъæлæфсæртæй митмæ. Æнæбары хъæддзауы дæлæ-уæлæ арæст дзоныгъ йæ фынты дæр куыд бæлдзæнис митмæ. Сарайæ уæндгæ дæр нæ ракæндзæнис. Искуы миты сагъдæй ныссæлдзæн æмæ бамбийдзæнис. Уыдон сæ фынты сæхимид къæс-къæс дæр нæ бакæндзысты, фæлæ – хъыс-хъыс, хæдзары ахуыр къæбысы тымыгъмæ куы æппарай, уыйау.

Дыргъдоны бæлæстæ дæр æрмæст рæдзæ-мæдзæ нæ кæнынц, фæлæ рæдзæ-мæдзæ кæнынц æгуыппæгæй. «Сæ быгъдæг къалиутæй», «мæргъты раууат ахстæттæ» царджытæм æрмæст дыргътауна, фæлæ зынынц æнахуыр дыргътау. Хъæууон цъыф фæндæгтæ гуыргъахъхъытæй куыд ныссæлынк æмæ сыл æхсæвы æдзæмы уæрдоны цæлхытæ хъæр æмæ ахст куыд фæкæнынц, уымæ, æвæцæгæн, поэт саузымы иу æмæ дыууæ хатты нæ хъуыста, иу æмæ йæ дыууæ хатты не 'фтыдта алыхуызон сæнттыл.

Фæлæ ам сæйраг уый дæр нæма у. Поэт йæ ахсджиаг хъуыды зæгъы кæронæй:

*Сабитæ тыхсыңц:
Ногбон съл æнæ митæй цæудзæни...*

Иннæ дыууæ рæнхъы: «О саузым, Сау зымæг!» – ницыуалдæр уацмысæн дæттынц ритмæй дарддæр, ницыдæр – чиныгкæсæгæн, æмдзæвгæйы кульминацион бæрзæндыл хордзентау ауыгъд цы сты, æндæр.

Фæлæ сæйраг, кæй зæгъын æй хъæуы, уый дæр нæ, фæлæ поэты фæлгонцон уынынад у. Æргом цы хъуыдытæ нæ фæдзуры, уыдон тынгдæр базмæлын кæнынц адæймаджы æнкъарæнтæ. Уымæн æмæ хорз зоны дзырды сусæг æвæрæнтæ. Поэты бон бавæййы, дзырдæн адæм цы хуыз, цы ад зонынц, уымæй дарддæр ын йæ сусæг хуызтæ фенын, йе ‘цæг ад ын банкъарын. Стæй сæ, кæй зæгъын æй хъæуы, адæмы рæгъмæ рахæссын.

Хъыгагæн, уый алкай бон нæу. Æгæрыстæмæй, дзырды дæснытæй дæр ахæм амонд стæмтæм æрхауд. Л.И. Тимофеев зæгъы: «Мы очень часто говорим, что одно произведение художественнее другого, что есть произведения малохудожественные и т. д., хотя в то же время эти произведения относим к художественной литературе, так как в них налицо основные свойства художественного отражения жизни, т. е. образность».¹

Камалæ дзырды ад æнкъарын, йæ сусæг æвæрæнтæ йын зоныны амонд кæй æрхаудта, уый йын фадат дæтты, цæмæй йæ уацмыстæ уой фæлгонцгонд, хауой, Тимофеев кæй кой скодта, уыдонæй фыццагтæм.

Бирæ хæттыты поэт пейзажон нывтæй ахизы философон хъуыдытæм. Растдæр зæгъгæйæ та – поэт йæ философон хъуыдытæ фæдзуры пейзажтæ ныв кæнгæйæ.

*Сæнтурс æхсæрдзæн сау къæдзæхы фазы,
Зæлдаг кæрдæнау, уддзæфимæ хъазы.*

*Тæмæнкалæг бон ацæуы.
Йæ фæстæ
Мылазон æхсæв бафиды йæ хæстæ.*

¹ Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. – М., 1976. – 111 ф.

*Нæ сæрмæ – арв,
Йæ цъæх риуыл – æрфыг-мæй,
Нæ быны –
Зæххы саудалынг æрфывтæ.*

*Сылгоймаг цæсты ахады тæссондæй,
Нæлгоймаг та –
Фæйнæгфарсæй, хæд-зондæй.*

*Сырхмæтæг дары астымæй йæ зынг сæр,
Сыфсыфгæнгæ йæ зæнгыл калм ыздыхсы.*

*Ысгарæм мæй – æрвæмдых у нæ сахъ дуг,
Уæддæр зæххыл нырма кæлы рæстаг туг.
(«Цард»)*

Тедеты Рюрик дæсны поэт æмæ литературæиртасæг уыдис æмæ сæрыстырæй нысан кодта: «Одним из достижений современной осетинской поэзии является открытие высокой поэзии в вещах и предметах природы»,¹ – æмæ цæмæй ахæм хъуыдымæ æрцыдаид, уый тыххæй йын, æвæццæгæн, Камалы поэзи дæр феххуыс.

Поэт йæ хъуыды дзырдтæ рæсугъд равæрыны тыххæй нæ зæгъы. Царды контрастæ æвдисы, куыд сты, афтæ ныхæй-ныхмæ, цæмæй чиныгкæсæг табу кæна хорзæн æмæ тох кæна, æвзæр цыдæриддæр у, уый ныхмæ. К.Марк Фейербахы тыххæй тезисты куыд загъта: «Философы лишь различным образом объясняли мир, но дело заключается в том, чтобы изменить его».²

Æмæ поэты философон хъуыды здæхт у адæмы цард фæхуыздæр кæнынмæ, цæмæй дидинаеджы зæнгыл ма здыхса калм (зæрдыл лæууын кæны Шекспиры 70-æм сонеты 7-æм рæнхъ: «Къуыдыр калм адджынæн асатæг кæны Дидинаеджы къуыбар»³, – дæлрæнхъон тæлмац), зæххыл ма кæла рæстаг туг.

Уыцы ныхасыл чиныгкæсæг феууæнды авторы ныфсджын, хъуыддагон æмæ нывæфтыд хъуыдытæй.

¹ Т е д е т ы Р. К. Осетинская советская поэзия. – Цхинвал, 1975. – 243 ф.

² М а р к с К., Э н г е л ь с Ф. Сочинения. Т. 3. – М., 1955. – 4 ф.

³ Ш е к с п и р. Сонеттæ. – Дзæуджыхъæу, 2001. – 156 ф.

*Цæстыл уайы рагбон цард,
Цыма сабион рæуфын:
Гомдзых пецы судзы арт...
Къултыл аууæттæ тæлфынц...*

*Арсау адагмæ ныххызт
Талынг... Доны хъæр фæтынг...
Суг – сывылдз... Кæны цъыс-цъыс...
Дæлтъурмæ тæдзы йæ фынк...*

*Бады урсбоцъо зæронд
Пецы фарсмæ. Схъауы арт...
Ног та 'рцыбыртæ йæ бон –
Бонкъахыр фæци йæ цард...
(«Зæронд лæг æмæ сывылдз»)*

Афтæ поэт ныв кæны рагбон цард. Ныв æй кæны йæхи-хуызæнæй, рæсугъдæй. Стæй уыйфæстæ фенæм, цы фило-софон хъуыды зæгъынмæ хъавыдис, уый. Фенæм æй, æмæ ныррухс кæны адæймаджы зæрдæ. Бафтауы нæ хъуыды кæныныл. Ратты нын царды ныфс. Кæны нæ цардæмхиц.

*«А суг цауд судзы, – зæгъыни, –
Хорзæн ракæнынц фæдæггъд...
Раст у: сонт судзаг сывылдз
Нæу... – зынг та дæтты дзæбæх...»*

*Цæсгомæн йæ царм – æмпылд,
Уæнгтæй равдæлон и цард, –
Урс ныхцыл æрфгуыты бын
Судзы ма уæддæр цъæх арт...*

*...Азтæ цал рауади, цал!
Фæлæ 'рымысын уæддæр:
«Артæн у сывылдз суг цауд,
Уыйхыггъд – хорз дæтты цæхæр!»*

Æнæдызæрдэгæй ис дзурæн, Камалæн, æрдзы ныв-тæ аразгæйæ, йæ бон кæй у царды, адæймаджы, лæджы-

хъæды тыххæй арф, философон хъуыдытæ кæнын. Æгæрыстæмæй, уыцы хъуыдытæ алыхатт сæ дзурæгæн кæд цæстуынгæ амонд æмæ фарн нæ фæхæссынц, уæддæр.

Уым диссагæй ницы ис. Поэт йæхæдæг хураергом куы зæгъы – «Цæлхыдзаг хурмæ цæстытæ нæ лæууынц...» Фæлæ йæ уый нæ хъыгдары рæстдзинад зæгъынæн. Уый нæ, фæлæ йæхи æппары ноджы тохмæ – «Ныккал, тæрккъæвда! Елиа, ныннæр!» Уый у царды æнусон тохы нысан. Ахæм тохы адæймаг йæ зынты кой нал фæкæны. Поэт уымæн зæгъы: «Æнæхъуаджы нæ рацардтæн уæлаууыл: // хæларттæ – бирæ, // знæгтæ та – // фылдæр».

Чиныгкæсæг цахæмфæнды философон хъуыды дæр бирæ хуыздæр исы аивадимæ – Камалмæ арæх – æрдзы нывтимæ:

*Цас дарддæрыл нырттивы арв,
Æрвгæрæттæ ныррухс кæны цас арфдæр,
Йæ фыдæх уыйас у æргомдæр
Зæххон лæггæн.
Куы рагуылф кæны комы дзыхæй Терк,
Уæд канд æмбыд хидтæ 'мæ къодæхтæ нæ ласы.*

*Егъау лæггæн йæ рæдыд дæр – егъау;
Æмæ, бæргæ, куынаг кæнид рæдийгæ...
Фæлæ дон
Куы раивылы, уæд
Ахæссы йæ хъæлæсы –
Зæронд хидæй уа, ногæй...
Стæй хидаразæг адæмы дæр...
Арæх.*

(«Рæдыд»)

Афтæмæй поэт поэзиуарзджыты рæгъмæ рахаста заманайы философон верлибр. Æрдз куы сæрра ваййы – арв дæрдтыл куы нырттивы, зæхх доны лæсæнтæ куы фесты, уæд Терк йæ хъæлæсы æмбыд хидтæ æмæ къодæхтимæ «зæронд хидæй уа, ногæй... Стæй хидаразæг адæмы дæр. Арæх» куыд аласы, уый хуызы – æрдзы æгъатыр хуызы равдыста, цахæм егъау ваййы «егъау лæггæн йæ рæдыд дæр».

Федерико Гарсия Лорка бæлвырд кодта: «Все мы – по-

эты, которые сейчас с большим или меньшим успехом занимаются обрезкой и подравниванием чрезмерно буйного дерева лирической поэзии, доставшегося нам в наследство от романтиков и постромантиков, – все мы в изумлении замираем перед этими стихами».¹ Цæмæй афтæ ма уа, уый тыххæй, алцæмæй дæр, Камалау, зонын хъæуы бæрц.

Фæлæ уæддæр æрдзон нывæн йæхицæй рæсугъддæр ницы ис. Афтæ мæм дзуры мæ мидхъуыды: мæстæлгъæд, саузæрдæйæ æрдзы алæмæтон хуызтæн нæдæр фенæн ис, нæдæр – ныффыссæн. Æмæ сæ иугæр Камал фены, уæд æм разынынц йæ зæрдæйы рухсмæ:

*Алайнаг æндон уарт –
Мæ бафале уæртæ.
Сызгъæрин рæхысыл
Уый калы цæхæртæ...*

*Хæлуарæджы тыныл
Æрцауындзæг сыфтæр,
Сæ уæлæ сæууон хурмæ
Ферттивы æртæх.*

(«Цæстфæливæн»)

Поэзи цæстæвæрæн уæд кæны, дзырдтæ дзы, сæууон æртæхау, куы æрттивой. Дзуццаты Хадзы-Мурат уымæн дзырдта: «Поэзи у тæссаг æмæ мæнгард жанр. Ам иууыл тынгдæр раргом ваййы дзырды тых, ома мидис æмæ формæйы рæсугъддзинад».² Уый та, оу, куыд зын у! Фæлæ иуæй-иу амондджынты къухы кæй бафты, уый зонæм. Бафты сæм сæ удуæлдай фæллоуы, Хуыцауы ратгæ курдиаты фæрцы. Æмæ йæм æппынæдзух тырны Камал дæр. Алкæй къухы не 'фты, уымæн æмæ «ам иууыл тынгдæр лæууын хъæуы дзырды, ома мидис æмæ формæйы инерцийы ныхмæ. Кæннод рæсугъддзинады бæсты исдзыстæм фыдуынддзинад, ногдзинады бæсты – традицион зонгæдзинад».³ Камал та, йæ эмоцион æнкъарæнтæ ронбæгъдæй чи нæ уадзы, ахæм поэт у.

¹ Гарсия Лорка Федерико. Избр. произв. в 2 т. Т. 1. – М., 1975. – 414 ф.

² Уый дæр уым.

³ Уый дæр уым, 111ф.

Нæ литературæйы классиктæй райдай, æмæ абоны поэтæ дæсгæйттæй, сæдæгæйттæй цы æрдзы фæзындытытæм фæкастысты, цалдæргай хæттыты кæуыл фæфыстой, уыдонмæ Камал куы фемдзаст вæййы, уæд сæ фены бынтон æндæрхуызонæй. Растдæр зæгъгæйæ та – йæхихуызонæй:

*Судзгæ æхсаргардæй чидæр ныдздæхст ласта
Æврагъты цæнд.
Оххай, йæ цыргъ хотых мигътыл фæцæйсаста –
Уæлæ фæцъæл...*

(«Къæвда»)

Поэтæн цард афтæ йæхирдыгонау æвдисынæн æнаедызæрдгæй æххуыс кæны йæ фæлгонцон уынынад. Æнауд цы у, уыдон дæр уыцы фæлгонцон уынынады фæрцы свæййынц удджын. Удæгас, цæрдхъомæй уымæн ауайынц нæ цæстытыл.

Æврагътæ иу ранмæ æрмæст тымбыл не ‘рISTRY, фæлæ ныккалдысты сæ кæрæдзийыл, ныццæнд сты. Уыцы «цæнды» сæ алкæмæн йе уæнгты цы ‘мбæхст тых ис, уыдон – æмхуызон «зарядтæ» – нæ сæмбæлдысты æмæ нæ акалдытой цæхæртæ, фæлæ сæ чидæр судзгæ æхсаргардæй ныдздæхст ласта æмæ:

*Арв ыл фырцинæй ныххудти йæ дзыхыдзаг –
Кæмтты нæры...
Сабитæ къæвдамæ тонынц сæ быцъынæг –
Дуне цæры!*

Адæймаджы зæрдæйыл æмбæлынц, цины стъæлфт кæны ахæм судзгæ æхсаргæрдты дзæхстытæм, цымыдис æй кæнынц аивадон уацмысмæ; уæлдайдæр, оригиналон «дзæхстытæ» куы вæййынц, уæд. Нæ поэтæн та, куыд кæсæм, афтæмæй Хуыцауы лæвæрд у хæдхуыз уæвын, æмæ искæй надвæдыл цæуынмæ нæ тырны, фæлæ йæ бадт хъуыды здæхт у нæ ирон поэзийы цыдæр ногæй зæгъынмæ, цыдæр фæрæсугъддæр кæнынмæ.

Фæлæ æмдзæвгæйы уыцы нывæй дæр нæ фæци хъуыдаг. Уыцы «дзæхстæй» «йæ цыргъ хотых мигътыл фæ-

цæйсаста»... Æмæ нæ цæстытыл ауайы, арвæрттынд йæ фырдыссагæй куыд фæкъæдзтæ ваййы.

Æцæг, ам «фæцæйсаста» æмæ «фæцъæл» иумæ нæ фидауынц. Кæд фæцъæл, уæд ма фæцæйсаста цæмаен бахъуыд? Уый, чидæр доны тæгæнайы йæ къах куыд фæцафта æмæ афтæ куы фæкодта: «Офф, ма къах дзы фæцæйтъыстон!» – уыйау рауад. Кæд арвы уыцы уысм ферттындмæ фæцæйсаста йе ‘хсаргард, фæлæ фæфидар, стæй уæддæр фæцъæл, уый æндæр цыдæр у. Уæд æй грамматикон æгъдауæй уыдис равдисæн – «фæцæйсаста»-йы фæстæ бирæ тæппытæ сæ ныхас зæгъиккой.

Фæлæ сайраг уый нæу. Зæрдæ æлхæны, поэт æрдзы фæзындай аивадон фæзынд-фæлгонц кæй сарæзта, уый. Стæй – удагас, чи змæлы, чи улæфы, ахæм фæлгонц. Къам æркъæпгæнæгау, аззайы адæймаджы цæстыты. Ноджы йын фæлгонц фæлгонцы тыххæй нæ ваййы, фæлæ йæ сбæтты цардимæ. «Поэзийы уæлтæмæны объект у адæймаг, адæймаджы бастдзинад æмæ иудзинад дунеимæ, дунейы хъысмæт кæмæй кæнгæ у, уыцы судзаг æмæ дудаг проблемæтимæ». ¹ Уый куыд аразгæ у, уый та Камал хорз зоны:

*Арв ыл фырцингæй ныххудти йæ дзыхыдзаг –
Кæлтты нæры...
Сабитæ къæвдамæ тонынц сæ быцъынæг –
Дуне цæры!*

Афтæмæй йæ адæймаг исы хуыздæр. Бæлвырд ын ваййы, фæлгонц цæмаен бахъуыд, уый. Зынгæ советон литературæиртасæг Л.И. Тимофеев уымæн загъта: «Образность – это центральное понятие теории литературы, оно отвечает на самый основной ее вопрос: в чем сущность литературного творчества?»².

Камал æрдзы хуыз бабæтты цардимæ, ома удагас змæлдимæ, æмæ уымæй, æркæсæм-ма ноджыдæр, цас рамбулы уацмыс.

¹ Дзуццаты Хадзы-Мурат. Рæстæг æмæ литература. – Цхинвал, 1985. – 111 ф.

² Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. – М., 1976. – 22–23 ф.

*Бæхы знæт хуыррытт,
Дзоныгъы æмыр сыррытт.
Ехсы гæрах.
Хъæхъхъаг куыйты гъæйтт-гъæйтт...
Æлвæст егар æргъæвст тæрхъусы 'рсырдта.
Æваст хъæртæ:
– Дæлæты!
– Марадз!
– Гъæйтт!!!*

*– Нæ амæттаг нæ аирвæзт дæу фæрцы...
– Сабырдæр дзыхъхъы – рæтæнагъд сæттыс!*

*...Æмæ та ног – æгуыппæгдзинад æрдзы...
Æнæрцæф телты иугæндзон дыз-дыз...
(«Быдираг хъæуы ритмтæ»)*

Ахæм нывтæ царды иунæг-иу хатт дæр чи федта, кæнæ сæ йæ цæстытыл чи андзæвын кæна, уый зæрдæйы тæгтæ дæр, «æнæрцæф телты иугæндзон дыз-дыз»-мæ ма бари-зой, уый гæнæн куыд ис? Уæд уыцы адæймаджы зæрдæ цæмæй хъуамæ уа? Камалы зæрдæ туг æмæ фыдæй у. Уый тыххæй æнкъары алцыдæр. Æмæ «Быдираг хъæуы ритмтæ»-йæн сарæзта диссаджы аив кæрон:

*Æмæ та ногæй – мит-тгыфылтæ арвæй.
Мынæг уддзæф сæ зулаив хæссы...*

*Кæмдæр ма бады цу чидæр æнкъардæй...
Йæ талынг уатæй урс митмæ кæсы...*

Камалы поэзийы сæйраг миниуæг уый у, адæймаджы зæрдæйы видæгтæм кæй æвналы. Уымæй дæр ын «форма неразрывно связана с содержанием и рождается сама собой из содержания».¹ Афтæ сты йæ пейзажон æмдзæвгæтæ дæр.

¹ Бунин И. А. Собр. соч. в 4 т. Т. 1. – М., 1988. – 17 ф.

*Зынг ыстъалытæ
Хъæуы сæрмæ
Цад ысты...
Æвзист кæсагау, уырдаæм хи ныздух!
Кæмдæр
æрхуыссыд
дæлкæвдæс
фæллад ыстур,
Æмæ уæззау ныуулæфыди:
– Уффф!
(«Æхсæв хохаг хъæуы»)*

Æрдзы ахæм нывтæ цъус нæй Ходы Камалмæ. Мæ дзырдæн æвдисæн «Иу æхсæв Стырккомы», «Æртæ верлибры зымæгыл», «Фæззæг», «Фæззæджы нывтæй» æмæ æндæр уацмыстæ. Алыран дæр сæ разыны поэтæн йæхи цæсгом.

3

Уый афтæ хъуамæ уа. Алы æцæг поэт дæр йæхи хуызæн ваййы. Йæхи хуызæн поэт у Ходы Камал. Ис ын йæхи дзуринагтæ. Ис ын йæхи поэतिकон Æз. Уый сæ куынаæ зæгъа, уæд сæ æндæр исчи нæ зæгъдзæнис. «Рæстæг цæуы»-йы уымæн фæндвидар у:

*Кæны уæлæхох зонды хъару монцтыл,
Мæнг бæллицты мæнг базыртæ сæтты.
Зæххон ныхасы дурвидар æрдзон тых
Мæ зæрдæйæн æхцон сагъæс дæтты.*

*Кæны мæ ныхас бонзонгæдæр, арфдæр...
Мæ къух нæ исын цу хъуыддагыл æз:
Уæззау хъуыды хуымæтæг дзырды бавæр,
Куыд кæна рæнхъ, æндыгъд нуарау, дыз-дыз.*

Хорз кæны поэт, ахæм стыр хъуыддагыл кæй нæ исы йæ къух, уымæй. Стæй æрмæст уымæй нæ. Æмткæй, поэт цахæм хъуамæ уа, йæ разы цы хæстæ ис, уыдон куыд хъуамæ æххæст кæна; стæй йæ лирикон хъайтар – поэт

цахæм у; кæнæ та уыцы хъуыддæгтæм кæм ныхилы, уый тыххæй Ходы фыртмæ æгæр бирæ æмдзæвгæтæ дæр ис. Æгæр бирæ уымæн зæгъын, æмæ йæм иннæ темæтыл, суанг интимон темæйыл дæр, нæй афтæ бирæ æмдзæвгæтæ: «Фæсривады æмдзæвгæ», «Саугуыст», «Мæ кæстæрæн», «Куыст», «Æрцыди та уалдзæг», «Сфæлдыстад», «Куы сæвæрай сахсæн...», «Пушкин», «Дæуимæ нын æнцондæр уыд цæуын», «Æфцæджы фæстæ», «Поэзи», «Æгæр кæй фыссыс, ма стау уый, мæ лымæн!», «Рæстдзырды сонет», «Мæ хæлар поэттæн» æмæ бирæ, бирæ æндæртæ.

Фæлæ Камал Камал уымæн у, æмæ дзы иу иннæйы кæй нæ фæлхат кæны, афтæ сæ кæй ранывæнды, «куыд кæна рæнхъ, æндыгъд нуарау, дыз-дыз».

Уый тыххæй Джыккайты Шамил афтæ зæгъы: «Ирон фæндыр канд цины тыххæй нæ фæзынд. Уый уыд адæймаджы егъаудæр хъыг, йæ судзгæ маст, йæ æнакæрон хъызæмарæй равзæргæ хæрзиуæг. Уый поэтæн у зæрдыл-даринаг.

Исчи демæ не сразы уызæн, уый тæссæй царды сæйраг принциптыл къух сисæн нæй, нæй уый адæргæй рæстдзинадыл уæлæхох уæвæн. Сократы загъдау, Платон мын зынаргъ у, фæлæ мын рæстдзинад та уымæй зынаргъдæр у. Нæ рæстæджы сфæлдыстадон кусæг социалистон реализмы методæй араехстгай куына пайда кæна, уæд йæ куысты нæ разындзысты рæстæджы домæнтæ, адæмы бæллицтæ æмæ хуыздæр фæндиæгтæ. Æмæ Камал йæ уацмысты цы поэты фæлгонц скодта, уый æцæгдзинадæй нæ лидзы фантазийы бæстæм, не 'мбæхсы цардæй, уый тырны æнауд ныхæстыл хъоды бакæнынмæ æмæ цæрдуд ныхас зæгъынмæ».¹

Уый поэт поэтæн поэты фæлгонцы фæдыл зæгъы æмдзæвгæ «Æргом ныхас»-ы тыххæй. Уæд Камал, куыд поэт æмæ адæймаг, афтæ йæ разы фидар хæс æвæрдта:

*Æз нал фыссын æмдзæвгæтæ,
Æгъгъæд у,
Адæймаг дæн.
Мæн нал фæнды*

¹ Мах дуг, 1967. - № 6. - 101-102 ф.

*Æлхæнын искæй зæрдæ
Мæ зæрдæйæ.
Кæимæ дзурон, уый мын нæй.*

Уацмысы лирикон хъайтар сфæлмæцы искæй зæрдæ йæ зæрдæйæ æлхæнынæй. Нæ йæ фæнды, исчитæ йын кæддæр йæ уацмыстæ кæсой æмæ, йемæ разы кæной æви нæ, ууыл сагъæс кæнын. Поэт йæ разы æрæвæрдта æндæр хæс. Æвæлмон зарджытæ фыссыны бæсты фæстæдæр кæй бабæлвырд кодта, ахæм стыр, йæхи зæрдæ кæмæй райы æмæ йын йæ дарддæры куысты æнæаивгæ программæйы хуызæн чи уыдзæнис, ахæм хæс:

*Ис иу Хуыцау мæнæн –
Рæстдзинад у йæ ном,
Йæ зæрдæхудт цы цъусдуг райсон æз,
Уæд уыцы уысм йæ адзал
Æнæус лæппуйæн.
Нырæй фæстæмæ
Нал фыссын æмдзæвгæтæ.
Нырæй фæстæмæ æз фыссын
Мæ зæрдæйы хъæдгæмттæ.*

Уый поэты поэтикон ныхас у, фæлæ æвзонг лæппуйæн цард йæ зæрдæйыл куы уадза йæ фæд – «Нырæй фæстæмæ æз фыссын //Мæ зæрдæйы хъæдгæмттæ», уæд ыл цард цы хæс æвæры, уый æмбарыны æнкъарæнтæ йæ мады гуыбынæй рахаста æмæ йыл æууæндæн ис. Æууæндæн ис йæхиуыл дæр, йæ хъайтарыл дæр. Æмæ йын уыдзæнис, кæимæ дзура, цæрын æм кæй тыххæй цæуа, уый.

Камал йе сфæлдыстадон куысты, Рæстдзинад йæ царды Хуыцау кæмæн у, уыцы сфæлдыстадон кусæг поэты фæлгонц сныв кæнынмæ иу æмæ дыууæ хатты не 'рæвнæлдта, куыд загътам чысыл раздæр, афтæмæй.

Уымæн æндæр уæвæн нæй, æрвылбоны хъæрахстæй куы 'рулаэфай, «Куы 'ррæсуг вæййы зонд, // Уæд, // Зæрды дуар кæуыл» ныхгæдтай, уыцы сагъæстæ дæм куы бырсой, куы дыл тыхсой. Сæ фæзынд та сын зонгæ дæр нæ бакæндзынæ: « ...тайна возникновения начального чувства, побуждающая писателя к творчеству, очень трудно

уловима»,¹ – дзырдта И.А. Бунин. Афтæмæй йе ‘нтысты райдайæн уым вæййы. Поэт фылдæр уыдонæй фæцæры.

*Æмæ та ног –
Уæлтæмæны æрра арт,
Тыхурæд монцты удлæууæн дыз-дыз...
Ирон дзырды дзæхстдзæхстгæнæг рæнхъытæ
Фæкæныны, уадау, зæрдæйы æмбу...*

*Дзæнæты цъусдуг! –
Ракæсын мæ цæстæй,
Мæ хибар уат мын басгуыхы цъæх арв...
Мæнгæн нæ загъта Уырысы пехуымпар:
«Паддзах дæ ды! Цæр цунæггæй, поэт!»
(«Сфæлдыстад»)*

Камалæн уыцы сагъæстæ æрмæст дуг не ‘вдисын кæнынц, фæлæ, йе сфæлдисгæ дунейы паддзах чи вæййы, уыцы сфæлдисæджы дæр. Уый та тыхкæнгæ, алыхуыз машинæты хицæн хæйттæй саразгæ «цыдæры» хуызæн хъуамæ ма уа, фæлæ... æрдзон, хæдхуыз. Æгæрыстæмæй, бирæ фыссынмæ дæр хъуамæ ма тона йæ быцъынаг. Алыхатт бирæ хорзы нысан нæу, уæлдайдæр, аивады. Поэт йæ лымæны уымæй фæдзæхсы, цæмæй, æгæр кæй фыссы, уый ма стауа – «Æз дын зæгъын: йæхигъдауæй цы дзырд райгуыра, уымæн нæй аргъ зæххыл» («Æгæр кæй фыссыс...»).

Æмæ, æцæгдæр, Камалæн йæхимæ дæр «йæхигъдауæй цы дзырд» райгуыры, уый æндæр искæй кæнæ истæй тыххæй уа æви поэты тыххæй, алыхатт дæр вæййы зæрдæмæдзæугæ. Базмæлын кæны адæймаджы хъуыды æмæ зæрдæ. Уымæн æмæ уыцы дзырдтæ райгуырыныц, талынг æмæ рухсæн сæ арæн иу кæй у, райдзаст бон «саумылазимæ хъуырдухæн» кæй фæкæны, уый зонгæйæ. Лирикон хъайтар, – «гæркъайау нæ æрвылбон цард ыздухы», – уæддæр бæллы, «тæмæнкалгæ рæстылдзурæг ныхас» йæ къухы кæмæн бафты, уымæ. Нафи Нигерæй цæйау зæгъы: «...æнæмæт «ныхасы уылæнты» бæсты хуыздæрыл нымайы, поэтæн адæмы мæтæй йæ хъæлæс куы ‘хгæна, йæ

¹ Бунин И. А. Собр. соч. в 4 т. Т. 1. – М., 1988. – 18 ф.

сагъæссаг ныхас мастæй æрхæцгæ куы хæсса, уый».¹ Ноджы ма дæ дзырд уæй куы кæнай!. Æмæ кæд «Рæстдзырды сонет»-ы дыууæ фыццаг строфайы дидактикæйы тæф кæнынц, уæддæр зæрдæ æлхæнынц царды рæстдзинад æмæ поэтикон мадзæлттæй – æмбисонд, афоризм, риторикон фарст, рифмæ æмæ æндæртæй:

*Лæггæн йæ дзырд йæ намысы æмсæр у.
Цы уæлдай ис дæ ныхасæй дæуæй?
Дæ дзырд æрцыдис цунæг хатт дæр уæй –
дæхицæй дæр уæд рауайдзæн фæсдзæуин...
Рæстдзырды фарн, зæгъынц, мæрдтæм нæ цæуы...
Æмæ кæд айхъуыст ахæм кад дæуæй,
дæ уæлсынтыл æргæнцæй уæд фæрнæй –
рæстдзинадæн æгъдæнцæйттæ нæ хъæуы.*

Уый тыххæй хъæуы дурынвидар уд, æппынæдзух фæллой кæнын, «намысы æмсæр» дзырдтæ агурын. Кæй зæгъын æй хъæуы, уыдон зæххыл цæндтæй нæ лæууынц. Уыдон Хуыцауы ратгæ сты. Æмæ сæ радта Ходы Камалæн. Радта йын сæ рæдауæй, алыварсонæй – йæ хъуыдытæ æвдисæг дзырдтæ зæлланггæнаг рæнхъыты сæ кæрæдзийы фæдыл уымæн фезгъæлынц æхсæрдзæны æртæх-фæрдгуытау.

Ахæм дзырдтæ поэты тыххæй фæвзары ноджы арахстджындæрæй. Уый уæлдай зындæр ваййы, традици чи сси, уыцы темæйы ногæй исты зæгъынмæ куы хъавай, уæд. Поэты фæлгонц аразын та ирон поэзийы ног нæу. Джыккайты Шамил Джусойты Нафийы тыххæй дзургæйæ афтæ банысан кодта: «Ирон поэзийы сырæзт бæлвырд традици поэты фæлгонц аразынæн – йæ уидæгтæ цæуынц Къостайы сфæлдыстадæй. Уыцы традици дæр 30–50-æм азты фехæлди: поэт тохгæнæг нал уыд, фæлæ партийы хъузон, газеты разныхæстæ стихтæй нывæндæг. Уыцы уавæрты Нафи архайдта æмæ йын æнтыст фæрныг традицитæ сног кæнын, поэты æхсæнадон нысаниуæг ногæй йæ бынатмæ сисын. Йæ лирикайы фæзынд поэты ног тип, «уый æхсæнады бацахста бæлвырд граждайнаг позици, нал уыд хицауады уынаффæтæ фæлгъауæг, сси сæрибар хъуыдыгæнæг æмæ рæстдзинадыл тохгæнæг».²

¹ Джусойты Нафи. Нигер. – Дзæуджыхъæу, 1990. – 179 ф.

² Фидиуæг, 2000. – №1. – 9 ф.

Уыцы хъуыды, куыд поэты фæлгонц æвдисыны тыххæй Къостайы традици дарддæргæнæг, комкоммæ хауы Камалмæ дæр:

*Фæраз, поэт, нынныхъуыр-цу дæ хъæрзын:
Æвдис дæ цин, ныгъуылдæй дар дæ маст...
Хуымæтæг лæг æхцон уаргъау цы хæссы,
Дæуæн уый у сырхзынг æфсондзау раст!*

*Нæу алкæй хай рæстдзæф хъуыдыйæн
йе 'рттывд... –
Уæдæ дæ зæрдыл ацы фæтк лæууæд,
Куы ракæсой амалджын сæудæджертæ
Былысчылæй дæ буц рæнхъытæм, уæд.*

*Ныббар дæ ус, дæ тугæйгуырд хъæбултæн
Æбузн æмæ пайдамондаг ныхас...
«Ремонтытæ», «серванттæ», «гарнитуртæ» –
Бырæттæ сты!
Поэзи та – æгас!*

(«Ныфсытæ»)

Уыцы æгас поэзийы тыххæй, царды Рæстдзинады тыххæй поэт цыфæнды зынтæн дæр куынае фæраза, «ремонтытæ», «серванттæ», «гарнитуртæ» агураг куы разгъор-базгъор кæна йæ ус, йæ тугæй гуырд хъæбулты зондæй, уæд йæ фыдæбон хуымæтæджы у. Поэзийы зын æмæ бæллиццаг фæндагыл æрмæстдæр удуæлдайæн бауыдзæн йæ бон дард ацæуын. Нафи дæр уымæн зæгъы: «Нигер хъыгзæрдæйæ дзуры, поэзийæ «хъæлдзæг бонирхæфсæн чи аразы, уыдонмæ, зæгъгæ, уый поэзи нæу, уый фыдауы æрмæст цирчы «бæндæнтыл кафæг» артистыл».¹ Ходы фырт йе 'мсисонæн ныфсытæ уымæн æвæры:

*Фæраз, кæд дын æнæфæлтæрд уæнгуытæ –
Дæ кæстæртæ –
Нæ роу кæной дæ хæс...
Поэт, дæ мастæй ратæдзæг рæнхъытæй
Дæ бафхæрджытæн удæнцой æрхæсс!*

¹Д ж у с о й т ы Н а ф и. Нигер. – Дзæуджыхъæу, 1990. – 179–180 ф.

*Цæрæнбонты ызгъæллаггом æхсыныс,
Фæлæ нæ ахсы цуæн дæр йæ зонд:
Къæйных æрмæст дæ бакæстæй кæй зыныс,
Æнæуи та дæ уд кæй у тæссонд...*

Фыссын дæр æй уый фæкæны – йæ «уд кæй у тæссонд», æрдзæй та æргомдзырд кæй рахæссы. Æмæ Камалы æмдзæвгæ «Кæйдæрты хъæлæс райхъуысы...»-йи лирикон хъайтар, «кæйдæрты хъæлæс» куы райхъуысы, ома «Æргом ныхас цæуылнæ кæнæм, ау!» – уæд уый та йæ мысинæгты йæ рагбонтæм фæцæуы. «Æргом ныхас лæгæн ваййы йæ туджы», уыдон, «æргом ныхас» зæгъын кæмæ хауы, уыдон та цæргæ-цæрæнбонты «аслам æмæ былалгъ ныхас фæкодтой», рæстдзинады ныхмæ нукуы банцадысты сæ додойæ, дзыллæйы фарн ныддымдтой, гонорар лухгæ, стыр бынæттæм байгæрстой фæндæгтæ, æмæ съл ныр худы поэты зæрдæ:

*Зæгъгæ, уыди æвзонг лæппу æгъдауыл лæуд,
Ныхыдзуаримæ рантысти, лæггау лæг –
Æфтыдтой йæ æвиппайды цæсты! –
Кæм цыдысты сæ «дзæбæхтæ» бæсты!
Цы дзырд не сластой фидисты «æлдыгъæй»:
«Фыдгæнджыты къорд»,
«Хунтæ»,
«Пессимист...»
Цына ном ныл нынныхæстой лæгдыхæй:
«Паддзахмондаг»,
«Бæсты знаг»,
«Экстремист...»*

*Нæ дардтам цыма Ирыдзыхъмæ бар дæр,
Ныхас цыма цыфыддæр знæгтыл цыд –
Сæ «тæрхон» кодта тугмондагдæр, карздæр,
Нывзылдтой цъыфмæ намыс æмæ цыт.*

*Уыд цу фыссæг –
Йæ кард нæ хурхмæ цагъта
Æмæ йæ систра цуахæм бæрзонд –
Бæрнон æмбырды разæнгардæй загъта:
«Сæ цуы уал æрхæссæм, цæй, нывонд!*

Поэты сэр раст ахæм дуджы фæхъæуы. Цæмæй, цурон, дымысдæр, кæлмхæрдуд адæймаггæндтæн дæтта ныхкъуыр. Судза сæ йæ рæстдзинад. Къоста Лермонтовæй цæйау загъта: «О, если бы ты жил теперь, поэт! Твой мощный стих, могучие аккорды Рассеяли б остаток прежней тьмы» («Памяти М.Ю.Лермонтова»)¹, уййау поэты дзырд талынджы тар гуыбын хъуамæ гæрда, рухсы тынау, цæмæй адæймаг уына йæ развæд.

Æртхъирангæнæг фыссæгæн кæд бæрнон кусæг загъта: «Нывондты дуг, дам, аивгъуыдта ныр», – уæддæр æм уыцы раздæры дугæй судзгæ æхсидæвтæ кæй хаудысты, цæмæй поэт поэты бынаты ма æвæрдтаид йæхи, дзырын дæр æй уыдæттæ кæнынц. Æмæ диссаг нæу, «куы сæвæрай сахсæн мæйдзæфхад æфсургъыл», уæд гæпдугъ кæй нал кæндзæнис. «Йæ уидæгты нуæрттæ куы суадзай бæласæн», уæд ма куыд ысзайа ног тау? «Цæргæсæн йæ базыр куы айгæрдай фатæй», уæд ма куыд стæха арвы цъæхмæ? Фæлæ Поэтыл йæ адæм куы суæлæхох уой, уæд уыцы адæм вæййынц æлгъыст.

Уымæн æмæ Поэт йæ цард дæр, йе сфæлдыстад дæр уыдонæн фæнывонд кæны:

*Сæвæрдæуæд сахсæн
Мæйдзæфхад æфсургъыл!*

*Бæласы уидæгтæ
Ысфæйлауæд дзæргъ!*

*Цæргæсы хъандзал базыр
Айгæрдæд фат!*

*Уæлæхох Поэтыл
Йæ адæм ысуæнт! –*

*Поэт сæ йæ зарæджы
Скæндзæн æнусон –
Æфсургъæй,
Бæласæй,*

¹Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1974. – 262 ф.

*Цæргæсæй,
Лæггæй!*

(«Куы сæвæрай сахсэн...»)

Уыдонæй алкæмæй дæр Поэт уæлдæр лæууы. Бæрзонд чи нæу, уый куыд сисдзæнис искæй бæрзондмæ? Фæлæ иууыл зындæр бæрзонд уæвын у. Уæлдайдæр, «хæлæггæнджыты 'рдæнгтæ дæ алыварс куы цоппай кæной, уæд». Ахæм рæстæджы уæнгтæ æрызгъалын диссаг нæу:

*Дæудыл дын рæстæй куы мысой даутæ,
Дæуæн куы уа дæ дзыллæйыл дæ мæт...
Зын у фыссын, дæлæмæдзыйд козбау лæг
Лæггæн куы схæца зондсадыныл, уæд.*

*Æркæсынц мæм æнæхъуаджы хæххытæ
Мæ фыстытæ – мæ сау хъыджы цæуæт:
Зын у фыссын, дæ дуруæззау рæнхъытæ
Куы хоной адæм «мулчы мадзал», уæд.*

*Куыæг дын уа тыхсты сахат ныфсдæттæг.
Куы сау мæнг ныхас дуджы гакк, йæ фæтк...
Дзырды фарнæн йæ цыфыддæр ызнæгтæ
Куы уой нымад куырыхон лæгтыл, уæд.*

*Зын у цæрын, лæджы намысыл тохы
Куы цæуай разæй, ку' архайай рæстыл:
Дæ дуджы цæсгом равдисыны охыл
Дæуд куы бакæнай уæхстыл!*

(«Пушкин»)

Автор йæ зæрдæйы риссæгтæ рухсмæ ракалдта, уырыссаг адæмы, стæй æнæхъæн дунейы поэзиуарзджыты зæрдæты йæхæдæг йæхицæн, ныхилæн дæр кæмæ нæй, ахæм цырт чи самадта, уырыссаг адæмы уыцы гениалон поэт А.С. Пушкины номæй. Æмæ кæд Евгений Евтушенко афтæ зæгъы: «Поэты в России рождаются с дантесовской пулей в груди»¹ («Лермонтов»), уæд ирон поэт та мæгуыры

¹Евтушенко Евгений. Стихотворения и поэмы в 3 т. Т. 1. – М., 1987. – 443 ф.

лæдзæгимæ райгуыры, цæмæй йæм дзылы дæр йæ ныфс хæсса.

Шамил советон поэты уавæр 40–50-æм азты хоны тæс-саг: «Æцæг поэт æдзухдæр æмæ кæддæриддæр цæуы карды комыл. Тæссаг уыд советон поэты уавæр 40–50 азты, уымæн æмæ Рæстдзинад æхцон нæ уыд хицауадæн. Фæлæ поэт пехуымпар у æмæ хъуамæ йæ зæрдыл дара Дантейы фæдзæхст: «Нельзя, чтоб страх повелевал уму». Ныр бирæтæ, рæстдзинад дзурын кæй нæ фæрæзтой, уый кæнынц рæстæг æмæ уавæрты æфсон. Курдиат рухс тынтæ уадзы ныккæнды дæр. Руссо дзырдта: «Мæн Бастилийы куы бакæниккой, уæд æз уым скæнин сæрибары ныв». Политикон реакцийы дуджы Секъа фæндырдзæгъдæгæй (поэтæй) домдта рæстæджы хъæнтæ æргом кæнын æмæ йын фæдзæхста: «Ма фæтæрс, лæг, нæртон дæ кæд, – Дæ удæн та цы хицау ис?! («Фæндырдзæгъдæг»). Уыцы тра-дици хæссы Нафи дæр æмæ поэтæй агуры лæджыхъæд æмæ курдиат. Тæрсæн ис карды бын – уый æрдзон ин-стинкт у æмæ хъæстаг нæу («Поэт куы уай», 1957). Фæлæ «поэт уæвгæйæ дæ фыссынмæ куы 'рцæуай, уæд та цæмæй тæрсыс? Уæд хъуамæ уай хъæбатыр æмæ растдзур!»¹ – тыхгæнæг ын æрмæстдæр уæд не ссардзæнис тых. «Аи-вады кусæг сфæлдыстадон процессы свæййы сфæлдисæг, Хуыцауы 'мсæр, уым сæрибар у йæ уд, уым паддзахиуæг кæны æрмæст йæ зонд, æмæ йын «мæлæты тас ницыхъом у мур дæр»².

Ай-гъайдæр, сфæлдыстадон дуджы аивады кусæг Хуы-цау дæр у æмæ паддзах дæр. Фæлдисгæ та фæкæны йæхи дуне. Иутæн рæсугъддзинад фæдæтты, иннæтæн – фыдхъуын-дзинад; иуты Хуыцауы цъупмæ сисы, иннæты адæмы къæх-ты бын æркæны. Суанг адæймаджы сæр акъуырын æмæ марды раудæгас кæнын дæр йæ къухы сты.

Афтæ кæй у, Шамилы уыцы хъуыдыйæн ирд æвдисæн у, Камал ахæм темæйыл уыцы уацæй 23 азы размæ цы аив æмдзæвгæ ныффыста – «Мæ хæлар поэттæн», зæгъгæ, уый. Поэт катæй кæны, кæй «табу кæнæм Поэзийы æндæргæн», мамæлайы къæбæрыл кæй фыссæм æмæ «нæ рæнхъытимæ

¹ Джыккайтты Шамил. Фидиуæг, 2000. – №1. – 9 ф.

² Уый дæр уым.

уәй кәнәм нә уд», афтәмәй йә хатгә дәр нә кәнәм. Хыгагдәр ма цы уа – «фәдзурәм мах нә сабитыл...нә низтыл... Нә удты кой – нә «ләгдзинады» рындз». Фәлә мах нәхицәй ләгтә, чи зоны, тыхләгтә куы аразәм, уәд кәмдәр та «кәлы зәххы картәйыл тугзәй: уый Чили у» – поэты «сау сагъәсы сәр!»; «Кәмдәрты та сәрыстыр коммунисттыл //Әлгъаг сатраптә // уырсиуәг кәнынц».

Ома уыцы контрастон хабәрттә нымайын ног загъд сты? Нәгъ. Йә бәлвырд кәнынмә нә дардмә цәуын нә хъәуы. Әвиппайды хъусты ныззәлланг кәны Дзуццаты Хадзы-Мураты әмдзәвгә «Әз ацы нузән...».

Лирикон хъайтар нузән куы райста, уәд «чидәр рай-гуырд, чидәр пъя кәны йә уарзонән» – чи мәлгә кәны, чи – ногдзинәдтә аразы:

*Кәмдәр
джунглиты хәтыныц
сабиты марджытә,
Бомбә
уәлдәф әмә
зәрдәтә рәдувы...
О, ацы нузән,
куыд маст дә,
куыд адджын дә!
Дуг дә схай кодта мәнән,
мә фадат – зынвадат...¹*

Фәлә йә нузәы, цәмәй, уый цы зындзинәдтә хъуамә аскъуыддзаг кәна, уыдон әндәрмә мауал әрхауой.

Уыдәттә кәй нә нымадтам, абон дунейы алы кәрәттәй уыцы тугкалд Ирыстонмә дәр уымән ранхәвзта. Сә ном кәмән нә дзырдәуы, нә уыцы фыдбоны сыхәгтә нә аныхъуырынмә уымән хъавынц.

Фәлә Ходы фырты әмдзәвгә «Мә хәлар пәттән»-ы сәйраг уый нәу. Уымән әндәр хъуыды тәлфы йә сәры әмә йә зәгъы ныфсджын әмә сәрыстырәй, пәттән куыд әмбәлы, афтә:

¹ Д з у ц а т ы Х а д з ы-М у р а т. Биографи. – Цхинвал, 1990. – 110-111 ф.

*Лæгдæр уæвынæн н' агурæм мадзал дæр,
Къостайы фарныл ауыгътам нæ къух...
Фыдæлты загъдау – нæй мадзал адзалæн! –
Уæдæ, уæд цуу нæ тарсты сæр æдзук!
Нæхæдæг стæм Хуыцау дæр, стæй паддзах дæр –
Уый цу цъусдуг дæр ма рох кæнæм мах!..
Уæдæ, поэт, дæ уды намыс хъахъхъæн!
Ныфсæнцой дын – Рæстдзинады гæнах.*

Дзуццайы фырт ма загъта, поэт фæлдисæг кæй у, æмæ кæй хуамæ фæлдиса Хуыцауу. Æрмæстдæр Хуыцауу, – æппæтхъомæй, æппæтыл хъуыды кæнгæйæ æмæ сæрибарæй:

*Дæ намысы раз,
адæмы раз,
дунейы раз
æнкъарыс бæрн,
Ма дæ уадзæд хъуаг
сæ мæт, сæ цин æмæ сæ хъыг,
кус, архай,
уæлахиз кæн
сæ сæрвæлтау,
фæлдис адæймагон дуне,
адæймагон адæймаг фæлдис,
фæлдис Хуыцауу!¹*

Иугæр афтæ у, – уый та æнæмæнг афтæ у, – уæднын цынае сразы ис семæ, кæд сæ поэзийæ бæгънæг публицистикæ фылдæр ис, уæддæр.

Фæлæ ирон поэттæн æрмæст 40–50-æм азты нæ уыд тæссаг. 30-æм азты сæ растæй-зылынай сæ къæхтæй ауыгътой ирон адæмы знагтæ. Нæ уыди 60–70-æм азты дæр æнцон. Стæй поэттæн иунæг дуджы дæр æнцон никуы вæййы. Уымæн æмæ уæлæмæ дзуры. Паддзах та йæ къæлæтджыны цас тæссонддæрæй бада, уыйбæрц алы гыццыл хъуыддагмæ дæр гæппæй лæууы. Сæрибарæй хъуыдыгæнджыты афтæ фелхъивынц, æмæ сын сæ зæрдæты, сæ хъуыдыы бацæрын кæнынц гыццыл цензортæ,

¹ Д з у ц ц а т ы Х а д з ы-М у р а т. Арвистон. – Цхинвал, 1988. – 60 ф.

цæмæй сын фадат ма дæттой сæ базыртæ сæрибарæй айтынг кæнынæн. Чи нæ йæм фехъусы, уыдонæн та тæрхæттæ фæкæнынц: «Сæ иуы уал æрхæссæм, цæй, нывонд!»

Æмæ сæ хастой нывондæн. Фыдлæг æмæ фыддуджы бон бирæ у. Мæлæтæй чи ирвæзт, уыдоны сæрибар хъуыды дæр цыд æрдызт, цæмæй уыдаиккой уæлхъæдæйхус бæлæсты хуызæн, сæ бон мацы аразын уыдаид.

Камал уыдæтты тыххæй тынг раст зæгъы:

Мæкъуыстджытæ нын нæй, фæлæ – æргъиутæ,

Нæ цæстысындз – уæлтæмæны цъæх арт.

Лытæг цензортæ бацарди нæ риуты:

Искодтой нын нæ зæрдæтыл бæхбадт...

(«Мæ хæлар поэттæн»)

Тыхы дон хæрдмæ ласы, æмæ не ‘взæртæ никуы фэфсæдынц сæ сæрхъызойты тугæй. Сæ бон куыд ваййы, афтæ нын фергæвдынц нæ хуыздæрты. А.Солженицын ныл уымæн бахудтис: «...чекистам Осетии (рассказывает начальник милиции Заболовский) дана была разверстка расстрелять по республике 500 человек, они просили добавить, им разрешили еще 250»¹.

Цы ма уа уымæй фыддæр, уымæй фидиссагдæр?! Æмæиу фыццаг цæф интеллигенцийыл кæй æмбæлд, уымæ гæсгæ сын æппæты раздæр скуынаг кæнынц сæ раздзогты – фысджыты, ахуыргæндты, æхсæнадон архайджыты... Фыссæг Мæрзойты Сергей уымæн зæгъы: «Эти процессы не могли обойти стороной и осетинскую литературу. У нее давняя трагическая история. Ее зачинатели подвергались гонениям и преследованиям властей. Им приходилось творить в ссылках и казематах.

В роковые тридцатые годы, да и позднее, в послевоенное время, жертвами политической репрессии стали десятки деятелей литературы и искусства. В лагерную пыль превратились лучшие представители осетинской интеллигенции, писатели, ученые, общественные деятели, их творчество, дела и помыслы предавались анафеме».²

¹ Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ. 1-аг чиныг. – М., 1990. – 79 ф.

² Марзоев Сергей. Годы и судьбы. // Коллектив авторов. Люди, помните нас. – Цхинвал, 2005. – 120 ф.

Ахæм уавæры хорз дæ, æмæ дæ риуæй стон уæды лыстаг æмæ æлгъаг цензорты.

Камалы бирæ хæттыты уымæн фæхъæуы искæй номæй – Пушкины, Хазбийы, Харайы кæнæ æндæрты номæй йæхи хъуыдытæ дзурын. Уый дæр аивадон мадзал у – дæ дзуринаг куыд зæгъай.

В.Маяковскийы æмдзæвгæты цикл «Я»-йы иу рæнхъы тыххæй йе 'мрæстæгонтæй иу афтæ фыста: «Мы шли уже, кажется, по улице Дзержинского. Из школы выбежали дети. Очевидно, у них вечер был или это была вторая смена. Маяковский остановился, залюбовался детьми. Он стоял и смотрел на них, а я, как будто меня кто-то дернул за язык, тихо проговорил:

– «Я люблю смотреть, как умирают дети».

Мы пошли дальше.

Он молчал, потом вдруг сказал:

– Надо знать, почему написано, когда написано и для кого написано... неужели вы думаете, что это правда?»¹

Мæнмæ, дзуринаг æмæ йæ куыд зæгъай, уыдон дыууæ дæр ахсджиаг кæсынц. Сæ иу дæр хъуамæ бадт æмæ бæстон уа æмæ иннæ дæр. Дзуринаг æмæ йæ куыд зæгъай, уыдон сæ кæрæдзи æххæст кæнынц, зæгъгæ, уæд сын æмбал нæй. Камалы, йæ поэतिकон дзуринагтыл цуан кæнгæйæ, сæ фæдыл «куы фæцæйсайынц рог фæндтæ, уæд рагагъоммæ» уымæн сдуды йæ зæрдæсæр. «Аслам фыды бас нæй», – зæгъы ирон æмбисонд. Поэт æнцон фæндæгтæ куы агура, уæд ын дзурæн нæй: «Уæларвмæ ныййазæл, Дæлдзæхмæ дзыназ – Уæздан мырты уаз зæлд, Тызмæг мырты маст» («Мыртæ»), æмæ йæ зарæджы æхцон мыртæй никуыдæр йæ зæрдæ ныррайдзæни, никуыдæр сæ йæ зын ныммæлдзæн. Дæхицæн дын удæнцой чи нæ хæсса, уый куыд бакъуырдызæн искæй зæрдæ?

Уæдæ, поэт йæ куыстагæн йæ судзагæй саходынмæ уымæн тырны, æмæ кæд гæзæмæты райхъуысы йæ зарын, уæддæр йæхицæй нæу разы:

*Мæ куыстагæн йæ судзагæй куы саходын,
Гæзæмæтæ уæд райхъуысы мæ зарын...*

¹ Маяковскому. Сборник воспоминаний и статей. – М., ГИХЛ, 1940. – 180–181 ф.

*Дæлимон дæр дывыдон арт кæй рахонид,
Æз ахæм уысмæ удæнцой ыссарын!*

*Æз хъуамæ ссарон
Ахæм бæрзæнд,
Ахæм рындз, –
Куыд бацæуа æгас Ирыдзыхъхъ дисы...
...Цы йæ 'мбæхсон:
Æппæлгæ дæр мæ ракæныны,
Фæлæ мæ зард
Мæхи зæрдæ
Нæ исы!*

(«Куыст»)

Фæлæ йæ исы чиныгкæсæджы зæрдæ. Йæ рæстдзинады тыххæй. Стæй, поэты ном бæрзонд кæй исы æмæ йæ сæрыстырæй кæй хæссы, уый тыххæй дæр. Поэт йæ куыстæй цас нæ уа разы, цас бæрзонддæрмæ тырна, уыйбæрц дзы адæм уыдзысты райгонддæр.

4

Чысыл раздæр интимон темæйы кой скодтон.

Æмткæй уарзт, уæлдайдæр дыууæ уды – нæлгоймаг æмæ сылгоймаджы уарзт адæймаг йæ гуырды кондæй рахæссы. Стæй, дыууæ уды цы 'нкъарæнтæ фæзыны, уыдон кæд сæ кæрæдзийæн аргъ кæныны аккаг разыныныц, уæд æцæгæй райгуыры уарзт. Свæййы сын карз ни-зы хуызæн. Æнæ сæ кæрæдзи сæ ницыуал фæуромы. Афтæ сæм фæкæсы, – иумæ алы фыдтæ дæр абырсдзысты. Ирон æмбисонд мæнгæй нæ зæгъы: «Лæг кæй уарза, уымæ хохы цъуппыл дæр фæцæрдзæн». Æмæ фæцæрынц.

Ирон интимон поэзийы Бестауты Гиуæргийы хуызæн зæрдæбын æнкъарæнтæ, æвæццæгæн, ничи фæдзырдта, æмæ афтæ зæгъы: «Сыгъдæг æмæ судзгæ уарзт кæддæр-риддæр удуæлдай у. Æргом, æнæ гуырысхойæ хъары æппæт йæ ис, йæ фидыц. Йæхи хæссы нывондæн».¹ Уарзт,

¹ Бестауты Гиуæрги. Уацмыстæ 3 т. Т. 3. – Дзауджыхъæу, 2004. – 218 ф.

æцæг уарзт сыгъдæг, æргом, стæй судзгæ вæййы, уæдæ цы. Нæдæр исты æнхъæл вæййы. Ахæм «уарзт царды фидыц у. Дуне æгъуыз уыдаид æнæ уый. Мах искæй куы фæуарзæм, уæд уымæй сæйраг æхцондзинад дæттæм нæхи удæн, фæлæ уыйæмрæстæджы хæрзиуæг кæнæм дунейæн дæр».¹ Хæрзиуæг кæнæм дунейæн дæр!

Стыр ныхас у? Нæу. Æрмæст у раст ныхас. Дуне æнæ уарзт нызгъæлæнтæ уайд, къæлуайæ конд фыркъайау.

Камал йæхæдæг йæ бирæ интервьютæй иуы афтæ зæгъы: «У осетин не принято говорить о собственной жене, но тем не менее позволю себе такую нескромность и скажу, что я женился по любви, другого интереса, в плане имущественном или карьеры, или еще чего-то, не было. Она из скромнейшей семьи, родители были обыкновенными крестьянами, честными, в довольно стесненных условиях жили в одном из сел Южной Осетии, там я случайно ее и встретил, и эта встреча предрешила все. Да, я думаю, сама семейная жизнь у меня сложилась, и тыл у меня всегда был надежный. Я знаю, многие жены привередливы, любят дорогие вещи, требуют от мужей, есть возможность или нет, покупать то или иное. Вот у нее от природы этого нет, а это очень редкое качество для женщины».²

Бирæ ахуыргæндты хъуыдымæ гæсгæ, стыр уырыссаг критик æмæ литературæиртасæг В. Белинский хъуыдымæ гæсгæ дæр, уарзондзинад у, адæймаджы чи фегæр кæны, уыцы цахæмфæнды æнкъарæнтæн сæ иууыл тыхджындæртæй. Уæдæ, дунеон аивады иууыл хуыздæр уацмыстæ хуымæтæджы, мыййаг, нæ райгуырдысты дыууæ уды æхсæн æгæрон уарзтæй. Уарзт иуты йæ къæхты бын аууæрдзы, иннæты Хуыцауы цъупмæ сисы. Фæлæ æнæ уый адæймаг нæ, цард йæхæдæг дæр æгъуыз æмæ ницæйаг уайд. Нудæсæм æнусы голландиаг стыр нывгæнæг Ван Гог уымæн загъта: «Жизнь без любви я считаю греховным и безнравственным состоянием».³

Фæлæ нæлгоймаг æмæ сылгоймаджы æхсæн ахастытыл иууыл хуыздæр аивадон уацмыстæ, хъыгагæн, райгуырдысты зæрдæхауд уавæртæй – æз дæу уарзын, ды

¹ Б е с т а у т ы Г и у æ р г и. Уацмыстæ 3 т. Т. 3. – Дзауджыхъæу, 2004. – 219 ф.

² Северная Осетия, 2001. – Хурхæтæны мæйы 2-аг бон.

³ Г о г В а н. Письма. – М., 1966. – 76 ф.

мæн нæ уарзыс. Кæнæ уарзты æртæкъуымонæй, æз дæу уарзын, ды та æндæры уарзыс. Стæй хатт – уарзты цыппаркъуымонæй дæр: æз дæу уарзын, ды кæйдæр уарзыс, кæйдæр – æндæры, æндæр та – мæн. Афтамæй иууыл бæллиццагдæр уарзт у, дыууæ уды сæ кæрæдзийыл æрратæ æмæ мæрдтæм цæрддзу куы кæной.

Камал ахæм уарзты кой скодта. Ахæм уарзтæй райгуырдысты йæ бирæ аив уацмыстæ:

*Мæйæ зæхмæ ивæзы тын-уылæн,
Уый, тæхуды, де 'рвон уатмæ бахæсс.
Фæлæ дæ æнцад-æнцой фын уынын
Ацы 'хсæв нæ бауадздзæн мæ сагъæс.*

*Бастад зæрдæ удхайраг тæлфынæй,
Ды – йæ сæр мæ цин æмæ мæ зынæн.
Фестъæлфдзынæ цуафон дæ фынæй
Æмæ бонмæ нал æрцъынд кæндзынæ...*

*Дзуары лæггау дæн сыгъдæг дæ разы,
Æмæ-цу мæм сусæг азым ма хæсс:
Не скæнæг нæ дыууæйы дæр уарзы
Æмæ нын дæтты, мæ бон, æмсагъæс...*

(«Зарæг»)

Чиныгкæсджыты цæстæнгас сæхимæ фылдæр фелвасынц, романтикон-трагикон уарзт кæм вæййы, уарзæгой удты царды социалон æнæрастдзинад хурхæй кæм фæмары, уарзты дидинагæн сæрибарæй райхæлыны фадат кæм нæ вæййы, ахæм уацмыстæ.

Ахæм чиныгкæсджыты азымы дарæн нæй. Уарзт, дыууæфарсон уарзт сыгъдæг куы уа, цард срæсугъд кæныны хæс куы æвæра йæ разы, цыдæр фæпайда кæныныл баст куынæ уа, уæд ын йæ размæ дуртæ тулын нæ хъæуы. Чиныгкæсæджы зæрдæ уымæн ныффæлмæнтæ вæййы, зæххон царды цинтæ бавзарыны бæсты Хуыцау уæларвон уарзт кæмæн ратты, уыцы трагикон хъайтартæм.

Камалы лирикон хъайтар цæры зæххон цардæй. Йæ хъайтартæ тыхджын сты зæххон уарзтæй, бæллиццаг-зæххон рæсугъддзинадæй, фæрнджын – сæ митæй. Адæймаг

куыд уарзы, уый дзурæг у йæ цардыл, йæ хъомыладыл.
Æмæ сæ æххæст у нæ поэты лирикон хъайтар.

Кæцыфæнды поэт дæр бабæлдзæнис мæнæ ацы æлвæст,
психологон æмæ уарзтæмдзаг поэтикон рæнхъытæм:

*Уæзæгæвæрд куыстæлтæрд къухты хаста
æрдæгхæлд уарди арæндонмæ лæг.
Йæ цинмæ кодта хурты-хур хæлæг,
Йæ къухты райхæлд дидинæг йæ уарзтмæ...
(«Горæты уынджы»)*

Бæрцæй цыппар рæнхъы, фæлæ сæ армы æвæрдау зы-
ны поэты ахаст уарзтмæ, цардмæ. Тыбар-тыбур дзы кæны
йæ оптимистон цæстæнгас адæймаджы абон æмæ фидæн-
мæ, стæй дунемæ дæр. Йæ зæрдæйы цинаей, йæ уарзтæй
йæ къухы уарди дидинаг кæмæн æфтауы, уый дунейы
æрхауын нæ бауадздзæнис. Цард ахæм адæймæгтæ ара-
зынц. Цард ахæм уарзæгой адæймæгтыл æнцой кæны. Вал.
Гольцев, Расул Гамзатовы сфæлдыстадыл дзургæйæ, интимон
темæйы кой кæны: «Гамзатов – певец любви. Любовь в его
стихах предстает как чувство возвышенное, всепоглощаю-
щее, способное вдохновлять человека на великие подвиги
и дела».¹

Мæ комментаритæ йæ ницæмæн хъæуынц, фæлæ афтæ
зæгъæн ис Ходы-фырты интимон поэзийæ дæр. Æмæ дис-
саг не сты, Камалы хъайтарыл уарзты, стыр, сыгъдæг æмæ
æнæхин уарзты тыххæй цытæ цæуы, уыдон:

*Цы аххосджын дæн æз?
Фæуарыд дысон-бонмæ стъалытæ,
Æз та сæм мæнæ дисхуызæй кæсын –
Райсомы æртæхмæ.*

*Арвæрдыны авд хуызы
Мæ цæстыты тыбар-тыбур кæнынц.
(Фæлæ нæ зоныс ды,
Куысыл цæуид мæ бон,
Уæд сæ дæуæн дæ дзыккутимæ сбиин).*

(«Зæрдæ зоны уарзын»)

¹ Гольцев Вал. Послесловие. // Гамзатов Расул. Стихи и поэмы. – М., 1974. – 537 ф.

Æз афтæ нæ зæгъын, уарзты темæ Камалмæ драматикон никæцы уацмысты у. Дунеон уарзты аивады зынгæдæр бынат, драматикон æууæлтæ кæм ис, ахæм интимон поэзи ахсы. Йæ базырты тъæбæртт ныздæвы нæ поэты сфæлдыстадыл дæр. Уыдон дæр ын – уарзты фæзынд, йæ цин, йæ хъыг, йæ хъызæмæрттæ – цыма æцæгæлон не сты. Поэты зæрдæйыл акæнынц сæ фæндаг. Уынæм сæ цард йæ рæдыдтытимæ, йе 'нтыстытимæ. Банкъарæм сæ уацмысы лирикон хъайтары зæрдæйы цавд. Йе 'нкъарæнтæ нын нæ зæрдæтыл цыма уæлæнгай фæд нæ ныууадзынц.

Æмæ куыннæ, мæнæ ахæм зæрдæуынгæггæнæг, зæрдæйы тæгтæ скъуыдтæггæнæг рæнхъытæ куы кæсай, уæд:

*Егъау горæтты бирæ ис хъахбай сылтæ...
(Нæлгоймæгты хæлæфты, дам, цæуыңц!)
Дæд-дæй, цымæ сæ чи 'рхъавыд дæу байсынмæ?
Æви дыл кæд гадзрахатæй цæуыңц?..*

*Куы скултæ вæйыңц стъалытæ бæрзонд арвыл,
Куы сленк кæны æдронг сыкъайау мæй –
Фæдзурын сын мæ бæллицтæ чызгон ардау:
Мæ зæрдæйæн дæуæй зынаргъдæр нæй!..*

*Æндæр искæмæн ацы чызг, мæ мадыстæн,
Нæ зæгъдзæни ныфсы ныхас, фæндон...
Мæ царды бонтæ ныр, лæппу, нымад ысты –
Дæ сайды мастæй царæфтыд фæдæн...*

*Кæм дæ, мæ хур?
Кæд бамуд дæ æндæримæ...
Фæлæ дæ зæрдыл цу хабар лæууæд:
Мæ цырты къæйыл малусджытæ 'вæрынмæ
Зындзынæ цу бон...
Фендзынæн дæ уæд...*

(«Хохаг чызджы сагъæс, кæнæ Фæстаг ныфс»)

Ис дзы æвзаргæ дзырдтæ, æлвæст рæнхъытæ, аив абарстытæ æмæ хъуыдытæ, йæ кæронмæ йын уынгæгзæрдæ адæймаг, гæнæн ис, иу-дыууæ æнабары цæссыджы дæр æрæппара – бецау, сайд чызг бамагуыр, æмæ йын йæ ин-

гæнмæ йæ кæддæры уарзон «малусджытæ 'вæрынмæ» куы фæзына, уæд æй уæддæр фендзæнис... Уымæн æмæ лæппуйы уындмæ бæлгæйæ мæлы.

Æддаг бакастæй цыма аив æмдзæвгæ у. Фæлæ дзы Камалы æрмдзæф цы зыны, æндæр цас бакастыстæм ахæм уацмыстæ. Мæнмæ гæсгæ, поэты ахæм уагыл фыст иннæ уацмысты («Фыццаг уарзт», «Адзалау нæй фæткы тæрхонæй лидзæн», «Дæ æрфгуытæ – тæхынæввонг» æмæ æндæртæ) сæйраг «лæмæгъдзинад» у, Ходы фырты зæрдæйы арфæй ратæдзгæ æмдзæвгæты юморæмхиц, сæрыстыр æмæ тыхджын удыхъæд сæ кæй нæ зыны, уый.

Къостайы сфæлдыстад æвзаргæйæ, Нафи банысан кодта: «В своих интимно-лирических стихотворениях варьировал собственно один мотив – неразделенной любви».¹ Уыцы темæ ирон поэзийы æрфысым, фæлæ Камалы сфæлдыстадæй афтæ нæ зæгъдзынæ.

Нæ цæвиттон – «Фын» Камалы интимон темæйыл фыст уацмысты раздзæуджытæй нæу, фæлæ-ма æркæсæм, лирикон хъайтар рог тъæбæрттæй куыд фестад йæ уарзон чызджы цур. Рухсмæ ауыдта йæ дунейы – «Банцад // Дуары тарвазыл... // Кæуы...»

Æмæ лæппу айтæ-уыйтæ нал фæкодта:

*Рудзынг бахостон сындæггай...
– Чи дæ уый? – дæ хъæр ыссыд.
– О зæххон удты сыгъдæгдæр,
Ма кæ, ма æруадз цæссыг!*

*...Ницуал бамбæрстон дæ рухсæй
(Охх, ысчындæуыд мын хин!),
Зæдау февзæрдтæ мæ къухты,
Саргъмæ баппæрстон мæхи.*

*Иу риу иннæйыл æнцайы.
Нымæт атæхы хæрдты.
Саулох тары уайы, уайы,
Дымгæ цæфхæдтæй кæрды...*

¹ Дж у с о й т ы Н а ф и. История осетинской литературы. Книга 1. – Тбилис, 1980. – 252 ф.

Фыны уыдис, хъалы уыдис, уæддæр дзы æнæ дæлæ-уæлæ Камалы удыхъæд разындис романтиконæй. Æхсарджын, дзырдхъом, фæндвидар. Ахæм у йæ лирикон хъайтар дæр. Ноджы – фæлмæн юморыздæхт.

Адæм цæйау акæнынц: чындздзон чызг æмæ усгур лæппуйы зæрдæ хуримæ хъазы. Хуримæ кæй зæрдæ хъазы, уый та æргомдзырд вæййы. Æмæ нын поэты лирикон хъайтар – усгур йæ зæрдæ афтæ æнæракæ-бакæ, афтæ сыгъдæгæй раргом кæны, æмæ æнæзæгъгæ нæ фæуыдзынæ: «Мæнæ иу лæппу сæрра – арвæргом рацыд».

Æмæ раст уым вæййы поэзи! Уый адæймаджы йæ мидбылты дæр бахудын кæны, хъуыдыйыл дæр æй бафтауы æмæ цардыл дæр.

Æркæсæм та йын йæ рагбонты фыст иу чысыл æмдзæвгæмæ æнæхъанæй:

*Бæлас бæласæн цы дзуры,
Уый мæ базонын фæнды.*

*Зæрдæ уалдзыгон цы куры,
Уый мæ базонын фæнды.*

*Хох кæмæ уайсады 'нусмæ,
Уый мæ базонын фæнды.*

(«Фæнды мæ»)

Æмдзæвгæ кæсыс æмæ хъуыды кæныс: бæлас бæласæн цы хъуамæ дзура; зæрдæ уалдзыгон цы хъуамæ кура; хох кæмæ уайсады 'нусмæ, уыдон базонын æй цæмæн бахъуыди? Æмæ дæхицæн дзуапп нæма сфæрæзтай, афтæмæй нæ лирикон усгур бынтондæр никæмæуал «уайсады», ныхуырста ныл комкоммæ йæ зæрдæниз:

*Хур кæмæн фæтагъд йæ рустæм,
Уый мæ аскъæфын фæнды...*

Фыццаг редакцийы уыдис – «Хур кæмæн бамбæхст йæ русты». Æмæ уый поэтикондæр æмæ цымыдисондæр у.

Цыма Къостайы Хъуыбады у – æнæ фæхудгæ йæм ничи фæлаудзæн.

Æмæ уыцы æмдзæвгæ поэт ныффыста ссæдзæдзыдæй.

Ома, æмдзæвгæйы кæрон æнæнхъæлæджы зæгъ, сы-
вæллон æвиппайды сыгъдæг, æнæхин хъуыды куыд сæп-
пары, афтæ, æмæ уыцы иу сулæфтæй алыг кæны алцыдæр.
Уыцы аивадон фæзилæнæй поэт алыхуызон уацмысты
дæр пайда кæны, фæлæ йын æппæты раздæр фергом
æмæ иууыл ирддæрæй разынд интимон темæйыл фыст
æмдзæвгæты. Разынд æмæ дæсгай азты тавы поэтиуарз-
джыты зæрдæтæ.

*Де 'рфгуыты 'лхынцъ ма райхал фæлтау,
Ма мæм бахуд, – бабын мæ кæндзынæ.
Ме 'нцойдзинад атæхдзæн сынтау,
«Æз æнæ дæу – рох ингæн», – зæгъдзынæн.
Зонын æй, æрхæсдзынæ мæм фау,
Хинымæр мыл худæггæй мæлдзынæ...
Де 'рфгуыты 'лхынцъ ма райхал фæлтау,
Ма мæм бахуд, –
Бабын мæ кæндзынæ!*

(«Ма кæн...»)

Уый дын митæ – æнæ кæйдæр уарзт дæхи рох ингæн
хон æмæ йын ноджы лæгъстæ кæн, цæмæй дæм ма бахуда.
Фæлæ, куыд акæнынц, куыдзы сæр æндæр ран ныгæд ис.
Лирикон хъайтарæн йæ сусæг уарзон зæрдæниз у. Йе 'рго
æм раздæхта, зæгъгæ, уæд æм æркæсдзæн лыстæггай, æмæ
йæм æрхæсдзæн фау. Йæхинымæр ыл худæггæй мæлдзæн.
Стæй йæ ныуадздзæн иунæггæй.

Уым диссагæй ницы ис. Рæсугъдтæ фаухæссаг сты. Æмæ
разы у хъайтар, æлхынцъæрфыгæй йæм кæсæд, фæлæ йæ
æнæхай ма фæкæнæд йæ сусæг уарзтæй.

Ног темæ у? Нæу. Дунейы поэзийы ахæм кæнæ æнгæс
хъуыдытимæ фыст æмдзæвгæтæ цъус не ссардзынæ. Æмæ
Нафи разы у Белинскийæ: «Он считал, что нравственно
развитый человек, не добившись взаимности в любви,
должен «сделать только одно: со всем самоотвержени-
ем души любящей, со всей теплотой сердца, постигшего
святую тайну страдания, благословить **его** или **ее** на но-
вую любовь и новое счастье, а свое страдание, если нет
сил освободиться от него, глубоко сохранить от всех, и

в особенности от **него** или от **нее** в своем сердце».¹ Кæд ма мæ хъуыды цух сты, уæд уый æнæмæнг афтæ хъуамæ уа, уæлдайдæр, аивады. Уæдæмæ, ирон поэзийы уарзон уарзонæн фылдæр лæгъстæ кæны – ракæс мæм, бахуд мæм, бауарз мæ. Ацы уацмысы та йын йе ‘рфгуыты ‘лхынцъ райхалын нæ уадзы.

Дыккаг ахæм уацмыстæ ма нæм цы ис, уыдоны хуыздæртæй мæ хъуыды ацахста Дзугаты Георгийы зындгонд æмдзæвгæ «Ма кæ»:

*Ма кæ, ма мæм дзур рæвдаугæ,
Ма кæ, ма мæм кæс цæгхдзастæй,
Æз нæуæг мастæн æвгъау дæн,
Æз зæрдæдзæф дæн мæ уарзтæй.*

*Ехх, цы цæстытæ уыдысты,
Ехх, цы хъару мыл æфтыдтой.
Раст цæгх денджызау зындысты,
Раст ыстъалытау æрттывттой.*

Стæй кæронæй:

*Уастæн, ма рацæуа рухсмæ,
Уарзт ын уарзты адæн ма уа,
Судзгæ зæрдæйы æнустæм
Сагъдæй чи ныуагъта хъама.²*

Ам та лирикон хъайтар йæ фыццаг, сайд уарзты азарæй тæрсы. Ахæм стыр уарзтæй кæй уарзы, уыцы рæсугъды фæстаг строфайы, – уадз, уарзгæйæ дæр уæд, – куына æлгъитид, уæд замманайы лирикон æмдзæвгæ у. Йæ рæстæджы ирон литературон критикайæн цæвиттойнаг хуымæтæджы нæ фæцис.

Фæлæ уый Георги ныффыста 1956-æм азы 45-аздыдæй. Камалы удæй та рантыст 1961-æм азы – 20-аздыдæй.

Цæвиттонтæ йын йе ссæдзæдзыдæй фыст æмдзæвгæтæй æнæнхъæлæджы нæ хæссын. Цы аивадон фæзи-

¹ Дж у с о й т ы Н а ф и. История осетинской литературы. Книга 1. – Тбилис, 1980. – 253 ф.

² Д з у г а т ы Г е о р г и. Уацмыстæ 3 томæй. Т. 1. – Цхинвал, 1971. – 51 ф.

лаены кой канын – ома уацмысы кæрон æргом, æнæхин хъуыдыйæ, карды æрцъыккау, фæлыг канын, уый йæм уыцы кары æрцыд. Æрцыд, æмæ иууыл ирддæрæй, иууыл оригиналондæрæй разынд ирон поэзиуарзджыты æхсæн йæ зындгонд æмдзæвгæ «Æз хæлæг канын мæхимæ»-йы.

Æмдзæвгæйы Ходы Камалы лирикон хъайтарæн уарзт у æнæлаз, сыгъдæг, æрвон. Адæймаг ын хъуамæ кæна табу, кува йын. Хъуамæ йын тæрса æрхауынæй, цæмæй йыл рыг дæр ма абада:

*Иу мæйрухс æхсæв дæуимæ
Фембæлдыстæм парчы.
Кодтой сусæггæй сæ ныхас
Бæлæстæ нæ разы.*

*Цины фембæлд, ды мæ удæн
Рагæй дæр хæс уыдтæ.
Хохаг суадæттау æрттывтой
Уыцы сау цæстытæ.*

*Цин, æфсæрм æмæ æууæнкæй
Семыдзаг уыдысты,
Арвы урсцæппæрджын риуæй
«Авд хойы» зындысты.*

Æцæг уарзæгой удæй рацæугæ рæнхъытæ кæй сты, уый дызæрдыггаг нæу. Æмдзæвгæйы лирикон хъайтарæн цины фембæлд йæ удæн рагæй дæр хæс кæй уыд: хохаг суадæттау кæй æрттывтой чызджы сау цæстытæ, цин, æфсæрм æмæ æууæнкæй семыдзаг кæй уыдысты, арвы урсцæппæрджын риуæй Авд хойы кæй зындысты, уый йæ бæллицты базыртыл тæхæг удмæ фаг нал кæсы, цы акæна йæ уарзты цинай, уый нал зоны æмæ йæ зæрдæйы гуылф-гуылфæнаг æнкъарæн ныццæхæр калдта, æхсаргарды æрцъыккау:

*Уыцы ирд мæйрухс æхсæвы
Фембæлдыстæм парчы.
Æз хæлæг канын мæхимæ,
Ахæм чызг кæй уарзы!*

Уацмысы кæрон хæлæггаг у поэтæн. Цæмæй ахæм хъуыды æрцахсай, уый тыххæй бирæ бонтæ æмæ æгъуыссæг æхсæвтæ арвитын хъæуы. Дзырдты, дзырdbæстыты, хъуыдыйæдты алы хуызты æмæ æмбарындты фембæлы равзар-бавзар, равæр-бавæр, рабий-бабий кæнын. Уæддæр, дæ къухы, гæнæн ис, бафта, гæнæн ис, ма бафта. Ноджы дын æй Хуыцау куынæ дæтта, уæд тыхмийæ ми нæй. Никæй зæрдæ йæ фæисы. Гæнæн ис, æнæнхæлæджы дын æй ратта Хуыцау.

Камалæн æй Хуыцау радта.

Хуыцау æй æндæр хуызы радта рагон Элладæйы нæ эрæйы агъоммæ VII-VI-æм æнусты цæрæг стыр поэт Сапфойæн. Уый та йæхирдыгонау афтæ загъта:

*Я к тебе взываю, Гонгила, – выйди
К нам в молочно-белой одежде!
Ты в ней так прекрасна. Любовь порхаёт
Вновь над тобою.
Всех, кто в этом платье тебя увидит,
Ты в восторг приводишь. И я так рада!
Ведь самой глядеть на тебя завидно
Кипророжденной!¹*

(«Я к тебе взываю, Гонгила...»)

Ирон æмбисонд та зæгъы: «Йе скæнæг дæр æм тæхуды кæны». Æмæ аив, уæздан æмæ цæстуарзон загъд у. Фæлæ хуыздæрæй хуыздæртæ, табу Хуыцауæн – бирæ ис. Бирæйы та фадат дæтты æвзарынæн. Камалы рæнхъытæ: «Æз хæлæг кæнын мæхимæ, // Ахæм чызг кæй уарзы», – адæймаджы зæрдæйыл тынгдæр æмбæлынц. Уыдон цыма сæ авторы зæрдæйæ тыбартыбургæнагдæрæй райгуырдысты. Уый поэтикон загъд у. Йæ тых – йе ‘ргом, æнæкъæм зæрдæйы. Стæй, ахуыр куыд стæм, афтæ искæмæ кæнæ истæмæ кæй нæ тæхуды кæны, фæлæ æрмæстдæр йæхимæ.

Уый нæ поэзийы ног уыд æмæ у. Дзуццаты Хадзы-Мурат раст бæлвырд кодта: «Традицион стихарæзт æмæ традицион-адæмон мадзæлттæ нукуы ничи фаудта. Уы-

¹ Коллектив авторов. Лирика древней Эллады и Рима. – М., 1990. – 41 ф.

дон лæггад кодтой æмæ кæндзысты поэзийæн. Æрмæст иу ахсджиаг (иууыл сæйрагдæр) хабар зæрдыл дарын хъæуы: æмдзæвгæ куына байдзаг уа ног, цардæгас тæпп-тæпгæнгæ буарæй, рæстæджы хъомысджын комулафтæй, поэты индивидуалон характеры миниуджытæй, йæ судзгæ хъуыдытæй æмæ æнкъарæнтæй, уæд традицион стих æмæ традицион амалтæ сæхæдæг поэтæн механиконæй, цæттæйæ æнтыстдзинад нæ ифтонг кæнынц».¹ Уыдæттæ куыд аразгæ сты, уый та Камал тынг хорз зоны.

Аивады кусæгмæ, ногæй цы зæгъа, ахæм дзуринæгтæ куы уа, уæд уый амонды хъуыддаг у, æмæ съл фæстауæрц хъуамæ ма кæна.

Камалмæ сты. Сты йæм алыхуызонæй. Сты йæм, адæй-маджы цæст кæуыл схæца æмæ йæ чи æрцахса, ахæм хуызджын æмæ хъуыдыджынæй.

Æмæ, уæдæ, æмбæрст у, поэты алы уацмысыл дæр поэтиуарзджытæ цымыдисæй цæмæн сæмбæлынц, уый – саджы суар сайы йæхимæ. Фæлæ афтæ дæр акæнынц: бæх кæм стулы, уым дæр ма хъуын аззайы. Æвзонгæй цæстæвæрæн цæмæй фæуа адæймаг, уый йыл йæ карæй гаккæвæрдау ма зына, уый æнцон бауырнинаг нæу. Поэзи та йæ бон калы. Кæрдæгау хъæбæр асфальты бынæй дæр йæ сæр кæцæй сдардзæнис, уый бæрæг нæу, стæй йын никуыдæр уыдис базонаен.

Æмæ иугæр уарзт кар нæ зоны, уæд аивады ацы æнусон темæ Камал йе 'взонджы бонтимæ куыд хъуамæ ныууагъ-таид ивгъуыд рæстæджы. Хорзы аппарын кæд кæй цæст скарста.

Цæсты цы баззайы, уый зæрдæйæн у, æмæ поэзи зæрдæйы фæллой кæй у, уым Камал-поэты уды æнустæм æрбынат кодта. Фæлæ сæйраг, йæхи куыд æвдисы, уый у.

Цæвиттонæн æрхæссæм, фæстаг азты цы 'мдзæвгæтæ ныммыхуыр кодта, уыдонæй. Хъыгагæн, йæ рагфыстытау, сæ ныффыссыны рæстæг ацы уацмыстыл нысан нæу, æмæ уæд сæ райгуырæн боныл, рухс кæд федтой, уый цæуы нымад. Мах дæр уыцы хъуыдыйы ныхмæ нырма æндæр æмбарынаedtæ нæ агурдзыстæм.

¹ Д з у ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Знон æмæ абон. – Цхинвал, 1964. – 185 ф.

*Хур ыскасти. Хи ныннадта фурды был,
Хотыхрæвдзæй балцы сæр лæууы.
Сты ныр дæр ма зноны тынтæ дурты бын –
дæлфæдтæм сæ хъарм улæфт цæуы.*

*Охх, кæд зилын сау хуыртыл æнæхъуаджы...
Айсут мын, цъæх уылæнтæ, мæ рыст!
...Донгæронмæ бацыди бæггъæввад чызг,
рог уддзæф йæ дзыккуты фæтыхст.*

*Сты ныр дæр ма зноны тынтæ дурты бын –
дæлфæдтæм сæ хъарм улæфт цæуы...
Чызг лæууы, рæхснæг бæласау, фурды был,
аивæй хæкъуырццæгæй кæуы...*

(«Фурды был»)

Лирикон хъайтар æмæ йæ уарзон чызджы дæлфæдтæ нырма дæр сæ хъарм улæфтæй тавынц, дурты бын чи бамбæхсти, зноны уыцы тынтæ. Æмæ дис кæнæм, цы у хъайтары рыст: чызг аивæй хæкъуырццæгæй цæмæн кæуы?

Фæлæ нæ автор бирæ æнхъæлмæ кæсын нæ бауадзы – уацмысы фергом вæййы сæ сагъæс, се ‘мбæхст цæссыгты аххосаг, кæд, хъыгагæн, зæрдæйæн æхцондзинад не ‘рхæсынц, уæддæр:

*Иу акъаци иннæйыл кæм бакъул и,
уырдам-иу мæм фарастыл фæзынд...
Знæт уылæн æнæвнæлд зæнгтæ бакъуыры,
Денджыз дардæй урс танхъа хæссы.*

*Иу акъаци иннæйыл кæм бакъул и, –
уым уыдзæни аизæр быгъдæг...
Сау денджыз æнæвнæлд зæнгтæ бакъуыры,
уылæн у цæхджын æмæ сыгъдæг.*

Уацмыс алцæмæй дæр у рæвдз. Уынæм сюжеты рæзт. Хъуыдыйæдтæ – аив арæзт, æлвæст. Поэт пайда кæны алыхуызон поэтикон амæлттæй. Æгæрыстæмæй, дæлгоммæныхасæй цыма базонæм уарзæтты хылы сæр дæр – «Знæт уылæн æнæвнæлд зæнгтæ бакъуыры». Æппæтæй рæвдз уацмыс. Фæлæ уæддæр, фæлæ уæддæр, уæддæр...

Афтæ мæм дзуры мæ зæрдæ, цыма дзы нæй, æз дзы кæй агурын, уый – Камал. Суанг стыр фæлтæрддзинад æмæ зырнайзылд аивады бон дæр нæ бацис зæрдæбын ныхас æмæ сыгъдæг интимон æнкъарæнтæ баивын. Поэзи та фылдæр у зæрдæйы æнкъарæнтæй быд.

Уырыссаг поэзийы зæрингуырды Александр Твардовский Самуил Маршакы æмдзæвгæты тыххæй афтæ дзырдта: «Стих, слово – сами по себе – наедине со мною, читателем, свободно располагали не только своей звуковой оснасткой, но и всеми красками того, о чем шла речь, и они не были застывшими отпечатками движения, действия, но являлись как бы самим движением и действием, живым и подмывающим.

Это свойство подлинной поэзии без различия ее предназначенности для маленьких и больших, для книжек с красочными иллюстрациями или изданий в строгом оформлении, для чтения или пения. Недаром строки по настоящему поэтической песни заставляют нас иногда проносить их и просто так, когда песня уже спета, вслушаться в их собственно словесное звучание».¹

Камалы æвзонджы бонты интимон темæйыл фыст æмдзæвгæтæн се 'нтыст фылдæр сæ сыгъдæг æнкъарæнтæ, стæй удагас æмæ æргом дзырды ис. Адæймаг йæхи зæрдæмæ æдæрсгæ ныдздзурын дæр æвгъау кæй фæкæны, æвæдзиаг æм цы хъуыды раргом кæнын фæкæсы, уый, уыцы æнаслаз дзырд фæагуры чыныгкæсæг дæр. Уæлдайдæр, Ходы фырт йæ поэзиуарзджыты ахæм зæрдæйыл æмбæлæг аив дзырдыл сахуыр кодта, æмæ йæм алы ног уацмысы дæр уымæ фенхъæлмæ кæсынц. Кæй зæгъын æй хъæуы, йæ интимон темæйыл нывæст зарджыты дæр.

Æмæ афтæ куы фæзæгъæм – Камалы сфæлдыстадыл азты уæз нæ зыны, уæд уый æрмæстдæр у, æвзонджы бонты дæр, куырыхон поэтау, дзырдæн аргъ кæнын кæй зыдта, уый фæстиуæг. Æндæра, куыд уынаем, афтæмæй рæстæг йæ фæд, хъыгагæн, алкæуыл дæр æмæ алцæуыл дæр уадзы.

Уыцы хъуыддаг æй хатт хи зæрдæйы æнкъарæнтæ, хи зæрдæйы уарзт æвдисыны бæсты (йæ карæй æфсæрмы кæны?) бафтауы искæй уарзтыл, суанг сюже-

¹ Твардовский А. Т. Собр. соч. в 5 т. Т. 5. – М., 1950. – 161 ф.

тон æмдзæвгæтæ фыссыныл дæр. Фæлæ уыдон Камалы сфæлдыстад... рæсугъд æй кæнынц, фæлæ сæ раздæры уарзты монц нал пæлхъ-пæлхъ кæны.

Мæнæ сæ иу:

*Ды фатау атахтæ мæ рæзты.
Дæ уарзтæй – амондæй – хызт дæн...
Нæ уыдтæн мисхалбæрц дæ цæсты,
æз та дæ иу фендæй рызтæн.*

*Æндæр дын нæ кæны дæ русæн,
уæддæр мæ удлæууæн ды дæ: –
мæнæн дæ фаззонау æнусмæ
дæ зарæг баззайдзæн цæргæ...*

(«Дæ зарæг»)

О, фæлæ уый цыма Камал нæу.

Æцæг теуауаргъ афтæ ма ныккæлæд æмæ дзы хæрæг-уаргъ уæддæр мауал æрызгъæла.

«Æрттигъ»-ы кæсæм, поэты æрмдзæф бæрæгæй кæм зыны, йæ удыхъæд ын чи æргом кæны æмæ нæ зæрдæты ирдæй чи аззайы, ахæм аив фыст æмдзæвгæ:

*Тæдзынджытæ тæдзгæ-тæдзыны сæлыныц...
Фыры сытау сæ уазал буар – уырынгтæ.
Дæуимæ уынгты сабыргай фæцæуын.
Æруагътай та дæ цæстæнгас уырдыгмæ.*

*Æрбакæсыныц дæм лæппутæ цыбæлæй;
Æвæцæггæн, сæ иуы дæр нæ уыныс...
Фæлæ уæддæр риу рахойы æддæмæ
æбæрæг тых:
«Охх, ардзынæ фыдбылыз! –»*

«Æбæрæг тыхы» æгомыг ныхас – йæ фæдзæхст æрдæ-гыл зонгæ-зонын фескъуыдтон. Уымæн æмæ, уацмысы фыццаг строфайы уыцы хæдæфсарм уарзт уынæм дидин-тыл хъуыды кæнæн дуджы – уалдзæджы хъæбысы («Исчи

уалдзæг куы мæла, – Туг тæригъæд уыдзæни».)¹, фæлæ дыккаг строфайы æцæгæлон лæппуты цыбæл цæстæнгас йемæ æрбахæссы, æвзонджы карæн фадхъултæм дæр цы денджыз нæу, ацæргæ адæймаг та, хæрæг битъынайæ куыд тæрса, афтæ йæхи кæмæй хизы, уыцы зæрдæуазалгæнæн тас:

*...куы йæ уыныс: сæгуытдзаст у, æнæрцæф,
фæтыхсдзынæ, мыййаг, лæппу, дæ уарзты!...»
...Куы фæкæнай егъау бæлас фæрæтдзæф,
йæ рахауд дæ уæд ма бафтауæд тасы!*

*Зын фæндагыл кæд нæ вæййы рæдыд та!
Æз дæр æвыд кæм уыдзынæн мæ балцы:
рæсугъддинад дзæвгары барæвдыдта,
стæй бирæйæн йæ зæрдæхудты бацыд.*

*Фæлæ уыдзæни алцыдæр йæ уагыл,
мæ балцы æз нæ уыдзынæн æнæнтыст...
Фæцу æмæ дзы ма 'рцуы фæндагыл
кæд цæудзынæн,
гъеуæддæр ды
мæн хъæуыс!*

Куыд уынæм, афтæмæй уацмысы рæзтимæ, лирикон хъайтары уарзæгой уд цæуыл фæлæууа, ахæмæй дзы ницы зыны. Чыныгкæсæг бахауы катыйы, мыййаг, цынæ вæййы – бирæтау нæ хъайтар дæр йæ уарзтæй зæрдæхудт куы фæуа, куы фæлидза?

Фæлæ æнæнхъæлæджы ферттивы Камалы æрмдзæф: «Фæцу æмæ дзы ма 'рцуы фæндагыл // кæд цæудзынæн//, // гъеуæддæр ды // мæн хъæуыс!»

Æмæ уыцы ныфсджын, фæндвидар хъуыды алы дызæрддыджы хызтæ дæр аскъуыдтæ кæны. Уд скæны цардбæллон æмæ æппæтхъом. Поэты лæгау лæджы кары интимон темæйыл фыст уацмысты æнкъарæнты, хъуыдыты ахæм æнæнхъæлæджы фæпæртт кæм уынæм, уыдон хуымæтæджы не 'лхæнынц адæймаджы зæрдæ.

¹ Бестауты Ги у а р ги. Уацмыстæ 3 т. Т. 1. – Дзæуджыхъæу, 2003. – 33 ф.

Уæлдайдæр, Ходы фыртæн йæ бон у хуымæтæджы цард-уагон цауы поэтикон уд бауадзын, чиныгкæсæгæн æй суарзон, садджын кæнын.

Балцуаты цауын кæй нæ бахъæуы, æмæ иууылдæр хорз зонам, алчидæр бæлццонæ æрцыдмæ куыд фенхъæлмæ кæсы – цы йын æрхæсдзæнис лæварæн? Камалы, уæдæ, темæ агурæг дард цауын нæ бахъуыд. Хуымæтæджы цард-уагон деталæй сарæзта чысыл, юморхæццæ аивадон уацмыс:

*Кæсдзынæ, чи зоны, мæстыйæ...
Мæн дæр бæргæ фæндыди:
лæвар дын агуырджон Мæскуыйы –
дæу аккаг дзы нæ уыди...*

*Фæлæ дын ард хæрын сыджытæй, –
ис хос мæнмæ дæ мастæн:
Мæскуыйы хурдзæсгом чызджытæм
фæстæмæ дæр нæ кастæн!..*

(«Уарзони лæвар»)

Цыма бынтон хуымæтæджы хабар у – лæппу йæ уарзон сылгоймагæн Мæскуыйæ лæвар не ‘рхаста æмæ йæхи рæстытæ кæны: «...дæу аккаг дзы нæ уыди». Ахæмтыл ахуыр кæй стæм, уымæ гæсгæ йæ хъус ахсгæ дæр нæ кæны. Фæлæ фæстаг строфайы фæстаг дыууæ рæнхъы аивад йæ кæнон бакæны – ныррухс кæны æмдзæвгæ æмæ уымæ чиныгкæсæджы зæрдæ дæр.

Æмæ, æцæгдæр: æцæг уарзæгой удæн цы уа уымæй стыр дæр лæвар – йæ уарзон уымæй дарддæр фæстæмæ дæр куы никæмæ кæса?! «Фурды был»-ы стыр дæсныад дзы нæ зыны, фæлæ дзы уыйхыгъд ис Камал.

Дзуццаты Хадзы-Мурат бæлвырд кодта: «Поэт цауыл-фæнды дæр нæ фысса, хъуамæ йын уына йе ‘ппæт баст-дзинæдтæ дæр, йе ‘ппæт миниуджытæ дæр, æмæ йæ алы æмдзæвгæйы дæр бæрæг дара, йе сфæлдыстадæн иумæйаг чи хъуамæ уа, уыцы философон-эстетикон дунæмбарынад. Афгæ куы уа, уæд поэты бон у саразын – уадз, уæрæх, парахат ма уæд, фæлæ уæддæр – йæхи поэтикон

дуне». ¹ Камалæн йæ бон баци йæхи аивадон дуне скæнын, æмæ тырны йæ алы уацмысæй дæр æй фæхъæздыгдæр кæнынмæ.

Æмæ ноджыдæр, йæ формæйæ кæд бынтон ног нæу, уæд-дæр иу ахæм цæвиттон:

*Мæ зæдыхай мæм рацыди æргомай
æви мыл зинтæ хъарынц кæд сæ маст?..
Мæ зынг тæрныхыл сæмбæлди æваст
уæлвонг цъититы сатæг уддзæф комы...*

*Цыдтæ мæнырдæм иударон фæлысты.
Æрттыфта арв – дæ цæстыты тæмæн..
Æмæ дыл гъа ныр андзæвой мæ уырзтæ,
раст афтæ арв æргæрах ласта мæн.*

*Нынкъуысыди,
йæхи ныууыгъта дуне,
зæххы къори йæ бындзарæй ныррызт.*

*...Æрчъицыдтон..
Уыдтæн зыбыты цунæг..
Æдзæм тары мæ риуы гуыпп-гуыпп хъуыст.
(«Æваст фембæлд»)*

Æнæбанысангæнгæ нæй, Камал йе ‘взонгæй дæр, йæ лæджы кары дæр бынтон æмхиц кæй никуы уыд интимон темæмæ, фæлæ дзы уарзты номыл цы æнкъарæнтæ, цы хъуыдытæ рантыстысты, уыдон иууылдæр цæуынц йæ удæй. Удæй чи цæуы, уый удылæмбæлгæ у. Сæйраг уый у.

Стыр уырыссаг литературæиртасæг Виктор Шкловский Маяковскийы тыххæй афтæ загъта: «У Маяковского отношение к женщинам такое, как описал Глеб Успенский, с таким же преувеличением самой элементарной женственности». ²

Успенский та йæ афтæ фыста: «Красота женщин должна изображаться особенно нелепо: грудь непременно долж-

¹ Д з у ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 141 ф.

² Ш к л о в с к и й В и к т о р. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974. – 35 ф.

на быть роскошна до неприличия; сравнивайте ее с двумя огнедышащими горами, с геркулесовыми столпами, с египетскими пирамидами... Только с такими невероятными преувеличениями вы можете заброшенному в безысходную тьму одиночества человеку дать приблизительное понятие о том, что другим доступно в настоящем безыскусственном виде действительной красоты».¹

Ирон поэттæй-иу хаттæй-хатт сылгоймаджы афтæмæй уыдта Дзуццаты Хадзы-Мурат:

Цы сты мæ былтæ?

Суадон,

кæмæ нæ цæуы цу саг дæр

йæ дойны суадзынмæ.

Цы сты мæ риутæ?

Мæкъуылтæ,

кæмæ нæ цæуы цу род дæр

йæхи æфсадынмæ.²

(«Уарзты поэмæ»)

Камалы уарзт у саудзыкку, «хур кæмæн фæтагъд йæ рус-тæм», æлвæст бæрзау, къуыбырæфтауæг уалдзыгон бæласау, хоны йæ урс бæлон. Кæсы йæм, зæдмæ кæсæгау. У йыл æнувыд. Уарзы йæ æгæрон уарзтæй æмæ йæ чиныгкæсæджы цæсты æвæры бæрзонд.

Афтæ йæ бон у æцæг поэтæн.

¹ Шкловский Виктор. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974. – 35 ф.

² Дзуццаты Хадзы-Мурат. Биографи. – Цхинвал, 1990. – 75 ф.

Æ р т ы к к а г с æ р

ДЗЫРДЫ АРГЪ

1

Нæ дуг – XX-æм æнус – афтæ йедзаг уыдис алыхуызон тæригъæдтæ æмæ цаутæй, æмæ сыл иу адæймаджы бон æххæстæй ахъуыды кæнын дæр нæу. XVIII-æм æнусимæ абаргæйæ XIX-æм æнусы чингуытæ мыхуыр æрцыд 4 хатты фылдæр, XX-æм æнусы та, йæ размæ æнусимæ абаргæйæ – 8 хатты фылдæр, ома 50 милуан чиныджы бæрц (экземпляртæ нæ).¹

XXI-æм æнус цахæм цыдæй ахæцыд, ууыл куы ахъуыды кæнæм, уæд дæр срисдзæнис адæймаджы сæр. Æмæ цас ног газеттæ, журналтæ æмæ æндæр æрмæджытæ фæзыны, хъæуынц æви нæ хъæуынц, уæддæр!

Е.С. Лихтенштейн куыд фыста: «Недавно на заседании ученого совета Всесоюзной книжной палаты один доктор биологических наук говорил примерно так: «Я должен предупредить, что люди находятся сейчас в таком же положении, в каком оказались динозавры миллионы лет назад. Тогда обстановка на земле резко изменилась, поступал огромный поток новой информации, а голова динозавров была маленькая, информация не помещалась в их головах, и динозавры погибли. Сейчас мы в положении динозавров – мы не в состоянии переварить все огромное количество поступающей информации».² Уый, кæй зæгъын æй хъæуы, хъазгæйæ, фæлæ алы хъазæн ныхасы дæр цыдæр рæстдзинад вæййы, æмæ дарддæр зондджын, цыргъ ныхæсты тыххæй уымæн загъта: «Это как раз те искры, которые могут зажечь факел в сердцах миллионов, это те строки, о которых говорил Гете: «Каждый день следует... прочитать хоть какое-нибудь мудрое изречение».

¹ Слово о науке. – М., 1978. – 7 ф.

² Уый дæр уым.

В коротких, ярких, легко запоминающихся фразах, в этих средоточиях «лучей ума и знаний» мы находим ответы на волнующие нас сегодня вопросы, находим вдохновение для решения новых задач. Ибо, как заметил Ленин, «бывают такие крылатые слова, которые с удивительной меткостью выражают сущность довольно сложных явлений», – æмæ цæвиттонæн æрхаста Дидройы ныхас – «... глубокие мысли – это железные гвозди, вогнанные в ум так, что ничем не вырвать их».¹

Мæ хъуыдыйы дæр уымæн баззадысты. Фæлæ мæ сæ дзурыны сæр бахъуыд, алыхуызон афоризмтыл Ходы Камалы сфæлдыстады алы уысм дæр цæст скъуырæн кæй ис, уый тыххæй. Поэт йæхæдæг, Дзаболаты Хазбийы тыххæй дзургæйæ, нысан кæны, зæгъгæ: «Сфæлдыстадон скъолайæу ын уыдысты классикон литературæйы хъомысджын традицæ. Уый ирдæй зыны суанг йæ фыццаг æмдзæвгæтыл дæр: сты æлвæст, техникон æгъдауæй – æмбæлгæ æмвæзадыл, агайынц зæрдæ, зыны сыл, лæппу æрдзæй кæй фæци цырджаст æмæ къæрцхъус, кæй æмбары æцæг сфæлдыстадон кусæджы бæрзонд нысаниуæг».²

Уыцы хъуыдытæ комкомæ ахæссæн ис Камалæн йæхимæ. Уый дæр хæрз æвзонгæй фæхæст литературон аивады рахæцæнтыл. Куыд ма загътам, афтæмæй, йæ фыццаг æмдзæвгæтæй бирæтæ цыма раст йæ лæгау лæджы кары фæлтæрд армæй фыст сты, афтæ зынынц. Æвзонджы бонты риуызмæлд æмæ сыл æнæраны ныхас нæ зыны. Æмæ уый дзурæг у йе ‘рдзон курдиатыл. Йе ‘лвæст хъуыдытæ, йæ зырнайзылд зæгъинæгтæ уырдыгæй цæуынц.

Нæ цардæн æмбæлон аргъ кæнын кæй нæ зонæм, афтæмæй нæ кæрæдзийы нуæрттæ кæй фехалæм, уый тыххæй поэт йæ зондамонæн æмдзæвгæйы æрхæндæгæй зæгъы:

*Кæд базондзыстæм царды бонтæн аргъ?
Адзал – хъызт зымæг! – къæсæргæрон ниуы...
Нæхи йеддæмæ никæй хъæуæм мах,*

¹ Слово о науке. – М., 1978. – 8 ф.

² Д з а б о л а т ы Х а з б и. Уацамонгæ. – Дзæуджыхъæу, 1974, – 5 ф.

*Нæхæдæг та
Нæ ауæрдæм нæхиуыл.¹
(«Мæ хæлæрттæн»)*

Уый царды рæстдзинад у – адæм, нæ кæрæдзийæ дард-дæр никæй хъæуæм, афтæмæй, хъыгагæн, нæ кæрæдзийы сæфтмæ бæллæм. Царды цыд кæм хæлы, уым цардæн æнæзыгъуыммæгæнгæ нæй. Адæймаджы, стæй адæймагад сафæг хъуыддæгтæ иууылдæр, цард кæй сзыгъуыммæ кæнæм, уырдыгæй райдайынц. Фылдæр хатт сæ ирвæзæн нæ вæййы.

Уыдон та поэты удæн алыхатт дæр вæййынц хъизæ-майраг. Камал уый тыххæй зæгъы философон хъуыды:

*Ис алкæмæн йæхи фæндаг мæрдтæм.
Хъысмæты цур зæххон адæймаг – ронбæгъд...
Хуыцау ныв кæны амæндтæ:
Зæронд бæх
Фæласы арæх байраджы цæрмттæ.²
(«Ис алкæмæн йæхи фæндаг мæрдтæм»)*

Адæмон сфæлдыстад рагæй фæстæмæ дзырдаивады фæндагамонæг у. Нывыл æм бацæуынмæ чи арæхсы, пай-да кæнын дзы чи базоны, уымæн сыгъзæрин тыллæг фæдæттæ.

Ам дзы Камал куыд спайда кодта, уый хурæргом у. Ис адæмон æмбисонд: «Зæронд бæх байрагдзармыл нæмыг бирæ хатт бахæры».³ Поэт дæр æй тынг нæ фæивта, чысыл æй фендæрхуызон кодта, фæлæ кæм æмбæлдис, уым æй æрæвæрдта, æмæ йыл джиппыуагъдау абадт.

Уыйхыгъд, хъысмæты раз æдых, бынтон æдых кæй стæм, мæлæт азты сæрыл кæй нæу, уыцы æгъатыр рæстдзи-над нын ныххафы нæ зæрдæтæ, уæцъæфхафæгау. Зæронд бæхæн байраджы цæрмттæ ласинаг кæй фæвæййынц, уы-мæй ныл нæ фыддуг æртæфсы ноджы тынгдæр.

Камал стыр хъуыды бæрц дзырдты бавæрынмæ кæй

¹ Мах дуг, 1998. – №7. – 8 ф.

² Уый дæр уым.

³ Ирон æмбисæндтæ. – Дзæуджыхъæу, 1976. – 338 ф.

арæхсы, уымæ гæсгæ йæ бон у аив цыппаррæнхъонтæ фæлдисын, æмæ сæ фæд ныууадзынц нæ зæрдæты.

Цæвиттонтæ – бирæ. Куысты бæсты нозт чи февзары, уыдоны тыххæй зæгъы, катыйгæнгæйæ:

*Мæ Иры дзыхъхъы «номдзыд» лæг куы сдæн,
Уæд бамбæрстон: зæрæстон у мæ хосгæрст...
Мæ цард æвгъау фæкодтон æз куыстæн,
Фæлæ йæ, оххай, не 'вгъау кодтон нозтæн!¹*

(«Мæ Иры дзыхъхъы «номдзыд» лæг куы сдæн»)

Карз нозты сыкъа дæхирдæм ракъул кæн, уый адæй-магæн йе 'нæниздзинады, стæй йе скæнæджы раз фыдракæнд у. Абайты Васо карз нозтæй иунæг агуывзæйы бын дæр кæй никуы сзынын кодта, уымæн мæхæдæг – æвдисæн. Токаты Гокки дæр афтæ уыд. Плиты Иссæйы, дам, къуымæлдзæфæй никуы ничи федта. Стыр лæг æмæ сын стыр хъуыддагимæ, – нозтæй зæгъын, – иу бынат къуындæг у, – поэты дзырды сæр æмдзæвгæйы уый уыд.

Камал йе 'мдзæвгæ цы дуджы ныффыста – Советон дуджы – уым æвронг цард кæныны тыххæй уыд сæрмагондæй Æппæтцæдисон хæдбар æхсæнад. Адæмы æхсæн парахат кодтой плакаттæ, стыр адæймæгтæ нозты ныхмæ цы загътой, уый тыххæй. Зæгъæм: «От вина гибнет красота, вином сокращается молодость» (Гораций); «Вино скотинит и зверит человека, ожесточает его и отвлекает от светлых мыслей, тупит его» (Ф. М. Достоевский); «Люди от употребления вина становятся грубее, глупее, злее» (Л.Н.Толстой) æмæ æндæр ахæмтæ.

Камал æй загъта поэтиконæй. Æмæ йæ уацмысы нысануæг абон у стырдæр. Уымæн ын æххуыс кæны, йæ дзырд искамæн бауайдзæф кæнын, искауыл бахудыны тыххæй кæй нæ вæййы. Ам, нозт адæймаджы хорз фæндагыл кæй нæ ардауы, ууыл зæрдæрисгæйæ кæй дзуры, уымæн æмбулы.

Уыцы хъуыддаджы поэты сарæзта, уацмысы хъуыдыйыл чи æрбæстон, ахæм формæ йын кæй равзæрста, уый дæр. Лирикон хъайтар искæй азымы дарыны бæсты,

¹ Мах дуг, 1998. – №7. – 8 ф.

катайгæнгæ, йæ миднымæры хæцы йæхимæ: «Мæ цард æвгъау фæкодтон æз куыстæн, Фæлæ йæ, оххай, не 'вгъау кодтон нозтæн!»

Йæ цард нозтæн чи не 'вгъау кæны, афтæмæй йæ астау куыстмæ кæмæн нæ тасы, ахæм адæймагæн, ай-гъай, йæ хосгæрст æнæдызæрдыгæй фестдзæнис зæрæстон, æмæ поэт йæ иузæрдыг адæмы хизы уыцы æлгъысты, бын-сæфты фæндагæй.

Раджы чи ницы уыд, æмæ ныр дæр адæмы фæллоуæ, дзæгъæл хъæр кæнынæй йæхи тых-«патриот» чи кæны, уыдонæй «Дзыхъхъынног «патриоттæ»-йы зæгъы, чиныг-кæсæг сыл куыд худа, афтæ уайдзæфгæнгæ:

*Нæртон минас цырен артыл фыцы,
Фæкæлыңц уæд парахатæй йæ фынчытæ...
Тæккæ знон дæр ныгъуылдæй чи бадт хуынчъыты,
Ныр уыдоныл цы дзыхтæ базад, цы!¹*

Раст уыцы дзыхджынты, растдæр зæгъгæйæ та, уæгъд-дзыхты аххосæй бафтыдысты æнæхъæн нацитæ сæ кæрæдзийы кæрдтыл. Лæбургæ кæмæ нæ кæнынц, æргæвд-гæ кæй нæ кæнынц, уыдон та маст æмæ стонгæй ныццагъ-ды сты.

Цæуыл маст кæнæм, уыдæттæ нын ссардтой. Ой, куыд нын сæ ссардтой! Кæм цы гæды гадздза Сырдон уыдис, уыдоныл не 'ууæнк бафтыдтам, нæхи куырмæй бакод-там сæ бар, æмæ нæ æд хъомысджын паддзахад сæ уæ-цъæфтæ æмæ сæ дзыппыты пайдайæн ныууæй кодтой нæ фыдызнæгтæн. Уыдон дæр ма æндæр цы хъæуы – нæ рух кувæндæттæй нын хынджылаг кæнынц. Фыдæй-фыртмæ цы хæзнатæ фæтымбыл кодтам, уыдон сæхи бакодтой, сæ бæсты нын ракалдтой æвзалытæ æмæ нын куыдзы бæлæгъы дарынц дон.

Мах сæ цæджджинаджы фынчытæ, – басæй кæй сисынц æмæ кæй акалынц, уыдон, – æнхъæлдтам, фæлæ уыдонæй ноджы фыддæртæ разындысты – ницыйæ æвзæртæ си-сты нæ цардсафджытæ. Нæ райгуырæн уæзгуытæ нын фæныхъуырынц æд дæттæ, æд хъæдтæ. Цæмæй нæ фæхи-

¹ Мах дуг, 1998. – №7. – 7 ф.

цæн кæной нæ раттæг зæххæй. Цæмæй нæ удты æвæ-
джиуæй мацыуал баззайа.

Ахæм рæстæджы йæхи йæ адæмы хъæбул æцæгæй чи
хоны, уый хъуамæ фæдисы æртыгæ ссудза. Поэт йæ афо-
ризм – «Нæртон минас цырен артыл фыцы, фæкæлынд
уæд паракхатæй йæ фынчытæ»-йы фæстæ чыныгкæсæгæн
уымæн амоны не сафæг «дзыхджынмæ». «Грамматика в
Риме в прежние времена, – повествует Гай Светоний, – не
пользовалась не только почетом, но даже известностью,
потому что народ, как мы знаем, был грубым и воинствен-
ным, и для благородных наук не хватало времени».¹ Мах
та, хъыгагæн, аивадмæ не 'вдæлы.

Йæ дзуринагтæ, йе 'лвæст хъуыдытæ Ходы Камалæн
иу æмæ дьууæ не сты. Фылдæр хатт сæ балхынцъ кæны
йе 'мдзæвгæ, æмæ уый уацмыс скæны бирæ зæрдæмæ-
дзæугæдæр.

Лирикон хъайтар-иу æхсæв æрæгмæ куы бацыд сæхи-
мæ, уæд-иу йæ мад тыхстис, куы йыл æрцæуа искуы исты,
фæлæ йæ уарзон чызгимæ куы ныффæстиат ваййы, уæд
æй, кæм ваййы, уымæй фæрсгæ дæр нæ кæны:

*Æвæццæгæн, дæ хъарм дзыккуты уддзæф
Бахæссын мæ уатмæ...*

(«Æвæццæгæн»)

Æмдзæвгæ «Сæумæрайсом»-ы лирикон хъайтар, Мыса-
кайы къуылдымыл йе 'взонджы бонты цы æрдзы нывтæ
уыдта, уыдон нывæнды, стæй уацмыс фæцис æнкъардæй:

...Кæддæр уыдысты адæттæ,

Ныр сыл

Æмдзæвгæтæ æнуд сахары 'ндидзын...

Лирикон хъайтарæн «Мæ царды фæндагыл æз дардæй
фæлгæсын»-ы цыдæр судзгæ сагъæс йæ зæрдæ нырризын
кæны – сылгоймæгтæм кæсгæйæ бахауы дисы: йæхæдæг
лæг уыд æмæ йæ сыхаг чызг-саби кæуылты асылгоймаг?

¹ Л и х т е н ш т е й н Е. С. – Наука в веках – «Слово о науке»–М.,
1978. – 17 ф.

Дызæрдыг дæр фæвæййы, кæд, зæгъгæ, уый мæ сыхаг
нæу, рæдийгæ фæкодтон.

Стæй – кæрон:

*Бæлонау ызнон дæр ма ме уæхскыл бадтæ,
Ныр, акса, дæхæдæг сывæллæтты мад дæ!*

«Денджызæй куы не ‘рбаздæхы нау», «уæд уылæнтæ æх-
сæвыгæтты саумарой» куыд фæкæнынц, идæдзæй аз-
зайæг устытæ сау куыд фæдарынц, чиновниктæ, сæ бы-
нæттæн тæрсгæйæ, матростæн тæригъæд кæнгæйæ,
æддæг-мидæг куыд ауайынц, газеттæ цытæ фæмыхуыр
кæнынц æмæ адæм куыд сдзолгъо-молгъо вæййынц, уы-
дон куы фæнымадта, уæд уацмыс схæццæ йæ диссаджы
кульминацимæ:

*Денджызæй куы не ‘рбаздæхы нау,
уæд тархъæды, –
науы райгуырæн бæстæйы, –
бындзарæйлыг бæлæсты зиллаччытæй
хъарм цæссыгтæ схъары.*

Камалы æмдзæвгæты ахæм диссаджы кæрæттæ бирæ ис.

Бирæ æмæ алыхуызон. Цы цауы кой фæкæны, уымæ
чыныгкæсæджы развæлгъау бацæттæ кæны, хъуыддаг
куыд бамбара, афтæ йын æй радзуры, стæй, зæгъинаг
кæй уыдис, уыцы хъуыды, куыд уынаем, афтæмæй æлвæст
æмæ дыздызгæнгæ авæры нæ разы.

Зæрдæ ахæм æнæнхъæлæджы хабæрттæй баризы: ци-
ны рыст дæр, масты рыст дæр, тасы рыст дæр... Уый, цы
фæдзуры, уымæ гæсгæ вæййы. Æмæ уыцы курдиат Кама-
лæн йæ туджы ис. Нæдæр ын æй раскъæфæн ис, нæдæр –
байсæн. «Курдиат у аивадон хæзнатæ фæлдисыны æрдзон,
объективон бындур æмæ мадзал. Фæлæ курдиат йæ
хæс уæд æххæст кæны æнтысгæйæ, кæд йæхицæй бирæ
дома, йæхимæ æнауæрдон, æгъатыр уа, кæд критикон
æгъдауæй йæхицæн йæ бон аргъ кæнын уа, разы макуы
уа, цы сарæзта, уымæй, тырна йæхи хуыздæр æмæ арфдæр

раргом кæнынмæ»,¹ – дзырдта Дзуццаты Хадзы-Мурат. Камалмæ ис ахæм курдиат. Хъæздзыг дзы кæны йæ аивадон дуне. Æмæ – табу Хуыцауæн. Уымæн зыны хурæргомай йæ чингуытæй кæцыфæндыыйы дæр.

Уый нæ, фæлæ уыцы кæрæттæ семæ расайынц диссаджы цыбыр æмæ æлвæст æмдзæвгæтæ. Ома æмдзæвгæ йæ асæй цы нæ ваййы, уый бафты йæ хъуыдыйыл, æмæ йын уацмысы фæлгæттæ къуындаг кæй ваййынц, уый тыххæй æрцæрынц поэзиуарзджыты зæрдæты.

Цæвиттонтæ – фæгæй фылдæр.

Нæ ныхас бабæлвырд кæныны тыххæй дзы æркæсæм, нæ хъуыды тагъддæр кæй æрцахса, уыдонæй иу-цалдæрмæ:

1. Армукъайы уынæрæй скъуыддзаг

К æ с а г у æ й г æ н æ г:

*– ...Кæй ма хъæуы кæсæгтæ?!
Сæрджынты кило – сомырдæг!
Æнæсæртæ та – сом!..*

2. Чилиаг катая

*Нæ рæстæг – тугхъулæттæ, сау.
Йæ тыл ныццæвы галуцгæнæг растæн.
Æмбал кæмæн нæй, уыцы стыр Хуыцау,
Æмбал кæмæн нæй, ахæм лæг мæ ма скæн!*

Цахæмфæнды хотых дæр зондджын адæймагæн хи хъахъхъæнын æмæ царды хос у, æдылыыйы къухы йæм фыдбылызæй дарддæр мацæмæ æнхъæлмæ кæс. Фæлæ йыл дыууæ хъуыддаджы дæр тых кæны хицауиуæг кæнын. Хицау йæ хъуыддаг куы зона, зондджын куы уа, уæд йæ бон бирæ у. Æдылыыйы бон та ноджы фылдæр у... æдылы митæ кæнынæй. Ноджы фыддæр та – Крыловы загъдау: «Услужливый дурак опаснее врага».²

Адæймаг социализмæй хуыздæр ницыма æрымысыд рæстаг фæллойгæнæгæн: куыд æмбæлы, афтæ арæзт куы

¹ Дзуццаты Хадзы-Мурат. Рæстæг æмæ литература. – Цхинвал, 1985. – 133 ф.

² Крылов И. Л. Сочин. в 2 т. Т. 2. – М., 1984. – 84 ф.

цауа, уд дзы сæрибарæй куы улæфа, уæд. Фæлæ уый тыххæй, уый аразынаен стыр куырыхон зонд фæхъæуы. Дзуццаты Хадзы-Мурат ыл кæд Горбачевы фыдбоны рацарæзтæй фæстæмæ цъыф калдта, уæддæр дзы йæ рæстæджы нæ нымæд лæгтæй уымæй тынгдæр ничи æппæлыд: «Революцийы заман, 1917 æмæ 1921 азты тохы заман ирон адæмы историйы даргъ, уæззау, тугхулон фæндагыл зыны бæрзонд æмæ номхæссæн хохау. Бирæ æнусты дæргъы, суанг монголты ныббырстæй фæстæмæ, Кавказы хæхты астæу дунейæ иппæрд уæвгæйæ, йæхимидæг цъæх арт уадзгæйæ, ирон уды хъару революцион «Аврорæ»-йы гæрæхтæм йæ бындзарæй нынкъуыст æмæ паряхатæй сæргом кодта йæхи».¹ Æмæ раст дзырдта. Фæлæ-иу æй цæхджын дæр фæкодта: «Ленин не ‘ппæтæн дæр у адæймаджы иууыл хуыздæр æмæ бæллиццагдæр идеал».²

Абон ма цы бæллиццаг царды фесæфтыл фæкауæм, уый ныппырхы сæйраг аххосæгтæ уыдысты: кадртæ зондмæ гæсгæ, арæхстдзинадмæ гæсгæ нæ, фæлæ хионизм æмæ гæртам исыны принципмæ гæсгæ кæй цыдысты æвзæрст; æдылы хицау йæ фарсмæ зондджынты кæй нæ быхсы æмæ нæм æргом, рæстаг дзырдыл цъутта æвæрд кæй уыдис, уыдон. Æфсæн хыз сæрибар хъуыдыйы нæ уромы.

Цы ис ацы цыппаррæнхъоны ахæмæй, æмæ йæ адæмы рæгъмæ ма уадзай, æхгæнай йын йæ фæндæгтæ? «Нæ рæстаг тугхулаеттæ, сау» кæй уыдис æмæ у, уый? Æмæ ХХ-æм æнус æнæхъанæй тыхмиты, хæстыты, геноцидты æнус куы уыдис, уæд кæм рæдийы поэт?

Уæдæ, цæргæ-цæрæнбонты галиугæнæг растæн йæ тыл кæй цæвы, йæ хурхмæ йын марæн кард кæй дары, уый адæмæн сусæггаг никуы уыд. Ныр та уыцы æнаккагдзинадтæ иууылдæр куыдфыддæрæй цауынц нæ цæстыты раз! Адæмон æмбисæндтæ æмдзыхæй хуымæтæджы нæ дзурынц: «Сыл дæ, нæл дæ, уæддæр – фыркъа», «Сырдонцъиуæн хъазы айк æфтауын кæнынц», «Нæ дзыхæй нын нæ комдзаг исынц»... Æмæ нæ комдзаг нæ, нæ удтæ кæд уыдзысты нæ бар, уый дæр нæ зонæм. Стæй йæ искуы базондзыстæм, уый дæр бæрæг нæу.

Уыдæттæ фыссæг куына кала хурмæ, уæд æндæр чи?

¹ Дзуццаты Хадзы-Мурат. Бæрдзинад. – Цхинвал, 1976. – 5 ф.

² Уый дæр уым, 48 ф.

Фæлæ Камал «рæстæг тугхъулаæттæ, сау» кæй схуыдта, кæй федта, «йæ тыл ныццавы галиугæнæг растæн», уый тыххæй ацы замманайы цыппаррæнхъон рухс хъуамæ ма федтаид. Рæстаг уæвын, Хуыцау уæвын цæмæн никæй фæнды, ууыл хъуыды кæнынæй æмдзæвгæйы фæндаг рухсмæ æрæхгæнын æнцондæр уыдис. Йæ чиныг «Ном»-ы йæ «Чилиаг катый» уый тыххæй схуыдта. Цензурæ нæм куы нал ис, уæд ын поэт йе 'ннæ чиныг «Мыртæ»-йы аппæрста йæ уарт-ном, æмæ тынг раст бакодта – нæхи катый Чилимæ кæдæм скъæффæм?

Фæлæ нæ ныхас Ходы фырты æлвæст, цыбыр-стыр æмдзæвгæтыл уыдис, æмæ сæм æркæсæм ноджыдæр.

3. Зарæгмæ хъусгæйæ

Фыдæлтыккон нæргæ зарджытæм хъуыстон:

уыдтон нæ Ивгъуыд –

тармылазон, сау...

Дæ зарæг дæр уыд хъарæгау, Ирыстон, –

Цæмæн дæм афтæ феххæлыд Хуыцау?

Адæймаг фæндтæ кæны, Хуыцау – скъуыддзæг. Ироны зарын кæд фæнды, уымæй нæ, хъыгагæн, нæ фæфæрсы Хуыцау. Æмæ нын хъæлдзæг зарджытæ кæнынæн рæстæг нæ ратты. Джусойты Нафи, Темырболаты æрдиаггаг хъысмæтыл сагъæсгæнгæйæ, афтæ уымæн загъта: «Цæмæй райгуыры зарæг? Бирæ дзуаппытæ ис. Алыхуызон сты зарджытæ, æндæр æмæ æндæр у сæ ратæдзæн дæр. Фæлæ ирон зарджытæн сæ фылдæр æмæ сæ хуыздæр хай, – историон-хъайтарон зарджытæ, – трагикон цаутæй равзæргæ сты. Зæронд Иры стыр зарæг стыр фыдбылыз æмæ стыр мастæй гуырдыс. Зæрдыл æрлæууынц Горькийы ныхæстæ: «Маст галы дæр булæмæргъау сзарын кæндзæн». Æмæ уæд адæймаджы та?»¹

Стæй Нафи ноджы дарддæр зæгъты: «Зарæг æмæ хъарæг кæрæдзи ивтой. Нæ, ивгæ нæ, æнгом быдæй, дыууæ фидар къухау, иу карды фистоныл хæцыдысты – фæлтæрæй-фæлтæргай кæрæдзи ивтой, зæрдæйы мидæг

¹ Джусойты Нафи. Ирон аив дзырды сæрвæлтау. – Цхинвал, 1966. – 330 ф.

иу аджы фыццагау кодтой æмæ сæ гуырди хъайтарон зарæг. Æмæ кæд хъарæг, иронвæндаг фыццаджы-фыццаг сылгоймæгты, ныййарæг мад æмæ саударæг хоты репертуар уыд, уæд зарæг та, – хъайтарон зарæг, – нæлгоймæгты, тохвæллæд лæгдзинады хъæлæс уыд».¹

Æмæ уыцы хъуыды Камал снывæста аивадон хуызы. Бавæрдта дзы дзырдаивады уд, æмæ дзы рауад æмдзæвгæ. Нигеры загъдау – хъарæгæй чи зары, ахæм æмдзæвгæ.

4. Рагон гаджидауæй

*Дæ мæрддзаг – урс,
Дæ ингæн – рухс,
цæуыс ды де ‘цæг дунемæ нæ цурæй.
Бæмбæг дын – зæхх,
дæ бæркад – хæрх,
æрмæст дын хай ныр нал уыдзæни хурæй...*

5. Ныхас къæдзæхимæ

*– Лæууыс æдзæмæй...
Уазал уа, æнтæф уа –
нæ кæныс хъаст,
нæ агурыс æххуыс...
– Къæдзæх дæн æз –
куы мыл рацæуы къæвда,
уæд авд ахæмæй равдисын мæ хуыз.*

Цалдæр цæвиттоны, цалдæр чысыл æмдзæвгæйы. Фæлæ, мæ уд акæн, сæ хъуыды чысыл нæу. Нæдæр – сæ ахадындынад. Алчидæр сæ, рæстдзæвин хæстоны фатау, сæмбæлы йæ нысаныл.

«Армукъайы уынæрæй скъуыддзаг» мыхуыры куыддæр фæзынд, афтæ æцæг рухс федта. Поэзиуарзджытæй йæ æвиппайды айстой адæм. «Сæрджынты кило – сомырдæг! Æнæсæртæ та – сом!..» – бирæтæн хаста йæ фæлхат кæнын æхцондзинад. Сæхæдæг сæ зæрдæтæм сусæгæй ныдздзурын кæй нæ уæндыдысты, уый Камалы поэзийы фæрцы,

¹ Дж у с о й т ы Н а ф и. Ирон аив дзырды сæрвæлтау. – Цхинвал, 1966. – 331 ф.

хъазгæ-худгæйæ, бирæтæ, тынг бирæтæ дардтой сæ былы алгъыл.

Худæг у, зæгъгæ, уый тыххæй нæ. Йæ рæстдзинадæй. Рæстдæр зæгъгæйæ та – царды рæстдзинадæй. Фæлæ уыцы рæстдзинад ис цардæн йæхи рæстдзинады: йæхицæй зондджындæры нæм ничи уарзы. Иугæр хицауы бынатмæ бахаудтæ – цыфæнды хуызы дæр фестæд, – уæд, цæмæй зæххы бикъ æмæ комы дæгъæл фестай, табу дын кæной, уый тыххæй бæллиццаг кадмæ иууыл цыбырдæр æмæ асламдæр фæндаг у – дæ алыварс дæхицæй æвзæрдæрты тымбыл кæнын. Æгæрыстæмæй, дæхицæй ныллæгдæртæ æмæ фыдхъуындæртæ куы уой, уæд – ноджы хуыздæр. Стæй, цъус нæ, фæлæ – бирæ хуыздæр. Цæмæй сæ цуры, фысты разæй сæгъ куыд цæуа, афтæ фидуай. Дæ бынатæй, ома дæ къæлæтджынай дæ раппарой æмæ дзы исчи сбæда, уый йæ хъуыдыйы дæр макæмæн батæлфа. Ахæм скойæ та, дæ хуыз æрбаймысгæйæ, зæрдæхъæрмттæ куыд кæной. Фæлæ адæймагæн Хуыцау æрхъуыды уымæн радта, цæмæй дзы пайда кæнын фæраза. «Только ложь всегда вредна людям; и если заблуждение – единственный источник их бедствий, то разум – истинное лекарство от них»,¹ – дзырдта францаг философ-материалист П. Гольбах, æмæ Камал йе ‘рхъуыдыйы фæрцы уыцы низæй ирвæзын кæны адæмы, æхсæнад кæд йæ хъæнтæ фервæзынмæ тынг нæ тырны, уæддæр.

Ахæм æхсæнады зондджын адæймагæн сомырдæг нæ, фæлæ сау капеччы аргъ дæр нал ваййы. Фæлæ йæ æргом дзурын нæ фæуадзынц. Паддзахадон сусæгдзинадæй сын сæ уыцы æлгъаг ми æмбæхсын ахсджиагдæр ваййы. Уымæ гæсгæ дзырдхъом адæмы дзыхтыл гуыдыртæ конд ваййы. Камалы царды фыдуаг æнæрæстдзинады ныхмæ йæ хъуыды фæсномыгæй зæгъын уымæн бахъуыдис. Уымæй дæр юморы, фæлмæн юморы хуызы. Ома афтæмæй мæ къух никай хайы фæтгысдзынæн. Уæхст дæр нæ басудздæнис æмæ физонæг дæр.

Æмæ фæраст йæ хъуыддаг: йæ бæрц дзырдтæй арæст фат сæмбæлд тæккæ нысаныл. Сæмбæлд адæмы зæрдæтыл дæр. Фæлæ æнæсæр хицаутты дымысдæртæ фы-

¹ Г о л ь б а х П. А. Избр. произв. в 2 т. Т. 1. – М., 1963. – 647 ф.

наѝ нѝ кодтой. Уыдон алыхатт дѝр мыхуыр дзырдмѝ биноклтѝй кастысты. Ёмѝ поэты дзуапп кѝныны сѝр куы бахъуыд, «сѝрджынтѝ» ѝмѝ «ѝнѝсѝртыл» кѝй дих кѝныс, зѝгъгѝ, уѝд сын кѝсагуѝйгѝнѝн дуканийѝ бавдыста бѝлвырдгѝнѝн, сѝ кѝсѝгты аргъ, ѝцѝг, афтѝ кѝй у, ома дѝлгоммѝ хъуыды мѝ фѝсонѝрхѝджы дѝр никуы уыдис ѝмѝ нѝй.

Ацы хабар дѝсгай азты размѝ ѝрцыд, фѝлѝ уацмыс абон дѝр йѝ тых нѝ сафы. Сафгѝ нѝ, фѝлѝ рѝстѝджы цыдимѝ кѝны тыхджындѝр, ѝмѝ дзураг у, сѝрджынты аргъ дѝлдѝрѝй-дѝлдѝр кѝй хауы, ѝнѝсѝртѝн та сѝ фѝндаг уѝрѝхѝй-уѝрѝхдѝр кѝй кѝны, ууыл.

Афтѝмѝй адѝмѝн ис, цѝуыл хъуыды кѝной, уый.

Ёмѝ, куыд акѝнынц, цалынмѝ фѝтк нѝ уа, уѝдмѝ къѝрныхтѝ, абырджытѝ дѝр уыдзысты. Уыдоны ныхмѝ ѝмбѝлы тох кѝнын. Поэт та йѝ царды у ѝнусон тохгѝнѝг. Нѝ йын ѝхсѝв ис, нѝ – бон.

Ёмѝ уыдѝттѝ кѝм фѝцѝуынц, уыцы зѝххыл зарѝг, ѝхсѝрдзѝны кѝл-кѝлау, фѝрдыггай никуы згъѝлдзѝнис. Ирон зарѝг – хъѝрѝг, цѝссыгау, иу фѝдыл кѝд уымѝн фѝцѝуы.

Афтѝ куынѝ уайд, уѝддѝр нѝ уырны поэты ныхасѝй.

2

Раздѝр банысан кодтам, Ходы Камал царды дѝр ѝмѝ аивады дѝр, кѝй дзырдарѝхстмѝ бабѝллай, ахѝм адѝймаг ѝмѝ поэт кѝй у. Ома дзыхыкъѝбѝл – нѝ; нѝдѝр – алы дзырдмѝ гѝппѝввонгѝй чи лѝууы, ахѝм. Ис ѝм дзырдаивады бѝллиццаг миниуѝг, зоны, кѝд ѝй цы зѝгъын ѝмѝ куыд зѝгъын хъѝуы, уый. Поѝзийы уый стыр хъуыддаг у. Хатт, сѝ риутѝ тымбылкъѝухѝй чи фѝхойы, – ѝз афтѝ дѝн, ѝз уфтѝ дѝн, – уыдон сѝ афтѝ-уфтѝ ныхѝстѝй быроны бын фѝкѝнынц, цы хъуыдыыйы муртѝ батѝлфынц сѝ сѝрты, уыдон дѝр. Камал бахъавы дзырдтѝн сѝ сатѝгдѝртѝ ѝмѝ нысаныл ѝмбѝлгѝдѝртѝм.

Ахѝм курдиат ѝм кѝй ис, юормѝ тасаг кѝй у ѝмѝ йѝ уацмыстѝ, хатт йѝхѝдѝг йѝхимѝ куыд бахѝлѝг кѝна, афтѝ балхынцъ кѝнын кѝй зоны, уый йын бѝлвырд

сарæзта йæ къух, цæмæй сырæзтаид Ирыстоны иууыл цыргъзонддæр æмæ зындгонддæр пародисты онг.

Нæ, Камал пароди пародийы тыххæй кæнæ искæй аирхæфсынæн нæ фæфыссы. Йæ пародитæ дæр, йæ эпиграммæтæ дæр, йæ иннæ юмористон уацмыстæ дæр райгуырынц йæ зæрдæйæ. Уым сфыцынц, стæй сæ хъуыды ныссыгъдæг кæны, ссары сын æмбæлон хуыз – формæ, сбæлвырд сын кæны сæ нысаниуæг, афтæмæй сæ рахæссы адæмы тæрхонмæ.

Æмæ никуы фæрæдийы. Йæ поэты зæрдæ йæм цы сдзуры, уый куы фæзæгъы, уæд алыхатт дæр йæ аив дзырд сæмбæлы нысаныл. Стæй поэты юмори сæйраг цы у – йæ хъазæн дзырд, исчи йæ сæры цæфæн айса, уый тыххæй нæ зæгъы. Йæ хъазын æмæ йæ худын искæуыл йæ масты дзæкъул акалынаей нæ, фæлæ йæ зæрдæйы цинаей, искæмæн æхцондзинад æрхæссынæй цæуынц. Стæй искæй цауд рараст кæнынæн дæр. П. С. Марешаль цæйау загъта: «Мудрец – больше, чем бог. Он исправляет зло, которое бог допускает на нашем нелепом земном шаре».¹ Æмæ Камал йе ‘рхъуыдыйы фæрцы архайы хъазгæ-худгæйæ искæй хъæнтæ раст кæныныл. Уымæн æмбæлынц адæймаджы зæрдæйыл. Ахæм мидбылхудт, дзырд дæр ыл нæй, Хуыцауы ратгæ у.

Камалы фæлмæн юмор, куыд федтам, афтæмæй фыццаг йæ лирикаейы фергом. Æмæ фæцыд адæмы зæрдæмæ. Стæй йын бауарзтой йæ цыргъзонд, нысанмæздæхт эпиграммæтæ. Мæнгард æрдхорддзинады тыххæй йæм кæсæм:

*Нал – сугæн,
Нал фæйнæгæн бæззыд къодах,
Йæ боны хъиутæ сугсæттæны хордта...
Æндон фæрæт ын алыбон ард хордта,
Ды, дам, мæнæн мæ хъаймæты æрдхорд дæ!.²*
(«Æрдхорддзинады тыххæй»)

¹ Марешаль С. Избр. атеист. произв. – М., 1958. – 59 ф.

² Х о д ы К а м а л. Ном. – Дзæуджыхъæу, 1979. – 71 ф. Эпиграммæтæ æмæ пародитæ иууылдæр ист сты уырдыгæй. Æрмæст нысан кæндзыстæм, кæцы фарсыл мыхуыр сты, уый.

Эпиграммæйæн йæ хорз – йæ цыргъзонд æмæ йæ цыбыры. Стæй даргъ ныхас кæмфæнды дæр хорзы нысан никуы уыдис. Æмæ дзы йæхи бахизы нæ поэт. Уæлдайдæр, эпиграммæтæ фысгæйæ.

Искæй сфæлдыстадмæ фæныхилын чи уарзы, ахæм фыссæгæн йæ зæрдыл æрлæууын кодта ирон æмбисонд: «Хуызæнæй-хуызæнмæ, дам, лæг амардæуыди». Æмæ йæ афтæ ауагъта йæхи джиппы, нæ размæ нын æй афтæ аив куыстгондæй рахаста, æмæ дзы рауад æцæг нывæфтыд уацмыс:

*Æвзартæ ма дав искæмæн йæ конд зæххæй –
Сæрмæхæссинаг нал у уый дæ кары.
Дæхи цæсгом ыссар, мæ хур, дæ хорзæхæй,
Кæннад дæ
Исчи
Искæйы 'фсон
Мары!
(«Фæзмæгой фыссæгæн», 70-æм фарс)*

Æмткæй, адæймаг æппынæдзух кæй уыны, йæ цард дæр, йæ куыст дæр фылдæр уыдонимæ вæййы. Йæ зæрдæ фылдæр уыдонимæ фæдзуры. Уый царды фæтк у. Никуы-дæм дзы ис фæлидзæн. Камалы эпиграммæтæй фылдæр, – чи зоны, æппынæдзух, – йе 'мсисонтыл уымæн æрхауы.

«Йæ куывды бирæ дзыллæ кæмæн уыд, уыцы драматургæн» йæ бон нæ баци зæрдæбын арфæ ракæнын. Уымæй дæр – драматургæн йæхи дзаг, уæзгæ фынгыл:

*Цæй, ракувæм нæ фысымы бæркадæн,
Æмæ зæгъæм цæстуарзонæй нæ арфæ:
Йæ банкетмæ куыд ныггуылф ластой адæм,
Цæуæнтт йæ пьесæтæм дæр афтæ!
(69-æм фарс)*

Аивады кусæджы иууыл стырдæр трагеди, чи зоны, дзуринаг ын куы ницы вæййы, уæддæр тыхныхас куы фæкæны, адæмы йæхимæ цæмæй йе 'рдиагæй æркæсын кæна, йæ уд ууыл куы фæхъары, уæд уый у? Чи зоны. Сæ къæйныхдзинадæй сæ чидæртæ уæлæмæ дæр цыма «аирвæзынц». Сæхицæн скæнынц мæнг авторитет.

Фæлæ уыйхыгъд нæ ирвæзынц Камалы цыргъ сисæй:

*Цъæлхъæргæнгæйæ алырдæм æвзидыс,
Фæлæ дæ зæрдыл цу хабар лæууæд:
Куыройы фыдтæ ривадæй куы зилынц,
Сæ гыбар-гыбур дард фæхъуысы уæд.*

(«Магусайæ... хъæруарзаг поэт», 69-æм фарс)

Камал рæвдз у алыхуызон рифмæтæ аразынмæ, суанг иууыл зындæр рифмæтæ – классикон рифмæтæ аразынмæ дæр. Уæдæ аллитерацион рифмæтæ аразынмæ дæр хорз кæй арæхсы, уый ирдæй разынд йæ эпиграммæтæ «Ныхилаг поэтæн» æмæ «Хæдахуыр критичы» дыккаг æмдзæвгæйы.

Æркæсæм сын сæхимæ:

*Хай –
Уымæй.
Хай –
Амæй.
Фылдæр та –
Хайямæй...*

(«Ныхилаг поэтæн», 71-æм фарс)

Дыууæ æмхъæлæсон зæлы-«х» æмæ «й»-ацы цыбыр æмдзæвгæ афтæ сбастой, æмæ дзы иунæг дзырды дæр йæ бынатæй фезмæлын нæ уадзынц. Уæд, уацмыс кæд чысыл у, уæддæр фехæлдзæнис алыхуызы дæр.

Дыккаг æмдзæвгæйы та аллитерацион рифмæ аразы иу дамгъæйы – æмхъæлæсон «х»-йы фæрцы.

Æркæсæм уымæ дæр:

*Поэтикайы терминтæ ысдзурын дæр
Нывыл нæ зыдта.
Сбадт ыл ном –
«Хæдахуыр».
Цъыфызмæнтгæ кæцæй фæдтаид хуры дæр!
Æмæ фæстагмæ
Басгуыхти
Хæд-ХАХУЫР.*

(«Хæдахуыр критик», 70-æм фарс)

Поэт цыма зæлтæй хъазгæ кæны. Æмæ сæ хъазы, зын-
гæй куыд хъазай, афтæ арæхстгай. Фæрæдийæн нæй. Уæд
дæхи судзыс. Æмæ дзы Ходы фырт йæхи нæ судзы. Бæрц
дзырдтæй нын нæ разы авæры æххæст фæлгонц.

Уый, дзырд дæр ыл нæй, курдиатыл дзурæг у.

Камал афтæ рæвдз у, нæ куырыхон Къостайы уацмыс-
тæй пайда кæнгæйæ, растдæр зæгъгæйæ та, Къостайы кæ-
цыдæр уацмыстæн вариацитæ аразгæйæ, цыргъзонд эпиг-
раммæтæ фыссынмæ.

«Бицъоты Григолæн», зæгъгæ, Къостайы «Скъолайы
лæппу»-мæ гæсгæ мæнæ цы аив эпиграммæ ныффыста
Бицъоты Гришæйыл:

– Кæй фырт дæ?

– Нанайы!

– Кæм уыдтæ?

– Ялтáйы!

Алы сæрд дæр дзы вæййын:

Фæфыссын Абэтæ,¹

Фæкæсын Коботæ –

Номдзыд уæвынмæ бæллын!

(72-æм фарс)

Афтæ ма, Къостайы «Халон æмæ рувас»-æй спайда кæн-
гæйæ, эпиграммæ ныффыста дзырдмондаг поэтыл – «Ар-
фæ ныхасмондаг поэтæн»:

Дæ сæйраг хæс,

Мыййаг,

Кæд хоныс дзурын? –

Хъæуа, нæ хъæуа –

Райдайыс лæхурын...

Æххæст ма фыссын

Куы зонис, уæд дæ

Паддзахæн дарын

Фæразид зæрдæ!

(71-æм фарс)

¹ К о б о А б э – зындгонд японнаг фыссæг, Гришæйы уарзон прозаик.

Цыргъзонд уæвын æмæ дзырдмæ æмбæлон дзырд арын нæ поэтæн йæ туджы кæй ис, уый йын бæлвырд æххуыс у зæрдæмæдзæугæ пародитæ фыссынæн.

Йæ хъус лæмбынæг дары поэзимæ. Поэт та, куыд загътам, афтæмæй туг æмæ стæгæй у. Кæуын æмæ худын куыд зоны, афтæ, – табу Хуыцауæн, – йæ бон у стыр хъуыддæгтæ аразын, фæлæ, хъыгагæн, рæдийын дæр зоны. А. Пушкин паддзахы номæй хуымæтæджы нæ фæхъæр кодта: «Ох, ты, шапка Мономаха!»¹ Йæ уæзæн алчи нæ фæразы. Æмæ фæрæдийы – кæм йæ рæуæууæнкæй, кæм – йæ фыр-сæрыстырæй, кæм – талф-тулфы, кæм – йæ фыруæзбынæй. Æмæ уыцы «рæдыдтытæ» искæй сфæлдыстады куы фæзынынц, Камалы цæст сыл куы æрхæцы, уæд йæ рихиты бын Сырдонау бакæны сусæг худт, йæ армæй адауы йæ зачъе, æмæ сыл ахъаззаг фæхудын кæны мах дæр.

Гъе, æмæ сын, уæдæ, афтæ нæ хъæуы!

Æлборты Хаджумарæн фысджыты алыхуызон æмбырдты, фембæлдтыты, стæй мыхуыры дæр цал æмæ цал хатты дардæуыд йæ цæстмæ поэтикон загъд, – чи зоны, растдæр уайд поэтикон фæзилæн зæгъын, – уый цы у, зæгъгæ, куыд дæ бамбарæм – зæгъæм: цæуын æмæ нæ цæуын, лæууын æмæ нæ лæууын, худын æмæ нæ худын, кæуын æмæ нæ кæуын, хæрын æмæ нæ хæрын?.. «Нæ зонын, нæ зонын, Кæм цæуын, кæм бадын, – Цыма æз нæ цæуын. Ыздæхын, Цæуын та, Æви æз нæ цæуын?.. Нæ зонын, нæ зонын» («Нæ зонын»). Иугæр, зæгъгæ, цæуыс, лæууыс, худыс, кæуыс, хæрыс, уæд æй дæхæдæг нæ хатыс, цы ма йыл дызæрдыг кæныс æмæ мах дæр дызæрдыджы цæмæн æппарыс, цы дын ракодтам?

Камал ын йе ‘мдзæвгæ «Нæ зонын»-ы уыдæттæ куы бакаст: «Нæ зонын, нæ зонын, Кæм цæуын, кæм бадын, Цыма æз нæ цæуын, нæ бадын», уæд бахудт. Райста фыссæнтæ æмæ йыл ныххырытт кодта пароди:

*Ныццыдтæн мæ куыстмæ,
Æрбадтæн мæ фынгыл.
Фæлæ дын кæсын, æмæ –*

¹ Пушкин Александр. Собр. соч. в 10 т. Т. 4. – М., 1975. – 219 ф.

*Афтид мæ фынг;
Цыма йыл нæ бадын,
Цыма йыл нæ кусын...*

Стæй дарддæр, лирикон хъайтар фæскуыст йæ хæдзар-мæ куы 'рбаздæхтис, уæд дæр нæй хуыздæр уавæры:

*Мæ чингуыты тæрхæг –
Æлæмау зæбултæ.
Æнхæлдæн сæ кастæн...
Æви сæ нæ кастæн?
Нæ зонын, нæ зонын...
Ыслæууыдтæн ме 'мбæрцыг
Айдæны размæ, –
Фæлæ дзы Хаджумар
Æмгæрон дæр нæй!
Уæдæ уæд цы фæдæн?
Уæдæ уæд кæм дæн?
Нæ зонын, нæ зонын...*

(«Ныццыдтæн мæ куыстмæ...», 51-æм фарс)

Афтæмæй нын поэт поэты тыххæй аивадон хуызы загъта, уыцы поэтикон загъд дæу нæу æмæ дзы нæ зыныс, зæгъгæ. Загъта йæ сабыргай, уæзданæй æмæ æргомæй. Æргом дзырды та къæм нæй.

Джыккайты Шамил дæр Гейнейы «Я – меч, я – пламя!» фæзмгæйæ, йæ лирикон хъайтарæн алы хистауæн ныхæстæ куы фæдзурын кодта, куы «феппæлыд» йæхицæй: æз нау дæн, æз «фæндыры скъуыд схъысы фæлмаст зæл» дæн, уарзт дæн, маст дæн, дур дæн, хур дæн æмæ ноджы бирæ диссæгтæ дæн, зæгъгæ, уæд æм Камал, – зондджын лæг, æмæ, кæстæрæй куырыхон хистæрæн куыд æмбæлы, – зондджын хъуыст фæкодта, стæй йæм «нал баурæдта йæ маст» æмæ ма, Шамилы кады æмæ хъынцъымы номхыгъды цы нæ уыд, уыдон йæхæдæг баххæст кодта йæ иронион, фæлæ зæрдæхæлар нымадæй:

*Æз – космосæ фæндаггæрдæг ракетæ,
Æз арв æмæ зæххы æмуæз поэт дæн,
Æз – Пушкины Татьянæйы цæссыг,*

*Æз – Иры намысы мәсыг,
Æз – Ша-,
Æз – мил.
Æз пессимист дæн, калын æз ма цæссыг,
Æз денджызваг цæстысыгтæ фæхæссын,
Æз нау дæн уыцы денджызы уылæнтыл,
Æз нцугæйæ ма зарджытæ нывæндын.
Æз – фыс, –
Æз – сæг.
Æз дымгæмæ ма лыстæг цæнгтæ тилын,
Æз образтæ къафеттытау æууилын,
Æз Гейнейы цитатæйы дæлбазыр
Лæмæгъ æмдзæвгæ афыссын дæр уарзын...*

Стæй кæронæй цалдæр дзырдæй зæгъы æппæтдæр:

*Æз – дур,
Æз – хур,
Æз – мур!..*
(«Æз–Ша, Æз–Мил», 52-æм фарс)

Мæныл бафтыд дзырдарæх. Дунейы гæххæтт хардз кæнын, цæмæй зæгъон, Ходы Камал чи у, уый, афтæмæй нын йæхæдæг иу чысыл æмдзæвгæйы хъызгæ-худгæйæ сныв кодта Джыккайты Шамилы иронион фæлгонц. Кæй у Иры сæрхъызой, йæ адæмыл кæй тайы æмæ руайы, уыдон сæрвæлтау космозмæ атæхыныл дæр фæстæ кæй нæ фæлæудзæнис, фæлæ, хъæуа-нæ хъæуа, уæддæр æфхæрды фæлгонц саразыны тыххæй æрдиаггæнгæ, æртхъирæнгæнгæ лæмæгъ æмдзæвгæтæ дæр кæй афыссы, уый дæр нын нæ бамбæхста. Афтæмæй та цасфæнды дæхицæй æппæл, уæддæр хур уæвæн нæй. Ходы фырт йæ ныхас афтæ уымæн балхынцъ кæны: «Æз – дур, Æз – хур, Æз – мур!»

Цымыдисон, худæджы хос сты «Тамакодымæг – ма тудж-джын», «Æнæдзуапп фарст», «Стихтæй амад ахæстон», «Ыстихы» зæрингуырды æмæ æндæртæ. Автор сæ бирæ алыхуызон поэтикон амæлттæй пайда кæны. Чиныгкæсджыты зæрдæтæм дæр ын уымæн фæцæуыныц.

Куы сæ фæкæсын, уæд фылдæр хатт ма цæстыты раз

сыстынц, пародитæ кæуыл фæфыссы, уыцы поэтты фæлгонцтæ æмæ сфæлдыстад. Æмæ цыма бæрц дзырдты уыдон бавæрын бавæййы йæ бон, афтæ мæм кæсы.

Йæ хуыздæр пародитæй у «Æууæнд мыл, фæлæ мыл ма 'ууæнд». Йæ ныффыссыны хъуыды йæм сæвзæрын кодтой Дзуццаты Хадзы-Мураты «дызæрдыггаг» рæнхъытæ: «Ацæуы хур, // фæлæ нæ ацæуы хур. // Тары // Бæстæ // тыбар-тыбур кæны // электро-хурæй».¹

Æмæ рауад замманайы дзæбæх, йæ аивадон дунейы иу хуыз цахæмтæй конд у, ахæм пароди:

*Мæ хорз хæлæрттæ!
Ма æууæндут мацæуыл,
Фæлæ æууæндут –
загътон дзырд æз иугæр.
Хур ацæуы.
Нæ, нæ!
Æппындæр н' ацæуы!. –
Æз хъазгæ кодтон,
афтæ, зæгъын, юмор...
(56-æм фарс)*

Афтæ нæ пародийы лирикон хъайтар ахуыр кæны алкæуыл дæр æмæ алцæуыл дæр дызæрдыг кæныныл. Æгæрыстæмæй, йæхи ныхасыл, йæхиуыл дæр. «Куы дæм худон мæ мидбылты, уæд ма баууæнд». Ахæм æнæууæнк цæстæнгасæй кæсынæн ын ис бындур, æмæ нын уырнын кæны йæ ныхас, цæмæй æнæнхъæлæджы ма фæуæм хæйрæджыты сайды:

*Æз ахæм дæн:
зæгъгæ,
ныххызтæн комы
'рдæм,
Уæд мæ ды гъгæйттæй
хохы рындзыл
агур!*

¹Дзуццаты Хадзы-Мурат. Биографи. – Цхинвал, 1990. – 168 ф.

Мæ ныхæстæ дæм
 худæг кæсынц –
 зонын дæ...
 Æмæ ныххуд,
 æрмæст æппындæр
 ма схуд!
 Гуырысхойаг у
 ацы зæххыл
 алцыдæр,
 Ныссуйтæ кодта
 дун-дуне
 йæ раттæг...
 Хадзы дæн æз,
 фæлæ нæ дæн æз
 Хадзы дæр,
 Мурат дæн, фæлæ,
 охх,
 нæ дæн
 Мурат дæр!

Поэт цæмæй йæ лирикон хъайтары фæлгонц хуыздæр равдиса, уый тыххæй, пароди кæуыл фæфыссы, уымæн, гæнæн уæвгæйæ, фæпайда кæны йæхи лексиконæй, афтæмæй йе ‘мдзæвгæтæм баирвæзынц «æцæгæлон» дзырдтæ, ома æндæр æвзагæй æрбайсгæ дзырдтæ. Фæлæ уацмысæн «схион» вæййынц. Камал сæ куыд равæры, афтæмæй сæ гаччы абадынц. Уæлдай мидбылхудт нæ цы рантысын кæнынц, æндæр пародиимæ цыма иу туг-стæг свæййынц:

Ме стихтæй дын
 ахæстон
 ыскодтон,
 Æмæ дзы
 «пъажизненно»
 фæбад!
 («Стихтæй амад ахæстон», 54-æм фарс)

Кæнæ:

*Стихтыл тынг раджы сахуыр дæн
(У æвдисæн мæ лирæ),
Иухатт м' авдæнæй сагъуыдтæн:
«Деда! Стих фыссын Ирыл!»*

*Музæ!
Ракæс дæ сахъгуырдмæ,
Уадз, дæ зæрдæ ныррайа:
Ну, æз афтæ тынг сахуыр дæн,
Æмæ нъросто не знаю!*

(«Ыстихы «зæрингуыр», 58-æм фарс)

Камал йæ пародиты йæ хъайтарты характертæ æххæстæй æрцахсынмæ кæй фæтырны, уымæн бынтон ирд æвдисæн у йæ цикл, кæнæ сæ йæхæдæг куыд хоны – фондз фæзмæны – «Калм æмæ бæлон».

Газеты фыстой: «Киевы зоопарчы иу калмæн хæрынæн кæй дæттынц æрмæстдæр удæгас бæлæттæ. Ацы хабар фехъусгæйæ, цымæ, нæ поэттæй чи цавæр æмдзæвгæ ныффыстаид?» – ахæм фарст æм сæвзæрд. Равзæрста фондз ирон поэты – Цырыхаты Михал, Хъайтыхъты Геор, Хъодзаты Ахсар, Малиты Васо æмæ Джыккайты Шамилы. Фæлæ сæ æрмæст равзариныл нæ ныууагъта. Бавдæлдис, æмæ сæ алкæмæн дæр йæ удыхъæд куыд разына йæ уацмысы, афтæ сæ бæсты æмдзæвгæтæ ныффыста бæлæтты трагеди æмæ калмыл. Алчидæр сæ æвдисы, йæхи уды цы ис, уый, фæлæ сæ иуы бон дæр нау æнамонд бæлæттæн баххуыс кæнын. Хъайтыхъты Джеор ма калмы раст кæныныл дæр ныллæууыд æмæ сæ – удхорæй, адзайлагæй – авæрдта иу мæнгбарæныл. Бæлоны аивтыл фæдзурыны фæстæ ахызт калмы калм хъуыддæгтæм дæр. Ныллæууыд йе сраст кæныныл:

*Фæлæ йын
Нæ уыдысты
Барæй:
У калм дæр
Цæрæг уд,*

*Ай-гъай!
Уæ къухтæ уын
Исын
Хæларæй:
Нæ бæлон,
Нæ сау калм,
Нæ май!*

(«Уæ къухтæ уын исын хæларæй», 60–61-æм фæрстæ)

Цы у уый – зæрдæхæлар уæвын, царды æгъатыр рæст-дзинад æви аивады æдыхдзинад? Чи зоны, А. Пушкины загъдау: «Ума холодных наблюдений?»¹ Фондз поэтæй Малиты Васойы поэмæйы бæсты «фыст» эпитафийы кæроны ныфсы ныхасæй дарддæр сæ – «Фæлæ фæраз, Мæ урс бæлон, Дæ зынтæн, Æххуыс дæм тагъд Мæ Музæйæ Фæзындзæн: Æз дæн æрдхæрæн зарæджы дæснытæй, Æрисдзæни дæ Ме сныхас Дæ сынтæй!» – йæ бон калмы дзыхæй бæлон байсын кæй никæмæн у, уый цауыл дзурæг уа?

Камалæн йæ пародитæ дæр æрмæст ахудынæн, искæй фелхыскъ кæнынæн не сты. Лæмбынæг сæм куы 'ркæсай, алыварсонæй сæ куы сбарай хъуыдыгæнгæ, уæд дын бирæ цауылдæрты фæдзурдысты, бирæ цыдæртæ дын рагом кæндзысты. Пародийы фæлгæтты фыст кæй сты, уый сын æрмæстдæр у аивадон амал. Æнæуый та, Бестауты Гиуæрги куыд загъта: «Иу хуыз ирон хуыз у Дунейы мин хуызтæй»,² – уымæй спайда кæнгæйæ, нæ бон у, фидарæй банысан кæнæм – Ходы Камалæн пароди у йæ аивадон дунейы иу хуыз.

3

Æрмæст ныртæккæ нæ, Ходы Камалы сфæлдыстадыл дзургæйæ нæ бар-æнæбары иу æмæ дыууæ хатты нæ бахъуыдис йæ поэтикæйы тыххæй цыдæр фиппаинæгтæ аразын. Æмæ уымæн æндæр гæнæн нæй. Фыссæджы сфæлдыстады иууыл сæйрагдæр у дзырд. Дзырд та у поэтикон мадзæлтты иууыл ахсджиагдæр.

¹ Пушкин Александр. Собр. соч. в 10 т. Т. 4. – М., 1975. – 7 ф.

² Бестауты Гиуæрги. Уацмыстæ 3 т. Т. 1. – Дзауджыхъæу, 2003. – 187 ф.

Пушкин Е.А. Баратынскийы уацмысты æвзагæй æп-пæлыд: «Верность ума, чувство, точность выражения, ясность, стройность»,¹ – æмæ уый зæгъæн ис Камалы тыххæй дæр. Дзырд йæхæдæг Хуыцауы сконд у, пайда кæнын дзы куы зонай, уæд цыфæнды модæйы бибитæй уæлдæр лæууы. Æмæ уый уынæм ацы трагедийы. Библи хуы-мæтæджы нæ райдайы уымæй, дзырдæй: «Фыццаг уыд дзырд. Дзырд уыд Хуыцау». Фæлæ уыцы дзырд – Хуыцауы аивадон амæлттæ нывæфтыд литературæйы афтæ бирæ, афтæ алыхуызон сты, æмæ сыл æппæт дунейы фысджытæ æмæ ахуыргæндтæ иууыл иумæ дæр нæ аххæсдзысты. Фæлæ ацы ныхасы иугæр уал хатты рауад сæ кой, уæд уый дзурæг у Ходы Камалы хъæздыг поэтикайыл. Æмæ мæ уый тыххæй фæнды иу-дыууæ характерон миниуæдджы æрхæссын. Се ‘ппæтыл дзурынаен æнæхъæн чиныг ныф-фыссын дæр не сфаг уызæнис.

Камал йæ уацмысты фылдæр æмæ зынгæдæр хай ныффыста 60–70-æм азты. Уæд ирон поэзийы стыхджын фæлгонцон уынынад. Цæрукъаты Алыксандры курдиат иууыл æххæстдæрæй уæд райхæлд, æмæ дзы зæгъы Джык-кайты Шамил: «Ног æмæ алæмæт у Алыксандры поэтикон дуне. Уым арв æмæ зæххы кæрæттау баиу сты знон æмæ абон, монц æмæ хъуыды, ныфс æмæ катый. Уым сдзырд-той рæстæджы æрхæм риссæгтæ».² Уыцы фæндаг йæ фæдыл сайдта поэтты ног фæлтæры, уымæн æмæ йæ рухс у тыбартыбургæнаг, бæллиццаг. Алыксандр зæгъы: «Мæ удлæууæн – дзырды рухс», «дзырд – сагъæстæ зæгъынæн». Поэт ирон дзырдтæй уадзы рухс æмæ цæры уыцы рухсы фарнæй; уый ирон дзырдæй загъта адæмы сагъæстæ, радзырдта æнусты хъыгтæ, равдыста цард æмæ рæстæджы хъæдгæмттæ».³ Уыцы рæстæджы нæм кæд уыцы хъуыд-даджы искæмæн исты саразын бантыст, уæд уыдоны фыццагтæй у Ходы фырт дæр. Дзургæ афтæ кæны:

*Фыссæн гæххæттæй байдыдтон тæрсын.
Фæрыст мæ уд йæ урсдалынг быдыртæй...
Хæртзы йын бацу – разилдзæн дыл сайдæй!*

¹ Пушкин Е.А. С. Полн. собр. соч. в 10 т. Т.6. – М., 1976. – 255 ф.

² Джыккайты Шамил. Ныхасы фарн. – Дзæуджыхъæу, 1996. – 278 ф.

³ Уый дæр уым, 279 ф.

Зæгъдзæни дын:

«Мæ зæххæй мын фæкайдтай,

Фæлæ йыл не 'рзад цæхх æмæ кæрдзын...

(«Саугуыст»)

Фæлæ уый дæр аивадон амал у. Ома, цыфæнды æнтыстытæ дын куы уа аивады, уæддæр, зæгъгæ, мæхиуыл нæ фервæссыдтæн: хъаст кæн, ницы мын æнтысы. Æнæуый-ма æркасæм, цахæм фæлгонцтæ аразы. Цæй кой фæкæны, уый нын нæ цæстыты раз куыд авæры:

Ыссыгъди къуыбар къалцуыл цырагъау,

Цæйбæрц фæкаст уый уалдзæгмæ, цæйбæрц!

Тæссар къахвæндаг къуыбырыл дыдагъæй

Æрцауындзæг и.

Бангæстæ и æрдз.

(«Терк дзагхъæлæсæй рагуылф кодта хæхтæй»)

Кæнæ, рагæй цы хæдзары нал уыдис лирикон хъайтар æмæ кæй мысы, уый артдзæст мæнæ цыхуызæнæй баззад йæ цæстыты:

...фæкалд нæ тохынамæ стъалытæ,

æмæ нæ пец æртдзых ысси!

(«Æз рагæй н' арты фарсмæ нал уыдтæн»...)

Ахæм цæвиттонтæ нæ поэты сфæлдыстадæй, нæ бон у, хæссæм æмæ хæссæм. Нæдæр сæ агурыныл фæтыхсдзыстæм, нæдæр адæймаг сæ кæсынай цъæхдæндаг кæны. Уый поэты æнтыстыл дзурæг у.

Мæнæ дзы ноджыдæр иу:

Талайы æрдæгцъынд сау къуыпа-цæстытæ

Сæ кæрдæгхуыз гагуытæ

Æфсæрмыгæнгæ равдисдзысты арæмæ...

(«Егъау сахары сагъæс»)

Аивад ахæм фæлгонцтæй уæлдай аивдæр кæны. Кама-лы поэзи сæ, табу Хуыцауæн, цух нæу. Æмæ уый дзурæг у – йæ уацмыстæ дзуапп дæттынц, цæй тыххæй райгуырынц, уымæн.

Æнæхъæн æмдзæвгæтæ æрмæст фæрстытæй ныффыссай, уый дæр аивадон амал у. Чилиаг стыр поэт Пабло Нерудайæн ахæм уацмыстæй хицæн чиныг ис. Йæ ном дæр афтæ у: «Фæрстыты чиныг».¹

Уыцы генимæ уыйбæрц фæрстытæ уыдис, æмæ сын кæронмæ иу чиныг дæр не сфаг. Диссаг нæ уыдаид, уыцы фæрстытæн дзуаппытæ фыссынмæ куы багуыбыр уыдаид, уæд ын цал чиныджы рацыдаид.

Фæлæ ахæм хъуыдытæ куы кæнæм, уæд нæхи дæр фæрстытæй фыссын бахъæудзæнис нæ уац. Æмæ, чи зоны, уыйбæрц æвзæр нæ уайд, йæ ныффыссын у вазыгджын. Стæй – йæ кæсын æмæ йæ бамбарын дæр. Ныр та уал хурæргом у иу хъуыддаг – ссæдзæдзæдз Камалы сæры дæр, æвæццæгæн, цъус фæрстытæ нæ хæлбурцъ кодтой:

*Зæхх, цымæ, кæдмæ зилдзæни цъилау?
Арвы цъæх куынна скъуыны хæцъилау?*

*Чи у, цымæ, дунейыл тыхджындæр?
Чызджытæн та – се ‘ппæты уындджындæр?*

*Цас мын и уæлæуыл та цæргæнбон?
Цавæр у мæ хъысмæтæн йæ фæндон?*

*Стъалытæ цал ысты нымадæй?
Тарст удтау кæдæм расхъуыныц арвæй?*

*Цымæ, нартæ цавæр зарæг уарзтой?
Стæй хуыцæутты цавæр фæттæй састой?*

*Чи фæсырдта денджызæн йæ хуыссæг?
Чи уыди фыццаг зарæг ныффыссæг?²*
(«Фæрстытæ»)

Уæд Нерудайы чиныг мыхуыр нæма уыд, фæлæ М. Лермонтов цæйау загъта: «не вынесла душа поэта»³, – æмæ йæхи фæрстытæй райгуырд æмдзæвгæ.

¹ Н е р у д а П а б л о. Местожителство земля. – М., 1977. – 280 ф.

² А в т о р т ы к о л л е к т и в. Бонвæрнон. – Дзæуджыхъæу, – 1962. – 60 ф.

³ Л е р м о н т о в М. Ю. Собр. соч. в 4 т. Т. 1. – Л., 1979. – 372 ф.

Поэты фæрстытæ абон, мыййаг, къаддæр нæ фесты. Тых, мæнгарддзинад, æнаккагдзинад хицауиуæг кæм кæной, уыцы царды сын фæкъаддæрæй никуы уыдзæнис тас. Фæлæ фæрстытæ дæр алыхуызæттæ вæййынц. Æмдзæвгæты дæр сæ поэттæ алыхуызы фæппайда кæнынц.

Камал пайда кæны уыцы аивадон амалæй (зæгъæм, æмдзæвгæ «Пегас»), фæлæ йæм арæх æмбæлы æндæр хуызы – йæ уацмыс фæвæййы фарстæй, фылдæр хатт юмористон фæрстытæй, æмæ чиныгкæсæг æвиппайды нæ фæхаты, худгæ кæна æви?.

Бæлвырд вæййы æрмæстдæр иу хъуыддаг: уыцы фарст адæймаджы бафтауы хъуыды кæныныл – автор нын нæ разы цы проблемæ æвæры, уый цæмæн афтæ у? Цымæ, æрдзæн йæ бон нæ уыдис чысыл хуыздæр æй аскъуыддзаг кæнын?

Зæгъæм:

*Бирæггъ,
Сæггъ
Æмæ къабускайыл
Ис бирæ 'мбисæндтæ.
Фæлæ арæх
Иу хъуыддаг рохуаты фæуадзæм:
Цæвиттон,
Бирæггъæй тас вæййы сæггъæн;
Сæггъæй тас вæййы къабускайæн;
Къабускайæ тас никæмæн вæййы –
Тас вæййы æрмæст й æ х и ц æ н...
Æмæ уæм уый куыд кæсы?*

(«Иу чысылгомау фарст»)

Ацы æмдзæвгæйы куыд уынаем, афтæ йæ уацмысты нæ поэты фæрстытæ фылдæр вæййынц ирониæмхиц, ома риторикон-иронион. Афтæ фенхъæлæм фыццаг бакастæй, цыма автор хынджылæг кæны, хъавы нæ ахудын кæнынмæ, йæхæдæг цыдæр уæлмонц хъуыдытыл у æмæ йæ фæнды мах дæр йæ зæрдæйы цинæй фæхайджын кæнын. Фæлæ йын бæлвырддæр æркас йæ фæрстыты мидисмæ æмæ сын рахатдзынæ сæ философон хъуыды, сæ апп.

Автор хъазгæ-худгæйæ (цыма!) кæй дзуры, уымæй, Сыр-
доны цæссыгтау, йæ зæрдæйы тугтæ тæдзынц: «Æнхъизы
сагъæс зæрдæйы, цырвау, лæджы уый сайы карды комыл
хатгай...». Махмæ фыццаг наивон фарст чи фæкæсы, уый
поэты сæры райгуыры уыцы сагъæсæй, æмæ йæ нал ба-
уromы зæрдæ – рахæссы йæ нæ тæрхонмæ: «Мæ фыццаг
бон куынæ федтон нырма, фæстаг боныл цæмæн вæййы
мæ катай?»

Уæдæ-ма исчи ацархайæд дзуапп раттыныл, адæймаг
йæ фыццаг бонæй йæ фæстаг боныл фылдæр цæмæн
хъуыды кæны? Ау, фæстаг бонæй тынгдæр аразгæ вæййы
нæ цард?

Æмæ цас æнаедзуапп фæрстытæ ис, поэтмæ æнафоны
телефонæй цы зонгæ æрбадзырдта, – уый дæр аивадон
амал у, – уымæ:

Æхсæв

*Куы нымдзаст вæййыс цармæ,
Æмгæрон дæм куынæ цæуы хуыссæг,
Фæрныг адæм куы фынæй кæнынц,
Уæд*

Цæуыл вæййы дæ сагъæс?

*Дæ гом рудзынгæй дæм куы хъуысы
Сæ къахуынæр æнафоны цæуджытæн
(Хæрз ыстæм вæййынц, искуы-цутæ 'рмæст),
Цæуыл фæкæныс уæд хъуыды?*

Нæ дæ бафæнды базонын:

Ау, чи сты?

Кæдæм цæуынц æнафоны?

Кæцæй?

Цинæй æви мастæй?

Автор зоны, чысыл сахары æхсæвы царды æууæлтæ
æгъуыссæг куыд æндавынц адæймагыл, цы хъуыдытыл
æй бафтауынц, уыдон ын æмдзæвгæмæ гæсгæ лыстæггай
нымад сты. Чиныгкæсæджы зæрдæ куыд бацагайой, афтæ
сæ иуæггай уымæн нымайы. Æмæ йæ хъуыды æфты йæ
къухы. Йæ фæрстытæ тæлфынц мах зæрдæты æмæ хъуы-
дыйы дæр. Фæнды нæ йæ дæлгоммæ фæрстытæн уæлгом-
мæ дзуаппытæ агурын.

Уый поэты æнтыст у. Æмæ нæ сайы йæ фæдыл:

*Кæнæ, зæгъæм,
Æмбисæхсæв гæдытæ куы саразынц «чындзæхсæв»,
Куы дзыназынц фæйнæхуызон хъæлæстæй,
Цыма авдæны сабитæ
Кæмдæр кæнынц æхсырæнхъæл цъæхахст, –
Цы дæ фæфæнды уæд?
Æнæхуыссæг æхсæв
Куы ныджджых вæййыс цармæ,
Уæд ницы мысыс ахæмæй,
Зæгъæн цæмæн нæй цуæн дæр дунейыл?*

*Нæ дæ бафæнды – исдуг! – сыстын
Æмæ райхъал кæнын искуы искæй?*

Иууылдæр нын зонгæ, арæх нæхи дæр чи фендавы, ахæм фæрстытæ кæй сты, уыцы хъуыддаг нæ уацмысмæ кæны цымыдисдæр. Сайы нæ йæ фæдыл; тырнæм, дарддæр цы уыздæнис, уый базонынмæ:

*Кæнæ æруромын æнафоны цæуджыты
Æмæ сын исты хорз фæуын
(Уæд та ма сын сæ тамакотæ ссудзын)?*

*Йæ машинæйы уасæнæй кæмæдæр
Чи сиды фæсномыгæй, гъеуымæн
Дæу хорз фæуын нæ фæнды
(Йæ уарзонмæ йын аивæй фæдзурын)?*

*Науæд,
Æмбисæхсæв хъæрахстгæнæг гæдытыл
Дæу не 'рфæнды æмбыд картофтæ фехсын?
Дæу дæр фæфæнды адæттæ?!*

(«Æнафоны мæм мæ зонгæ телефонæй куыд æрбадзырдта»...)

Поэты бирæ, бир-бирæ фæрстытæ æндавынц: «Цымæ, цæмæн фæкæны 'фсæрмы Фыццаг мит?» («Фыццаг мит»); «Сæрбæрзондæй дæм ракасти дæ уарзон? Æндæримæ дæ фыдæнæн фæраст?»; «Цъæх уылæнтæн цытæ дзырд-

тай, цытæ?» («Æнæзонгæ сылгоймаджы фæдтæ»); «Зонд æмбары», // уд æнкъары:// нæу дын// фæндон// мæ уынд// Фæлæ зæрдæ// цæуылдæр// дарын...// Цымæ, // цæуыл?» («Æз дæ хъæумæ цæуын».) Æмæ се 'ппæты чи фæнымайдзæн? Стæй сæ цæмæн хъæуы нымайын?

Сæ кæсгæйæ мах та цæуыл фæдарæм нæ зæрдæ?

Нæ рæстæг сонт æмæ знæт у, дуне диссæгтæй – йедзаг. Бирæ цыдæртæн хинымæр дзурæн дæр нæй. Фæлæ сæ адæймаг хъуамæ æнкъара удæй, цæмæй царды цалхы бын ма смидæг уа, æрра дуджы къæхты бын фæндаджи сæрдæнтæ ма фæуа.

Уый – адæймаг. Ноджы поэт куы уай, уæд та дын царды риторикон фæрстытæй бынтондæр нал уыдзæнис æрæнцой. Гамлетау сæ лидздзынæ, фæлæ-иу уæддæр дæ разæй фæуыдзысты. Нæ дын дæтдзысты зæрдæнцой, сулафт. Зæрдæнизау сæ нæй фервæзæн.

Æмæ уыцы бирæ аскъуыддзагæнинаг фæрстытæ, зæрдæнцой чи нæ дæтты нæ поэтæн, уыцы фæрстытæй иу у:

*У цуæй-цу æцæгдзинад зын зæгъæн,
Æндæра 'ргомай бирæтæн зæгъин:
Йæ гуыбынмæ дæр чи не 'ххæссы бæхæн,
Цæмæн ивазы саргъмæ уый йæхи?!*

(«Перас»)

Авторæн йæ фарсты ис йæ дзуапп. Цæмæн у «æцæгдзинад зын зæгъæн?» Ау, йæ ном йæ уæлæ куы ис – «æцæгдзинад», дуне ууыл куы лæууы, уæд цæмæн сси ахæм зын дзурæн? Адæм тæрсын райдыдтой йе скойæ, фæлæ поэт æргом йæ зæгъынæй цæмæн тæрсы, цæмæн кæны дæлгоммæ ныхас?

Уымæн æмæ куйты – смудджыты, рæйджыты, хæцджыты рæстæджы алкæмæн йæ сæр йæ кой вæййы. Дæ алы рæстдзинадæй дæр кæйдæр уæлфадыл æнæфæлæуæгæ нæ фæуыдзынæ. Рагон нидерландаг философ Эразм Роттердамский цæйау загъта: «Лишь одним дуракам даровано меньше говорить правду, никого не оскорбляя».¹

Камалмæ, «йæ гуыбынмæ дæр чи не 'ххæссы бæхæн»,

¹ Роттердамский Эразм. Философские произведения. – М., 1986. – 136 ф.

афтæмæй саргъмæ йæхи чи ивазы, уыдон уæддæр фæхæрам сты, рæстдзинад кæй загъта, уый тыххæй. Фæлæ сæйраг уый нæу. Ныртæккæ махæн сæйраг у, уыцы рæстдзинад нын аивадон амæлтты фæрцы нæ разы нывæфтыдæй кæй æрæвæрдта, уый.

Камал йæхæдæг кæддæриддæр æххæстис æмæ æххæссы саргъмæ. Дзырдфæразон у царды дæр, поэзийы дæр. Дзурæг раст куы уа, уæд рæстдзинады ныхмæ нæй лæууæн. Фидаугæ дæр ыл уымæн кæны рæстдзинад дзурын. Стæй сæрыстыр (уæлбикъон нæ), барджын ныхас. Пабло Нерудайæ зæгъы:

*Æмрæстæджы æмсагъæс кодтай мемæ.
Мæ цæстыты раз самадтай дæ галуан –
Поэзийы,
Рæстдзинады цъæх галуан,
Æмæ дæ зæрдæ
Асхъудта
Йæ рындзæй...*

(«Поэты зæрдæ»)

Кæнæ зæххы къори цыма Стыр Хуыцау нæ, фæлæ Ходы фырт сфæлдыста, уыйау уыцы ныфсхаст, уыцы барджынæй зæгъы, растдæр зæгъгæйæ та нын уырнын кæны йе 'ргомдзырдæй, «хурмæ комкоммæ кæсгæйæ», йæ цæстытæн кæй нæ тæрсы. «Тæлфы зæххы къори» йæ риуы. Йæ цин дæр уый у, йæ хъыг дæр. Æгæрыстæмæй нал фæзоны: йæ зæрдæ æмæ зæххы къорийæ чи кæцы у йæ риуы.

Стыр ныхас у? Дзырд дæр ыл нæй, – тынг стыр æмæ схъæл ныхас у, фæлæ поэт иугæр адæмæй кæм у («О, адæм! Уе 'хсæн дæн чысыл, фæлæ сымахæй кæм дæн...»), уым ын æууæндæм йæ ныхасыл. Уымæн æмæ нæ уырны, – лирикон хъайтаримæ нæ цæст замантыл фæлтæргай хæсгæ, – цы генитæ фæтох кодтой, сæ удтæй арт чи фæцагъта, уыдон кæд сау маеры хуыссынц, уæддæр кæй кæсынц адæмы цæстытæй. Иннæ генитæ та авдæнты хуыссынц – «æнусондзинады æвдисæн».

Æмæ иугæр афтæ у, уæд ын æууæндæм йе схъæл, фæлæ зæрдæйы арфæй цæугæ дзырдыл дæр. Йæхи нын кæй уар-

зын кæны, зæхмæ нæм, мадмæ кæсæгау, кæсынмæ кæй
сиды, уый тыххæй йын нæ дызæрдыг кæнæм йæ ныхасыл:

*Æз
Зæххы къори мæ армыдзыхмæ райстон.
Судзы мын мæ къух.
Фæлæ мын у æхсызгон:
Уадз макуы,
Макуы ысуæд уазал!
Уадз макуы ахуыссæд нæ зæххыл
Цардамонды зынг!
Адæм!
Афтæ тынг уæ уарзын,
Æмæ, цу поэты загъдау,
Арвæй уе 'хсæн
Байтындзин
Мæ риу!
Афтæ тынг уæ уарзын,
Æмæ мæнæ
Ацы рæнхъытæ фысгæйæ
Сусæггæй кæуын...
(«О, адæм!»)*

Куыд ма загътам, афтæмæй раст уыцы сусæг сæтты адæй-
маджы зæрдæ. Цы дзуры, уыдон нæ фылдæр уыцы сусæг
куыдæй уырнынц. Уый, уæлдайдæр, сусæг кæй у, уый тых-
хæй банкъусы зæрдæйы нуæрттæ. Зæгъæн ис, Камалы по-
эзи бирæ бæрцæй æмбулы, мах зæгъын кæмæй æфсæрмы
кæнæм, ома уый цы у, исчи мыл куы фæхуда, уыдæттæ уый,
йæхиимæ дзурагау, кæй фæкæны, æмæ сæ æвиппайды
ацахсæм – сабыр ныхасмæ хъус æмхицдæр у.

«Создавать осетинскую лирику по образам мировой по-
эзии – дело ненадежное, народ не впитает в себя ничего
такого, что так или иначе не связано с его традициями, с
его духовным опытом»,¹ – бæлвырд кодта Тедеты Рюрик,
фæлæ нын Камал йæ поэзийæ æвдисы, дунеон поэзийы
авналæнтæ нын æцæгæлон кæй не сты æмæ нæ адæмы
зæрдæты кæй уадзынц рухс фæд.

¹ Т е д е т ы Р. К. Осетинская советская поэзия. – Цхинвал, 1975. – 239 ф.

Хъыгагæн (æви амондæн?) поэт арæх нæ фыссы. Чи зоны, растдæр уайд – арæх нæ мыхуыр кæны, куы зæгъиккам, уæд. Чи зоны. Йæхицæй дарддæр кæй бон у зæгъын, цас фыссы æмæ цы фыссы, уый.

Йæхæдæг, арæх нал фыссыс, зæгъгæ йын чи уайдзæф кæны, уыдонæн йæ ног æмдзæвгæтæй иуы ахæм дзуап радта:

*Дыргъ зæгъай, халсар – тонгæ у рæгъæдæй...
Фæлтау цæрдудæй сау зындонмæ бафтон,
Цæйнæфæлтау фæзмон мæхи мæхæдæг –
Фыдмыггаг хъуг йæхи куыд дæйа, афтæ.¹*
(«Арæх нал фыссыс»)

Уый дæр аивадон амал у.

Загътам, Камал арæх кæй пайда кæны верлибрæй. Фæлæ йын рифмæгонд классикон æмдзæвгæйы хуыз дæр æцæгæлон нæу. Уæд æй фæхъæуы рифмæтæ аразыны сæр. Æцæг сын алчи иухуызон нæ кад кæны. Къоста дзырдта: «Я не говорю о рифме – она имеет второстепенное значение, хотя и является главным техническим затруднением для поэтов при разработке серьезной темы».²

Рифмæйыл дзургæйæ Виктор Шкловский та барон Розены уац æрымысыд, уымæн æмæ йæ хъуыды уыд: «Последним убежищем рифмы будет застольная песня или, наверное, дамский альбом!»³ Фысгæ та, дам, æй ныккодта Пушкины хъуыдыйæ æмæ йæ ныммыхуыр кодта уый журнал «Современник»-ы.

Маяковский хъуыды æндæрхуызон уыд: «Может быть, можно оставить незарифмованной? Нельзя. Почему? Потому что без рифмы (понимая рифму широко) стих рассыплется.

Рифма возвращает вас к предыдущей строке, заставляет вспомнить ее, заставляет все строки, оформляющие одну мысль, держаться вместе».⁴

¹ Мах дуг, 1998. – №7. – 7 ф.

² Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974. – 272 ф.

³ Шкловский Виктор. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974. – 90 ф.

⁴ Маяковский Владимир. Собр. соч. в 12 т. Т. 11. – М., 1978. – 259 ф.

Æмæ Камал рифмæтæ куы фæаразы, уæд сæ скæны адæмы хуызæн. Уымæн хъæуы хорз фæлтæрддзинад, стæй, кæй зæгъын æй хъæуы, курдиат. Афтæ зæгъын хъæуы йæ æнæнхъæлæджы метафорæтæ, эпитеттæ, абарстытæ æмæ бира æндæр поэтикон амæлттæй.

Ноджыдæр ма иу аивадон амалы тыххæй.

Йæ чингуыты сæртæм-ма йын уæ хъус æрдарут – «Бонвæрнон», «Цæхх æмæ кæрдзын», «Кæмдæр ирон лæппутæ зарынц», «Кар», «Ном», «Равг», «Æрттигъ» «Мыртæ». Сæ фыццаг чиныг – æмдзæвгæты иумæйаг æмбырдгонд «Бонвæрнон» стъалыйы номæй рахонын Хуыгаты Сергей, Джыккайты Шамил æмæ Ходы Камалæй фыццаг кæй сæрмæ æрцыд, уымæй афæрсыны фадат мын куыд никуы вæййы, фæлæ, ироны аразын цы хъæуы, ууыл-иу куы лæууид, уæд нæм не Скæнæг дæр мидбылхудгæ хæлæг кæнид.

Аив дзырд у – «Бонвæрнон», сæууон стъалыйы ном. Чиныджы уацмыстæ йæм исты бархъомыс куы дарой, уæд ма дæ хуыздæр цы хъæуы. Уæлдайдæр, поэзийы чиныгæн. Иу цыбыр дзырд. Æрттивгæ.

Фæлæ, цымæ, чиныджы ном Камалæй рацыдаид? Уый-фæстæ йæ ‘мбырдгæндты нæмттæ æгæр дæргътæ рауадысты – «Цæхх æмæ кæрдзын» (æртæ дзырдæй), «Кæмдæр ирон лæппутæ зарынц» (цыппар дзырдæй), фæлæ сты поэтикон, æмбæлынд зæрдæйыл. Уæддæр поэт даргъ нæмттыл систа йæ къух æмæ йæ ‘мбырдгæндтæн фæдæтты, цас гæнæн ис, уыйбæрц цыбырдæр нæмттæ – «Кар», «Ном», «Равг», «Мыртæ».

Къостамæ 1939-æм азы уыцы аивадон амал фæхатыд Нигер.¹ Æмæ, æцæгдæр, æркæсæм-ма йын йæ уацмысты нæмттæм: «Ныстуан», «Сагъæс», «Ныфс», «Азар», «Фесæф!», «Зонын», «Тæхуды», «Хæрзбон», «Ракæс!», «Салдат», «Додой», «Ахуыр», «Салам», «Хетæг» æмæ цас æмæ цас сты.

Æз афтæ нæ зæгъын, дыууæ кæнæ фылдæр дзырдтæй куы уа ном, уæд аппараинаг у. Къостайы «Ирон фæндыр» дыууæ дзырдæй конд у, æмæ ма нæ куы уайд ахæм чингуытæ. Хъуыддаг уый мидæг и, æмæ адæм бæндæнæн йæ даргъ æвзарынц, дзырдæн – йæ цыбыр. Æмæ уый Камалæн амонын нæ хъæуы. Уæлдайдæр, цардæй аивадон дуне аразынæн.

¹ Н и г е р. Уацмысты æххæст æмбырдгонд 3 т. Т. 3. – Дзæуджыхъæу, 1968. – 260 ф.

АИВАДОН ДУНЕ УÆРÆХ КÆНЫН

1

«Иуырдаем симын чи сарæхст, уый иннæрдæм дæр асим-дзæнис», – зæгъы иу æмбисонд. Æмæ раст у. Литературæйы кæцыдæр жанры, кæсаг йæхи доны куыд хата, афтæ чи ленчытæ кæны, уый йæ курдиат æндæр жанры дæр ахæссы. Бирæ фысджытæ уыцы иу рæстæджы уæхскуæзæй уымæн фæкусынц литературæйы алы жанрты – йæхимæ сæ фелвасы поэзи, прозæ, драматурги, критикæ, тæлмац кæнын...

Уыцы хъуыддаг хорз у æви æвзæр, уый æндæр дзуринаг у, бирæтæн, чи зоны, дзырддаг дæр, фæлæ иуæй-иу фысджытæн сæ дзуринагтæ раргом кæнынаен иу кæнæ иннæ жанр кæд къуындæг разыны, уæд æндæр жанры та сæхи фæхатынц сæрибарæй, ома алы жанрæн дæр сын ваййы сæхи дзуринагтæ.

Камалæн нæ ныхасы райдайæны газет «Северная Осетия»-йы¹ цы интервьюйы кой скодтам, уым афтæ уый тыххæй зæгъы: «Многие планы, особенно касающиеся прозы, не сбылись, остались полусделанными, потому что очень много времени отнимает общественная деятельность, что тоже важно», – стæй фæстæдæр хуымæтæджы нæ ахызт Шекспир æмæ йæ пьесæтæ «Отелло», «Макбет», «Гамлет», «Кориолан» æмæ Дантейы зындгонд кадæг «Божественная комедия»-йы коймæ.

Дыууæ жанры дæр, – поэзи æмæ драматурги, – йæ зæрдæмæ сты æввахс, æмæ сæ равдыста йæ хъару, йæ курдиаты тых. Йæ поэзийыл нæм уыд ныхас, фæлæ нырмæ драматургийæ рухс федтой йæ уацмыстæй æртæ: аргъау «Æнахуыр хæйрæг»,² комеди «Райсом кусгæ бон нæу?»³,

¹ Северная Осетия, 2001. – Хурхæтæны мæйы 2-аг бон.

² Ногдзау, 1988. – №6; 1989. – №1.

³ Фидиуæг, 1988. – № 10.

«Рухсанæ»,¹ æмæ аив нæ уайд, Камалы сфæлдыстадыл дзургæйæ, уыдоны иувæрсты ахизын.

Камал, куыд поэт, афтæ, сæйраджы-сæйраг, лирик у, фæлæ йын йæ драматургийы уынæм йæ эпикон хъуыдыкæнынад, сюжеттæ, фæлгонцтæ аразын, аивадон æгъдауæй сæ рæзын кæнын æмæ, йæ разы цы проблемæ æрæвæры, уый драматургийы фæлгæтты драмон амæлтты руаджы куыд скъуыддзаг кæны, æппæт уыдæттæ.

Камал æппæты фыццаг адæмы рæгъмæ цы драмон уацмыс рахаста, Республикæ Цæгат Ирыстон–Аланийы сабиты театр «Саби» спектакль кæмæ гæсгæ сæвæрдта, уый у аргъау «Æнахуыр хæйрæг» (ныффыста йæ поэт Кокайты Тотрадзимæ). Фæлæ ирон чысыл чыныгкæсджытæн уый йæ фыццаг уацмыс нæу. Уæдмæ дæр æй зыдтой иукъорд аив æмдзæвгæйæ. Ходы фырт кæд стæм хатт æрæвналы сабиты дунейы рудзынгæй бакæсынмæ, уæддæр йæ бон бавæййы сабийы зæрдæ фенын. Æгæрыстæмæй, дидактикон æмдзæвгæтæ дæр афтæ ныззилы, сабийæн сæ ахæм æнæнхъæлæджы хъуыды февзæрын кæны, æмæ стыр чыныгкæсæджы дæр асайы йæ фæдыл. Уый тыххæй сæ бирæтæ систы хрестоматион.

Мæнæ сæ иу:

*Цæй райдзаст у нæ бæстæ,
Йæ ном – бæрзонд.
Æнæкæрон – йæ хæрзтæ,
Бæрзонд – йæ зонд.*

*Цæй райдзаст у нæ бæстæ,
Нæргæ – йæ кад.
Раст гауызтау – йæ фæзтæ,
Йæ зæхх – бæркад.*

*Цæй райдзаст у нæ бæстæ,
Зæрондæн – кад,
Цæхæрцæст у йæ кæстæр,
Йæ зæхх – йæ мад.²*

(Цин»)

¹ Мах дуг, 1995. – №№ 1, 2.

² А й л а р т ы З а р æ. Ирон æвзаджы чыныг 2-аг къласæн. – Дзæуджыхъæу, 1996. – 157–158 ф.

Цыма бынтон хуымæтæг рæнхъытæй быд хуымæтæг æмдзæвгæ у. Фæлæ йæ уацмысы æмбæхст поэтикон аивтæ кæнынц сæхион – уæдæ, строфайон анафорæ, зæгъай («Цæй райдзаст у нæ бæстæ», у риторикон фæхъæр дæр; стæй æмдзæвгæ сæйраджы фыст у уыцы поэтикон амалæй; уæдæ – мидрифмæ («бæрзонд – йæ зонд»); уæдæ – абарст («Раст гауызтау – йæ фæзтæ»), фæлæ зæрдæ иууыл тынгдæр æлхæны, йæ бæстæйы иууыл хуыздæр цы ис, иууыл райдзастдæр цæй тыххæй у, уыцы хъуыды: «Цæхæрцæст у йæ кæстæр, Йæ зæхх – йæ мад».

Ахæм хуызы йæ зæгъы, цыма зондæй нæ цæуы, цыма уацмыс ууыл амад нæу, фæлæ уайтагъд хъуыдыйы аззайы, мыхуыраæвæрдæу, æмæ базонæм, поэты уыйбæрц æппæлдтыты сæр цæмæн хъуыд – йæ зæхх мады уарзтæй чи уарзы, уый цæхæрцæст у, цæхæрцæст кæстæртæн, ай-гъайдæр, йæ бæстæ райдзастдæр у, бæрзонддæр, бæркадджындæр.

Æмæ, уæдæ, ирон кæстæртæн иууылдæр сæ зæхх цæмæннæ хъуамæ уа сæ мад?

Уый у æмдзæвгæйы сæйраг аивадон рахæцæн.

Чысыл чиныгкæсджыты зæрдæтæ ссардта йæ аив радзырд «Гамо»-йæ дæр.

Рæзинаджы удыхъæд афтæ чи зоны, уый йын хъуамæ фæлдиса, кæуыл ахуыр кæна цæрын, кусын, æцæг Адæймаг цæмæй суа, ахæм уацмыстæ. Æмæ уыдонæй, уыцы Сфæлдисджытæй иу у Ходы Камал. Сабитæ сыгъдæгзæрдæ, æппæтхъом уæвын кæуыл ахуыр кæнынц, уыдонмæ хауы Кокайты Тотрадзимæ сæ пьесæ «Æнахуыр хæйрæг».

Нигер æнæнхъæлæджы нæ дзырдта: «Æз цæуын, æвзаджы æппæт дæснытæ цы 'рттиваг галуантæ сарæзтой, уыдонæй æмæ мæхицæн аразын халагъуд поэзийы æвидийгæ суадоны цур. Уыцы суадонæн йæ ном у «Адæмон сфæлдыстад»¹.

Поэт йе стыр фæллоуæн уым ссардта æцæг æнцой, æмæ уый хуымæтæджы нæ уыд. Адæм цæргæ-цæрæнбонты сæ зонды фарн, сæ зæрдæйы хъарм, сæ уды цæхæр фæвæрдтой се сфæлдыстады. Æнусты зонд æмæ фæлтæрддзинадæй рæдийæн нæй. Нигер, стæй йæм аивады бирæ дæснытæ уымæн здæхтой æмæ здахынц се 'ргом.

¹ Н и г е р. Уацмысты æххæст æмбырдгонд, 3 т. Т. 3. – Дзæуджыхъæу, 1968. – 592 ф.

Æцæг дзы алчи уыцы иухуызон аивæй нæ фæзоны спай-да кæнын. Уымæ гæсгæ, фольклор цы уацмысты бындур свæййы, уыдон иууыл нæ сæмбæлынц чиныгкæсджыты зæрдæтыл. Мæнмæ гæсгæ, йæ сæйраг аххосæгтæй иу у, адæмон сфæлдыстадæй сæ бон сæхи атонын кæй нæ бавæййы, уый.

Нæ литературæйы райдайæны поэттæ ацархайдтой, – суанг Нигер дæр, – цæмæй нарты алæмæтон кадджытæ сæхи æрмдзæфæй рахастаиккой адæмы размæ, фæлæ нæдæр – сæ зонындзинæдтæ, нæдæр – сæ фæлтæрддзинад, нæдæр сын сæ курдиат феххуыс уымæн. Сæ бон нæ ба-цис адæмы æрхуыдыйы сæрты ахизын: дзулæй бирæ хæринæгтæ саразæн ис, фæлæ йын йæ бакаст раив-баив кæнынæй йæ гъæд нæ фæхуыздæр кæндзынæ.

Фольклоры бындурыл бирæ уацмыстæ ис фæлдисæн, фæлæ уый – бындурыл, фыссæг та хæсджын у – чиныг-кæсæгæн зæгъа ног хъуыды, уæдмæ чи нæма уыдис, ахæм. Аивадон уацмысы тых уым ис.

Æмæ «Æнахуыр хæйрæджы» автортæ бацагуырдтой уы-цы раст, æнтысты фæндаг, сæ аргъау сфæлдисынмæ куы æрæвнæлдтой, уæд. Æмæ хорз бакодтой.

Аргъауы сюжет æдде бакæсгæйæ цыма хуымæтæг у. Фæлæ уый – æдде бакæсгæйæ. Æнæуый, уацмыс ахæм арæхст-джын, ахæм ирд деталтæй быд у, æмæ адæймаджы сайы йæ фæдыл. Цымыдис æй кæны хъуыддæгты рæзтмæ. Иу цауæй иннæ цаумæ сцымыдис вæййы – уæддæр, цауыл, цауыл ахицæн уыдзæнис мæгуыр лæджы сусæг тох йæ фæстæмæзæвæтджын, кадмондаг æмкъай æмæ кæрæф æлдаримæ. Æмæ йын уыцы хъуыддæджы æххуыс кæны æнахуыр хæйрæг. Адæмон аргъауы зæрдæхæлар дæлимон мæгуыр лæгæн цы хæрзтæ кæны, цæмæй фæрныг цардыл фæхæст уа, уый тыххæй йын йæ къухы цы лæвæрттæ баф-тауы – сыгъзæрин æхцатæ ссæн æрмгуырой; сыгъзæринтæ чи згъæлдта, уыцы байраг; сæ баст райхалæн кæмæн нæ уыд, уыцы диссаджы уисты куырис æмæ, йæ къæрмаг сисæн кæмæн нæ уыд, уыцы алæмæты куырис – чысыл сабиты дисы æфтауынц, сæ фæдыл сæ сайынц, æмæ аф-тæмæй уацмысы композици карзæй-карздæр кæны, йæ сюжет – цымыдисонæй-цымыдисондæр.

Фæлæ пьесæйы змæлд, йæ архайд цырынгæнджытæ

æрмæст уыдон не сты. Литературæйы ацы жанр, драматурги, иувæрсон архайд нæ уарзы, цард алывæрсонæй хъуамæ зына. Æмæ «Æнахуыр хæйрæг» цæмæй зæрдæмæдзæугæдæр уа, уый тыххæй магуыр лæджы хъуыддæгты рæзтимæ уынæм, кæрæф æлдарау, зынафсис бирæгъ æмæ тæрхъусы æхсæн удуæлдай ахастытæ куыд карзæй-карздæр кæнынц, æнæ ныллыггæнгæ сын куыднæуал ис, уый.

Тæрхъус æнахуыр хæйрæджы лæвар гамхуды фæрцы кæй схъæбатыр, зыд бирæгъыл кæй тых кæны йæ зонд æмæ йæ худы фæрцы, уацмысы уыцы бынæттæ сæ афыст æмæ тæрхъусы цыргъзонды фæрцы æлхæнынц зæрдæ:

Б и р æ г ь. Мæнæ мæм куыдтæ уæнды! *(Йæхи йыл ныццавта. Тæрхъус æваст æрбадæлдзæх. Бирæгъ хæлиудзыхæй аздад.)* И? Цы фæци, цы? Зæххы скъуыды ныххаудта? *(Залмæ.)* Сымахæй дæр æй ничи федта?

Т æ р х ь у с *(фæзынди. Бирæгъмæ фæстæрдыгæй фæхæпп ласта).* Хæпп!

Бирæгъ фæтарсти, стæй та йыл йæхи ныццавта.

Опп, Бигъола! *(Æрбайсæфт та.)*

Б и р æ г ь. Оу, мæнæ хæйрæг!

Фæзынди зæххы скъуыдæй Хæйрæг.

Х æ й р æ г. Дзырдтай мæм?

Б и р æ г ь *(хæлиудзыхæй аздад).* Ды та ма чи дæ? Кæцы дæ? *(Йæхи йыл ныццавта.)*

Хæйрæг æрбатар.

Т æ р х ь у с *(фæзынд та Бирæгъы чъылдыммæ).* Гъей, хæрзконд, нæма бафæлладтæ гæппытæ кæнынæй?

Б и р æ г ь *(залмæ).* Йарæби, ай фын уайд, æмæ фын дæр куыд у? Кæд ма исты зонын, уæд ай мæ фæндыр у, фарон æй мæ гуырæнбоны самал кодтон фыййæутты уæтæры. *(Æрцагъта дзы. Тæрхъус æркафыд.)*

Т æ р х ъ у с. Цы хорз цæгъдыс. (*Кафы.*) Опп-опп-опп! Иуыр-
дæм дæр – опп, иннæрдæм дæр – опп!¹

Зынгæ балхъайраг поэт Хъайсын Кулиев йæ хуыздæр
æмдзæвгæтæй иуы зæгъы:

*Мила мне в сильных слабость, в слабых – сила.
Гром грохотал, раздув свои меха.
Могучий дуб гроза не повалила,
Но выдержала бурю и ольха.*

*И вот теперь, когда проплыли тучи,
Простая песнь с моих слетает губ,
В которой славлю я не дуб могучий,
А слабую ольху, стоявшую, как дуб.²*

(«Мила мне в сильных слабость,

в слабых – сила...»,

Н. Гребневы тæлмац.)

Уыцы зæрдæйыуаг – тыхджынæн йæ лæмæгъдзинад,
æдыхæн йæ тых уарзын – адæймагæн, стырæй уа, чы-
сылæй, йæ туджы ис. Æмæ аргъауы ацы таг сабиты зæр-
дæтæм ноджы хæстæгдæр кæны уацмыс.

Пьесæйы конфликт карздæр кæныны хос у, суанг
хæйрæджы зæрдæ кæй гæвзыкдзинадæй ныккæрзыдта,
уыцы магуыр лæджы ус йе ‘мкъай æмæ йæ хæдзармæ
кæсыны бæсты фæрсмæкаст кæй у, сæхи цард банывыл
кæнын æй кæй не ‘ндавы, фæлæ йæ кой æлдар кæй у, уыцы
хъуыддаг. Æгæрыстæмæй, йæ астæу йе ‘мкъайы куырæт
хуыйынмæ дæр нæ тасы. Лæг æй уайдзæфгæнгæ уымæн
æлгъиты: «Уастæн, Хуыцауы фæндæй дæ къухтæ ахус уой,
не ‘фсин. Мæ куырæт мын куы асынк кодтаис, уæд цыма
дæ сиынсæртæ атадаиккой!!

Ус æрбацыд.

У с. Дæ мард дын дзы атухæнт уыцы куырæты, куына
мæ атайын кæнай!

¹ Ногдзау, 1988. – №6. – 20 ф.

² Кулиев Кайсын. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1987. – 278 ф.

Л æ г. Хъаст кодта, хъыллист кодта... Æмæ хъæдмæ бæгънæгæй фæцæуынц?

У с. Хъæдæй дын дæ мард æрласæнт... бæгънæгæй...

Л æ г (*сулæфыд*). Бæргæ, бæргæ! Уыциуæй дæ фервæзин. Фæлæ, ехх, ахæм амонд кæмæ хауы!

У с. Дæ дзæнгæда фæуадз, фæлæ ацу æмæ уæртæ де 'лдары кæртмæ иу суджы æргъом баппар.

Л æ г. Æлдариуæг дæ ма уæд!

У с. Кæд нæм йæ дзæбæх цæстæй ракасид.

Халон та суасыд.

Л æ г. Уастæн дын дæ цæстытæ халон акъаха, кæд æдзухæй дæр æлдары кой де 'взагыл цы дарыс?!

У с. Æлдар лæг у! Куы рацæйцæуы!.. (*Фæзмы йæ.*)

Л æ г. Гъемæ йын мæрдты бындзсурæгæй фæхæт!

У с. Ды та... хæрæгæй! Æлдарæн, дам, йæ хæрæгæн дæр сыгъзæрин саргъ вæййы! Дæ зæронд куырæт сыгъзæрин саргъæй куы раивай... (*Ацыд.*)¹

Адæймаг ахъуыды кæндзæнис, мулкæй дарддæр æй ницы æндавы, фæлæ уый раст нæу. Сыгъзæринтæ чи калы, уыцы æрмгуырой сæм куы бафты, уæд бынтон раргом вæййы, сылгоймаг дзæгъæлкъах кæй у, уый: «Ракув, æлдар, дæ фæхъхъау фæуæд не 'рмгуырой», – лæгъстæ кæны кæрæф æлдарæн, æмæ йын, сæ цард нывыл кæмæй уайд, уыцы æрмгуырой æцæг йæ разæй скодта.

Уацмысы райдайæн зæрдыл æрлæууын кæны Кочысаты Розæйы зындгонд комеди «Гæды лæг» (æнæуи – «Нæ пъырыстыф сæрра»). Розæмæ мæгуыр уаты «Мызылон даргъ æндахæй хуыйы уæфстæ» æмæ 'лгыты йе 'мкъай Умарханы, додой кæны йæ уавæрыл: «Исчи дæ амара, уæвгæйæ та, ахæм лæджы, йæ хæдзары мæт чи нæ кæны! Райсом раджы сысты æмæ уымæй изæрма æгас хъæуыл дзæгъæлдзу чи кæны арахъдзуан. Тæхуды æмæ, йæ къона, йæ лæг дæр хæдзары мæт кæмæн æркæны! Цымæ, кæдмæ афтæмæй цæрдзынæн?»².

¹ Ногдзау, 1988. – №6. – 19 ф.

² Кочысаты Розæ. Рухсмæ бæлгæйæ. – Дзæуджыхъæу, 1960. – 16 ф.

Уыцы рæстæджы Умархан куы фæзыны, уæд хыл кæнынц ныхасæй, лæг хæдзары мæт кæй нæ кæны, саубонбаизæрмæ нозтдзуан кæй зилы, уый тыххæй.

«Æнахуыр хæйрæджы» та мæгуыр лæдджы хæдзары цур «лæг бады бæласы бын æмæ, йæхицæн заргæйæ, йæ куырæт æмпъузы», уымæ дзы нæ рох кæны йæ усы æлгъитын: «Уастæн, Хуыцауы фæндæй дæ къухтæ ахус уой, не ‘фсин. Мæ куырæт мын куы асынк кодтаис, уæд цыма дæ синымæртæ атадаиккой!» – æмæ афтæ дарддæр. Стæй ус куы фæзыны, уæд уыдон дæр хыл кæнынц дзыхæй.

Фæлæ дыууæ пьесæйы дæр уыцы æнгæс райдайæнтæ сты аивадон амал – адæймаджы уацмысмæ æркæсын кæныны хос, æмæ сæ разы цы хæс лæууы, уый æфты сæ къухы.

Æмткæй пьесæйы композици у бæстон куыст. Сюжеты рæзтимæ, сæ кæрæдзийæн æххуысгæнгæйæ, рæзынц, фæрсæй-фæрстæм дзы цы дыууæ таджы цауынц – мæгуыр лæг, йæ ус, хæйрæг, æлдар; стæй – тæрхъус, бирæгъ, хæйрæг – уыдон цымыдисон кæнынц сæ кæрæдзи. Уацмыс уыдоны фæрцы æрмæст хъæлдзæг уылæнтыл не ‘фтауы адæймаджы, фæлæ йын фадат дæтты, пьесæйы рæстдзинад кæй уæлахиз кæны, уый раст æмбарынæн. Стæй сиу ваййынц кульминацион бæрзæндыл.

Пьесæйы автортæ сæ дыууæ дæр драматургийы жанры ацы уацмысæй кæд ногдзаутæ уыдысты, уæддæр сын стыр æххуыс фæцис сæ поэтикон фæлтæрддзинад. Поэты фæлтæрд арм сын баххуыс кодта æвзаджы сыгъдæг, æлвæст диалогты фæрцы сæ хъуыдытæ æргом кæнынæн:

Х æ й р æ г. Хуыцауы хатырæй, дæ хъримаг кæдæм хæрыс?

Л æ г. Мæнмæ хъримаг куы уайд, уæд мæгуыр нæ уаин.

Х æ й р æ г. Уæдæ бирæгъы цæмæй тæрсын кодтай?

Л æ г. Сæнчы хæтæлæй. Гъа, фен æй. *(Дæтты йæм сæнк.)*

Х æ й р æ г *(худы)*. Уæдæ йæ хорз фæтæрсын кодтай...
Æдылы бирæгъ.

Л æ г. Цы ма йын акодтаин, исты архайын хъуыд дæ фервæзын кæнынæн.

Х æ й р æ г. Бузныг. Дæ хорздзинад мæ дæлдзæхы дæр æмæ уæлдзæхы дæр рох нæ уыдзæн.

Л æ г. Æмæ дæлдзæхы дæр вæййыс? (Кæсы йæм). Ай дыл къæдзил дæр куы ис? Хæйрæг ма уай?

Х æ й р æ г. Хæйрæгыл ма уæдæ сыкъатæ вæййы?

Л æ г. Уæууа, уанцон нæу?

Х æ й р æ г. Де 'ххуысы тыххæй дын фæуыдзынæн æртæ хорзы».¹

Камал æмæ Тотрадзæн та Хуыцау поэзийы фæстæ ракодта дыккаг хорз – сæ фыццаг пьесæйæ драматургимæ сæ фæндаг фæрæстмæ.

Ходы фырт йæ пьесæ «Райсом кусгæ бон нæу?»-ы та йæ хъару равдыста, комеди фыссынмæ, хъæлдзæг нывтæ аразынмæ куыд арæхсы, уымæй.

Поэт хъæлдзæг ныхæстæм куыд æмхиц у, уый кой ма нæм уыдис. Хатт сæ йæ «мæстæй» аивадон уацмыстæ дæр скæны, æмæ фæхудын кæны йæ бирæ чиныгкæсджыты.

Иу мæгуыр лæджы зæронд мæрдты хæйттæ налат сыхаг йæхи мæрдтæн куыд хæлар кодта, уый тыххæй кæсæм: «Фысым дæр æм исдуг æнæдзургæйæ мæстæлгъæдæй фæхъуыста, стæй йын æваст афтæ:

– Уæртæ ма ме скъæты иу зæронд хæрæг дæр и, æмæ æххæст уый дæр ныххæлар кæн дæ мæрдтæн!

Сыхаг хорзау нал фæци

– Уанцон нæу! Уанцон нæу! Тобæ зæгъ не Скæнæджы раз!..

– Ау, уæдæ утæппæт бæрæчет се 'ккæйтты хæсдзысты дæ мæрдтæ? – бадзырдта йæм мæгуыр лæг»².

Адæмы æрвылбонон ныхас, царды цыдмæ йæ бон лæмбынæг кæсын æмæ дунейæн характерон чи у, стæй нæ не 'рвылбоны хъуыддæгты чи хъæуы, уыдæттæн сæ фæхицæн æмæ сныв кæнынмæ дæсны кæй у, уый фæрцы арæхсы артисттæн хъæлдзæг монологтæ фыссынмæ.

Уыдон фылдæр ахудынæн вæййынц, фæлæ сын ис сæхи бæлвырд нысаниуæг, æмæ уый нæ хъæуы рох кæнын. Сæ иуы кæсæм, Ирыстоны зынгæ лæг XIX-æм æнусы кæрон, XX-æм æнусы райдайæны Дзæуджыхъæуы хицау Байаты Гаппойы табæт æппынфæстаг Германæй Ирыстонмæ куыд æрцæйластой, уый тыххæй: «Иу ран сæ Кæсæг-Бал-

¹ Ногдзау, 1988. – №6. – 22 ф.

² Мах дуг, 2000. – №1. – 9 ф.

хъары милицæ баурæдтой, ома сын сæ документтæм æр-
кæстытæ кæнæм. Фæстагмæ куыд рабæрæг, афтæмæй
мидхъуыддæгты министр дæр семæ уыди, Кæсæг-Балхъа-
ры мидхъуыддæгты министр. Æгæр бирæ сæ куы фæстиат
кодтой, уæд делегацийы хистæр Мецъаты Эдуард йæхи
нал баурæдта, рахызтис йæ машинæйæ æмæ сæм дзуры
(кæй зæгъын æй хъæуы, уырыссагау):

– Ребята, ну что вы пристали к нашим водителям, мы
же везем гроб первого мэра Владикавказа...

Ацы ныхæстæм Кæсæг-Балхъары мидхъуыддæгты ми-
нистр хæрдмæ фæхаудта æмæ удаистæй йæ дзыхыдзаг
фæхъæр кодта:

– Шаталов погиб?!»¹

Дзæуджыхъæуы уæды мэр Шаталовай зындгонддæр
ын ничи уыд.

Афтæмæй Камалæн царды цаутæй йæ бон у зæрдæ-
мæдзæугæ аивадон уацмыстæ аразын.

Уæдæ, пародийы дæсны хуымæтæджы нæу. Уыцы тæ-
ваг йæ лирикайыл кæй фæзыны, уыцы уацмыстæ йын
уæлдай зæрдæскъæф кæй ваййынц, уый дæр федтам, йæ
поззийыл дзургæйæ. Æмæ йын уыцы фæлтæрддзинад
феххуыс комеди фысгæйæ (сфæлдыстой йæ Бицъоты Гри-
шимæ).

Уацмысы тæккæ райдианы фыццаг нывæй æрмæст Ба-
лоттийы нозтмард, æввонгцард, кадуарзаг адæймаджы
удыхъæд нæ базонæм, фæлæ нын фергом ваййы, пьесæйы
æндæр хъайтартаг бирагтæй (Къелц, Мырзахъул, Ахбол)
чи цы маргъы мыггаг у, уый. Æмæ уыдон сты йæ афыст, йæ
арæзты фæрцы.

И.П. Эккерман И.В. Гетеимæ драмæйы тыххæй сæ ны-
хæстæй мысыд – стыр поэт дзырдта, зæгъгæ дзы алы
цау дæр йæхæдæг хъуамæ уа цыдæр æмæ æвдиса ноджы
ахсджиагдæр хъуыддаг.²

Балотти стъолы лагъзæй авджыдзаг куы сисы, агуывзæ
куы æрыдзаг кæны, куы аназы æмæ ныккæрзы, уæд ма
нын цы базониаг ваййы йæ миддуне, йæ «царды фило-
софи»: «Гъер дæ зæрдæйы фæндиаг мацы аууил! Дис-
саг сты, диссаг, ацы æфсинтæ! Гъер æз хæдзары хицау

¹ Мах дуг, 1999. – №9. – 155 ф.

² Э к к е р м а н И. П. Разговоры с Гете. – М., 1981. – 179 ф.

дæн. Уæдæ, бæрнон кусæг дæр дæн, ацы хъæуы Ахболы фæстæ – дыккаг лæг. Æмæ фæскуыст фæлладæй хъæмæ куы бацæуын, уæд мæ размæ рауай. Дыууæ удыхъоппайы кæрæдзи æмбарæнт, æндæр... (Йæ амонæн æнгуылдз йæ хурхыл æрбасæрфта.) Мæнæ афтæ цардзысты, мæнæ афтæ. Адонæн сæ гайкæтæ уартæ райдианы ныздухын фæхъæуы, бæргæ. Науæд де рагъмæ схиздысты æмæ ма дыл алы клиаузæтæ дæр фысдысты».¹

Цалдæр цыбыр хъуыдыйадæй уынаæм æрмæст Балоттийы миниуджытæ, йæ куыст, йæ удыхъæд нæ, фæлæ суанг йæ бинонты цард, йæ бæллицтæ дæр. Æмæ уацмысы уый алыхатт дæр фæдзуры, автор дзырдимæ, ссаргæ æрмæгимæ кусын, фæлгонц аразын, композици нывæндын, йæ зæгъинагтæ æргом кæнынмæ куыд арæхсы, æппæт уыдæттыл.

Драмон уацмысы архайдимæ уыдон æргом фæцæуынц бæстон ахъуыдыгонд, дæсны нывæст диалогты фæрцы. «Райсом кусгæ бон нæу?» та сæрæй-кæронмæ у ахæм диалогтæй:

«Б а л о т т и. Гъер махыл дæу хуызæттæ фæстæмæ хæцынц, æндæра... (Паузæ.) Æмæ, уæдæ, Бызыкконæн цы гæнгæ у, дæумæ гæсгæ?

К т ь е л ц. Ардæм æм фæдзурут æмæ йæ бафхæрут. Кæд ын сымах бон ницы у, уæд ын Мырзахъул схос кæндзæн. Хетæджыстæн!»²

Уыцы ныхас хъæусоветы «дыккаг лæг» Балотти æмæ галиу фæндæгтыл, æввонг фæллойыл хæст шофыр Къелцы «хсæн рауад, дыккагæн йæ «дард рейсы» йæ сыхаг Бызыккон йæ размæ кæй фæвæййы æмæ йын куы бырæттæ ракалы йæ размæ, куы та йын æхсæнтæ кæй асæххæтт кæны йæ фæдыл, уый тыххæй. Хъæстмæ йыл бацыд, æмæ, цыма æнæнхъæлæджы у, фæлæ дзырдæй-дзырдмæ, цауæй-цаумæ æргом кæнынц сæ кæрæдзиимæ æнгом баст хъуыддæгтæ:

«Б а л о т т и (цымыдисæй). Куыд у, куыд, Мырзахъул? Йæ чындзæхсæвæн, дам, Хъалмыхъы быдырæй хъæддаг галтæ стардта?

К т ь е л ц. Цавæр чындзæхсæвæн? Уæд æй мæнæй раздæр чи зонид?

¹ Фидиуæг, 1988. – №10. – 32 ф.

² Уый дæр уым, 33 ф.

Б а л о т т и. Раст ацы сахат Мырзахъулы минæвар Ахбол Езетханы хæдзары гаджидæуттæ уадзы.

Къелц (*зæрдиаггæй худы*). Хетæджыстæн, Мырзахъулаен Хуры чызджы куы дæттиккой, уæддæрыл бабылысчъылтæ кæнид, сымах та йын Ахболимæ Езетханы курут.

Б а л о т т и (*йæ рууы дзыппæй аивæй къам фелвæста, æркæсы йæм сусæггæй*). Хъус-ма, Къелц, Езетхан дæ дзыхы радавинаг нæу! Стæй йæ чызг Дидинæг хуры чызгæй цæмæй цауддæр у?

К ъ е л ц. Бæгуыдæр, Хуры чызгæй бæллиццагдæр у Дидинæг, фæлæ уый кой та цæмæн?..

Б а л о т т и (*ныр та уый худы*). Куыннæ дæ рахонон талынг адæймаг. Дæ хицау дæ тæккæ фындзы бын хъуыддæгтæ кæнæд æмæ мацы зон!

К ъ е л ц. Мырзахъул ме ‘вастæй хъуыддаг бакæна, уæд мард у а-лæппу!

Б а л о т т и. Уæдæ уæд мард дæ – Дидинæджы куры!

К ъ е л ц (*аджих, хорзау нал у*). Æмæ йæ мæнæн куы кувьрдта Мырзахъул.

Б а л о т т и (*йæ ныхæстæ йын ницæмæ дары*). Дыргъ-лæмарæнæй æцæг фесæфти спъирты цистернæ?»

Цыма цыбыр цæвиттон систем, фæлæ дзы цас хъæугæ «информаци» ис, æмæ иууылдæр æххуыс кæнынц уацмысы дарддæры рæстæн, фæлгонцты удыхъæд æргом кæнынæн, конфликты скарзæн. Гегель уымæн фыста, зæгъгæ, быцау æмæ тох кæм нæй, уым нæй драма¹. Уыдон та сты, пьесæ æцæг пьесæ цæмæйты свæййы, уыцы ахсджиаг аивадон амæлттæ. Æмæ ахæм аивадон амæлттæй Камал йæ уацмысты арæхстджын æмæ фæндвидарæй, хъуыддагзонгæйæ кæй фæпайда кæны, уый йын басгуыхы æнтысты хос.

Иугæр «Райсом кусгæ бон нæу?» комеди у, уæд дзы фембæлæн ис, ирон комедийæн, – кæд уыцы хъуыддаг, мæнмæ гæсгæ, бынтон бæллиццаг нæу, уæддæр, – характерон чи у, æрмæстдæр ахудынæн чи вæййы, ахæм деталтæ: УЦК-йы – усгурты цыбыр курсытæ; витамин «Г» – гонорар, ЧМК – чызджыты мини курсытæ æмæ æндæр АХВ-тыл – ас-

¹ Гегель Г. В. Ф. Эстетика в 4. Т. 3. – М., 1971. – 539 ф.

лам худты витаминтыл сæмбæлæм, фæлæ уыдон æрмæст-дæр сты, комеди цæмæй йæ жанры фæлгæттæй йæхи иуварс ма тона, уый тыххæй. Æнæуый та уацмыс фыст æрцыд стыр ахсджиаг хъуыдыйыл, йæ сæйраг æвæрццæг хъайтартæй иу, Ахболы загъдау – «алцæмæн æхцайæ балхæнæн нæй», уæлдайдæр, уарзондзинадæн. Хуры чызджы æмсæр Дидинаг йæ бирæ æнæбары, худæджы усгуртæн УЦК-йæ сæ удтæ уымæн уæлæнгай кæны: йæхи дарын, æгъдау чи нæ зоны, уымæн нырма æмбæлы йæхи схъомыл кæнын, стæй уыйфæстæ ахъуыды кæндзæнис бинонтæ æркæныныл.

Давын, сайын, тыхми, нуазын, козбау митæ адæймагæн кадгæнæг, дзыллæйы æхсæн æй нымайыны хос кæй никуы уыдысты æмæ уыдзысты, уый пьесæйы зыны хурæргомай, æмæ нын æрмæст ахудын, хъæлдзæг уылæнтыл ленк кæнынаен не сты, фæлæ зонд-зоныны хос дæр – уацмысы сæйраг хъуыды уый у.

Цардæн сæрфат чи нæ зоны, йæ тæнджытæм – æнцон-цауæнтæм ын чи тырны, уый, йæ удæн иууыл зынаргъдæр цы у – уарзт, æрмæст уымæй нæ акæны йæ къух йæ дзыхы, фæлæ, Балоттийау, йæ бынат сафы. Стæй æрмæст куысты бынат нæ, фæлæ адæмы æхсæн адæймагау адæймаджы бынат.

Уый у пьесæйы сæйраг хъуыды, разынд ирдæй, зæрдæйыл куыд æмбæла, ахæмæй.

Фæлæ уæддæр Ходы Камалы иууыл цымыдисондæр, сæйрагдæр драмон уацмыс у йæ поэтикон алайнаг трагеди «Рухсанæ». Ныффыста йæ Расинмæ гæсгæ.

Жан Расин цард XVII-æм æнусы (1639–1699) æмæ францаг драматургийы йæ фæд сæйраджы ныууагъта йæ трагедитæ «Британик», «Береника», «Митридат» æмæ, «Рухсанæ» кæмæй райгуырд, йæ уыцы уацмыс «Федра»-йæ. Йæ хъусдард ын сæхимæ тынгдæр здæхтой адæймаджы æгъатырдзинад æмæ уый цъысымы бахауæг удуæлдæйтты æхсæн карзæй-карздæргæнæг конфликттæ. Йæ цæстæнгасæй иуварс нæ аздадысты хæрзæгъдау хъуыддæгтæ, стæй, адæймаджы уды сæ кæрæдзийы хурхытæм дæндагæй куыд бавналынц, адæймаг адæймаг цæмæй у, уыцы хæрзвæтк æмæ йæ æрра монцтæ.

Йæ дуджы дзы францаг фыссæг, афористон публицис-

тикайы дæсны Жан де Лабрюер уымæн загъта: «Корнель нас подчиняет своим характерам, своим идеям. Расин роднит их с нашими. Тот рисует людей такими, какими они должны быть, этот – такими, какие они есть... Один возвышает, давит, господствует, учит; другой нравится, волнует, трогает. Все, что есть в разуме наиболее прекрасного, наиболее благородного, наиболее возвышенного, – это область первого: все, что есть в страсти наиболее нежного, наиболее тонкого – область другого. У того – изречения, правила, наставления; у этого – чувства. Корнель наиболее занят мыслью, пьесы Расина волнуют. Корнель поучителен, Расин человечен, один подражал Софоклу, второй более обязан Еврипиду».¹

Расин «Федра» ныффыста Еврипиды «Ипполит»-мæ гæсгæ. Уыцы сюжетыл – лæппу æмæ фыдыусы æхсæн æнауаг, ома чи не ‘мбæлы, ахæм ахастытыл иу æмæ дыууæ аивадон уацмысы не ‘рцыди нывæст, фæлæ сæ фылдæры бон нæ бавæййы сæхи раздæры сюжетæй атонын.

Расин æнаккаг мийыл нымадта, Ипполит йæ дыккаг мадæн тыхми кæй кæны, уый. Йæ трагедийы йæ хъайтарты ахæм æлгъаг митæй кæй ссæрибар кодта, уымæй сæрыстыр уыд: «Я даже постарался сделать ее менее отталкивающей, чем в трагедиях древних, где она сама решается выступить обвинительницей Ипполита. Я считал, что в клевете есть нечто слишком низкое, слишком злодейское, чтобы вложить ее в уста царственной особы, которая во всем прочем наделена чувствами столь благородными и столь добродетельными. Эта низость показалась мне более подобающей кормилице, у которой могли быть более рабские склонности и которая все же выдвигает это ложное обвинение лишь для того, чтобы спасти жизнь и честь госпожи».²

Искæуыл, уæлдайдæр, уарзон адæймагыл дамтæ мысын æнаесæрмæхæссинаг ми у. Дам-думтæ комдзоджы фос сты. Адæм маенгæй нæ акæнынц – æхсаргард бирæты сафы, фæлæ уæддæр хахуыр æвзагæн фылдæр æнтысы; уымæн æмæ, цалынмæ зондджынтæ рæстдзинад фæвза-

¹ Зарубежная литература XVII–XVIII вв. – М., 1982. – 96 ф.

² Уый дæр уым, 97 ф.

рынц, уæдмæ æвзаг хурх ачъепп кæны. Зондджын лæг дам-думтæ уымæн нæ хæссы йæ сæрмæ.

Камал дæр дзы бахызта Рухсанæйы. Æмæ раст бакод-та. Дæ уацмысы хъайтарæн аргъ кæнын хъуамæ фæразай. Стæй йæ кæнай уарзгæ дæр. Брытъиаты Елбыздыхъо, «Амыран»-ыл кусгæйæ, йæ уарзон Хъазыбегты Олгъæмæ æнæнхъæлæджы нæ фыста: «Я боюсь забыть тебя. Твой образ двойтся с другим, который становится мне так же дорогим, как твой, и в этот другой образ я начинаю безумно влюбляться. Не бойся, однако, этот другой образ – образ героини моей драмы. Только!» – Стæй фæстæдæр зæгъы: «Продумаешь все, переживешь так, что порою дух захватывает, слезы навертываются, бледнеешь (испугавшись за героя своего: я пережил это на самом деле и увидел в это время свое лицо в твоём зеркале – лицо было бледно) и т.д.».¹

Дæ хъайтары афтæ хъуамæ уарзай! Æмæ дæ уæд йæхæ-дæг нæ бауадздзæнис фæрæдийын. Акæндзæнис дæ раст – йæ хъысмæты цæфæй йæм цы фæндаг æрхаудта, ууыл.

Æлгъыстаг æмæ хъызæмайраг у Рухсанæйы фæлгонц. Хуыснагау, йæхицæй дæр æмбæхсы, йæ зæрдæйы цы марг ныттымбыл, удхарæй йæ чи мары, йæхæдæг дæр кæ-мæй тæрсы, уый. Йæ хъомылгæнæг Хорческæимæ йыл æндыгъд, къæскъæсгæнаг диалоджы куы дзурынц, уæд, уыдонмæ хъусгæйæ, ныттынг вæййынц адæймаджы нуæрттæ:

Р у х с а н æ
*Æгасæй дæм куы равдисон мæ зæрдæ,
Уыдзæн уæддæр тæригъæдджын мæ цард.
Х о р ч е с к æ
Уæдæ ма ныр цы хуызы дзурон демæ?
Мæ цæссыгтæй мæхи фехсадтон æз,
Фырадæргæй мæ уд мæ мидæг нал и,
Мæ уæрджытыл лæууын дæ разы ныр
Æмæ кæнын дæ къахыбынтæн батæ!
Р у х с а н æ*

¹ Б р ы т ь и а т ы Е л б ы з д ы х ь о. Уацмыстæ 2 т. Т. 2. – Дзæуджыхъæу, 1982. – 119–120 ф.

Хорческæ, слæуу!
Х о р ч е с к æ
Зæгъ мын æй, уæдæ, 'ргом!
Р у х с а н æ (цуварс).
Цы йын зæгъгон? Куыд райдайдон?
Х о р ч е с к æ
Æууæнд мыл!
Р у х с а н æ
О сау хъызæмар! Бабын уа мæ Раттæг,
Æхсидгæ монцтæй чи скодта мæн хайджын!
Х о р ч е с к æ
Ау, бауарзтай?
Р у х с а н æ
Мæ худинаг ныхъхъæр...
Мæ фынты дæр ын байдайдон хъæбыстæ...¹

Уацмыс сæйраджы баст у уыцы æнæзæрдæмæдзæугæ, трагикон уарзтыл. Уымæй гуырынц йе 'ппæт хинтæ æмæ фыдбылызтæ. Уарзаг зæрдæ бæллиццаг, амондджын у, фæлæ æмбæхсинаг æмæ æнæмсæр уарзт фыдбылызæй дарддæр ницы æрхæссы уарзæгой удæн дæр æмæ, йæ алыварс чи ис, уыдонæн дæр.

Рухсанæйы монологæй базонæм, удхарæй йæ чи мары, уыцы фыдбылызы уарзт, æмæ йе 'нæраны æнкъарæнтæй баризынд адæймаджы уæнгтæ, йе 'гъатырдзинад афтæ æнæнхъæлæджы у. Суанг æм Рухсанæйæн йæ хъомылгæнæджы зæрдæ дæр ныккæрзы, исдуг нал фæзоны, йæхи цы фæкæна, цы ма зæгъа, уый: «О стыр Хуыцау!.. Уæ сау худинаг! Сау бæллæх! Рухсанæ!»

Монолог зæрдæнцойæ никæй ныуадздзæнис:

О, судзгæ мондаг, сау зинау, мæнæн
Мæ фæдыл бафтыд. Домы мæ цæрдудæй
Ныр уал азы. Цы бон загъта мæнæй
Йæхицæн къайаг номдзыд Арц-Алан,
Цы бон фæдтон бердзенаг хæрæфырты,
Раст уыцы бонæй нал арын æнцой.

¹ Мах дуг, 1995. - №1. - 110-111 ф.

*Мæ сæр-у кодта, зондцухау, дзæггæлтæ.
Мæ зæрдæ, раст куырдадзы зынг æфсæнау,
Куы арты сыггд, куы ихджын донмæ схъиудта...
Мæ цæстытæ-у атартæ сты 'васт,
Нал – дзурынхъом, нал хъусынхъом уыдтæн.*

Æрратæ кæуыл кæны, цард æм æнæ уый цард кæй тыххæй нал кæсы, адæмы хъæр кæй уарзтæй нал хъусы; паддзахы æмкъай уæвгæйæ царды цинтæй йæхи кæй тыххæй цух кæны æмæ мæлæты къахыл кæй уындмæ бæлгæ ныллæууыд, уыцы бердзенаг хæрæфырт кæд йæ сæфт æмæ йæ худинагæн у йæ номдзыд, хъæбатыр æмæ æгъатыр æмкъай, аланты паддзах Арц-Алан æмæ йæ фыццаг бердзенаг æмкъайы фырт Фарнæг. Æмæ авторы арæхстджын æрмдзæфы фæрцы трагедийы хъайтарæн йæхи дзыхæй базонам æнамонд уарзтимæ баст бирæ хъуыддæгтæ:

*Цы нæ фæлвæрдтон! Иуахæмы уæд
Мæхицæй скодтон саузæрдæ фыдыус.
Хъæуа, нæ хъæуа – алывыд ын калдтон.
Мæ удхæссæг дзы сарæзтон – цæстмæ.
Æмæ йæ фыд уæд рахаста уынаффæ –
Æрвыст æрцыд нæ сахарæй йæ фырт.
Æрцардтæн уæд. Мæ зæрдæниз æрсабыр.
Мæ сабитæ, мæ лæгимæ фæрнæй
Нæ царды кæйттæ зæдты фæрцы кодтам.
Фæлæ – хъысмæт! Æгъатыр у хъысмæт:
Мæ лæджы фырт кæдæм æрцыд æрвыст,
Раст уырдаæм бафтыд цухатт Арц-Алан,
Æз дæр уыдтæн йæ уыцы балцы йемæ...
Æмæ та байгом маргæйдзаг хъæдгом.
Фырадæргæй та нал уыдтæн мæ сæрæн,
Мæ дуне та мыл баталынг æваст.
Æмæ уæд загътон: «Бауарзтон Фарнæджы!»*

Загъта йæ, æмæ теман голладжы не 'мбæхсы. Адæймаг цас бæрзонддæр бынаты лæууа, уыйбæрц йæ худинагыл адæмы цæст таггддæр æрхæцы. Федтой Рухсанæйы æбуалгъ уарзт, фæлæ уыцы æддаг хъызæмары арфæй

сылгоймаджы æнкъарæнтæ, зынджы стъæлфæнтау, кæй ферттыв-ферттыв кæнынц, кæй нæ йын дæттынц йæ уарзтыл кæронмæ фæуæлахизы фадат, ууыл сæ никæй цæст æрхæцыд.

Рухсанæ у уæлæрвты бадджытæй æлгъыст – йæ уарзт йæхи уды фæндæй нæ цæуы, йæ зæрдæйы монцтæ йе 'вæндæй гуырынц æмæ сæ уымæн æрра кæны. Стæй йæ не 'мбæхсы. Йе 'мкъайы раз йæ дзырд у æргомы, раст, уый йын фæсыгъдæг кæны йæ уд æмæ, зæгъæн ис, йæ уарзт дæр:

*Дæ фырт уыди Хуыцауы раз сыгъдæг,
Цы 'рцыди, уый мæн аххосæй æрцыд.
Мæнæн мæ туджы дауджытæ ныттагътой
Æлгъаг æмæ æнаккаг уарзты марг,
Æмæ мæхиуыл нал цыди мæ бон.
Кæй йæ уарзын æгæрон уарзтæй, уый
Фарнæгæн загътон цуахæм æргомай,
Фæлæ Фарнæг мæ уарзтæн дзуапп нæ радта.*

Хъуыддаг йе 'мкъаймæ ма байхъуысайы тасæй Хорческæйæн радзырдта. Уый та йæ хъомылгæнинагæн фæтарст.

Æмæ Арц-Аланæн алы фыдтæ фæмысыд Фарнæгыл. Уый хæццæ бинонты уавæр ноджы сызмæста, æмæ дзы фыццаг басыгъд тæригъæдтæдзурæджы сæр.

Рухсанæйы «æлгъаг æмæ æнаккаг уарзты марг» æгæр дардыл анхъæвзта, фæлæ аххосджын уд «сыгъдæг» кæны, йæ азым йæхицæй кæй нæ исы, йæхи раст кæныны бæсты йæ уарзон Фарнæджы рæстдзинад бахъахъхъæныныл кæй ныллæууы, уыцы хæрзиуæгон хъуыддаг:

*Мæ къух мæхимæ систаин æз дæр,
Фæлæ нæ зонис абон уæд рæстдзинад.
Дæ фыртты цур сыгъдæг у ныр мæ цæсгом
Мæрдты 'рдыгæй. Ныр нал дæн æз цæрынтыл.
Мæ зæрдæ риуы ихæнриз кæны.
Тындзы мæнырдæм барджынæй мæ адзал,
Мæ худинаг мын нал уромы зæхх.*

Æндæр хабар у Фарнæг. Уый уарзы, кæй уарзын ын не 'мбæлы, йæ фыд – паддзах Арц-Алан паддзахы худ байсыны тыххæй хæдзарвæндагсæфт кæй фæкодта, уыцы

Агуындæйы. Сæрыстыр лæппу-хæстон кæд сылгоймæг-тæм зулмæ дæр нæ кæсы, уæддæр ралæууыд йæ хъызæ-мæртты дуг – йæ «риуы уарзты фат ныссагъди». Агуын-дæйы фæлгонц йæ риуæй фæсурынмæ куы фæхъавы, уæд æрцæуы фыддæр хъуыддаг – «Фæлидзы уæд мæхи зæрдæ мæ риуæй, Мæ цард мæ цæсты нал вæййы æрдубæрц».

Фæлæ æнæрцæф гуырды йæхи кадæй йæ фыды кад тынгдæр æндавы. Йæхи æгады номыл хъæцдзæнис, нæ ныллæууыд йæхи раст кæныныл æмæ йыл нæ фæсмон кæны. Йæ фæнд фидар у: «Мæ фыды ном ысдзырддаджы бæсты//Фæлтау мæнæй цыфæнды дзурæнт адæм». Уый тыххæй йæ хъуыды у: «Цæмæй йæ ном мæ фыдæн, Арц-Аланæн, //Фыццагау кала, стъалыйау, тæмæн».

«Рухсанæ» у романтикон трагеди, æмæ дзы алы къæх-дзæфæн æмбæлæм романтикон цаутыл, стæй иу хъай-тар иннæйы кад бахъахъхъæныны тыххæй (Хорческæ – Рухсанæйы, Рухсанæ – Фарнæджы, Фарнæг – Арц-Аланы кад бахъахъхъæныны тыххæй) йæ уд нывондæн куы хæссы, ахæм цаутыл. Фæлæ романтикон уацмыс идейæйы тыххæй нæ бацауæрды йæ хъайтарты удтæ нывондæн æрхæссыныл. Æмæ Хорческæ йæ дамты тыххæй, Рухсанæ йе 'нæраны уарзты азарæй, Фарнæг та йæ фыды худинаг бамбæхсыны охыл – ссарынц сæ адзал. Фæлæ ацы тра-гедийы цымыдисон цы у – уацмысы аив арæзт, йæ рæзт, æмæ хъайтарты характертæм гæсгæ æрцæугæ цаутæ иууылдæр уырнынц адæймаджы...

Алчидæр фæхатдзæн, уацмыс лæджыхъæдыл кæй у. Абайты Васо та дзырдта, ома адæмы этикæйы стыр аргъ чындæуыд хъару æмæ хъæбатырдзинадæн, фæлæ-иу зарæджы сæр систы, рæстаг хъуыддагæн куы лæггад кодтой, уæд.¹ Æмæ Камалы хъайтартæ лæггад кæнынц рæстаг хъуыддæгтæн æмæ авторы аив дунейæн.

Трагедийы æрттивы æндæр сюжетон хахх – паддзахы худыл тох, фæлæ уый фæцис уарзты азары аууон, Арц-Алан – хъæбатыр хæстон æмæ сылуарзаг паддзахы уд дзырдтæй дарддæр куыд нæ раргом, афтæ.

«Рухсанæ»-йы æвзаг сыгъдæг æмæ цымыдисон у. Ирон дурæйлæмæрст дзырд уацмысæй тыбар-тыбур кæны, фæлæ дзы, – хорз у, æвзæр у, – Камалы поэзимæ зонгæ чи

¹ А б а е в В. И. Избр. труды. Т. 1. – Владикавказ, 1990. – 399 ф.

у, уый ӕнӕмӕнг сӕмбӕлдзӕнис зонгӕ-зонын реминисценцитыл.

Ӕмдзӕвгӕ «Нӕ рӕстӕг – тугхӕулаӕттӕ сау»-ы кӕсӕм:

Ӕмбал кӕмӕн нӕй, уыцы стыр Хуыцау...

«Рухсанӕ»-йы ногӕй ӕмбӕлӕм ахӕм сидтыл:

Ӕмбал кӕмӕн нӕй, уыцы зӕдтӕ, ау...

Ӕмдзӕвгӕ «Рагон нырыккон зарӕджы» поэт зӕгъы скифты байзӕддагӕй:

*Лӕууыны, фыдӕлтыккон бӕрцытау,
Нырма сӕ байзӕддаг ӕнгом.*

«Рухсанӕ»-йӕ нӕм афоризмӕй хъуысы:

*Фыдохы бон, фыдӕлтыккон бӕрцытау,
Бӕргӕ лӕууӕм кӕрӕдзимӕ ӕнгомӕй,
Фӕлӕ, зӕгъгӕ, фӕживгъуыдта фыд-заман,
Уӕд н' ауӕрдӕм кӕрӕдзийы хӕрыныл.*

Уыдонӕй автор йӕхи куы хиза, уӕддӕр сӕ фервӕзӕн нӕй, фӕлӕ сӕ Камал зонгӕ-зонын аразы, афтӕмӕй йӕ поэзиуарзджытӕн йӕ фӕдзӕхст хорз лӕууы сӕ зӕрдыл: «Фӕлтау цӕрдудӕй сау зындонмӕ бафтон, Цӕйнафӕлтау фӕзмон мӕхи мӕхӕдӕг – фыдмыггаг хъуг йӕхи куыд дӕйа, афтӕ». Дзуццаты Хадзы-Мурат дӕр уымӕн зӕгъы: «Аивадӕн фӕлхатӕн у йӕ мӕлӕт. Фӕлхатӕн кӕны штампмӕ, ӕмхуызон ӕгъуыздзинадмӕ. Аивад ӕмӕ фӕлхатӕн сты цыфыддӕр знӕгтӕ».¹

Ходы Камал Сенекайы сюжет Еврипиды, стӕй Расины фӕрцы рахаста алайнаг цардмӕ (ӕцӕг аххӕссы скифтӕм, ӕрхӕццӕ вӕййы ирӕттӕм дӕр) ӕмӕ хорз бакодта, фӕлӕ нӕмттӕ фӕивынӕй дарддӕр фӕлгонцтӕ, уацмысы текст кӕй бахъахъхъӕдта, ног деталтӕ, ног хъуыдытӕй йӕ зынгӕ бӕрцӕй кӕй нӕ фӕхъӕздыгдӕр кодта, уый

¹Дзуццаты Хадзы-Мурат. Бӕрндзинад. – Цхинвал, 1976. – 163 ф.

йын, хъыгагæн, кайы йæ нысаниуæгæй, ома оригиналондзинадæй.

Æниу, сæрысуангæй не 'рæвнæлдта оригиналон уацмыс фæлдисынмæ – рагон сюжет æй фæндыд сирон кæнын, æмæ уый бафтыдис йæ къухы. Цымыдисон цыу: Камал драматургийы жанры йæ фæндаг райдыдта аргъауæй, стæй схызт комедимæ, уырдыгæй та – трагедимæ – æмæ поэтæн ног жанры уыдон сты, йе сфæлдыстадон фæндаг уæлæмæ куыд цауы, уый æвдисæг. Йæ алы ног уацмысæй аивады асиныл уæлдæр чи хизы, уымæ аивадуарзджытæ, стæй дзыллæ ноджы стырдæр хуынтæм фенхъæлмæ кæсынц. Камал драматургийы жанры, куыд æмбæлы, афтæ куы куса, уæд йæ къухы ноджы стырдæр, зæрдæзæгъгæдæр æнтыстытæ кæй бафтдзæнис, уый бæрæг дары йæ драматургон фæндагæй. Æрмæст ыл цауын æмбæлы хъаруджынай. Ног темæтæ, идейæтæ æмæ фæлгонцтæ агурын хъæуы ныфсджынай. Ходы фырт та, куыд зонæм æмæ йе сфæлдыстадæй куыд зыны, афтæмæй æнæхъæн ирон дзыллæйæн, Ирыстонæн ныфс у.

Стæй цахæм ныфс!

2

Цæргæ-цæрæнбонты дунейы стыр фысджытæ сæ зонды тых, сæ зæрдæты хъарм февæрынц сæ уацмысты, цæмæй сæ адæм куыдхуыздæронæй сыгъдæг кæной æмæ тавой сæ удтæ. Уыцы уацмыстæй бирæтæ систы алы заманты алаæмæтондæр хæзнатæ. Адæмæй чи куыд сæрæндæр æмæ дардуынагдæр у, афтæ уыцы хæзнатæй сæхи кæнынц хайджын.

Æмæ раст сты. Æнæхъæн нацитæ сæрбæрзондæй кæмæй цауынц, сæ уыцы хæзнатæ дын сæ армы дзыхъхъы хæссынц парахатзæрдæйæ, æрмæст ын базон йæ райсын, дæ мадæлон æвзагыл æй, куыд æмбæлы, афтæ аив сдзурын кæн, æмæ дæ туг, де стæгæн тъымы-тъыматæм уыдзынæ арфæйаг.

Ирон æвзагыл донау цауынц Шекспиры, Пушкины, Руставели æмæ дунеон литературæйы бирæ æндæр гениты

шедевртæ. Æмæ уыдæттæ аразын сæ бон кæмæн у, ахæм курдиæттæм адæмырдыгæй дæр, паддзахадырдыгæй дæр хъуамæ сæрмагонд хъусдард уайд. Махмæ, нæ хуыздæртыл сусæг дзырдтæ хæссын æмæ сæ ахсын кæныны тыххæй, æмбæхст мыздтæ чи иста, стæй-иу политахстыты пълан куынауал æххæст кодтой, уæд-иу сын сæхи дæр этапыл кæй амидæг кодтой Сыбыры, уыдон сæ къæйныхæй сæхицæй фæкæнынц адæмон хъайтартæ. Ныр дæр сæ йæ къух раст фыссын ничи зоны, фæлæ фæйнæрдæм цъыф калынмæ – мæ уд акæн.

Фæлæ ныртæккæ дзырд, не 'взагмæ дунеон литературæйы хæзнатæ ивыныл нæу. Уымæн æмæ Ходы фырты сфæлдыстадыл дзурæм. Уымæн та ацы хуыцауыратгæ хæрзиуæгон куыст йæ туджы ис. Хъыгагæн (æниу нæ æппынæдзух йæ сæйраг, литературон куыстыл æфтыд чи у), уыцы иугæндзон нæ дары йæ хъус ацы ахсджиаг куыстмæ, фæлæ йæм куы февналы, уæд цыфæнды зынраивæн дунеон шедевр Камалы курдиаты фæрцы ирон æвзагыл ныццæхæр калы. Равдисы йæ алы хуызтæ.

Джованни Боккаччойы «Сонет Италийыл» ирон æвзагыл Камалы тæлмацæй мæнæ куыд зæлланг кæны:

*Уыдтæ, Итали, бæстæтæн сæ паддзах.
Цы фесты ныр дæ нæргæ кад, дæ цыт?
Æвæццæгæн, дунейы сæфт æрцыд –
бæрзонд аивад къæхты бынмæ 'рхаудта.*

*Куыдзы 'мгад систы хорзæхтæ. Нымад та
куыд уой лæгмæ, кæд сау дуджы фæрцы
нæ удты намыс бакодта мæрдцъынд –
æрмæст æхца, кæй ма æндавы кад та?!*

*Уæндон ныхас нын базади фæткæн.
Уæууæй, нæ иу дæр нал кæны йæ мæт.
Ды дæр нын нал дæ ацы ран ныфсдæттæг.*

*Уæдæ мæнимæ судзгæ марой кæн –
йæ базыры бын бакодта хъысмæт
дзырды фарнæн йæ цыфыддæр ызнæгты.*

«Оригиналы æмуæз тæлмац сфæлдисыны принцип домы, цæмæй тæлмацгæнæг фæлгæса, тæлмацгæнинаг æрмæджы автор, йæ уацмыс сфæлдисгæйæ, цаутæм цы рудзынгæй фæлгæсыд, уырдыгæй»,¹ – раст хъуыды кодта Булкъаты Михал, æмæ цыма Камал дæр уыцы принципмæ гæсгæ кусы.

Æлвæст, зæлланггæнæг ритм, аив, æлвæст хъуыдытæ зæлынц – зæрдæйы уа, сæры магъзы. Дзырдтæ сæ кæрæдзийыл дæларм-уæларм афтæ хъæддыхæй хæцынц, æмæ дзы иуы иннæмæй нæ ратондзынæ. Раст цыма рæз фæрсæй-фæрстæм схастой.

Æмдзæвгæйы хъуыдыйæдтæ, фæзилæнтæ, куыд æмбæлы, афтæ иууылдæр дзуапп дæттынц ирон æвзаджы фидар домæнтæн. Нæй дзы тыхкæнгæ, тыхарæзт дзырдтæ, дзырdbæстытæ, хъуыдыйæдтæ. Æмæ уый у тæлмацгæнæджы æнувыд куысты фæстиуæг.

Ноджы, æмдзæвгæйы кæд дзырд Италийыл цæуы, уæддæр, уыцы ном фæив Ирыстонæй æмæ, Боккаччо цыма Ирыстоны уавæрыл снывæста йæ сонет, афтæ рауайдзæнис. Æппыназдзух нæхи цы скифтæ æмæ аланты кадæй буц кæнæм, уымæн йæ кой дæр нал ис – ныффæнык, «бæрзонд аивад къæхты бынмæ 'рхаудта», «Куыдзы 'мгад систы хорзæхтæ». Нæ «сау дуджы фæрцы» æхцайæ дарддæр кад никайуал æндавы, «.йæ базыры бын бакодта хъысмæт дзырды фарнæн йæ цыфыддæр ызнæгты».

Боккаччо нын цыма нæ уавæр федта, цыма нæ зæрдæйы маст ис йæ риуы, æмæ мах уавæрыл марой кæны. «Уый тыххæй та хъæуы оригиналы æрдзы хуылфмæ бацæуын»,² – зæгъы Михал.

Дæ адæмы рæгъмæ цы хæссыс, уый зонын хъæуы. Куыд æй рахæссай, уый зонын хорз у, фæлæ уæддæр сæйраг, цы хæссыс, уый у.

Камал дыууæ хъуыддаджы дæр, зæгъæн ис, тынг хорз зоны. Уымæ гæсгæ йæ куыстыл развæлгъау дæр никуы ис дызæрдыггæнæн. Иугæр хъуыддагмæ æрæвнæлдта, уæд æй зон – йе 'нтыст, цæхджын хойраг адæмы æхсæн чи тауы, ахæм бæлццонау, йæ разæй цæуы.

¹ Булкъаты Михал. Тæлмац кæныны хъуыддаг – хæлардзинады хид. Фидууæг, 1986. – №11. – 76 ф.

² Уый дæр уым.

Эндре Ади нæ мадæлон æвзагыл мæнæ куыд хъуытаз-хъæлæсæй сдзырдта – цыма йæ мады гуыбынмæ йæ зæрдæйы цавдау бацард йæ уды:

*Дæ рафæлдыст æнустыл тауыс ды
рын æмæ тохы монц.
Ныккал та ныл дæ сырх фæттæ, ныккал!
Ныккæнæд тохы бон!
Мæ алыварс, –
кæйонг æххæссы цæст, –
мæрдон тар æмæ саудалынг æмвæтæнæг.
Сæлхæр хъысмæт æмæхсæвæджы мах
сæрсæфæнмæ кæдмæ тæрдзæн?*

*Кæдмæ кæндзæн æлгъаг ивгъуыд фыдаудæн
нæ зæнæгыл?
Кæдмæ нæ 'лгъитдзæн?
Сырх зæрин хур, дæ зивæг фехс!
Дæумæ бæллын!
Табу – дæхицæн.*

(«Сырх хур»)

Эндре зæрин хурмæ тынгдæр ныццæхæр калынмæ цыма абон не 'хсәнæй, ирон адæмы 'хсәнæй сиды. Цыма нын федта нæ тыхст, æмæ йæм хæссы нæ удты хъæрахст, нæ рыст зæрдæты судзгæ хъизæмар.

Æниу, кæд, цы дуджы нæ уыдыстæм ахæм тыхст? Нæ дзыллæйы фарн, нæ мыггаг кæд нæ лæууыдысты æрдуйын хидыл? Æмæ «Сырх хур»-ы хуызæн уацмыстæ ивын Камалы уымæн бахъæуы ирон æвзагмæ. Æмдзæвгæйы авторимæ уымæн хъæрзы йæхæдæг дæр:

*Æнæныфсæй тыппырзæрдæйæ амæлон? –
нырма æвгъау дæн!
Æрдынтынгæй,
æлвæсткардæй дæумæ бæллын,
сырхбазыр бардуаг!*

*Мæ цу фендæй дæс ахæмы дæ марг
куынæ фæуа –
дæ фарн мыл уæд ныгуылдзæн!
Стул уыраугæ, дæ рын бахæрон!..
Иугæр дæн æгас –
уæд карз фыдæх дæуау мæ риуы судзæд!*

*Дæ сырх арты куы фенин дуджы сау хъылма
бынсæфт, сæргойæ, –
мæ ингæнмæ ныххизин уæд æз дæр
æнцæд-æнцойæ.*

Камал зоны, йæ удаен æнæмæнгхъæугæ чи у, уый ирон зæрдæ æнæдызæрдыгæй айсдзæнис. Æмæ нæ фæрæ-дийы. Раст фæндагыл лæууын – уый аивады кусæгæн йæ курдиатыл дзурæг у. Æмæ Тыбылты Алыксандр цыма Æмбалты Цоцкойы ирон æвзагмæ тæлмацты тыххæй нæ, фæлæ сæрмагондæй Камалыл хъуыдыгæнгæйæ загъта: «...иттæг хорз зоны æндæр æвзæгты литературон хæзнатæ; зоны, куыд хъæуы æвзарын хорз чиныг æвзæрæй; æмбары рæсугъд чиныджы ад.

Уый æндæр æвзæгтæй ахæм чингуытæ ивы, нæ ирон адæм бæрзонд æмæ рæсугъд хъуыдытæ кæцæй райсой. Уый æрмæст ахæм чингуытæ ивы ирон æвзагмæ, сæрибар æмæ тохы тыххæй чи дзуры, æфхæрд адæймаджы сæрыл чи хæцы»¹.

Тæлмацгæнæгæн афтæ йæ бон куы бавæййы йæ адæмы уавæрыл дзурæг уацмыс равзарын æмæ йæ нывыл раивын, уæд йæ зæрдæбын фæллой у дыууæ кæнæ та фылдæр хатты зынаргъдæр, кæд сæ мах æцæгæй сау суарийы хъуыды дæр никуы кодтам, уæддæр.

Камал зоны, йæ ирон æвзагыл æй цы хъæуы сдзурын кæнын, уый:

*Фыцгæ фурды зилдухмæ рындзæй кæсын, –
Ныссау и, мæ сагъæсты уаргъау.
Æхситгæнгæ дымгæ йæ уæлных хæссы –
Цъæх фурды хъæлæба уа, маргъ уа.*

¹Тыбылты Алыксандр. Уацмысты æмбырдгонд. – Цхинвал, 1988. – 123 ф.

*Хэлэрттæ мын цал уыд, стæй уарзæттæ – цас!
Ныр нал ис сæ цу дæр мæ разы.
Ныффæртт ласы цу уылæн иннæйы ‘васт,
Æнæрынцой*

дымгæ дзыназы.

(Гейнейæ. «Фыцгæ фурды зилдухмæ рындзæй кæсын».)

Тæлмацгæнæджы куыст, дзырд дæр ыл нæй, зын у – искæй буары хи уд бауадзын, хи дарæс ыл скæнын æнцон кæд уыд? Фæлæ, цы уацмыс ива, уый профессионалæн йæхи зæрдæйыл куы æмбæла, уæд чыныгкæсæджы зæрдæйыл дæр сæмбæлдзæнис. Хъодзаты Ахсар 1983-æм азы, поэтикон уацмыстыл хъуыды кæнгæйæ, йæ уац «Афæдзы фæллой»-ы уымæн загъта: «Чыныг «Æрттигъ»-мæ Камал бахаста, алы рæстæджыты æмæ алы адæмты поэттæй цы æмдзæвгæтæ раивта, уыдонæй иу къорд. Уый йын иуцасдæр хъæздыгдæрæй, бирæвæрсыгдæрæй æвдисы йе сфæлдыстад. Боккаччо, Гейне, Плещеев, Светла Узунова, Шукри Тахиров æмæ иннæ поэттæ цыма сæ уацмыстæ иронау фыстой, афтæ зыны адæймагмæ, тæлмацтæ кæсгæйæ».¹

Поэты фæллойæн ахæм аргъ скæнын сур æппæлæн ныхас кæй нæу, уымæн æвдисæн сты Камалы ратæлмацгонд уацмыстæ сæхæдæг, æмæ дзы ноджыдæр æркæсæм иумæ:

*Сæнæфсыры мæнгæфсон цонг дæр хатгай
гæдыбæласы даргъ зæнгыл ысхилы
æмæ йæ уды дзæбæхæн фæзилы
сыфтæрджын ран. Æррæвдауы йæ сатæг.*

*Кæны хæххон дон къæдзæхтыл гæппытæ,
уæлвонгмæ цыма базыртыл тæхы.
Æнæбон дзиба хъахъхъæны йæхи
хъæрмтугмондаг хъæрцигъайы дзæмбытæй.*

*Егъау фурдмæ куы бакæлы цæугæдон,
куы аирвæзы йе ‘нæбын æрфытæм,
йæхимæ уæд уый нал кæсы æнæбон.*

¹ Авторты коллектив. Критикон уацтæ. – Дзæуджыхъæу, 1990. – 26 ф.

*Мæ уарзтæн нæй мынæггæнæн уæлæуыл,
кæд ис, уæд мын дæуимæ ис цæрæнбон –
æцæг уарзтæн йæ фарн мæрдтæм нæ цæуы!*

(Лопе де Вегайæ)

Булкътаты Михал курдиатджын прозаик æмæ дæсны тæлмацгæнæг уыдис. Литературæйы бирæ аив фæзилæнтау, тынг хорз зыдта тæлмац кæныны сусæгдзинæдтæ. Æмæ йæ иу уац «Тæлмац кæныны хъуыддаг – хæлардзинады хид»-ы ахæм хъуыды загъта: «Тæлмацгæнæгыл æрмæст æндæр æвзагыл фыст текст æрбайсыны хæс нæй. Тæлмацгæнæджы хæс у уацмысы авторы курдиат ратæлмац кæнын дæр».¹

Михал уыцы хъуыды уымæн загъта, æмæ уыд комкомæ оригиналæй тæлмац кæныны фарс, ома æрмæстдæр ахæм хуызы бауыздæн дæ бон «оригиналы æрдзы хуылфмæ бацæуын».

Дзырд дæр ыл нæй, уый раст у. «Уыцы вазыгджын процессы æвзагимæ иумæ сæ хуыз фæивынц уацмысы персонажтæ дæр æмæ иу æвзагæй иннæмæ ахизынимæ баст духовон метаморфозæ фыццаджы райдианы тæлмацгæнæг йæхæдæг куынæ бавзара, уæд йæ архайд нæ уыздæн æрдзон æмæ йын никæй бауырндзæн», – ахæм хъуыдыйыл хæст уыд Булкъайы фырт. Æмæ йемæ ма сразы у, уый аив нæ уайд. Фæлæ царды бирæ «фæлæ»-тæ ис.

Цалынмæ уымæ кæсæм, æмæ, æндæр æвзæгтæй чи тæлмац кæны, уыдон иууыл æнæмæнг оригиналты æвзæгтæ ахуыр кæной, уæдмæ цард нæ иувæрсты аивгъуыздæн. Æмæ стыр адæмты хъул алыхатт дæр фæтулы, фæлæ мах хуызæн чысыл нацитæ дунеон литературæйы шедевртæ нæ, сæ сыхæгты литературæтæ цы ад кæнынц, уый дæр никуы банкъардзысты.

Цалынмæ тæлмацгæнæгæн оригиналы цармы бацæуыны фадат нæ уа, уæдмæ пайда кæнын хъæуы тæлмацгæнджыты дунеон фæлтæрддзинадæй – дæлрæнхъонтæй. Стыр курдиат уæддæр бакæны йæхион. Стыр тæлмацгæнæджы бон алыхатт дæр бавæййы фыссæджы дзури-нæгтæ æмæ йын уымæ йæ курдиат радæттын.

¹ Булкътаты Михал. Фидиуæг, 1986. – №11. – 76 ф.

Йæ фæллоуæ чиныгкæсджыты зæрдæтæ чи барухс кæны, æцæг оригиналты хуызæн тæлмацтæ сын чи æрæвæры сæ разы, уыдонæй у Ходы Камал дæр.

Йæ тæлмацты æнтыст, æрмæстдæр йæ зæрдæмæ чи цæуы, ахæм уацмыстæ ивынмæ кæй æрæвналы, тынгдæр уымæ баст у.

Ованес Туманянæй мæнæ цахæм цыппаррæнхъон рахаста ирон поэзиуарзджыты размæ:

*Æз уу бæлон фатæй фæцæф кодтон раджы,
Мæ сау мийгæн фидын йæ аргъ:
Уынын æй мæ фынты – йæ тугамæхст базыр
Зæрæхсидау бамбæрзы арв.¹*

Ам тæлмацгæнæджы хъуыды æрæнцæд фæстаг дыууæ рæнхъыл – бæлоны уды трагедийы фæстиуæгыл. Уый у, дзырдтæн уынгæг кæм у, стыр хъуыдытæн – уæрæх, ахæм дзырдаивад.

Иснын ноджы ирддæр цæвиттон. Уый дæр – Туманянæй:

*Цæй, алы фынгæй адæймаг куыд лидза!
Мæн уу мадæл фыс бафарста æрæджы:
«Дæ хъæбултæ зæрдæхъæлдзæггæй рæзæнт –
Хæрзад уыди мæ уæрыккæн йæ дзидза?»²*

Нæ литературæмæ ахæм уацмыстæ хæссын, – уадз, тæлмац уацмыстæ дæр уæнт, – фарны хъуыддаг у. Ирон поэзиуарзджытæн зæрдæзæгъгæ уацмыстæ лæвар кæнынимæ нæ поэт уыцы фарны хъуыддаг æххæст кæны æнтыстджынай. Стæй ирон æвзагмæ æрмæст æмдзæвгæтæ нæ ивы, фæлæ драмон уацмыстæ дæр. Йæ тæлмац пьесæтæм гæсгæ ирон театралон сценæйыл æвæрд цæуынц спектаклтæ.

Йæ тæлмац драмон уацмысты хуыздæртæм хауы немыцаг фыссæг Леонхард Франкы æртæархайдон пьесæ «Фæзилæн». Фыссæг 1933–50-æм азты уыдис антифашистон эмиграцийы. Йæ романтæ «Шайка разбойников», «Оксенфуртский мужской квартет», «Ученики Иисуса», уацау «Карл

¹ Мах дуг, 1998. – №7. – 9 ф.

² Уый дар уым.

и Анна»-йы социалон конфликттæ æвдисгæ, цардмæ реалистон цæстæй кæсгæйæ, уыцы архæхстджынæй сарæзта арф, психологон фæлгонцтæ.

Фыссæг йæ уацмыстæ фæлдисыны уыцы манерæ нæ аивта йæ драматургийы дæр. Автор, реалистон цардыл æнцойгæнгæйæ, йæ хъайтарты удыхъæд цыма иннæрдæм разилы. Сæ сæры магъзы, сæ зæрдæты цыдæриддæр ис хорзæй дæр æмæ æвзæрæй дæр – бæлвырд, æнæмæнгхъæугæ архæйдтыты фæрцы сæ æрæвæры чыныгкæсджыты цæстыты раз, æмæ сын свæййынц тæрхонгæнæг.

«Фæзилæн» дæр у ахæм психологон драмæ. Иу-дыууиссæдзаздзыд, машинæ цалцæггæнæг Мартин йæ æвзонг, иу-фондз æмæ ссæдзаздзыд Мартæйы уыйбæрц уарзы, æмæ дзы ма алидзæд, уыйеддæмæ разы у алцæуыл дæр. Адæмы цæстæй иуварс, фæндаджы былыл хæдзар дæр уый тыххæй сарæзта.

Уый тыххæй сæхæдæг афтæ зæгъынц:

«У с. Æз æй хорз зонын, ацы хуынчты цæй тыххæй бабырыдтæ, уый. Ам хæснагыл дæр ссарæн нæй иунæг нæлгоймаг! Хæрзаг дæхинымæры загътай: горæты канд æз нæ уыдзынæн, уым бирæ нæлгоймæгтæ ис. Æрмæстдæр уый тыххæй ныссагъдтæ ам.

Л æ г. Омæ, афтæ дæр фæуæд! Афтæ куы уа, уæддæр цы? Цал азы фенхъæлмæ кастæн, цалынмæ ды байрæзтæ, стæй ма уыйфæстæ дæр цал азы фæкалдтон мæ сур хид, цæмæй исты капечытæ бамбырд кæнон æмæ иу къуым мæхицæн балхæнон. Куынна йæ ‘мбарыс, Мартæ, мæнæн а-дунейыл дæуæй зынаргъдæр ницы ис! Зæгъгæ, ды нæ дæ мæ фарсмæ, уæд мæм мæ цард мисхалы аргъ дæр нал кæсид!»¹

Дыууæ уды уыцы æмахастыл нылхынцъытæ сты царды алыхуызон проблемæтæ, æмæ сюжетты рæзтимæ куыд хæлынц, уацмыс йæ кульминацимæ – уд сыгъдæг кæнынмæ – куыд цæуы, афтæ кæны цымыдисонæй-цымыдисондæр. Алы сценæйæ дæр уацмыс логикон æгъдауæй фидар, психологон æгъдауæй вазыгджын эпизодты

¹ Леонхард Франк. Фæзилæн. – Мах дуг. 2001. – № 1. – 51-52 ф.

фәрцы хизы уәлдәрәй-уәлдәрмә. Адәймаджи цы-дәр әнәуынгә тыхәй ныббәтты йәхимә әмә, хуыд-даг цалынмә кәронмә нә базонай, уәдмә дзы дә бон нә бауыдзәнис дәхи атонын. Уымән әмә, алы эпизодәй дәр хәйтарты тыххәй базондзынә цыдәр ног, әмә уый әнцой нә дәтты адәймаджи цымыдисән.

Автор йә хуыс ләмбынәг дары йә хәйтарты алы фезмәлд, алы сныхасмә дәр әмә сын сә характертә әргом кәны уый фәрцы. Афтәмәй нә разы сыстынц, әддаг бакастәй хуымәтәг чи зынди, фәлә удыхәдәй вазыгджын чи у, ахәм фәлгонцтә. Архайдмә гәсгә сә ныхас кәм уәззау әмә дзырдтә тыхластгәнәгау цауы, кәм – тагъд әмә рогай. Әмә пьесә кәд прозәйә фыст у, уәддәр дзы ис мидритм. Уый уацмыс кәны компактон. Әххуыс у хәйтарты зәрдәты дуәрттә кәронмә бай-тындынән.

Уыдәттә уацмысы хуыдыимә әнцон рахәссән нә вәййынц, бирә фыдәбон сыл фәххәуы. Фәлә Камал нә фәтарст уыцы куыстәй әмә йә сәххәст кодта цәс-гомджынәй.

«Л ә г. Куыдфәнды дәр уәд, фәлә мә бон хызәмар кәнын нал у. Никуы йыл ахуыды кодтай, ацы аз нә цард бәлвырд цәмән фәрогдәр, ууыл?

У с. Уыдәттыл дәр ма әз хуамә сәттон мә сәр? Әви мын әндәр ницы куыст ис?

Л ә г. Афәдзы размә, бәлвырддәр дзургәйә та, 20 июләй фәстәмә, – уәд әмхасәнтә кодтон мә кхухтәм, – әваст нә хуыддәгтә нывыл цауын цәмән байдыдтой?

У с. Раст 20 июлы горәтмә кәрдзын әлхәнынмә ацыд-тән, фәлә мын дзулгәнәг нал радта әфстау. Мә кхухтә мә дәләрмтты, афтәмәй фәстәмә әрыздәхтән. Уыцы бон уымәй уәддәр бадардтон мә зәрдыл. Уый дын ни-куы ныххатыр кәндзынән.

Л ә г. О, нә мын әй ныххатыр кодтай. Әниу мын кәд цы ныххатыр кодтай!

У с. Гъы, әмә цы 'рцыди.

Л ә г. Сәдзәм июлы, – раст афәдзы размә, – изәр-далынгты әз фыццаг хатт ацыдтән әмә сосәйыл зә-гәлтә акалдтон.

У с. Цы, цы? Цавæр зæгæлтæ?

Л æ г. Цæфхады зæгæлтæ, чи сызгæ, ахæмтæ. Аенæхъæн асыччы дзаг мæм дзы уыди. Уæртæ нæ рекламæйы фæйнæг кæм сагъд и, фæзилæны, уымæн йæ фале дæр æмæ йæ ацырдыгæй дæр мæхи рацубацугæнæг скодтон æмæ зæгæлтæ фæндаджы рыгмæ калдтон.

У с (*хъарын æм райдыдта*). Æмæ? Æмæ цы дарддæр?

Л æ г. Цæлхытæ дæр уæдæй фæстæмæ райдыдтой хуынчъытæ кæнын. Бон – иу-цалдæр! Куыст мын уыдис хъуырма! Æмæ дæ нал бахъуыдис мæнæ дæ хæдзар ауæй кæнын, Марта!»¹

Камал æрмæст уацмысы хъуыды, йæ мидритм, хъайтарты æвзаджы хиæдтæ тæлмац кæнынмæ нæ арæхсы, фæлæ пьесæйы авторы æвзаг куыннаæ бахъыгдара, афтæ йын, гæнæн уæвгæйæ, ратты ирон хуыз, æмæ йæ уымæй ирон адæймагæн ноджы фæзæрдæмæдзæугæдæр кæны: «Царциаты диссæгтæ, мыййаг, куынаæ радзурдзынаæ»; «Æдзухдæр, господин Эмиль, ахæм хæрзарæзт æмæ бæрæгбонхуыз ваййыс, раст цыма дæ каистæм сусæгцыд фæкæныс».

Алкæмæн дæр бæрæг у, немыцаг адæймагæн, стæй немыцаг æвзагæн «царциаты диссæгтæ» æмæ «каистæм сусæгдзыд» æцæгæлон кæй сты. Ирон чиныгкæсæгæн дæр уыйбæрц ницы дæттынц, фæлæ уыйхыгъд сценæмæкæсæгæн хион кæны сценæ. Æмæ сæйраг уый у.

Ахæм дæсны ивд сты, ирон æвзагыл цыдæриддæр пьесæтæ сдзурын кодта, уыдон. Æмхуызон аив тæлмац ын сты прозæйæ æмæ поэзийæ фыст пьесæтæ, уымæн æмæ сæм кæсы уыцы æмхуызон бæрнджын цæстæй.

Адæймаг йæхи бæрнджын куы фæхаты, уæлдайдæр, аивады кусæг фидарæй куы фæзаны, уый цы зæгъа, уыдон æндæр искæмæн йæ хъуыдыйы кæронмæ дæр не 'рцæудзысты, æмæ йæм уыцы хъуыддæгтæ аразынмæ æнхъæлмæ кæсынц адæм, уæд йæ ныфс, йæ тых, йæ арæхстдзинад дывæр кæнынц. Ахæм рæстæджы адæймагæн йæ бон хæхтæ афæлдахын дæр кæй бавæййы, уый тыххæй бирæ, стæй бир-бирæ цæвиттонтæ æрхæссæн

¹ Уый дæр уым, 51–52 ф.

ис, фæлæ ам уыдоны сæр нæ хъæуы. Сæйраг у, нæ поэт оригиналон уацмыс фæлдиса æви тæлмац кæна, йæхиуыл стыр бæрндзинад кæй фенкъары, куыд хуыздæр, куыд аивдæр æй сфæлындза, уымæ кæй фæтырны. Камалæн уыцы бæллиццаг миниуæг йæ туджы ис. Зæгъæн и – йæ мады гуыбынæй йæ рахаста.

Уыдон та цъус не сты. Фæлæ сæ хорздзинад сæ нымæц æмæ, алыхуызон уацмыстæ кæй сдзурын кодта ирон æвзагыл, уым, мыййаг, нæй.

Уыцы æмæ уыцы авторæн ахæм æмæ ахæм уацмыс хъæуы ирон æвзагмæ раивын, зæгъгæ, арæх бахатынц Камалмæ. Ходы фырт нæ батагъд кæны дзуапп раттыныл: «Фенон, иу хатт ма йæм æркæсон». Æмæ раст кæны. Уымæн æмæ хорз зоны: «Рæстдзырды фарн, зæгъынц, мæрдтæм нæ цæуы. Æмæ кæд айхъуыст ахæм кад дæуæй», уæд уыцы кад хæссын хъæуы, æндæра, адæймаг къорд азты цы кад фæаразы, уый иу бон, хъыгагæн, стæлфы цъыфы. Цæмæй уый ма 'рцæуа, уый тыххæй æппындзух тырнын æмæ цæуын хъæуы размæ.

Камал фæндвидарæй уый тыххæй зæгъы:

*Сæ арæн цу у талынг æмæ рухсæн:
нæй райдзаст бонæн ралæууæн æваст –
фæкæны сау мылазимæ хъуырдухæн.*

*Гæркъайау нæ æрвылбон цард ыздухы.
Тæмæнкалгæ рæстылдзурæг ныхас,
тæхудиаг, кæмæн бафты йæ къухы!*

(«Рæстдзырды сонет»)

Æцæгæлон зæххыл цы уацмыс райгуырд, уый цæмæй дæ мадæлон æвзагæн хион суа, уый тыххæй хъуырдухæн кæнын фæхъæуы тæлмацгæнæджы. Стæй æрмæст уый тыххæй нæ, æмæ йæ цы æвзагмæ ивы, ууыл æй рæсугъд сдзурын кæна. Æцæгæлон æвзагыл цы уацмыс райгуырд, уый, кæй æвзагмæ йæ хæссыс, уыдонæн цы ратдзæнис, уыдæттæ, дзырд дæр ыл нæй, хъуыдыйаг сты. Ахæм уацмыстæ та, ай-гъайдæр, бирæ вæййынц. Америкаг зынгæ поэт, критик æмæ драматург, Нобелы номыл премийы лауреат Томас Стирис Элиот йæ уац «Американская лите-

ратура и американский язык»-ы уымæн зæгъты: «Впервые читая роман Достоевского или знакомясь с пьесой Чехова, мы оказываемся, по моим наблюдениям, заинтересованными прежде всего причудливым складом души русских людей; но потом мы начинаем понимать, что перед нами всего лишь необычный способ выражения тех мыслей и чувств, которые мы все испытываем и знаем. И хотя добиться в произведении местного колорита, не придав книге качества всеобщности, в высшей степени просто, я сомневаюсь, что поэт или романист способны обладать всеобщей значимостью, если в их творениях нет также и местного. Можно ли представить себе более типичного античного грека, чем Одиссей? Более типичного немца, чем Фауст? Более типичного испанца, чем Дон Кихот? Более законченного американца, чем Гек Финн? А ведь каждый из этих характеров – своеобразный архетип, вошедший в мифологию человека, значимую для всех народов и для всех времен»¹.

Алы адæмтæ æмæ адæмыхæттытæ сæ кæрæдзийæ куыд бирæ цæмæйдæрты хицæн кæнынц, афтæ сæ кæрæдзийæ иу кæнынц ноджы бирæ хæттыты фылдæр æмхуызондзинадтæй. Æмæ уыдон иууыл ирддæрæй равдисы аивад, уæлдайдæр, нывæфтыд литературæ. Уымæн æмæ удыхъæд иууыл тынгдæр фæныв кæны уый.

Гъе, æмæ Ходы Камал нæ мадæлон æвзагмæ цы уацмыстæ фæивы æндæр адæмты фысджыты сфæлдыстæдæй, уыдоны сæхи хъайтарты характерон миниуджытæй дарддæр кæй фæагуры «для всех народов и для всех времен», уыцы нымæцы, ирон удыхъæды чи ис, ахæм миниуджытæ, уымæй раст кæны.

Ахæм хъуыдыйæ раивта, XVI-æм æнусы кæрон, XVII-æм æнусы райдианы Æндидзæн дуджы стыр испайнаг фыссæг, уæлдайдæр, стыр драматург Лопе де Вега цы пьесæ сфæлдыста – «Хетафаг уарзт» («Крестьянка из Хетафе»), уый.

Тæлмацгæнæджы зæрдæ балхæдта, хъæууон æвзонг чызг Инес хъæздыг, цытджын уæзданы (дворянины) куы

¹ Авторты коллектив. Писатели США о литературе в 2 т. Т. 1. – М., 1974. – 176 ф.

бауарзы, уæд йæ гæрзтæ кæй не 'ркалы, йæ зындгонд, кад-джын ныхмæлæуджыты раз йæхи састы бынаты кæй нæ æрæвæры, фæлæ йæм кæй разыны йæ сыгъдæг, тыхджын уарзты сæрыл стох кæныны хъару. Ныфс йæ бон калы, æмæ фæуæлахиз.

Камал дæр ныфсджынай æрæвнæлдта ацы драмон уацмысмæ.

Ахæм зæрдæйы уаг æмæ зæрдæбынай раивта стыр немыцаг поэт æмæ драматург, немыцаг классикон литературæйы бындурæвæрджытæй иу, Шиллер Иоганн Фридрихы æвзонджы бонты фыст (1784) зындгонд пьесæ «Уарзт æмæ фыдæх» («Коварство и любовь»), стыр англисаг фыссæг Шоу Бернарды зындгонд «Пигмалион», стыр уырыссаг драматург А.Островскийы «Фæстаг нывонд» («Последняя жертва») æмæ æндæртæ.

Рагон бердзенаг поэт-драматург Софоклы трагеди «Паддзах Эдип» («Царь Эдип») куы ивта ирон æвзагмæ, уæд ын нæдæр йæ рæстæг бахæлæг кодта, нæдæр – йæ курдиат, нæдæр – йæ фæлтæрддзинад. Æмæ йын йе сфæлдыстадон куыстæн скодтой аккаг аргъ – пьесæмæ гæсгæ æвæрд Цæгат Ирыстоны ирон драмтеатры спектаклимæ Ходы Камалæн дæр, уацмыс аив кæй стæлмац кодта, уый тыххæй лæвæрд æрцыд Ирыстоны иууыл уæлдæр преми – Хетагкаты Къостайы номыл Паддзахадон преми.

Станислав Куняев зæгъы, Сергей Есенины тыххæй ныхас кæнгæйæ: «Великий поэт – «растение многолетнее», разрастающееся с годами вширь и вглубь».¹ Афтæ рæзы Ходы Камалы поэтикон дуне дæр, æмæ йе 'рттивагдæр къуымтæй иу конд у йæ тæлмацты хæрдгæбыдтæй, стæй кæны рæсугъдæй-рæсугъддæр.

¹ Куняев Станислав. Завет жизнелюбия. // Коллектив авторов. В мире Есенина. – М., 1986. – 112 ф.

ФÆСНЫХАС

«Адæймагимæ цалынмæ иу пут цæхх бахæрай, уæдмæ йæ нæ базондзынæ», – зæгъы ирон æмбисонд. Йæ рæстдзинад бæлвырд кæнын мæнмæ нæ хауы. Дæсгай æнустæ йæ сæхæдæг сбæлвырд кодтой. Æрмæст мæ зæгъын фæнды, Ходы Камал æмæ йе сфæлдыстады тыххæй ацы афæлгæсты цы хъуыдытæ загътон, уыдон мæм уыцы иу æркастæн нæ сæвзæрдысты.

Лæгæй-лæгмæ йæ базыдтон 70-æм азы кæрон. Уæд Чъребайы пединституты ахуыр кодтон фæстаг курсы, уый та кусын райдыдта «Мах дуджы», æмæ Ирыстоны Хуссар хаймæ æрцыд журнал адæмæн рафыссын кæнынмæ. Уæдмæ йæ фæсауонмæ зыдтон йæ уацмыстæй, æмæ йæм йæ балцы тыххæй фæкастæн институты, афтæмæй нæ базонгæ иу бонæн нæ разынд. Хæларæй кæимæ цæрай, уымæн хъуамæ лæмбынæг кæсай, йæ удæй цы цæуы, уымæ, кæнай йын аккаг аргъ.

Камалы сфæлдыстады тыххæй мæм ацы хъуыдытæ, стæй, мæ бон гæххæтмæ рахæссын кæй нæ бацис, уыцы бирæ æндæр хъуыдытæ сæвзæрдысты дæс æмæ ссæдз азы дæргъы. Дæс æмæ ссæдз азы тымбыл кодтой мæ сæры, стæй, поэтæн 2001-æм азы хурхæтæны майы 15-æм бон Чъребайы Хетæгкаты Къостайы номыл драмтеатры 60 азы юбилей куы нысан кодтам, уæдмæ сæ æркалдтон гæххæтмæ. Ходы фырты цард æмæ сфæлдыстады тыххæй мæ раныхасæн хъуыдысты. Фæлæ мын юбилейы бонмæ æгæр цыбыр рæстæг уыдис. Мæ ныхас, куыд уынут, афтæмæй æгæр ныддаргъ уыдаид. Сценæмæкæсæг та даргъ ныхас нæ уарзы. Иуварс æй æрæвæрын, мæ ныхасæй адæмы ма сфæлмæцын кæнын, сæ бæрæгбонæй сæ æнæбæрæгбон ма фæкæнын хуыздæрыл банымæдтон – мæ хъуыдытæ загътон хæрз цыбырæй.

Камалы сфæлдыстадыл та, куыд уынут, афтæмæй, хъæуы лæмбынæг дзурын. Уымæй дæр цъус нæ, фæлæ бирæ æмæ хъуыддаджы ныхас. Поэтæн ахæм ныхас пайда у йæ чыныгкæсджытæм хæстæгдæр лæууынæн. Чыныгкæсджыты дæр фыссæджы сфæлдыстадыл зæрдæбын ныхас хæстæгдæр кæны поэты уацмыстæм.

Н. Некрасов бæргæ хаты чыныгкæсæгмæ: «Я трудом

смягчаю мой недуг: Ты не будешь строг, читатель-друг?»¹ – фæлæ «читатель-друг» алыхатт дæр вæййы карз æмæ до-маг – фæфæнды йæ алцыдæр зонын йæ уарзон фыссæджы тыххæй.

Æз афтæ нæ зæгъын – нæ поэты мæн кæнæ искай сæр хъæуы поэзиуарзджыты зæрдæтæ ссарынæн. Уыцы «сау куыст» сæйраджы-сæйраг уацмыстæ сæхæдæг фæкæнынц. Фæлæ нæ дуг знæт æмæ тæлтæг у. Хъыгагæн, хатт амцæф-уымцæфтæй афтæ агæпп кæны, æмæ адæймаг йæ цæст æрныкъулынмæ дæр нал фæцарæхсы. Адæймаджы зонд хъуыды кæнынмæ зивæг кæны. Чиныджы бынат бонæй-бонмæ телеуынæн кæй исы, уый аххосæгтæй иу у уыцы хъуыддаг.

Камал та хæдхуыз æмæ хæдбындур поэт у. Хатт вæййы фæлмæн, рæсугъд, лирикон поэт: куы мидбыл фæхуды; быныл чи дасы, ахæм ныхасмæ дæр ахизы; рæстæгæй-рæстæгмæ адæймаджы бафтауы философон хъуыдытыл... Куыд зонæм, афтæмæй та – стыр лæджы тынгдæр æмбæлы фыдтæй хизын.

Аивадон кусæджы сæйрагдæр нысантай иу у адæмы монон культурæ хъал кæнын æмæ, куыд гæнæн ис, афтæ йæ рæсугъд æмæ тыхджынай бæрзонд исын, цæмæй йæ уидаг билцъ уадза фæлтæрты уды, сыгъдæг сын кæна сæ зæрдæтæ, æфтауа сæ хъуыды кæныныл. Чиныгкæсæджы зæрдæйы та фылдæр хатт райхъал вæййы – Пушкины загъдау: «Дух отрицанья, дух сомненья»,² – уый поэтай домы фылдæр. Уымæ гæсгæ, диссаг нæу, Ходы фырт чыныгкæсджыты рæгъмæ аивадон уацмыстæ фыййагæй калæгау кæй нæ кæны. Сæйраджы йæ хъус дары, нæ царды, æхсæнады чи сахаддзæнис, хорзырдæм ныл йæ фæд чи ныуадздзæнис, ахæм уацмыстæ фæлдисынмæ. Уыдоны фæрцы аразы, дурыл дур æвæрæгау, йæхи поэтикон дуне – алыхуызон, рæсугъд, нывæфтыд.

Уый сæйраджы у, йæ адæмы иууыл стыр дæр уарзты аккаг кæй ссис, ууыл дзурæг. Æнæнхъæлæджы нæ рай-ста Ирыстоны адæмон поэты ном, æмæ йæ хæссы сæрыс-тырæй.

¹ Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. в 15 т. Т. 3. – Л., 1987. – 199 ф.

² Пушкин Александр. Собр. соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974. – 105 ф.

Афтæ ма поэтæн сæрыстыры хос у, йæ адæм, йæ пад-
дзахадæн Гимн ныффыссыны бæрзæндмæ куы схизы, уый
дæр. Æмæ Ходы Камал у Ирыстоны фыццаг Паддзахадон
Гимны – Республикæ Цæгат Ирыстон–Аланийы Паддзаха-
дон Гимны автор:

*Зæрин хур йæ тынтæ нывæнды фæлмæн
Нæ фыдæлты рагон уæзæгыл рæдауæй...
Арвы бын калы фæрдыгау тæмæн
Ирыстон йæ адæмты фарнæй.*

*Заманты тарæй æрттивы зынгау
Дæ уидаг – нæ Ивгъуыд, нæ Абон, нæ Фидæн...
Барвæсс нæ куывдыл, хуыцæутты Хуыцау!
Уастырджы, рафæлгæс, табу – Дæхицæн!*

*БАЗАРД:
Кад æмæ радимæ фидæнмæ кæс!
Амондæй абузæд ронгау дæ цард!
Амонд мысайнагау фидæнмæ хæсс!
Дæ кæстæр дын басгуыхæд кард æмæ уарт!*

*Фæлтæрæй-фæлтæрмæ фæцæуæд дæ фарн!
Рын æмæ сонæй дæ хизæд хъысмæт!
Хистæры намыс, кæстæрты ‘хсар –
Хурау дын царды цырагъдарæг уæнт!*

*БАЗАРД:
Кад æмæ радимæ фидæнмæ кæс!
Фарнимæ абузæд ронгау дæ цард!
Амонд мысайнагæн адæмтæн хæсс!
Уастырджы, рафæлгæс!
Табу – Дæхицæн!¹*

Зарæджы уæлæнгайдæр домæнтæм гæсгæ поэзийы
æрттивгæ мадзæлттæ ацы жанрмæ нæ комынц, кæнæ та
æнцонæй нæ комынц, стæй йæ афтæ зæрдæбынæй нырма
нæдæр хъæуынц.

¹ Рæстдзинад, 1994. – Цыппурсы мæйы 21-æм бон.

Хъæугæ йæ куыnnæ кæнынц – кæд дзыккайы царв хъыгдары, уæд аивадон амæлттæ дæр аивадон уацмысæн сты къуыхцыйы хос, фæлæ зарæг фылдæр хъусы «хæлц» у, æмæ йæ хъус, куыд æмбæлы, афтæ куынаæ ахса, зæрдæйыл иу зæллангæй куынаæ æмбæла, уæд адæймаджы йæхимæ нæ цымыдис кæны æмæ йæм ничи хъусдзæнис, цалынмæ йæ адæм æнæ кæсгæйæ сахуыр кæной, уæдмæ. Ахæм амонд та классиктæй дæр алкæмæ не 'рхауы.

Уыйхыгъд зарæджы нывæрæн ис зæрдæ – уæгас, тæлфгæ зæрдæ. Æмæ Камалæн йæ Гимны уый баци йæ бон. Стæй йæм бахаста ирон адæмон зарæджы комулæфт. Уыдон та, сыгъдæг адæмон æвзагимæ, бирæ цæуылдæрты дзурынц.

Уымæн сси Гимны – ам, ирон паддзахады сæйраг атрибуттæй иуы автор. Тырныдта йæм, цыдис æм, æмæ бафтыд йæ къухы. Лæгау лæг, уæлдайдæр, аивадон кусæгау аивадон кусæг хъуамæ йæ адæмы уæд та хæрз чысыл уæд-дæр истæмæй фæуæлдæр кæна æмæ, куыд уынæм, афтæмæй Камал уымæ тырны æппынæдзух.

Уый дæр йæхи хуызы аивадон амал æмæ фыссæджы лæджыхъæдыл дзурæг у.

Йæ иууыл стырдæр лæгдзинад æмæ аивадон амал та у, æвзæр уацмыс рæстæгыл кæй ныххахх кæны, адæмы рæгъмæ рахæссын æй йæ сæрмаæ кæй нæ хæссы. Æндæр дзырдтæй зæгъгæйæ – йæ иууыл стырдæр лæгдзинад æмæ стырдæр аивадон амал у, æвзæр адæймаг уæвын йæ бон кæй нæу æмæ æвзæр фыссын, стæй æнæбары тæлмац кæнын кæй нæ зоны, уый.

Уыцы нысаныл лæуд уыдис йе 'взонджы бонтæй фæс-тæмæ. Зынгæ уырыссаг поэт Владимир Цыбин дзы дæс-гай азты размæ уымæн загъта: «Настоящая поэзия всегда создает свой микромир. И здесь важно не замкнуться в найденных образах и темах, важно, чтоб в сердце поэта постоянно обновлялись лирические силы.

Читая стихи осетинского поэта Камала Ходова, удивляешься целостности лирической вселенной, которая начинается у него с вершинной осетинской земли, с гортанной переклички ручьев, с верных троп, которым так привык доверяться горец. Родник и тропа – два образа вечного движения вдаль: одно – к земле, к полю, другое – ввысь, к

небу. В горах эти направления часто совпадают; у каждого ручья есть своя тропа. Камала Ходова одинаково влекут и тропы, и родники»¹.

Уыдон иууылдæр Ходы Камал ныв кæны йæ саразгæ карз, фæлæ рæсугъд аивадон дунейы – йæ поэтикон дунейы. Райы дзы йæ уд æмæ йыл райын кæны мах дæр:

*Мæ рагбоны нывтæ...
Уынын сæ ныр дæр:
Сæуæхсиды 'рттывды
Æз ахстон мыртæ.*

*Æгуыппæг къæдзæхтæм
Куы кæсын, уæд дæр
Сæ рындзтæй фæтæхы
Æнахуыр уынæр.*

*Гæбына мит уары,
Урс адары зæхх –
Алæмæты зарæг
Уæд хъусын дзæбæх.*

*Нывæфтыд кæрддзæмы –
Æндзыгæлвæст кард, –
Ау, уыцы æдзæмы
Куыд æрцахсын зард!*

(«Мыртæ»)

Фæлæ куыд уынæм, афтæмæй ахсы алы зæл дæр, хаты алы хуыз дæр, алы змæлд дæр æмæ нын сæ нæ цæстыты раз æвæры, нæ зæрдæтæм куыд арфдæр ныххизой, нæ удтæ сæ куыд тагъддæр ссыгъдæг уой æмæ рæстдзинады хотыххæсджытæ куыд ныфсджындæрæй суæм, афтæмæй.

Дзуццаты Хадзы-Мурат дзырдта: «Мæнмæ гæсгæ, æбæрндзинадæй æвзæры, æмдзæвгæты бæрц нæм бирæ кæй у

¹ Цыбин Владимир. Родник и тропа // Ходов Камал. Белые искры. – М., 1976. – 3 ф.

æмæ сæ хæрзхъæддзинад та цъус кæй у, уыцы уавæр».¹ Стæй – аивад, куыд æмбæлы, афтæ кæй нæ фембарæм, уымæй дæр. Чи йæ æмбары, уыдон кусынц се сфæлдыстадыл. Хадзы-Мураты хъуыдымæ гæсгæ æмдзæвгæйы «эмоци хъуамæ уа хъуыдыджын, хъуыды та – эмоциджын»,² – æмæ уый уынæм Камалмæ суанг йæ рагфыстытæй фæстæмæ.

*Уыгæрдæн нæуæгкарст –
Мæ удæн фæндыр...
Сæныччы мæллæг уаст,
Æфсургъы мыр-мыр.*

*Фыдæлтыккон зарæг
Мæ хъусты нæры –
Уынгæг тохы барæг
Фæстаг ард хæры...*

*Фырзардæй фæтоны
Хæрдмæдзæуæг цъиу –
Æрдхæрæн симфони
Уæд уый разы циу!*

*Цæуыннæ йын ссардтон
Уæларвон мыртæй
Æмбисонды зарæг
Æнæвнæлд дзырдтæй!*

*Уæларвмæ ныййазæл,
Дæлдзæхмæ дзыназ –
Уæздан мырты уаз зæлд,
Тызмæг мырты маст.*

Архайдтон, цæмæй мæ ныхас чиныгкæсæгæн поэты дунемæ уыдаид балцæджы хуызæн. Стæй – фæндагамонæг дæр.

Абон, цалдæр азы фæстæ, мæ фиппаинæгтæ ногæй куы

¹ Дзуццаты Хадзы-Мурат. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 133 ф.

² Уый дæр уым, 141ф.

кæсын – куы сæ æхсæдын, куы сæ æххæст кæнын, уæд мæ сæры тæлфы иу хъуыды: чиныг сценæ нæу – Ходы Камалы цард æмæ сфæлдыстадмæ чи цымыдис кæна, уый йæ, стыр чиныг куы уыдаид, уæд дæр бакæсдзæнис, фæлæ йæхи æнæ бафæрсгæ нæ фæуыздæн, йе сфæлдыстады йын ницы азым уынын, зæгъгæ.

Зæххон адæймагæн зæдтæ, дауджытæм дæр азымтæ хæссын зын нæу. В. Гюго дæр дзырдта: «Над мыслью тяготеют две цензуры – политическая и церковная: первая сковывает общественное мнение, вторая зажимает рот совести».¹ Æмæ, раст нæу, зæгъæг нæ дæн, фæлæ азымтæ хæссæн алкæмæ дæр ис. Суанг не скæнаг Хуыцаумæ дæр, – табу Йæхицæн, – феххæлæм, уæдæ, афтæ цæмæннæ бакодтай; уæдæ, уфтæ цæмæннæ кæныс?! Фыссæджы куыст та дзырдимæ у. Дзырдæн, ноджы ма зæгъон, Дзодзийы дурау, авд æвæрæны ис. Алчи йæ йæхирдыгонау зилы. Стæй диссаг, фыддиссаг цы у – адæймаг, хорз цы хъуыддаг нæ зоны, уым æрмæст хуымæтæджы дур дурыл куы æрæвæра, уæддæр æм афтæ фæкæсы, армы фæд кæуыл нæ зыны, цæсты тигътæ чи исы, ахæм галуан ныззылдта. Не ‘рвылбоны быцаутæ не ‘наесарты тыххæй, хыгагæн, иууылдæр уырдыгæй цæуынц. Æмæ дзы алчидæр иууыл растдæр йæхи æнхъæлы. Литератортæй дæр зæгъын. Чиныгкæсджытæй дæр. Фæлæ нымаинагдæр у авторы хъуыды, æмбæлон джиппы æвæрд куы уа, уæд.

Уæдæ, алы темæ алкæй зæрдæйыл кæй не ‘мбæлы, уый дæр зындгонд у. Цæйау акæнынц: чи сауджыны уарзы, чи – йе ‘мкъайы. Темæ дæр ахсджиаг куыд нæу, фæлæ аивадон уацмысы сæйраг, проблемæ куыд æрцыдис скъуыддзаг, уый у. Фæрухсдæр нын кодта нæ зæрдæтæ, нæ цард, нæ дуг æви нæ? Фæндзайæм азты кæрон, æхсайæм азты райдайæны ирон литературæйæ Джыккайты Шамил афтæ уымæн зæгъы: «Дзырдаивад хъæздыгдæр кодта мидис æмæ идейæтæй, йæ хуыз ивта ног формæтæй»,² – æмæ уым ис Камалы стыр лæггад дæр – цард ныв кæнынай хъæздыгдæр кодта йæ аивадон дуне.

Литератортæ арæх аиппытæ уацмысы композицион

¹ Г ю г о В. М. Собр. соч. в 15 т. Т. 15. – М., 1956. – 84 ф.

² Д ж ы к к а й т ы Ш а м и л. Ирон литературæйы истори. – Дзæуджыхъæу, 2002. – 460 ф.

арæзтмæ фæхæссынц. Алкæмæ дæр йæхи хъуыдыты ны-
вæст ахадгæдæр фæкæсы. Камалы поэзийы стыр фор-
мæтыл – жанртыл фыст уацмыстæ нæй, лирикон кадæг
«Знон æмæ абон»-æй скъуыддзаг хъуыдытæ цы рахæссы
рухсмæ, æндæр; цыбыр уацмысы арæзты та бирæ аивтæ
вæййы, уæддæр фылдæр æргом вæййынц. Поэт нырма
уацмысы композицион арæзтæй, проблемæ куыд аскъуыд-
дзаг кæны, уый фæлгонцон æгъдауæй равдисын ахсджи-
агдæрыл нымайы.

Хуымæтæг чиныгкæсæг раст уым – фæлгонцон уыны-
нады фæагуры сæйраг хъæнтæ: нæ йæ æмбарын, зынаем-
барæн у, мæнмæ раст нæ кæсы...

Цытæ домæм, уыдон иууылдæр иу фыссæгмæ куы уа-
иккой, иууылдæр сæ куы 'мбариккам, æмæ нæм раст куы
кæсиккой, уæд ма иннæ фысджытæ цæмæн хъæуынц?

Æмæ маæ зæрдыл æрлæууыд, цы юбилейы кой скодтон,
уый фæстæ поэты сфæлдыстадыл Джусойты Нафи цы уац
ныммыхуыр кодта «Æнкъарæн – зарæджы æндзарæн»,
зæгъгæ, уый кæрон: «...чи зоны, исчи зæгъа: ау, Камалы
дзырдаивадмæ иу фау æрхæссæн дæр нæй?! Ис, маæ хур,
ис. Фаутæ æнцон хæссæн сты. Аипп йæхæдæг йæхи искæй
цæсты æппарынмæ тырны. Зын та у хæрзиуæг æмæ аив
рахатын уацмысы, цухдзинад армытæппæнау уæлгоммæ
у. Фæлæ æз абон фаутæ хæссыныл нæ дæн. Стæй фаутæ
хæссынæй Иры дзыхъхъ цух нукуы уыд æмæ рæхджы
нæдæр уыдзæн. Уыдонæн сæ амонд сæхи...».¹

Кæй нæ уарзай, уымæн йæ хæрд – цъæм-цъæм, йæ цыд –
сæпп-сæпп. Нæ фаутæ, нæ азымтæ иууылдæр уырдыгæй
цæуынц. Хæларæн сыгъдæгзæрдæ, цæстуарзон фæн-
диæгтæ, цæмæй йын «исты феххуыс уой»-ы бæсты фи-
дистæм ахызæм.

Дзуццаты Хадзы-Мурат Гафезы æмдзæвгæты чиныг
«Цардбæллон»-ы тыххæй йæ рецензийы загъта: «Гафе-
зы ног æмбырдгонды æмдзæвгæтæн сæ аивадон хъару
æмхуызон нæу, бирæтæ дзы не сты индивидуалон, ахадгæ,
цымыдисаг. Æз сæ иувæрсты ахызтæн, сæхæдæг маæ иу-
вæрсты куыд ахызтысты, афтæ».²

Æз хъæнты иувæрсты нæ хизын, дзурон сыл, ууыл дæр

¹ Хурзæрин, 2001. – Хурхæтæны мæйы 20-æм бон.

² Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхин-
вал, 1985. – 201 ф.

дæн, фæлæ бæлгæ – адæймагæн æрмæстдæр, Адæймаг цæ-
мæй у, уыцы хорздзинæдтæ чи уыны, уый амондмæ кæнын.

Тæхуды, искæй хæрзтæ цæмæй уынай, уый тыххæй
дын, Боциты Бароны загъдау, ахæм хурæнгæс зæрдæ уæд
арвыйас гуыры!

Уыцы хур ферттивы Ходы Камалы бирæ уацмыстæй, йæ
цардæвдисæг аивадон дунейæ.

Æмæ зæрдыл æрлæууынц Тютчевы чиниджы тыххæй
Некрасовы зындгонд ныхæстæ, ома йæ «...каждый люби-
тель отечественной литературы поставит в своей библио-
теке рядом с лучшими произведениями русского поэти-
ческого гения».¹ Æнæдызæрдыгæй афтæ зæгъæн ис Ходы
Камалы сфæлдыстадæй дæр.

Сæйраг уый у.

¹ Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. и писем в 15 т. Т. 9. – М., 1950. – 221 ф.

СПАЙДАГОНД ЛИТЕРАТУРÆ

1. *Абаев В. И.* Избр. труды. Т. 1. – Владикавказ, 1990;
2. *Абаев В. И.* Нартовский эпос осетин. – Цхинвал, 1982.;
3. *Авторты коллектив.* Æрттигъ. – Дзæуджыхъæу, 1983;
4. *Авторты коллектив.* Бонвæрнон. – Дзæуджыхъæу, 1962;
5. *Авторты коллектив.* Критикон уацтæ. – Дзæуджыхъæу, 1992;
6. *Авторты коллектив.* На юге Осетии и снег горел. – Цхинвал, 2006;
7. *Авторты коллектив.* Писатели США о литературе в 2 т. Т. 1. – М., 1982;
8. *Авторты коллектив.* Это юность моя. – М., 1996;
9. *Авторты коллектив.* На юге Осетии и снег горел. – Владикавказ, 1991;
10. *Айларты Зарæ.* Ирон æвзаджы чынгъ 2-аг къласæн. – Дзæуджыхъæу, 1996;
11. *Аристотель.* Сочинения в 4 т. Т. 4., – М., 1984;
12. *Бестауты Гиуæрги.* Уацмыстæ 3 т., Т. 1. – Дзæуджыхъæу, 2003;
13. *Бестауты Гиуæрги.* Уацмыстæ 3 т. Т. 3. – Дзæуджыхъæу, 2004;
14. *Белинский В. Г.* Полн. собр. соч., Т. 4. – М., 1954;
15. *Бернс Роберт.* Стихотворения. – М., 1982;
16. *Библи;*
17. *Блок Александр.* Собр. соч в 6 т. Т. 2. – Л., 1980;
18. *Бондаренко Владимир* – Неожиданное чудо Рубцова /Литературная Россия, 2004. – Кæрдæджы мæйы 21-æм бон;
19. *Брытæиаты Елбыздыхъо.* Уацмыстæ 2 т. Т. 2. – Дзæуджыхъæу, 1982;
20. *Булкъаты Михал.* Фидиуæг, 1986. – №11;
21. *Бунин И. А.* Собр. соч. в 4 т. Т. 1. – М., 1988;
22. *Гамзатов Расул.* Стихи и поэмы. – М., 1974;
23. *Гарсия Лорка Федерико.* Избр. произ. в 2 т. Т. 1. – М., 1975;
24. *Гæдиаты Секъа.* Равзаргæ уацмыстæ. – Дзæуджыхъæу, 1959;
25. *Гæдиаты Цомахъ.* Уацмыстæ. – Дзæуджыхъæу, 1959;
26. *Гегель Г. В. Ф.* Эстетика в 4 т. Т. 3. – М., 1971;
27. *Гог Ван.* Письма. – М., 1966;
28. *Гольбах П. А.* Избр. произв. в 2 т. Т. 1. – М., 1963;
29. *Горький М.* Собр. соч. в 15 т., Т. 1. – М., 1979;
30. *Гутнов Ф. Х.* Аристократия алан. – Владикавказ, 1995;
31. *Гюго В. М.* Собр. соч. в 15 т. Т. 15. – М., 1956;
32. *Дидро Дени.* Избр. атеистич. произв. – М., 1956;

33. *Джусойты Нафи*. Все начинается с размышления // Вопросы литературы, 1976. – №5;
34. *Джусойты Нафи*. Елбасдуко Бритаев. – Цхинвал, 1963;
35. *Джусойты Нафи*. Ирон аив дзырды сæрвæлтау. – Цхинвал, 1966;
36. *Джусойты Нафи*. История осетинской литературы. Книга первая. – Тб., 1980;
37. *Джусойты Нафи*. Книга друзей. – Нальчик, 2003;
38. *Джусойты Нафи*. Лирикаæ. – Цхинвал, 1955;
39. *Джусойты Нафи*. Нигер. – Дзæуджыхъæу, 1990;
40. *Джусойты Нафи*. Сабыр ныхæстæ. – Цхинвал, 1973;
41. *Джусойты Нафи*. Фыдæлты туг. – Цхинвал, 1965;
42. *Джыккайты Шамил*. Ирон литературæйы истори. – Дзæуджыхъæу, 2002;
43. *Джыккайты Шамил*. Ныхасы фарн. – Дзæуджыхъæу, 1966;
44. *Дзаболаты Хазби*. Уацамонгæ. – Дзæуджыхъæу, 1974;
45. *Дзасохты Музафер*. Хъуыдыйы арф æмæ дзырды хуымæ-тагдзинад /Рæстдзинад, 2001. – Хурхæтæны маейы 2-æм бон;
46. *Дзесты Куыдзæг*. Зæрдæйы ностæ.– Дзæуджыхъæу, 2002;
47. *Дзугаты Георги*. Уацмыстæ 3 т. Т. 1. – Цхинвал, 1971;
48. *Дзуцаты Хадзы-Мурат*. Арвистон. – Цхинвал, 1988;
49. *Дзуцаты Хадзы-Мурат*. Бæрндзинад. – Цхинвал, 1976;
50. *Дзуцаты Хадзы-Мурат*. Биографи. – Цхинвал, 1980;
51. *Дзуцаты Хадзы-Мурат*. Знон æмæ абон. – Цхинвал, 1964;
52. *Дзуцаты Хадзы-Мурат*. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985;
53. *Дзуцаты Хадзы-Мурат*. Хæст æмæ зæрдæ. – Цхинвал, 1966;
54. *Дюмезиль Ж*. Осетинский эпос и мифология. – М., 1976;
55. *Евтушенко Евгений*. Стихи и поэмы в 3 т. Т. 1. – М., 1987;
56. Зарджытæ, кадджытæ, æмбисæндтæ, Цхинвал, 1977;
57. Зарубежная литература XVII–XVIII вв. – М., 1982;
58. Звезда, 1975. – №2;
59. Ирон адæмон сфæлдыстад 2 т. Т. 2. – Дзæуджыхъæу, 1961;
60. Ирон æмбисæндтæ. – Дзæуджыхъæу, 1976;
61. *Кодзати Ахсар*. Яблоко нартов. – М., 1974;
62. *Калоты Хазби*. Уацмыстæ. – Дзæуджыхъæу. – 1976;
63. *Козаев А. И*. Анахарсис. – Цхинвал, 1982;
64. *Крылов И. Л*. Сочин. в 2 т. Т. 2. – М., 1984;
65. *Кочысаты Розæ*. Рухсмæ бæлгæйæ. – Дзæуджыхъæу, 1960;
66. *Кулиев Кайсын*. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1987;
67. *Куняев Станислав*. Завет жизнелюбия. Коллектив авторов. Мир Есенина. – М., 1986;
68. *Ламетри Ж*. Сочинения. – М., 1976;

69. *Лейбниц*. Сочинения в 4 т. Т. 2. – М., 1983;
70. *Леонхард Франк*. Фæзилæн. – Мах дуг, 2001. – №1;
71. *Лермонтов М. Ю.* Собр.соч. в 4 т. Т. 1. – Л., 1979;
72. *Лирика древней Эллады и Рима*. – М., 1990;
73. *Лихтенштейн Е. С.* – Наука в веках //Слово о науке». – М., 1978;
74. *Луговской Владимир*. Собр. соч. в 3 т. Т. 2. – М., 1988;
75. *Лукиан*. Избр. атеистич. произв. – М.,1955;
76. *Марешаль П. С.* Избр. атеистич. произв. – М., 1958;
77. *Маркс К. и Энгельс Ф.* Сочинения, Т. 3. – М., 1955;
78. Мах дуг, 1967. – №6;
79. Мах дуг, 1995. – №№1, 2;
80. Мах дуг, 1998. – №7;
81. Мах дуг, 1998. – №9;
82. Мах дуг, 2003. – №10;
83. *Маяковский Владимир*. Собр. соч. в 12 т. Т. 4. – М., 1978;
84. *Маяковский Владимир*. Собр. соч. в 12 т. Т. 11. – М., 1978;
85. *Маяковскому*. Сб. воспоминаний и статей. – Л., 1940;
86. *Некрасов Николай*. Собр. соч. и писем в 15 т. Т. 1. – Л., 1981;
87. *Некрасов Николай*. Собр. соч. и писем в 15 т. Т. 2. – Л., 1981;
88. *Некрасов Николай*. Собр. соч. и писем в 15 т. Т. 3. – Л., 1981;
89. *Неруда Пабло*. Местожителъство земля. – М., 1977;
90. *Нигер*. Уацм. æх. æмб. 3 т. Т. 3.– Дзæуджыхъæу, 1968;
91. Ногдзау, 1988. – №6;
92. Ногдзау, 2000. – №1;
93. *Опиц Мартин*. Книга о немецкой поэзии. – М., 1980;
94. Правда, 1933. – Майрæмкуадзæны мæйы 7-æм бон;
95. Рæстдзинад, 1994. – Цыппурсы мæйы 21-æм бон;
96. Рæстдзинад, 2000. – Майрæмкуадзæны мæйы 24-æм бон;
97. Рæстдзинад, 2001. – Тъæнджы мæйы 25-æм бон;
98. Рæстдзинад, 2001. – Хурхæтæны мæйы 2-æм бон;
99. *Роттердамский Эразм*. Философские произ. – М., 1986;
100. *Рубцов Николай*. Избранное. – М., 1982;
101. *Руссо Ж.-Ж.* Педагогические сочинения, Т. 1. – М., 1981;
102. *Рутенбург В. И.* Великий итальянский атеист Ванيني. – М., 1959;
103. Северная Осетия, 2001.– Хурхæтæны мæйы 2-æм бон;
104. *Солженицын Александр*. Архипелаг ГУЛАГ, 1-аг чыныг. – М., 1990;
105. *Тедеты Р. К.* Осетинская советская поэзия. – Цхинвал, 1975;
106. *Тимофеев Л. И.* Основы теории литературы. – М., 1976;
107. *Тогошвили Г. Д.* Сослан-Давид. – Владикавказ, 1990;
108. *Тыбылты Алыксандр*. Уацмысты æмбырдгонд. – Цхинвал, 1988;
109. Фидиуæг, 1988. – №10;

110. Фидиуаг, 2000. – №1;
111. *Хæмыцаты Албег*. Азты сæрты цард хуыздæр зыны./ Рæстдзинад, 2001. – Æртхъирæны мæйы 25-æм бон;
112. *Хетагуров Коста*. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1974;
113. *Хетагуров Коста*. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974;
114. *Ходов Камал*. Белые искры. – М., 1976;
115. *Ходов Камал*. Своим чередом. – М., 1989;
116. *Ходы Камал*. Кар. – Дзæуджыхъæу, 1974;
117. *Ходы Камал*. Кæмдæр ирон лæппутæ зарынц. – Дзæуджыхъæу, 1970;
118. *Ходы Камал*. Мыртæ. – Дзæуджыхъæу, 1992;
119. *Ходы Камал*. Ном. – Дзæуджыхъæу, 1979;
120. *Ходы Камал*. Цæхх æмæ кæрдзын. – Дзæуджыхъæу, 1966;
121. *Хостыхъоты Зинæ*. Табуйаг. – Дзæуджыхъæу, 1998;
122. Хурзæрин, 2001. – Хурхæтæны мæйы 20-æм бон;
123. *Хъодзаты Ахсар*. Рухс. – Дзæуджыхъæу, 1987;
124. *Цæрукъаты Алыксандр*. Цыма лæууын æз кувæндоны раз. – Дзæуджыхъæу, 1968;
125. *Швейцер Альберт*. Благоговение перед жизнью. – М., 1992;
126. *Шекспир*. Сонеттæ. – Дзæуджыхъæу, 2001;
127. *Шкловский Виктор*. Собрание сочинений в 3 т. Т. 3. – М., 1974;
128. *Эккерман И. П.* Разговор с Гете. – М., 1981;
129. Южная Осетия, 1996. – Сусæны мæйы 27-æм бон.

ЗОНДЫ ЦАСТАЙ КАСГАЙА

Юбилей... Уый ацаг аивады дзырдфæразон фæдисонæн стыр цин æмæ тасы бæрæгбон у. Цин, йæ царды цавæрдæр бæрзæндмæ кæй схæццæ, уый расайы. Фæлæ, аивад ацаг чи 'мбары, тъæпп-тъыллуптæй нæ, фæлæ йæ ацагæй чи аразы, уый куырыхон зонды хицау вæййы. Зондджын адæймагæн та йæ аиппытæ йæхицай хуыздæр ничи фæзоны. Æмæ йын цыфæнды кады митæ кæн, уæддæр, цы йын нæ бантыст йæхи фæндиаг сфæлдисын, афтæмæй, саразын кæй хъуыд, уыдон æппынæдзух фæдары йæ зæрдыл. Кæдфæнды дæр. Кæмфæнды дæр. Æгæрыстæмæй, æдылытæ фылдæр цæмæ фæбæллынц, ахæм стыр юбилейы дæр! Йæ тас уым ис.

Æмæ йæхи зонд, йæхи тых, йæхи фарнæй дыууæ зæрдæзæгъгæ уисы фæрсæй-фæрстæм кæрæдзийы фæдыл чи никуы æрæвæрдта, уыдон стыр æмæ нæргæ юбилейтæ куы фæдомынц, уæд дисы бахаудзынæ: ау, иу фыдных исчи куы фæзына, ацагæй цы дæ, уый адæмæн куы радзура æмæ дæ куы æрæвæра де 'цаг бынаты, уæд дыл дæ цагсомы цъар нæ алæбырдзæнис, гормон?! Дæ койгæнæг куына уа, уæд де 'гуыздæг уацмысгæндтæй адæмы 'хсæн дæхи дæхæдæг цæмæн худинаг кæныс? Хуыздæр нæу, бамбæхсай сæ, аппарай сæ? Чи зоны дын искæй цæсты иучысыл исты кад ис, уæд уый дæр дæлæмæ цæмæн æппарыс?

Æндæр хабар у, дзыллæ сæ кады цæстæвæрæны куы рахизын кæной адæмы размæ, æмæ йын сæ зæрдæбын фæндиæгтæ куы нывæндой, куы йын арфæ кæной, сæ зæрдæты лакзон æмæ сын маст куыд сыгъдæг кæны, сæ удтæ сын бæрзонд куыд æвæры, уый тыххæй.

Ныртæккæ кæй цытджын юбилейы тыххæй дзурдзыстæм, уый – Ходы Камал – æнæ къæлæсытæ, æнæ ракабака ссис, Ирыстон сæрыстырæй кæй номæй цауы, нæ уыцы кады ныфсытæй. Разынд, Максим Горький афтæ кæмæй загъта, Человек – это звучит гордо, зæгъгæ, уыдонæй.

¹ Уацтæ фыст æрцыдысты хицæн æмæ хицæн рæстæджы.

Дзыллæ дыл сæ цæст æрæвæрой, сæ хуыздæртыл дæ нымайой æмæ дæ сæхицæн ныфс хоной, ахæм лæг суай, уый бирæтæм æнцон кæсы. Уымæн æмæ искаей къухы дур рауæг у. Нæ уыдысты Камалæн æнцон æмæ æхцон нæдæр йæ райгуырды бонтæ Дунеон хæсты дуджы, нæдæр йæ сабибонтæ Фыдыбæстæйы хæст æмæ фæсхæсты рæстæджы. Йе скъолайы азты дæр бæллиццагæй ницы ис ссарæн сыгъдæг зæрдæ æмæ рухс бæллицтæй дарддæр. Фæстæдæр фырбуцæн нæ мысыд йæ фыдыфыды – «Ныртæккæйау сæ зонын: Дæ зæнгæйттæ, дæ худ, Дæ хотыхтæ, дæ гæртæ, Фæлæ дæ мидбылхудт Нæ уайы, нæ, мæ цæстыл...» («Мæ фыдыфыды мысгæйæ»).

Уæдæ, нæ фыдазты дæр размæ къахдзæф кæнын, Иры тырысайыл хæцын æнцон кæмæ кæсы, уый хорз нæдæр хи царды фæзилæнтæ зоны, нæдæр – æхсæнцарды. Фæлæ Камал æппæт мæстытæ æмæ тыхдымгæты ныхмæ дæр, лæгау-лæгæн куыд æмбæлы, домбайæ кæй фæлæууы, уый дзуры йе стыр удфæразон æмæ куырыхон зондыл. Афтæ кæй зæгъы: «кæны мæ ныхас бонзонгæдæр, арфдæр... Мæ къух нæ исын иу» хабарыл, зæгъгæ, уæззау зонд «хуымæтæг дзырды бавæр – куыд кæна», «æндыгъд нуарау, дыздыз», уым ис логикон æмæ цардуагон рæстдзинад. Уымæн æмæ йæ уды уыцы фидар домæн царды æххæст кæны æцæгæй. Цыфæнды зынты дæр ыл нæ ивы йæ зæрдæ. Йæ къухы иу æнтыст иннæйы фæдыл уымæн æфты.

Йæ фыццаг поэтикон уацмыстæ мыхуыры куы райдыдтой зынын, уæд сыл æрæвæрдта ирон чиныгкæсæг йæ цæст. Фæлæ 1962-æм азы Хуыгаты Сергей æмæ Джыккайты Шамилимæ иумæйаг æмбырдгонд «Бонвæрнон» джиппыуагъдæй куы апарахат адæмы 'хсæн, уæд Камалы ирд курдиатыл, æгæрыстæмæй, йæ ныхмæлауджытæй дæр ничиуал дызæрдыг кодта. Лæджы ныхмæ барвæндæй дургæ чи фæтулы, адæмы цæсты йæ бафтауынмæ сæ уды быцъынаг чи фæтоны, уыцы гуылмызтæ та алыхатт дæр уыдысты æмæ уыдзысты. Годах Африкæйы дæр годах у. Æмæ уыдоны кой нæ кæнын.

Куыд уыдис гæнæн, ирон чиныгкæсæджы цæст ма 'рхæцыдаид «Фыдыбæстæ», «О, ме 'взонджы бонтæ...», «Мæ фыдыфыды мысгæйæ», «Хæхты зарæг», «Æз хæлæг кæнын мæхимæ» æмæ æндæр аив æмдзæвгæтыл.

Адæймаг сæ æнкъардта æмæ æнкъары, æхсайæм аз-ты ирон литературæмæ, стæй æмткæй советон литературæмæ царды ног, сæрибар ахастæй цы æхцон, сатæг уæлдæф æрбаулæфыд, уый æхцон ад. Уымæн æнæфæхатгæ нæ уыд. Уымæн æмæ уæд диссаг уыд, дæ уды бæллицтæ сæрибар æмæ фæлгонцонæй, æхсæрдзæны къæрцзардау, нывæндай сæ кæрæдзийы фæдыл.

Æвзонг, нудæсæздзыд лæппу хуымæтæджы нæ дзырдта йе 'взонджы бонтæм: «О ме 'взонджы бонтæ, рæвдыд дæн уæ цинæй» – «цырен арты стъæлфæнтау» схаудтой йæ риуæй æмæ уыдоны рухсмæ тыбартыбургæнгæ федта йæ фæндаджы сæр («О ме 'взонджы бонтæ.»).

Мах фылдæр хатт нæ удты фыдæнæн цинагыл цин кæнын нæ базонæм, æндæра ссæдзаздзыд поэт афтæ куы дзура:

*«Фыдыбæстæ!
Нæ дыл кæнын ныхас,
Нæ дæ хонын
«Фæйлаугæ фурд»,
«Цырын арт!»...
Мæ фыстыты цыфæнды бынат ахс,
Уæддæр мæ риуы
Стырдару
Дæ бынат» –*

уæд уый амонд у, уæдæ цы. Стæй æрмæст йæхи амонд нæ, фæлæ йæ Фыдыбæстæйы амонд. Йæ адæмы амонд. Уымæн æмæ стыр уарзтæй гуыры цард, уды сыгъдæг æмæ фарн. Æнæ уыдон, бæрзонд уай, адæмæн зæрдæхцон хæссай, уый гæнæн куыд ис? Цайданы куы ницы уа, уæд дзы уадзгæ дæр ницы ракæндзынæ.

Æмæ нæ поэтæн уыдон лæвæрдтой æмæ дæттынц бæрзонд аивадон уацмыстæ фæлдисыны тых æмæ удфæразон. Уымæн нæ фервæссы йæхиуыл: «Мæ зарагмæ цъæхдзаст цъити нæ бадон». Цахæмфæнды бæрзæндыл куы уай, уæддæр хиуыл фервæссын, дæхи хурхмæ кард куы бахæссай, уымæй уæлдай нæу. Поэт уымæн загъта: «Мæхæдæг æз уæлвонг рындзыл куы бадон, Уæддæр мæ бæллиц – зæххæй гуырæг суадон» («Суадон»). Раст уыйау сты

йæ фæндтæ æнæлаз, æмæ адæмы зæрдæмæ фæндаг уы-
мæн арынц.

Йæ зарæг æвзонджы бонтæй фæстæмæ у бæлвырд дзури-
нæгтыл, бæлвырд бæллицтæ æмæ маestyтыл æмæ йæ уый
кæны арф æмæ зæрдæмæдзæугæ. Ходы фырт уый тыххæй
йæхæдæг афтæ зæгъы:

*Бидайы комы дзедырджын кзуыбыртыл
Æз рагбонты бæггæмзæнгæй хылдтæн.
Цыдаид уæд дадайы кæстæр фыртыл
Æхсæз азы. Æз уыцы фырт уыдтæн.*

*Сывæллонау нæ бахудтаин уæгъды.
Уæзбын, дам, у, – нæ сыхбæстæ дзырдтой,
Уæд-иу мæнæн та дидинæгджын рæггътыл
Мæ бæллицтæ сырх уардтæ тыдтой.*

(«Хæхты зарæг»)

Уæддæр æй йæ уды бæллицтæ нæ уагътой йе ‘мка-
рæнтимæ йæхи ирхæфсын. Йæ зæрдæйы фæндтæ бын-
тон æндæр уыдысты. Нæ кодта бæрзонд æфцджытæ рох.
Уыдон ын здæхтой йæ цæстæнгас йæ зæрдæмæ. Уым ах-
ста æхсæрдзæны зарæг. Æмæ йæ бон у, зæгъа сæрыстыр
æмæ ныфсджынай: «О, хæхты зарæг райгуырди мæнимæ,
Хæссы мæ риуы бонæй-бонмæ рæз».

Камалы поэзи йæ райдайæнæй у сыгъдæг æмæ æргом-
дзырд. Уд йæхи зæрдæмæ цы сусæггаг ныддзур, уыдæттæ
уый рахæссы адæмы рæгъмæ, скæны йæ иумæйаг цинаг
кæнæ рис. Иу уды æнкъарæнтæ свæййынц æхсæнцарды
ахсджиаг дзуринаг. Æмæ уый поэты йæ бирæ чиныг-
кæсджытæм кæны дзæвгар хæстæгдæр. Поэт цæуыл фæ-
дзуры, уыдон сын свæййынц уарзон æмæ зæрдæскъæф.

Æмæ, чи зоны, поэзийы сусæгдзинæдтæй иу уый у. Æн-
дæра, йе ‘мдзæвгæ «Æз хæлæг кæнын мæхимæ» куыддæр
мыхуыры фæзынд, афтæ цæмæн фæцис ирон поэзи-
уарзджытæн адджын. Иууылдæр хорз сты: «иу мæйрухс
æхсæв» лæппу æмæ чызг кæй фембæлдысты парчы; кæй
«кодтой сусæгæй сæ ныхас бæлæстæ» сæ разы; хохаг суа-
дæттау кæй «æрттывттой уыцы сау цæстытæ»; «арвы урс-
цæппæрджын риуæй «Авд хойы» кæй зындысты, фæлæ

уыдæттæ кæсгæйæ чиныгкæсæг иууыл тынгдæр байрайы, уацмыс йæ тæккæ кульминацион бæрзæндмæ куы схæццæ ваййы, уæд поэты æргом æмæ сыгъдæг æнкъарæнæй:

*Уыцы ирд мæйрухс æхсæвы
Фембæлдыстæм парчы.
Æз хæлæг кæнын мæхимæ,
Ахæм чызг кæй уарзы!*

Поэты æлвæст, дзæнгæлтагæнæг дзырд цæвы зæрдæйы нуæрттæ. Автор цы уацмысты фæдуды æмæ фæсудзы, уый чиныгкæсæджы уд уидагмæ ма змæлын кæна, уый гæнæн нæй. Камал царды рæстдзинад кæй æвзары; гадзрахатæй цæуын, мæнгард митæ кæнын, «мæймæбулкъау, кæмæн у йе сконд афтæ: йæ агъуд – сырх, йæ гуыр-дзон» сконд та – урс, уыдон ын æнæуынон кæй сты, йе ‘мдзæвгæ «Гаджидау» кæсгæйæ, куы уынаем, «Ирыстоны тæхгæ-нæргæ бæрзонд Дзуар»-æй сæ æлгъиты йæ автор – «Йæ ныхмæ-иу Рæстдзинады фарн растæд, Æнæ донæй йæ доны былæй здах»; «О Уастырджи, æргæрах æй лас ды»; «Æнæ бавæрдæй баззайæд йæ сынтыл», уæд нын уыдæттæ æхсызгон сты æмæ стæм йæ фарс.

Чиныджы автор æмæ чиныгкæсæг æмвæнд, æмдзырд куы ваййынц, уæд уый та амондыл, фарныл дзурæг у. «Рагон нырыккон зарæджы» авторимæ нæ сагъæс иу у, «йæ сау фат маргæйдзаг æрдынаен алайнаг сонт риуы кæй тæлфы», ууыл. Нæ маст авторимæ уый тыххæй æхсиды:

*Нæ нын зæронд уадзынц, нæ – саби
Фыдгултæ, райстой нæм кæрдтæ...
Аланты ‘хсидгæ туг, о, сабух –
Кæнæ – мæлгæ, кæнæ – цæргæ!*

*Ирон лæг, де ‘фсургъы зынг барцмæ
Нылвас дæ болат риу æнгом.
Фыдгул, лæггæй-лæгмæ нæм рацу,
Куыд фенæм не знаджы æргом.*

*Сæ къух нæ лæвæрдтой тæппудмæ
Фыдæлтæ – ссардта-у фыдæх...
Сызгъæринкоцора лæппутæй
Нырма нæ равдæлон нæ зæхх.*

*О, скифты знæт кадæн, сæ цытæн
Нырма нæ бамынæг сæ ном,
Лæууыци, фыдæлтыккон бæрцытау,
Нырма сæ байзæддаг æнгом.*

Ацы бæлвырд архитектурæйыл амад, æлвæст, зæлланг-гæнаг æмдзæвгæ æрмæст поэты сфæлдыстады нæ, фæлæ, фæстаг азты ирон поэзийы цы æрттивагдæр уацмыстæ фæзынд, уыдонæй у иу.

Римаг император Юлий Цезарь, дам, арæх фæлхат кодта – сабыргай тагъд кæн, зæгъгæ. Камал литературæйы цы аразы, уый – сабыргай: «Фæлтау цæрдудæй сау зындонмæ бафтон, Цæйнафæлтау фæзмон мæхи мæхæдæг» («Арæх нал фыссыс...»). Афтæ сабыргай, æмæ йæ уацмыс адæммæ йæхицæй фæраздæр вæййы. Свæййы сын уарзон уацмыс. Æрцæры сæ удты. Фыссæгæн та адæймаджы зæрдæйы цæрынаы стырдар хорзæх Хуыцау ницыма радта, ницыдæр ын ратдзæнис.

Æмæ уыцы хорзæхæй Камал цух никуы уыд æмæ нæу.

Ходы фырты сфæлдыстад бирæ цæмæйдæрты – бирæ цардуагон хабæрттæй, стæй дзæвгар аивадон амæлттæй æлвасы адæймаджы йæхимæ. Фæлæ сæ сæйрагдæртæй иу у йæ уæзгæ афоризмон ныхас. Уый фæрцы йæ бон æрмæст уацмыс рæсугъд балхынцъ кæнын нæ бавæййы, фæлæ йæ дзырд фæкæны «æндыгъд нуарау дыз-дыз».

Се ‘ппæт чи фæнымайдзæн, фæлæ дзы иу-цалдæрмæ куы ‘ркæсæм, уæд уый уæлдай нæ уыдзæнис: «Нæ цард у тухи. Уый мидæг и н’ амонд – æнæ тухи нæй амондæн уæвæн. ...Куырдадзы комы ссыгъдæг и æфсæйнаг» («Дыу-уæ урс сонеты»); «Былалгъ ныхас – поэзийæн йæ марæг» («Ис де ‘мдзæвгæты ронбæгъд деклараци...»); «нæ ивы адæймаг йæ конд – зæронд лæг уа, кæнæ та уа бынтон ног» («Бæрзонд нысанмæ...»)... Æгæрыстæмæй йæм иудзæвгар æмдзæвгæтæ, Къостайы «Кæмæн цы?»-йау, сæрæй кæронмæ сты афоризмтæй нывæст:

Цы уа кæнинаг –
нал быхсы æмгъуыдтæ.
Æлвæст фатау дæ нысанмæ тæхгæ!
Хæдзаргæнæггæй лидзы калм йæ хуынкъмæ –
бæндæнæфсон мæ фелвасдзæн, зæгъгæ...

.....
Поэт – сæйраг хæдзаргæнæг –
æнусты
уый кæлмыты
сæ хуынчъытæм
тæры!

(«Хæдзаргæнæг»)

Къоста «Кæмæн цы?» сæрмагондæй, зонгæ-зонын сфæлдыста афоризмтæй. Камал, цы аразы, уый куыन्नæ зыдта, фæлæ сæ ома афоризмтæй саразон – ахæм хæс æвæрдта йæ разы, уый мæ æххæстæй нæ уырны, аивады кусæджы сфæлдыстады кæд æнæ развæлгъау барастгонд аивтæ арæх нæ вæййы, уæддæр.

Фæлæ сæ куыдфæнды аразæд – зонгæ-зонын, зæрдаивæй – цæст рæвдауынц, уд сæ улæфы æмæ сæйраг уый у:

Кæмæ нæй лæгдзинад –
лæгдзинадыл зары;
æвидауцæн фидыц –
йæ ныхасы сæр;
йæхæдæг æмгар чи нæу –
кувы æмгарæн;
æнæгъдау фæкæны
«æгъдау-æгъдау» хъæр.

(«Хатгай...»)

Æмæ ноджидæр нæ бон у, хæссæм ахæм дæнцæгтæ, фæлæ се ‘ппæты кой ракæнын æнæмæнг у, ома уый нæ зæгъдзыстæм. Фæлæ ма дзы уæддæр, нæ дзырд бафидар кæныны тыххæй, иумæ æркæсæм:

Егъау дисы мæ бафтауы нæ царды уаг,
Æмæ йæ, цæй, хæрзцыбырæй зæгъгон:
Нæ бон куы вæййы –

*Н' амоны нә фадат,
Куы 'рцæуы фадат –
Нал вæййы нә бон!
(«Егъау дисы ма бафтауы...»)*

Ацы æмдзæвгæтæ сæрæй-кæронмæ сты уыцы иу сулæфтæй арæзт. Ныхас никуы фæлæууы. Никуы фескъуыйы. Æмæ уыцы аивадон амал дæр домæ йæхи сусæгдзинад, цæмæй чиныгкæсæджы зæрдæйыл æмбæла хуыздæр. Стæй кæд алы уацмыс йæхи архитектура, йæхи джипп домæ, уæддæр ыл уыдон арæзт куынæ фæзыны, афтæмæй сæ зæрдæ фæисы хуыздæр. Æмæ нæ поэтмæ ис фыссæджы уыцы стæм дæсныйад, поэты сусæггаг аивтæ хурмæ кæй нæ ракалы.

Дзуццаты Хадзы-Мурат дзырдта Цæрукъаты Алыксандры поэзийы тыххæй, зæгъгæ йæм «хæдбындур фæлгонцтæ æмæ бæлвырд лирикон зæрдæйы уаг цæуынц буарæмбуар». Æмæ афтæ чи зæгъа Ходы-фырты поэзийæ дæр, уый нæ фæрæдийдзæнис. Уацмысы темæ, йæ ритмикæ, цы лирикон зæрдæйы уагыл æрцыд фыст, йæ фæлгонцтæ – иууылдæр æм æнæуынгæ тæгтæй сты æмбаст. Зæрдæ сæ уый тыххæй фæулафы тынгдæр. Æмæ йæм фæлгонц фæлгонцы тыххæй нæ фæзыны, фæлæ дзы йæ уацмыс рарттивын кæны ирддæрæй:

*Сæумæрайсом.
Нывæнды хур йæ тынтæ
(Сты – хуры тынæй, райсомæй – хуылыдз).
Цъæх ламийæ, сызгъæрины къæрттыта,
Рæгъæд кæрдотæн се 'мбистæ зынынц.
(«Терчы был»)*

Кæнæ æндæр ныв-цæвиттон. Ног дæр чи нæу, фæлæ нын йæ фенд, «алайнаг æндон уарт» æрымысгæйæ, æхсызгон кæмæн вæййы:

*Алайнаг æндон уарт –
Мæ бафале уæртæ.
Сызгъæрин рæхысыл
Уый калы цæххæртæ...*

*Хæлуарæджы тыныл
Æрцауындзæг сыфтæр,
Сæ уæлæ сæууон хурмæ
Ферттивы æртæх.*

(«Цæстæвæрæн»)

Камал царды дæр, аивады дæр фæлмæн юмор, стæй куы фембæлы, уæд карз сатирæмæ дæр æмхиц у. Æмæ йын уый цымыдисондæр кæны йæ нуарджын, хæдбындур сфæлдыстад. Адæймаджы ахæссы цахæмдæр сæнтты бæстæмæ. Бафтауы йæ царды сагъæстыл. А. Пушкин йæ «Элегия»-йы цæйау загъта: «Я жить хочу, чтоб мыслить и страдать» – поэты фæлмæн юмор нæ арæх æркæны уымæ.

Уæдæ, æндæр куыд ис зæгъæн Камалы зындгонд цыбыр æмдзæвгæ «Армукъайы уынæрæй скъуыддзаг»-æй:

К æ с а г у æ й г æ н æ г:

– Кæй ма хъæуы кæсæгтæ?!

Сæрджынты кило – сомырдæг!

Æнæсæртæ та – сом!.

Йæ равзæрдыл цалдæр дæс азы рацыдис, фæлæ уæддæр нæ сæфы йæ тых. Нæ фесафдзæнис æнусты фæстæ дæр. Уымæн æмæ æвдисы, царды иу фæлтæрæй иннæмæ чи хизы, уыцы æгъатыр рæстдзинад. Адæймагæн йæ зондмæ, йæ сæрмæ гæсгæ аргъ кæй никуы цыд æмæ цæуы, уыцы æгъатыр рæстдзинад.

Поэты сфæлдыстадыл нæ чидæриддæр фæдзуры, уыдон æй, сæ кæрæдзийы дзыкæй исæгау, цингæнгæ уымæн фæфæлхат кæныныц. Уымæн æмæ дзы æнæ дæлæ-уæлæ хатынц æцæг аивады тых.

Æмæ Камалы юмор кæд искæмæнты зын бауromæн вæййы, уæддæр йæ ныхмæ нæйдзурæн – царды рæстдзинад алкæмæй дæр æмæ алцæмæй дæр, кæд зынхæссæн разыны, уæддæр тыхджындæр у. Поэтæн йæхиуыл дæр нæ уадзы рыг абадын. Афтæ куы зæгъæм, уыцы юмори фæрцы ссис Ирыстони иууылхуыздæр пародист, уæд нæ ныхасы рæдыд ницы уызæнис.

Сындзкъутæрыл дæр зайы адджын гагата, фæлæ сын се ‘ртонын куынаæ базонай, уæд дæ йæхæдæг ныттондзæ-

нис. Камал та аивады дæр, царды дæр тынг хорз фæзоны, цы йын фембæлы аразын, уый. Йе 'взонджы бонтæй фæстæмæ алы бærнон бынæттæ уымæн ахста æмæ ахсы. Уыд журнал «Мах дуджы» редакцийы критикæ æмæ публицистикæйы сæргълæууæг, чингуыты рауагъдад «Ир»-ы редактор, стæй та – сæйраг редактор, Цæгат Ирыстоны раздæры Министрты Советы цур Мыхуыр æмæ чингуыты базарады комитеты сæрдар, Цæгат Ирыстоны ирон театры директор, 1990-æм азæй разамынд кæны Цæгат Ирыстоны Фысджыты цæдисæн. 2013-æм азы æвзæрст æрцыд Ирыстоны фысджыты цæдисы æмсæрдарæй. Уыцы иу рæстæджы ма у Уæрæсейы Фысджыты цæдисы нымæрдар... Ирон ахуыргонд лæг – историон зонæдты доктор, профессор, Республикæ Хуссар Ирыстоны фыццаг Президент Цыбырты Людвиг дзы хуымæтæджы нæ загъта: «Ходы Камалы кæцыфæнды фарсæрдыгæй куы бахойай, уæддæр дзы райхъуысдзæнис лæджы хъæр».

Фæлæ уæддæр, æппæт уыдæттимæ, сæйраджы-сæйраг у фыссæг. Йæ номгæнæг, йæ кадгæнæг у йæ аивадон сфæлдыстад. Нæ сæйраг ныхас фылдæр йе сфæлдыстадыл уый тыххæй нывæндæм.

Æцæг, аивадон уацмыстыл цахæмфæнды ныхас æрæфтау, куыдфæнды сæ стау кæнæ сæ фыдгой кæн, уæддæр сæхæдæг куыд зæгъой сæхи тыххæй, афтæ – ничи. Уымæ гæсгæ мæ нæ ныхас балхынцъ кæныны размæ фæнды, цæвиттонæн æрхæссон Камалы хуыздæр уацмыстæй иу, верлибрæй фыст æдзæвгæ «Уæларвæй цы 'рхауы, уый уромы зæхх»:

*Уæззау тохы мадæн йæ цунæг фæмард,
мад иста йæ дзыкку бындзыггай...
Зæрдæ йын æвæрдтой:
«Æгъатыр у цард,
дæ маройæ, оххай, æрæнцай!..»*

*Нæ сысыди мадæн йæ цæстыты зæгъ,
нæ йыл кодта цуцъусдуг адæн...
«Уæларвæй цы 'рхауа,
уый уромы зæхх!» –
ныфсытæ-иу авæрдтой мадæн...*

*Ныллæууыди мадæн йæ царды фæззæг,
йæ дзыкмæ нæ иста къæбæр дæр...
...Уæларвæй цы 'рхауа,
уый уромы зæхх,
фæлæ йæ
нæ уромы
зæрдæ!..*

Æндæр адæмты поэттæ æмæ дунейы классикты уацмыстæ, уæлдайдæр, драматургийæ Камал цы уацмыстæ сдзурын кодта ирон æвзагыл, уыдон сæхæдæг сæрмагонд æмæ бындурон ныхасы аккаг сты. Ахæм хæзнайыл дзурын дæр æмбæлы æмæ кады аккаг дæр сты. Искуы сыл ахæм бындурон ныхас кæй уыдзæнис, уый мæ уырны фидарæй. Искаемæн дæр дызæрдыггаг кæд нæ уайд.

Уæдæ, сабитæн цы æмдзæвгæтæ æмæ радзырдтæ сфæлдыста, драматурги æмæ критикайы жанрты цы уацмыстæ снывæста, уыдон дæр рæвдауынц чиныгкæсæджы цæст æмæ зæрдæ. Уый, ай-гъайдæр, цæстуарзон адæймагæн æхсызгон у, æмæ юбиляр йæ цины бон сæрыстыр куы уа, уæд ыл никæй зæрдæ бахуддзæн.

Ходы Камал йæ куырыхон зонд, йæ адæймагадон миниуджытæ æмæ ирд курдиаты фæрцы ссис Ирыстоны адæмон поэт, Хетæгкаты Къостайы номыл Республикæ Цæгат Ирыстон – Аланийы паддзахадон æмæ Хадонты Зурабы номыл «Нарты фæткъуы»-йы премиты лауреат, Республикæ Цæгат Ирыстон – Аланийы паддзахадон Гимны автор æмæ сæйраджы-сæйраг – адæмы уарзон поэт.

Æмæ дзы иуæй дæр афтæ нæ зæгъдзынæ, нæ йæм æмбæлы, зæгъгæ. Сæхи æцæг паддзахад æмæ æцæг адæм чи хоны, уыдон Камалы хуызæн Поэттæ æмæ Адæймæгтæй разынынц дунейы дзыллæты 'хсæн. Йæ хуыздæртæн æмбæлон кад чи кæны, уый йæхицæн кад кæны, æмæ Ирыстоны адæм Ходы Камалы 70 азы юбилейыл зæрдæхцон æмæ паракатæй кæй æмбæлынц, уый нæ Поэты ном уæлдæр нæ фæкæндзæнис, фæлæ дзурæг у, нæ дзыллæ, уый искæй фæнды æви нæ, уæддæр сæ аивады кусджыты стыр сгуыхтытæм кæддæртау йæхи ницыуынæг кæй нал кæны, фæлæ йыл цы æмбæлы, уый кæй æххæст кæны сæрыстырæй. Уый дзурæг у, бынаты лæгты цæстæнгасæй

кæй нал аргъ кæнæм нæ дзыллæйы лæгтæн, фæлæ нæ зонды цæст æцæг дардмæ уынын кæй райдыдта, ууыл.

МИДДУНЕЙÆ ЦÆУÆГ АИВАД

Традицитæ иугай, дæсгай, æгæрыстæмæй, сæдæгай азты аразгæ не сты. Цæмæй традици адæмы цæсгомæвдисæг, удварнæвдисæг суа, уый тыххæй йын мингай азтæ æгæр бирæ не сты.

Мах, ирон адæмæн, мæнмæ гæсгæ дæр, нæ къухфысты бон кæдæй нысан кæнæм, йæ истори уымæй бирæ раздæр агуринаг у. Фæлæ нæ ныхас традицитæй уымæн райдыдтон æмæ, фæстаг рæстæджы Цæгат Ирыстоны рауагъдад «ИР», цæмæй йæ цæсгом хуыздæрæй, ирддæрæй разына, йæ бирæ чиныгкæсджыты йæхимæ хуыздæр æркæсын кæна, уый тыххæй тырны чиныграуадзыны алыхуызон ног хуызтæ агурынмæ. Æмæ уый йæ къухы æфтгæ дæр кæны. Йæ сериты хуыздæртæй у «Ирон поэзи».

Æз нæ дзурын, серимæ цы уацмыстæ кæнæ чингуытæ бахауынц, уыдон сæ жанртæм, сæ арæзтмæ гæсгæ уырдаем хæссинаг сты æви нæ, ууыл. Куы загътам – традицитæ тынг дæргъвæтин рæстæджы сбадынц сæ гаччы, фæлæ ацы сери ныридæгæн цалдæр азмæ ссардта йæхи чиныгкæсджытæ. Æмæ нæ сыгъд дуджы уый кæуылты у!

Уыцы серийы фæрцы ног фæлыстæй федтам Къоста, Токаты Алихан, Илас Æрнигон, Хъамбердиаты Мысост, Плиты Грис, Хъодзаты Æхсар... Сæ нымæцæй баргæ нæу сæ аивадон тых.

Соросы фонд æмæ «соросонтæ» Ирыстоны хорзмæ куы бæллыдаиккой, уæд мызд исынмæ Калакмæ нæ фыдбоны сыхæгтæм – нæ туджджынтæм нæ дугъ кодтаиккой. Фæлæ, кæмæндæр йæ сины саст куыд фæрæстмæ, афтæ ныл дзы «Ирон поэзи»-йы серийы бафтыд Бестауты Гиуæргийы сфæлдыстад джиппыуагъдæй æххæстæй, уымæй дæр, 3 чиныгæй, йæ саразæг Джусойты Нафийы фæрцы. Тынг раст банысан кодта: «Æз барæй æрæмбырд кодтон (ома йе сфæлдыстадимæ – *Авт.*), Бестауæн ирон фысджытæ цы бирæ уарзон ныхæстæ фæкодтой, уыдон... фæдзырдтой йын йæ цæргæйæ сæ зæрдæбын ныхас æмæ раст разын-

дысты æппæтæй дæр...».¹ Мах «нæ зæрдæбын ныхас» нæ дзæнæтыбадинаг æмбæлтты мысынæн дæр нæ дзурæм.

Æцæг, серийы кой, цы чингуытæ дзы федтой рухс, уыдоны тыххæй дæр æнцойбоны ныхасæй дарддæр ничи ницы загъта. Ныр (2009) уыцы нæмттæм ноджы Ходы Камалы уацмысты фыццаг чиныг «Балсæджы Цалх» куы баиу, уæддæр нæ дзыхтæ ныххуыдтам.

Иу уый, æмæ, мах фæнды æви нæ, уæддæр Камал у нырыккон ирон поэзийы астауцæджындзтæй; дыккаг – йе сфæлдыстады ахсджиагдæр уацмыстæ фыццаг хатт уынынц рухс ахæм хуызы; æртыккаг – дзæвгар дзы ис, чиныгмæ фыццаг хатт чи бахауд, ахæм аив æмдзæвгæтæ, æмæ нæхи ницы уынæг, ницы зонæг куы скæнæм, уæд худинаг уыдзæнис.

Камалмæ та рæгъмæ хæссинаг, адæм кæмæй не сфæлмæцой, ахæм зæрдæйыл тайæг æмæ руайæг æмдзæвгæтæ дзæвгар ис. Æмæ царды судзаг-дудаг фарстытæ кæд зæрдæйæн æхцонхæссæг нæ вæййынц, уæддæр «Растдзинад уарзынæй//Скæнæм нæ фæндаг...»-мæ² хуымæтæджы нæ сидт нæ фарн æмæ нæ намыс – Къоста.

Куы банысан кæнæм, Камал йе сфæлдыстадон фæндагыл фидарæй куы æрлæууыд, уæд дæр нырау æппæтæй æххæст аивадон уацмыстæ фæлдыста, уæд уый фыццаг æз нæ фæфиппайдтон – мæ размæ йæ загъта зынгæ ирон фыссæг Дзасохты Музафер дæр.³ Æмæ поэты рагпоэзийæ иууыл тынгдæр зæрдæ кæмæ баризы, йæ аивадон арæзтæй нæ Хуыцауы цъуппыл чи авæры, уый у «Мæ фыдыфыды мысгæйæ».

Æмдзæвгæйы лирикон сæйраг архайæг йæ сабибонтæй йæ фыдыфыдæй алцыдæр тынг хорз уыны: йæ дамбаца – йæ фæсроны тъыстæй, йæ хъама – йæ астауыл, стæй – йæ хотыхтæ; йæ къуыбырсы уæныгыл куыд цыдис суг ласынмæ; йæ дзыппы-иу ын æрхаста æмбисонды цымтæ; рæвдыдта йæ йæ кастæй...

¹ Джусойты Нафи. Бестауты Гиуæрги // Бестауты Гиуæрги. Уацмыстæ. З т. Т. 1. – Дзæуджыхъæу, 2003. – 17 ф.

² Хетагкаты Къоста. Ирон фæндыр. – Цхинвал, 1989. – 267 ф.

³ Дзасохты Музафер. Хъуыдыйы арф æмæ дзырды хуымæтæгдзинад / Рæстдзинад, 2001. – Хурхæтæны мæйы 2-аг бон.

Æмæ уым цыма ахæм диссагæй ницы ис – æвзонг лæппуйы мысинæгтæ, фæлæ æцæг поэзи фенæм, дунеон литературæйы классиктæй тынг бирæмæ куыд у, Камалæн аивадон амал чи ссис, афтæ йе ‘мдзæвгæйы кæрон:

*Ныртæккæйæу сæ зонын:
Дæ зæнгæйттæ, дæ худ,
Дæ хотыхтæ, дæ гæрзтæ...
Фæлæ дæ мидбылхудт
Нæ уайы, нæ, мæ цæстыл...*

Афтæ царды драматизм поэты йæ уæрджытыл не ‘рæппарста, фæлæ базонаем – йе ‘дзард кæстæры рæзгæ сабийы царды фæндагыл бауромынмæ чи тырны, уыцы фыдыфыды, æгæрыстæмæй, худын куыд ферох, стæй йæ уымæ куыд нæ æвдæлы, уый. Поэт та царды карз драмон деталæй сарæзта стыр аивад.

Æмæ уыцы уацмыс иунæг нæу. Царды фыдæнæн ын йæ карз ракæндæн дзуапп ратты æцæг поэतिकон уацмыстæй. Чыныгкæсæг ын зæрдæбынæй айсы йæ бæрзонд аивад – йæ, сатæг æхсæрау, къæрцгæнаг ирон æвзаг, йæ фæлгонцон уынынад, йæ аив афыст æмæ арæзты тыххæй.

Зæхх æмæ мад сæ дыууæ дæр царддæтджытæ кæй сты, фæлæ сæ тых иу кæй нæу, уый нæ алчидæр зоны. Зæхх алы афонтæм гæсгæ ивы хуыз, фæлæ мадæн алыхатт уый фадат нæй. Æмæ царды уыцы драматизм Камалы размæ бирæ хæттыты æрцыдис загъд, ногæй дзы цыма ницыуал ис, фæлæ нæ поэты джиппы бынтон æндæр ахорæнтæй сцæхæр калдта контрастон амалæй спайда кæныны фæрцы:

*Дысон залты мит ныууарыд –
Зымæг зæххы саутæ систа.*

*Хуры уазал цалх уæззаугай
Тулы. Рухс кæны мынæгдæр...
Охх, мæ зæрдæйæн йæ саутæ
Сисæг нæй
Сæрд дæр, зымæг дæр!*

(«Саударæг ныййарæг»)

Зындгонд литературæиртасæг Л. И. Тимофеев афтæ кæй загъта: «Сложность художественного произведения отражает сложность тех жизненных отношений, той жизненной среды, которую стремится показать писатель»,¹ – уымæ Ходы фырты хуызæн фысджыты фæлтæрддзинадæй æрцыд.

Æмæ уым диссагæй ницы ис – алцыдæр адæмæн сæхицæй цæуы; суанг, боныгъæд цахæм уа, ууыл дæр æндавынц. Æмæ Камалæн æрмæст царды драматизм нæ, царды æгъатыр трагедийæ дæр йæ бон бавæййы стыр аивад саразын. Уый тыххæй æнæмæнг хъæуы цард, адæмы цард йæ уидæгтæм уынын æмæ зонын.

Н. А. Добролюбов куы ныхас кодта А. В. Кольцовы цард æмæ сфæлдыстады тыххæй, уæд ын банысан кодта йæ поэзийы æнтысты хиæдтæ, æмæ афтæ дзырдта: «Он сам испытал все нужды простого народа, сам жил с ним, сам был в том же положении, в каком живут наши простолюдины. Поэтому и в стихотворениях Кольцова русские люди являются настоящими, а не вымышленными существами».²

Джусойты Нафи йæ дилоги «Сырдоны цæссыгтæ»-йы зæгъы: «Уырны мæ, алы ирон лæг дæр йæ сабийæ фæстæмæ хъуыста нæртон адæмы кой. Æз та мæ мидсагъæсты цæргæ кодтон уыцы дунейы, нæртон адæмы 'хсæн, æмæ мæнæн уыцы дуне æмæ уыцы адæмы цард мæлæты бонмæ мысинаг сты».³

Нæдæр сæ иуы дзырд у аиуварс кæнинаг, нæдæр – иннæйы. Кæй кой ракæнинаг дæ, уый тынг хорз, чи зоны, йæхицæй хуыздæр куынаæ зонай, уæд дæ бон нæ бауыздæнис йæ зæрдæйы æрфытæм ныккæсын.

Камал, цы фæдзуры, уый тынг хорз кæй фæзоны, йæ зæрдæйы тæгтыл æй алырдыгæй хурмæ дзæвгар кæй фæтавы, уый бæрæг у уымæй, æмæ царды трагикон хабæрттæй дæр йæ бон кæй бавæййы стыр аивад скæнын. Зæрдæйы тæгтæ чи ризын кæны, зонд кæмæй змæлы, сагъæстыл æй чи æфтауы, ахæм аивад скæнын.

Ирон поэзийы æхсайæмазонты тæккæ хуыздæртæй

¹ Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. – М., 1976. – 156 ф.

² Добролюбов Н. А. Литературная критика в 2 т. Т. 1. – Л., 1984. – 88 ф.

³ Джусойты Нафи. Сырдоны цæссыгтæ. – Дзæуджыхъæу, 2005. – 5 ф.

иу, Камалы æдзæрд æрдхорд, дзæнæтыбадинаг Дзаболаты Хазби афтæ дзырдта: «Фыссæг цæуыл фыссы, уыдон цæуынц йæ миддунейæ, æвзæрынц йæ зæрдæйы тæгтæй. Фæлæ цъымарайæ сыгъдæг суадон нæ гуыры».¹ Æмæ чи зоны, литературæйы тыххæй Камалимæ уыцы хатдзæгтæм куыд цыдысты, нæ адæмы культурæйы абон æмæ нæ фидæныл уынаффæтæ кæнгæйæ.

Уæззау тохы йæ иунæг кæмæн фæмард æмæ йæ дзыккутæ чи тыдта бындзыггай, уымæн «зондджынтæ» æвæрдтой зæрдæ: «Æгъатыр у цард, // дæ маройæ, оххай, æрэнцай!» – фæлæ йæ иунæг ныфсы уидаг къуымых кардæй кæмæн ныргæвдынц, уый кæйдæр ныфсы дзырдтæй нæ цары. Æмæ йæ Камал тынг фидарæй зоны йæ нымад царды фæлтæрддзинадæй:

*Нæ сысыди мадæн йæ цæстыты зæгъ,
нæ йыл кодта цуцъусдуг адæн...
«Уæларвæй цы 'рхауы,
уый уромы зæхх!» –
ныфсытæ-цу авæрдтой мадæн...*

*Ныллæууыди мадæн йæ царды фæззæг,
йæ дзыкмæ нæ иста къæбæр дæр...
...Уæларвæй цы 'рхауы,
уый уромы зæхх,
фæлæ йæ
нæ уромы
зæрдæ!..*

Æмдзæвгæ, – стæй æмткæй Камалы поэзи, – æмбулы царды æгъатыр рæстдзинад æмæ хи уды рæстдзинад нæ дæлæ-уæлæ кæнын; раст сæ æвдисын, æмæ сæм зонды цæстæй лæмбынæг кæсынæй. Æмæ ма уыдонмæ бæрзонд аивад куы бафты, уæд стæхынц Парнасы цъупмæ.

Аивадæй фылдæр никуы ис сусæг фæзилæнтæ, лабиринтæ, хæрдтæ, уырдгубытæ, диссæгтæ, æмбисæндтæ, фæлæ сын сæ дæргъ æмæ сæ уæрх куына хатай, зонгæ-зо-

¹ Дзаболаты Хазби. Нæ фыдæлты бынтæ æмæ поэтикон культурæ // Авторты коллектив. Поэзийы бон. – Дзауджыхъæу, 1966. – 79 ф.

нын сә куына пайда кәнай, уәд сә хуымәтәг чиныг-кәсджытәй автор раздәр ныссуйтә вәййы.

Нә поэт йәхәдәг әвзонг ләппулагәй йә зынгхуыст әрдхорд Дзаболаты Хазбийы тыххәй куы дзырдта, уәд банысан кодта: «Зәрдәйә әмә хъаруйә әххәст кәй уыди, уымә гәсгә әмбәрста, зәххыл нырма рәстдзинадимә әмдзу кәй кәнынц сау тыхтә, незамантәй фәстәмә карз тохы кәй бацыдысты уарзт әмә фыдәх, фидыд әмә хәст... Уыцы знәт әмә змәст дунейы адәймагәй рацәрынмә чи хъавы, уәлдайдәр та поэты ном чи хәссы, уый хъуамә ләууа йәхи фидар принциптыл».¹

Искәй тыххәй ахәм фәндтә кәй сәры февзәрынц, уый сә йәхи тыххәй хуыздәр, бәстондәрәй фәзоны, уымән әмә, сусәггаг никәмән у – дәхицән дә цәст цы бауарза, уый – никәй.

Камал тынг хорз фәзоны, цы дзуры әмә куыд дзуры, уый. Стәй зоны, йә дзырд кәм әмә куыд әрәвәра. Аив литературәйы сәйраджы-сәйраг уыдон сты. Поэты зырнәйзылд дзырдән аивады әнәхәрд әмә дзәнәты дунейы аккаг бынад растдәр уый тыххәй ис.

*Денджызәй куы не 'рбаздәхы нау,
царәфтыд куы бавәййы
фурды абухгә хъәбысы,
уәд уыләнтә
әхсәвыгәтты
саумарой фәкәныңи.*

*Сау фәдарыңи
идәдзәй аззайәг устытә.*

Әрмәст уыдон нә, фәлә уыцы наумә цыдәр бар чи фәдары кәнә йыл кәй зәрдә фәриссы, уыдон иууылдәр стыхсынц. «Чиновниктә 'ддәг-мидәг ысвәййынц: // чи йә бынатән ыстәрсы, // чи – йә ном, йә кадән, // чи фәкәны матростән тәригъәд». Цымыдис адәмы алцы зонын дәр фәфәнды.

Фәлә уыдонәй сәйраджы алкәй дәр йәхи сәры

¹ Х о д ы К а м а л. Рухс фәндтә хәссәг // Д з а б о л а т ы Х а з б и. Уацмыстә. – Дзәуджыхъәу, 1974. – 7ф.

кой вэййы. Цард та æрмæст хи сæрыкъоппайæ æмæ хи сæрыкъоппайы тыххæй аразгæ нæу. Уыдонæй дзы ноджы стырдар æмæ æнкъарагдар тыхтæ ис. Æмæ:

*Денджызæй куы не 'рбаздæхы нау,
уæд тархæды –
науы райгуырæн бæстæйы –
бындзарæйлыг бæлæсты зиллæччытæй
хъарм цæссыгтæ схъары.*

Поэзи йæ бон калы. Афтæмæй уыцы стыр уарзт æмæ стыр мастæй райгуыры стыр поэзи. Уый тыххæй нæ, æмæ дзы исчи раппæла. Æппæлынмæ, кадмæ цы аивады кусæг бæллы, уый æгадæй мæлы. Уырыссаг поэзийы паддзах А. С. Пушкин поэтæй хуымæтæджы нæ загъта – «Ты царь: живи один. Дорогою свободной//Иди, куда влечет тебя свободный ум, Усовершенствуя плоды любимых дум, Не требуя наград за подвиг благородный».¹

Уыдæттæ Камалæн рагæйфæстæмæ дæр зындгонд сты – «Мæнгæй нæ загъта уырысы пахуымпар: «Паддзах дæ ды! Цæр иунæгæй, поэт!» («Сфæлдыстад»). Паддзах та паддзахи митæ фæкæны. Æмæ Камалæн йæ бон у, дзура сæрыстырæй. Уæлейæ дæлæмæнæ, фæлæ – сæрбæрзондæй, барджынæй. Уадз, дæлейæ уæлæмæ дæр уæд: «Æмбал кæмæн нæй, уыцы стыр Хуыцау, Æмбал кæмæн нæй, ахæм лæг мæ ма скæн!» («Нæ рæстæг – тугхъулаæттæ, сау»); «Æм-рæстæджы æмсагъæс кодтай мемæ. Мæ цæстыты раз саматтай дæ галуан...» (Зæгъты Пабло Нерудайæ – *Авт.*) («Поэты зæрдæ»); «Æнæуынон мын у цæргæс дæр, Куы 'хсына Прометейы игæр, уæд!» («Цыбыр диалог»); «Æнæхъуаджы нæ рацардтæн уæлæуыл: // хæлæрттæ – бирæ, // знæгтæ та – // фылдæр» («Цæлхыдзаг хурмæ цæстытæ нæ лæу-уынц...»).

Барджын тыхджын у. Æмæ Камалы ныхасæн ис тых. Адæймаджы фæндтæ æмæ зæрдæйы динамикæ раны-вæндынмæ куыд арæхсы, уый бынтон цымыдисон у. Зоны адæймаджы удварн æмæ царды ахсджиагдæр рахæцæнтæ ссарын æмæ сæ бæрц дзырдтæй адæмы рæгъмæ, цыку-

¹ Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 2. – М., 1974. – 225 ф.

райы фæрдгуытау, рахæссын: «Кæй ма хъæуы кæсæгтæ?! Сæрджынты кило – сомырдæг! Æнæсæртæ та – сом!» («Ар-мукъайы уынаерæй скъуыддзаг»); «Фæрæт цыргъ уыд, Фæлæ арх дæр хъæбæр уыд... Азтæ мын ацагътой ме 'ндон!» («Азтæ»); «Æз хæлæг кæнын мæхимæ, ахæм чызг кæй уарзы!» («Æз хæлæг кæнын мæхимæ»)...

Фыссæг чингуытæ куынæ фысса æмæ мыхуыр кæна, уæд цыхуызæн фыссæг у, фæлæ Камал, куыд уынаем, афтæ-мæй чингуытæ фыссыныл дæр æмæ сæ мыхуыр кæныныл дæр никуы «хæлоф» кодта. Æмæ чиныгкæсæгæн æхсызгон куыннæ у йæ уацмысты фыццаг том ын къухмæ райсын, адаймаджы зæрдæ кæмæ баризы, уыцы æмдзæвгæтæ йын иумæ уынын. Фæлæ чиныгкæсджыты каст фылдæр вæййы фыссæджы ног уацмыстæм. Æмæ кæд ацы чиниджы бынтон бирæ не сты, уæддæр поэт нæ бацыд нæ зæрдæхудты. Не 'гъатыр, рæстаг тæрхонмæ рахаста, не 'мсæр, нæ akkaгыл кæй банымадта, уыцы уацмыстæ.

Аивады кусæг адæмы рæгъмæ æнæууылд, дæлæ-уæлæ уацмысгæндтæ куы хæсса, уæд, йæхицæй кæй не 'фсæрмы кæны, ууыл дызæрдэгæнæн нæй; фæлæ, йæхæдæг æй нæ фæзаны, афтæмæй фæфхæры чиныгкæсджыты. Хойрагæй æвзæр нæй, уæддæр йе 'взæр армæйдзаг нæртон фынгмæ тыхæй чи хæссы, уый нарты худинаггæнæг у.

Худинаг, худ чи дары, уый не 'рхæсдзæн йæ сæрма. Æмæ Камал, цалынмæ чиныгкæсджыты тæрхонмæ нæ рахизы, уæдмæ йын алцыдæр вæййы бæрæг. Куыд, цы хуызы, уый базонан ис æмдзæвгæтæн сæхицæй. Уыдоны та, поэты уарзт йæ Фыдыбæстæм тыхджындæр цы кæны, æндæр ын фæцудæн нæй.

Джусойты Нафийы тыххæй зынгæ ирон поэт æмæ литературæиртасæг Джыккайты Шамил зæгъы: «Нафи 50-æм азты цы уацмыстæ фыста, уыдонæй рауад чиныг «Æз райгуырдтæн хохы» (1960). Уый уыд поэзийы ног фæзынд, лиризмæ уæлахиз. Критикæ Ирыстон æмæ фыды уæзæгыл сæрмагондæй зарын нымадта национализм кæнæ национ къуындæгдзинадыл. Уæд Нафи ныфсджынаы фыста: «Зæгъ-ма, лæгæн дыууæ мады кæд уыдис? Фыдыуæзæг дæр иунæг вæййы мадау» («Дзуапп мæ хæларæн», 1950).¹

¹ Джыккайты Шамил. Ирон литературæйы истори. – Дзæуджыхъæу, 2002. – 380 ф.

Æмæ уыцы уаз, сæрибар æнкъарæнтæ «æхсайæмазонтæй» чи дарддæр кодта, абон дæр сыл чи у æнувид, уыдонмæ фидарæй хауы Ходы Камал.

Йæ уды сæрибарыл йæ къух нæ исы йæ ног æмдзæвгæ-ты дæр. Йæ Фыдыбæстæй алцыдæр йæ удмæ æввахс у, хæссынц ын æгæрон æхцондзинад – йæхæдæг дæр, йæ адæм дæр, йæ быдыртæ дæр, йæ дуртæ дæр, йæ хæхтæ дæр – кæй уарзай, уымæн йе ‘взæр нæ уыныс; йæ хæрзтыл та дæ уд тайдзæн:

*Сæрд дæр уæ цъæх цъити нæ тайы,
Уæ кондæн нæй æмсæр зæххыл:
Суанг Пушкин, Лермонтов, Къостайæн
Нæ бантыст у’ аккаг дзырд зæгъын.*

*Фыдæлты хурæмдых ныхасау,
Уæ фарн тъымы-тъыма цæры...
Æрвон дзæнгæрæгау, хъуытазау,
Нæ кæмтты цъитидон нæры.*

*Фæлтæртæн царды монц хæсгæйæ,
Æдзæм æгуыппæггæй лæуут...
Уæ тызмæг фидыцмæ кæсгæйæ,
Фæкæны знæт дыз-дыз мæ уд.*

(«Иры хæхтæ»)

Раст аивады хорз уый у, йæ фидыцмæ кæсгæйæ, уд куы фæдыз-дыз кæны. Ноджы ма знæт дыз-дыз куы фæкæны, уæд та йын бынтон æмбал нæй. Камал уыдæттæ тынг хорз зоны, тырны сæм æмæ йæ къухы æфтгæ дæр кæнынц.

Фæлæ, адæймаг цас цард арфдæр зоны, уыйбæрц йæ трагикон цаутæ йæ зæрдæйыл фендавынц тынгдæр, æнцой йын нæ фæдæттынц, фæмарынц æй хурхæй. Æмæ кæд мæрдтæм алкæмæн йæхи фæндаг ис, æмæ у «хъысмæты цур зæххон адæймаг ронбæгъд», уæддæр уымæй поэты лирикон архайæджы уды рис нæ рогдæр кæны; уымæн æмæ поэтæн царды æгъатыр митæм кæсын удæнцой нæ дæтты:

*Хуыцау ныв кæны амæндтæ:
Зæронд бæх
Фæласы арæх байраджы цæрмттæ.
(«Ис алкæмæн йæхи фæндаг мæрдтæм»)*

А. Смирнов, Шекспиры трагедиты тыххæй ныхас кæн-гæйæ, банысан кодта, зæгъгæ – «...истины, которые философы только предугадывали в теории, гениальные писатели умели схватывать в жизни и изображать в действии».¹ Æмæ, царды трагеди уынгæ æмæ æвдисгæйæ, уырыхсны кæны поэт: «Кæрæф саумæр! Хъæбулхор калмау, ды, Цы раттыс, уый фæстæмæ дæр ныхъуырыс» («Саумæр»).

Поэт йæ фыццаг зæрдæйы уаг, цардмæ йæ философон ахаст, йæ фæлгонцон уынынад нæ сафы, æмæ нын уырнын кæны – «Адæм кæрæдзийы халдих Куы уаиккой, Уæд Хорз уайд цард: Кæрæдзи уарзиккой бирæ, Нæ уайд хæст, чи зоны, никад...» Æмæ адæймаг уымæй стырдæр амондмæ куыд бæлдзæнис – «Кæрæдзи уарзиккой бирæ, Нæ уайд хæст, чи зоны, никад...». Фæлæ адæймаг Адæймаг æрмæст йæ гуыбын æмæ йе рагъы тыххæй нæ ваййы. Поэт иубонн царды æхцондзинадæй философон хатдзæгмæ уымæн батагъд кæны:

*Фæлæ уæддæр, о Хуыцау,
Макуы сужент адæм
Кæрæдзийы халдих!
(«Уæд, чи зоны, хорз уайд цард...»)*

Адæм сæ кæрæдзийы халдихтæ куы суой, уæд роботтæ уыдзысты, инкубаторы цъиутæм хæлæг кæнын дæр нал уыдзæнис сæ бон. Уæд сын æмдзæвгæтæ поэттæ нал, фæлæ компьютертæ фысдзысты. Монон æгъдауæй сæфт уыдзысты. Монон æгъдауæй сæфт чи у, уым цард нæ тæлфы, поэзийы кой йæ фæсонæрхæджы дæр нæй; Хуыцау сæ цæмæн сфæлдыста, уый аккаг нæ систы æмæ æрмæст цæрынц се рагъ æмæ сæ ахсæнты тыххæй, поэт ахæм дзæдæлтæй уымæн тæрсы.

¹ Смирнов А. Уильям Шекспир // Шекспир Уильям. Полн. собр. соч. в 8 т. Т. 1. – М., 1957. – 7–8 ф.

Сикъо галау, «гуылмыз сыкъайæ алырдæм» цасфæнды 'взид, дæ «уынгæг марой хизæнуатæй» цасфæнды цæуæд, цасфæнды дзур, рæгъау дын кæй ницы сты – «сæ иу дæр, дам, нæ фæлæудзæн мæ ныхмæ», иннæ «галтæ хидкалæн куысты» мæр куыд фæлдахой, адæмыл уынгæг бон куы скæна, уæд ды та дæ сæр куы æфснайай, уæд дæ богътæй цасфæнды ныццарауын кæн сæрвæт æмæ дæхицæй æппæл, уæддæр дæ царды кæрон цæуы иумæ – «...Куы ныхæдмæл – нæ йын бахъуыди цырт – Йæ зылын сыкъа зæххæй каст уæлæмæ» («Сикъо галы хъысмæт»).

Зæххон царды философи хаттæй-хатт афтæ зыгъуымæ кæй фенцайы, уый тыххæй раст лæгæн свæййы худæджы хос. Уæлдайдæр, нæ хæццæ дуджы нæ царды бонтæн нæ фæзонæм аргъ æмæ «адзал – хъызт зымæг – нæ къæсæргæрон кæд æрбалæууы, уымæн зонгæ дæр ницы бакæнæм: «Нæхи йеддæмæ никæй хъæуæм мах, Нæхæдæг та Нæ ауæрдæм нæхиуыл» («Кæд базондзыстæм царды бонтæн аргъ»).

Æмæ алыбон: «Дзурæм иронау! Дзурæм иронау!» – куыд æрдиаг кæнæм, фæлæ нæ алчидæр иннæмæ куыд кæсы, уый уал райдайæд, зæгъгæ, Камалы лирикон архайæг афтæ нæ кæны. «Нæрæмон Буддæйы фæдзæхстыл» дæр исы йæ къух – «Дæ митыл макуы кæн фæсмон», зæгъгæ. Уый йæ азымтæ фыццаг йæхæдæг дзуры йæхицæн, æмæ зæрдæмæ уымæй кæны бирæ хæстæгдæр:

1. *Уыдтæн-иу ме знагæй æвзæрдæр,
Уæддæр махимæ кастæн раст...*

(«...Уыдтæн-иу ме знагæй...»)

2. *Фæкодтон æз æвгъау мæ цард куыстæн,
Фæлæ йæ, оххай, не 'вгъау кодтон нозтæн!*

(«Мæ Ирыдзыхъхъы «номдзых» лæг куы сдæн!»)

3. *О Стыр Хуыцау, мæ тæригъæдтæ – ме 'муæз,
Фæлæ сæ иу дæр де 'вастæй нæ уыд.*

(«Тæхуды 'мæ дæ карз фæсмонæй фервæз!»)

Аивады кусæг, стæй æмткæй йæ рæдыдыл басæтты-нæн чи нæу, тыхæй йæ искæй æргъомбасты чи фæтъыссы,

уымæн рухс фидæн нæй. Камалы Абийау Хуыцауы бæрзонд фыдæх куыд бавзæрста – «Йæхи бæсты бикъ, комы дæгъæл хонгæ, Фæстагмæ, бецау, бафтыдис йæ бикъ», уый æмбисонд ыл æрцауы.

Нæ поэт цыргъзонд æмæ дзырдфæразон кæй у, уый фæрцы ирон поэзийы сси фыццаг пародист, æмæ йæ уацмысты фыццаг томы дæр зыны уый. Йæ пародиты, йæ эпиграммæты хуыздæртæм, стæй, уыдонимæ сæ ногтæм, мард дæр æнæфæхудгæ нæ фæлæудзæнис. Йæхæдæг Аелборты Хадзы-Умары æмдзæвгæ «Денджызыл уары къæвда»-йы уæлмонц ныхас – «Денджызыл уары къæвда, Денджыз хуылыдз кæны. ...Ехх, бамбæрзут денджыз!»-мæ куыднæуал фæлæууыд æмæ йыл аив пароди куыд сфæлдыста, «Нымæтхуд – фæстаг ныфс...», зæгъгæ, уыйау.

Æмæ нæм иугæр йæ кой æрхаудта, уæд ын цæвиттонæн æрхæсдзынæн æрмæст йæ фæстаг дыууæ строфайы:

*Денджызыл уары къæвда? –
Мæнæ мыл рафæлдæхт кау!
Раттут ын тагъд уæлæфтау,
Зонтыкк дæр нал ис, ау?!*

*Уæдæ кæд зонтыкк нæ дæттут
Ацы тызмæг сахат, –
Нафи, дæ номдзыд нымæтхуд
Денджызæн рæстæгмæ ратт.*

Нæ ныхас æгæр ныддаргъ, æмæ уый чиныгæн йæхицæй цæуы, уый охыл пародийы тыххæй дардыл нал дзурын, фæлæ дзырд «уæлæфтау»-æн йе 'рдзон цавд кæй аивта, дыккаг уæнджы бæсты йæ фæстаг уæнгыл кæй æвæры, уый йæхæдæг пародийы æнтыстæн цасы аргъ у. Ахæм аив рауадысты йæ ног эпиграммæтæ «Хъæдласæн рагъыл хохаг æркодта...» æмæ «Аксойы балц», стæй, чиныгмæ æндæр адæмты фысджыты уацмыстæ ирон æвзагмæ йæ тæлмацæй цы æмдзæвгæтæ бахаста, уыдон дæр.

Ирон поэзимæ термин «цыппаррæнхъон», йæ бирæ дзæбæхтимæ, Къостайы фæрцы æрбацыдис – «Циу?..» агургæ æмæ æнæссаргæ æмдзæвгæ у. Зынгæ ирон поэт æмæ критик Дзуццаты Хадзы-Мурат хуымæтæджы нæ загъта:

«Къостайы сфæлдыстад нын чысыл дзырдбастæй суанг егъау уацмысы онг уырнын кæны, зæгъгæ, Къоста нæу нæдæр Пушкин, нæдæр Лермонтов, нæдæр Некрасов, нæдæр Крылов, нæдæр Плещеев, нæдæр Надсон, нæдæр æндæр исчи – Къоста кæддæриддæр æмæ кæмдæриддæр у Къоста».¹ Ирон литературæмæ поэзийы жанры алыхуызон формæтæ хæссынмæ дæр уыд фыццаг.

Гыттыл лæг йе йæ зондæй, йе йæ кондæй куына ахæдæ, уæд бирæтæ барæй ахæм хуыз февдисынц, ома нæ йæ уынын. «Цыппаррæнхъонтæ» дæр иугай строфатæ не сты, æмæ нæм ацы дæлжанры бæргæ бирæ аив уацмыстæ æрцыдис фыст, сæрмагонд чингуытæ дæр фæзынд æмæ зынынц мыхуыры, фæлæ бирæтæм афтæ кæсы, ома иугæр «нымад дзырдтæ» сты, уæд уыдон афыссын мæнæнгæнгæлы – æмæ хæдзарæй гæххæтт сафынц, Хуыцауæй-бон. Камалæй та зæгъæн ис, ирон поэзийы ацы хуыз сабыргай-сабыргай кæй хуыздæр кæны.

Аивадон уацмысы фыццаг æртæ иууыл хуыздæр аивадон амæлттæм хауы йе 'взаг. Уый куына бæзза, уæд æй цасфæнды фæбибитæ кæн, уæддæр цæсты нæ сахæддзæн. Аив дзырд арвмæ асинтæ 'вæры.

1978–79-æм азты дыууæ литераторæн – Æлборты Хадзы-Умар æмæ Дзаттиаты Гиуæргийæн – журнал «Фидиуæг»² æмæ газет «Советон Ирыстон»-ы³ фæрстыл цы быцау бацайдагъ, уыцы фарстытæй иу уыд Къостайы æнцонæмбарæн хуымæтæг æвзаджы тыххæй. Хадзы-Умар афтæ дæр бакодта – «хуымæтæгдæр æмæ æнцондæр æмбарыны фæндагыл кæронмæ куы ацауæм..., уæд хъуамæ æрцауæм, бамбаринаг кæм ницыуал баззайдзæн, ахæм хуымæтæгдзинадмæ».

Мах дзырдтæн сæ бæзджынтæ, се 'лхынцъытæм фездахæм не 'ргом. Афтæмæй, иу стæм адаймæгтæй дарддæр, чиныгкæсæг уыдонæй фæлмæцгæ кæны. Литературæ фес-ты сæ удхæссæг. Фæлæ ахæм дзырдтæй, тыхласгæ, цал-

¹ Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 10 ф.

² Æ л б о р т ы Х а д з ы - У м а р. Хуыздæртæй иу // Фидиуæг, 1978. – №12.

³ Д з а т т и а т ы Г и у æ р г и. Ирон адæмон зарæджы куплет / Советон Ирыстон, 1979. – Тæргæйтты мæйы 7-æм бон.

дæрвæлдах метафорæтæ æмæ æнæмбаргæ дзырдтæй йæхи кæй хизы Камал, уый йæ бирæ хæстæгдæр кæны поэзиуарзджитæм. Фыссæг цы дзура, уый зæгъын куы зона, уæд амондджын у. Æмæ уыцы амондджынтæм хауы Камал.

Иуæй-иу фысджытæ сæ уацмыстæ ногæй куы фæмыхуыр кæнынц, уæд сæ афтæ бахсæдынц, ногæй сæ афтæ рацаразынц, æмæ сыл, иу чидæр йе 'мк'айы ногчындрæзтæй куыднæуал базыдта, уый æмбисонд æрцауы. Камал йе 'мдзæвгæтæ ногæй куы фæмыхуыр кæны, уæд дзы искуы искаемæ къæдзыг бафтыдта кæнæ йæ аппæрста, зæгъгæ, уый дæр диссаг у. Æмæ уыцы хабар дзуры, йæ аивадон уацмыс йæ сæры дзæвгар рæстæджы кæй фæфыцы, æмæ цалынмæ бынтон сцæттæ ваййы, уæдмæ йæ кæй никуы рахæссы чыныгкæсджыты тæрхонмæ. Уымæн зæгъы: «Дыргъ, зæгъай, халсар – тонгæ у рæгъæдæй...» («Арæх нал фыссыс...»). Æмæ йæ уацмыстæ «срæгъæд кæны» йæ зæрдæ æмæ йæ зонды. Рæгъæд дыргъмæ та азымтæ хæссæн нæй – алкæцийæн дæр сæ йæхи хицау ваййы.

Стæй ма ноджы – иу хатт мæм йæ кусæн хатæны кусæн фынджы гыццыл лагъзы гыццыл гæххæттыл гыццыл дамгъæтæй фыстæй систа æмæ радта иу гыццыл фыстæг – «Мелитоныл дзургъайæ. «Критика – это творчество, а не система мелких злобных придинок. Белинский был художник, и потому он был так чуток к душе других художников-писателей» (Газ. «Одесские новости», 2010. 14 марта).¹

Ам æндæр ницыуал зæгъын.

ПОЭТ ШИРОКОГО РАЗМАХА КРЫЛ

В 60-е годы в осетинскую поэзию уверенно вошло новое поколение поэтов – «шестидесятников». «Их было много, но среди них, подобно четверем мушкетерам Дюма, особенной творческой сплоченностью и мужской дружбой выделялись Ахсар Кодзати, Васо Малиев, Шамиль Джикаев и Камал Ходов. Своими первыми шагами они стали надеждой для лучших представителей осетинских писате-

¹ Авторы архивай.

лей старшего поколения – Гриша Плиева, Гафеза, Георгия Дзугаева, Александра Царукаева, Дабе Мамсурова, Тотырбека Джатиева и др. И надежды эти оправдались, все они стали опорой осетинской литературы» («Хурзæрин», 2001. 06.20), – отмечает известный писатель и литературовед Нафи Джусойты.

В творчестве каждого писателя много неразгаданного, особенно в поэтических творениях. Раскрыть это – очень сложная задача. Но к 70-летнему юбилею самого младшего из них Камала Ходова мы решились сделать попытку поговорить о его жизни и творчестве. А в его творчестве внимание читателя привлекает и содержание, и форма, и поэтика. Основные черты его поэтического искусства – оригинальность образов, эмоциональность, своеобразие формы.

Камал Ходов в осетинской поэзии решает важную задачу – открыть настежь поэтическую душу человека второй половины XX века. Очень интересны основные мотивы и художественное своеобразие творчества известного поэта. Особое внимание привлекает поэтика произведений: композиция, поэтическая форма, система образов, выразительные средства...

Камал Ходов относится к тем, кто родился на благо народа. Родился в Правобережном районе, в селении Старый Батако Северной Осетии, перед началом Великой Отечественной войны, 26 января 1941 года. После окончания 8-летней школы работал на Бесланском маисовом комбинате и одновременно учился в школе рабочей молодежи. Окончил школу в 1959 году.

Поработал в Северо-Осетинском государственном театре, активное участие принимал в работе редакции газет, был редактором на телевидении. Но поэзия все сильнее увлекала его, и он поступил в Московский литературный институт имени Горького и окончил его в 1970 году.

Камал Ходов прекрасно справлялся со своими обязанностями заведующего отделом критики и публицистики в журнале «Мах дуг», а затем редактора, позже – главного редактора в издательстве «Ир». Был и на руководящих должностях: с 1985 года – директор Северо-Осетинского государственного драматического театра, одновременно

является ответственным редактором альманаха «Литературная Осетия»; с 1989 г. по 1990 г. – председатель Государственного комитета по делам издательств, полиграфии и книжной торговли Северо-Осетинской АССР, а с 1990 года – председатель Союза писателей Республики Северная Осетия–Алания. Наряду с должностями чиновника он безупречно исполнял и исполняет и гражданский долг – искреннее служение народу.

Так, на первый взгляд, в нескольких предложениях можно изложить целую биографию. Но в действительности все не так просто. Каждый год, каждый месяц, каждый день имел свои радости и горести. Каждый день приносил ему как светлые мечты, так и переживания, от которых и не спрятаться, и не убежать. Не иначе, как шли они с ним в ногу по жизни... И, наверное, судьбой предначертано было ему стать сиротой, едва родившись. Семья Ходовых была из тех, кого война коснулась первой – на фронте погиб отец Камала. Об этой незажившей ране поэт сказал горькими стихами «Вспоминая отца»:

*Мне не было еще и года,
Как сделал первый свой я шаг,
Ты же деревом подрезанным
В тот миг на землю опаленную упал...¹*

И хотя всемирно известный филолог Васо Абаев чисто-сердечно подчеркнул: «Меч и фандыр – это как бы двойной символ нартского народа» (Абаев В. И. *Нартский эпос осетин. – Цхинвал, 1982. – С. 68*), но когда ребенок, которому нет еще и одного года, в одночасье остается сиротой, то ему не до громких символов.

Нетрудно представить послевоенное детство Камала, когда даже семьи при кормильцах с трудом добывали свой хлеб насущный. Потому знаком ему с малых лет труд, иногда и непосильный.

Но он не из тех, для кого трудности представляются трагедией. Скорее он из трагедии научился создавать художественный образ.

¹ Подстрочный перевод с осетинского. Стихотворения – в подстрочном переводе (Авт.).

Если жизнь ставит палки в колеса, а иногда даже перекрывает дорогу к творчеству, то, может, и стоит на нее сетовать, но никак не ради собственного благополучия. Хула на жизнь и на современников с таким эгоистическим умыслом противопоказана поэзии. Искусство само по себе – высокая мечта. И не позволяет ни себе, ни своим служителям ничего низменного. «Поистине высокое искусство рождается истинными творцами» (*Дзуццаты Х.-М. Рæстæг æмæ литературæ. Цхинвал, 1985. С. 29*), – писал Х.-М. Дзуццати. Думы Камала Ходова выше повседневных забот, они, как говорят, возвышенны и прекрасны.

Можно сказать, что на земле Осетии в одно время случилось почти чудо. Столько дарований в одно и то же время, наверное, не получала ни одна из литератур малочисленных, как осетины, народов: Георгий Бестауты, Ахсар Кодзати, Шамиль Джикаев, Васо Малиев, Камал Ходов, Сергей Хугаев, Гриш Бицоев, Георгий Гагиев, Зина Хостикоева, Рюрик Тедеты, Таймураз Хаджеты. У каждого – из них свой творческий путь, свой слог. У каждого своя «поступь прозы» и «полет стиха». Их творчество ждет серьезных исследователей. Но у Камала и в жизни, и в литературе – свой полет.

И это не потому, что до его прихода в осетинской поэзии не было ярко талантливых художников. Гриш Плиев, Гафез, Александр Царукаев, Нафи Джусойты, Георгий Бестауты... были живыми классиками осетинской поэзии. Но осетинская литература нуждалась в открытом, вольном дыхании Камала Ходова. И в трудные военные годы «где-то детский смех канул навсегда», но уже тогда он бредил другим. Эхо водопадов слышал в зной и сердцем уходил на свет впереди: «Словно песня гор рождалась со мной, Набирая силу в моей груди» («Не успел отец...»).

Со времен античности бытовало мнение, что «жизнь – борьба». Так думали и Еврипид, и Сенека, и Вольтер, и Коста... Жизнь всегда была и будет борьбой. В этом и заключается радость жизни: пока существуют свет и тьма – а без них картина жизни не похожа на действительность – человек будет находить отраду в борьбе за справедливость. В связи с этим легко и просто сами по себе на ум приходят строки А. Блока: «И вечный бой! Покой нам только снится Сквозь кровь и пепел...».

У Камала Ходова поэзия имеет подобную тенденцию: услужить читателю и обласкать и поддержать его в нужное время. Существует мнение, что мы повторяемся в своих детях. Очевидно, потому и Камал представил отца в такой ситуации, то есть видел отца себе подобным.

Камал Ходов проторил свою жизненную и творческую дорогу, чтобы «жить в своем народе». Свой след оставило, конечно, то, что не было рядом отца, но был дед, глядя на которого он постигал азы мужского достоинства. Вот что он пишет, вспоминая деда: «Запомнил все: и пистолет за пазухой деда, и кинжал на поясе, и патронташ». Как сегодня, он помнит и ноговицы, и шапку, и оружие. Помнит все. И как в лес ездил на бычке (не было возможности щадить еще не повзрослевшего бычка) – сирот нужно было поднимать. И помнит, как дед приносил ему в кармане сочный чудесный кизил. Помнит ласковый взгляд его. Но не помнит, и не вспомнить внуку деда улыбку никак. Кто бы ни писал о горестях своего детства, о ранах, нанесенных войной, о боли отца, потерявшего сына, но мне кажется, что сильнее этой строки не скажут. В ней и боль, и страх, что вдруг не сможет поднять внуков – душевная рана коварнее любой телесной. Некогда деду было улыбаться, и разучился улыбаться дед.

Это художественная деталь, которая подвластна Камалу Ходову. Поэт за словом «улыбка» смог спрятать свою душевную боль. Камал умеет стихом выразить все: и матери признаться в любви безыскусно и изящно. Эта откровенность в поэтическом слого делает его поэзию правдивой. В нее веришь. А это – великая сила. Не зря в Библии говорится: «Вера горы двигает». Особое место в этой правдивой поэзии Ходова принадлежит стихотворению «Моя хорошая мама».

В послевоенное лихолетье сложно было и семьям с кормильцами, каково же было ей одной поднимать сирот. Но не согнулась она. Не дала споткнуться и детям, вырастила их настоящими людьми. Потому младший из них, став поэтом, тщательно подбирает слова, чтобы выразить самое сокровенное – любовь к матери:

*Моя хорошая мать!
Свет на мгновение
Вспыхнет из темноты –
Это опора ты мне.
Сердце моего сердца!
Нет у меня дорожке, чем ты.
Ты моя мать,
Ты всегда сильнее меня!*

Видел будущий поэт, что мать боится за него, прислушивается к его дыханию, измеряет каждый его шаг. Но здоровому парню возле матери сидеть не делает чести. Нужно идти в ногу с жизнью, смотреть вперед, быть оптимистом: «Оптимизм – это не просто слова, это видение жизни», – говорил Х.-М. Дзуццати. И знал поэт, придет время его исканий, будут переживания матери. Потому говорит ей в своем стихотворении, словно прося прощения и обнадеживая ее: «Наступит время, образумлюсь я...».

Чувству юмора Камала Ходова может позавидовать любой. Его характер раскрывается в умении радоваться чужой радости, сочувствовать чужому горю. В наш суровый век сопереживание становится редкостью, особенно разучились радоваться чужой радости. Камал имел и не потерял этот дар. Еще в сборнике стихов трех авторов: Джикаева Шамиля, Хугаева Сергея и Камала Ходова «Утренняя звезда» проявился яркий талант молодых начинающих поэтов, обозначились горизонты их творческого полета поэтической мысли. Но поэтический дар нашего поэта особенно примечательным стал в первом его сборнике стихов «Хлеб и соль».

О начале творческого пути Камала Ходова искренне и справедливо высказал свои мысли тогда еще и сам молодой поэт Шамиль Джикаев в журнале «Мах дуг» (1967. – №6. – С. 100). Про сборник своего собрата по перу и друга «Хлеб и соль» он говорит: «Не найти слово, способное дойти до души читателя – самое горькое мучение для поэта. Если люди не услышали крика его души, не увидели света его мыслей, то даром пропал его труд. А это самое горестное наказание для поэта. И никто острее поэта не почувствует это. И не испытает он радость творческого

успеха, если не уверен в правде своих помыслов, в их силе, в их своевременности, если не чувствует свое собственное «Я», не различает особенностей своего времени, где ему суждено творить. Камалу Ходову, можно с уверенностью сказать, это все свойственно. И в этом заключается его поэтический талант и постижение искусства».

Молодой критик дал всесторонний анализ тому, что поэт вынес на суд читателя. И отметил: «Сила в том, что он заставляет своим творчеством задуматься читателя над созданной картиной. И читателю в стремлении разгадать тайну увиденного, близкими становятся мысли и чувства, радости и горести поэта». «Даром ничего не дается: судьба Жертв искупительных просит», – говорил Н. Некрасов. И, в действительности, эти вопросы были и остаются главным в поэзии Камала Ходова. Они переходили из первых книг в книги, изданные им в последующие годы. Это его труд, его творение. Творение, где отражается жизнь в его художественной интерпретации.

Каждому должно быть понятно, если душе человека чуждо чувство любви, он примитивнее любого живого существа. Его помыслы тогда подчинены лишь одному – насытиться. И становится такой субъект рабом своих низменных чувств. Становится чуждым людям, начинает катиться вниз. Любить нужно, как говорил Пушкин: «...сердце вновь горит и любит – оттого, Что не любить оно не может». Таким образом, по другому складывается у того, кому близко чистое чувство любви. Он возвышен. Он красив в своем стремлении ко всему лучшему. Итальянский философ Ванини Джулио Чезаре заметил: «Я не побоялся бы поместить человека выше небес» (*Рутенбург В. И. Великий итальянский атеист Ванини. – М. 1959. – С. 88*). Человек заслуживает этого благодаря свойственному ему чувству любви.

Разумный человек самую большую ответственность чувствует перед своим Отечеством, перед своим народом, отчим домом. Ответственность исходит из любви. Не имеет границ любовь к Отечеству, силу этого чувства ничем не измерить. Прежде всего, она дает силу самому человеку, делает его бесстрашным, всемогущим. Кому, как не поэту, быть «достойным сыном Отечества». Кто, как не он, почувствует всю силу долга перед Родиной, перед народом.

Камал остро воспринимает это, потому и чувствует себя в долгу перед своим народом («И пришла опять весна», «Земля моей Осетии», «Лес моего детства»...).

Человек, подобно растению, силы набирает через корни. Особенно духовные силы. А корни всегда бывают и остаются в родной земле – в отчем доме. И она, эта земля, им дает силы, которые никому не покорить.

У поэта таким животворящим уголком является родное село Старый Батако, несмотря на то, что он там провел не самые безмятежные годы своей жизни. И это не только потому, что он с самого раннего детства познал долю безотцовщины, просто это были самые тяжелые послевоенные годы для всех.

Будучи еще совсем молодым поэтом, Камал прочувствовал и тяжесть капель пота, и весомость художественного слова и непреложность долга перед Отечеством. Так же рано он осознал и ответственность перед страной и народом. А со способностью мыслить подобными категориями приходит ранняя мудрость. Потому двадцатилетний поэт говорит: «Отечество! Не завожу я речи о тебе, Не называю я тебя «Безбрежным океаном», «Огнем пылающим»... Но знай: какое бы в стихах Не определил тебе я место, Самое огромное твоё место – В сердце у меня» («Отечество»).

То огромное место, которое поэт определил в сердце своем для Родины, подвигает его мысли и мечты к стремлению найти путь к сердцу каждого читателя. Потому и становится главной песней и в жизни, и в творчестве его песня о Родине, об Ирыстоне. Поэт ясно осознает, что любовь поэта к родине должна быть выше всего. Иначе нельзя достойно служить Отечеству.

Мы относимся к числу малых народов: у многомиллионных народов даже количество одних только ученых может превзойти нас по численности. Но это обстоятельство не значит, что величие народа определяется количеством населения. На всех этапах своего развития осетинский народ не опускал головы ни перед каким врагом, не прятался от него. И наша задача оставить потомкам наказ – быть начеку, извлекать уроки из истории, быть бдительными. Эти уроки мы должны были постичь из творчества наших классиков.

И в современной литературе события нашего ближайшего прошлого нашли достойное отражение. И как уже не раз отмечали, человек самоотверженно защищает то, что самозабвенно любит. Этому учить молодых – святой долг каждого. Тому много примеров и в творчестве Камала Ходова: «Заснежены высокие вершины даже летом, // но точно так же и на склонах все цветет...// Счастливым будет тот, кто за добро оплатит, //и песнь сумеет кровью написать...» («Песня об Осетии»).

Камалу Ходову понятно, песня об Отечестве и фальшь – понятия диаметрально противоположные. О Родине, о родном языке можно говорить только искренним поэтическим слогом. И именно таким нравственным состоянием определяется человеческая суть.

Французский философ Жюльен Офре де Ламетри с уверенностью говорил: «Человек создан не из какой-то более драгоценной глины, чем животные. Природа употребила одно и то же тесто как для него, так и для других, разнообразя только дрожжи» (*Ламетри Ж. Сочинения. – М., 1976. – С. 218*). Именно эти дрожжи – то, что связывает его с Отечеством.

«Поэзия есть раздумья о судьбе народа», – говорит Шамиль Джикаев. У нашего поэта и радость, и горе народа сливаются с собственной радостью и горем. Потому он часто находится в глубоких раздумьях. Поэт должен быть как летящая стрела, а для такой стрелы застенки слишком тесны. Потому Камал говорит: «Если язык твой мне станет чужим, Если из него не буду получать радость, Если гор твоих не буду любить больше всех – То земля твоя не примет меня. И не буду я ни сыном Иристана, ни сыном фамилии Ходовых – Я стану изгоем («Иристану»).

Простые, чистые, земные слова берут за душу своей правдивостью, тем, что понятны и близки каждому. Вместе с лирическим героем читатель живет одной жизнью, так же переполняется его сердце думами об Осетии.

Камал Ходов знает: свое отношение к Отечеству не выразить восклицаниями и известными афоризмами. Потому каждое слово его стиха тщательно отобрано, неоднократно взвешено, выстрадано. Только такое слово поэта доходит до читателя.

Поэзия во всех своих формах есть показатель широты души. А то, что человек говорит не от души, даже проклятия, не так воспринимаются слушателем. Может рассмешить, может задеть, но к глубоким чувствам точно не расположит.

Во многих поэтических произведениях даже известных поэтов вроде бы присутствует все: проблема, сюжет, образительные средства, всевозможные лирические отступления, мудрые мысли, но они за душу не берут. Ищешь сердцем то душевное, которое хотелось услышать, но отсутствует широта души в изображенном... «Собранные в кучу образы» говорят только о самом себе и больше ни о чем.

Человек, который не обманывает народ, является борником правды. Основой поэзии Камала Ходова является правда. Душа его дышит правдой. По-другому и нельзя. Коста Хетагуров писал Анне Цаликовой: «Из всех писателей мира, может быть, из 100000 один ухитрится не проявить в своих произведениях особенностей своей натуры».

Правда, подобно свече, светит изнутри. Без правды не бывает поэзии. Поэзия сама является правдой. Правдой, которая поет о чести, о человеке, о мужестве и которая уничтожает черные силы, коварство. Поэзия Камала является такой светоносной, уничтожающей тьму. Именно поэтому он говорит в «Монологе полуночи»: «Я с некоторыми поэтами Не спору: Меня не трогают образы, Которые не говорят о ранах сердца».

Стихотворение написано верлибром. Эта форма искусства никогда не была чужда нашей поэзии. Она не была чужда даже нашему народному творчеству. Наши мудрые предки умело пользовались ею. И она была украшением как их языка, так и их чудесного творчества.

В 60-х годах в осетинской профессиональной поэзии верлибр занял почетное место, но его приняли далеко не все, аргументируя свое неприятие тем, что он чужд осетинской поэзии. Такое мнение часто появлялось и в печати. Человеку свойственно ошибаться, но речь не о том. В то время в Северной Осетии больше всех увлекались верлибром Ахсар Кодзати и Камал Ходов, и потому их творчество подвергалось критике, так как некоторым литераторам эта форма показалась непригодной для ритмомелоди-

ки осетинской речи. Однако сегодня вполне обоснованно можно утверждать, что верлибр не чужд нашей поэзии. И этот факт подтверждается словами Юрия Кузнецова, которого называют последним классиком русской поэзии, в послесловии к книге Ахсара Кодзати «Яблоко Нартов»: «А. Кодзати в совершенстве владеет такой трудной формой поэтического мышления, как верлибр».

Эти слова с полным правом можно отнести и к Камалу Ходову. Он также умело пользуется верлибром. Но речь шла о поэзии поэта и правде жизни.

Поэт «путает» свое сердце и шар земной («О, народ»), и тогда он тяготеет к философской романтике, и произведение становится подлинно поэтическим. Показывает нам подлинную правду романтической души – правду души лирического героя.

Его сердце является частью души земного шара, и оно вернется туда, – «Выброшенный вулканом красный раскаленный камень вернется обратно в лоно земли», – но это не мешает ему думать. Потому, что его наделяет силой народ, который является самой великой силой на земном шаре.

Знает, что он мал по сравнению с народом, но вместе с тем сознает хорошо, что тот, который является представителем народа, живет его жизнью, борется за его счастье, тот получает силу от родимой земли: «Моя надежда – величава, подобно горам моей Осетии», – и ее нельзя унижить, победить. И это должно быть так, если за одним героем не будет следовать другой, если их успехи не будут чередоваться, тогда заглохнет нива жизни. И надо уберечь ее от этой беды.

Поэзия Камала реалистична, но он может неожиданно облечь ее в романтические одежды – «в груди моей трепещет шар земной», – но так может сказать только такой поэт, который не делит людей на худощавых и толстых, на синих и бурых, а ценит их по мужеству, и ради них готов на все. И его слово весомо. А почерк нашего поэта нельзя спутать ни с чьим. Когда утром восходит солнце, его лучи отражаются в окнах домов, а счастье улыбается ему из глаз человеческих. И он не удивляется тому, что те гении, которые боролись за счастье народа, живут в народном серд-

це. Приятно ему и то, что новые гении спят в колыбели.

Такова философия жизни, и с этим надо считаться. Поэтому поэт взывает к народу, чтобы они не разводили огонь войны, не глумились над землей, которая подарила им жизнь, не насиловали ее. Насилием является и то, когда человек, вместо того, чтобы любить ближнего, является двуличным, носит маску, прикидывается другом, а в глубине души строит козни («Два лица»). Поэт ненавидит таких людишек, потому что именно они отравляют жизнь другим.

Но поэт, все-таки, даже если по доброту души иногда верит таким никчемным людям, то народу обязан говорить правду. Если этого не произойдет, то люди, как не верят двуличным, так не поверят и поэту. Не поверят его произведениям.

Искусство всеильно, оно влечет к себе человеческие умы и сердца. Но влекут нас к себе меткие, вдохновенные слова поэта. Мы не можем себя оторвать от них.

Для беззаботного человека даже скала в руке другого – всего лишь крошечный камень. И такой человек, если даже очень захочет, никогда не сможет по достоинству оценить жизнь. Но человек, который ратует за народ, всегда будет страдать от народной беды. Доказательством верности моих слов является его интересное стихотворение «Все, что падает с неба, выносит земля...». Произведение небольшое по объему, но компактное. Все в нем на месте: В тяжелом бою погиб единственный сын матери; она причитала: Давали ей надежду: «Жестока жизнь...». Но это были надежды. Надежды людей, не способных разделять чужое горе. Но от них в раненое сердце никогда не вселяется надежда... Мать обнадеживают, но все-таки она никогда не успокаивается.

Вот поэтому написал Кайсын Кулиев с болью в душе: «Первой пулей на войне любой Поражает сердце материнское. Кто б ни выиграл последний бой. Но страдает сердце материнское» («Где-то стонет женщина вдали...»).

И стихотворение Камала дошло до кульминационной точки. Поэт достиг цели и его стихотворение потрясает сердце даже жестокосердного человека: «До срока пришла ее осень. //В рот не брала даже маковую росинку. //...То,

что падает с неба, // Выносит земля, // Но его // не переносит // сердце!..»

Чувствительное сердце воистину не перенесет такое горе. И поэт не скажет о нем на одном дыхании. И поэтому последняя строка наполнена такой болью.

Эта исповедь поэта наводит нас на грустные размышления и приводит к философским мыслям. Там, где вечно борются правда и кривда, хорошее и плохое, свет и тьма, человек всегда должен стремиться в будущее. В более светлое будущее. Должен бороться за него. Говоря словами А. Пушкина, должен почитать красоту. Должен жертвовать своей головой так, как этого требует от него Аполлон.

Все это мы видим в поэзии Камала. Этой правдой дышат его произведения. Она им дает поэтические образы, душу и силу. Вместе с поэтом они и нас вдохновляют на жестокую битву против несправедливости жизни.

Поэтическая сила Камала в том, что он видит такие вещи, которые не замечают простые смертные. Он в обычных вроде бы явлениях находит поэзию и в изысканном художественном виде доводит ее до своих благодарных читателей.

Трудно постигнуть магию создания поэтического образа: слово имеет много граней и читатель даже не успел подумать о значении произведения, как оно с многочисленными чувственными ассоциациями всесторонне согревает его душу.

Камал согревает сердца удивительно верной интонацией, связанной с темой доверительного разговора с читателем. А говорить можно о разных вещах, но наш поэт хорошо понимает, о чем и как он должен говорить и в гражданской, и в пейзажной, и в интимной лирике.

У нашего поэта еще много в кладовых его души не до конца высказанного, не до конца воспетого. Ждут свой черед и произведения о том пути, что пришлось пройти осетинскому народу в разные исторические вехи: и черные дни под гнетом алдара, и «кнут и пряник» «пришлого сатрапа». Но поэт на то и поэт: он не должен ни при каких обстоятельствах терять веры в светлое будущее народа.

Наш юбиляр Камал Ходов является таким поэтом.

РАДУЖНЫЕ ЦВЕТА ПОЭЗИИ

Когда о поэте говорят задушевно и серьезно, сердечно и убедительно, то критическое слово сближает читателя с творчеством писателя. И хотя Некрасов обращался к снисходительности читателя – «Я трудом смягчаю мой недуг: Ты не будешь строг, читатель-друг?» – однако «читатель-друг», как правило, строг и требователен – желает знать о любимом писателе все и точно, без прикрас и без хулы.

Несправедливо было бы утверждать, что сближение читателя и писателя влечет за собой критические суждения о творчестве писателя. Поэт сердца читателей завоевывает прежде всего достоинствами своих произведений. Но наш век тороплив в суждениях, податлив на эмоциональное смятение. Порой разум охвачен ленью и удовлетворяется газетной информацией, внушением телевидения. К чтению серьезных книг снисходят лишь верные литературе люди, а их, к сожалению, немного.

Камал Ходов – поэт самобытный, своеобразный. Порой он мягок, снисходителен в своих лирических размышлениях. Умеет, правда, не только ласково улыбнуться, но и резко осудить словом ироническим, переходящим в язвительный сарказм. Иногда заставляет глубоко задуматься над коренными проблемами бытия.

*Правду говорить тяжело,
Все же, помолчав, оброну:
Что ж ты, милый, лезешь в седло,
Если сам по брюхо коню?*

(«Рядом с Пегасом». Переводы В. Еременко.)

Как известно, одним из назначений деятелей искусства является по мере сил способствовать возвышению духовной культуры народа с тем, чтобы эта культура глубоже входила в душу и разум новых поколений, служила их нравственному возвышению, развивала их мысли и идеалы. Именно с реализацией этой возможности духовной культуры связано пробуждение в сердце читателя чувств и мыслей, вопрошающих время и общество с точки зрения высокого идеала.

Чувство и сознание непомерной ответственности перед высоким назначением искусства слова заставляют К. Ходова быть скупым на публикацию всего написанного и переведенного им. Основной своей задачей он считает создание и издание таких произведений, которые смогут оказать благотворное влияние на развитие жизни общества, на национальное самосознание. Именно из таких произведений Камал Ходов, словно искусный каменщик, возводит свой поэтический мир – разноцветный, яркий, живой и совершенный. И в этом прекрасном мире видим гармонию жизни. «Пред тяжестью слова золото – пух, И, может, тяжелей земли самой Глаголящие сердца» и поэт не зря задает риторический вопрос:

*Звезд с небес не хватает никто,
Но люди есть на Земле,
Что званье людское не напоказ
Носят, а в глубине.
Скажи, не они ли катят сквозь ночь
В зарю колесо миров?
(«Звезд с неба...»)*

Камал Хазбиевич сам относится к ним. И с этим связано его всенародное признание. Народная любовь нашла свою реализацию в присвоении ему Народного поэта Осетии, звания, заслуженного, достойного Камала Ходова. К этому нужно добавить и тот факт, что именно он стал автором текста государственного Гимна Республики Северная Осетия – Алания.

К творцу текста песни, особенно же государственного Гимна, предъявляются особые требования. И не только чисто содержательного, идеологического характера, но и требования ритмико-интонационного, музыкального, т. е. мелодического ряда. Ходову удалось удовлетворить все эти сложные требования жанра. Он внес в стиль своего Гимна дыхание осетинской народно-героической песни. Лексику гимна насытил чертами народно-величальной фразеологии и тем приблизил Гимн к народной музыке по мелодии и к народной песне по лексической выразительности.

Камал Ходов относится к тем, кого Всемогущий дал на благо народа. Родился он в Правобережном районе, в селе-нии Старый Батако Северной Осетии, перед началом Великой Отечественной войны, 26 января 1941 года. После окончания 8-летней школы работал на Бесланском маисовом комбинате и одновременно учился в школе рабочей молодежи. Окончил школу в 1959 году.

Поработал в Северо-Осетинском государственном Осетинском театре рабочим и актером. Активное участие принимал в работе редакций республиканских газет. Был редактором на телевидении. Но поэзия все сильнее увлекала его, и он поступил в Московский литературный институт имени Горького и окончил его в 1970 году.

Камал Ходов прекрасно справлялся со своими обязанностями заведующего отделом критики и публицистики в журнале «Мах дуг», а затем редактора, позже – главного редактора в издательстве «Ир». Был и на руководящих должностях: с 1985 года – директор Северо-Осетинского государственного драматического театра, одновременно является ответственным редактором альманаха «Литературная Осетия»; с 1989 г. по 1990 г. – председатель Государственного комитета по делам издательств, полиграфии и книжной торговли Северо-Осетинской АССР, а с 1990 года – председатель Союза писателей Республики Северная Осетия-Алания. Одновременно является секретарем Союза писателей РФ. Наряду с должностями чиновника он безупречно исполнял и исполняет и гражданский долг – искреннее служение народу.

Творчество К. Ходова отмечено многими замечательными достоинствами. Однако, на наш взгляд, особенно следует отметить некоторые отличительные черты его поэтического дарования и идейно-эстетической позиции.

Среди этих характерных черт творчества Ходова, на наш взгляд, следует выделить следующие: во-первых, если он считает произведение в чем-то неудовлетворительным, то никогда его не печатает, считает это ниже своего достоинства. Во-вторых, самой привлекательной чертой поэтического дарования и идейно-эстетической позиции Ходова следует признать такое его качество, как неумение

быть хотя бы в чем-то дурным человеком. И еще – неумение писать и переводить плохо. Не случайно он думает о великом Пушкине: «У ног твоих Течет людской родник... Колеса судеб катит не спеша. Неистовый, Ты головой поник, Но мечется великая душа» («У памятника Пушкину»). Такова судьба поэта.

Камал Хазбиевич родился таким. Таким он был и в далекие юношеские годы. Таким он пришел в литературу. И потому сказал о нем известный русский поэт Владимир Цыбин еще более тридцати пяти лет тому назад: «Настоящая поэзия всегда создает свой микромир. И здесь важно не замкнуться в найденных образах и темах, важно, чтобы в сердце поэта постоянно обновлялись лирические силы.

Читая стихи осетинского поэта Камала Ходова, удивляешься целостности лирической вселенной, которая начинается у него с вершинной осетинской земли, с гортанной переклички ручьев, с верных троп, которым так привык доверяться горец. Родник и тропа – два образа вечного движения вдаль: одно – к земле, к полю, другое – ввысь, к небу. В горах эти направления часто совпадают; у каждого ручья есть своя тропа. Камала Ходова одинаково влекут и тропы, и родники» (Цыбин В. Д. *Родник и тропа // Камал Ходов. Белые искры. – М., 1976. – С. 3).*

Все особенности лирики Ходова, замеченные Цыбиным, присутствуют и функционируют в поэтическом мире поэта, строгом, но привлекательном мире, в коем учащенно трепещет его сердце, заставляя волноваться и наши сердца. Вот как об этом повествует сам Ходов:

*Снежинки падают с неба,
И белеет земля,
А мне слышится песня –
Диво дивное в том.*

*В ножнах расписных
Сабля, словно в оковах, –
Как в этом безмолвье
Мне песне внимать!*

(«Звуки». В подстрочном переводе.)

Как видим, поэт слышит каждый звук в тишине, видит каждый окрас на земле и радуется ими наше зрение, наши сердца с тем, чтобы быстрее возвысились наши души, а сами стали ратоборцами справедливости, одержимыми надеждой на победу.

Осетинский поэт и литературовед Хаджи-Мурат Дзуццати считал, что у нас «изобилие стихотворений невысокого качества связано с безответственностью» (*Дзуццаты Х. М. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – С. 133*). К этому, пожалуй, можно добавить, что это явление связано также с неразвитостью эстетического сознания создателей стихотворного балласта. Тот же Х.-М. Дзуццати верно отмечал, что в искусстве «эмоция должна быть насыщена мыслью, равно как и мысль – эмоцией».

И такими особенностями отмечены стихотворения Камала Ходова даже в юношескую пору его становления поэтом.

С этой максимой трудно не согласиться. Но упрекнуть можно в чем-то кого угодно, если даже существо в ранге божества. И все же в литературе серьезно говорить следует лишь о том, что удалось сотворить поэту по законам правды и красоты.

Само собой разумеется, что в произведении художественного слова бесспорно важна тема, но основным в достоинствах произведения все же является решение поставленной автором проблемы. Насколько сумел поэт затронуть наши сердца, обогатить наши представления о времени и о жизни своим решением.

О том, что происходило в осетинском литературном процессе в самом конце 50-х и в 60-е годы прошлого века, верно заключение Шамиля Джикаева: «Искусство слова обогащалось содержанием и идеями, новые формы образительности вступили в свои права» (*Джыккайтты Ш. Ирон литературæйы истори. – Дзæуджыхъæу, 2002. – С. 460*). И в этом процессе значительна роль творчества Камала Ходова. Он правдивым изображением жизни обогащал и обогащает мир нашего искусства.

Многие литераторы порой особенно заботятся о композиционной стройности произведения. К. Ходов, напротив, художественное решение проблемы считает более трудным и более важным деянием писателя.

Говоря о жизни и творчестве писателя, в короткой статье невозможно охватить все достоинства поэзии и личности Камала Ходова.

Когда-то наш известный писатель Барон Боциев высказал мудрое изречение: чтобы ясно видеть чужие достоинства и добродетели, надо иметь неохватную, как небо, грудь и широкое, как солнце, сердце. Порой сияние такого солнца я вижу в поэтическом мире нашего писателя.

Творчество прекрасного осетинского поэта Камала Ходова – глубоко национально. Одна из главных целей работников искусства – возвышать дух народа. И Камал Хазбиевич обладает этим искусством в высокой степени. Об этом говорят и факты общественного признания его поэтического творчества. Он – лауреат Государственной премии им. Коста Хетагурова и премии «Яблоко нартов» им. З. Хуадонова.

И эти факты говорят о том, что творчество Камала Ходова стало поэтическим достоянием его родного осетинского народа.

И часто мне приходят на память слова Некрасова, сказанные о книге Тютчева, что «... каждый любитель отечественной литературы поставит в своей библиотеке рядом с лучшими произведениями русского поэтического гения» (*Некрасов Н. А. Полн. соб. соч. в 15 т. Т. 9. – М., 1950. – С. 221*).

Считаю, что такую мысль можно приложить и к творчеству Камала Ходова. Этого достоин художественный мир его творчества.

СЛОВО О КАМАЛЕ ХОДОВЕ

Исследование идейно-художественного мира творчества одного из ведущих поэтов Осетии Камала Ходова диктуется потребностями развития современной осетинской поэзии. Творчество этого яркого поэта является своеобразным зеркалом осетинской поэзии конца XX, начала XXI вв.

Знакомясь с поэзией Ходова, мы вновь убеждаемся В. А. Жуковского: «Жизнь и поэзия – одно» – истина.

Изучить художественный мир Камала Ходова является средством познания его поэтической индивидуальности и определения места поэта в осетинской поэзии. Он не только поэт и мыслитель, который, по мнению одного из ведущих поэтов и литературоведов Осетии Шамиля Джикаева, стремится с помощью художественного слова защитить землю от огня стронция и все это видно в его творчестве.¹

Несмотря на то, что о произведениях Камала Ходова не раз высказывались известные осетинские писатели и литературные критики, в том числе Нафи Джусойты, Шамиль Джикаев, Михаил Булкаты, Ахсар Кодзати, Борис Хозиев и другие, однако его идейно-художественный мир до сих пор не становился объектом самостоятельного исследования. А без этого, как нам кажется, нельзя определить эстетическое значение творчества поэта и его место в истории национальной литературы.

Поэт создал прекрасные образцы поэтических произведений как в осетинской классической традиции, так и в свободной форме поэзии – верлибре. Он является одним из ведущих поэтов Осетии, но в то же время он и отличный переводчик, и драматург, чуткий критик, публицист и общественный деятель и всем этим определяется его роль в истории современной осетинской литературы и общественной жизни.

Творчество Камала Ходова, как мы уже отметили, привлекает многих литературоведов и литературных критиков, но они не уделяют должного внимания вопросам поэтики творчества поэта, разбирая в основном идейное содержание произведений.

В данных статьях ваш покорный слуга попытался показать как с помощью поэтических средств субъективные представления о повседневной жизни превращаются в художественный мир поэта. Большое внимание уделено также раскрытию психологического склада и нравственной сущности лирического героя.

¹ Мах дуг, 1967, №6. – с. 100.

1. СМЕЛОСТЬ ПОЭТА

В творчестве известного осетинского поэта Камала Ходова внимание читателя привлекает и содержание, и форма, и поэтика. Основные черты его поэтического искусства – оригинальность образов, эмоциональность, своеобразие формы...

Камал Ходов в осетинской поэзии появился в нужное время. И со своим назначением – открыть настежь поэтическую душу человека второй половины двадцатого века.

И хотя год его рождения совпал с началом Великой Отечественной войны и отец его не успел «дожить до седин» («Не успел отец...»), он никогда не старался из жизни делать трагедию – наоборот, он осмеливается из трагичной сути жизни творить художественный образ. Это – смелость поэта.

Анахарсис, скифский царевич, не зря «высказывал удивление тому, что у греков выходят на состязание художники, а суд о них произносят нехудожники». ¹ Камал Ходов никому не оставляет шансов судить о жизни вместо него и вопреки его опыту.

И это не потому, что до его прихода в осетинской поэзии не было талантливых художников. Гриш Плиев, Гафез, Александр Царукаев, Нафи Джусойты, Георгий Бестауты... были живыми классиками осетинской поэзии. Но осетинская литература нуждалась в открытом, вольном дыхании Камала Ходова. И в трудные военные и послевоенные годы «где-то детский смех канул навсегда», но уже тогда он бредил другим:

*Эхо водопадов
Слышал я в зной,
Сердцем уходил
На свет впереди...
Словно песня гор рождалась со мной,
Набирая силу в моей груди.²*

(«Не успел отец...». Все стихотворения, в которых не обозначены переводчики, переведены Владимиром Еременко).

¹ К о з а е в А. И. Анахарсис. – Цхинвал, 1982. – с. 122.

² Х о д о в К а м а л. Своим чередом. – М., 1988. – с. 5.

И, несмотря на то, что его поколение дало осетинской поэзии таких ярких поэтов, как Ахсар Кодзати, Васо Малиев, Шамиль Джикаев, у Камала – свой яркий путь и в жизни, и в поэзии.

Вряд ли кто-нибудь будет доказывать, что у большого русского поэта Николая Рубцова и у Камала Ходова есть что-то общее. Говоря словами Владимира Бондаренко, который, цитируя слова другого яркого русского поэта Юрия Кузнецова, пришел к мысли о том, что «...искра славянскому уму» была высечена поэзией Николая Рубцова».¹

Бондаренко тонко отметил значение поэзии Рубцова. Он не был похож на шестидесятников своего века. Сам хорошо знал это и был горд своей оригинальностью:

*Я уплыву на пароходе,
Потом поеду на подводе,
Потом еще на чем-то вроде,
Потом верхом, потом пешком.
Пойду по волоку с мешком –
И буду жить в своем народе!²*
(«Экспромт»)

Камал Ходов проторил свою жизненную и творческую дорогу, чтобы «жить в своем народе». Не зря сказал известный осетинский писатель и литературовед Нафи Джусойты: «Из стихотворений Камала Ходова меня особенно трогают, словно прикосновение голубинового оперения к сердечной сути, те, которые порождены его личными биографическими впечатлениями». – И далее он упоминает стихотворение «Вспоминаю деда...».

В нем поэт говорит о папахе, ноговицах, о доспехах, но с горестью замечает: «не могу припомнить твою улыбку...».³

Таким образом, с помощью одного поэтического образа читатель понимает, в каких условиях приходилось деду воспитывать своего внука – лирического героя Камала Ходова.

¹ Бондаренко В л а д и м и р. Неожиданное чудо Рубцова. / Литературная Россия, 2004. – 21 май.

² Р у б ц о в Н и к о л а й. Избранное. – М., 1982. – с. 167.

³ Джусойты Н а ф и. Чувство – пламя песни / Хурзарин, 2001. – 20 май.

Одна, как будто бы, маленькая деталь – лирический герой в облике своего дедушки помнит все, только не его улыбку. Но сколько в этом человеческого горя!..

Поэзия Ходова многоголосая. Даже с первого взгляда сразу не заметишь, чего в его стихотворениях больше – внутренних переживаний, любви или раздумий. И все они удивительно сочетаются в творчестве поэта с помощью зримых образов, разнообразных деталей, четкого ритма и звенящих рифм. И что самое главное – Ходов все это никогда не делает искусственно. Его творчеству доступны все формы поэзии. Глубоким лиризмом отличается его верлибр «Разговор с матерью»:

*Ты прости мне,
Если случится так,
Что забуду, как вслед
Бежал по пятам...
И любовь, что когда-то
Прятал, чудак,
От тебя,
В дороге людям раздам.*

*Ты прости мне...
Ты не можешь знать,
Но впервые в жизни
Шепчу: прости...
От колен твоих –
Начало пути,
И конец его
Рядом с тобою, мать.*
(«Разговор с матерью»)

Известный русский поэт Юрий Кузнецов, – его часто называют и последним классиком русской поэзии, – о другом осетинском поэте сказал: «А. Кодзати в совершенстве владеет такой трудной формой поэтического мышления, как верлибр».¹ Эти слова прямо можно отнести и к творчеству Ходова.

¹ Кодзати Ахсар. Яблоко Нартов. – М., 1974. – с. 66.

Владеть формами поэзии помогает поэту перевоплотить местные проблемы в болевые точки общества в целом. И не случайно: мечта орла – летать выше туч.

Творчество Камала Ходова выигрывает и тем, что поэт отлично знает то, о чем и о ком говорит, а рисует все с любовью и с оригинальным видением предмета изображения. И мы тоже переживаем вместе с ним. «Когда не возвращается корабль», над ним рыдают одинокие волны; «овдовевшие жены на заре одевают траур»; воротилы и клерки «начинают дрожать в страхе за место»...

Но, к сожалению, это еще не все. Самое трагичное, как это бывает обычно, находит поэтическое звучание в самом финале произведения:

*А далеко, на земле,
Под ветром
Вздыхает лес на родине корабля.
И по щекам потемневших пней
Ползут
Солоноватые
Капли.*

(«Когда не возвращается корабль»)

Поэзия Ходова ценна тем, что автор читателей не утомляет рассуждениями, не воспитывает их нравственными проповедями. Разные ситуации он закручивает в узел, а читателя заставляет распутывать их. А чаще всего «заставляет» сопереживать.

Мать, у которой погиб сын, даже плакать уже не могла, «долго глядела на дверь. Только слезы лились». Утешали ее, что «Жизнь беспощадна. Поверь. Осознай и смиришься». Но смертельно раненное сердце не принимает утешения:

*Поднималась, как прежде, ни свет, ни заря.
Озирала жилье...
«Все, что падает с неба,
Выносит земля», –
Утешали ее.*

*И до срока пришла ее осень, пыля
Вдоль опавшей листвы...
Все, что падает с неба,
Выносит земля,
Но не сердце, увы!*

(«Все, что падает с неба, выносит земля...»)

Камал всегда, как поэт, в своих внутренних переживаниях ищет что-то новое, не сказанное до него другими мастерами художественного слова. А как мы знаем, тот, кто ищет, всегда находит.

В стихотворении «Ночь в Стыркومه» небо загромыхало. Даже мир к земле приник. А село «свернулось вмиг калачиком, как мокрая дворняга». Но это только начало. Если бы все закончилось на этом, то Камал бы не был самим собой. Великий философ-энциклопедист Лейбниц не зря сказал: «Известен случай, когда человеку показалось, что он сочинил новое стихотворение; в действительности же оказалось, что он задолго до того дословно прочитал его у одного древнего поэта. Часто нам необычайно легко понять некоторые вещи благодаря тому, что мы их поняли уже раньше, хотя и не помним этого».¹

Таких примеров в любой литературе можно найти немало. Но наш поэт всегда старается, чтобы его произведения всегда отличались своей оригинальностью. Добиться этого порой бывает очень трудно. Но и на этот раз в стихотворении «Ночь в Стыркومه» Ходов нашел нужные краски, чтобы показать суровую красоту одной из деревень Осетии:

*Издалека – натужный волчий зов...
Сквозь ярый ливень молния сверкнула.
Вновь силуэт разгневанного тура
Там, на скале... И свет в глуши лесов.*

*Ночных небес тяжелая рука
Скрывается, дрожа от нетерпенья,
И рушит свет. Оглушены растенья.
И на груди земли – ни огонька.*

¹ Лейбниц, Соч. в 4 т. Т. 2. – М., 1983 – с. 107.

*С волками и водой в единый дых
Громадный ветер поддвывает грому...
Пусть путники найдут дорогу к дому,
Где домочадцы молятся за них...*

Знакомясь с поэзией поэта, восхищаешься точной топографией. И что самое главное – мы тоже чувствуем «знакового леса прохладу» его родного села Батако и видим, как «затихло в объятиях ночи», и слышим, как «Хриплый лай Сытых собак Умолк» («Затихло в объятиях ночи...»); нам тоже становится «...целый мир – Ущелье Беда» («Не успел отец...»); чувствуем «На турбазе «Зарамаг», что хмурые дни скоро растворятся в мерном дожде, «С рокотом темным уносится к морю Адай. Словно старуха, в тропу упираясь клюкой, Черная ива стоит над ревущей рекой...»

Все это говорит о таланте поэта. О его многогранных возможностях в создании поэтического слова. Он умеет простые жизненные ситуации и пейзажи превращать в поэзию. В настоящую, прекрасную поэзию.

А это, слава Богу, он, как поэт от Бога, умеет делать посвоему на высшем уровне. Благодаря поэту мы влюбляемся в его «маленькую», прекраснейшую родину. Александр Твардовский будто о нем сказал: «Для всякого художника, в особенности художника слова, писателя, наличие этой малой, отдельной и личной родины имеет огромное значение. Есть писатели, читая которых не удается почувствовать, распознать, откуда они, есть ли у них своя река или речка, было ли у них когда-нибудь детство».¹

Ходов, безусловно, относится к первой группе писателей. И это в настоящий момент, когда молодежь оставляет свои родные деревни в погоне за длинным рублем, имеет большое значение.

Камал Ходов – настоящий интернационалист («У памятника Пушкину», «Сердце поэта», «Я вижу»...). Человек учится у породившего его народа и «малой, личной родины». «Трудно представить себе и такого интернационалиста, который бы желал, чтобы его родной народ покидал отчизну, веками насиженные места, и расходился по всему

¹ Твардовский А. Т. Собр. соч. в 6 т. Т. 5. – М., 1980, – с. 26.

белому свету»,¹ – не зря отметил Нафи Джусойты, говоря о жизни и творчестве классика осетинской литературы Елбасдуко Бритаева. И Ходов станет устами основоположника осетинской литературы Коста Хетагурова утверждать:

*«Пусть свечою сгорю во тьме,
Лишь бы песней земной
Ложь и льстивых продажный дух
Начисто истребить...
Может, разум наш и душа
Отринут фальшь и корысть,
Даже надежда наша и та
Изолгалась насквозь.*

*Словно горох, рассыпан народ...
Или нить порвалась?..
К фарну² предков дороги нет,
Уастырджи,
Наставь!»*

(«Молитва поэта»)

Мельничное колесо без воды не вертится. Поэт хорошо знает, что так говорить его заставляет горькая судьба народа: «От долгой песни в сердце след горяч. В ней прошлое – Как черная дорога...». И видит в образе «черной дороги» эту судьбу. И потому задает родине вопрос, навеянный горестным прошлым: «Скажи мне, чем Ты прогневила бога, Осетия?» Последовал ответ почти безысходного трагизма: «И песнь твоя – Как плач» («Слушая народную песню»).

Повседневные жизненные ситуации, преображенные в памятливом воображении поэта в настоящие художественные произведения, ярко свидетельствуют о подлинной талантливости Камала Ходова.

¹ Джусойты Нафи. Елбасдуко Бритаев – Цхинвал, 1963 – с. 27.

² Фарн – достоинство, слава.

2. ГОСУДАРИТЬ В СВОЕМ МИРЕ

Всем памятно наставление Николая Некрасова – каждый человек «гражданином быть обязан».¹ А это достоинство приобретается любовью к родной земле и преданностью интересам родного народа. Не заметить эти черты в творчестве Камала Ходова невозможно. Воспеть Родину он считает своим долгом:

*Если к бедам твоим я не буду причастен душой
И, с твоим помирившись врагом, протяну ему руку,
Если в битве решающей стать не сумею стрелой
На тугой тетиве твоего беспощадного лука,*

*Если сердце свое не оставлю в горах,
Если пренебрегу я родным языком хоть однажды,
То святая земля твоя примет ли грешный мой прах,
Родники твои мне принесут ли спасенье от жажды!*

*Сыном Хода и сыном Осетии с этого дня
Мне не быть –
Покарают презрением оба меня!²*
(«Осетия». Перевод С. Вольского)

И мы уверены, что лирический герой поэта к бедам своей Родины всегда будет причастен душой. Мы верим, что он в решающей битве за Родину всегда сумеет стать стрелой «на тугой тетиве» ее «беспощадного лука». Благодаря открытым признаниям поэта в любви к Родине, она становится нам ближе, невыразимо дороже. Для подлинного сына Родины и голые камни родного края являлись бриллиантами. Великий балкарский поэт Кайсын Кулиев в своем прекрасном стихотворении «Раненый камень» обращается к камням, которых также «война бедой не обошла»: «О камни родины! В огне и гуле Мы вместе закалялись в грозный час, Пронзали нас одни и те же пули, И жгло одно и то же пламя нас».³

¹ Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. в 15 т. Т. 2. – Л., 1981. – с. 10.

² Авторский коллектив. Антология осетинской поэзии. – Владикавказ, 1984. – с. 582.

³ Кулиев Кайсын. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1987. – с.142.

Поэт отлично знает, что пуля всего лишь кусочек свинца, «Когда ружье без курка, Не стало рыбы – Что за река? Пустыня – Без орла небеса» («Одному стихотворцу») и слово поэта не стоит ни медного гроша, если он «оды пел, как солону жевал...». Для Камала Ходова поэзия – «словно матери предсмертное слово», «как преданность Родине тяжела и легка».

Камал Ходов знает свой долг перед народом. О том же, как выполняет этот долг, лучше самого поэта не сказать: «Люди! Я готов претерпеть И Вынести все! Кроме вашего равнодушия. Изо дня в день Заря отражается в моих окнах. Изо дня в день В ваших глазах отражается моя надежда. Люди! Я неразличим среди вас. Но – плоть от плоти вас, И моя надежда Высока, как горы Осетии» («Слово к людям»).

И не обязательно, чтобы поэт пел в прямом смысле о Родине. Для его лирического героя Родина воплощается и в образе родной матери. Она для него все – и свет в глазах, и опора в жизни:

*Свет на мгновенье
Вспыхнет из темноты:
Вот и опора душе
На дороге дней...
Нет у меня никого
Дороже, чем ты.
Ты моя мать,
И ты навсегда сильнее.*

*Благослови же меня,
Благослови!
Не предпочту я в мире
Путей других!
Голос горит в груди,
И борьба в крови...
Как перед богом,
Перед тобой затих.*

(«Разговор с матерью»)

По Максиму Горькому «дети – живые цветы земли»,¹ и мать своему цветку, естественно, внушает любовь ко всей

¹ Горький М. Собр. соч. в 16 т. Т. 1 – М., 1979. – с. 304.

земле и к самим людям. Поэтому лирическому герою Ходова не безразличны судьбы человека и мира. Потому молится фарну Осетии:

*Фарн Вселенной!
Да падут от тебя
Продажный, и тот, кто купил имя,
И те, кто хулит свой народ,
И те, кто презирает другие.*

*Если ничтожный сел на Трон Славы,
Отринь его,
Дабы не был погребен на своем одре,
О, Родина!*

(«Тост»)

Родина всегда прекрасна, но особенное очарование её образу придает оригинальное освещение поэта. Его лирический герой обостренно чуток к малейшим изменениям в природе. «Неподдельная близость к природе помогла автору еще в начале 50-х годов разглядеть контуры проблемы, которая стала одной из центральных для нашей поэзии последующего десятилетия, – писал Л. Лавлинский о творчестве русского поэта Сергея Орлова. – Речь идет о сложности взаимоотношений между одушевленным существом и машиной, о некоторых сторонах технического прогресса, представляющих опасность для всего живого».¹

У Камала Ходова природа – самостоятельный мир, живой и родной человеку, способный «красою вечно сиять». И в этом мире «Тайный снег оставляет на сердце след. В океане тумана на свет» держит свой путь поэт («Давняя любовь»).

Камалу Ходову глубоко понятна и близка его миропониманию мысль Жан-Жака Руссо: «Одна только книга открыта всем очам, это книга природы... она говорит всем людям и языком, понятным для всех умов».² И эту книгу Ходов читает по-своему.

¹ Л а в л и н с к и й Л. – Поэзия мужества и доброты. // Орлов Сергей. Собр. соч. в 3 т. Т. 1 – М., 1979. – с. 8.

² Р у с с о Ж.-Ж. Педагогические сочинения. Т. 1. – М., 1981. – с. 369.

*Снег – белый-белый – с пепельного неба...
Река томится в шуме ледяной.
Неясный желтый свет в окошках. Слева
Береза. Приглушенный хруст порой.*

*Вот лошадь ржет. Вот скрип саней по снегу.
И – выстрел. И внезапный лай собак.
Борзая. И озябший заяц с нею
Из леса. Вопль: – Держи! – Пали же! – Ах!*

*– Из-за тебя ушла добыча наша!
– Полегче ты! Оглоблю не сломай!
...И снова мир молчанье опояшет,
Замрет в застывших проводах зима.*

*И снова – сонные снежинки с неба.
И вкось уносит ветра вялый бег.
И кто-то все смотрит темно и слепо
Из темной комнаты на белый снег.*

(«Ритмы равнины». Перевод Ю. Музалькова)

Поэтический мир Ходова в осетинской поэзии выделяется своей образностью, и динамичным ритмом близок любящей душе. В его пейзажной лирике природа и человек – единое целое. Чтобы убедиться в этом, достаточно прочесть в одном ряду «Затихло в объятиях ночи...», «После зимы», «Ранняя весна», «Дождь», «Три верлибра о зиме», «Осень» и др. его стихотворения о прекрасном пейзаже Осетии.

Опыт жизни учит Камала Ходова видеть в природе как гармонию, так и дисгармонию. Его пейзажи в ряде случаев полны драматизма жизни. Он умеет приблизить природу в живом облике к человеку. В стихотворении «Перед чистой страницей» видим, как «Издали с невнятным громыханьем Ползет свинцовой полосой Гроза...». И мы чувствуем, что «С далеких гор несет она с собой Дыхание потоков и покосов» и верим поэту – гроза над выжженной равниной вдруг «расхохочется светлоголосо»:

*Вдруг сразу ворох зерен
Разлетится, взвихрив пыль на всем степном просторе!
И вот разбойный дождь
По улицам села
Пойдет резвиться,
Пойдет со стуком пересчитывать
На нашей крыше
Черепицу...*

(Перевод Ю. Музалькова)

И мы в свете образных представлений поэта видим, как «Светлый Дождь Государить будет в мире». А такая образность, по мнению известного ученого Л.И. Тимофеева – «это центральное понятие теории литературы, оно отвечает на самый основной ее вопрос: в чем сущность литературного творчества»?¹

Камал Ходов в своем творчестве не только в пейзажной, но и в интимной лирике «Государит», и очень любопытно и уверенно. Так себя ведут только любящие юноши и уверенные в себе. Ходов в одном интервью вспоминает о своей личной жизни: «В Осетии не принято говорить о собственной жене, но, тем не менее, позволю себе такую нескромность и скажу, что я женился по любви, другого интереса, в плане имущественной или карьеры, или еще чего-то, не было. Она из скромнейшей семьи, родители были обыкновенными крестьянами, честными, в довольно стесненных условиях жили в одном из сел Южной Осетии, там я случайно ее и встретил, и эта встреча предрешила все. Да, я думаю, сама семейная жизнь у меня сложилась, и тыл у меня всегда был надежный. Я знаю, многие жены привередливы, любят дорогие вещи, требуют от мужей, есть возможность или нет, покупать то или иное. Вот у нее от природы этого нет, а это очень редкое качество для женщины».²

Так скажет только бесконечно любящий и в себя уверенный кавказец. В его творчестве, в его несравнимо прекрасном поэтическом мире с юношеских времен видим

¹ Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. – М., 1976. – с. 22-23.

¹ Северная Осетия, 2001. – 2 июнь.

удивительную чистоту чувства. И без волнения, без душевного трепета нельзя читать строки:

*Брожу счастливый.
И такой –
Себе завидую вдвойне.
Подумать – я любим тобой!
И ты сама сказала мне!*
(«Я завидую себе»)

Лирический герой не зря завидует самому себе – он любит, и любим, а это – состояние счастья и душевной гармонии. «Жизнь без любви, – сказал великий Ван Гог, – я считаю греховным и безнравственным состоянием».¹

Говорить, рассуждать о светлой поэзии Ходова можно много, можно делать разные выводы, но несомненно одно – настоящее художественное слово всегда привлекало, привлекает и будет привлекать внимание настоящих любителей красоты. Поэзия сама – Бог красоты. И об этом вспомнил не зря.

Общеизвестны слова великого русского поэта Николая Некрасова о книге стихов другого гения русской поэзии Федора Тютчева, о том, что ее «каждый любитель отечественной литературы поставит в своей библиотеке рядом с лучшими произведениями русского поэтического гения».²

Так может сказать только настоящий великий поэт о настоящем великом поэте, какими, безусловно, были Николай Некрасов и Федор Тютчев.

То же самое можно сказать о значении поэзии Камала Ходова в осетинской литературе.

3. РАДУЖНЫЕ ЦВЕТА ПОЭТИЧЕСКОГО МИРА

Судить о творчестве писателя и не замечать радужные цвета его поэтики невозможно. Поэтика – душа художника, а не проявить особенности своей души в искусстве сло-

² Ван Гог. Письма. – М., 1966. – с. 76.

³ Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. и писем. Т. IX. – М., 1950. – с. 221.

ва – немыслимо. Основоположник осетинской литературы Коста Хетагуров в письме к А. А. Цаликовой отметил: «Из всех писателей мира, может быть, из 100000 один ухитрился не проявить в своих произведениях особенностей своей натуры».¹ Великий писатель Коста безусловно прав.

Ходов большинство своих произведений написал в 60–70-е годы. В то время в осетинской поэзии ощутимо усилилось образное видение. Тогда осетинский поэт и критик Х.-М. Дзуццаты указывал, что «ясность образа и эстетическое содержание произведения должны шагать нога в ногу».²

Камал Ходов неизменно следовал этой максиме, зная силу слова:

*Мир его как честь людскую чтит.
Ты и слово данное – одно.
Ты изменишь слову, и оно,
Помни, не простит тебе обид.*

*Сила слов бессмертие таит.
Если правду высказать дано –
Слово правды, так заведено,
За себя на свете постоит.*

(«Слово»)

Он не только знает, что правду надо говорить, но и умеет ее выразить. Выразить своеобразно, по модели своего видения окружающего мира. Потому что, твердо знает – «В мире двуедины мрак и свет. Но не сам собою полдень бел – Без борьбы со мглою света нет». И настоящий поэт должен своей поэзией жизнь делать краше.

Камал Ходов точно относится к той категории поэтов. И невозможно, чтобы любители поэзии, его многотысячные читатели не видели этого:

*Упала чаша-ночь,
И звякнула звезда,
В селе зажгли огонь,
В кошарах спят стада,*

¹ Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974. – с. 306.

² Дзуццаты Хадзы-Мурат. Бæрндзинад. – Цхинвал, 1976. – с. 146.

*В могучей тишине
Весь мир прогрет, как дом,
И небо рвет костер,
И тьма густеет в нем.*

(«У чабанов»)

Такая образность характерна именно Камалу Ходову, его пейзажной лирике. Но и пейзаж, как мы уже убедились, у поэта чаще всего приобретает философский смысл.

*Кто-то вонзил пылающий меч
В логово туч...
Меч надломился и зазвенел.
В небе – зигзаг!
Небу смешон владелец меча:
Катится гром.
Дети бросаются на крыльцо
Ливень ловить!
Мчатся по лужам!
И жизнь идет
Своим чередом.*

(«Дождь»)

Поэт не старается рисовать образ ради образа. Оригинальное мировидение поэта каждый раз дает нам чувствовать и ясно представлять себе, «что же интересует художника в действительности, на чем он останавливает свое внимание среди жизненных явлений».¹ И в таких стихотворениях Камал Ходов выступает, как правило, и вдумчивым философом, и тонким лириком.

У Камала Ходова встречаются целые стихотворения, сотканые из одних недоуменных вопросов. Это своеобразный художественный прием, коим нередко пользовался знаменитый Пабло Неруда. Одна из его книг так и называется – «Книга вопросов».²

У чилийского гения было уйма сложнейших вопросов к жизни. И книга его всегда будет притягивать к себе вдумчивого читателя.

¹ Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. – М., 1976. – с. 24.

² Неруда Пабло. Местожительство земля. – М., 1977. – с. 24

Двадцатилетний Камал Ходов еще до «Книги вопросов» Пабло Неруда, размышляя о мучивших его проблемах быта и бытия, создал значительное стихотворение «Вопросы».

Когда в мире постоянно происходят насилие, безобразия, льется кровь невинных людей, то сложнейшие вопросы бытия остаются порой безответными. Правда, они бывают разными, и Ходов стремится в своих произведениях разрешать их по-разному. Часто стихотворение кончается риторическим, юмористическим вопросом, но читатель, сам себе отвечая на вопрос, как бы становится соавтором произведения. Так Ходов перед нами ставит «цепь вождений: Волк, Козел, Капуста», – и сразу задумываемся над вопросом, который напрашивается ежеминутно, но мы почему-то не вспоминаем о нем:

*Как волк всегда
Несчастье для козла,
Козел всегда
Несчастье для капусты.
Капуста же –
Природный пацифист.
И не страшна
Ни для кого на свете.
Зато сама –
В опасности всегда.*

Что скажете? А? Каково вам это?

(«Сказочка»)

Такие юмористические или иронические вопросы заставляют нас думать по-философски. С первого взгляда кажется, будто поэт с нами разговаривает с улыбкой, но за этим скрываются трагические слезы Сырдона.¹

И сколько безответных вопросов в одном только «Позднем телефонном звонке знакомого»: «Когда за окном шуршат Одинокие шаги одиноких людей И каждый – Сам по себе, О чем ты думаешь, а?»; «Когда бессонной ночью Ты лежишь во тьме, Уставившись в потолок, Не таишь ли ты

¹ Сырдон – трагический герой осетинского нартского эпоса.

в памяти нечто, чего бы не раскрыл Никому на земле?»; «Тебе никогда не хотелось вдруг Встать и неведомо где Разбудить кого-то?..» или «Всю эту землю любить – Разве вина?» («Сердце умеет любить»); «О, чаша страстей! Почему Тебя не испить, Не расплескав? И если в наслаждении – Истина, Почему Воет Море?» («Перед штормом»).

Поэт заставляет читателя думать и отвечать. И не потому, что вопросы слишком сложны и трудно найти правдивые ответы. И даже не потому, что по Эразму Роттердамскому «Лишь одним дуракам даровано умение говорить правду, никого не оскорбляя».¹ Скорее потому, что «правду говорить тяжело», если даже знаешь ее. Это своеобразный подвиг и свершить его дано лишь тем, кто располагает редким человеческим достоинством говорить правду. И потому верно заключение поэта: не надо лезть «в седло, Если сам по брюхо коню» («Рядом с пегасом»).

Отрадно отметить, что Ходов-поэт сам всегда на коне, но тем не менее справедливо отводит в сторону претенциозность в поэтическом характере.

В поэтике Ходова красной нитью проходит одно средство – заключить стихотворение так, чтобы многие ему позавидовали, и это его поэзию делает ярче, привлекательнее. Как не позавидовать такому стихотворению:

Продавец рыбы:

– Эй, бери.

– С башкой – не в цене,

Без башки –

Дороже вдвойне.

(«Отголосок базарного шума»)

Только несколько слов – и сколько в них жизненной правды и юмора!

Легко заметить, что наш поэт искусно владеет свободным стихом – верлибром. Но и рифмованным стихом творит не менее свободно.

Рифме многие творцы не придавали и не придают боль-

¹ Роттердамский Эразм. Философские произведения. – М., 1986. – с. 136.

шого значения. Коста Хетагуров говорил: «Я не говорю о рифме – она имеет второстепенное значение, хотя и является главным техническим затруднением для поэтов при разработке серьезной темы...»¹. Виктор Шкловский вспоминал, что барон Розен, согласовав с А.С. Пушкиным, о рифме написал специальную статью и напечатал ее в пушкинском же журнале «Современник», где утверждал: «Последним убежищем рифмы будет застольная песня или, наверное, дамский альбом!»² Но Владимир Маяковский был другого мнения и говорил о строке: «Может быть, можно оставить не зарифмованной? Нельзя. Почему? Потому что без рифмы (понимая рифму широко) стих рассыплется.

Рифма возвращает вас к предыдущей строке, заставляет вспомнить ее, заставляет все строки, оформляющие одну мысль, держаться вместе».³

В творчестве Камала Ходова преобладает рифмованный стих. И рифмы весьма интересны и классически безупречны.

Я подробно не буду останавливаться на его искусстве рифмы, равно как и на его метафорах, эпитетах, сравнениях и других поэтических средствах, но отмечу еще одну частную особенность в его поэтическом мышлении.

В 1939 году Нигер, изучая поэтику Коста Хетагурова, обратил внимание на заглавия его произведений: «Горе», «Солдат», «Кубады», «Раздумье», «Надежда», «Завещание» и т. д., заметив, что большая часть названий составлены одним словом.⁴ То же самое можно сказать о названиях книг, и о многих произведениях Камала Ходова: «Бонвæрнон» (осетинская имя звезды Венера), «Возраст», «Имя», «Настроение», «Звуки»... Я не утверждаю, если названия книг будут состоять из двух или более слов, то это плохо, но пристрастие поэта к именам кратким очевидно.

¹ Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974. – с. 272.

² Шкловский Виктор. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974. – с. 90.

³ Маяковский Владимир. Собр. соч. в 12 т. Т. 11. – М., 1978. – с. 259.

⁴ Нигер. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – Владикавказ, 1968. – с. 313.

4. СИЛА СЛОВА

Возможности таланта безграничны.

Камала Ходова осетинский читатель в основном знает как известного осетинского поэта. Но его талант ярко проявляется и в других жанрах художественной литературы. Особенно это видно в жанрах драматургии и в переводческой деятельности, где писатель работает последовательно.

Он является талантливым драматургом и переводчиком. И драматургия его привлекает не случайно. Поэт в молодые годы работал в Северо-Осетинском драматическом театре, а позднее был его директором. Он сцену чувствует отлично и это помогало ему в своей работе.

Театру и любителям драматургии подарил пока три пьесы: «Æнахуыр хæйрæг» («Причудливый черт» в соавторстве с Тотрадзом Кокаевым), «Райсом кусгæ бон нæу?» («Завтра не рабочий день?» в соавторстве с Гришей Бицоевым) и «Рухсанæ» («Рухсана»), а также много интересных переводов из мировой поэзии и драматургии на осетинский язык.

Как поэт, драматург, переводчик, он это считает своим долгом и перед жизнью себя считает ответственным. Когда поэт воспевает «крутые ветры», может «о розах гнать красивую строку» и мимо ушей пропускает, как «во Вьетнаме материал невесты идет на белый саван жениху»; если ему «плевать на все и дуть спокойно в ус», то он уже не поэт.

Перо художника слова священное. И если взял его в руки, ты должен видеть и слышать все, что происходит вокруг нас. Должен перед Вселенной, тем более перед своим народом. И поэт прав, когда ответственно заявляет:

*Я тоже мог всем безмятежно верить
И петь души и тела торжество,
Но вижу, как людей пытаются звери
Цивилизованные –
Века моего.*

*Я тоже мог
Воспеть звенящий колос,
Как от грозы страдает горный лес,
Но сердца моего тревожный голос
Звучит сильнее голоса небес!*
(«Поэту». Перевод А. Парпары)

В драматургии Ходова есть такая особенность – в речи персонажа, в его действиях отражается не только его внутренний мир, но и поэтический мир автора.

Сюжеты, конфликтные ситуации, образы, язык драматических произведений, а также поэтика языка перевода расширяют художественный мир поэта.

Главным драматическим произведением Камала Ходова является трагедия «Рухсана». Произведение построено на любовном треугольнике: Рухсана, жена аланского царя Арц-Алана, безумно любит Фарнага, сына своего мужа от его первой жены. А Фарнаг без ума от любви к Агунде, хотя им по осетинским законам не полагается быть влюбленными.

Сразу видно – произведение о рыцарской чести. А великий осетинский ученый Васо Абаев сказал, что в этике народа высоко ценились сила и храбрость, однако «становятся предметом воспевания лишь тогда, когда они служат правому делу».¹

Сюжет не новый. Камал его взял у французского драматурга Жана Расина, который жил и творил в XVII-ом веке (1639–1699) и создал всемирно известные трагедии. Его внимание особенно привлекали такие трагические ситуации, в которых в душе человека в непримиримый конфликт вступали нравственные устои и бешеные соблазны.

В свое время французский писатель Жан де Лабрюер метко подметил: «Корнель нас подчиняет своим характерам, своим идеям. Расин роднит их с нашими. Тот рисует людей такими, какими они должны быть, этот – такими, какие они есть... Один возвышает, давит, господствует, учит; другой нравится, волнует, трогает. Все, что есть в разуме наиболее прекрасного, наиболее благородного, наи-

¹ Абаев В. И. Избр. труды. – Владикавказ, 1990. – с. 399.

более возвышенного – это область первого; все, что есть в страсти наиболее нежного, наиболее тонкого – область другого. У того – изречения, правила, наставления; у этого – чувства. Корнель наиболее занят мыслью, пьесы Расина волнуют. Корнель поучителен, Расин человечен, один подражал Софоклу, второй более обязан Еврипиду».¹

Известно, что «Федра» Жана Расина написана по «Ипполиту» Еврипида, но пьеса Расина намного человечней. На ее основе и появилась «Рухсана». Правда, о трагедии Ходова мы можем сказать по Пушкину: там *аланский дух*, там *Аланией* пахнет. А язык – образный, великолепный, сочный, чеканный, где «словам... тесно, мыслям – просторно».²

Благодаря Камалу Ходову на осетинском языке звучат многие поэтические и драматические произведения Джованни Боккаччо, Лопе де Вега, Генриха Гейне, Эндре Ади, А. Плещеева, Шиллера, Бернарда Шоу, А. Островского, Франка Леонхарда и других классиков мировой литературы.

Камал Ходов никогда не обращается к темам, которые не волнуют его до глубины души. Этого принципа он держится и в своей переводческой деятельности. К переводческой практике Камала Ходова вполне подходят слова Александра Тибилова о Цоцко Амбалове: «...отлично знает литературные сокровища других народов; умеет отделять хорошую книгу от плохой; чувствует вкус прекрасной книги.

Он из других языков переводит такие книги, откуда наш осетинский народ будет брать высокие и красивые мысли».³

Камал, как тонкий лирик, всегда старается, чтобы все, к чему он притронется, сверкали не только мастерством художника, но чтобы и тема была близка как душе осетина, так и всем поклонникам его творчества. Это относится и к его переводам и он для перевода умеет выбирать высокохудожественные произведения.

Кто будет утверждать, что, переводя «Сонет об Италии» Джованни Боккаччо, переводчик не думал о судьбе

¹ Зарубежная литература XVII-XVIII вв. – М., 1982. – с. 96.

² Некрасов Николай. Собр. соч. в 15 т. Т. 3. – Л., 1982. – с. 214.

³ Тыбылты Алыксандр. Уацмысты æмбырдгонд. – Цхинвал, 1988. – с. 123.

своей Родины? Любовь к Родине ему помогла перевести сонет на свой родной язык так, как будто он был создан на нашем родном языке:

*Уыдтæ, Итали, бæстæтæн сæ паддзах.
Цы фесты ныр дæ нæргæ кад, дæ цыт?
Æвæццæгæн, дунейы сæфт æрцыд –
бæрзонд аивад къæхты бынмæ 'рхаудта.*

*Куыдзы 'мгад систы хорзæхтæ. Нымад та
куыд уой лæгмæ, кæд сау дуджы фæрцы
нæ удты намыс бакодта мæрдцъынд, –
æрмæст æхца, кæй ма æндавы кад та?!*

*Уæндон ныхас нын базади фæткæн.
Уæууæй, нæ цу дæр нал кæны йæ мæт.
Ды дæр нын нал дæ ацы ран ныфсдæттæг.*

*Уæдæ мæнимæ судзгæ марой кæн –
йæ базыры бын бакодта хъысмæт
дзырды фарнæн йæ цыфыддæр ызнæгты.*

Не надо быть большим знатоком осетинского языка, чтобы сразу почувствовать красоту сонета. А если название «Италия» заменить «Осетией», то никто и не подумает, что Боккаччо свой сонет не написал об Осетии.

А кто может утверждать, что гений, когда писал свое произведение, то думал только о судьбе своей родины?

Это – во многом благодаря мастерству и таланту переводчика.

А великий Шекспир, когда создал свой бессмертный 66-й сонет и стонет душой:

*Зову я смерть. Мне видеть невтерпеж
Достоинство, что просит подаянья,
Над простотой глумящуюся ложь,
Ничтожество в роскошном одеянье,*

*И совершенству ложный приговор,
И девственность, поруганную грубо,
И неуместной почести позор,
И мощь в плену у немощи беззубой,*

*И прямоту, что глупостью слывет,
И глупость в маске мудреца, пророка,
И вдохновения зажатый рот,
И праведность на службе у порока.*

*Все мерзостно, что вижу я вокруг...
Но как тебя покинуть, милый друг! –*

то разве только о своем времени, о себе и о своем лирическом герое думал?

Творческая работа, настоящая творческая работа создается для вечности, потому и требует адского труда. И переводя этот прекрасный сонет, Камал Ходов тоже не думал только о себе и о своем времени. Его работа потому удалась, что она будет востребована не одним поколением.

Не лишним будет обратить особое внимание на язык произведений писателя. Особенности языка поэта способствуют художественной интерпретации характеров персонажей. Красота родного языка особо ярко проявляется в динамичных диалогах и в страстных монологах в трагедии «Рухсана».

Те же самые черты свойственны переводам Ходова. Известный осетинский поэт Ахсар Кодзати о его переводах писал: «В книгу «Трехгранная стрела» Камал внес ряд стихотворений поэтов разных народов, переведенных им в разное время. Это намного богаче, многостороннее показывает его творчество. Читая переводы Боккаччо, Гейне, Плещеева, Светлы Узуновой, Шукри Тахирова и других поэтов, как будто они свои произведения писали на осетинском языке».¹

Это не случайно. Другой известный осетинский писатель и переводчик Михаил Булкаты утверждал, что переводчик не только текст, написанный на другом языке,

¹ Коллектив авторов. Критические статьи. – Владикавказ, 1992. – с. 284.

должен перевести, но и обязан перенести талант автора произведения.¹ Это чрезвычайно трудно осуществить на практике. Но Камал Ходов обладает таким редкостным даром, талантом настоящего переводчика.

* * *

Творчество прекрасного осетинского поэта Камала Ходова – глубоко национально. Одна из главных целей работников искусства – возвышать дух народа. И Камал Хазбиевич обладает этим искусством в высокой степени. Об этом говорят и факты общественного признания его поэтического творчества. Он – автор первого и пока единственного Гимна Республики Северная Осетия-Алания. Он – лауреат Государственной премии им. Коста Хетагурова. Он – народный поэт Северной Осетии.

И эти факты говорят о том, что творчество Камала Ходова стало поэтическим достоянием его родного осетинского народа.

ФАРНЫ ЛÆВАР

Фарныл хæст адæмыл сæ уавæр бирæ хъуыддæгтæй фæзыны. Лæмбынæг куы ‘ркъæсæм нæ ирон чиныджы рæстмæ, уæд æнæ фæхатгæ нæ фæуыдзыстæм, кæй дуджы, кæцы рæстæджы йын уыдысты дидин рафтауыны азтæ æмæ къæхты бынмæ кæд æрхаудта.

Адæймаг къæмдзæстыг цæмæй фæкæны, уыцы рæстæджыты-иу нæ фысджытæй тутт графомантæн стырдæр кад уыдис. Нывæфтыд литературæйы бæсты нын, аивадон чыныг цы у, уымæн æмбаргæ дæр чи ницы кæны, уыдон фæхъарынц декларативон-риторикон дзымандытæ. Йæ зæрдæзæгъгæ азтæ бæрæггæнæнтæй ваййы, нæ литературæйы классикты кæнæ нæ хуыздæр фысджыты равзаргæ уацмыстæ, æгæрыстæмæй, томтæй уадзын куы райдайæм, уый.

¹ Фидиуæг, 1986. – №11. – с. 76.

Ахæм хъуыды мæм æрцыд æмæ йæ, ирон чиныджы сæ-
дæгай азты фæндагыл мæ цæст ахæсгæйæ, мæхицæн ба-
бæлвырд кодтон, æрæджы Республикæ Цæгат Ирысто-
ны адæмон поэт, Хетæгкаты Къостайы номыл Паддзаха-
дон премийы æмæ профессор Хуадонты Зурабы номыл
Хæрзаудæн фонды националон преми «Нарты Фæткъуы»-
йы лауреат Ходы Камалы поэтикон фæллæйтты дык-
каг том куы райстон, уæд. Раст дьууæ азы размæ рухс
федта поэты фыццаг том. Зæрдиагæй йыл сæмбæлдис
ирон чыныгкæсæг. Поэзиуарзджыты æвзонг фæлтæрæй
бирæтæн, Камал мыхуырыл кæй нæ хæлоф кæны, уый
тыххæй нæ уыд фадат сæ уарзон поэты уацмыстæ са-
мал кæнынæн. Ныр сæ къухы бафтыд, поэт бирæ азты
кæуыл фæкуыста, стæй æндæр адæмты поэтты уацмыстæй
ирон æвзагыл кæй сдзурын кодта, уыцы æмдзæвгæтæ,
пародитæ, эпиграммæтæ æмæ тæлмацты рæсугъд фæл-
гонцгонд æнæхъæн том.

Поэзиуарзджытæн поэт æмæ рауагъдад «Ир»-æй уый
стыр лæвар у. Æмæ, хур кæм федтай, мæй дæр уым агур;
мæй кæм ис, уым стъалыйыл дæр схæццæнис дæ цæст.
Æмæ та сын поэт æмæ рауагъдад мæнæ ногæй хуры тын
ныккæсын кодтой сæ зæрдæтæм. Чыныгкæсджытæн. Ка-
малы фæллæйтты рæсугъд фæлыст дыккаг том рухс кæй
федта, уый æрмæст авторы æнтыст нæ, фæлæ ирон чыныг-
уадзыны æнтыст дæр у.

Адæм сæрыстыр цæмæй ваййынц, иу адæм иннæ адæ-
мы æхсæн цæмæй разыныц, уыдон ахсджиагдæртæй у
аивад. Аивады сæйраг рахæцæн та литературæ у. Æмæ
Хуыцау кæуыл ауды, уыдон сæйраг хъусдард уырдаем уый
тыххæй аздахынц. Мах, хъыгагæн, бынтон стæм хаттæй
дарддæр, нæ чиныджы рахæцæнтæ хионизмы охыл ныс-
адзæм, йæ цард-цæрæнбонты иунæг чыныдæр йæ къухмæ
зæрдæбынæй чи никуы райста, ахæмты къухы. Мин чи-
ныджы бæсты дьууæсæдæ чиныджы рауадз æмæ иннæты
хардз типографимæ дæ дзыппы ныфснай.

Фæлæ, Хуыцау кæуыл ауды, уыдон сæ фидæныл хъуы-
ды кæнынц. Фидæн та бирæ бæрцæй чыныджы фидар
æрмтты ис. Камалы тæлмацты чыныг – йæ фæллæйтты
дыккаг том рæсугъд фæлыстæй, – уый та нæм афтæ арæх
нæ ваййы, – рухс кæй федта, уыцы хъуыддаг мæм уæлдай
æхсызгондæр уымæн кæсы.

Фыссæджы сфæлдыстадимæ хорз зонгæ чи у, уыдон æнæмæнг зонынц, Камал æрмæст поэт кæй нæу, фæлæ тæлмацгæнæг дæр, драматург дæр, йæ курдиат цасдæр бæрцæй райхæлдис прозæйы жанры дæр. Уымæй дарддæр ма у, адæм кæй дзырдæн аргъ кæнынц, кæуыл æууæндынц, ахæм зынгæ æхсæнадон архайæг.

Тæлмацы жанрты Ходы фырты уацмыстæ цъус газеттæ æмæ журналты, стæй хицæн чингуыты иу æмæ дыууæ хатты нæ уыдысты; фæлæ газет фылдæр иубонон у, журналты, хицæн æмбырдгæндты мыхуырæрцæуæг уацмыстæ дæр æндæр автортæ æмæ уацмысты 'хсæн æнцонты нал ваййы ссарæн. Нæ дуг та тыхст дуг у. Æхцайы æрттывдмæ кæсгæйæ, хъуынавæрд архивты адæмы чингуытæ агуринмæ не 'вдæлы. Камалы тæлмац пьесæтæй та алчи, æгæрыстæмæй, мыхуыры дæр нæ уыд – сæйраджы сæ раивта сценæйыл сæвæрынæн. Афтæмæй сæ бакæсынмæ цымыдисгæнджытæ та уыдис æмæ ныртæккæ дæр цъус нæй, мыййаг. Фæлæ сæ къухы не 'фтыдысты. Стæй æфтгæ дæр куыд бакæной, кæд сын авторæй дарддæр ссарæн никуы ис, уæд. Æмæ сын ныр фæцис уыцы фадат. Сæ бакæсыны фадат.

Æцæг, æххæстæй нæма. Дыккаг томмæ æрмæстдæр бахаудтой, францаг фыссæг Жан Расины зындгонд трагеди «Федра»-мæ гæсгæ алайнаг цардыл Ирон театрæн кæй рацарæзта, уый – «Рухсанæ», Педро Кальдерон де ла Баркайы «Цард фын у», Софоклы «Паддзах Эдип», Лопе де Вегайы «Хетафаг уарзт», Леонгард Франкы «Цæфхады зæгæлтæ» æмæ Александр Пушкин, Геннади Аламиа, Микола Нагнибеда æмæ Пабло Нерудайы хицæн æмдзæвгæтæ.

Æнæ уыдон та ацы жанры йе 'ннæ фæллæйттæ цъус не сты. Хицæн рæстæджыты нæ мадæлон æвзагмæ зæрдæбынæй аив раивта немыцаг стыр поэт æмæ драматург, немыцаг классикон литературæйы бындурæвæрджытæй иу, Шиллер Иоганн Фридрихы зындгонд пьесæ «Уарзт æмæ фыдæх», англисаг стыр фыссæг Шоу Бернарды хъуыстгонд «Пигмалион», уырыссаг стыр драматург Александр Островскийы классикон пьесæ «Фæстаг нывонд» æмæ æндæртæ.

Фæлæ уæддæр цы 'лвасы Камалы тæлмацтæй чыныгкæсджытæ æмæ сценæмæкæсджытæй йæхимæ? Театр фыц-

цаг ууыл цæмæн æрæвæры йæ къух? Цæмæн сæ бафæнды сценæйыл уый тæлмац уацмыс сæвæрын?

Райсæм Пушкины цыбыр, фæлæ классикон æмдзæвгæ «Я пережил свои желанья...» Бæрцæй у æртæ строфайы. Фæлæ поэты уый нæ бахъыгдардта, йе 'нкъарæнтыл, йæ бæллицтыл дур чи ныффæлдæхта æмæ зымæджы хъæбысмæ бæласы цонгыл тыхдымгæтæн хъазынаен цы иуңæг сыфтæр баззайы, уый хъысмæт равдисынæн.

Йæ хъуыды йын афтæ хуымæтæгæй зæгъын цыма æнцон у. Фæлæ аивадон уацмысы хъуыдымæ йæ поэтика, йæ фæлгонцтæ, цас гæнаен ис, уыйбæрц куына рахæссай, цы 'взагмæ йæ ивыс, уымæ, уæд дæ фыдæбон дзæгъæлы у. Стæй йæ сдзурын кæнын фæхъæуы, ивд цы 'взагмæ фæцæуы, уый аив бындуртыл. Уæлдайдæр, Пушкины хуызæн фыссæг куы уа, уæд. Уымæ та алчи нæ фæхæссы йæ ныфс.

Фæлæ Камал уыцы æнæныфсхасттæй нæу. Пабло Нерудайæ, цæргæ-цæрæнбонты дæ цæхджын хойраг кæимæ дих кодтай, уымæ бадзурæгау, хуымæтæджы нæ загъта: æмрæстæджы æмсагъæс кодтай мемæ, зæгъгæ. Куысты райдайæн куысты æнтыст у, куыд акæнынц – ныфсджынаей цы куысты сæр æрлæууай, ууыл æнæмæнг фæуæлахиз уыдзынæ.

Камал, йæ оригиналон уацмыстау, йæ тæлмацты дæр дзырдæн æвналы йæ рæбынмæ, бацархайы, цæмæй йын йæ поэтикон фæзилæнтæн ратта ног цард æмæ уый йæ къухы æфтгæ дæр бакæны.

Пушкины рæнхъытæ: «Живу печальный, одинокой, И жду: придет ли мой конец?» – мæнæ куыд ивы: «Цæрын хæрз иунæгæй, æнкъардæй... Уæууæй, кæд æрцæудзæн кæрон?!»

Афтæ аив ратæлмац кодта æмдзæвгæйы фæстаг строфа дæр. Бавæрдта йын йæ аив фæзилæнтæ, йæ цæстуынгæ фæлгонц иунæг сыфтæры тыххæй æмæ ирон чиныгкæсæгæн нæ зæллангæнаг мадæлон æвзагыл балæвар кодта гениалон Пушкины аив уацмыстæй ноджыдæр иу:

*Мæ монцтæн баззадтæн сæ быныл,
Къух систон рагбæллицтыл кæд?..
Мæ раууат зæрдæйы рæбыны
Æрцарди сау хъизæмар, мæт.*

*Мæ риуы цардамонды уарди
Уæлхæддæй баруади бынтон –
Цæрын хæрз цунæггæй, æнкъардæй...
Уæууæй, кæд æрцæудзæн кæрон?!*

*Раст афтæ бур сыфтæр – тæссонд уд –
Хъызт бонты додойæ тæрсы
Æмæ бæггнæг бæласы цонгыл
Æнхæлмæ й' адзалмæ кæсы.*

Махмæ ирон æвзагмæ тæлмацгæнджытæ бынтон стæм-тæй дарддæр сæ удтæй арт фæцæгъдынц, цæмæй тæлмацмæ алы дзырд дæр рахæссой; æгæрыстæмæй, хъуыдыйæдты конд дæр ма фæивой æмæ нæ, æцæггæй дзы тæлмац кæнинаг цы вæййы, уый айрох вæййы. Стæй фæдзурæм: «Æгæр ыл зыны, тæлмац кæй у, уый». Дзуццаты Хадзы-Мураты загъдау: «цыма тæлмац æвзæр хъуамæ уа».

Камалы тæлмацтæй афтæ никæцыйæ зæгъдзынæ. Кæсут-ма, Пушкины цахæм ирон æвзагыл сдзурын кодта: «Мæ монцтæн базадтæн сæ быныл», «къух систон», «раууат зæрдæйы рæбын»... Хъодзаты Æхсар уымæн загъта – «цыма сæ уацмыстæ иронау фыстой, афтæ кæсы адæймагмæ, тæлмацтæ кæсгæйæ». Æмæ йын уыцы курдиат Хуыцауæй лæвæрд кæй у, ууыл йе знæгтæ дæр нæ фæдызæрдыг уыдзысты.

Хуыцауы комулæфт кæмæ хæццæ кæны, уымæн та, айгъайдæр, æнтысы. Æмæ цæмæй нæ уыцы хъуыды бафидар кæнæм ноджыдæр, уый тыххæй ма æххæст иу цæвиттон æрхæссæм, Пабло Нерудайы философон æмдзæвгæ «Æмæ, уæдæ, цас цæры?...» – уымæй.

Æмдзæвгæйы лирикон хъайтар балцы куы араст: «Гъемæ, зæгъын, уæддæр цас цæры лæг?...» – уый базонынмæ, уæд куырыхон дзуарылæгтæ, зæгъай, æмæ, микробтæ бындзагъдгæнæг дохтырты, мæрдты стджытæ чи сыгъта, уыдоны нæ фарста, æмæ йын, чысыл ма бахъæуа, йæхи дæр басудзой.

Стæй бацыд йæ райгуырæн бæстæйы ингæнкъахджытæм дæр:

*Сæнхъæлдзæггæй бадтысты
æмæ мын загътой:
«Бавдæл фæлтау æмæ ссар дæхицæн
фæтæнсин сылыстæг
æмæ фæрох кæн
дæ æдылы фарстытæ», –*

Æмбисонды хъазæгой лæппутæ.

*Куы-иу ныззарыдысты сæнхъæлдзæггæй
æмæ-иу сидт куы рауагътой
царды сæрвæлтау,
адзалы сæрвæлтау.
Хæлд та куыннæ сты, æвæдза!*

*Мæ хæдзармæ зæрондæй æрбаздæхтæн, –
уыцы пайда мын фæци
мæ дæргъвæтин балц.*

Æцæгдæр, чи зæгъдзæнис, тæлмац уацмыс у, зæгъгæ. Ноджы йæм автор цы аразгæ ног дзырд бахаста – «сæнхъæлдзæггæй», уый йæм цыма рагæй æнхъæлмæ каст, абадт ыл джиппыуагъдау. Æмæ дзырдаивады кусæджы æвзагыл афтæ аивæй куы фидуаой дзырдтæ, уæд сæ иннæтæн дæр хъуамæ ма хæлæг кæна.

Камал сæ нæ хæлæг кæны йæ раттæг адæмæн. Фæлæ сæ æнæууылдтытæй калын дæр нæ хъæцы йæ цæсгом – уый, аивады кусæг, адæмы, литературæйы раз ыл цы бæрндзинад ис, уымæ бæрнон цæстæй куы кæса, уæд афтæ нысан кæны. Æмæ уыдæттæ кæд Камал нæ зоны, уæд ма æндæр, уæдæ, чи?! Зоны сæ, æмæ сæ æххæст кæны, æнæфыст закъон хатт фыст закъонæй хуыздæр æххæстгæнгæ куыд у, афтæ.

Йæхи загъдау, алы режиссеры, йæ удмæ хæстæгдæр чи фæлæууы, уыцы пьесæ фæфæнды сценæмæкæсджыты рæгъмæ рахæссын; æмæ, уæдæ, тæлмацгæнæг цæмæннæ хъуамæ ива, йæ зæрдæмæ арфдæр кæй фæисы, уыцы уацмыстæ? Сценæмæкæсджытæн, стæй чиныгкæсджытæн, сæ зæрдæйыл чи тайы, уыцы аив уацмыстæ цæмæннæ хъуамæ лæвар кæна?

Æмæ Камал дæр раст афтæ фæкæны. Уымæн æмæ сæ йæ уд февæры. Уд та алкæмæн дæр иунæг у. Алкæуыл æмæ алцæуыл хур дæр не 'ххæссы; цыфæнды стыр фыссæджы уд дæр куыд аххæсдзæнис алцæуыл. Æмæ Расины «Федра»-йы театрæн иронау куы сдзурын кодта, уæд ын æрмæст йæ хъайтарты нæмттæ нæ, фæлæ сын сæ удтæ дæр, уацмыс куыднæ бахъыгдара, афтæ уымæн разылдта. Сæ ныхасы уагмæ сын йæ поэзийæ зонгæ-зонын цы ныхасы элементтæ хæссы, уыдон дæр сты, цæмæй се уæнгты ирон туг тынгдæр хъаза, сæ ирон фæдыл сын сценæмæкæсæг ма дызæрддыг кæна, уый охыл.

Уыцы хъуыддаг поэты къухы куыд бафтыд, уый бæрæгæй зыны, аланты паддзах Арц-Аланæн йæ фыццаг æмкъайæ цы фырт уыд, уый йæ ног æмкъай Рухсанæ æмæ йæ лæггадгæнæг Хорческайы дамтæ æмæ фыдбылызы амæттаг куы баци, уæд паддзахы æлхъывд æмæ трагикон-психологон монологæй:

*Цин кæн!.. Дæ бæллиц сæххæст и, Рухсанæ!
Мæ фыццаг зæнæг бацыди мæрдтæм,
Куыддæр фæсмон мæ риуы равзæрд, афтæ...
Хуыцауы рæстæй ралгъыстон мæ фырты!
Дæ хахуыртæ, дæ хахуыртæ – йæ марæг!
Фæлæ дæуæй нæ исын æз мæ маст –
Тæрхонгæнæг дын дауджытæ уыдзысты!
Мæ фырт кæд нал и – ницуал хъæуы мæн.
Куы райдайон æз агурын ныртæккæ
Лæмбынæггæй мæ бæллæхтæн сæ уидаг,
Уæд ног бæллæх куы ракъахон, мыййаг.
Ныр нал и ам ныфсæнцой Арц-Аланæн!
Уæдæ уæд – лидзгæ а бæстæй, цы ран
Æлгъаг æвзаг фæуæлахиз и уарзтыл.
Мæ фырты 'ндæрг ам зилдзæни мæ фæдыл.
Уæдæ нæ бæстæй фесафон мæ сæр.
О Уастырджы, цæй уæззау уыд дæ фыдæх!
Нæ дунейыл æппæтдæр у мæ ныхмæ,
Мæ кад, мæ намыс – уыдон дæр мæ ныхмæ!
Тæхуды 'мæ куы ничи зонид мæн,
Уæд бамбæхсин мæ бæллæхимæ иумæ.
Фæлæ-ма зæгъ: цы фæуа Арц-Алан?*

*Кæм нæ фехъуыстой а зæххыл мæ кой,
Кæм разындзæни ахæм бынат? Никæм!
Фæлæ ма зонын ахæм бынат – зæхх,
Йæ фæндаг уырдаæм алкæмæн дæр гом у.
Цæмæн ма кувон дауджытæм – сæ хæрзтæ
Парахатæй куы ныккалой мæныл,
Уæддæр мæ фырт куынаæ разындзæн се 'хсæн.*

Ацы даргъ монолог-цæвиттон барæй æрхастон. Иу фæзилæнмæ дзы æхсайы зæрдæ – «...лидзгæ а бæстæй, цы ран æлгъаг æвзаг фæуæлахиз и уарзтыл» – æндæр æвзагæй æрбайсгæ у; тыхсырд ма йæ кæнаем не 'взагæй, фæлæ нын нал комы. Уымæй дарддæр ныхасы темперамент, зæдтæ-дауджыты кой, хъайтарты характертæ – æмткæй монолог къæс-къæс кæны йæ мидтыхæй æмæ адаймаджы нæ уадзы йæхицæй фæиппæрд кæнын.

Цæмæй афтæ уа, уый фыццаджы-фыццаг цæуы Расинаей, фæлæ Камалы æнтыст уым ис, æмæ дзы ирон уд æмæ тых кæй бавæрдта; бærкаджын, зæлланггæнаг ирон æвзагыл æй кæй сдзурын кодта.

Æмæ æрмæст «Рухсанæ»-мæ нæ акаст æмæ нæ кæсы ахæм уарзæгой цæстæнгасæй. Йæ удæн адджын чи нæу, ууыл йæ къух не 'вæры, хуымæтæджы нæ загътон. Йæ къух кæуыл æрæвæры, уымæ та зæрдæхсайын нал фæхъæуы. Алыхатг дæр æй кæронмæ ахæццæ кæны, зæрдæ йæм куынауал къæпп кæна, алыран дæр æхсадцæсгомæй куыд уа йæ кой ракæнæн, афтæмæй. Уый та фыццаджы-фыццаг дзурæг у йæ куыстмæ йæ бæрнон ахастыл, йæ алыварсон æмæ ирд курдиатыл, стæй, сыгъдæгзæрдæйæ куы зæгъæм, уæд нæ литературæйы æнтыстыл дæр – ахæм зæрдæзæгъгæ фысджытæ кæмæн ис.

Мæ хъуыды бафидар кæныны тыххæй дардмæ цæуын нæ хъæуы, æвдисæн нын сты Камалы дыккаг томæн йæ алы уацмыс дæр. Алчидæр сæ у уый аккаг, цæмæй дзы цæвиттонтæ хæссæм поэты тæлмац кæныны æнтыстыты тыххæй.

Рагон бердзенаг поэт-драматург Софоклы зындгонд трагеди «Паддзах Эдип», стыр фыссæгæн кадгæнгæ, йæ уды æхцондзинадæн ивта ирон æвзагмæ. Æмæ, зæгъæн ис, нæ йын бавгъау кодта нæдæр йæ рæстæг, нæдæр – йæ курди-

аты æвæрæнтæ, нæдæр – йæ фæлтæрддзинад. Зæрдæбын куыстæн та зæрдæзæгъгæ фæстиуджытæ ваййы.

Пьесæйы тæлмац йæхи зæрдæмæ куыд фæцыд, афтæ зæрдиагæй йæ айстой театры артисттæ дæр. Уыдон дæр ын нæ бахæлæг кодтой сæ арæхст æмæ сæ курдиат æмæ сæ иумæйаг фæллоуæ рауад цæстæвæрæн спектакль.

Кæд уыдис уый, фæлæ нырмæ дæр бирæ театрдауы зæрдæты баззад. Æгæрыстæмæй, спектаклсаразджыты астæумагъз – режиссер Цихиты Мæирбег, сæйраг ролæхæстгæнæг – Уататы Бибо æмæ, кæй зæгъын æй хъæуы, трагеди нæ мадæлон æвзагыл чи сдзурын кодта, уый – Ходы Камал 1990–1991-æм азтæн аивады къабазы систы Ирыстоны иууыл уæлдæр преми – Хетагкаты Къостайы номыл Паддзахадон премийы лауреаттæ.

Камал йæ фыццаг уацмыстæй фæцис ирон адæмæн, уæлдайдæр, поэзиуарзджытæн, уарзон хъæбул æмæ æфсымæр, фæлæ уыцы преми дзурæг уыд æмæ у, йæ аивад кæмæн нывонд кæны, уыцы адæмы иууыл стырдæр уарзты аккаг кæй сси, ууыл.

Къæдзæхыйас Бибо-иу сценæйыл куы ралæууыд æмæ-иу, йæ цæссыгтæ йе стыр цæстыты тыххæй сур кæнгæйæ, йæ нæргæ хъæлæсæй куы расидт дурæйлæмæрст ирон дзырдтæ:

*Мæ сабитæ, мæ хъæбултæ! Æз хатын,
Цæй мидæг ис уæ катыйæн йæ аххос!
Мæстæлгъæд у уæ алкæмæн йæ зæрдæ...
Мæ зæрдæйы та уе 'ппæты маст бамбырд.
Уæ алчидæр уæ мæт кæны йæхиуыл,
Мæнæн та у мæ катый æмæ сагъæс
Мæ дзыллæйыл, мæ сахарыл, сымахыл... –*

уæд алы æмбаргæ театрдау дæр зыдта, уыцы дзырдтæ адæмы уарзон актеры размæ кæй ратагъдысты адæмы уарзон поэты зæрдæйæ æмæ сæ фыццаг кад уымæ кæй хауы, уыцы хъуыддаг.

Æмæ ахæм цæвиттонтæ хæссæн тынг бирæ дæр ис, цы уацмысты кой скодтам, уыдонæй дæр; бæлвырдæй кæй кой не скодтам – Лопе де Вегайы «Хетафаг уарзт», Леонард Франкы «Цæфхады зæгæлтæ», стæй ма йæм цы æм-

дзæвгæтæ бахаста, уыдонæй алкæмæй дæр. Уымæн æмæ сæ авторты уды хъармимæ баиу тæлмацгæнæджы зæрдæйы уарзт дæр. Сæ тых уымæн фылдæр у æмæ уымæн æмбулынц.

Æниу, Камал кад цух нукуы уыдис – уæдæ, адæмы стыр æмæ сыгъдæг уарзт; уæдæ, Ирыстоны зынгæдæр премитæ; уæдæ, адæмон поэты ном; уæдæ, Ирыстоны фыццаг Гимны автор... – цыма йын хъысмæтæй нывгонд уыдысты, алцыдæр дзы райста, фæлæ алыхатт дæр йæ фыццаг хорзæх уыд æмæ у, йæ саразгæ аивадон фæллоуæ фыццаджы йæхи зæрдæ кæй барухс вæййы, стæй йæ йæхиу зæрдиагæй кæй айсынц йе сфæлдыстадæн бирæ табугæнджытæ, уый.

Ахæм æнтыст ын у йæ уацмысты дыккаг том дæр. Æмæ уымæ у ирон чиныджы æнтыст дæр. Ирон чыныгкæсæг та, ноджыдæр æй зæгъын, ахæм цæстуарзон лæвæрттæ исид фылдæр, нæ чыныгуадзæнты, чыныг æцæг чи зоны æмæ йын чи аргъ кæны, иууылдæр уыцы адæм куы кусикой, уæд.

Бузныг рауагъдад «Ир»-ы кусджытæн, ирон зынгæ поэт Ходы Камал æмæ ирон чиныджы хæлæрттæн ахæм фарны хъуыддаг кæй сарæзтой, зæрдæзæгъгæ лæвар нын кæй бакодтой, уый тыххæй.

ХОДЫ КАМАЛ (1941)

Æмбисæндтæ раст кæй сты, уый бынтон раджы базыдтой адæм. Гайлаг рæуæдæй бæрæг у дæр уыцы æмбисæндтæм хауы. Адæймаг саби куы вæййы, йæ ныхыфыст уæд райдайы йæхи æвдисын. Æмæ æнæ дызæрдыгæй уыцы æмбисонд хауы Цæгат Ирыстон–Аланийы Фысджыты цæдисы сæрдар, Уæрæсейы Федерацийы Фысджыты цæдисы правленийы нымæрдар, Ирыстоны адæмон поэт, Хетæгкаты Къостайы номыл Паддзахадон преми æмæ Хуадонты Зурабы Хæрзаудæн фонды преми «Нарты фæткъуы»-йы лауреат, æхсæнадон архайæг Ходы Камалмæ.

Камал зынгæ ирон поэт æмæ куырыхон адæймаг кæй уыздæнис, уый раджи фæбæрæг – хæрз æвзонг лæппу ма куы уыдис, уæд. Йæхи загъдау, сывæллонау-иу нæ бахудтаид уæгъды. Æвзонг поэт ма куы уыдис, уæддæр уымæн мысыд: «Стырау-иу куы ныхъхъуыстон мæхимæ, Уæд-иу мæм хъуыст æхсæрдзæнты хъæлæс...» («Хæхты зарæг»). Уымæн æмæ йæм дзырдта йемæ æрдзæй райгуыргæ курдиат.

Ходы Хазбийы фырт Камал нæ Фыдыбæстæйы фарнæн райгуырд Ирыстоны цæгат хайы Рахизфарсы районы Зæронд Бæтæхъойыхъæуы 1941-æм азы тъæнджы мæйы 26-æм бон. Фæстæдæр ралыгъдысты Ног Бæтæхъойыхъæумæ. Йæ сабибонтæ æрвыста хъæуы. Скъолайы дæр ахуыр кодта уым. Фæлæ фæсхæст тыхст æмæ стонг азты сидзæр сабийæн цæй ахуыры фадат уыдис, адæм сæ къухтæм æмхасæнтæ куы кодтой, уæд. Йæ фыды зонгæ дæр нæ кодта – баззад тохы быдыры.

Астазон скъола каст куы фæцис, уæд æнахъом лæппу кусымæ бацыд Беспæны хойраджы комбинатмæ. Фæлæ дзы чиныг дæр нæ уыдис рох – ахуыр кодта кусæг фæсивæды скъолайы. Каст æй фæцис 1959-æм азы.

Æппынæдзух йæ зæрдæ аивадимæ кæй дзырдта, уый тыххæй цыбыр рæстæджы ахуыста Дзæуджыхъæуы Ирон театры. Ахуыр кæнынмæ бацыд Хетæгкаты Къостайы номыл Цæгат Ирыстоны падзахадон педагогон институты филологийы факультетмæ. Фæлæ йæ каст нæ фæцис. Йæ уд æппынæдзух уыд мыхуыры фæрæзты. Æппынæдзух хайад иста газетты куысты. Фæстæдæр ссис телеуынæны хистæр редактор. Фæлæ йæ поэзи йæхимæ æлвæста тынгæй-тынгдæр, æмæ ныуагъта йæ куыст. Хъуыдис æй фыссæджы дæсныадыл фылдæр кусын. Ацыд Мæскуыйы Горькийы номыл Литературон институтмæ æмæ йæ æнтыстджынай каст фæцис 1970-æм азы.

Литературон институт ирон фысджыты иу къордæй стыр хæрзты кæмæн бацыд, аивады сусæгдзинæдтæ кæмæн бацамыдта – Цæрукъаты Алыксандр, Дзаболаты Хазби, Гаглойты Владимир, Дзуццаты Хадзы-Мурат æмæ бирæ æндæртæн, уыдоны нымæцмæ хауы Камал дæр.

Ходы фырт институты фæстæ куыста журнал «Мах дуджы» редакцийы критикæ æмæ публицистикæйы хайады

сæргълаууæгæй. Уыди чингуыты рауагъдад «Ир»-ы редактор, стæй – сæйраг редактор, Цæгат Ирыстоны Министрты Советы цур Мыхуыр æмæ чингуыты базарады комитеты сæрдар, Цæгат Ирыстоны ирон театры директор. 1990-æм азы йæ Републикæ Цæгат Ирыстон–Аланийы фысджытæ сæ съезды сæвзæрстой Фысджыты цæдисы сæрдарæй æмæ дзы кусы ссæдз азæй фылдæр.

Фæлæ уыцы бынæттæй стырдæр, бæллиццагдæр та у йе сфæлдыстадон фæндаг, æппынæдзух размæ кæм цæуы, цыфæнды ныхдурты 'хсæнты дæр йæ курдиаты фæрцы кæм ахизы, алы зынтыл дæр кæм фæтых вæййы, уыцы сфæлдыстадон фæндаг.

Æмæ уыцы рæстæг, царды иу æнтысты къæпхæнæй иннæмæ кæм фæхизы, цыма иууылдæр æппынæдзух йедзаг уыдысты цинтæй, æрмæстдæр цæр, хæр æмæ рай. Фæлæ цард, æддейæ бакæсгæйæ куыд фæзыны, афтæ хъанбыд нæу. Алы адæймаджы фаг дæр дзы разыны маст æмæ, кæд æргом нæ, уæддæр сусæг цæссыгтæ. Адæймаг фыдæлтæй фæстæмæ царды иу быдыры æмбулгæ фæкæны, иннæйы – æмбылды фæвæййы. Æмæ алы дыркъуымтæй цух нæ уыдис Ходы фырты цардвæндаг дæр.

Фидæны поэт нырма авдæны куы уыд, афтæмæй фашизмы азарæй кæй басыгъд йæ фыд, – Фыдыбæстæйы хæстоныл сæмбæлд знадзы нæмыг, – уый тыххæй фæстæдæр Камал йе 'мдзæвгæ «Мæ фыды мысгæйæ»-йы зæрдæрисгæйæ афтæ кæй зæгъдзæнис:

*Нымадæй мыл нæма цыд аз дæр,
Æмæ куы слæууыдтæн мæ къахыл,
Ды уæд æмдзæхгæр лыг бæласау,
Æрхаудтай тохæй арыд зæххыл,*

– уый, хъыгагæн, раст уыд æмæ йæ фыццаг дудгæбæттæ уырдыгæй райдыдтой.

Уыцы уæззау æмæ тæссаг дуджы алцыдæр лæвæрд цы-дис фронтæн. Ноджы хæсты зынгæй цъæх арт уагъта Ирыстон. Хæдзардарджытæн дæр фæзын ис цæрын. Бæстæ – сыгъд æмæ уырыд, цæмæй дардтаиккой сæ бинонты. Хæсты фæстæ дæр, йæ хæдзардарæг хæсты быдыры кæмæн æрхауд, уыдон æрмæст материалон æгъдауæй

нæ фæцудыдтой, фæлæ ма цудыдта сæ ныфс дæр. Поэты уæд-дæр ныййарæг мадæй, йæ зæронд фыдыфыдæй фæцис амонд – хъомыл кодта сæ дæлбазыр æмæ йæ кæд æвæлтæр-дæй бахъуыд куысты сæр æрлæууын, бинонтæн æххуыс кæнын, уæддæр ын уыдис, ныфс кæмæй авæрдтаид, æмæ уыцы ныфсы фæрцы цардæй трагеди нæ арæзта. Йе сфæлдыстадмæ йын дæ хъус лæмбынæг куы дарай, уæд æнæ фæхатгæ нæ фæуыдзынæ, трагедийæн йæхицæй йæ бон кæй бавæййы арф æмæ цæстытыл ныдзæвгæ нывæфтыд фæлгонц саразын.

Камал æрдзæй рахаста ахæм курдиат – фылдæр хатт, кæй саразы, уыцы æмдзæвгæтæм цыма адæймаджы к'уых нæ фæхæццæ, афтæмæй та ахæм уацмыстæ сты бынтон зын фæлдисæн. Фæлæ йæ уыцы курдиат фæбæрæг, хæрз æвзонг ма куы уыдис, уæд. Зæгъæн ис, нæ аив литературæмæ æхсайæм азты цы сфæлдыстадон фæсивæд æрбацыд, уыдонæн сæ уыцы курдиат рæстæг йæхæдæг рагом кодта. Джусойты Нафи уымæн загъта: «... бирæ уыдысты, фæлæ дзы цыппар лæппуйы, Дюмайы цыппар мушке-терау, бынтон æнгом уыдысты, мæнæ иронау куыд акæнынц – иу хæдон дæр сын уæгъд уыди. Уыдон уыдысты Хъодзаты Ахсар, Малиты Васо, Джыккайты Шамил æмæ Ходы Камал. Ацы лæппутæй, зиумæ куы 'рбацыдысты, уæдæй фæстæмæ стыр ныфс æвæрдтой хистæр фæлтæры хуыздæр минæвæрттæ – Плиты Грис, Гафез, Дзугаты Георги, Цæрукъаты Алыксандр, Мамсыраты Дæбе, Дзаттиаты Тотырбег æмæ иннæтæ. Гъе, æмæ цыппар дæр рацыдысты æцæг ныфсы лæгтæ нæ литературæйæн».

Ныфсы лæгтæ æмæ зынгæ поэттæ. Фæлæ сæ иу иннæйы ницæмæй фæлхат кæны. Камалæн царды дæр æмæ сфæлдыстады дæр йæ фæндаг бынтон æндæр у. Йæ лæджыхъæдджын поэзийы фарн цыма йæ дадайы тызмæг фæлгонц æмæ уарзæгой мады зæрдæйæ цæуы. Йæ мадæй æнæнхъæлæджы нæ зæгъы:

*Мæ дзæбæх мад!
Мæн тыххæй цас
Фылдæр сагъæс
Æвзарыс.*

Фылдæр мæ уыйас
Уарзыс.

(Мæ дзæбæх мад)

Поэты ныхас хатт ахизы философон хъуыдымæ. Мадæй зæгъы: «Дæуæй зынаргъдæр ницы ис мæнæн – Ды рад-тай мæн, ды дæ мæнæй тыхджындæр...»; «Æгæрон ар-выл сау мигъы бындзыг Нæ расайдзæни къæвдайы гæ-рæхтæм...» («Мадимæ ныхас») æмæ йæ уыцы филосо-фон хъуыды хъыгдаргæ нæ кæны, фæлæ йын йæ поэзи кæны нуарджындæр, хъуыдыджындæр æмæ зæрдæ-мæдзæугæдæр.

Поэты æргом, уарзæгой ныхасыл æнæ баууæндгæ нæй, йæ фыдыфыды фæлгонцыл ын куыд æууæндæм, афтæ, æмæ уый тыххæй йæ уацмыстæ чыныгкæсæджы цæсты кæнынц ахадгæдæр. Кæй зæрдæмæ нæ фæцаудзæнис «Мæ фыдыфыды мысгæйæ»?! Уæлдайдæр, æмдзæвгæйæ ба-зонæм Камал нæлгоймаджы, æцæг лæджыхъæдджын, зын-ты бахсидæг, куырыхон нæлгоймаджы миниуджытæ кæй иста йæ фыдыфыдæй. Йæ хъомылгæнæг уый уыдис æмæ йын йæ хуыз куыннæ бадардтаид йæ зæрдыл: «Хъуы-рæйнæмгæ дамбаца» – йæ «фæсроны тъыстæй, Думæда-нæвæрд хъама» – йæ «астæуыл, ыстæй – Дæларм-уæларм хъатара».

Фыдыфыд «къуыбырсы уæныгыл», – поэт «уæныг» сæр-магондæй нысан кæны, цæмæй чыныгкæсæг зона, мæгуыр лæгæн йæ род дæр галы бæрц кæй фæкусы, – æмæ-иу йæ къуыбырсы уæныгыл цыд Зорыхъойы хъæдмæ – ластва суг æмæ дардта йæ цардцух хæстоны сидзæр бинонты. Чы-сыл лæппуйæн-иу йæ дзыппы хаста æмбисонды цымтæ, рæвдыдта-иу æй йæ кастæй, æмæ йæ райгондæй мысы йæ арфæйаг кæстæр:

*Ныртæккæйау сæ зонын:
Дæ зæнгæйттæ, дæ худ,
Дæ хотыхтæ, дæ гæрзтæ,
Фæлæ дæ мидбылхудт
Нæ уайы, нæ, мæ цæстыл.*

Ходы Камал æмдзæвгæйы фæстаг дыууæ рæнхъы цы диссаджы аив детал æрцахста: «Фæлæ дæ мидбылхудт Нæ уайы, нæ, мæ цæстыл» – уый хуызæн куырыхон хъуыдытæй райгуырынц æцæг шедевртæ. Йæ цоты тыхстмæ кæсгæйæ, йæ къухтæм æмхасæнтæ чи фæкæны, уый æнцойбоны хъазæн ныхæстæ æмæ зæрдæдзæбæхæй худынмæ нæ февдæлы. Æмæ нын æй поэт равдыста тыхджын æмæ рæсугъд аивадон фæлгонцы хуызы. Нафи уымæн бафиппайдта: «Камалы æмдзæвгæтæй мæ уды алгъыл иу сулæфтæй чи аныдзæвы, æхсинæджы сисау, уыдон сты, фыццаджыдæр, йæхи биографион цардæвæрæнтæй чи рантыст, уыцы рæнхъытæ».

Уыцы рæнхъытæ та цъус не сты. Æмткæй йæ удæй чи рантыст æмæ ирон чиныгкæсджытæ кæуыл фæцин кодтой æмæ сæхи кæмæй рæвдауынц, нæ ирон поэзи нын чи фæхъæздыгдæр кодта, уыцы æмдзæвгæтæ та ноджы фылдæр сты, кæд сæ автор уацмыстæ нымæцы тыххæй фыссын йæ сæрмæ никуы фæхæссы, уæддæр: «Зæронд хохаджы хъуыдытæ», «Армукъайы уынæрæй скъуыддзаг», «Уæларвæй цы 'рхауы, уый уромы зæхх», «Æз хæлæг кæнын мæхимæ», «Иу æхсæв Стыркомы»... Æмæ уыдон æрттивынц йæ чингуытæ «Бонвæрнон» (1962, *рауагътой йæ Хуыгаты Сергей æмæ Джыккайты Шамилимæ*), «Цæхх æмæ кæрдзын» (1966), «Кæмдæр ирон лæппутæ зарынц» (1970), «Кар» (1974), «Ном» (1979), «Æрттигъ» (1983, *рауагътой йæ Хъодзаты Ахсар æмæ Малиты Васоимæ*), «Мыртæ» (1992), «Балсæджы Цалх»-æй (2009); уырыссаг æвзагмæ йæ уацмысты тæлмацты чингуытæ «Белые искры» («Современник», 1976) æмæ «Своим чередом»-æй («Советский писатель», 1989).

Камалы сфæлдыстады кæрæй-кæронмæ, сырх æндахау, зыны йе 'гæрон уарзт йæ райгуырæн къуым, йæ Фыдыбæстæ, йæ раттæг адæммæ. Йæ поэзийы йын чиныгкæсæг хаты уыцы комулæфт. Æмæ йæхицæн бæрæг бынæттæ, кæмттæ, хъæутæ куыд адджын сты, афтæ махæн дæр схæстæг ваййынц Бæтæхъойыхъæу, Бæтæхъойыхъæуы æгæндæг хъæды сатæг («Мæ рагбонты хъæд»), Къæсæрты ком, Буруны фæдджи («Рындзмæ цæугæйæ»), Стырком («Иу æхсæв Стыркомы»), Хъобангом, æмæ цыма нæхи цæстытæй фæуынæм – «Тъыфыл цæргæстæ арвы къуыр-

фы зылыңц, Сæ маенг аууæттæ к’уылдымтыл хæтыңц» («Х’обангомы нывтæй»). Уый тыххæй нæ æлвасы поэты сфæлдыстад æппынæдзух йæхимæ. Æмæ йæ сæйраг рахаæцæн у, йæ уацмысты рæстдзинад, рæсугъд, цæттæ гагайау, сæртæг къæрцгæнаг нæ ирон мадæлон æвзаг æмæ рæсугъд, фæлгонцон уынынад кæй сиу вæййыңц, зырнайзылды хуызæнæй нын кæй равдисыңц сæ аивтæ, уый.

«Ирыстонмæ» хауы раст уыцы æмдзæвгæтæм. Поэтæн æппынæдзух йæ х’уыдыйы йæ Фыдыбæстæйы сагъæс кæй тæлфы, йæ зæрдæйы риссæгтæ уырдыгæй кæй цæуыңц, уый дызæрдыггаг нæу. Æмдзæвгæ кæсгæйæ хатæм, кæй нымайы йæ райгуырæн уæзæджы цин дæр æмæ маст дæр. Камалы æргом дзырды адæй æнкъарæм, Ирыстонæн кæй у йæ хуыздæр, ныфсы фæдисонтæй иу, æнæ йæ раттæг бæстæ йæ цард цардыл кæй нæ нымайы, йæ бон боныл. Ирыстонæй йыл кæй кæсы нæ дарæг хур.

Ныфсджынай, х’уыддагзонгæ æмæ æргомдзырдæй уымæн зæгъы:

*Дæ сагъæстæй æз фаг хайджын куынае уон,
Дæ фыдгулæн мæ зоныгыл куы ‘рлæууон,
Дæ тохы бон куынае стъæлфон, æхст фатау,
Уæд нал уыдзæн бæрæг мæ сæр, мæ фадæн.*

Æмæ нæ уыцы х’уыды уырны йе ‘ргом дзырд, йæ х’æлæсыуагæй, æмткæй, уацмысы хуымæтæг, уыцы иу сулæфтæй конд чи у, йæ уыцы арæзтæй. Поэты дзырд æмæ нæ царды рæстдзинадæй æууæндæм, йæ цыфыддæр знаджы раз йæ зонгуытыл чи æрхауы, йæ дæлфæдтæн ын чи фæбатæ кæны, уымæн уый цыфыддæр мæлæтæй ноджы фыддæр кæй у.

Поэт-лæгæн та ахæм х’уыддаг ноджы æгаддæр, удæгасæй йæ куы баныгæной, уымæй бæрæг æгаддæр æмæ фыддæр у. Поэт йæ Фыдыбæстæйы тохы бон х’уамæ стъæлфа æхст фатау, знаджы ныхмæ йæ адæмы разæй тæха цæргæсау, йæ ныфсæн, йæ тыхæн х’уамæ ма уа фæцудæн, басæттæн.

Х’уамæ поэт йæ мадæлон æвзаг иннæтæй фылдæр уарза; æцæгæлоны цæстæй йæм х’уамæ макуы кæса; йæ

зæрдæйæн не знæгты фыдæнæн æддæссонд хъуамæ макуы уа. Камалы нымадмæ гæсгæ Иры хæхты дæр поэт хъуамæ кæна хъулон уарзт. Æмæ раст зæгъы – поэт уый тыххæй у, Ирыстоны уарзт ын æнцой кæй нæ дæтты. Уыцы уарзт æй дзурын кæны. Йæ Фыдыбæстæйы раз йæхи уæлдай бæрнджындæр уымæн хаты. Æнæ ахæм æгæрон уарзтæй искуы йæ царды кæрон йæ райгуырæн зæхмæ бацæуын дæр нæ бахъæцдзæн йæ цæсгом. Уæд ахæм æнæрцæугæ фыдкæроны адæймагыл йæ Фыдыбæстæ нæ, фæлæ йæ мыггаг дæр сисынц сæ къух.

Уыдæттæ иууылдæр тынг хорз зоны Ходы-фырт, фæлæ «фыдхабарæй» аивадон уацмыс цы хуызы ис саразæн, уый дæр ын бæлвырд-бæрæг у æмæ нын ам дæр йæ цардуагон фæлтæрд удыхъæд æмæ поэтикон арæхсты фæрцы сныв кодта, адæймаг йæ Фыдыбæстæйыл куыд æнувыд хъуамæ уа æмæ йын куыд лæггадгæнгæ у, уый. Поэты сфæлдыстады ацы æмдзæвгæйæн уымæн ис æмбæлон æмæ ахадгæ нысаниуæг.

«Гаджидау» та хауы, Ходы Камалæн, поэт уæвгæйæ, ногжы йæ кад бæрзонддæр чи систа, йæ поэтикон авналæнтæ æмæ дзуринагтæ йын чи фæхъæздыгдæр кодта, йæ уыцы уацмыстæм.

Æмдзæвгæ рухс куы федта, уæд уайтагъд кæд ирон поэзийы хуыздæр уацмысты æхсæн аккаг бынат æрцахста – адæм æй цингæнгæ кастысты, зæлыд клубтæ æмæ театры сценæтæй, радио, телеуынæнæй, уæлдайдæр дзы поэт фыстæдæр кæй ном ссардта – Уæрæсейы адæмон артист Уататы Бибойы нæргæ хъæлæсæй, уæддæр æй йæ райдайæны нæ фæцис мыхуыры амонд. Суанг 1992-æм азы Камалы чиныг «Мыртæ»-йы дæр джиппы рацыд варианты хуызы.

Афтæмæй дзы уыйбæрц диссагæй дæр цыма ницыуал аздад фæстейы.

Фыццаджы-фыццаг хæлд æрцыдис æмдзæвгæйы композици. Уымæн æмæ алы аивадон уацмысæн дæр, уадз, æддæмæ ма зынæд, фæлæ уæддæр вæййы йæхи сусæг, схонам æй афтæ – архитектурон нывæст, æмæ ууыл амад вæййы йе ‘ппæт архитектуроникæ: йæ аивадон фæлыст – поэтикон фæрæзтæ æмæ æвзаджы рæсугъдтæ æмæ кæлæн-

тæ. Æмæ йæм чысыл куы февналай, куы йæ фæкъахыр кæнай, уæд фæцудынц уыцы аивтæ иууылдæр.

«Гаджидау» йæ мидарæзтмæ гæсгæ конд у æмæ кæрæдзиимæ фидар баст æрцыд æртæ хайæ – бацæуæн, сæйраг хай æмæ кæронæй. Бацæуæны поэт кувы «Ирыстоны тæхгæ-нæргæ бæрзонд Дзуар»-мæ, æмдзæвгæйы ном «Гаджидау» хуымæтæджы куынæ хуыйны, мыййаг. Æмæ нæм алы саби дæр тынг хорз зоны, уыцы «тæхгæ-нæргæ бæрзонд Дзуар» кæй у Уастырджы. Фæлæ социализмы дуджы коммунистæ хуыцæутгæ, зæдтæ, дауджытыл не 'ууæндыдысты. Сæ кой дæр сын нæ уагътой аивадмæ. Уый тыххæй æмдзæвгæйы фыццаг рæнхъæй «Дзуар» иуварс æрцыд æмæ кæд нæ зæрдæтæн иууылдæр дзырд «фарн» æхцон у, уæддæр Ирыстоны тæхгæ-нæргæ бæрзæндæй куы рагæпп ласта, уæд ныл дис æфтауы: ау, Камал ирон дзырды дæсны куы у, уæд нæ хаты, фарн тæхгæ-нæргæ бæрзонд куы уа, уæд йæ фарн дæлæ кæй хауы æмæ йæ тæхын æмæ нæрыны сæр кæй нæ хъæуы? Ацы дзырд уый тыххæй кæй нæ райгуыр, уый нæ зоны?

Хатгæ нæ, тынг хорз æй зоны, фæлæ дын дæ адæмы кой скæныны бар чи нæ дæтты, уый дæ уадзы? Æмæ куы загъта æртыккаг строфайы дыууæ фæстаг рæнхъы: «Йæхи адæммæ чи кæсы æлгъгæнгæ – О Уастырджы, æргæрах æй лас ды!», – уæд та уый дæр нæ фæцыд нæ удты бадæг цензорты зæрдæмæ: махмæ, нæхи адæммæ чи кæсы æлгъгæнгæ, ахæм чи хъуамæ уа; ноджы æнæхуыцауыхай коммунистæм Уастырджы цы ми кæны, зæгъгæ.

Афтæ æмдзæвгæйы фæндзæм строфайы фæстаг рæнхъæй дæр атахт «О Уастырджы» æмæ йын йæ бынаты тыхæй нытътъыстæуыд «Дунейы фарн». Уацмысы кæронæй та æнæхъæн строфа бынтондæр ист æрцыд:

*Табу – Дæхицæн, хатын дæм мæ зоныгыл,
Фæуæнт дын ме 'ртæ кæрдзыны хайыр:
Мæ куывдтытæ мын айсдзынæ, уый зонын –
Æмвынг уыдысты дауджытимæ Ир.*

Афтæмæй, куывдæй (молитвайæ) удыбадæг цензорты «удуæлдай фæллоуы» фæрцы рауадис рæсугъд æвзагæй фæлыст æлгъыстыты баст æмæ дзæвгар азты, æгæ-

рыстæмæй, кæд хрестоматитæм хаст цыдис, уæддæр сæфти йæ ном – «Гаджидау»-ы ахадындынад. Афтæмæй уацмыс сыгъдæг кæны адæймаджы уд, йæ ном ын исы бæрзонд æмæ йæ ардауы рæстаг æмæ фæрнджын фæндагыл, цæмæй рæдийын ма зона. Йæ арфæтæ, йе 'лгъыстытæ, æмткæй Ирыстоны тæхгæ-нæргæ Уастырджимæ йæ гаджидау æппæт уыдæтты сæрвæлтау сты. Æниу, поэтмæ ис сыгъдæг куывдтытæй уацмыс дæр.

«Сæумарайсомы арфæтæ» – афтæ хуыйны уыцы æмдзæвгæ та. Йæ ном йæ уæлæ ис – поэт арфæтæ кæны æмæ арфæты хуызы хаты Стыр Хуыцаумæ, цæмæй нæм цæстурзонæй ракаса, рæстудæн дæр, мæнгудæн дæр рахæсса йæ рæстаг тæрхон.

Уый, кувын, Хуыцауæй, зæдтæй, нæ адæмæн сæ бон цы нæ у, ахæм æххуыс курын нæ ирон поэзийæн абоны поэтикон амал нæу. Ирон æвзагыл, номхуындæй кæмæй райдыдта – Колыты Аксойæ, уымæй нæм абонмæ цы уацмыстæ æрхæццæ сты: «Мады-Майрæмы кадзы зарæг», «Мах фыд» æмæ «Чырыстийы рухс райгасдзынад» – уыдон æртæ дæр сты куывдтытæ æмæ, Аксо сауджын кæй уыдис, уымæ гæсгæ-иу сæ зарыдысты аргъуанты.

Къоста 1885-æм азы Бетъырбухæй Ирыстонмæ куы сыздæхт æмæ йæхицæй «фыддæр мæгуырæй куы» ссардта йæ уарзон, йæ иубæстон адæмы æмæ куы базыдта:

*Лæджы хуызæн лæг нæм – ыстæм,
Бæрæг дæр нæ нал ис, цы стæм,
Цы уыдзæн нæ фидæн, нæ фæстаг? –
Кæдæмдæр ма хилæм куырмæй...*

– уæд æй зæххонтæй ницыуал ныфс уыдис æмæ уый дæр тæхгæ-нæргæ Уастырджимæ ныхъхъæр кодта фæдис:

*Гъе, Уастырджи, ракас, цæмæй
Нæ фæуæм бынтондæр фыдвæндаг!
(«Ракæс!..»)*

Уæдæй нырмæ ирон поэзийы бирæ «куывдтытæ», бирæ «гаджидауттæ» æмæ «арфæтæ» уыдис æмæ, сæ нымæц куыд рæзы, уымæ гæсгæ нæ бон у зæгъын, тагъд ахæм уац-

мыстыл – сә арәзт, сә поэтикайыл сәрмагонд зонадон куыстытә сфәлдисын кәй бахъәудзән, фәлә цымыди-саг у, Камалы әмдзәвгәтә куынәдәр сә фыццагтә сты, куынәдәр сә фәстәгтә, уәд чиныгкәсджыты уәлдай хъусдард сәхимә цәмән здахынц?

Уымән әмә, Стыр Хуыцауау: «пехуымпарәй, уәдәгондәй – нә сә кәныс Ды хицән» – зәгъән ис поэтән йәхицәй дәр. Къордтыл сә нә дихтә кәны, иухуызон хорз сын домы йә арфәты не сфәлдисәгәй:

*Дә рард дзиглотән, о Хуыцау, сыгъзәрин арфә рауадз,
О, адәмыл сә зиныхай уәлахиз кәнын ма уадз!*

*Ысфыдәх и, ыссырддзаст и Дә буц байзәддаг абон, –
О Стыр Хуыцау, ныххатыр кән, йә низыхатт ын базон!*

*Йә низыхатт – йә зәрдәйы, ныррухс әй кән Дә фарнәй,
Куыннә 'взида йә хионмә хәцәнгарз әмә армәй!*

Поэты әргом, уарзәгой ныхасы фәрцы әууәндәм, йә зәрдә нә Райгуырән бәстә әмә нә раттәг адәмыл әцәгәй кәй риссы әмә сын не Скәнәгәй цы арфәтә домы: «әрвылрайсом нә хохрындзтыл зәлдаг сәуәхсид хъазәд»; «къобор ләппутә-сагсуртә ирон чындзытән гуырәд»; «ирон кәртәй ирон ныхас, әхсәры къәрццау, хъуысәд»; «бынатмондаг сәлхәртәй нын нә рагон уәзәг бахиз...» – уыдәттә сын иууылдәр әмхуызон зәрдәхәларәй кәй уарзы йә цәст. Ноджы ма йәм йә нывәфтыд, нуарджын әвзаг куы бафтауәм, уәд, уыдәттә кәсгәйә, уыдәттәм ләмбынәг хъусгәйә, чиныгкәсәг әууәнды, Камал әцәг кәй у, дауджытимә әмвынг цы Ир уыдысты, уыдонәй, әмә йә куырыхон куывдтытә әнәмәнг кәй фехъуысдзысты не Скәнәг Хуыцаумә.

Поэтикон дзырд ахәм арфәтә кәнынхъом куы уа, адәмән әй ахәм әгәрон хәрзты бацәуын куы фәнда, уәд ын чиныгкәсджытәм кәцәйфәнды дәр әнә фехъуысгә нәй.

«Рәстдзырды сонет» әнәмәнг у ахәм уацмыс. Әмә дзы поэт әнәнхәләджы нә бәллы тәмәнкаләг рәстыл-дзурәг ныхасмә. Нә зәрдыл нын уайтагъд Къостайы сидт

кæй æрбалæууын кæны: «Растдзинад уарзынæй Скæнæм нæ фæндаг...» («Балцы зарæг»), уымæн ис фидар бындур.

Адæймагæн йæ цард дæр, йæ кад æмæ йæ рæстаг хъуыддæгтæ дæр æнæмæнг йæ намысыл баст сты. Намыс та адæймаджы дзырды æмсæр кæй у, уым сын æмхуызон аргъ кæнын æмбæлы. Æмæ йæ дзырды уæз кæмæн нæй, уæй йæ чи кæны, уымæн уыцы иу рæстæджы нæй лæджы уæз æмæ фæуæй кæны йæ намыс.

Афтæ чи зæгъы, ацы хатт зæгъдзынæн мæнг ныхас, стæй никуыуал фæрæдийдзынæн, уый йæхи сайы. Бирæгъ йæ кæнон рагъыл нæ уадзы. Поэт уымæн у фæндвидар: «Дæ дзырд æрцыдис иунаг хатт дæр уæй – Дæхицæй дæр уæд рауайдзæн фæсдæуин». Æндæр хъуыддаг у рæстдзырды фарн. Уый мæрдтæм нæ цæуы. Уый, рæстдзырды фарн, лæджы фæстæ иууыл хуыздæр цыртæн фыдæй-фыртмæ фæстагæттæн уæлæуыл баззайы зæрдылдарынæн, æнустæм мысынæн.

Поэт зоны, уыцы фарн адæймаджы, æгæрыстæмæй, поэты къухы дæр иу бон æмæ дыууæ боны фыдæбонны руаджы нæ бафты – «нæй райдзаст бонæн ралæууæн æваст». Йæхи рæстæджы хъуамæ æрбалæууа. Рухс æмæ талынгæн сæ арæн иу у æмæ рухс фæтыхджындæр ваййы æрмæстдæр рæстдзырды фарны фæрцы. Рæстдзырды фарн кæм нæй, уым рухсмæ æнхъæлмæ кæсын дæр æрдæгæхсæвы хурыскастмæ кæсæгау у.

Уæдæ, поэт рæстдзырды фарнмæ кæй цæуы, кæй йæм тæхуды кæны æмæ сиды, уымæй нын рухсы фæрцы, Максим Горькийы радзырд «Зæронд ус Изергиль»-ы хъайтар Данко хæтæнхуаг адæмæн йæ зæрдæйы артæй куыд фенын кодта сæ фæндаг, афтæ æвдисы фидæн æмæ йæм цæуын та у мах, поэты фæстæ цæуæг адæмы хæс.

Поэт цы тæмæнкалгæ рæстылдзурæг ныхасмæ цæуы, тæхудиаг ын чи сси æмæ мах кæдæм ардауы, уый у йæ поэтикон бæллиц. Рухс æмæ сыгъдæг бæллиц. Æрмæстдæр ахæм бæллицмæ цæугæйæ æфты адæймаджы, стæй аивады кусæджы къухы дæр зæрдæзæгъгæ æнтыст.

«**Сфæлдыстад**» у Ходы Камалы уыцы поэтикон удрæвдауæг æцæг æнтыстытæй иу. Развæлгъау нæ бон зæгъын у, æмдзæвгæ кæй райгуырдыс сæрибар поэтикон формæ верлибрæй, – поэты сфæлдыстадæн уый характерон у, –

æмæ йæм, композицион арæзт уа, хъуыдыйæ, æвзаджы æгъдауæй, – кæй нæй лаз æрхæссæн.

Йæ композицион арæзт, йæ архитектуроникон афыст, стæй æвзаджы æгъдауæй дæр цыма у бынтон хуымæтæг. Лирикон хъайтар куы фервæзы æрвылбоны хъæрахстæй, куы ‘рулæфы йæ уонг, куы ‘ррæсуг вæййы йæ зонд, уæд, цыма раздæр кæй ферох кодта, уыцы сагъæстæ – уæлтæмæнон хъуыдытæ ногæй, фын уынæгау, æрлæууынц йæ зæрдыл.

Уый æнæнхæлæджы нæу – нæ ивгъуыд, мах æй нæ фæхатæм, афтæмæй фæцæры немæ. Цасдæр бæрцæй фæзыны нæ хъуыддæгтыл, нæ удыкондыл, нæ цардыл. Тынг нæ куы бафæнды, нæхи дзы ахицæн кæнæм, цæрæм æнæ уыцы ивгъуыд æмæ ууыл зæрдæбынæй куы фæархайæм, уæддæр нæ фæндоны ныхмæ вæййæм æдых, не знон афтæ ахъары нæ туджы, æмæ нын фæзын вæййы уымæ искуыдæм фæлидзын.

Поэт æмдзæвгæйы дыккаг æрдæджы уыцы хъуыды поэтикон хуызы, Плиты Грисы («Фидиуæг»-æн), стæй йæхи («Сæумæрайсомы арфæтæ») загъдау, æхсары къæрцæу, мæнæ куыд аив, куыд рæсугъд зæлы нæ ирон, нæ хъуытазхæлæс мадæлон æвзагыл:

*Æмæ та ног –
Уæлтæмæны æрра арт,
Тыхурæд монцты удлæууæн дыз-дыз...
Ирон дзырды дзæхстдзæхстгæнæг рæнхъытæ
Фæкæнынц, уадау, зæрдæйы æмбу...*

Поэтæн «дзæнæты цъусдуг» цы басгуыхы, уый уынæм æмдзæвгæйы фæстаг – æртыккаг къæпхæны: йæ «хибар уат» – йæ «цъæх арв». Æрмæстдæр уым цæуы йæхиуыл дæр, йæ миддунейыл дæр йæ бон. Цæмæн афтæ у, уый тыххæй та æрымысыд А. Пушкины зындгонд рæнхъ – «Ты царь: живи один» («Поэту») йæхирдыгонау – «Мæнгæй нæ загъта уырысы пахуымпар: «Паддзах дæ ды! Цæр иу-нæгæй, поэт!»

Æмæ уыцы: «Цæриунæгæй, поэт!» – нысанкæны цардæн, рæстæгæн, дунейæн хи, «тæмæнкалгæ рæстылдзургæ ныхас»-æй намыс кæнын. Ходы Камалæн уый алыхатт

дәр уыд æмæ у йæ бон. Куыд, цы хуызы, уый йын ирдæй уынаем йæ тæмæнкалгæ, нуарджын сфæлдыстадæй.

«Денджызæй куы не ‘рбаздæхы нау...» поэтæн, стæй нырыккон поэзийæн у уыцы намысгæнæг æмдзæвгæтæй, кæд йæ сæрæй дæр бæрæг у, трагикон хабæрттыл дзы цаудзæнис дзырд, уæддæр.

Æниу, банысан кодтам, Ходы-фырт йæхи, стæй æмткæй царды драматикон æмæ трагикон цаутæй, уымæй дæр бæлвырд мысинæгтæй кæй снывæнды фенддаджы аивадон уацмыстæ. Æмæ ацы æмдзæвгæйæн дæр æнæ дызæрдгæй ис уыдон нымæцмæ ахæссæн.

Денджызæй куы не ‘рбаздæхы нау, уæд уый фыццаджы-фыццаг науæн йæхицæн стыр трагеди у, фæлæ автор тынг хорз зоны, уыцы æнамонд хабар уайтагъд кæй акæлы науы былтæй, кæй анхъæвзы дардыл æмæ фыдохы хай кæй бакæны тынг бирæты. Æгæрыстæмæй, «уылæнтæ æхсæвыгæтты саумарой фæкæнынц». «Сау фæдарынц идæдзæй аззайæг устытæ». Катайаг фæвæййынц чиновниктæй бирæтæ – «‘ддæг-мидæг ысвæййынц: чи йæ бынатæн стæрсы, чи – йæ ном, йæ кадæн...» Æмæ уыдонæй алкæй цармы бацауæн дæр ис – адæймаг сæ цыма бамбардзæнис алкæй рыст æмæ уды тас дæр. Йæ бон куыд бауа, афтæ сын батæригъæд кæндзæн. Тæригъæддагæн тæфæрфæс хъæуы, уæдæ цы.

Фæлæ ис уыцы æнкъарынадæй ноджы бæрзонддæр, ноджы гуманондæр æмæ æгæрондæр, адæймаджы хъуыды кæронмæ æххæстæй кæй бон нæу бамбæрзын, зæрдæйы чи нæ цауы æмæ удыл, зылынбаст æргъомау, иуварсмæ чи фенцайы, ахæм стырдæр, бынтон стыр маст.

Æмæ ацы æмдзæвгæйы хорз уый у, Камалæн уды уыцы стыр трагеди нывæфтыдæй, поэतिकонæй равдисын кæй бацис йæ бон:

*Денджызæй куы не ‘рбаздæхы нау,
уæд тархъæды –
науы райгуырæн бæстæйы –
бындзарæйлыг бæлæсты зиллаччытæй
хъарм цæссыгтæ схъары.*

Ацы стыр трагеди ахæм аивадонæй сныв кæнын æрмæстдæр йæ бон бауыдаид, уæззау тохы йæ иунæг кæмæн

фæмард, йæ дзыкку бындзыггай чи тыдта æмæ ныфсытæ цы мадæн æвæрдтой: «Уæларвæй цы 'рхауы, уый уромы зæхх!», зæгъгæ, æмæ уый тыххæй афтæ чи зæгъы: «Уæларвæй цы 'рхауы, / уый уромы зæхх, / фæлæ йæ / нæ уромы / зæрдæ!» («Уæларвæй цы 'рхауы, уый уромы зæхх...») – æрмæстдæр ахæм поэт.

Æмæ уыцы поэт у Ходы Камал. Ирон чиныгкæсджытæ кæд фылдæр поэзийы классикон формæтыл сты ахуыр, уæддæр ацы верлибр цæвы зæрдæйы видæгтæ. Фæлæ афтæ зæгъæн нæй, Ходы фырт æрмæст царды драматикон æмæ трагикон цаутæй аразы аивад. Йе 'рмдзæф бæрæгæй зыны ирон пейзажон лирикайы. Йæ фолгонзон уынынад ирд æмæ хъæздыг, арф æмæ алыхуызон кæй у, уый йын бирæ бæрцæй æххуыс кæны ирон поэзийы ацы дæлжанры æнтыстджынай кусынаен.

«Быдираг хъæуы ритмтæ» куы бакæсæм æрмæст, уæддæр нæ фæдызæрдыг уыдзыстæм ацы хъуыдыйыл. Уымæн æмæ ацы иунаг уацмысы дæр фендзыстæм, поэт куыд хорз зоны хъæууон цардæвæрд, йæ цинтæ, йæ хъыгтæ æмæ сын йæ зæрдæйы алыхатт дæр кæй ис бынат.

Камал æмдзæвгæйы зымæгон быдираг хъæу куыд ныв кæны: мылазон арвæй урс мит куыд уары, цæугæдон куыд тыхсы йæ ихын кæрцы, æндæгъд рудзгуытæй бур (урс, цъæх, сырх нæ, фæлæ бур) рухс куыд хъары – уыдæттæ иууылдæр дзурæг сты йæ поэतिकон уынынадыл дæр æмæ, цæуыл дзуры, уыдæттæ тынг хорз кæй зоны, æппæт уыдæттыл дæр.

Æмæ уыцы иугæдон, таурæгъон ныхас æвиппайды иунаг поэतिकон рæнхъæй: «Бæласы къæс-къæс дæлбылæй ыссыд» – цыма уаддымгæйы фæзындæй ныддыз-дыз, нызмæлын кодта æдзæм æрдзы. Æмæ ма цæй урс-урсид миты уарын, цæй ихын кæрцы тыхсын! Цард сгæмæлхъус, сызнæт, сдиссаг «Бæхы знæт хуыррытт, Дзоныгъы амыр сыррытт. Ехсы гæрах. Хъæхъхъаг куыйты гъæйтт-гъæйтт» æмæ бирæ цард удæгасгæнæг æндæр хабæрттæй. Сдиссаг сæм вайы чиныгкæсæджы æнкъарæн дæр.

Æмæ уыдæттæ дзурæг сты Камалы поэतिकон арæхстыл. Йæ бон уыдис, йæ уацмыс уыцы зæрдæйы уагыл дæр ныуагътаид. Нæ поэзийы ахæм композицийыл амад пейзажон æмдзæвгæтæ иу æмæ дыууæ куынае ис, мыййаг. Ка-

малы æмдзæвгæйыл дæр хъæцыдаид ирон чиныгкæсæг. Фæлæ дзы уæд нæ поэты поэтикон æрмдзæф мæнæ-мæнæ нæ зынид.

Ходы фырт пейзаж куы февдисы, уæддæр йе 'рмдзæф уæлдай ирддæрæй фæзыны, цардимæ йæ йæхирдыгонау æнгом кæй фæбæтты, уымæй. Ацы уацмыс дæр уæлдай цардуагон-философон кæны йæ кæрон: «Кæмдæр ма бады иу чидæр æнкъардæй... Йæ талынг уатæй урс митмæ кæсы...». Афтамæй чиныгкæсæджы хъуыдытыл æфтауы поэты контрастон ныхас: чи у уыцы иу чидæр; йæ талынг уатæй урс митмæ цæмæн кæсы?

Æмæ поэты уыцы зæрдæйыуаг фенæн ис йæ бирæ пейзажон æмдзæвгæтæ «Къæвда», «Мæ райгуырæн хъæу», «Къахвæндаг», «Иу æхсæв Стыркомы», «Æхсæв хохаг хъæуы» æмæ æндæрты.

Камал æнкъараг уды хицау, стæй, фæлмæн юормæ æмхиц кæй у, уымæ гæсгæ йæм дзæвгар ис интимон темæйыл аив, зæрдæмæдзæугæ æмдзæвгæтæ. Йæ цыргъзонды фæрцы у Ирыстоны фыццаг пародист дæр. У драматург æмæ ирон æвзагмæ дæсны тæлмацгæнæг æмæ публицист. Æмæ уыдæттæ иууылдæр дзурæг сты йæ хæдбындур курдиатыл.

КАМАЛ. И О КАМАЛЕ

Книги бывают разными. Одни говорят о себе, другие – о народе, третьи – о космосе. Точнее: одни бывают оригинальными, другие – бездарными, третьи карабкаются по пройденным тропам... Но та книга, о которой пойдет речь, – («КАМАЛ». Издательство «Ир», 2014 г. Напечатана на двух языках – осетинском и русском), – оригинальная и по материалам, представленным в сборнике, и по композиции издания. Главный автор и главный герой этого коллективного издания – Сопредседатель Союза писателей Осетии, народный поэт Республики Северная Осетия – Алания, лауреат Государственной премии им. Коста Хетагурова Камал Ходов в одном своем стихотворении не зря сказал:

*Правду говорить тяжело.
Все же, помолчав, оброну:
Что ж ты, милый, лезешь в седло,
Если сам по брюхо коню?*

(«Рядом с пегасом»)

Поэту самому звать Пегаса и лезть в седло не надо. Он всегда на седле. Потому так гордо водит речь. На это он имеет полное право. Его мечта высока: «Я, может, только миг под небом шел. И в эту землю пот ронял, как вол. Но пусть и мною будет свет зажжен На звездном небе будущих времен» («Что ж, будь человек или росток...»). Но на данный момент мы речь ведем о его книге и о книге о нем – «КАМАЛ».

Книга делится на шесть глав, но в основном ее можно было разделить на две части. Первую часть составляют тосты, написанные им из уст Чочиева Сергея Сикоевича, уроженца Ортев (Стырком) Цхинвальского района, в 1970 году; рассказ-фельетон «Головастики» и «Безголовые» («Сæрджынтæ» æмæ «Æнæсæртæ»); критические статьи и библиографические материалы, написанные поэтом в разные годы его творческой деятельности; доклады, выступления в больших форумах, публицистика; интервью. Они все в свое время были напечатаны на страницах периодической печати, но ныне не были доступны читателю. Сейчас, несмотря на мизерный тираж книги (300 экз.), есть возможность познакомиться с ними.

Во вторую часть вошли многие различные статьи и рецензии о жизни и творчестве известного поэта и общественного деятеля. В приложении можно встретить интересные материалы, письма многих деятелей литературы и культуры Камалу Ходову, указы о присвоении поэту премий и наград... Книга богата разными интересными фотографиями, рассказывающими о жизни и творчестве поэта. Оформлена прекрасно знающим свое дело художником Валерием Григоряном.

Составитель книги Эльбрус Скодтати прав, говоря в предисловии книги о том, что Ходов, как истинный патриот своей Родины, никогда не обходил должных и чудовищных проблем своего народа. Вопиющие вопросы Севера и

Юга Осетии мужественно защищал с высоких трибун от Владикавказа до Москвы на разных важных форумах. И не только. Таким смелым и находчивым является он и в поэзии. С помощью поэтического мышления его произведения становятся близки нашим душам.

Но Камал никогда не стремится создать прекрасный образ ради образа. В своих лучших произведениях оригинальное мировидение поэта дает нам возможность почувствовать внутренний, светлый и незаменимый мир вдумчивого философа и тонкого лирика.

«Когда не возвращается корабль», «на безмятежное дно ложится навек», над ним не только одинокие волны рыдают, и не только овдовевшие жены одевают траур:

*Когда не возвращается корабль,
В стеклянном стакане офиса
На берегу
Поднимается буря.
Вновь заодно
Воротилы и клерки –
Рабы пирамиды –
Начинают дрожать
В страхе за место,
За то, чтобы имя осталось
Добрым.
Хотя иной
И жалеет погибших.*

*Про то, что не вернулся корабль,
Газеты дают петитом,
Чтобы люди ощутили озноб,
Примеряя к себе
Холод волны.*

Но и не в этом суть дела. И даже не в этом самая большая трагедия жизни, «когда не возвращается корабль». Поэт планку ставит намного выше, чем ежедневная земная суета. И это мы видим в заключении стихотворения:

*А далеко, на земле,
Под ветром
Вздыхает лес на родине корабля.
И по щекам потемневших пней
Ползут
Солоноватые
Капли.*

(Когда не возвращается корабль...»)

С помощью художественного образа поэт расставляет все точки над «і». А это – Божий дар. И когда на 7 съезде писателей РСФСР он поставил вопрос ребром: «Что делать нам, писателям, на фоне всеобщего духовного обнищания нашего общества, падения нравственности, на фоне катастрофического падения престижа творческого труда, когда вокруг проистекают наши и экономические, и экологические, и социальные кризисные ситуации?» – у него на все насущные проблемы готов ответ. И самое главное, он на все вопиющие вопросы отвечает конкретно, поэтично, как в жизни, так и в литературе.

Вот почему из произведений Камала Ходова никогда ничего не остается без рецензий, о его поэтическом мышлении и поэтике всегда свои небывалые мысли выражали и выражают самые видные люди, почетные литераторы Осетии: Нафи Джусойты, Шамиль Джикаев, Ахсар Кодзати, Михаил Булкаты, Музафер Дзасохов, Георгий Тедеев, Борис Хозиев и многие др.

О поэзии Камала с любовью говорит В. Цыбин: «Настоящая поэзия всегда создает свой микромир. И здесь важно не замкнуться в найденных образах и темах, важно, чтоб в сердце поэта постоянно обновлялись лирические силы.

Читая стихи осетинского поэта Камала Ходова, удивляешься целостности лирической вселенной, которая начинается у него с вершинной осетинской земли, с гортанной переклички ручьев, с верных троп, которым так привык доверяться горец. Родник и тропа – два образа вечного движения вдаль: одно – к земле, к полю, другое – ввысь, к небу. В горах эти направления часто совпадают; у каждого ручья есть своя тропа. Камала Ходова одинаково влекут и тропы, и родники. Там, на горных тропах, проверяется

характер мужчины». И дальше: «Камал Ходов в своей лирике исходит всегда от конкретного факта, отсюда плотная образная реальность его стиха, отсюда, быть может, и широта восприятия современности, стремление сказать о бытии людском с возможной полнотой. Его переживания, если говорить образно, «думают». Поэт говорит о себе, а значит, и о нас».

Суть художественного слова в том, что сказанное должно тревожить и слушателя. По К. Короткову: «Одно удачно пущенное слово может иметь больше последствий, чем целые тома сочинений». А если удачно пущенное слово будет образным, его не остановить ничем, оно будет брать города. Вот почему поэзия Ходова приятно пьянит своего читателя.

Об этом говорят многие статьи многих авторов, вошедшие в сборник. Ирина Гурджибекова, рассуждая о книге поэта «Своим чередом», не зря спрашивает: «Какая же поэтическая книга нужна сейчас? Думаю, именно такая, о которой веду разговор. Книга поэта-патриота, поэта-лирика и поэта-философа, размышляющего о ценностях непреходящих, но с позиций нынешних».

Творчество Камала Ходова любителей поэзии привлекает и тем, что он создал прекрасные образцы поэтических произведений как мировой классической традиции, так и в свободной форме осетинской и других народов поэзии – верлибре. Его творчество интересней и тем, что он является не только талантливым поэтом, но и прекрасным переводчиком, и драматургом, чутким критиком, публицистом, общественным деятелем и обо всем этом ярко говорится в книге.

Фотографии, вошедшие в книгу «КАМАЛ», являются целой историей, говорящие о жизни и даже о творчестве одного из ведущих поэтов Осетии Камала Ходова, и это радует читателей. Без них бы отличная книга оказалась, можно сказать, несовершенной.

С уверенностью надо сказать: книжное издательство «Ир» до сих пор издало много нужных, ярчайших книг и они недавно пополнились еще одной великолепной книгой – «КАМАЛ».

САБЫР ДЗУРИНАГТÆ

РАЗНЫХАС

Алкæмæн арвæй йæхи амондмæ гæсгæ уагъд вæййы йæ рæхыс. Алы адæймагæн йæхи цард куыд ис, литературæйы алы фыссæгæн дæр афтæ вæййы йæхи фæндаг. Иу иннæйы нæ ивы. Иу дзы иннæйы халдих нукуы вæййы. Иутæ саразынц сæхи литературон дуне. Уæлдай нæу: реалистон уа, романтикон, фантастикон кæнæ цæхæмфæнды ма уæд. Вæййы сын сæхи хъайтартæ, куыстуæттæ, хъæутæ, сахартæ, паддзахæдтæ... Бирæтæ «сфæлдисынц» хицæн планетæтæ... Æмæ цы адæмы сфæлдисынц, уыдонимæ, – сæ бæллицты уæддæр, – «фæцæрынц» уымыты. Иннæтæ сæ раттæг адæмæй нукуы фæхицæн вæййынц. Фæцæрынц уыдонимæ, уыдоны цардæй. Йæ цин дæр, йæ маст дæр, йæ зарджытæ дæр фæдих кæны уыдонимæ. Фæхуды сæ худтæй, фæкæуы сæ куыдæй. Сæ къаты бон дæр иу вæййы æмæ сæ бæрæгбон дæр. Рагон бердзенаг философ Аристотель поэтикон аивад æмæ хуызты тыххæй хуымæтæджы нæ дзырдта: «... есть, наконец, и такие искусства, которые пользуются всеми названными средствами, т. е. ритмом, напевом и метром, – таковы сочинение дифирамбов и номов, трагедия и комедия, а различаются они тем, что одни пользуются всем этим сразу, а другие – в отдельных частях».¹

Ныртæккæ цы поэты сфæлдыстадыл дзурдзыстæм, – у Мæргъиты Къоста, – уый хауы, йæ адæмæй чи нукуы фæхицæн вæййы, йæ адæмы æрвылбоны цардмæ йæ хъус чи дары, йæ цæрайæ чи цæры, уыдонимæ «а» æмæ «о»-йæ кæмæн у йæ ныхас кæмæй загътон, нæ хъысмæт кæй æндавы, уыцы фысджытæм. Æнæ Ирыстоныл хъуыдыгæнгæ йын нукуы уыдис цард, æнæ Ирыстоныл хъуыдыгæнгæ нукуыдæр бæллыдис цардмæ, æгæрыстæмæй-иу, Джыккайты Шамилы дзырдтæй дзургæйæ,

¹ Аристотель. Соч. в 4 т. Т. 4. – М., 1984. – 647 ф.

хицауад фысджыты сæрмæ Дамоклы кард куы дардта, уæддæр.¹

Æмæ уый афтæ хъуамæ уа. Зынгæ ирон поэт æмæ литературæиртасæг Дзуццаты Хадзы-Мурат уымæн дзырдта: «Поэзийыл дзураен ис цард æмæ рæстæгимæ æмбастæй, уымæн æмæ поэзи кæддæриддæр гуыры цард æмæ рæстæгæй».²

Йæ цыппарыссæдзы азы йæхи фесты, æртиссæдз азæй фылдæр кæны сфæлдыстадон куыст. Цъус æм нæ уыдис иумæйаг уацмыстæ, ома сæ тематикæ, сæ аивадон æмвæзадæй фæлурс уацмыстæ, стæй къуыхцытæ дæр; фæлæ цъус нæ уыдысты йе 'нтыстытæ дæр – ома, арвмæ-иу йæхи кæм систа алыварсон æгъдауæй, ахæм рæвдз уацмыстæ, уæддæр йæ раттæг зæхх, йæ раттæг адæмæй никуы фæхицæн. Сæ циныл æнæбацингæнгæ никуы фæци, сæ сагъæсы иувæрсты-иу нæ ахызт узалзæрдæйæ.

Афтæ уыд Фыдыбæстæйы Стыр хæсты рæстæджы. Афтæ уыд хæсты фæстæ адæмон хæдзарад йæ къахыл лæууын кæныны дуджы. Афтæ уыд æмæ у уыйфæстæ азты æмæ ныр дæр.

Куыд ис уый гæнæн, фыссæгæн йæ цин дæр, йæ хъыг дæр йæ адæм ма уой, уыдоны амондыл сагъæсгæнæг ма уа, афтæмæй сыл фæлдиса диссагæн дзуринаг уацмыстæ? Йæ дзуринагтæ йæ адæмы дзуринагтæ куы свæййынц аивады кусæгæн, уæд фæцæрынц æцæг иу цардæй, æмæ йæ аивад свæййы адæмы удыхъæдæвдисæг, фæныв кæны адæмы цардвæндаг æмæ бæллицтæ. Нæ поэтæн та, йæ дуджы царды цалх куыд тылд æмæ тулы, уый алыхатт дæр уыд йæ дзырды сæр. Адæймаг цы фæзаны, ууыл куы ныхас кæна, уæд æм фæзыны хъусæг. Йæ рæстæджы зынгæ ирон литературон критик Тыбылты Алыксандры ныхæстæ Дзесты Куыдзæджы радзырд «Хорхæссæджы» тыххæй хуымæтæджы нæ уыдысты: «Цы цард æмæ цы адæм æвдисай дæ уацмысты, уыдон хъуамæ лæмбынагæй зонай. Кæннод дæ нывтæ раст нæ уыдзысты, кæннод царды хабæрттæ сгакъон-макъон кæндзынæ».³

¹ Джы к к а й т ы Ш а м и л. Нæ вæййы рухсæн сау талынг йæ ингæн / Фидиуæг, 2000. – № 1.

² Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литература. – Цхинвал, 1985. – 149 ф.

³ Т ы б ы л т ы А л ы к с а н д р. Уацмысты æмбырдгонд. – Цхинвал, 1988. – 165 ф.

Республикæ Цæгат Ирыстон–Аланийы Хетагкаты Къостайы номыл паддзахадон университетæн 1998-æм азы Мæргъиты Къоста цы «Анкетæ» байдзаг кодта йæ цард æмæ сфæлдыстады тыххæй, æмæ йæ иу экземпляр ныртæккæ поэты архивы кæмæн ис, уым афтæ зæгъы: «Æз дæн советон дуджы хъомыл, æмæ фæстаг азты æрцаугæ цаутæ (Цæдисы фехæлд, адæмы фыдæхдзинад кæрæдзимæ, змæст æмæ тугкалаен рæстæг) тынг хъарынц мæ удикондмæ, æмæ фæстаг азты мæ уацмысты сæйраг темæ дæр уый сси.

Стыр аргъ кæнын Октябры революцийæн, кæд дзы бирæ трагикон цаутæ уыд, уæддæр. Иу адæймаджы культ дæр æгæр-æгæр уыд, æнæуый, хъуамæ зондджын хицау уа паддзахадæн. Фæстаг рæстæджы та цы цаутæ æрцыд, уыдон адæмы æркодтой раууатмæ – кæрæдзи цæгъдынц, æгъдау нал ис, фактон æгъдауæй паддзахад нал ис. ССР Цæдисы фехæлд раздæры советон адæмы æркодта уæззау трагедимæ: къаппа-къуппамæ, сæфтмæ».¹

Поэты зæрдæ йæ адæмыл афтæ кæй риссы, сæ удты æвæрæнтæм сын уымæн ныккæсы, сæ дзуринагтæм сын лæмбынаг уымæн æрдары йæ хъус, æрысгары сæ, ныхъхъуыды сыл кæны æмæ сæ аскъуыддзаг кæны йæхирдыгонау – раст, адæмæн пайда куыд хъуамæ уой, афтæ. Фылдæр хатт, кæй зæгъын æй хъæуы, поэзийы, адæймаджы зæрдæ чи бацагайын кæны, ахæм поэзийырдыгонау.

«Поэзийырдыгонау» уымæн зæгъын, æмæ нывæфтыд литературæмæ царды цахæмфæнды рæстдзинад куы æрбахæссай гом-æгæрццæй, аивадæй йæ, куыд æмбæлы, афтæ куына сфæлындзай, уæд зæрдæйы арф уидæгтæ нæ фæцæвы, æмæ йын цасфæнды цæрæнбонтæ ма уæд, цæсты нæ фæахады.

Аивады кусæг йæ дзуринагтимæ æппыназдзух хъуамæ хъуыды кæна, цы дзуры, уый куыд дзуры, ууыл дæр.

Уый у нæ поэт Мæргъиты Къостайы сæйраг миниуæг.

Ахæм фыссæджы сфæлдыстад фыссæджы æмдугонтæй, стæй йæ фæстагæттæй фæдомы æмбæлон хъусдард.

¹ Поэты архивæй.

Фыццаг сэр

СÆРИБАР ИСГÆЙÆ

Ирон литературæйæн иууыл дудгæбондæр æмæ тугкалæндæр рæстæг уыдис æртынæм азты. Нæ адæмы æддагон æмæ мидæггагон знæгтæ троцкизмы ныхмæ тохæй спайда кодтой æмæ туджы леуахитæн фæласын кодтой нæ адæмы, нæ Фыдыбæстæйы сæрхъызойты – ирон фысджыты. Фæлæ цард цыдис размæ. Адæмы хъуыд литературæ. Уымæй дæр, ног литературæ, сæхи кæм уыдтаиккой. Æмæ нæм фæзындис ног фысджыты фæлтæр. Царды дæр, аивады дæр нырма æвæлтæрд уыдысты, фæлæ сæ Фыдыбæстæйы Стыр хæст ауагъта йæхи джиппы æмæ цард æгæр хорз дæр базыдтой. Уыцы фæлтæрмаæ хауы Мæргъиты Къоста дæр.

Мæргъиты Иосифы фырт Къоста райгуырд Ирыстоны дудгæбæттæй иуы – фæсарæйнаг хотыхтæй ифтонг гуырды Ирыстоны хуссарварс цæрæг æнæхотых, армьдзаг ирон адæмæн 1920-æм азы геноцид куы расидтысты, нæлгоймаг æмæ сылгоймаг, саби æмæ зæронд куынаæуал æвзæрстой, сæ къухы чи æфтыд, уыдоныл тугуарæн куы кодтой, чъырын арты сæ куы сыгътой, уый хæдфæстæ Советон Хицауад куы фæуæлахиз, æмæ та адæм сæ сыгъд хæдзæрттыл ног цард аразынмæ куы æрæвнæлдтой, раст уæд – 1922-æм азы. Райгуырды бæлвырдгæнæнмæ гæсгæ – сусæны мæйы 15-æм бон. Фæлæ йыл дызæрдгæ кæны йæ мады ныхæстæм гæсгæ, ома Джиуæргуыбамаæ æввахс райгуырдтæ.

Уæд, 1921-æм азы, Хъуылаты Созырыхъо бæргæ цин кодта нæ революцийы фæуæлахизыл: «Лыгъд чи уыд, уыдон та сæ бынæтты æрцардысты, аразынц ног цард, сæ фæндаг – уæрæх, райдзаст»,¹ – фæлæ уый цæстмæ æппæлд уыд. Мæгуыр адæм хурæй хæдон кодтой, зæххæй – дзабыр.

¹ Хъуылаты Созырыхъо. Æвзæрст уацмыстæ. – Сталинир, 1957. – 102 ф.

Сæ райгуырд дæр уыйбæрц никæй æндæвта, сæ мæлæт дæр.

Ууыл æууæндæн ис. Ныртæккæ дæр дард хъæуты чи райгуыры, уыдоны райгуырæн бонтæ æмæ азтæ дæр ацы фыддуджы рæстæгыл куынæ цæуынц нысангонд, уæд уыцы цъаммар æмæ æвадат дуджы бонтæ, мæйтæм чи кастис афтæ лæмбынаг.

Гуыргæ ракодта Хуссар Ирыстоны Знауыры районы Мимилойы комы (афтæ хуынд сæ хъæу), Аунеуы хъæуы сæрмæ. Ныртæккæ бирæ ирон хъæутау, уый дæр фæдзæрæг, æмæ гуырдзыйы фосæн баззад сæрвæтæн.

Скъолайы ахуыр кодта, афтæмæй йæ райдыдта поэзи йæхимæ æлвасын.

Йæхæдæг куыд зæгъы, 1938-æм азы 16-аздыдæй касты Боциты Бароны æмдзæвгæты чиныг «Цины бонтæ». Иу æмдзæвгæ дзы фыст уыд наз бæласыл. Фæцыд æвзонг лæппуйы зæрдæмæ. Цыма наз бæласы цæнгтæ ууыл дæр разадысты, афтæ йæм фæкаст, æмæ уыцы æмдзæвгæйы æндæвдадæй, уый уарзтæй æвзонг лæппу йæхæдæг дæр куы райдаид æмдзæвгæтæ фыссын.

Æвзонг ахуыргæнинаг райдыдта поэзийы базыртыл тæхын.

Уыцы аз областон газет «Коммунист»-ы (ныртæккæйы республикæйон газет «Хурзæрин»-ы) ныммыхуыр кодта фыццаг æмдзæвгæ «Уалдзæг».

Уыцы хъуыддаг æвзонг лæппуйыл базыртæ куыннæ бацагътаид! Касты чингуытæ æмæ, уæды поэтты фæзмгæйæ, æмдзæвгæтæ фыста хъæууон царды нывтыл, фæллойыл, фыццаг уарзтыл...

Литературон фæлтæртæ хъомыл кæныны Ирыстоны ивгъуыд æнусы райдианы традицитæ, нæ дзырдхъом адамау, куынаг цыдысты æгъатырæй. Фыццаг уал, Октябры революци чи нæ бамбæрста, уыдон дæраг кодтой, уæдмæ нæм аивады цыдæриддæр арæст æрцыд, уыдон – нал сæ хъуыдысты Къоста, Секъа, Елбыздыхъо... Æвзонг фысджыты ассоциатитæ нæм куы сырæзтысты, уæд сæм Коцойты Арсен, Нигеры хуызæн куырыхон фысджытæ нæ, фæлæ Гæдиаты Цомахъы хуызæн революционер фысджытæ дæр нал уыдысты нымады.¹

¹Æ л б о р т ы Х а д з ы - У м а р. Уидæгтæ æмæ къабæзтау. – Цхинвал, 1985. – 31 ф.

Стæй сын æгъатырæй æрæвнæлдтой сæхимæ дæр. «Æвæрын хъæуы нæ ног фысджыты»,¹ – хъæр сæм кодта Тыбылты Алыксандр, фæлæ сын уый дæр нал уыд аргъуыцы аккаг. Бабын ын кодтой йæхи дæр.

Кæстæрæн та аивады сусæг фæзилæнтæ амонин фæхъæуы. Æмæ йын сæ фæамоны аивады йæхицæй фæлтæрддæр кусæг.

Уæддæр, йæхи тыхы фæрцы чи рахъомыл, стыр литературæ аразынмæ чи тырныдта, традицитæ ногæй аразын чи райдыдта, уыдоныл нæ ирон адæмы цыфылдæр знагтæ «знагты» нæмтгæ сæвæрын кодтой, афтæмæй сæ ныццагътой трюкизмы дуджы.

Цæмæй мах, ирон адæм, æнараздзог уæм, нæ кæрæдзийыл ма хæцæм, ууыл бацархайдтой нæ фыдызнагтæ, æмæ ирон адæмы иугæнæг – литературæйы фæдисæтты иууылдæр сухты цагъд фæкодтой, Коцойты Арсен æмæ Нигерæй фæстæмæ. Æмæ, бæргæ, Джусойты Нафи катæйгæнгæйæ афтæ зæгъы: «Æвæццæгæн, сæ ингæнты мæстæлгъæдай хъæрзынц дард Сыбыры Дзадтиаты Алыксандр æмæ Беджызаты Чермен, Хъуылаты Сикъо æмæ Фæрнион, Барахъты Гино æмæ Тыбылты Алыксандр, Малиты Георги æмæ Къубалты Алыксандр, Æмбалты Цоцко æмæ Зæнджиаты Бæбу...»,² – фæлæ тынг хорз зоны, бирæтæ сæ Сыбырмаæ дæр кæй нæ фæхæццæ сты. Арсен æмæ Нигер та иуæй Ирыстоны цæгат хайы цардысты, иннæмæй – Арсен зæронд лæг уыдис, 65-аздзыд, Нигерæн та йæ Хуыцауыхай, куыд зæгъынц, афтæмæй сусæг фарсхæцæг радта, æмæ йыл кæд, сыгъдæг уæвгæйæ, алы цъыф калдтой, уæддæр æм сæ сау, хъуынджын къухтæ не сфæлдисæджы фæрцы нæ баххæстысты.

«Хæсты быдыры баззадысты æрыгон курдиатджын фæлтæр», – зæгъы Джыккайты Шамил.³ Æмæ нал фæцис, нæ литературæйы сæ хъарутæ æвзарын чи райдыдта, уыцы фæлтæрæн фæлтæрд фæндагамонæг.

¹ Тыбылты Алыксандр. Уацмысты æмбырдгонд. – Цхинвал, 1988. – 171 ф.

² Джусойты Нафи. Ирон аив дзырды сæрвæлтау. – Цхинвал, 1966. – 365 ф.

³ Джыккайты Шамил. Нæ вæййы рухсæн сау талынг йæ ингæн / Фидиуæг, 2000. – № 1.

Уымæ гæсгæ диссаг нæу, Мæргъиты Къоста йæ фыццаг уацмыстæ, йæ размæйы æвæлтæрд поэтты фæзмгæйæ, кæй фæлдысты, уый. Уыцы хъуыддаг уæды поэттæн, стæй, æмткæй райсгæйæ, æвзонг фысджытæн иу стæмтæй дæрдæр, хæцгæнизау ваййы. Уымæн æмæ рагæй фæстæмæ æвзæры фæндаг æнцондæр фæзмæн у.

Уыйхыгъд, 1941-æм азы Аунеуы астæуккаг скъола каст куы фæци, æмæ йæм Сырх Æфсады рæнхъытæм куы æрсидтысты, уæд ын, бирæ ирон поэттау, хæсты быдыры удмарæн бонтæ æрмæст царды скъола нæ уыдысты, фæлæ æгъатыр царды æгъатыр рæстдзинад, стæй литературæ хуыздæр банкъарыны скъола дæр. Уымæн æвдисæн – Нафи: «Мæ фæлтæр литературæмæ æрцыд фронты фæндæгтæй».¹ Æмæ знон нæ зæххыл цы карз хæст уыд, уымæй нæ Фыдыбæстæ абоны онг дæр цæфтæ æмæ нуæстæ кæй у, адæймаджы æгæрон бирæ сырх туг кæй ныккалд, уый тыххæй нæ уыд салдатæн йæ бон æнæсдзургæйæ æнцад-æнцойæ бадын. Къостайы лирикон хъайтар хæсты фæстæ уымæн зæгъы:

*Æмæ æз дæр – фидыдады салдат –
Æргомай ныр фыдхæсты ныхмæ дзурын,
Цæмæй цæрæм, цæмæй нæ сыста уад,
Гъе, уый тыххæй æз дæр сæрибар курын.
(«Æз домын»)*

Сабырад кургæ нæ, домгæ кæны. Сабырад дæр, хъыггæн, Сæрибарау, хъуамæ исгæ бакæнай. Æввонгæй дын æй ничи ратдзæнис. Дæ бон æй куы нæма цæуа исын, уæддæр, Джыккайты Шамилы загъдау: «Нæй сфæлдыстадон хъуыдыйыл сахсæн сæвæрæн».² Æмæ йын Къоста зоны йæ аргъ. Æфсадмæ йæ куы акодтой, уæд, хæстон ахуырты фæстæ, 1942-æм азы цыппурсы мæйы 1945-æм азы кæрдæджы мæймæ, ома хæсты фæудмæ, хайад иста тугкалæн тохты. Советон Æфсадæй йæ демобилизаци скодтой 1946-æм азы фæуды. Хæсты фыдæвзæрæнтæ йæхи сæрыл бавзæрста,

¹ Д ж у с о й т ы Н а ф и. Ирон аив дзырды сæрвæлтау. – Цхинвал, 1966. – 7 ф.

² Д ж ы к к а й т ы Ш а м и л. Разагъды лæгтæ. – Дзæуджыхъæу, 1999. – 242 ф.

царды скъола дæр, поэзийы рæстдзинады скъола дæр ын уыдон уыдысты.

Хæсты фæстæ иу аз акуыста йæ райгуырæн хъæуы колхозы, стæй рацыд Сталинирмæ. Куыста Хуссар Ирыстоны радиокомитеты ирон радиобакастты редакторæй. 1950-æм азæй 1952-æм азы кæфты мæймæ уыд журнал «Фидиуæджы» литкусæг, стæй ацыд газет «Коммунист»-ы редакцимæ хайады гæсæй æмæ дзы фæкуыста дыууæ азы. 1955-æм азæй та уыд Гуырдзыстоны радиокомитеты Хуссар Ирыстоны бæрнон кусæг, стæй йæ акодтой журнал «Фидиуæджы» бæрнон нымæрдарæй. Фæлæ та ам дæр бирæ нæ аzzад – 1957-æм азы райдианы ацыд газет «Советон Ирыстон»-ы (ныры «Хурзæрин»-ы) тæлмацгæнæгæй. Уымæн æмæ йын уым, газеты редакцийы, цæрыны уавæртæ чысыл хуыздæр уыдысты.

Уыцы куыстытимæ Къоста йæ зæрдæ никуы сивта йæ сæйраг куыст – литературон куыстыл, уæлдайдæр, поэзийыл, кæд ын-иу уымæн рæстæг нал фаг кодта, уæддæр. Нæ йын фаг кодта поэтикон фæлтæрддзинад дæр. Фæлæ æххуысы къухмæ æнхъæлмæ кæсæн нæ уыд. «Мæ фæлтæрæн ацы хъуыддаджы хæрз чысыл æххуыс уыд хистæрты 'рдыгæй, афтæмæй нæ хъæугæ та тынг кодта хистæрты амынды сæр».¹ 1937-æм азы фæстæ нæм нал баззад фæлтæрд хистæртæ.

Афтæмæй поэт æнæхатгæ нæ уыд, йæ царды, уæлдайдæр, йæ литературон куысты йæ кæй къуылымпы кæны, профессионалон ахуырад æм кæй нæй, уый. Уымæ гæсгæ 1957-æм азы ацыд Мæскуымæ, ССР Цæдисы Фысджыты цæдисы дæлбар М. Горькийы номыл Литературон институты Уæлдæр литературон курсытæм.

1959-æм азы куы æрыздæхт ахуырæй, уæд азы фæуды фæстæмæ кусынмæ бацыд газет «Советон Ирыстон»-ы редакцимæ культурæйы хайады гæсæй æмæ тæлмацгæнæгæй.

Фæлæ уæддæр йæ ахуырмæ йæ зæрдæ æхсайдта æмæ 1961-æм азы фæсауонмæ бацыд Мæскуыйы М. Горькийы номыл Литературон институтмæ æмæ дзы фæцахуыр кодта 1965-æм азы онг. Уый йын бирæ феххуыс йæ поэти-

¹ Д ж у с о й т ы Н а ф и. Ирон аив дзырды сæрвæлтау. – Цхинвал, 1966. – 9 ф.

кæ фæхъæздэгдæр, фæарфдæр кæнынæн. Уыцы хъуыд-даг бæрæгæй фæзынд йæ уацмыстыл.

Мæргъиты Къоста газеты редакцийы бакуыста 1975-æм азы цыппурсы мæймæ, стæй йæ Хуссар Ирыстоны фысджытæ сæ конференцийы равзæрстой Фысджыты цæдисы Хуссар Ирыстоны хайады бærнон нымæрдарæй.

Дæс азы нæ фысджыты разамонæгæй фæкуыста цæсгомджынаей, стæй сæрибар æрцыд йæхи курдиатмæ гæсгæ æмæ уæдæй фæстæмæ дзæвгар рæстæджы фæкуыста Республикæ Хуссар Ирыстоны Фысджыты цæдисы литературон консультантæй.

Уымæ йæм ис иу хорз миниуæг – кæмфæнды ма уæд, кæмфæнды ма кусæд, алыран дæр, йæ разы цы хæстæ лæууы, уыдон, куыд адæймаг, афтæ дæр æмæ куыд поэт, афтæ дæр феххæст кæны, йæ зæрдæ йæм куыд растдæр фæдзуры, искæй зæрдæ йыл куыд нæ бахуда, афтæ.

Уый тыххæй æрцыд хорзæхджын Фыдыбæстæйы хæсты II-аг къæпхæны (1985-æм аз) æмæ Республикæ Хуссар Ирыстоны Кады (2002-æм азы) ордентæй, «Хъæбатырдзинады тыххæй» (1944-æм аз), «Варшавæ ссæрибар кæныны тыххæй» (1945-æм аз), æмæ «Германыл фæуæлахи-зы тыххæй» (1945-æм аз), стæй бирæ æндæр юбилеон майдантæ æмæ Кады гæххæттытæй. Лæвæрд ын æрцыд Культурæйы сгуыхт кусæджы ном дæр.

Фæлæ уæддæр йæ сæйраг куыст уыдис æмæ у поэзи. Уымæй дæр, Дзуццаты Хадзы-Мураты загъдау: «Хæст нæ адæмæн цы стыр зиантæ æрхаста, цы стыр трагеди сыл æрцæуын кодта, уый у Мæргъийы-фырты поэзийы бындур».¹ Афтæмæй йын нырмæ рухсмæ рахæссын бантыст фынддæс поэतिकон æмбырдгонды бæрц: «Мæ зарджытæ» (1952), «Зæрдæйæ-зæрдæмæ» (1956), «Суадон» (1960), «Царды фæндæгтыл» (1964), «Уæзæг» (1968), «Æвзæрст уацмыстæ (1972), «Агурын ме 'взонгад» (1975), «Фондз чызджы зарæг» (1978), «Æвзæрст уацмыстæ» (1982), «Горячие камни» (*рацыд Мæскуыйы, рауагъдад «Советский писатель»-ы 1982-æм азы*), «Цард æмæ мæлæт» (1986), «Фыццаг уарзт» (1989), «Зæрдæйы хъуырдухæнтæ» (2003) æмæ æндæртæ.

¹ Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Мæргъиты Къоста / Хуссар Ирыстоны фысджытæ. – Цхинвал, 1967. – 204 ф.

«Горячие камни»-йы фæстаг азты фыст æмдзæвгæтæй мыхуыр чи æрцыд, уыдоны тыххæй йын 1982-æм азы лæвæрд æрцыд республикайы Министрты Советы преми «Фондзаны азфыссæг».

Сæйраджы-сæйраг та у хорз æмкъай æмæ йæ цоты, уыдоны хъæбулты хъæбулты хорз хъомылгæнæг. Стæй – сабыр, бонзонгæ адæймаг.

Æмæ царды уыдон кæд се 'ппæт дæр хорз, адамæн фæзминаг хъуыддæгтæ сты, уæддæр фыссæджы фæллæйттæ нæдæр хорзæхтæй исчи фæбары, нæдæр – премитæй, нæдæр – чингуыты нымæцæй, нæдæр – сабитæй... Аивады кусæгæн йæ ном фæцæры æрмастдæр йæ уацмыстимæ. Стыр скифаг философ Анахарсис уымæн дзырдта: «Природные дарования упражняй».¹ Фыссæгæн аргъ йæ уацмыстæм гæсгæ цæуы. Стæй, А. Пушкин цæйау загъта: «В те дни, когда мне были новы Все впечатленья бытия», – афтæ, поэтæн йæхийау, йæ уацмыстæм цæмæдæр цымыдис кæна чыныгкæсæг.²

Мæргъиты Къостайы поэзи та чыныгкæсæгæн æхцон дæр у æмæ пайда дæр. Фæлæ уыдæттæ фендзыстæм, лæмбынæгдæр æм куы 'ркæсæм, йæ бирæ аивтæ æмæ йын арф хъуыдытæ нæ зæрдæмæ хæстæг куы айсæм, уæд.

¹ К о з а е в А. И. Анахарсис. – Цхинвал, 1982. – 118 ф.

² П у ш к и н А. С. Соб. соч. в 10 т. Т. 1. – М., 1974. – 212 ф.

Дыккаг сэр

ЗÆХХÆЙ ЦÆУÆГ РУХС

Мад мад у. Мадæн абарæн никæимæ ис. Фæлæ адæймаг ссары, – мад мын ныббардзæн мæ къæйных, – ноджы бæрзонддæр барæн. Дзырд фыдыбæстæйыл куы цæуа, уæд мадæлон æвзагæй дарддæр уый ныхмæ никæмæн æмæ ницæмæн ис æвæрæн. Æгæрыстæмай, хи удæн дæр. Фыдыбæстæ нæ мад дæр у æмæ нæ фыд дæр, нæ хо дæр æмæ не ‘фсымæр дæр, не ‘мкъай дæр æмæ нæ хъæбул дæр. Æнæ фыдыбæстæ адæймаг тулгæ дур у: кæцæй тулы, уый дæр нæ зоны, кæдæм тулы, уый дæр.

Уыцы адæймаг поэт куы уа, уæд æнæ фыдыбæстæ дывæлдах фыдбойнагдæр у. Кæцæй «тулы», уый дæр ын нæ вæййы, кæдæм «тулы», уый дæр. Фыдыбæстæйы уарзондзинад адæймагыл базыртæ садзы. Æмæ уыцы базыртæй хайджын у Мæргъиты Къоста. Йæ фыццаг зарджытæ уымæн райдыдта йæ Фыдызæххыл йæ сабибонты, æмæ йыл абон дæр уымæн не ‘фсæды зарынæй.

Йæ чингуытæ йæ райгуырæн бæстыл зарынæй райдыдтой. 1952-æм азы йе ‘мдзæвгæты фыццаг æмбырдгонд рухс куы федта, «Мæ зарджытæ», зæгъгæ, уæд фыццаг къæхдзæф акодта æмдзæвгæ «Уарзон Фыдыбæстæ»-йæ.

О, поэтмæ нырма сфæлдыстадон фæлтæрддзинад фаг нæ уыдис. Цыма йæ æмдзæвгæйы техникайæ йæ поэтикон формæ тынгдæр æндæвта. Фæлæ рагон бердзенаг философ Демокриты загъдау: «Ни искусство, ни мудрость не могут быть достигнуты, если им не учиться».¹ Æмæ сыл æвзонг поэт ахуыр кодта. Йæ бон уый фæрцы баци йæ Фыдыбæстæм йæ зæрдæйы рæсугъд æнкъарæн рагом кæнын. Зоны, уый Фыдыбæстæйы стыр лæггадæй бахъомыл йæ риуыл. Иугæр слæг, – йæхæдæг зæгъы: «слæг дæн дæ риуыл», – уæд йæ бæллицтæ, йе «‘взонг уды фæндтæ»

¹ Д е м о к р и т. Материалисти Древней Греции. – М., 1955. – 172 ф.

сты, цæмæй йæ раттæг зæххæн бафида йæ хæртæ, иууыл хæстæгдæр чи лæууы, уыцы хæзнатæй – йæ зарджытæй. Уыдонæй йын хъуамæ сиса йæ ном бæрзонд.

Æниу, дызæрдыг кæны, – йæ зарджытæ, йæ хæзнатæ фаг сты Фыдыбæстæйы лæггæдтæ бафидынæн? Уыдон сты йæ Фыдыбæстæйы æгæрон уарзты аккаг? Йæ ном ын æцæгæй сисдзысты бæрзонд?

*Чи зоны, де стыр ном,
де 'хсар, дæ цытæн
Не сты мæ зарджытæ
с' аккаг нырма дæр,
Гъе, фæлæ царды
дæ иузæрдион фыртмæ
Ницы ис уыдонæй
стырдæр лæварæн.
(«Уарзон Фыдыбæстæ»)*

Фыдыбæстæ æгæрон уарзтæй уарзын, йæ сæрвæлтау хи уд хъарын, афтæмæй йыл зарын, – уыдонæй стырдæр лæвар йæ райгуырæныл иузæрдыг адæймаджы хъæугæ дæр нæ кæны.

Поэт дæр нæ агуры æндæр дуне, æндæр бæстæ. Рагон бердзенаг хъайтар Атейау, йæ фыдæлты уæзæгмæ баст у. Уырдыгæй йын фæхицæн нæй. Æрмæстдæр, цы зæххы риуыл схъомыл, уый уæлæ йын нæй мæлæт.

Адæймаджы раттæг зæхх æмæ куыст æнæмæлæт кæнынц. Джыккайты Шамил уымæн зæгъы: «Мах хъæуы, цы культура нæм ис, уый рæзын кæнын, нæ уды фарн сыгъдæгæй бавæрын».¹ Æмæ Къоста йæ зæрдæ никуы ивы уыцы раст æмæ ахсджиаг принципыл.

Фыдыбæстæйы хæсты фыддуджы йæ лирикон хъайтар-хæстон фын куы фены, цыма æд хæцæнгарз Днепры былыл лæууы, стæй йæ «сæрмæ февзæрд мигъ, Арв нары... ныууарыд их! Днепр раивылд бынтон, Нæй йæ фыдмитæн кæрон», дурæй, хъæдæй йæ разы цы æййæфта, уыдон куы ласта, уылæн ын йæхи дæр куы аскъæфта, куы йæ æхста алырдæм, йæ риуæй йæ туг куы мызти, куы хуыдуг кодта,

¹ Джыккайты Шамил. Ныхасы фарн. – Дзæуджыхъæу, 1996. – 16 ф.

æмæ йын иу æххуысгæнæг куына уыд, уæд æм æххуыс-
мæ фæзынд иу уылæн йæхæдæг – йæхицæй йæ фехста дард
кæдæмдæр.

Уыцы «дард» кæдæмдæр кæд уыдис лирикон хъайта-
ры Фыдыбæстæ. Кæд азад хуысгæйæ тулдз бæласы бын.
Ноджы йæ цуры доны бæсты – æвдадзы хос, суадон. Йæ
тых ын ахъазын кодта йе уæнгты. Базыдта, мæлæт ын кæй
нал ис. Йæ цинæй ныррухс сты нæ зæрдæтæ дæр:

*О мæ зæхх, ныййарæг зæхх!
Нæй мæнæн дæуыл мæлæн,
Æз дæ хъæбул дæн дæуæн.
Цасфæнды мæ ласæд дон,
Хойæд мын мæ риу цъæх дур,
Гъе, уæддæр мæ цард, мæ бон
Арвæй рухс кæндзæн дæ хур!*

(«Фын»)

Æцæгæй та уыцы рухс зæххæн цæуы йæхицæй.

Æмæ афтæ цы ныййарæг зæххы тыхыл æууæндай, уый
æнæуарзгæ нæй. Стæй йыл нæй æнæзаргæ дæр. Мæрг-
гъиты Къостайæн уымæн ссис Фыдыбæстæйы темæ æну-
сон темæ. Уымæй дæр, иу уацмысæй иннæ уацмысмæ, иу
чиныгæй иннæ чиныгмæ цæуы тыхджындæргæнгæ. Дзуц-
цаты Хадзы-Мураты загъдау: «Æнæ арв ын нæй зæхх, æнæ
зæхх та – арв».¹

Нæ йын у уый иумæйаг, æбæрæг уарзт. Уарзы бæлвырд
бæлæстæ, бæлвырд суадæттæ, бæлвырд нæуу, къуылдым,
бынат, хъæу... Уарзы сæ, æргом сын кæны йæ зæрдæйы
æнкъарæнтæ, дзуры сын йæ мысинæгтæ, йæ ныхасы нæй
цурон ми, нæй дзы мæнгдзинад. Йæ архæйдтытæ цæуынц
иууыл йæ зæрдæйæ. Йæхæдæг цы зоны, цæуыл æууæнды,
цы йæ уырны, уыдон æнæхинæй дзуры махæн дæр. Æргом
дзырд адæймаджы зæрдæмæ ма хъара, уый гæнæн нæй.
Францаг философ Гольбах уымæн дзырдта: «Только ложь
всегда вредна людям; и если заблуждение – единственный
источник их бедствий, то разум – истинное лекарство от
них».²

¹ Дзуццаты Хадзы-Мурат. Рæстæг æмæ литератураæ. – Цхин-
вал, 1985. – 220 ф.

² Гольбах Поль Анри. Избр. произв. в 2 т. Т. 1. – М., 1963. – 647 ф.

Æмæ йæм Къоста хæссы уыцы рухсы таг. Йæ райгуы-
рæн уæзæгæй дзæвгар рæстæджы иппæрд чи уыди, Фы-
дыбæстæйы цард йæ цæстыты раз æхсæрдзæнау кæмæн
нал калд, уый бамбардзæнис, лирикон хъайтар кæцæйдæр
йæ райгуырæн бæстæм, йæ хъæумæ куы æрыздæхт, уæд
сæ къуылдым, сæ хъæуы фендæй йе стыр циндзинад зæ-
гъынæн дæр цæмæннæуал у.

Рагон ирон хъæуы цард чи зоны, уый æмдзæвгæйы ли-
рикон хъайтаримæ æнæмæнг цин кæндзæнис, йæ цæс-
тытыл æнæмæнг уайдзысты кæддæры ирон хъæуы аив
нывтæ:

*Дæлæ уыцы бынат, стыр цъæх-цъæхид нæуу.
Уым нæ хъал фæсивæд арæзтой уæд хъазт,
Арвæй-иу сæм мæй дæр цалхыдзагæй каст.
О, куыд хорз-иу уыди, –
Хъæлдзæг зарæджы та нукуы вæййы маст.
Мæнæ, гъе, нæ фæзтæ, мæнæ, гъе, нæ хъæд,
Ардæм-иу цыдыстæм ‘хсæр тонынмæ уæд.
(«Мæнæ, гъе, нæ хъæу»)*

Афтæ поэт нымайы, йæ лирикон хъайтар чысыл лæп-
пуйæ хъæдты, кæмтты фос куыд хызта, куыд каст йе
‘мном Хетæгкаты Къостайы кадæг «Чи дæ?», «Æмæ йын
йæ митæ – Иунæджы хъуыдытæ зæрдæйы» куыд фыста:
куыд ахуыр кодта, куыд куыста, знаджы куыд дæрæн
кодта хæсты быдыры, æгас бæстæ «йе стыр ном, йæ кад»
куыд бахъахъхъæдта, æмæ та куыд æрæвнæлдта сабырæй
фæллой кæнынмæ...

Поэт хорз бакодта, æмдзæвгæ ногæй йе ‘взæрст уацмыс-
тæм куы хаста, уæд æй кæй æрбалхъывта, йæ æнæхъуа-
джы даргъ кæрон ын кæй аппæрста, уымæй. Иуæй-иу чин-
гуыты фембæлæм, ома мæ уацмыстæ ногæй куы мыхуыр
кодтон, уæд дзы ницæмæуал фæныхылдтон. Ау, уымæн
принципиалон нысаниуæг куынæ уа æмæ дзæгъæлы
дзæнгæдайæ дæ бон æцæг аивадон уацмыс саразын куы уа,
уæд æй дæхицæн дæр æмæ чыныгкæсджытæн дæр цæмæн
хæлæг кæныс? Дзуццаты Хадзы-Мурат уымæн загъта йæ
рагфыст уацмыстæй: «Ме ‘мдзæвгæтæй цасдæр бæрцæй
мæхи хуызæн чи у, уыдонæй цалдæрæн сæ уæлдæйттæ

ахсæстон, цыдæртæ дзы аивтон, ома сæ мæхи хуызæн тынгдæр скодтон».¹

Ноджы ма иу фиппаинаг.

Поэты фæлтæрддинад куыд фылдæр кодта, афтæ фæуæрæхдæр йæ поэтика. Æмæ уый уацмыстæ æрмæст аивдæр нæ кæны, фæлæ сæм цымыдисондæр кæны чыныгкæсæджы.

Уый бæрæг у ацы æмдзæвгæйæ дæр. Ног редакцийæ поэт æмдзæвгæйæн æрмæст йæ рифмæтæ нæ фæаивдæр æмæ фæзæлланггæнагдæр кодта, фæлæ дзы ноджы сарæзта мидрифмæтæ. Цæмæй хуыздæр разыной, уый тыххæй ног редакцигонд уацмысы фæцъæл кодта поэтикон рæнхъытæ. Стæй иу æмæ дыууæ мидрифмæ не сты:

*1. Ацы ран ысхастон
Æз мæ рæз. Тынг уарзтон...*

*2. О, куыд хорз-уу уыди.
Зарæг дард нæрыди...*

*3. Сатæг æхсær хордтам,
Зарджытæ-уу кодтам...*

*4. Кастæн кадæг «Чи дæ?»
Æмæ йын йæ митæ...*

*5. Знаджы пырх куы хъуыди,
‘Тас бæстæ хæцыди...*

*6. Цардæй хайджын фестæм,
Аразæм мах ГЭС-тæ...*

*7. Алырæтты уыдон
Кусынц ныр æрвылбон...*

Æрмæст ацы æмдзæвгæйы нæ, ис æм ноджы æндæр уацмысты дæр мидрифмæтыл фембæлæн. Стæй ам æрмæст кæд бæрæг рæнхъыты æмбæлынц, уæд æмдзæвгæ «Къах

¹ Дз у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Биографи. – Цхинвал, 1990. – 3–4-ф.

куыддæр фæцудыдта, цыма расыг дæн»-ы мидрифмæ нæ ивы сæрæй кæронмæ. Уымæ поэт мидрифмæтимæ рæнхъыты кæрæтты дæр аразы рифмæтæ:

*Къах куыддæр фæцудыдта, цыма расыг дæн.
Рууы зæрдæ сдудыдта, цымæ, уæд цæмæн?*

*Абадти мæ цæстыты урс къуыбылой фæлм,
Уый цы у? Мæ мæстыты æви цины къæм?*

*Æз цæуын, гъе, нал цæуын, зонын ма йæ, цы?
Сагъæс хуылфы нал цæуы, 'хсиды 'мæ фыцы.*

*Зилы сæр, фæрасыг дæн? Расыг дæр нæ дæн,
Цасдæр ныр мæ разы дæр нал фæдтон æз сæн.*

*Цæй, уæдæ, цы барызти буар афтæ тынг?
Уый мæ рæзты ахызти чызг – нæ, уды зынг.*

*Ахызти мæ рагбонты рухс бæллиц, мæ маст,
Фæлæ судзы абон дæр мæн йæ судзгæ уарзт!*

Хетæгкаты Къостайы æмдзæвгæты мидрифмæтыл ны- хас кæнгæйæ, Абайгы Васойы хъуыды зындгонд у: «Даже чисто внешнее, техническое мастерство его стихов не оце- нено пока полностью. Я сам лишь недавно обратил внима- ние на виртуозность его рифмы».¹

Кæй зæгъын æй хъæуы, уыцы мидрифмæтæ фыццаг Васо нæ бафиппайта, ирон адæм сæ уæдмæ зыдта æмæ йæ уæд нæ поэттæй бафæзмьдтой бирæтæ. Уыдон дæр бацархайд- той ахæм рифмæтæ аразыныл. Фæлæ Хетæджы фыртмæ уыцы рифмæтæ сты фæдфæдылон:

*Мит тайы, их сайы
Фæхъулон ис зæхх:
Йæ цæгат фæзæйнад,
Йæ хуссар фæцъæх.*

¹ А б а е в В. И. Избранные труды. – Владикавказ, 1990. – 555–556 ф.

*Йæ фæдыл нæ хæдыл
Фæхæцыд сыфтæр;
Йæ хуымтæ – кæндтытæ,
Йæ ласæн – цъыфдæр.*

*Цырд лæппу гæлæбу
Æрцахста... Зæгъ ын:
Нæ уалдзæг – дæ уазæг,
Ныуадз æй цæрын!
(«Уалдзæг»)*

Куыд уынæм, афтæмæй Хетæгкаты Къостамае мидрифмæтæ иууылдæр сты фæдфæдылон æмæ иу поэтикон рæнхъы. Ноджы уыцы поэтикон рæнхъытæ, иннæ рæнхъытау, æмрифмæгонд нал цæуынц. Йе ‘мног Мæргъиты Къостамае мидрифмæтæ фæдфæдылон не сты. Ноджы – мидрифмæтæ цы рæнхъыты сты, уыдон кæрæттты кæройнаг рифмæтæ нæ цæуынц хæлд.

Æниу, Мæргъийы фыртмæ дæр ис, Хетæджы фырты рифмæтæ цы фæлгæттты æвæрд сты, ахæм рифмæтæ:

*Дæ хъусцæгыл, йæ рухс цæгыл
Мæ сæр нывондæн раттин,
Дæ улы мын рæсугъд къуымы,
Куы йæ зонин, бынат и.
(«Дæ хъусцæгыл»)*

Ацы поэтикон амалыл уымæн дзурын, æмæ ацы куысты Мæргъиты Къостайы поэтикайыл сæрмагонд ныхас нæ уызæнис. Фæлæ йæ поэзийы патриотизмы, Фыдыбæстæмæ йæ уарзты кой кодтам. Уымæн стыр нысаниуæг ис. А. Твардовский И. Соколов-Микитовы хъуыды: «Родина! Особенно звучит для меня это слово, полное глубокого смысла...»¹-йыл æнæнхæлæджы нæ байрад. Æмæ Къостайы патриотизмæ æркæсæм дарддæр.

Поэтмæ Фыдыбæстæйы уарзт æрцыдис бæлвырд уæзæгæй – йæ райгуырæн хъæуæй. Уый бæрæг у йе ‘мдзæвгæтæй тынг бирæйæ: «Мæнæ, гъе, нæ къуылдым, мæнæ,

¹ Твардовский А. Т. Собр. соч. в 6 т. Т. 5. – М., 1980. – 28 ф.

гъе, нæ хъæу» («Мæнæ, гъе, нæ хъæу»), «Искуы дæм нæ горæтæй куы 'рцæуын» («Райгуырæн хъæуы»), «Нæ къуылдым... Гъе, афтæ фыдæлтæй фæстæмæ нæ хъæубæстæй хъуыстон» («Райгуырæн бынæтты»)... Æгæрыстæмæй, лирикон хъайтар йæ райгуырæн къуымы кæй нæ цæры, сахарæй йæм рæстæгæй-рæстæгмæ кæй æрцæуы, – афтæ дæр акæнынц: «дæс азы иу хатт кæй æрцæуы», – уый зыны йе 'взонджы бонты фыст æмдзæвгæтыл: «Искуы дæм нæ горæтæй куы 'рцæуын» («Райгуырæн хъæу»), «Æрцыдтæн та мæнæ нæ хъæумæ Цыппар азы фæстæ нæуæгæй» («Райгуырæн бынæтты»), «Рацыди ссæдз азы уæдæй, Ацы къуым куы нал федтон цæстæй» («Райгуырæн къуым»), «Мæ рагбонты суадон, Дæумæ та æрхастон мæ дойны ныр дæр» («Суадон»), «Цæй, хуры скастмæ, хуры скастмæ Æрзилон æз мæ хъæуыл» («Хуры скастмæ»), «Æрцыдтæн дæм ногæй, æрцыдтæн дæм ногæй, Мæ райгуырæн уæзæг, мæ райгуырæн хъæу» («Æрцыдтæн дæм ногæй») æмæ афтæ дарддæр.

Уыцы хъуыддаг – сахарæй райгуырæн уæзæгмæ бацæуын, зонгæ бынæттыл фæзилын, фæцин съл кæнын, æвзонджы бонтæ æрымысын... Æмæ уыцы иухуызон æнкъарæнтæй иухуызон бынæттыл иухуызон мысинæгтæй æндæр æмæ æндæр рæстæджыты куы фыссай æмдзæвгæтæ, уæд, цыфæнды дæхи ма оригиналон кæнай, уæддæр бирæ бынæттæ свæййынц вариантты хуызæн.

Уæлдæр цы цæвиттонтæ федтам, уыдоны кой нал кæндзынæн, фæлæ ма уыцы æмдзæвгæтæй æркæсæм хицæн скъуыддзæгтæм.

Æхсæрты тыххæй поэт зæгъы:

*1. Мæнæ, гъе, нæ фæзтæ, мæнæ, гъе, нæ хъæд,
Ардæм-цу цыдыстæм 'хсæр тонынмæ уæд.*

(«Мæнæ, гъе, нæ хъæу»)

*2. Æз алы къутæр дæр куы зыдтон,
Кæм сæ кодтой ахстæттæ цъцутæ,
Кæуыл сæ зад сатæг æхсæртæ.*

(«Райгуырæн бынæтты»)

*3. Дзаг хызыны ахсарты уæзæй
Расыг лæгау, цуæрдæм фæцудын.
(«Райгуырæн къуым»)*

*4. Йæ къуылдымыл, йæ гауыз фæзты
Мæнæн зынд у æппæтдæр.
Сæ кад нæ фесæфтой мæ цæсты
Ныр дæр ахсæрджын хъæдтæ.
(«Хуры скастмæ»)*

Социализм арæзтады дуджы ГЭС-ты арæзтадæн тынг стыр нысаниуæг уыдис, ныр сæ кæд иугай адаймæгтæ сæхи бакодтой, уæддæр. Уыцы хабар йæ мыхуыр нывæрдта нæ поэты сфæлдыстадыл дæр:

*1. Царды хайджын фестæм,
Аразæм мах ГЭС-тæ.
(«Мæнæ, гъе, нæ хъæу»)*

*2. Уынгтæ – райдзаст, ис дæхицæн ГЭС дæр.
(«Райгуырæн хъæу»)*

Къостайы лирикон хъайтармæ – хъæууон лæппумæ уыдонæй къаддæр мысинæгтæ нæй, фыййау-иу куы цыдис, бæгънæг æмæ стонг куы уыдис, уæддæр йæ мæгуыр цард куы ницæмæ дардта, йе 'взонджы хъаруйы фæрцы йыл бонтæ куы тахтысты, уый тыххæй.

Раст цыма Хетæгкаты Къостайы Хъуыбады уыд: «Уæд фос куыд уарзта? – Фæсал сын ласта Йæ салд æрчъийæ!.. Йæ зард нæ уагъта, – Фæндыр ыскъахта Бæрз-бызычъийæ...»¹ («Хъуыбады»). Аецæг, Хетæджы-фырты фыййау Мæргъийы фырты фыййауæй йæ фосыл бæрæг æнувыддæр уыдис. Йæ фыййауы бонты мысинæгтæй мæнæ цалдæр:

*1. Ацы хъæдты, кæмтты æз мæ фос хызтон.
(«Мæнæ, гъе, нæ хъæу»)*

¹ К ъ о с т а. Ирон фæндыр. – Дзауджыхъæу, 1984. – 40 ф.

*2. Кæм цыдтæн фæстæдæр уæлыгæс,
Ыстæй та кæм хызтон уæд хъомтæ.
(«Райгуырæн бынатты»)*

*3. Мæ фыццаг хæс фыййауæй фыстон
Æд уис æмæ æд хызын.
(«Хуры скастмæ»)*

Йе 'мдзæвгæты дзырдтæ, хъуыдыйæдты арæзт, ритм бынтон иухуызæттæ не сты. Æмæ уый афтæ хъуамæ уа. Фæлæ нæм иугæр ритмы кой æрхаудта, уæд нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм, Дзуццаты Хадзы-Мурат ын йæ ритмы тыххæй куыд раст загъта, уый: «Йæ ритм дæр, æрвылбонон царды демæ нормалон ныхас куыд кæна, афтæ. Фæлæ дæ йæ фæдыл кæны, йæ дзырдтæ – сæ бынаты æмæ, поэты фæндмæ гæсгæ – хæссынц ногдзинад, æвдисынц нын поэты хъуыды-æнкъарæны фæлгонц, скæнынц нæ сæхицæн æмсагъæсгæнæг».¹ Уæддæр йæ фыййауы бонты тыххæй æмдзæвгæты йæ хъуыдытæ, йе 'нкъарæнтæ ивддзæгтæ кæнынц. Афтæмæй дыууæ фаззонæн дæр иу нымæт къуындæг вæййы.

Бæлвырд сæ цы у – ирдæй сæ зыны сæ рæстæджы чысыл ирон хъæуы цард, йæ рæзт, стæй йæ трагеди дæр – хуыздæр цардæнхъæл йæ цæрджытæ куыд фæлыгъдысты æндæр, æнцондæр цæрæн сын кæм уыд, уырдамыты, æмæ хъæутæ хъæууат куыд фесты.

*Нæ къуылдым, уæддæр та нæ къуылдым,
Цы ма дз'и, æвæдза, æндæр та.
Ермæст уый фыдæлтæй фæстæмæ
Куыд лæууыд, лæууы ныр дæр афтæ.
Фæлгæсы æнкъардæй уырдыгмæ –
Уырдыгмæ – уый цъаламæ дæлæ:
Æрлыгъдысты уырдагм йæ адæм,
Æрцардысты донбыл рæгъ-рæгъы...
(«Райгуырæн бынатты»)*

Лирикон хъайтарæн сæ йæ бон, сæ уæзгуытæ кæй ныу-уагътой, уый тыххæй азымы дарын нæу – нæхæдæг уыцы

¹ Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литература. – Цхинвал, 1985. – 225 ф.

уæзгуытæ уыдонæй раздæр ныууагътæм. Фæлæ уæддæр, уæддæр... Нафи уымæн зæгъы: «Хъæды бæлæстæй æмæ арвы стъалытæй иу куы фæхъæуа, уæд, чи зоны, арв дæлæмæ не 'рхауа, хъæд нæ бахуыскъ уа, фæлæ уæнгцух фæуыдзысты сæ дыууæ дæр æмæ къуырма рыст кæндзæн сæ буар».¹ Нал нæ æвдæлы, хъыгагæн, нæ зæрдæты рухс бæллицты фæдыл цæуынмæ дæр – нæ зæрдæтыл хуыд чи сты, уыцы рох уæзгуытыл зылынмæ дæр:

*Нæ къуылдым, фæнды мæ, куы уаин
Дæ хъæбысы абон æдзухдæр.
Фæнды мæ, куы фæзилин ноджы
Дæ адгуытæ æмæ дæ хъæдты.
Дæ алы къутæрыл та ногæй
Куы 'рхæссин мæ къухтæ рæвдаугæ.
Фæлæ мын цæуынæн у афон,
Æмæ мын ныббар ды, нæ къуылдым,
Рæхджы та дæ фендзынæн ноджы,
Хæрзбон уал мын рау, нæ къуылдым.*

Хуымæтæг, æнæ къæлæсытæ, зæрдæйы арфæй тæдзгæ æнкъарæнтæ.

Лирикон хъайтары зæрдæйы æмбæхст трагеди нæ у алкæй уды трагеди дæр: æвдæлгæ нæ кæмæй ма хъуамæ кæнид, – нæ фыдæлты уæзæгæй, – ууыл нæ зæрдæты дзæбæхæн афæстиад уæвынмæ, цæрдхуыз æй бакæнынмæ нæ иу бон не 'вдæлы, афтæмæй æрвылбоны хылы-мылыты лæууæм фæдисы къахыл. Поэты мысинæгтæ райгуырæн уæзæджы тыххæй царды фæдыл кæй цæуынц, – йæ разæй нæ, фæлæ, – уыдæттæ нæхи цæстæй кæй федтам, стæй иу æмдзæвгæйæ иннæмæ кæй хизынц, уый тыххæй мæнæ-мæнæ нæ къуырынц чиныгкæсæджы зæрдæ, кæд сæ алкæцы дæр хицæнæй цæттæ æмдзæвгæ у, уæддæр.

Зæрдыл æрлæууын кæнынц Нафийы новеллæты циклтæ «Бæлццоны сагъæстæ» æмæ «Æрцыдтæн та ногæй».² Уыдоны лирикон хъайтар дæр афтæ æрцæуы хъæумæ, афтæ зилы йæ уарзон бынæттыл... Уымæ гæсгæ съл адæймаг тынг нал феууæнды.

¹ Джусойты Нафи. Адæймаджы мæлæт. – Цхинвал, 1976. – 207 ф.

² Джусойты Нафи. Цардивæны. – Цхинвал, 1965.

Уый тыххæй Малиты Васо афтæ зæгъы: «Чиныгкæсæг нал феууæнды поэты æнкъарæнты æцæгдзинадыл, йæ уацмысты йын кæйдæр хъуыдытæ æмæ ныхæстæ куы ссары, уæд...».¹

Фæлæ раппæлыны аккаг у, поэт йæ райгуырæн къуымыл кæй тайы æмæ руайы, уый. Уацмысы Фыдыбæстæйы уыцы æвæджиау уарзты тæлмæнтыл кæм фæдзуры, уыцы бынæттæ уайтагъд сæ фæд фæуадзынц зæрдæйы:

*Мæнæ ам, нæ хæдзар ам уыд уæд, –
Ам ацыдтæн æз фыццаг хатт къахæй,
Æмæ дзы чысыл гæккыты фæд
Æз ныууагътон райсомы æртæхтыл.*
(«Райгуырæн къуыим»)

Ахæм адджын тæлмæнтæй цауы йæ зæрдæйæ йæ уарзт йæ уæзæгмæ, ахæм адджын тæлмæнты тыххæй йын не 'вгъау кæны, йæ уды рæбын цыдæриддæр хорзæй ис, уыцы удыхæдæй цауæг ныхæстæ:

*Æрцыдтæн дæм ногæй, мæ райгуырæн уæзæг,
Æмæ та мыл хур дæр æрбакасти ам.
Дæ сæрд уæд къæвдаджын, бæркадджын – дæ фæззæг,
Дæ уалдзæг уæд дидин, дæ зымæг та – хъарм!*
(«Æрцыдтæн дæм ногæй»)

Адæмон арфæ цъус æндæрхуызон у: «Дæ уалдзæг хурджын уæд, дæ сæрд – къæвдаджын, дæ фæззæг – бæркадджын, дæ зымæг – адджын». Къоста йæ рацарæзта йæхирдыгонау æмдзæвгæйы ритм æмæ рифмæты джиппы æмæ йыл кардзкæрдæджы хуыдау абадти æххæстæй зæгъын мæ бон нæу. Уымæн æмæ адæмон уацмыс дæхи джиппы куы уадзай æмæ йæ куынаæ фæхуыздæр кæнай, уæд æм æвналын нæ хъæуы. Уыцы хъуыддаг зын у, фæлæ моралон бар никæмæн ис адæмон аивад ныллæгдæр кæнынæн.

Æниу, бирæтæ бынтондæр сты, кæд сæ раст нæ кæнын, уæддæр, адæмон сфæлдыстад аивадмæ хæссыны ныхмæ. Тедеты Рюрик, Хетæгкаты Къоста Къубалты Алыксандры

¹ Малиты Васо. Рæстдзинады тæразыл // Авторты коллектив. Критикон уацтæ. – Дзæу-джыхъæу, 1990. – 52 ф.

кадæг «Æфхæрдты Хæсанæ»-йы тыххæй йæ фыстæджы цы дзуры: «... я не вижу в нем тихой вдумчивости в смысле и цель жизни и поэзии»,¹ уый тыххæй йæ хъуыды уыд цæхгæр: «Коста Хетагуров не мог примириться с тем, чтобы национальный поэт, один из немногих у своего народа, ушел в дебри фольклорно-романтической идеализации старины, чтобы он не был реалистом, активным борцом за свободу и счастье своего народа».²

Поэтæн йæ уæзæджы уарзт йæ удмæ хæстæг кæнынц, йæ райгуыраен зæххыл цыдæриддæр хорзæй ис, уыдон. Фæлæ, ратгæг къуымыл дзургæйæ, арæх скæны йæ зæрдæйы сусæг масты кой: «Уадтымыгъау зæрдæйы хъызы, Фырцин æви фырхъыгæй, нæ зонын», «Райгуыраен къуым. Уый цы у лæгæн, у йæ цард, йæ цин æмæ йæ маст дæр», «Ды мæнæн мæ цин дæр дæ, мæ маст дæр» («Райгуыраен къуым»). Фырцинæй зæрдæйы уадтымыгъ нæ фæхъызы, уый хорз зоны поэт, фæлæ цæмæй хъызы, уый æргом нæ дзуры æмæ йæ нæ уынаем, хъыгагæн. Цæст кæй нæ уыны, ууыл та зæрдæ нæ риссы.

Цин цæуыл кæны, цины цæссыгтæ цæуыл калы, уыцы мысинагтæ нын æргом кæны, æмæ нæ уырнынц. «Фырхъыг» цæуыл у, уый, нодждæр ма йæ зæгъон, æмбæхсы. Йæ хъæубæстæ сæ ног цæраен бынаты амондджын кæй сты, уый дæр нæ лирикон хъайтары ныхæстæй уырны, фæлæ йæ сæ уыцы «хъаны цардмæ» йæ къах нæ хæссы, йе 'дзæраг уæзгуытыл зилгæйæ калы йæ цины цæссыгтæ.

Уæддæр, «фырхъыг» цæуыл у, уый цæмæн æмбæхсы поэт? Кæд рæстæджы фыдæвзарæнты тасæй – нæ цины цардыл нын къæм куыд æвæрыс, зæгъгæ, уый тыххæй æмбæхсы йæ дзырд?

Æмæ куыд ис поэзийæн æмбæхсэн?

Нæ бакуымдта Къостайæн дæр æххæстæй бамбæхсын. Æви йын йæ зæрдæ уæддæр уый бар нæ радта, æмæ йæ бамбæхса? Уыцы «фырхъыг» йæхигъæдæй цыма ралæдæрст зæрдæйæ. Рацыд, суадонау, сыгъдæгæй. Рацыд æцæг поэтикон дзырдтæй. Æцæг поэзийæ. Æмæ нызмæлын кæны чиныгкæсæджы зæрдæ:

¹ Хетагуров Коста. Собр. соч. в 5 т. Т. 5. – М., 1961. – 179 ф.

² Т е д е т ы Р. К. Осетинская советская поэзия. – Цхинвал, 1975. – 104–105 ф.

*Иу, дыууæ, æртæ, цыппар куыройы...
Бандзыг ысты, – састбазыр бæлæттæ.
Зæгъ, мæ риу мын уый цы сагъæс хойы
Æмæ мын æнцойдзинад нæ дæтты?*

(«Рох куырæйттæ»)

Кæддæр, хæххон хъæуы бærкад цы чысыл доны куырæйттыл цыд, æппынæдзух зилгæ чи кодта æмæ хойраг чи ссадта, уыдон абон, – æрлæууыдысты зæгъæм, æмæ уый цъус у, – «бандзыг ысты». Уымæй дæр – «састбазыр бæлæттæ» фестадысты. Иу, дыууæ кæнæ сæ цыппар нæ «бандзыг», фæлæ ныхъхъус сты иууылдæр.

Ахæм рæстæджы, ай-гъайдæр, зæрдæ куы уа адæй-магæст, уæд ын хъуамæ зæрдæйы къултæ ныххойа. Æр-магæст йæхицæн нæ, фæлæ, йæ алыварс чи ис, уыдонæн дæр хъуамæ æнцойдзинад мауал ратта, æркæсын сæ кæна, цы трагеди цæуы, уымæ. Уымæн æмæ куырæйттæ хъус кæнынц, нæ Фыдызæхх кæй æдзæрæг кæны, уый тыххæй.

Уыцы трагеди æмдзæвгæйы æвæрд у æцæг аивадон хуызы. Поэт алыхуызы дæр бацархайдта, цæмæй фæндаг ссара чыныгкæсæджы зæрдæмæ æмæ дзы æрбынат кæна. Малиты Васойы дзырдтæй дзургæйæ, кæд «... æмдзæвгæ дæ зæрдæмæ цæуы, æхсызгонæй йæ кæсыс, фæлæ æвиппайдды, цыма дæ къах цæуылдæр скъуырдытай, уыйау фæкъуыхцы дæ – йе дзырд йæ бынаты нæ лæууы, йе уæлдай у, йе та искаæцы рæнхъ хорз арæзт нæу»,¹ – уæддæр.

Уацмысы лирикон хъайтар-иу сабийæ хæхты, «дард æвæндаг рæтты» æрвыста йæ сабидуг. Уадис фосы фæдыл æмæ-иу хъуыста Леуахийы хъал зарджытæм. Изæры та-иу куыроймæ йæ дадамæ «къæмбыртыл тæхгæ-ысхъиугæ» уади, цæмæй йын хъуса йæ аргъæуттæм.

Уæд куырæйттыл фырцинæй тайгæ æмæ руайгæ кодта, ныр та æрхæндæг кæны, сæ хуызмæ кæсгæйæ. Мысы кæддæры бонтæ, йæ дадайы:

*Уымæн æз уыдтæн чысыл ысуинаг,
«Митын дада» уыд мæнæн йæхæдæг.
О, ныр дæр ма уыцы дард мысинаг
Зæрдæйыл æфтауы рухс æрхæндæг!*

¹ М а л и т ы В а с о. Рæстдзинады тæразыл // Авторты коллектив. Критикон уацтæ. – Дзауджыхъæу, 1990. – 50ф.

*Нал ис ныр мæхи дада, фæфардæг,
Уымы бæстæм аивгъуыдта раджы.
Баззади ма 'рмæст йæ уды зарæг
Уыгæрдæны, цæвæджы зæлланджы...*

Фæлæ сæйраг уый нæу. Уæлæуыл ничи баззад. Иууыл-дæр нæ уырдаем хъæуы. Ам лирикон хъайтары риу æндæр сагъæс хойы. Æнцой йын æндæр цыдæр нæ дæтты:

*Æмæ уал куыройы та, куыройы,
Бандзыг ысты, састбазыр бæлæттау.
Зæгъ, мæ риу мын уый цы сагъæс хойы,
Зæгъ, æнцой мын уый цы мæт нæ дæтты?*

Афтæ фæнды поэты, æмæ йын æй зæгъын: нæ риутæ нын сагъæс кæй хойы, уый цъус у, нæ сæртæ нæхæдæг хъуамæ дыгай дуртæй хойкам. Уымæн æмæ, нæ дадатимæ уымы бæстæм цæуы сæ фарн. Нæ фыдæлты фарн. Цы уæзгуытæ нын ныууагътой, нырма дæр сæ тугæй уымæл чи сты, нæ уыцы уæзгуытæ кæнæм уæзæгуат. Нæ фыдызнæгтæн сæ уадзæм сæрвæттæн. Нæ фыдæлты уæлмæрдтыл хизынц алы хæддзуты хæрджытæ, къахынц сæ хуытæ.

Секъа уымæн дзынæзта: «Бæрзонд сау хæхтæ, Цъæхсæр къæдзæхтæ, Уынгæг нараг ком, – Мæ гуырæн бæстæ; Фæци мæ фæстæ Хадæн ривæддон»¹ («Ганис»). Нæ куырайттæ та «бандзыг сты, састбазыр бæлæттау», нæ сылгоймæгты хъæбултæ арын ферох, æмæ, куырайттæ кæмæн æрыссой хойраг, уый сын нал ис.

Афтæмæй, Ирыстон раджы заманты куыд нæргæ уыд, уый бæрæг у Къостайæн йæхи æмдзæвгæ «Поэтты ком»-æй. Уыцы номæй дзыры Цъалагоммæ. Уыцы ком Ирыстонæн цы бирæ фысджытæ радта, уыдон нымайгæ рацыд сæрæй – Едысæй:

*Чермен, зæгъай,
Куыдзæгъай зæгъ,
Сæ кой кæнæм æрвылбон.
Хæххон хъæу Едысы цъæх зæхх
Ныййардта махæн уыдон.*

¹ Г а д и а т ы С е к ъ а. Равзаргæ уацмыстæ. – Цхинвал, 1979. – 71 ф.

*Æмæ нæ ном ысты, нæ кад
Æнæхъæн Иры абон.
Сæ аив ныхасы бæркад –
Æвидигæ хæзнадон!*

Нæ дзы байрох, Хетæгкаты Къостайыл роман «Хæххон стъалы», не ‘хсарджын æфсадхон Плиты Иссæйыл та – «Æхсаргæрдты зæлланг» чи ныффыста, Ирыстонæн уыцы разагъды фыссæг Дзаттиаты Тотырбеджы та Сыбайы хъæу кæй радта æмæ схъомыл кодта, Иры йæ алы къуымы дæр кæй зонынц æмæ йын аргъ кæй кæнынц, уый дæр. Фæрнджын лæг Д. Гиреев дзы афтæ дæр загъта: «Всю жизнь на линии атаки».¹

Иннаеты дæр номгай нымайы уарзгæйæ, кад сын кæнгæйæ:

*Кæнæ Созырыхъо, Мухтар
Сты Згъуыбирæн йæ фидыц.
Нæ сæрмæ – арвы дзæнхъа цар,
Сæ нæмттæ йыл æрттивынц.*

*Стæй уырдыгæй æрцу дæлдæр
Ды Ручъы хъæумæ сабыр.
Хадойæн, Грисæн ма ныр дæр
Сæ зарæг уым нæ бамыр.*

*Дыууæ булæмæргъы кæддæр
Сæ сæрмæ суыдтой рухс тын,
Æмæ сæ тохмæ сидты хъæр
Ныр дæр ма зæлы хъусты.*

*Кæнæ Гафез,
Шамил, Гиуæр,
Сæ зарæджы – сæ куысты
Уæд Уанел дæр, уæд Дзомагъ дæр –
Сæ хъæбултæй сæрыстыр.*

Уый Хъуылаты Созырыхъо, Саулохты Мухтар, Плиты Харитон æмæ Грис, Гаглойты Федыр, Джыккайты Шамил

¹ Г и р е е в Д. Вся жизнь на линии атаки / Социалистическая Осетия, 1970. – Цыппурсы мæйы 28 -æм бон.

æмæ Дзугаты Георгийы кой кæны. Уæд ма иу-цалдæрæй удагас уыдысты. Цагътой сæ «хъысфæндыртæй» æмæ ирон лæгæн æхцондзинад хастой сæ ног зарджыты мыртæй. Ныр дзы, – хæрзмæ йыл аудæнт, – Шамилай дарддæр Ирыстоны къæбицмæ бæркадхæссæг нал ис.¹

Мах, ирон адæм, цæмæндæр афтæ стæм, æмæ кады аккаг лæгæн рæстæгыл скад кæнын нæ цæст нæ бауарзы. Нæ рæвдауинагты уымы бæстæмæ иууылдæр рæвдыдцухæй ауадзæм. Æрмæстдæр сæ, мардæй æвзæр кæй нал дзырынц, уый тыххæй æрымысæм.

Мæргъиты Къоста цъалагоймаг фысджыты иууылдæр æрнымадта. Æцæг дзы Гаглойты Рутен æмæ Беджызаты Васо «айрох» сты, фæлæ уæд, æвæццæгæн, Дзидтиаты Алык-сандр, Хæныкъаты Никъа, Хъороты Хъазбег, Дауыт, Гаглойты Цуцукк, Дзугаты Хаджумар æмæ иннæты дæр фæнымадтаид, æмæ æмдзæвгæ æгæр даргъ кодта. Доны йын фæхуыдуг уыдаиккой. Мæнмæ гæсгæ, йæхиуыл уымæн фæхæцыд. Фæлæ сæйраг уый нæу. Сæйраг, Ирыстоны кады лæгтæн, йæхикоймаг сты æви æндæркоймаг, уымæ кæй нæ кæсы, фæлæ сын уарзгæйæ аккаг аргъ кæй кæны, зæрдæмæдзæугæ æмдзæвгæ сыл кæй снывæста, уый у.

Уыцы зæрдæйы уаг Къостайæн Хуыцауы, – табу йæхицæн, – ратгæ у. Аивадон уацмыстæ фыссынмæ дæр æй уый цырын кæны цин кæнынмæ дæр:

*Поэтты ком у
Цъалагом,
Фантану дзы рæмудзынц.
Сæ нæмттæ ирд арвыл æргом
Сырх ыстгальтæй судзынц.*

Ирыстоны хорзæй цы ис, уыдоны цин йæхи зæрдæйы та æхсæрдзæнтæй кæлы. Æмæ сæ ныррухс кæны чиныгкæсджыты зæрдæтæ.

Поэты фыццаг æмбырдгонды уыдис æмдзæвгæ «Ирон цагъд». Дыккаг æмбырдгонды йæ уынæм чысыл ивдзинадтимæ – «Симд», зæгъгæ, ахæм номимæ. Уыйфæстæ поэтæн дыууæ хатты мыхуыры рацыдысты йе ‘взæрст

¹ Æмæ уый дæр Ирыстоны фыдызнæгтæ æгъатыр мардæй бабын кодтой 2011-æм азы, кæрдæджы майы 26-æм бон.

уацмысты чингуытæ, фæлæ сæм ацы æмдзæвгæ нал бахаста. Автормæ гæсгæ, кæд, мыййаг, йæ рæстæг фæци, «базæронд»? Æви йæм техникон æгъдауæй нал фæкаст рæвдз?

Темæ «зæронд» нæу, уый бæлвырд у. Абон дæр ма нæхи зæххыл ирон цагъд нæ, фæлæ ирон дзыхæй рæстмæ дзургæ искæй куы фенæм, уæд ыл бацин кæнæм – мæнæ не ‘взаг куыд рæсугъд у! Хъыгагæн нын Расул Гамзатовы девиз девиз нæу: «... если завтра мой язык исчезнет, то я готов сегодня умереть»¹ («Родной язык»).

Уæдæ, æртиссæдз азы размæ фæсхæст дард Германы зæххыл ирон «Симд» радиойæ кæй зæлыд, стæй æнæнхъæлæджы кæй нæ зæлыдаид, уый ницы у! Къостайы «Равзаргæ уацмыстæ» иууылдæр уымæй рæвдздæр уой, афтæ зæгъын нæу мæ бон. Кæд кæмдæрты техникон æгъдауæй...

Фæлæ уыйхыгъд «Симд»-ы цас ис зæрдæ – поэзи! Ахъуыды-ма кæнæм, дард æцæгæлон зæххыл карз тохты фæстæ дæ хъусты æнæнхъæлæджы азæлыдысты, йæ номæн дæр батæ кæмæн кæныс, йæ фендæй дын дойны кæмæн у, уыцы уæзæджы æхцон зæлтæ – «Симд»-ы зæлтæ!

*Æз хъуыстон... Мæ цæстыл
Куы уадысты уæд
Мæ уарзон Ирыстоны хæхтæ,
Йæ фæтæн сæрвæттæ,
Йæ быдыр, йæ хъæд,
Йæ кæрдæгыл – райсомы ‘ртæхтæ.*

*Æз хъуыстон... Фæндыд мæ,
Ирон «Симд»-ы цагъд
Куы хъуыстаид алы бæстæты,
Куы уыдтаид алчи
Ирыстоны цард
Йæ адджын зæлланггæнаг зæлты.*

Уыцы темæ фæстæдæр, иу æмæ ссæдз азы фæстæ фæарфдæр, фæуæрæхдæр, фæрæсугъддæр кодта йе ‘мдзæвгæйы

¹ Гамзатов Расул. Стихи и поэмы. – М., 1974. – 83 ф.

«Хъуысы ирон зарæг». Ныр та йын «ирон зарæг Гаг-рæйы, Гагрæйы нæ, 'нæхъæн Абхазы» бацагайдта йæ зæр-дæ йе 'хцон зæлтæй.

Уæд Къоста фæлтæрд поэт уыдис, æмæ дыккаг æмдзæвгæ, кæй зæгъын æй хъæуы, йæ афыстæй дæр, ритмы зæллангæй дæр, æхцонмыр рифмæтæй дæр, тыбар-тыбургæнаг дзырдтæй дæр рæвдздæр у:

*Чи зоны, иу комæй иннæмæ
Хызт уый цъæх къæдзæхы арцыл,
Раст альпинистау фырцин æмæ
Маст дæр æвзæрста йæ балцы,*

*Сыфтæрæй сыфтæрмæ, бæласæй
Бæласмæ 'рхæццæ нæм афтæ
Ардæм, Абхазмæ, сæрæгасæй,
Ноджы нæм бахъардта арфдæр.*

Дзырд дæр ыл нæй, дыккаг æмдзæвгæ, фыццагимæ абаргæйæ, йæ афыстæй бирæ рæвдздæр у, фæлæ поэт йæ уацмыс «Хъæды къохы» куыд зæгъы: «Нæ зонын, чи цы уарзы, Фæлæ æз уарзын хъæд», уыйау ма – нæ зонын, кæмæ куыд кæсы, фæлæ «Симд»-ы зæрдæйыуаг мæ риумæ арфдæр хъары. Уымæй ирондзинад мæ удыл фылдæр улæфы.

Æмæ куыnnæ, афтæ чи кафыди: «Уæд иу бон куы уыди, уæд нарты гуыппырсартæ, Уырызмагæй фæстæмæ, Сау хохы сæрмæ æрæмбырд сты æмæ уым симд сарæзтой. Симгæ та афтæ кодтой, æмæ хæхтæ згъæлдысты, сау хъæды бæлæстæ фæстытæ кодтой, зæхх сæ быны лæпп-лæпп кодта».¹ Ахæм у «Симд».

Æниу, дыккаг æмдзæвгæйы дыккаг æмæ æртыккаг строфатæ бакæсгæйæ, зæрдæ фестъæлфы:

*Хъуысы. Кæцæй уæд. Иры бæстæй
Ардæм уый уддзæф ыскъæфы,
Аджын мыртæ 'мæ йæ ныхæстæй
Махыл узæлы, улæфы?*

¹ Нарты кадджытæ. – Дзæуджыхъæу, 1946. – 23 ф.

*Æви кæм райгуырð, кæцæй хъуысы,
‘Ртахт нæм цы фæзтыл, цы рæгътыл?
Чи зоны, денджызы хъæбысы,
Чи зоны, Абхазы хæхты.*

О, уый хъуыдис бæлвырддæрæй зæгъын, хъуыды кæрон-мæ райхалын. Уæд æмдзæвгæ фыццаг уацмыс «Симд»-æй йæхи бынтондæр атыдтаид. Федтаиккам, денджызæн дæр, Абхазы хæхтæн дæр ирон зарæг æцæгæлон кæй нæу. Нæ фыдæлтæ, скифтæн рагзаманты æнусты дæргъы сæ арæнтæ денджызæй денджызмæ æххæстысты, Сау денджыз сау дæр уыдон рахуыдтой, се знагтæ-иу ууылты æнæнхъæлæджы кæй фæзындысты æмæ сын сау хъуыд-дæгтæ кæй хастой, уый тыххæй.

Фæлæ нæ поэт æрдзæй рахаста æнæбахъыгдаргæ уды-хъæд. Нæ йæ фæнды цæвæнтæ кæнын. Цынауал ис, уы-дон къахыныл йæхи сæр дæр нæ риссын кæны, æмæ сыл искай дæр нæ ардауы. Æндæра-ма æркæсæм æмдзæвгæ «Ныззар, хæлар!»-мæ.

Нæ рагфыдæлты уæзæг, Хъырымы зæххыл хаты йæ хæлармæ, сæрдыгон сæм сæумæцъыккæй цы дард фæндаг æнхъæлмæ кæсы, уый размæ цæмæй ныззара, æмæ хъуы-тазау зæлланг кæна йæ зарæг:

*Ныззар, цæй! Чи зоны, йæ зæлтæ, –
Цынаæ вæййы нæ царды, зæгъ, –
Нæ рагон фыдæлты зæрдæтæ
Мæрдты дæр рахатой дзæбæх.*

*Æмæ сæ арф ингæнтæй растой,
Ысуæгъд сæ кæна сау мæлæт.*

Фæлæ нæ рагон фыдæлты сæ «арф ингæнтæй» цæмæн стын кæны, уый кæронмæ нал загъта. «Кæддæр сæ фыд-гулты кæм састой» æви сын фыдгултæ сæхи кæм баса-стой, сæ Фыдыбæстæ сын куыд ныххæлæттаг кодтой, уый фенынмæ?

Æмæ нæ фæрæдыдаид. Уымæй раздæр бирæ чидæртæ, стæй Тугъанты Махарбег фыста: «Суровая героика исследованной нами эпохи истории осетинского народа заклю-

чаёт в себе неисчерпаемый материал для писателя, поэта, живописца. Имеются ли исторические романы, поэмы, драмы, картины на эту тему? Мы их не имеем».¹ Хъыгагæн нæм абон дæр нæма сты, зынгæ ирон фыссæг Булкъаты Михалы историон роман «Дæ фыдæлтæ рухсаг»-æй (1982) дарддæр.

Чи зоны, Мæргыйы фырты къухы исты бафтыдаид, фæлæ мах, ирон адæм, цæйнафæлтау искæй къусы нæ къах фæттыссæм, фæлтау цæргæ-цæрæнбонты нæ фыдæлты зæххы кой нал скæндзыстæм, нæ ныхас иннæрдæм, искæй нæ, нæхи кæм нæ бахъыгдара, уыцырдæм азилдзыстæм:

*Ныззар, хæлар! Хъырымы зæххыл
Кæна ирон зард дæр зæлланг!*

Ирон зарæг зæлланг кæна нæ дзуры, фæлæ – ныззар, цæмæй «ирон зард дæр» иннæ зарджытимæ зæлланг кæна. Æмæ нæм мачи фæхъыг уа, сæ фыдæлты уæзгуытæ нæма ферох кодтой, зæгъгæ. О, нæ поэтаен афтæ у йæ уды конд æмæ уый фæзыны йæ уацмысы, æрмæст иу хъуыддаг нæ хъæуы рох кæнын – æмдзæвгæ, стæй æмткæй аивадон уацмыс бæрзондæй ныллæгмæ куы æрæппарай, уæд уый нал фæзæлланг кæны.

Къостамаæ та, хъыгагæн, уыцы миниуæг ис, æмæ, йе ‘мног Къостайы дзырдтæй дзургæйæ, – «искæй хъазæн æгæр хъыг куы уон»-ы² тыххæй хатгæй-хатт йæ поэзийы хъуыр ацахсы æмæ, зæгъæн ис, замманайы æмдзæвгæ фæхурх кæны.

Уыйхыгъд, йæ зардæ парахатæй кæм раргом ваййы, йе ‘варæнтæ йын чиныгкæсæджы размæ тæбæгъыл хæссæгау кæм ракаены, уыцы æмдзæвгæтæ нал фæкомынд адæймаджы зæрдæйæ сæфын.

Уый нæ, фæлæ дæхинымæры дзурдзынæ: «Мæ хъуыдытæ мын кæцæй базыдта, куыд лыстæг фыстæй сæ фæфыста?» Уый та алыхатт алкæмæ нæ ваййы. Фæлæ сыл Къостамаæ сæмбæлæм:

¹ Туганов М а х а р б е к. Литературное наследие. – Дзæуджыхъæу, 1977. – 124 ф.

² К о с т а. Ирон фæндыр. – Дзæуджыхъæу, 1984. – 80 ф.

*Ирыстон, мæн дæуæн цы фæнды:
Цæсты рухс д' адæмæн æнустæм,
Дæ зад фæззыгæндты уылæнты
Бæхджын куыд ныгъуыла йæ хъустæм,
Дæуæн мæ уый фæнды, Ирыстон!*

*Ирыстон, мæн дæуæн цы фæнды:
Дæ фосæн зад кæрдæг – фæлмæнтау.
Дæ дæтты гуырæнты, æрфæнты
Æвзистгуыбын кæсаг æнæнтау,
Дæуæн мæ уый фæнды, Ирыстон!*

*Ирыстон, мæн дæуæн цы фæнды:
Лæууой сæрыстырæй дæ хæхтæ.
Кæд сыл йæ тынтæ хур нывæнды,
Уæд уой æрмæст зæлдаг æндæхтæ.
Дæуæн мæ уый фæнды, Ирыстон!*
(«Ирыстон, мæн дæуæн цы фæнды»)

Хатт ваййы афтæ: искæцы æмдзæвгæ кæнæ дæ искæцы авторæй зæрдæзæгъгæ цæвиттон æрхæссын фæнды, фæлæ йæм, йæхæдæг йæ риу цы фæхойы – «Æз мæ тугæй фыссын!» – æндæр, туджы мур кæм ис, ахæм рæнхъытæ хæснагыл дæр не ссардзынæ.

Иуæй-иу æмдзæвгæйæ цæвиттон куы исай, уæд та дæ йæ ныуадзын нал фæнддзæнис. Мæргъиты Къостайы ацы æмдзæвгæ «Ирыстон, мæн дæуæн цы фæнды» дæр у ахæм.

Йæ Фыдыбæстæн кæд исчи зæрдæбын, адджын ныхæстæ фæдзырдта, уæд æрмæст ацы æмдзæвгæйæ дæр Мæргъиты Къоста хауы уыдонмæ. Стæй йæ къухы цы æнтыстытæ бафтыди, уыдонæй æрмæст йæхæдæг хъуамæ ма уа сæрыстыр, – æцæг уыцы миниуæг йæ уды никуы уыдис, – фæлæ дзы мах, ирон адæм, хъуамæ уаиккам буц.

Ацы хрестоматион æмдзæвгæйæн мæ, – æцæг, кæд йæ ныффыссыныл æртын азæй фылдæр рацыдис, уæддæр, хъыгагæн, иунæг ахуыргæнæн чиныгмæ дæр нæма бахаудта, – фæлæ мæ уæддæр фæнды ацы хрестоматион æмдзæвгæйы кæронмæ æркæсын:

Ирыстон, мæн дæуæн цы фæнды:
Цы фæфæнды фырты йæ мадæн –
Цæмæй уай царды арф гуылфæнты
Æппæт дунейы дæр нымады.
Мæ дзæбæх, хурдзæсгом Ирыстон!

Нæ уæзгуытæ, нæ Фыдызæххæн нæ æцæгæй алкæй дæр
афтæ куы фæндид, æмæ йæ куы аразиккам, уæд махæй
амондджындæр адæм нæ уайд, нæ Ирыстоны хурдзæсгом
та дунемæ нæ, дун-дунемæ дæр зынид.

Секъа уымæн дзырдта: «Урссæр, сауцæсгомджын хæх-
тæ, Къултæ, хъæдтæ ‘мæ нæ дæттæ Зæрдыл, сау чызгау,
лаууынц».¹

Зæрдæбынæй чи фæуарзы, зæрдæзæгъгæ хъуыддæгтæ
чи фæаразы, уый сæрныллæгдæр вæййы, поэт йæ рай-
гуырæн къуымæн, æфсæрмыгæнгæйæ, уымæн дзуры –
«Цасфæнды дыл дзурæм йе фыссæм. Гъе, уæддæр, зын зæ-
гъæн у, ыссарæм Мингай дзырдтæ – хор-нæмгуыты ‘хсæн
Д’ аккаг дзырдтæ», – уый тыххæй дзы куры хатыр.

Уыцы дзырдтæ æцæгæй аргæ кæны, фæлæ, хорз ара-
зынхъом чи у, уый йæ риу нæ фæхойы, стæй йæ нæдæр
февдæлы йæ риу хойынмæ – хуыздæр хъуыддæгтæм фæ-
тырны.

Мæргъиты Къоста тырны, йæ къухы цы бафтыд, уы-
мæй хуыздæрмæ.

¹ Г æ д и а т ы С е к ъ а. Равзаргæ уацмыстæ. – Цхинвал, 1979. – 18 ф.

Æ р т ы к к а г с æ р

АРТЫ ДÆР НÆ СЫГЪД

Зæрдæ уарзтæй дарддæр, уæлдайдæр, Фыдыбæстæйы уарзтæй дарддæр алцæмæй дæр зоны фæхауын. Райгуырæн уæзæджы хъарм, раттæг адæмы рæвдыд та йæ кæнынц цардбæллон, æвæджиау хъаруыи хицау, хæхтæ афæлдахынмæ дæр фæхæссы йæ ныфс. Фыдыбæстæ куырмæй дæр уымæн ссары. Стыр хъыргъызаг фыссæг Чингиз Айтматовы загъдау: «... как узнать родину? Узнаешь, если изжаждался, истомился в разлуке с землей отцов, если грезил о ней в бреду и муках».¹ Поэт та йæ фынты дæр, йæ сæнтты дæр æмæ царды æппынæдзух хъуамæ тырна, уарзон чызгау, йæ Фыдыбæстæйы ног фарсæрдыгæй, стæй æппынæдзух уынынмæ.

Йæ Фыдыбæстæ æппынæдзух йæ зæрдыл кæмæн лæууы, йæ цæрайæ чи цæры, ахæм адæймаг æппынæдзух царды гуылфæны ма зила, зæрдæйы тæгтæй ма уа йемæ баст, уый гæнæн нæй. Нæ поэт, Мæргъиты Къоста, йæхи уый тыххæй никуы хаты иунæг. Фидарæй йæ уымæн уырны, ингæнæй дарддæр ын иунæг уæвæн кæй никуы уыдзæнис. Уæлион царды йын – «адæм сты хæрзиуæг æмæ цардамонды сæр». Йæ зæрдæимæ баст сты «Хуры ныгуылд – сатæг арвыл. Йе скаст – райсомы цъæхыл», стæй зæххыл куы атулы, æмæ «Æрдз куы æрцæгъды йæ фæндыр, дымгæ куы асыры бæхыл». Уымæн æмæ, поэты зæрдæйы уыцы зæххон цинтæй æрфæнды «Маргъау базыртыл тæхын».

Адæймагæн йæ раттæг зæххы цин йæ цин куы уа, уæд ын æндæр гæнæн нæй. Уый йæ кæны цæрдхъом æмæ базырджын, ныфсхаст æмæ куыстхъом. Мæргъиты Къоста та, йæхæдæг фидарæй куыд зæгъы, афтæмæй ноджы дарддæр ацыдис:

¹ Айтматов Чингиз. Пространство поэта // Кулиев Кайсын. Соб. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1987. – 15 ф.

*Уыдон цууыл, царды алцы,-
Стыр цин уа, цыффыддæр маст,-
Уон хæдзары æви балцы-
Сты мæ зæрдæимæ баст.*

*Адæймаджы зын, йæ мæлæт
Æмæ ноггуырды цъæхахст,
Æз нæ тæрсын, уадз æмбæлæнт
Рууыл топпы цæфау раст.*

(«Иунæг»)

Поэт куыд хъуамæ тæрса адæймаджы зынаей, æнæр-
цæугæ кæмæн нæй, уыцы мæлæтæй, уæлдайдæр, ноггуыр-
ды цъæхахстæй, йæ риуыл топпы цæфау куы æмбæлой,
уæддæр? Уæдæмæ, адæмæн йæ цæст стыр хæрзиуæг уарзы.

Ахæм адæймаг, æцæг, ингæнаей дарддæр иунæг ни-
куы уыдзæнис. Къостайæн йæхийау, йæ лирикон хъайтар
æппынаедзух уымæн ис царды бæстастæу, уымæн ын нæй
æрулафт, уымæн нæ зоны æрæнцой.

Поэт йæхæдæг куыд зæгъы, афтæмæй, Фыдыбæстæйы
хæст куы райдыдта, уæд æппынаедзух хъуыды кодта иу
фарстыл-хæст куы фæуа, нæ хæстонтæ уæлахизимæ куы
'рыздæхой, уæд, фæсчъылдым цы хæстхъомтæ уромынц
сæхи, уыдон сын сæ цæстытæм цы цæсгомæй хъуамæ
кæсой?

Скъола каст куы фæцис, сидтоны гæххæтт куы райста,
уæд нудæсаздыд лæппу сæрыстырæй уый тыххæй араст
Сырх Æфсады рæнхъытæм.

Афтæ нæ, æмæ Фæрнион Къоста йæ роман «Уады уы-
нæр»-ы хъайтарты юмор куыд фæцæхджын кодта- хæцгæ
паддзæхтæ кæндзысты, мах та сæм кæсгæ кæндзыстæм,
зæгъгæ, уыйау. Нæ зыдта, цæхæрмæ йæхи къахæй кæй
цæуы. Уый йæ Фыдыбæстæйы, йæ адæмы, стæй йæхи раз
уыдис йе 'мбæстæгон хæс. Лæгау лæгæн та хæс у афоныл
фидгæ. Уыцы бæрндзинад æй нал бауагъта фæстæмæ
фæкæсын. Илья Эренбург сæрыстырæй уымæн дзырдта:
«Капитан Казиев бил немцев в 1915 году под Варшавой,
а в 1918 году у Режицы. Теперь осетин снова бьет немцев.
Его пули идут от самого сердца, он не промахнется. Он

говорит: «Когда Родина в опасности, осетин – в седле!»¹

Хæсты быдыры адæймаг адæймагмæ топпы кæсæны куыд каст, йæ хурхмæ йын кард куыд дардта, йæ туг ын æнæвгъауæй куыд калдта, бæстæ, здыйау, куыд дон кодта, зæхх арты куыд сыгъдис, æмæ уд алы хъызæмæрттæ куыд æвзæрста, уыдон йæхи цæстæй кæй уыдта, йæхи зæрдæйы, хъамайау, сагъдæй кæй баззадысты, хæстæй æрдæгæну-сы фæстæ дæр сæ уымæн нæ рох кæны:

*Ам, маңæ ам, дæ быгъдæг риуыл
Зæхх, хус къæцæлау, сыгъд.
Æфсæйнаг... туг... дзыхмæрдтæ...иууыл
Кæд фæуыдзысты хыгъд?*

*Зæгъынц, зæгъгæ, зæххыл нæма уыд,
Гъе, ахæм тох уæдмæ.
Къæвдайау дыл нæмгуытæ уарыд,
Дæ пиллон калд хæрдмæ.*

*Æнкъуыстæ ды,
Нæрыдтæ дардыл.
Сыгъди дæ арв, дæ дур.
Нæ амардтæ.
Уый нæ, ызнагыл
Ам аныгуылд йæ хур.*

(«Сапун-гора»)

Уыцы хъæбатырдзинады тыххæй Сапун-горайы тъæпæн къуылдымыл кæд цъититæ нæй, урсæй нæ зыны, уæд-дæр акаст Сæна æмæ Эльбрусы хæхты сæрты. Советон салдат ыл цы уæлахизы тырыса æрсагъта, уый фæйлауы дардыл æмæ зæххы алы кæрæттæй цæуынц йæ уынынмæ. Дунейы алымыггаг адæм ын кæсынц йæ тохвæдтæм. Сæ сæрыхъуынтæ, уыцы æгъатырдзинæдтæ уынгæйæ, слæууынц барц æмæ «советон сахъ хæстонты кадæн сæ сæртæ 'ркъул кæнынц».

Истори зæгъы: «... на мем. стелах – имена 240 Героев Сов. Союза, удостоенных этого звания за освобождение города».²

¹ Э р е н б у р г И. За Кавказ! // Осетия в русской литературе. – Дзæуджыхъæу, 1963. – 194 ф.

² Энциклопедия. Великая Отечественная война. – М., 1985. – 634 ф.

Хъæдгом куынае схъауай, куы йыл аудай, уæд æгас кæны. Поэт уыцы æмдзæвгæ ныффыста 1966-æм азы. Уæд ма Советон Цæдис йæ тыхыл уыдис. Сталин сын цы бынтæ ныууагъта, уыдон нырау паплойгонд нæма фесты фæллойгæнæг адæмы знæгтæн. Ныртæккæйы Æртыккаг денеон политикон æмæ информаций хæсты раздæры Советон Цæдисы разамонджытæ НАТО-йы бæстæтæн «капитуляцийы тыххæй сæ къухтæ нæма 'рфыстой» æмæ 'ркаст уыдис, Фыдыбæстæйы Стыр хæсты чи фæмард, уыцы хæстонты цыртдзæвæнтæм. Уый поэт уыдта йæхи цæстæй.

*Кæм цыди туджы зæй, лæсæнтæ,
Уым дидинæг æрзад.
Сапун-гора!
Ныллæг, тъæпæн дæ,
Фæлæ ыстыр – дæ кад!
Æмæ нæ зыныс кæд хæнтурсæй,
Ды – ногарæзт хъæды,
Уæддæр Хъазбег æмæ Эльбурсæй
Бæрзонддæр дæ ныр ды!*

Афтæ у адæймаг дæр. Афтæ уыд æмæ афтæ у. Цæрæнбонты йæм йе 'мтуг, йе 'мыстæг хæссы марæн хотых. Исчи зæгъдзæнис: «Сæ кæрæдзимæ хæссынц марæн кæрдтæ».

Нæ, адæм сæ кæрæдзимæ нæ фæхæссынц марæн кæрдтæ. Алчи лæбургæ, марæг нæ ваййы. Лæбурæг, маргæ фæкæны, искæй цардбон, искæй амонд байсынмæ чи фæхъавы, уый. Чырысти, цы дзуарыл æй ныххуыдтой, уый раз уымæн загъта: «Фыд, ныххатыр сын æй кæн, нæ зонынц, цы ми кæнынц, уый».¹ Быцæутæ, хæстытæ фылдæр хатт уырнынадимæ, социалон дихдзинæдтæ, кæрæф уæвынимæ баст кæй ваййынц, афтæмæй милуангай адæймæгты раздзогтæ бынсæфтмæ кæй æртæрынц, уырыссаг зынгæ философ А. Герцен афтæ уымæн загъта: «...палач гораздо ближе к священнику, нежели думают...».² Хæстрасидæг æнæмæнг лæгмар у. Уымæй дæр, æнаххос адæмы иугæйттæй нæ цæгъды, фæлæ дæсгай милуантæй. Хуыцау бахизæд, фæлæ ныртæккæ стыр паддзахæдтæ куы

¹ Лука, 23, 34.

² Герцен А. И. Собр. соч. в 30 т. Т. 6. – М., 1955. – 140 ф.

фæхъуыраей-хъуырмае уой, уæд та ныццагъддзысты сæ-
дæгай милуан адæймæгтæ.

Мæргъиты Къостайы хæстон лæбурæг, марæг нæу. Уый
хъахъхъæны йæхи, йæ бинонты, йæ адæмы, йæ фыдызæхх,
йæ хъæдтæ, йæ дæттæ – суанг фæстаг кæрдæджы халы онг.

К. Симонов, æндæр уырыссаг поэт А. Твардовскийы хæс-
тон хъайтар Теркины æрдæгæцæг, æрдæгæрымысæггаг
хабæрттыл дзургæйæ, фыста: «... за всем этим стоит такая
истинная и такая жестокая картина войны, какую мог соз-
дать только поэт, сам прошедший через нее».¹ Къостайы
ныхас нæ тынгдæр уымæн уырны, кæй йын æууæндæм йæ
рæстдзинадыл.

Хи удау, Фыдыбæстæ хъахъхъæнын æнцон хъуыддаг нæу,
æмæ поэты лирикон хъайтар, царды цы зынтæ федта, уы-
дон куы нымайы: йæ гыццылæй фæстæмæ фос хызта, йæ
фæсонтæй -иу йæ хид куыд калд, афтæмæй нæлгоймаджы
зындæр куыстытæй иу куыд æххæст кодта – хос карста,
«ыстæй куыд райдыдта зын хæст» æмæ уырдаем куыд
ацыд стдæсаздыд лæппуйæ, фыццаг хатт адæймаджы
мæлæт куы федта, уæд удæнцой куынауал ардта, уый тых-
хæй уымæн зæгъы:

*Æмæ фыдхæсты сау зынтæй
Цы бавзæрстон, нымæц сын нæй.
Æппæтдæр уыд.*

Уыд цин,

уыд хъыг,

Æмбалы мардыл хъарм цæссыг.

Уыд тугкалд –

хæст хæст у уæддæр –

Фæдис æмæ æххуысы хъæр.

Уыд алцы...

‘рмæст нæ уыд æнцон, –

Нæ кæнын ууыл æз фæсмон.

(«Цард»)

Уæд ахæм дуг уыд. Адæмы хуыздæртты, уæлахизыл тох-
гæнæг хæстонты сæхи удты æхцон хабæрттыл хъуыды

¹ Симонов Константин. Об Александре Твардовском // Твар-
довский А. Т. Собр. соч. в 6 т. Т. 1. – М., 1976. – 8 ф.

кæнынмæ не 'вдæлд. Мæлæтæй алчидæр тæрсы, фæлæ... «уый лæууыд знаджы ныхмæ уартау раст»; «Æмæ 'фтыд фыдгулыл дис: У цы адæймаг, цы лæг?»

Поэты хъуыдымæ гæсгæ: «Кæд зæххыл хуыцауттæ ис, Уыдон дæр ын уæд ныллæг хъуамæ кувиккой».

Хуыцауттæ зæххыл не сты, Хуыцауттæ уæлæрвты тæхынц, – табу сæхицæн, – зæххыл йæхи Хуыцау чи фенхъалы, уыдон та-иу царды фыдæвзарæнтæн исты куы 'мбариккой, чысыл арфдæр хъуыды кæнын куы уайд сæ бон, уæд, иугæр Советон Цæдис ныппырх, æмткæй иу паддзахад, иу Фыдыбæстæ нал стæм, уæддæр уый тыххæй – уæлахизы сæрвæлтау йæ сæр нывондæн чи радта æмæ уæлахиз чи 'рхаста, уыдоныл балысчылтæ нæ кæниккой, кæй сæрыл тох кодтой, зæгъгæ.

Уæд дæр æмæ ныр дæр Ирыстоны уыдис æмæ ис, кæй сæрыл æмæ цæй сæрыл тох кодтаиккой æмæ тох кæнæм, уыдæттæ. Фæлæ былысчылæй дзурджыты алыхатт дæр сæхи лыскъ удтæ тынгдæр фендавынц. Цæмæй сæ койгæнæг ма уа, уый тыххæй адæмы хъуыды фæхæццæ кæнынц. Мæргъиты Къоста сæ зоны, йæхи сæрыл бавзæрста уыцы фыдбонтæ æмæ, лæгæй-лæгмæ демæ куыд ныхас кæна, – уый йæ фысты хиад у, йæ поэтикæмæ хауы, – уыйау дын дзурдзæн салдаты æрвылбоны хъуыддæгтæ, йæ тугæйдзаг æрвылбоны фæндæгтыл. Дзуццаты Хадзы-Мурат дзы уымæн дзырдта: «... цы цаутæ, цы фæзындтæ æмæ цы хабæрттыл дзуры, уыдоны диссагæй ницы ис, адæмы не 'ркъасын кæнынц сæхимæ, фæлæ йын æнæ уыдон нæй цард дæр æмæ поэзи дæр».¹ Æмæ цас йæ ныхас æргомдæр вæййы, уыйбæрц йæ дзырд зæрдæйы уидæгтæм фæхъары арфдæр, адæймаг фæуыны «Хæсты, тохы стыр быдыр» куыд сыгъд æмæ йæ фæздæг куыд калд.

Фæлæ йæ фыдыбæстæ хъахъхъæнæг салдат:

*Уыцы арты дæр нæ сыгъд,
Сыгъд, куыд нæ сыгъди æнцу,
Фæлæ дзы уæддæр нæ лыгъд,
Знагмæ 'фсæрста риу-æмриу.*

¹ Дзуццаты Хадзы-Мурат. Рæстæг æмæ литература. – Цхинвал, 1985. – 219 ф.

Куы алыгъдаид, уæд æгъатырæй лæбурæг знаг йæ хъæ-бæр цæфхады бын æрмæст нæ райгуырæн зæхх нæ ныцъцъист кодтаид, фæлæ нæхи дæр, нæ сабиты дæр. Кæд абон НАТО-йы бæстæты фыдазарæй стонг æмæ бæгънæгæй, ссæст æмæ æфхæрдæй, марг æмæ нæмыгæй раздæры Советон Цæдисы адæм, афæдзмæ нырма милуангæйттæй цагъды кæнæм, уæд нæ уæд та цъагътаиккой дæсгай милуантæй. Армыдзаг Ирыстон сын иу комдзаджы фаг дæр нæу.

Æмæ уыцы фыдбылыз иуварсгæнæг салдатыл куыннæ хъуамæ рисса ирон поэты зæрдæ, йæ рæнхъытæй нын куыннæ хъуамæ змæлын кæна нæ зæрдæты нуæрттæ:

*Калд йæ туг. Мæлгæ дæр уæд
Кодта, стади та ыстæй,
Уымæн æмæ сау мæлæт
Уымæн тых нæ ардта, нæй.*

*Æмæ хи улы зынæй
Бахъахъхæдта уый нæ зæхх, –
Рацыд бæстыл цинты зæй,
Худы хурмæ – дары цъæх.*

*Худы, 'рмæст салдат фæци,
Гъеныр ыл фæтых мæлæт.
Иууыл ахицæн йæ цин,
Иууыл ахицæн йæ мæт.*

Мæлæт алыхатт дæр зын у: хæсты размæ дæр, хæсты дæр, фæсхæст дæр. Поэт кæд бирæ дудгæбæттæ федта, уæддæр ыл уый тыххæй нæ ахуыр кæны. Дзуццаты Хадзы-Мураты хъуыдымæ гæсгæ: «... царды иумæйаг, æрдзон æгъдау нæу поэтæн æнцой, æвæлмон, æдыхст дæттæг. Адæймаджы мæлæт æм (æмæ канд адæймаджы мæлæт нæ!) æвзæрын кæны хъыг æмæ хъынцъым, æрхæндæг æмæ хъызæмар. Нæ дзы рох кæны, хæсты фæудæй иу бон раздæр чи базынгхуыст, уыцы 'взонг салдат, йæ ныхас ын хъусы йæ зæрдæйæ...»¹ Нæ сæфы йæ хъуыдыйæ. Фæлæ уый

¹ Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литература. – Цхинвал, 1985. – 221 ф.

афтæ нæ амоны, æмæ мæлæтæй рамбæхс-бамбæхс кæны. Хадзы-Мурат йæ ныхас мæлæты тыххæй уымæн дарддæр кæны: «Мæлæт, тас, зын – гæнæн нæй, æмæ дыл ма ‘ндавой, хаттæй-хатт сæ дæ хъуырмаæ дæр ма суай. Уымæн зæгъы поэт: «Зæххыл æнæмæтæй, æнæмастæй Адылытæ цæрынц æрмæст!» Фæлæ мæлæт, тас, зын не сты сæйраг. Сæйраг уый у, æмæ дæ хъуамæ сæ цагъар ма скæной, дæ уд æмæ дын дæ уонг ма амарой. Хъуамæ сыл тых кæнай, сæттай сæ, сæ сæртты хизай æмæ цæуай размæ, цæрай, æгæрыстæмæй,, куы нал уай, уыйфæстæ дæр; цæрай дæ рæстдзинад, дæ хорз æмæ дæ фидауцæй».¹

Поэтæн æвзонгæй хæсты быдыры йæ хæстон хæлартты мæлæт куыд зын уыдис, йæ зæрдæйæ-иу ын къæртт куыд ахастой семæ æмæ сæ абон – мардæй, æгасæй, куыд никæй рох кæны, йæ зæронд альбомы сæ куыд агуры, куыд сæ нымайы: уый Иван у, «Уымæн хæсты йæ хъару Арт уыд, æмбал ын нæ уыд»: уый Гайоз, «‘Вдыста йæ лæджы-хъæд хорз», «Мæнæ Грант дæр æд гæрзтæ, Уый – Грицко, уый та – Хæмæт. Бахъахъхъæдта йæ бæстæ. Уыдонæй алчидæр уæд».

Алчидæр фæхатдзæнис, уыцы нымад Мæргъийы фырты хæлардзинад равдисынæн кæй хъæуы. Фæлæ мыггæгтæ, нæмттæ нымайынæй æфсымæртæ аразæн куы уайд, уæд нæ фыдбоны сыхæгтæй уыйбæрц «æфсымæртæ» фæцарæзтам, æмæ сæ æгæндæг хъæдтæ сырæзид. Афтæмæй нæм марæн кæрдтимæ ‘рбацæйлабурынц. Бестауты Гиуæрги нæмтты ахæм æфсымæрон ахасты тыххæй тынг раст дзырдта: «Канд уый дæр нæ хуыйны хæлардзинадыл зарын, æмæ де ‘мдзæвгæйы хъайтартæй иуы уырыссаг ракæнай, иннæйы – украинаг, аннæйы – гуырдзиаг, цыппæрæмы – ирон».²

Фæлæ сын Къоста сырх сæнæй куы ары сæ ном, уæд йæ удай фæхъæуы, хæсты цагъды уæлдæйттæй уыцы, йе ‘нусон бæстæмæ чи аивгъуыйы, уый:

*Абон мах нæ хæлары æвæрдтам,
Уарыд ныл фæззыгон зæгъы сыг.*

¹ Д з у ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литератураæ. – Цхинвал, 1985. – 221 ф.

² Б е с т а у т ы Г и у æ р г и. Уацмыстæ 3 т. Т. 3. – Дзæуджыхъæу, 2004. – 230 ф.

*Уый дæр нын нæ бирæ хорз æмбæлттау,
Ахаста нæ удты хъарм цæссыг.*

(Абон мах нæ хæлары æвæрдтам)»

Уый аивады зæххон, реалистон рæстдзинад у.

Ноджы, кæд поэзийы сусæг фæзилæнтæ уыцы, Фыды-бæстæйы Стыр хæсты дуджы æххæстæй нæма зыдта, – æниу сæ æххæстæй чи хъуамæ базона (?), – уæддæр æм ахæм фæлтæрддзинад æрцыд йæ лæджы каримæ. Сабыр, æмбæхст фæлгонцты фæрцы: «Уарыд ныл фæззыгон зæгъы сыг», «Ахаста нæ удты хъарм цæссыг», «Хæсты марди, стад æмæ та хауди, Арыд, фæлæ размæ цыд уæддæр!». – чиныгкæсæджы зæрдæ баризын кæны тынгдæр. Йæ цæстытыл ауайынц, хæсты арты чи сарыд, не ‘хсæн сабырæй лæджы цард чи фæкодта, æгад йæ сæрмæ чи никуы æрхаста, фæлæ царды зынтæн кæй зæрдæ нал ныффæрæзта æмæ сæркъулай кæй табæты раз лæууыдыстæм, уыцы хъæбатыр хæстонтæ.

Уыдон иууылдæр зын хъуыддæгтæ сты, фæлæ уæлдай зындæр ваййы, адæймаг цæмæ бæллы, йæ уд цæмæн нывонд кæны, уый хæд къæсæрыл куы ссары йæ адзал.

Къостайы æмдзæвгæ «Иу бон раздæр»-ы лирикон хъайтар хæсты йæ фæд алыран хъæбатырæй куыд ныууагъта, стæй раст хæсты фæудæй иу бон раздæр карз тохы йæ риуы «Сау знаджы тæвд нæмыг» куы ныууазал æмæ цæрæнбонтæм куы ‘рцыд йæ адзал, йæ къуым, йæ уарзон буц хъæубæстæй дард, кæйдæр зæххыл куы баззад, уыцы бон ыл хинæй кæй рацыд, ууыл мæрдты дæр куыд дзыназы, уый йæхæдæг бирæ дзуринаг у:

*Ссæдзæдздыдæй амæлын у зын,
О, æниу, мæлын кæд уыд æнцон та.
Абон дæр мæ ингæны хъæрзын,
Ме ‘мтуг æмæ ме ‘мбуар хæстонтау.*

*Абон дæр ма мысын æз мæ зæхх,
Уый арвы дзæнхъа ирды тæмæнтæ.
Урсдзыкку æхсæрдзæнты сæх-сæх,
Цæргæсты тыгъд базырты хæтæнтæ.*

*Æмæ диссаг макамæ кæссæд,
Ам дæр сæ маæ зæрдæйы кæй дарын.
Уадз æмæ мын рухсы таг хæссæд
Ацы арф, æнуд ингæны тармæ!*

Раст дзы уый тыххæй загъта Хадзы-Мурат: «Мæлæтимæ бафидауæн нæй, уæлдайдæр, æрыгонæй; уæлдайдæр, хæсты куы уа, уæд. Фæлæ мæлæт ис æмæ дзы нæй искуы бамбæхсæн, искуыдæм фæфардæггæнæн».¹ Стæй дзы нæдæр хъæуы искуыдæм фардæг кæнын. Уымæн æмæ царды уæлдайгаг ницы уыд æмæ ницы ис.

Ацы æмдзæвгæйы тыххæй уырыссаг зынгæ литературон критик Павел Ульянов афтæ загъта: «Знаю, что есть классические образцы: «Я убит подо Ржевом...», «В полдневный жар в долине Дагестана с свинцом в груди лежал недвижим я...». Все так. И все равно приведенные выше строки осетинского поэта Коста Маргиева трогают, задевают за душу. Тем более, когда знаешь, что они оплачены кровью».²

Поэт йæ зыnguыст хæстон æмбæлттыл, стæй, æмткæй, йæ Фыдыбæстæ знагæй чи хъахъхъæдта, афтæмæй чи фæмард, уыцы хъæбатыр хæстоныл æрмæст кæугæ нæ фæкодта æмæ нæ кæуы, фæлæ, йæ бон куыд уыд æмæ куыд у, афтæ йын йæ аивадæй йæ ном кодта æмæ кæны æнусон.

Уыцы аивад, ома Мæргъиты Къостайы поэзи æппынæдзух иу чиныгæй иннæмæ цыд æмæ цæуы тыхджындæргæнгæ.

Æниу, салдаты ном кæддæридæр дзырдта æмæ дзуры сæрыстырæй. Æмæ Фыдыбæстæйы хæсты мæнгард знæгты æдзух куынаг чи кодта, «Фæлæ ыстыр Сырх тугæй хъулон фæзты» иу хатт йæ бон кæуыл баталынг, ууыл поэт «Ысфæлдыста йæ уацмысты хуыздæр».

*Æмæ йæ ном æгас бæстæйыл, дардыл
Ныр айхъуысти, æрвнæрæгау, ныхъхъæр.*

¹ Д з у ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литература. – Цхинвал, 1985. – 221ф.

² Литературная Россия, 1984. – № 12.

*Салдаты ном,
йæ кой нæ рухс зæрдæты
Цæрæнбонтæм ыскодта ныр бынат,
Уадз, ноджыдæр
поэты зарды зæлты
Кæнæнт дывæр йæ цыт æмæ йæ кад.
(«Салдаты ном»)*

Фæстаг æртæ комментаригæнаг рæнхъытæ кæд уæлдай сты, уæддæр бæрæг у, йæ Фыдыбæстæ знагæй чи хъахъ-хъæны, ууыл поэт иу бон æмæ дыууæ боны нæ, фæлæ æнустæм кæй зардзæнис, йæ кад ын кæй кæндзæнис æнусонæй-æнусондæр. Æмæ уый зынгæ уырыссаг фыссæг Илья Эренбурджы хъуыдымæ гæсгæ: «Не абстрактный ветер истории раздувает гнев в сердце солдата, а слабое человеческое дыхание».¹

Уыцы хъуыддагæн, фидыдады стыр хъуыддагæн цæвиттон – поэтæн йæхи æмдзæвгæ «Иу æртах».

*Ныккалдис туг ыстыр хæсты цæхæры,
Фыдуаг рæстæг, фыдбон æвзæрста уд.
Куынаг хъарид æртахгай туг нæ мæры,
Йæ лæсæнтæй уæд сæвзæрдаид фурд.*

*Æмæ, хæлар, мæнæн дæр уым бæрæггæй
Зындаид уæд мæ туджы иу æртах.
Нæй, не 'руадздынаг ног хæст æз нæуæггæй,
Зынаргъ мын у мæ туджы 'ртах, зынаргъ.*

Адæймаг, æцæг адæймаг йæ туджы æртахы тыххæй алы хорз, уæлдайдæр, æнусон хъуыддаг дæр сараздзæнис. Æмæ уый нæхæдæг дæр уынаг поэт Мæргъиты Къостайы сфæлдыстады.

¹ Эренбург Илья. Сила слова /Правда, 1944. – Кæрдæджы мæйы 6-æм бон.

ИУУЫЛ ЗЫНАРГЪДÆР АДÆЙМАГ

Цæрæнбонты дунейы аивады архайджитæ сæ зæрдæтæ лæмарынц, сæ сæртæ цъæл кæнынц, иууыл зынаргъдæр адæймаг – мады аккаг ахорæнтæ ссарыныл. Афтæ куы фæзæгъынц, мæ къухы чысыл цыдæр бафтыд, уæд мады фæлгонц, зынахсæн маргъау, спæррæст кæны се ‘рмттæй.

Æрмттæй спæррæст кæны, фæлæ зæрдæйы баззайы. Зæрдæйы чи уа, уымæн фесæфæн нæй. Мады фæлгонц сныв кæнын, фæлтæрæй фæлтæрмæ чи хизы, ахæм æнусон бæллиц уый тыххæй ссис. Фæлæ, Дзуццаты Хадзы-Мураты хъуыды уый тыххæй аппараинаг нæу: «Бæрзонд темæтæ арах свæййынц æгъуыз æмæ æнад, поэттæ сæ уыцы иухуызонæй куы фæлхат æмæ куы эксплуатаци кæнынц, уæд. Ахæм у мады темæ».¹

Мæргъиты Къоста дæр нæ ахызт йæ иувæрсты.

Нæ ахызт йæ иувæрсты фыццаджы-фыццаг, куыд хæстони мад, афтæ, стæй, куыд ныййарæг мад, афтæ дæр. Нæдæр ахизæн ис уыцы темæйы иувæрсты. Чингиз Айтматов, балхъайраг стыр поэт Хъайсын Кулиевы тыххæй ныхас кæнгæйæ, уымæн загъта: «Любовь к матери... неиссякаема. Она постоянно обновляется, очищает его душу, пробуждает и само детство, его святые мгновения, и глубокие чувства, не переживи которые со всей полнотой, человек никогда не будет счастливым».² Мæргъийы фырты дæр ног æмæ ногæй уый тыххæй æрыздахы йæхимæ.

Кæй зæрдæ нæ ныккæрдзæнис, немыцаг лагеры советон адæмы удхайраг царды нывтæй чиныгкæсджыты тæрхонмæ цы æцæг, фæлæ тæригъæддаг хабар рахаста – «Галинæ», зæгъгæ, уый кæсгæйæ.

Галинæ – æвзонг сылгоймаг, – йæ хæррæгътæ йын, æгæ-

¹ Дзуццаты Хадзы-Мурат. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 154 ф.

² Айтматов Чингиз. Пространство поэта / Кулиев Кайсын. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1987. – 15 ф.

рыстæмæй, йæ риу дæр не 'мбæрзынц, – зæгъæн ис, бæгъ-
нæгæй бады, йе 'нахъом чызг æмæ лæппуйы йæ хъæбысы
йæхимæ æнгом нылхъывта, афтæмæй.

Æнахъæн къуыри кæрдзыны къæбæр нæ федтой. Са-
биты сæ мад дардта æмбыд кæрдæджытæ æмæ уидæгтæй.
Æмæ дзы ацы æхсæв кæрдзыны къæбæр куы курынц, уæд,
Хетæгкаты Къостайы сидзæргæс йæ сидзæртæн се стонг
байрох кæныны тыххæй дуртæ куыд фыхта, афтæ йæ уа-
цайраг хъæбултæн Мæргъиты Къостамæ та:

*Кæны мад ирхæфсæн ныхæстæ
Йæ сонт сывæллæттæн ныр дæр...
Тыхдымгæ сын хойы сæ фæрстæ,
Нæ сæ хъуысы цунæг дзырд дæр.*

*Ныр лæппуйы хуыссæг фæтары,
Уый райхъал и, рабадт, кæуы.
Йæ мад æй йæ хъæбысы дары
Æмæ йæ рæвдаугæ фæрсы:*

– Мæ хъæбул, цы та дæ æрхъуыди?

– Д-о-н, – ысхаудта дзы дзырд...

(«Галинæ»)

Мад дзæбæх зыдта, сындз телы фæстæ, кæд æм бацæ-
уын тæссаг у, уæддæр дон кæй ис. Æмæ йæ бæгънæг, стонг,
дойны хъæбулы тæригъæдæй йæхи цардыл хъуыды дæр
нæ акодта, «Цæсты фæныкъуылдмæ бырыди ус телты
'хсæн донмæ». Мæлæты тасыл фæтых хъæбулы уарзон-
дзинад:

*Чысыл ма йæ донмæ куы хъуыдис,
Раст афтæ ысфæйлыдта мит,
Æмæ дын æвиппайд фæцыдис
Гæрæхтæ... Нæмгуыты æхситт.*

*Мит уары, у уазал... Уад ниуы.
Цыма уый дæр мардыл кæуы.
Ныййарæджы тугамæхст риуыл
Йæ хъæбул дæлгоммæ лæууы.*

Æмдзæвгæ поэтæн йæ фыццаг фæлварæнтæй у, 1944-æм азы йæ ныффыста. Дыууындыууæздзыд поэтмæ уыйбæрц фæлтæрддинад нæма уыдис. Æмдзæвгæмæ хылмондаг критик æвзаджы æгъдауæй дæр, факттæй дæр ссардзæнис азымтæ (Мит кæм уары, уад кæм ниуы, тыхдымгæ сын сæ фæрстæ кæм хойы, уым стонг, бæгъ-нæг уацайрæгтæ иу къуыримæ куыннæ ныссалдысты? Мад иунæгæй куы бырыд донмæ, уæд сындз телы фæстæ ныййарæджы тугамæхст риуыл йæ хъæбул куыд фæвзæрд?) Бæллиццаг нæу архитектурикон æгъдауæй дæр, фæлæ йе 'гъатыр трагизм æмæ царды рæстдзинадæй чиныгкæсæджы зæрдæ йæхимæ æнæ аздахгæ нæ фæвæййы, æмæ уымæй æмбулы. Чи зоны, саби уыцы тæригъæддаг уавæры удæгас кæй баззайы, уымæй дæр. Уымæн æмæ зæрдæ ноджыдæр æхсайы Чингиз Айтматовы ныхасмæ. Æмæ хуымæтæджы нæ: «Великое милосердие и высшая справедливость жизни в том, может быть, что она одаривает поэзией сирот».¹ Адæймаг æнæ ныфсæй кæрдæджы халы сæрты дæр нæ ахиздзæнис.

Æндæр хабар у æмдзæвгæ «Уæддæр цæры». Чиныгкæсæгæн дзы æнæбауырнинаг ницы ис. Алцыдæр у урсыл сауæй фыст. «Уыдис артист нанайы буц хъæбул», зарыд цардыл, фæлæ хæст дардыл куы анхъæвзта, уæд уый дæр зарыныл нал уыд, фæцыд Фыдыбæстæ хъахъхъæнæг. Кæд хъæбатырæй хæцыд знæгты ныхмæ, уæддæр хæсты бардуаг нæ фæцис йæ фарс, æрхаудта «нанайы буц хъæбул»:

*Æмæ фæмард...
Фæлæ уæддæр цæры,
Йæ ныййарæг æм радиомæ хъусы,
Йæ зарæджы рæсугъд хъæлæс нæры.*

*– Нæй, нæй, нæу мард мæ хъæбул, – мад зæгъы, –
Æмæ æртагъд цæстысыгтæ йæ рустыл.*

Æмдзæвгæ «Мады ныхас», «Уæддæр цæры»-йæ иу аз раздæры фыст у, фæлæ йæ куы кæсай, уæд дæм афтæ фæкæсдзæнис, цыма йæ дарддæр кæны, цыма мад йæ

¹ Айтматов Чингиз. Пространство поэта // Кулиев Кайсын. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1987, – 15 ф.

хъæбулы тыххæй йæ монолог дзуры, нырма йæ саутæ куыд нæ систа, куыд нæма ссыд йæ дудгæ маст, йæ хъыг, йæ цæстыхаутæ уымæл кæй сты, сусæгæй йæ цæссыг кæй æрхъуызы, уый тыххæй:

*Æрхъуызы ма... Йæ фырты чи нæ мысы!
Йæ хуыз мæ цæстыл ауайы ныр дæр.
Уæззау тохы ыстыр быдыр, Уырысы
Нæ сæрвæлтау æрхаста уый йæ сæр.*

*Нæ сæрвæлтау... Цæмæй йæ буц ныййарæг,
Йæ уарзон зæхх, йæ фыдыбæстæ – мад
Кæддæрау абон ма кæной сæ хъарæг,
Фæлæ нæра сæ цины зарæг дард.*

Тынг раст, рæстæг кæй домдта, уыцы дуджы нæ æнæ-мæнг чи хъуыди æмæ нын кæй хъардтой, ахæм диссаджы патриотон дзырдтæ, фæлæ кæд æцæг афтæ уыд, уæд мадæн йæ цæстыхаутæ уымæл цæмæн сты?

Ноджы йæ поэт кæронæй фæкарздæр кодта:

*Æмæ нæры... Нæ зарджыты хуыздæртæ
Нывæндæм мах сæрибар цардыл ныр.
Нæ тæрсæм, нæ, у тынг ныфсджын нæ зæрдæ
Нæ рухс Цæдисы амонджын зæххыл.*

Уæд, ома æмдзæвгæ фыст куы æрцыдис (1950 азы), уыцы рæстæджы, хорз лæппу уыдтæ, æмæ загътаис, «Нæ рухс цæдисы амонджын зæххыл» нæ цæрыс. Фæлæ æмдзæвгæйы ахæм «амонджын» кæрон уацмысы царды кæрон нæ амонджын кæны. Уымæ гæсгæ, «Уæддæр цæры»-йæн йæ дыккаг хайы хуызæн у, фæлæ сæ тых иу нæу. Не схызт уый бæрзæндмæ. Ахæм амонджын цæдисы кæй нæ цардыстæм, уымæн абон нæхæдæг – æвдисæн.

Афтæмæй йæхи раст кæны рагбердзенаг философ Эпикуры зондджын ныхас: «Если бы бог внимал молитвам людей, то скоро все люди погибли бы, постоянно желая много зла друг другу».¹

¹ Э п и к у р // Материалисты Древней Греции. – М., 1955. – 233 ф.

Фæлæ нæ поэтæн азтæ йæ сæрыл халас куыд æвæрдтой, афтæ йæ уацмыстæм дуджы цæстæй нæ, фæлæ поэзийы цæстæй тынгдæр райдыдта кæсын. Чиныгкæсæджы зæрдæ рæстæджы домæнæй литературæйы домæн тынгдæр базмæлын кæны. Уымæн æмæ поэт тынг хорз базыдта, ноджыдæр Эпикуры дзырдтæй дзургæйæ: «Глупо просить у богов то, что человек способен сам себе доставить».¹ Æмæ литературон фарстытæ скъуыддзаг кæны йæхирдыгонау æмæ поэтиконæй.

«Фæстаг фыстæг» кæсгæйæ дæ цæстытыл ауайдзæн «Ный-йараг мад зымагон тар бон» йæ хъæбулæй куыд райста фыстæг, кæсын куыд нæ зыдта, фæлæ йыл йæ цæстытæ куыд хаста дамгъæгай, дзырдгай, йæ цæстысыг йæ уадултыл куыд хъуызыд, æддейы та дымгæ куыд хъызыд...

Æмдзæвгæ кæсгæйæ адæймаджы зæрдæ мастæй, пурти куыд дымай, уый куыд нæрса, афтæ нæрсы, стæй...

*Ды кастæ, фæлæ дæ хъуыдыйы кæм уыди,
Кæй цæры хæсты лæг уысмгай, бæлвырд.
Дæумæ йæ фыстæг цалынмæ æрцыди,
Уæдмæ кæй фæмард стыр тохы дæ фырт.*

Мад фыстæг куы каст, уæд дуармæ цæмæн хъызыд, уыцы деталь йæхион бакодта, уæдмæ æмдзæвгæ цы бæрзæндмæ цыд, уый разынд ирдæй.

Поэт дарддæр кæй дзуры, зæгъгæ, дæ фырт демæ мардæй дæр ныхас кæны, буц ныййараг мад; нæ сæ æмбæрстай ды, ма хур, æмæ дæ зæрдæ фырадæргæй тад»; ома «Уый раджы уыд. Æртындæс азы размæ», æмæ кæд базыдтай дæ фырты мард, уæддæр æм æнхъæлмæ кæсыс, йæ фыстæг ын æвæрдæй дарыс, æмæ дæ хъарм цæссыг хъуызы, уыдон зæрдæ нал агайынц.

Æндæр хабар у, мад кæд кæсын нæ зыдта, уæддæр йæ фырты фыстæг зæрдæйы цæстытæй куыд уыны, йæ фырт удæгасау йемæ мардæй куыд ныхас кæны, уый æмбарын æй тыхæй кæй нæ фæндыдис.

Хæстоны мады трагедийыл хъуыдыгæнагæйæ, поэтæн йæ зæрдæйы раргом хи мады уарзт. Хъæбул мады,

¹ Э п и к у р // Материалисты Древней Греции. – М., 1955. – 233 ф.

ныййарджыты нæ, фæлæ мады цы æгæрон уарзтæй фæуарзы, уый.

Рагæй фæстæмæ ирон нæлгоймаджы уарзт сылгоймагмæ, æгæрыстæмæй, мадмæ дæр æмбæхст кæй уыдис, уый тыххæй йæ нæ поэт дæр комкоммæ нæ загъта, фæлæ азылд дæрдты æмæ дзуры Хетæгкаты Къостама, ома чысыл куы уыдтæн, уæд-иу циндзинад кæй бавзæрстон, йæ мад-иу Хетæджы фырты зарджытæ кæй кодта, уымæй:

Мæ ныййарæг (уый нал ис ныр уæлæуыл)

Мæ авдæнхъæдыл тади æхсæв-бонмæ.

Къоста, дæу уарзта афтæ тынг, æмæ мыл,

Гъе, уый тыххæй куы сæвæрдта дæ ном дæр.

(«Къоста»)

«Къоста сси нæ адæмы фарны символ»,¹ – зæгъы Джыккайты Шамил æмæ Къостайы ном цы фарнимæ дзуры адæймаг, ууыл фæзыны йæхи фарн дæр. Афтæмæй фергом мадмæ поэты, æмæ уый фæрцы æмдзæвгæйы лирикон хъайтары уарзт – «Мæ авдæнхъæдыл тади æхсæв-бонмæ». Уымæ аивады хуызы раргом, ирон адæм сæ генион фыртмæ цы зæрдæ дарынц, уый.

Фæстæдæр «Гыцци»-йы бæлвырддæрæй разынд поэты ахаст ныййарæг мадмæ. Нымайы, йæ цæсты раз, рæхыбастау, сæ кæрæдзи куыд ивынц йæ сабидуджы, йæ рагбонты цард. Йæ мадмæ дзургæйæ нын зæгъы, йæ ныййарæг æй куыд уарзта, йæ хъæбысы-иу æй куыд хаста, йæ цинæн-иу куынауал ардта кæрон, куыд æй хуыдта йæ уд, æрвон хурыл æй куыд барста, куыд ын уыдис цард æмæ бон.

Нæ ферох кодта, йæ гыцци маesty кæнын кæй зыдта, æлгъитгæ æмæ нæмгæ кæй кодта, уый дæр, фæлæ сын æмбары сæ аххосаг – «Æз уыдонæй нæ фæрыстæн æппындæр, – Нæдæр мын уыцы рис уарзта дæ цæст».

Мæнгæй нæ акæнынц: «Мад йæ хъæбулы куы фелгъи-ты, уæд йæ риутæ «æлло, æлло» фæкæнынц.

Фæлæ лирикон хъайтар, чысыл куы фæхъомыл, куы бамбæрста йæ гыццийы мæт æмæ уды рыст, уæд йæ

¹ Джыккайты Шамил. Поэзийы фарн // Авторты коллектив. Критикон уацтæ. – Дзæуджыхъæу, 1990. – 65 ф.

мады аенафоны мардыл йæ «хъарм цæссыг цыхцырæгау фæмызт». Узал, тугхæццæ, къуыбар цæссыг нæ, фæлæ зæрдæйы арфæй тæдзгæ «хъарм цæссыг».

*Уый раджы уыд, фынддæс азы йыл ацыд,
Дæ хъæбул ныр ысси йæхæдæг фыд.
Æмæ йæ тох,
Йæ куыст æмæ йæ балцы
Уый банкъардта ныййарæджы рæвдыд.*

*Цы у,
куыд адджын,
æмæ дын дæ цыртыл
Ныффыста ныр йæ зарджыты хуыздæр.
Æвæццæгæн, куыд уарзын æз мæ фырты
Ды уарзтай мæн уæд уымæй дæр фылдæр.*

Афтæмæй æмдзæвгæйы дыууæ фæстаг рæнхъы ныййарæджы уарзт дæр, уацмыс дæр сæ арф хъуыды æмæ сæ нысаниуæгæй систой хæрдмæ.

Куыд акæнынц – сæйраг райдайын у, стæй дон йæ фæд агурдзæнис. Къоста мады тыххæй цы уацмыстæ ныффыста, уыдонæй кæд хицæн циклтæ нæ фæарæзта, – æниу ын æнæхъæн чиныджы бæрц сты, – уæддæр йе сфæлдыстады бæрæг бынат ахсынц: «Зымæгон райсом», «Фæстаг фыстæг», «Уæзæг», «Мад», «Мады фыстæг йæ мард хъæбулмæ», «Æрыгон мæдтæ», «Мады хъæлæс», ногæй – «Мад», «Хъæрзыдта мад»... «Ныййарæджы ингæн»-ы йæ зынгхуыст мадæй хатыр куры, адæймаг куы амæлы, уæд мæрдтыбæсты зæронд кæй ничиуал фæкæны, æмæ уый æвзонгæй кæй баззад, ныр дзы йæ фырт кæй фæхистæр, уый тыххæй:

*Кæд ды мæнæй фæкæстæр дæ мæ царды,
Уæддæр ды дæ мæнæн ныййарæг мад.
Æмæ, гъе, уымæн судзы ныр æнкъардæй
Дæ ингæныл сырх дидинджыты арт.*

«Мады фарст»-ы мад разы нæу, хъæбул уый мыггаг кæй нæ хæссы, ууыл, æмæ нымайы, йæ хъæбулы кæддæр

фараст мæйы йæ гуыбыны кæй хаста, куыд уыд йæ цин, йæ маст, йæ хъуыдыы йæ куыд баста йæ ныфсимæ, куы гуырды, уæд мад куыд уыд уæнгтæсаст, йæ уды куыд сиу сты йæ хъæрт æмæ сабийы ахаст, фæстæдæр йæ авдæны хъæдыл куыд тад æмæ руад, куыд æй баста хурыл, зæдыл, йæ цæрайæ куыд цард; куы рахъомыл, уæд та йын авгау æрхауынæй тарст. Уымæн æмæ «У мады зæрдæ афтæ. Йæ хъæбул фидарбазыр уæд, Йæ цардæн ма уæд рафтæн, Гъе, уый йеддæмæ уый æндæр Æппындæр ницы хъæуы...» – зæгъы поэт.

Фæлæ йæ, ома, æцæг, æндæр ницы хъæуы?

Æмæ, уæдæ, сылгоймаджы номæй æмдзæвгæйы автор цæмæн фæрсы:

*Цæмæн хонынц хъæбулы 'рмæст
Йе 'фыды фырт, чызг гъеныр?
Уый мадæн нæу рæстмæ æмбæрст,
Æви æгас дунейы*

*Нымады нæу сылгоймаг-мад,
Куыд нæ у, зæгъ, нымады?
Дунейы фарн æмæ йæ кад
Ысты кæд уый лæггады?*

*Кæд уый фарныл лæууы æнус,
Æнус нæ зæххы къори,
Кæд уый фарнæй у райдзаст, рух
Дзыллæты стыр истори?!*

Къоста хистæр лæг у, стæй æфсармы хистæр, фæлæ алы фарст дæр дзуапп домæ æмæ зæхх дæр афтæ куы æрæвæрид фарст: мæ уæлæ цыдæриддæр таут æмæ садзут, уыдон иууылдæр мæ фæрцы сты æмæ сæ мæ номæй хонут, уæд цы уайд? Кæнæ чи кæй ракуры: нæлгоймаг сылгоймаджы æви сылгоймаг нæлгоймаджы?

Уыдон æмдзæвгæйæн йæхийау, ахудыны тыххæй сты, фæлæ алы хъуыддаджы дæр хъуамæ логикæ уа, стæй ацы æмдзæвгæйы кой хуымæтæджы нæ ракодтон. Арæх снывæнды Къоста, бирæ поэтгау, поэतिकон уацмыс нæ, фæлæ, чи зоны, хуымæтæджы публицистон уац ныффыс-

сын кæуыл фæхъæуы, ахæм темæтыл æмдзæвгæтæ. Хадзы-Мурат дзы уымæн дзырдта, ома цы цаутыл фæдзуры, уыдон бынтон хуымæтæг вæййынц.¹ Табу Хуыцауæн, уыдон не сты йе сфæлдыстадон фæндагæвдисæг.

Фæлæ уæддæр, цы æмдзæвгæйы кой скодтам, уый йын Мады уарзт ныффыссын кодта. Мады уарзтæй фыст у æмдзæвгæ «Ма 'лгъитут мады» дæр. Поэт мæсты кæны лæппутæм:

*Лæппутæ, ма 'лгъитут мады,
Мадæн æлгъитæн куыд ис?!
Уый цæнгты бирæ лæггады
Сæр дæ кæддæрид хъуыдис!*

Æмæ йын бирæ æмдзæвгæты характерон куыд у, афтæ дзуры, лæппуты мады лæггад «гъеныр дæр афтæ хуры ыскастау» кæй хъæуы, сæ цины дæр, сæ масты дæр сæ уæлхъус кæй лæууы, хъæрзгæйæ сæ кæй ныййардта æмæ кæй «ницæмæ 'рдардта йæ зын», дуры цæндыл дæр сын кæй ардта «'хормаджы дуджы кæрдзын», искуы балцы куы ацæуынц, уæд сæ ныййарæг кæй нал æрцъынд кæны йæ цæст, «Сагъæс æй сисы йæ арцыл, – риукъултыл сисы дзæхст-дзæхст». Нæ дзы байрох, мæлæты къæсæрыл дæр мад кæй æрлæууы сæ зæрдыл, кæй фæхъæрзынц: «Мæлын дын, гыцци!» – уый дæр.

Уымæн сын уайдзæф кæны:

*Уыцы хæрзиуæг, лæггæдтæ,
Цæй, уæд куыд фæрох кæнут?
Царды уæ сæрыл уæ мæдтæ
Хъарынц кæд алхатт сæ уд!*

*Лæппутæ, ма 'лгъитут мады,
Мад у æвæджиу хорз!
Уый цæсты рухсы, лæггады
Арут уæ амонды хос!*

¹ Д з у ц а т ы Х а д з ы-М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 219 ф.

Æрмæстбæрæгнæу, лæппутæ кæй мадæлты æлгъитынц, æмæ сын кæй мадæлты æлгъитын нæ уадзы. Кæйфæнды мады æлгъит, стæй, мады нæ, фæлæ, кæйфæнды æлгъит, уæддæр æвзæр у, фæлæ кæд сæ кæрæдзийы мадæлты мæстæйдзагæй æлгъитынц, уæд, мад адджын кæй у, уый зонынц æмæ сæ кæрæдзийы зæрдæтæ, ома афтæ тынг кæмæ смæсты сты, уый зæрдæ цæмæй тынгдæр фæриссын кæной, æрмæстдæр уый тыххæй.

Кæд сæхи мадæлты æлгъитынц (æмдзæвгæ тынгдæр уыцырдæм æнцайы), уæд уый та, чи нæма æрцыд, ахæм кæуинаг хабар у. Фæлæ нæм «модæимæ» фæзындысты ахæм кæуинаг «хъайтартæ» дæр. Уæдæ йын цалынмæ йæ мады исчи æлгъита, уæдмæ мад æнæмæстæй тæригъæд нæу? Æмæ зынгуыстгæнинæгтæ сæ мадæлты ахъаззаг æлгъыстытæй батæрынц къуыммæ.

Хъыгагæн, æмдзæвгæйы нæ зыны, чи кæй мады æлгъиты, уый. Æмæ поэты зондамынд хизы юормæ. Хъыгагæн, зæгъын. Уыйхыгъд æркæсæм æндæр æмдзæвгæмæ, «Фырт лæууыд йæ мæлæты къæсæрыл»-мæ.

Æмдзæвгæ стыр нæу æмæ йæ бакæсæм æнæхъанæй:

*Фырт лæууыд йæ мæлæты къæсæрыл,
У мæлæт та, чи нæ зоны, зын.
Схæцыди ма уый чысыл йæ сæрыл,
Сфæрæзта ма: «О нана, мæлын».*

*Афтæмæй та уым йæ уæлхъус бадт
Фыд, æмæ йæ судзгæ цæссыг калд.*

Къоста фæлтæрд поэт у. Куыд фысгæ у, уый дæр ын мæн амонгæйæ нæу; иннахæм – æвзæр нæ зоны ‘мдзæвгæйы техника. Фæлæ, мæнмæ гæсгæ, ацы æмдзæвгæйыл куы бакусид: «Мæлæты къæсæрыл» нæ, фæлæ мæлæты къахыл; къæсæр та ис мæрдтыбæстæн; æмдзæвгæйы ацы рæнхъ поэтикон нæу: «У мæлæт та, чи нæ зоны, зын»; «ма уый», стæй «та уым» дæр æмпгузæнты хуызæн сты, – æмæ ма поэт æмдзæвгæйыл чысыл куы акусид, уæд, зæгъæн ис, авторæн дæр æмæ махæн дæр нæ къухы уайд диссаджы зæрдæмæдзæугæ аивадон уацмыс.

Мады тыххæй дзурæн дæр, фыссæн дæр бирæ ис. Кæд,

йæ лæггæдтæ цас сты, уыйбæрц ын нæма аргъ кæнæм, хъыгагæн, уæддæр ыл цъус загъд нæй нæ литературæйы. Уæддæр мын Къостайы æмдзæвгæтæй иуы кой æнæра-кæнгæ нæй. Уымæн æмæ йæ куы бакасай, уæд дæ зæрдæ æнæмæнг ныррухс уыдзæнис, дæ цæсгомыл фæлмæн мид-былхудт æнæмæнг ахъаздзæн.

Æвдисæн нын – æмдзæвгæ йæхæдæг:

*Иуварс ут, уæртæ æрбацæуың
Хъулон, дæрзæгдзæсгом устытæ.
Гуыбынтæ къабаты нал цæуың,
Хъазың сыл хуры зынг-рухс тынтæ.*

*‘Рбацæуың сабыр, зын къахдзæфтæй,
Царды цин семæ æрбахæссың.
Дуджы кæддæры уæззау цæфтæй
Уыдон хызт ысты ныр, нал тæрсың.*

*Арвы цъæх бандзыг сæ хæнт сæрмæ,
Уддзæф сыл дауы йæ базыртæ.
Леуахи доны тæлтæг хъæрмæ
Уæнгты туг райдайы хъазынтæ!*

(«Сывæрджын устытæ»)

Уыдонмæ кæсгæйæ, «Булаемæргъ – мæргъты мæлгъæв-загдæр Зары, нывæнды йæ зарджытæ», æмæ уыцы зарджытæ фырцинæй, куыдфæраздæронæй исынц «Хъугæмтæ, арф кæмтты нарджытæ».

Æмæ сæ, уæдæ, куыиннæ хъуамæ рухс кæна адæймаджы зæрдæ! Уыцы «хъулон, дæрзæгдзæсгом»-тæй ныл фæкæ-сынц мæйтæ æмæ хуртæ.

Ноджы нæ фæдзæхсы поэт:

*Уыцы сывæрджын сылгоймæгтæн
Авгау тæрсæм хъуамæ ‘рхауынæй.
Сбирæ кæндзысты сæ коймæгты
Цардбæл сывæллæтты арынæй...*

Æмæ та ногæй:

*Иуварс ут, уæртæ æрбацæуынц
Хъулон, дзыгъуырджæсгом устытæ.
Гуыбынтæ къабатæ нал цæуынц,
Хъазынц съл хуры зынг-рухс тынтæ!*

Хуры уыцы «зынг рухс тынтæ» куы фæцæуынц æм-дзæвгæйæ, уæд уыдон фелхæнынц чиныгкæсæджы зæрдæ, уыдон æй авæрынц бæллицты базыртыл. Æмæ уæд адæймаджы æрфæнды тæхын.

* * *

Мæргъиты Къостайы сфæлдыстадмæ лæмбынæг куы æркæсай, уæд сългоймаджы кой кæмфæнды, цыфæнды уавæры ма кæнæд, алыхатт дæр фæдзуры арæхстгай, уарзгæйæ. Уымæн зæгъы Джыккайты Шамил афтæ: «Лæгæн йæ уарзт вæййы йе 'хсар æмæ йæ намысы æмсæр».¹

Æвæццæгæн, ахæм фыссæг зын ссарæн у, сългоймаджы тыххæй йæ хъуыды чи нæ загъта, фæлæ фылдæр хатт фæдзурынц – сългоймаг хин дæр у, кæлæн дæр у, уфтæ дæр у. Цы у, цы нæ у, уыдæттæ фæдзурæм, цæмæй, уацмысæн развæлгъау цы формæ æрхъуыды кодтам, уый ма фехæлайы тыххæй, стæй кæро-нæй балхынцъ кæнæм – фæлæ уæддæр дзæбæх у, зæгъгæ. Сългоймаг.

Уайдзæфæн нæ, цæвиттонæн райсæм Токаты Алиханы зындгонд æмдзæвгæ «Сългоймаг»: хæйрæг, зæгъай, хæцаг калм, зæд, саг, гæды, сывæллон... æмæ йæм кæй æмæ цæй миниуджытæ нæй.²

Къостайы лирикон хъайтарæн зындгонд у, сългоймагæн дунейы дæр, нæлгоймаджы царды дæр, сабиты хъомыл кæныны дæр цы нысаниуæг ис, уыцы сългоймаджы цæхæр артæй йыл ирвæзы зынг. Уый, сългоймаджы узæлдæй, фæлмæн батæй у рæвдыд. Уый, сългоймаджы ко-мулафтæй у йæ хæдзар хъарм.

¹ Джыккайты Шамил. Разагъды лæгтæ. – Дзæуджыхъæу, 1999. – 215 ф.

² Токаты Алихан. Уацмыстæ. – Дзæуджыхъæу, 1972. – 15ф.

Стәй, әрмәст уыцы әмдзәвгәйы лирикон хъайтар нә, фәлә афтә сты иууылдәр нәлгоймәгтә. Сылгоймәгты уаз удтә ныл алдзән цырәгътау кәй тайынц, сә «цәстыты зынг-рухс тынтәм» сын мах, нәлгоймәгтә, уый тыххәй нывәндәм нә зард.

Кәй зәгъын әй хъәуы, уыцы хоры фәстә нә зайы поэт дәр:

*Нә бон цы уаид – саудалынг,
Ингән та – не ‘хсәв уәд.
Фәлә нәм, зәгъ, цы бар дары
Нә царды зын хъысмәт!*

*Нә амонд сты устытә,
Нә ныфс әмә нә фарн.
Сә цәстыты зынг-рухс тынтәм
У махән хъарм!*

(«Устытә»)

Кәй «цәстыты зынг-рухс тынтәм» дын уа хъарм, уый, ай-гъайдәр, адәймагмә бәрзонд әвәрд у. Бәрзонд чи әмә цы уа, уыдонән табу кәнын, кувын хъәуы, стәй сыл, кәй зәгъын әй хъәуы, әмбәлы зарджытә нывәндын. Әмә афтә дәр вәййы.

Англисаг стыр поэт-романтик Байрон әхсин Терезәйы афтә тынг бауарзта, әмә йыл әрмәст заргә нә кодта, фәлә куы фехъуыста, зәгъгә, мәләтдзаг рынчын у, уәд фырадәргәй схъәр кодта, зәгъгә йыл исты куы ‘рцәуа, уәд йә фәдыл цәррдзу бакәндзән.¹ Әмә цас әмә цас ис ахәм цәвиттонтә әрхәссән.

Нә поэтән та йә бон у, йә зәрдәйыл йә къух әрәвәра әнәкъямдзәстыгәй, йә курдиат әй куыд хәссы, йә хъару йә куыд аразы, афтә кәй зары сылгоймаджы кадән.

Къостамә сылгоймаг – мад уа, хо, уарзон, әмкъай, зонгә әви әнәзонгә – иууылдәр у әнәлаз, зәххон зәды әмсәр. Нәй йәм фау әрхәссән әмә йәм нә агуры фаутә.

¹ Коллектив авторов. Благословляю имя из имен. – М., 1990. – 198 ф.

Æрмæст дис кæны сылгоймæгтыл, – «æндæрбæстæгтæ» уой æви сæ «коймæгтæ», – цы сæ сфæлдыста зæххыл, цахæм сты, ахæмтæй. Æнæ уыдон, «цы сæ бон у нæлгоймæгтæн?»

*Ыстут нæ зæдтæ 'мæ нæ хуыцауттæ,
Æниу, кæд уыдысты уæ хуызæттæ,
Зæгъут-ма мын, гъе, уый уæд та.
Кæмфæнды: зæххыл, доны, уæлдæфы,
Зын раны, дидинджыты хæрздæфы,
Сыгъдæг Хуыцау æмæ зæд та?*

(«Сылгоймæгтæ»)

Афтæмæй сæ æвæры хуыцауæй, зæдтæй уæлдæр. Джык-кайы-фырт Гæдиаты Цомахъæй цæйау зæгъы: «Сæрибар æмæ намысы рыцарæн уыд æндæр ныфс дæр – тыхджын æмæ сыгъдæг уарзондзинад».¹

Къостайы фидарæй уырны, сылгоймæгтæ, рухсы уа æви талынджы, немæ куынæ уой, уæд алы уынгты, алы къуымты цæуид нæлгоймæгты сонт удты хъæрзын. Нæлгоймæгты сылгоймæгтæ хъарм кæнынц сæ цæстытæй, уыдон сæ хъахъхъæнынц фыдмæстытæй, æмбисыл афадынц нæ зын, нæ царды дæр, нæ куысты дæр, нæ тохы дæр сты немæ. Сæр куы бахъæуы, уæд хотыхтæ райсынц нæлгоймæгтимæ.

Поэт тынг хорз зоны, æнæ сылгоймæгтæ нæлгоймæгтæ дæр кæй ницы уыдзысты, æмæ йæ дзуры æргом:

*Нæй, нæй, æнæ сымах, сылгоймæгтæ,
Æндæр бæстæгтæ уат, нæ коймæгтæ,
Мах, лæгтæ, ницы стæм зæххыл.
Мæрдты уæм, йе уæм а-зæхх, а-бæстыл,
Уæ уарзт куы нæ 'хсида нæ къабæзты,
Нæ цин нæу цин, нæ хыл нæу хыл.*

*Цы уæ ысфæлдыста, сылгоймæгтæ,
Нæ хъыг, нæ амондæн зæххыл?!*

¹ Джыккайты Шамил. Разагъды лæгтæ. – Дзæуджыхъæу, 1999. – 215 ф.

Афтæ кæй у, уый тыххæй тæригъæд кæны æфсин, фæллойгæнæг сылгоймагæн, иу уысм ын иу ран æрхæст кæй нæй, æппынæдзух змæлгæ кæй кæны, æмæ йæ уæздан, фæлмæн къухтæ кæй сдæрзæг сты («Сылгоймаджы къухтæ»). Æмæ сæ æмдзæвгæйы лирикон хъайтар йæ цæсгоммыл хъавгæ куы 'рхæссы, уæд сын сæ рæвдыд æмæ рис æнкъары йæ цæсгомы нуæрттæй, йæ зæрдæйы тæгтæй.

Фæлæ йæм, йе 'мкъайы къухтæ дæрзæг кæй сты, уый æвзæр нæ кæсы, – «дæрзæгкъух æгад та кæм уыд. Кæд уыди фæстæдæр йæ куысты æмбæлттæй?»

Поэт æвзонджы бонтæй фæстæмæ хорз зоны, фæллойгæнæг дæрзæг къухтыл кæй æнцайы дуне. Æмæ уый йæ амонд у. Францаг фыссæг-философ П. Марешаль хуымæтæджы нæ загъта: «Знать правду никогда не рано».¹ Мах, «ныр афон у», – куы зæгъæм кæцыдæр хъуыддагæй, уæд бынтон байрæджы вæййы. Æмæ Къоста йæ кармæ гæсгæ рæстæгыл райдыдта дзурын, æнæ фæллойгæнæг къухтæ дуне стонгæй, цъыфы сагъдæй кæй амæлид. Сæрыстыр дзы уый тыххæй у:

*Дæ къухтæ сты афтæ зынаргъдæр мæнæн,
Сæ фарнæй ыстææлы мæ рис дæр, мæ хъыг дæр.
Æмæ сыл мæ былтæ æвæрын фæлмæн,
Мæ былтæ мын асудзынц афтæмæй тынгдæр.*

Сылгоймаджы, фæллойгæнæджы, Мады, æмкъайы къухтæн пъа кæнын ног нæу. Фыццаг хатт æй Мæргъиты Къоста, мыййаг, нæ рахаста чыныгкæсджыты рæгъмæ. Фæлæ уыдон иууылдæр кæй сиу сты Къостамæ, иу æххæст фæлгонц æм кæй сарæзтой, уымæн кæнын сæ кой.

Царды, чи зоны, хи удмæ æввахс адæймаджы уарзын, кад ын кæнын, йæ номыл алдзæн цырагъау судзын уыйбæрц мæнæ-мæнæйы аккаг дæр нæу. Фæлæ, куыд акæнынц: «Искæй сæрибардзинадæн чи нæ аргъ кæны, уый сæрибардзинадæн ницы зоны». Рæсугъддзинад æрмæст йæхи тыххæй чи уарзы, уый рæсугъддзинадæн ницы зоны.

Нæ поэтæн рæсугъд у рæсугъд, чифæнды æмæ кæйфæнды ма уæд. Уый бæрæгæй зоны æмдзæвгæ «Ды цæ-

¹ Марешаль Пьер Сильвен. Избр. атеистич. произв. – М., 1958. – 184 ф.

уыс»-ы. Æмдзæвгæ кæсгæйæ дæ цæстытыл уайы, денджызы былыл хинайæн дарæсы сæрыстырæй куыд фæцæуы рæсугъд сылгоймаг. «Æмæ, раст цыма аргъауы, фыны – Зæхх ныгъуылдтытæ кодта дæ быны».¹ Йæ хурмæсыгъд уæнгтæ æрттивынц, йæ зырнайзылд къæхтыл цæсты тигътæ æндæдзынц, алкæуыл æфтауы сагъæс, алкæуыл æфтауы мæт. Йæ гуырыкондмæ кæсгæйæ лæгтæ арф ныуулæфынц.

*Найæн дарæс – тар тæбынæй,
У нывыл æмæ зынаргъ.
Даргъ цæстыхауыл æрфынæй
Денджызы цæхджын æртах.*

*Ды цæуыс. Кæсынц дæм лæгтæ,
Арф ныуулæфынц, уæззау.
Уый дæ зынг хурмæсыгъд уæнгтæм
Ницæмæй хæссынц ныр фау.*

Фæлæ поэт, уыцы зæдæнгæс сылгоймагмæ кæсгæйæ арф чи улæфы, уыдонæй нæу. Æмдзæвгæйæн йæ кæрон аивадон æгъдауæй цы æмæ цас дæтты, уымæн автор æмæ чиныгкæсæг уæнт тæрхонгæнджытæ, фæлæ дзы бæрæгæй зыны, Къоста сылгоймагмæ цы цæстæй кæсы, уый:

*Фæлæ у дæуæн дæ уарзт та
Иу лæджы.*

*Ды дæ йæ ус.
Уарзы бирæ дæу, уый уарзта
Æмæ уарздæни æнус.*

*Уымæн ды йæ цард, йæ бон дæ,
Уый та у дæ цард, дæ бон.
Æмæ уый охыл дæ бонтæ –
Цины бонтæн нæй кæрон!*

Уый дæр поэтикон мадзал у – чиныгкæсæг афтæ хъуыды кæны, лирикон хъайтар уыцы дзæнæтæйрастгæ мар-

¹ Б е с т а у т ы Г и у æ р г и. Арты æртахтаæ. – Цхинвал, 1979. – 110 ф.

гъы уарзгæ бакодта, ныртæккæ йыл æрратæ кæндзæнис, уый та йыл йе 'мкъаймæ аргъаугæ кæны, сæ кæрæдзийы цинтæй æфсæст цы уой, афтæ йæ фæнды.

Æмæ уыцы хъуыды цæуы поэты удыхъæдæй. Йæхийау æй фæнды искамæн дæр удæнцой, амондджын цард, стыр уарзт. Фæлæ поэзи домæ æрра уарзт. Байрон кæйдæр æхсины мæлæдзаг рынчыны коймæ йæхи арвыл куыд ныццавта, афтæ. Æмæ уый кармæ гæсгæ нæу. Рагбердзенаг философ Платоны загъдау: «Любовь ослепляет, ибо любящий становится слепым по отношению к предмету своей любви».

Сылгоймаг кæм уа, уым уарзт ма уа, уый гæнæн нæй. Сылгоймаг йæхæдæг уарзты бардуаг у. Æмæ иугæр сылгоймаджы кой кæнæм, иугæр нæм дзырд уарзтыл æрцыд, уæд Мæргъиты Къостайы поэзийы, дыууæ уды æхсæн цы уарзт вæййы, уый цы бынат ахсы, ууыл ма æрдзурæм, уый бынтон раст нæ уайд.

Лæппу, уæлдайдæр, лæппу-поэт уарзгæйæ фылдæр цы кæны. Кæддæр фыссæг, дзæнæтыбадинаг Гафез хъазгæйæ дзырдта: «Лæппуйæн йæ фæрсты рæсугъд чызг куы ахи-за, йæ фæдыл куына акæса, уæд уымæй цæй поэт хъуамæ рацæуа, бирæ цæрай...».¹

Æцæгдæр, поэт уарзтæй (уæлдай нæу, Фыдыбæстæйы уарзт уа, сылгоймаджы, æрдзы, мады, хъæбулы...) æрратæ куы фæкæны, йæ зæрдæйы бынæй иууыл хуыздæр æмдзæвгæтæ уæд сабухынц, æмæ адæмы зæрдæмæ иууыл тынгдæр уыдон фæхъарынц.

Поэт-лирик нын кæд 1951-æм азы фыст æмдзæвгæ «Лæппуйы сагъæсты»-йы йæ лирикон хъайтары номæй уырнын кæны:

*Айбæрц слæг дæн, никуы уарзтон афтæ,
Уарзонады кой дæр мæм нæ уыд.
Ныр цы кæнон, уыцы буц рæсугъды
Уарзтæй рцуы 'взонг зæрдæ ыссыгъд, –*

уæддæр йе сфæлдыстады бæрæгæй зыны, уыцы уарзт æм раджы кæй æрцыдис, суанг йæ фыццаг уацмыстимæ.

¹ Авторы архивæй.

Адәймәдҗы царды раст фәндагыл уарзтәй тынгдәр ницы әфтауы. Джыккайты Шамил уымән зәгъы Брытҗиаты Елбыздыхъойы трагеди «Амран»-ы хъайтар Бесәйә: «Кәд ын истәмәй басәттән ис, уәд әрмәст уарзондзинадәй».¹ Уарзты ныхмә хъәдтә, хәхтә дәр нә лаууынц.

Къостайы поэт-лирикон хъайтар әвзонг-зәрондәй хәсты быдырәй куы 'рыздәхт («Цы кәнон...»), уәд йә уарзон рәсугъд чызгән дзуры кәәмдзәстыгәй, сонтәй кәй сурс, кәй фендәр йә бакаст, йә цәсгомы хуыз, уый йәхи аххос кәй нәу, знадҗы ныхмә тохән йә царды бонтәй цыппар кәй радта, бирә фыдәбәттә кәй бавзәрста. Фәлә знадҗы ныссастой, батар ыл кодтой йә цард. Уыцы дудгәбәтты сурс. Әрмәст нә аивта йә зәрдә. Йә уарзт нә фәкъаддәр. Йә уарзон чыздҗы уарзы фыццагау бирә.

«Рәсугъд чызгай»-ы та хъайтар фәскуыст чыздҗы къух куры, цәмәй фәцин кәной сә боны әнтыстыл, чызг цъәх-цъәхид хос кәй ссывта рәвдзәй (йәхи тыххәй нә дзуры – «хорз нәу әппәлын царды»), фәллад кәй нә зыдта, уый тыххәй, әмә сә къуылдымәй фәлгәсой дардыл. Уымән әмә йәм хорз кәсы изәрыгон, фәскуыст сә рухс фидәныл дзурын, цәмәй йын йә рухс бәллиц, йә сонт зәрдәйы рыст зәгъа цәстәй-цәстмә йә цуры:

*Рәсугъд чызгай,
Дә къух мәм авәр, цәй!
Ныззарәм мах нә абоны әнтыстыл,
Уәд амонддҗын,
Әмә цәрәд фәрнәй,
Әхсардзинад нә чи 'вдисы йә куысты!*

Уыцы иугъәдон хъуыдытә, иугъәдон зәрдәйы уаг хызынц иу әмдзәвгәйә иннәмә. Рәсугъд зынынц лирикон хъайтармә, стәй, кәй зәгъын әй хъәуы, поэтмә дәр, фәлә сә ихсыд, сә дҗиппыуагъды хъуыдытәй фәлмәцы чыныгкәсәг. Хыгагән сә нә уынәм әмә нә хатәм,

¹ Джыккайты Шамил. Разагъды ләгтә. – Дзәудҗыхъәу, 1999. – 195 ф.

адæймаджы туг чи сызмæлын кæна, ахæм æцæг поэтикон «æрра» уарзт.

Дзырд дæр ыл нæй, фæуыздæнис афтæ дзурджытæ, зæгъгæ, уый рæстæджы, дуджы гакк у – ахæм уацмыстæ цард йæхæдæг фæхæссы.

Æз дæр æй зонын, рæстæгæй бирæ цыдæртæ аразгæ кæй у, уый. Æмæ Плиты Грис ирон салдаты фæлгонц сныв кæныны тыххæй дзæвгар бакуыста.¹ Фæлæ-ма æркæсæм, Плиты Грис уыцы дуджы «Салдаты сæнттæ»-йы куыд фыста:

*Салдат бирæ кæм фæбыхсы,
Фестин нурти хæрдмæхау.
Атухин дæ мæ хъæбысы,
Аздухин дæ уæрдæхау.*

Æцæг ын йæ хорз фæлгонц уыйфæстæ дуджы комулафт-уарзаг редактортæ фехалын кодтой алы сæры магъз хæццæгæнæн хъуыдытæй. Джыккайты Шамил хуымæтæджы нæ дзуры: «Грисæн ис драмон хъысмæт. Арыгонæй йæ лæмæгъ æмдзæвгæты тыххæй уыд рæвдыд æмæ буц, лæвæрд ын æрцыд паддзахадон хæрзиуæг. Йæ кары куы бацыд, æцæг поэт куы басгуыхт, уæд йæ хорз уацмысты фæдыл иудадзыг æййæфта æфхæрд».² Æмæ «Салдаты сæнттæ» джипы уый тыххæй рацыд хъæдгомæй:

*Салдат бирæ кæм фæбыхсы,
Нал фæхæцин мæхиуыл,
Ныттухин дæ мæ хъæбысы,
Балвасин дæ мæ риумæ.³*

Ацы дыууæ варианты мæм кæсынц хъæддаг, æнæрцæф æхсинæг æмæ хæдзарон базырсаг бæлоны æнгæстæ. Кæд хæдзарон бæлон æппындзух нæ цуры ваййы, нæ армæй нæ удты æхцондзинадæн кæрдзыны къæбæртæ дæр айсы, уæддæр æхсинæг у æхсинæг æмæ сын, раст зæгъгæйæ, сæ кондæй дарддæр иумæйагæй уа диссаг ницы ис.

¹ П л и т ы Г р и с. Салдат. – Дзæуджыхъæу, 1948.

² Д ж ы к к а й т ы Ш а м и л. Ныхасы фарн. – Дзæуджыхъæу, 1996. – 202 ф.

³ П л и т ы Г р и с. Æвзæрст уацмыстæ. – Дзæуджыхъæу, 1973. – 67 ф.

Къостамаэ поэты уыцы «æррадзинад», æцæг, дзæвгар ныгъуылддæр æмаэ «зæххондæрæй» цыд сабыргай, чиныгæй-чиныгмаэ. Йæ уацмыстæ фыст кæд æрцыдысты, йæ чингуытæ мыхуыры цы азты рауагъта, уыдонмаэ гæсгæ сæм хронологон æгъдауæй куы 'ркæсæм, уæд æнæфиппайгæ нæ фæуыдзыстæм, поэт алывæрсонæй куыд рæзт, куыд хъæздыгæй-хъæздыгдæр кодтой йæ аивадон авналæнтæ.

Уæлдæр цы æмдзæвгæты кой скодтон, уыдонæй бирæ фæстæдæр нæ ныффыста æмдзæвгæ «Æрвылизæр цыдтæ нæ рæзты донмаэ», фæлæ ацы уацмысы, иннæтимæ абаргæйæ, поэт иумайаг ныхасæй рахызт конкретон ныхасмаэ, поэтикон деталтæ æмаэ фæзилæнтæм.

Чызг æрвылизæр цыд лæппуйы рæзты донмаэ, йæ «къухы хаста иу дурын æгасæй», лæппу та-иу æй хъæугæронмаэ йæ цæстæнгасæй фæндараст кодта. Рад, йæ дзыккутæ йын ирдгæ куыд фаста (æцæг, ирдгæ дзыккутæ нæ фæфасы), уымæ кæсгæйæ, æмаэ-иу йæхицæн дзырдта: «йæ бонæй уа, йæ бонæй, ды кæй фæуай, ды кæй амонды хай дæ!» Фæлæ-иу æй лæппу куы æрурæдта, ныхасæн маэ хъæуыс, зæгъгæ, уæд-иу чызг тыххæй сфæрæзта дзурын: «Зынгхуыст фæу, гъе, уый дын фод маэ арфæ».

Афтæмай чысылгай æргом кæны, чызг лæппуйы хæдзæры рæзты донмаэ цæмæн цыди æрвылизæр, сæ рæзты цæмæн здæхти донæй, лæппу-иу æй ныхасмаэ куы æрурæдта, уæд-иу «тыххæй» цæмæн сфæрæзта «дзурын»; дзурын нæ, фæлæ æлгъитын.

Æмаэ стæй æрцыдис, цы хъуамæ æрцыдаид, уый:

*Нæ дæн зынгхуыст... Цæрæм мах цумæ абон,
Мæныл цыд де 'лгъыст арфæйау æрмæстдæр.*

Афтæ, къахдзæфæй-къахдзæфмаэ, къæпхæнæй-къæпхæнмаэ цæугæйæ, райгуыры аивадон уацмыс. Къостайыл азтæ сæ фæд куыд уадзынц, афтæ йæ поэзи, уыцы ны-мæцы йæ интимон поэзи, кæд диссаггомау у, уæддæр кæны цымыдисондæр, арфдæр, нуарджындæр. Стæй дзы диссагæй дæр уыйбæрц ницы ис: азтæ йыл куыд цæуынц, афтæ уарзтыл дзуры æргомдæрæй, сæрибардæрæй æмаэ йын æххуыс кæны йæ поэтикон фæлтæрддзинад:

*Ызнон,
Нæ куыст куы фестæм заводы,
Уæд та æз федтон дæу.
Хæрæг фæлдыст – мæ амондæн,
Кæд мын уый амонд нæу.
(«Ызнон»)*

Къоста æмхиц кæмæ у, уыцы хуымæтæг, иударон ны-хæстæ – «цы хабæрттыл дзуры, уыдоны диссагæй ницы ис, адæмы не ‘ркæсын кæнынц сæхимæ».¹ Фæлæ сæ автор дзуры ныфсхастæй æмæ йын хатæм йæ зæрдæйы уаг. Ноджы, уайдзæфæмхæццæ æлгъыст – «Хæрæг фæлдыст – мæ амондæн» джиппыуагъдау абадт æмдзæвгæйыл æмæ йæ уый бынтон бараст кодта йæ чемыл æмраст ауадзынæн, поэтикон æй скæнынæн.

Кæнæ æмдзæвгæ «Уæд уыд æхсырф, нар та у мус»-ы дыууæ æвзонг уды сæ уарзты райдайæны сæрдыгон хъарм изæры бадтысты иумæ. Чызг лæппуйы уæхскыл æрæвæрдта йæ сæр, æмæ нымдзаст арвы риумæ:

*Ыскæс-ма, – загътай мын сабыр, –
Æмæ æз дæр ыскастæн.
Æвзист æхсырф дзы райгуырд ныр –
Йæ сæр нæ судзгæ уарзтæн!*

Уыцы «æвзист æхсырфмæ» кастысты æдзынæг. Сагъæстæ сæ скъæфтой сæ фæдыл. Цæуыл сын дзуры уыцы «æхсырф»? Цы сын æрхæсдзæнис – цин æви сагъæс? Амонд æви фыдбылыз? Фæлæ уый чи ‘мбæрста?

«Уæдæй фæстæмæ рацыд мæй, Тыхст сагъæсты мæй рацыд», – фæлæ чызгæй йæ «тынг дард балцы» бæрæг кæй нæй, ууыл тыхсы лæппу: «Кæм дæ? Куыд дæ?» фæнды йæ базонын, йæ уарзон чызг дæр уыйау æрхæндæг у, уый дæр æй афтæ мысы?

Лæппуйы ногæй йæ сæнттæ ахастой мæймæ. Ногæй – катайттæ, бæллицтæ, хъуырдухæнтæ... Æмæ поэт сарæзта аивадон фæлгонц:

¹ Д з у ц ц а т ы Х а д з ы-М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 219 ф.

*Уæд уыд æхсырф, ныр та у мус –
Йæ сæр нæ судзгæ уарзтæн.
О, ма нын уа æнус-æнус
Ныххуыссæн не ‘хсæн уарзтæн!*

Уый – поэтикон хуызы. Æнауый та астрономон æгъ-дауай – «рацыд мæй», уæд, тыхсты мæй уа æви цины, уæддæр раст иу мæйы фæстæ, мæй кæд æхсырфы æнгæс уыдис, уæд та ногæй уыдзæнис ахæм; кæд мусы хуызæн уыдис, уæд та уыдзæнис мусы æнгæс. Уым стыр философи нæ хъæуы. Æмæ, деталь фæлгонцимæ куы иу кæной, уæд сын уыдзæнис æцæг æнтыст.

Поэтмæ «уарзын дæ» кæсы æрмæстдæр дзырдбаст, иумайаг ныхас. Уымæн æмæ сæ дзуры, фыссы алчидæр. Фæлæ сæйраг уый нæу. Адæймагæн йæ рыст куыд æмбарыс, стæй йæ цин дæр, уый у хъуыддаджы рахæцæн («Æз уарзын дæу»). Хорз райдиан хъуыддаджы æнтыст у.

Нæдæр æм, искæмæн æппындзух йæ риу дæ риумæ æлхъивай æмæ йæ лæгъзытæ кæнынæй цух ма уадзай, уый кæсы æххæст уарзт. Цæттæ у, йæ уарзаны «лæгъзфаст дзыккутыл» йæ къухтæ «уæздан, рæвдаугæйæ» хæсса, йæ сау цæстытæм ын æдзухдæр йæ сау цæстытæй кæса, йæ ныфс æй хона, йæ хур, йæ зæд дæр, йæ дæллагхъуыр, йæ былтыл, зæгъ, йæ цæстытыл йæ «баты фæдтæ зыной рæсугъд æмæ дзæбæх», фæлæ уыдæттæ лирикон хъайтармæ, стæй, кæй зæгъын æй хъæуы, поэтмæ фаг нæ кæсынц.

Францаг стыр фыссæг Эдмон Ростаны пьесæ «Принцесæ Грёзæ»-йы хъайтар Бертраны хъуыдымæ гæсгæ:

*Любовь – это сон упоительный,
Свет жизни, источник житеильный.
В ней муки, восторг, в ней весна;
Блаженства и горя полна,
И слезы
И грезы
Так дивно дарит нам она.¹*

Æцæгæй кæй уарзыс, уымæн йæ цин, йæ маст хъуамæ уа дæ цин, дæ маст. Уый нæй, уæд ын дæ уарзтыл хъуамæ ма

¹ Р о с т а н Э д м о н. Пьесы. – М., 1983. – 145 ф.

дзурай, уæд дæ уарзт уарзт хъуамæ ма хонай. Куынаæ йын рог кæнай йæ зынтæ, куынаæ йын уай ныфс, æхсар, «Уæд уый нæ уыдзæн уарзт æппындæр. Уарзт нæ, уыдзæн» сæ «царды сар!», «Лæгæн йæ зын дуджы, фыдбоны куы не 'мбарай йæ мæт, йæ рис!», уæд æй уарзгæ дæр куыд хъуамæ кæнай.

Уарзты тыххæй Хетæгкаты Къостайы шедевр «Хæрзбон!»-ы лирикон хъайтар, цæмæй йæ уарзон чызджы йæ уындæй мауал тæрсын кæна; цæмæй йæ зæрдæ лæппуйы цур мауал риза, æмæ сусæгæй мауал хъæрза, уый алфæн сыгъдæгзæрдæ, уарзæгой иунæг лæппу йæхи сифтонг кодта «хызынæй, лæдзæгæй, æрчъитæй», скодта «уæрдæхæй дзыхъхъыннæуæг рон» æмæ хæрзбон кæны йæ уарзон чызгæн, цæмæй йын уый райсом йæ цæстæнгас ферох кæна, иннæбон – йæ ном.

Фæлæ иунæг, мæгуыр лæппуйы уарзт афтæ сыгъдæг, афтæ æгæрон у, æмæ йæм йæ уарзон чызгæн уыцы хæрзиуæг саразын дæр фаг нæ кæсы æмæ йæ фæдзæхсы:

*Чи зоны, искуы куы уайа дæ цæстыл
Уазал æхсæвы фæндагыл мæлын, –*

*Ма-уу фæтæрс, чызгай! Ахæм фыдфынтæ
Дардæй дын амонд хæсдзысты уæддæр, –
Исчи та исы йæхимæ дæ рынтæ,
Исчи дын хъары нывондæн йæ сæр...*

*Хонын æмбалæн нæ фыдбылыз мæмæ, –
Тагъддæр мæ балцæн йæ фæстаг кæрон
Уый «фæндарастæй» кæд ссарин æз йемæ...
Ма фæфæсмон кæ!.. Хæрзбон у, хæрзбон!..¹*

Уый æцæг уарзт у! Уый æцæг аивадон уацмыс у! Шедевр!
Адæймаг, уæлдайдæр, йæхи уарзæгой адæймаг чи хоны, уый æрмæст йæхи уды тыххæй нæ, фæлæ йæ уарзты тыххæй куы фæаразы исты, уæд фæцауынц искæй зæрдæмæ йæ уарзт дæр æмæ йæ хъуыддæгтæ дæр.

Мæргъиты Къостайы интимон поэзийы лирикон хъай-

¹ Хетæгкаты Къоста. Ирон фæндыр. – Цхинвал, 1989. – 177 ф.

тар уымән тырны йе сфæлдисæджы æмномы лирикон хъайтары бæрзæндмæ. Фæзмгæ йæ нæ кæны, тырнгæ кæны. Адæймаг цæмæ фæтырны, уым, абон уа æви сом, уæддæр æнтыст йæ къухы бафты. Уæлдайдæр, фидарæй зоны, йæ зарджытæ кæуыл нывæнда, уыцы æнусон уарзты зынджы стъæлфæнтæ йæ риуы нуæрст сты æмæ сын æрмынæг никуы ис. Уырны йæ, мæрдты дæр кæй судздзысты йæ риуы. Æгæрыстæмæй, хъызт зымæг куы 'рбалаууа, «Æххормаг бирæгъау, уад ниуын куы сиса: урсурсид быдырты», цыфæнды куы 'рцауа, уæддæр æй суанг мæрдтыбæсты уыцы зынджы стъæлфæнтæ кæй тавдзысты. Уыдон æй æнæдызæрдыгæй уырнынц («Дæуыл мæ зарджытæ нывæндын»). Цахæмфæнды кары дæр уарзтыл фыссынæй уый тыххæй нæ фæллайы.

Зæрыбон дæр йæ хъайтар цæры уарзтæй. Уый куынае уайд, уæд йæхæдæг дæр бастъæлид, фæлæ «иу хорз у, æмæ» йæ уыцы уарзт дары йæ «хъарм дæлбазыр» («Куы уыдтæн æрыгон»). Æрыгонæй уарзтæн кæд йæ разæй тахт, цæргæсау, ныр та йæ фæдыл хилы «лæдзæджы 'нцæйтты, куырма лагау», уæддæр уарзт у йæ «цæсты зынг рухс» æмæ йыл цинзæрдæйæ зары раздæрау («Дæ фæдыл»).

* * *

Уарзын чи зоны, уымән, кæй зæгъын æй хъæуы, йæ уарзт йе 'взонджы бонтæй бинонтæм кæй ахизы, уый ирдæй зыны Мæргъиты Къостайы сфæлдыстады. Стæй æрмæст иу æмæ дыууæ æмдзæвгæйы нæ, фæлæ æмткæй йæ уацмысты. Дыууæ æмдзæвгæимæ дзы чысыл раздæр базонгæ стæм: «Сылгоймаджы къухтæ» æмæ «Æрвыл-изæр цыдтæ нæ рæзты донмæ», фæлæ поэтмæ дзæвгар ис, æмкъайы уарзт комкомæ æвдыст кæм цæуы, ахæм æмдзæвгæтæ.

Йæ цардæмбалæн цы æмдзæвгæ схæлар кодта – «Æз дæуæн дæ цæстытæм фæкæсын», уым уынаем, æмкъайы йæ цардæй, йæ амондæй фæрсын кæй нæ хъæуы. Уыцы цард, уыцы амонд ын фендзынæ йæ цæстыты. Поэт-лирикон хъайтарæн йæ царды дыккаг æрдæг цæстæнгасæй уымән зæгъы:

*Ды уыныс мæ цæстыты цырæггтæ,
Ды уыныс сæ мидæг ирд æртæхтæ.*

*Уыдон ысты амонды цырæггтæ,
Уыдон ысты амонды æртæхтæ.
Иугæр æз дæуимæ дæн, дæуимæ,
Уæд хæсдзыстæм алы зынтæ цумæ.*

*Уадтымыггты ныхмæ дæр хæцдзыстæм,
Иумæ сæ æмхъаруйæ сæтдзыстæм.
Лæг зынтæ куына 'взара йæ царды,
Удгас нæ, нымад цæуы уæд мардыл.*

Поэт æмткæй йе сфæлдыстады куыд у, афтæ ам дæр йæ лирикон хъайтары цыдæр æнæрцæугæ уавæрты не 'вдиси, романтикон хæтæнты йæ нæ цæуын кæны, фантастикон дунейы нæ тæхы, фæлæ сагъæс кæны æрвылбоны зæхон цардыл. Æмæ раст дзырдта Дзуццаты Хадзы-Мурат: «Поэт цæуылфæнды дæр нæ фысса, хъуамæ йын уына йе 'ппæт бастдзинæдтæ дæр, йе 'ппæт миниуджытæ дæр æмæ йæ алы æмдзæвгæйы дæр бæрæг дара, йе сфæлдыстадæн иумæйаг чи хъуамæ уа, уыцы философон-зстетикон дунæмбарынад. Афтæ куы уа, уæд поэты бон саразын у – уадз, уæрæх, парахат ма уæд, фæлæ уæддæр – йæхи поэтикон дуне».¹

Æмæ Къоста уыцы «поэтикон дунейы» улæфы сæрибарæй. Йе 'мкъай куы ацæуы искуыдæм дард фæндагыл, уæд ын йæ уд йемæ ахæссы, æмæ йæ зæрдæ цалырдаем нæ фæдзуры; ныххойы йын йæ риуыгуыдыр – свæййы йæ сагъæс, йæ рис, йæ мæт æмæ йæ маст дæр:

*Фæндаг, зæгъынц, уæддæр фæндаг у,
Куыд уыдзæни,
Цы бонтæ 'рвитдзæн?
Зæрдæхæлдзæг
Æви сæ 'лгъитдзæн, –
Хæрдзысты йын йæ тых, йæ хъару!
Гъе, афтæ хъуыдыты фæуайын*

¹ Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 141 ф.

*Æмæ мын нал вæййы æрхуыст дæр,
Æрмæст ма зæрдæйы зын куыстмæ,
Цыма, мæхимидæг фæтайын.*

(«Æрхæццæ дæн дзæбæхæй»)

Стæй куы райсы тел – «Æрхæццæ дæн дзæбæхæй», – уæд лирикон хъайтар сулæфы «уæрæхæй» – «Фæци хæрзтыл æмбæлд йæ бæлццон!»

«У русских поэтов трагически любовные стихи являлись, в основном, следствием разочарования в любимых, отзвуком былой любви, тихой грусти о прошедшем или настоящем, которое вскоре станет прошедшим»,¹ – зæгъты Дзæхаты Игорь æмæ йæ уа диссаг азымы бадарæн нæй. Къостамæ дæр ис ахæм мотивтæ, фæлæ йæм уарзт сæйраджы у рухсхæссæг, царддæттæг æмæ уымæй йæ уацмыстæ дзæвгар æмбулынд.

Дард балцæй йын куы 'рцæуы, уæд æрæнцайы йæ зæрдæ, фæлæ йын ныр та йæ ныхы 'нцъылдтæ фæнымайы: «Цæмæн фæарфдæр ысты, Цымæ сын нал и сисæн?» Ныр та, йæ сæрыл халас цæмæн уарыди, ууыл фæсагъæс кæны.

Йæ зæрдæйæн йе 'мкъайы тыххæй нæй æрæнцой – «Куы фæуа иу мæты кой, уæд та 'ндæрмæ фæуыдзæн» («Зæрдæйæн æрæнцой нæй»).

Мæргъиты Къостамæ, куыд федтам, афтæмæй Мады уарзтыл дæр ис æмдзæвгæтæ, хойыл дæр, уарзон чызгыл дæр, æмкъайыл дæр, фæлæ диссаг куыд нæу – æмкъайæ уæлдæр сæ никæй æвæры:

*Ис ын мад æмæ фыд дæр,
Фæлæ сидзæрæй фыддæр
Уый йæхи ныр хаты.
Уымæн æмæ знон йæ ус
Амард. Бандзыг и. Ныхъхъус
Ныр йæ мидбынаты,
Цыма судзы арты.*

(«Сидзæр»)

¹ Дз а х о в И. М. О переводах «Осетинской лиры» Коста. – Дзæуджы-хъæу, 1996. – 110 – 111 ф.

Искæй уарзтæн дæр поэт, йæхи уарзтау, аргъ кæны. Суанг мæргъты, цæрæгойты уарзтæн дæр. Сæ цинай райы, сæ мастыл хъынцъым кæны, æмæ уыдонимæ мах дæр куы цинты æппары, куы сагъæсты.

Кæй зæрдæ нæ бариздзæнис пеликаны мастæй? Иунæгæй куы аздад æнæнхъæлæджы, уæд æнæхъыгдард, хуыцауысконд маргъæн йæ хъынцъым, йæ уды рис чи нæ айсдзæнис йæхимæ?

*Пеликанæн амарди йæ ус,
Æмæ слæууыд бамбукты бын аууоны.
Пеликан нырхæндæг и, ныхъхъус,
Зæрдæ цадмæ ахизын дæр нал домы.
Пеликанæн амарди йæ ус.*

(«Пеликан»)

Поэтмæ нымады дæр нæу – «Уый фæцарди бирæ æви цъус». Уымæн фаг у пеликаны уды хъызæмар – «Ныр у иунæг, цæстытæ сты хус, иунæгæй зын цæрæн у, цы бауыдзæн?»

*Ацыди йæ сагъæсты. Йæ хъус
Ницы ахсы й' алфамблай æддаг мырæй,
Бабызы тæнхъæлæсы фæсус,
Даргъкъæдзилджын мæлхъы рæсугъд зарджытæй.
Пеликанæн амарди йæ ус.*

*Нал æм кæсы арвæй хуры рухс,
Бацъынд кодта ризгæ уый йæ цæстытæ.
Никуы уыди афтæ 'дых, фæлурс,
Никуы федта царды ахæм мæстытæ, –
Пеликанæн амарди йæ ус.*

Æмдзæвгæ йæ афыстæй, йæ рæзтæй, йæ ритмикæйæ адæймагыл æфтауы æрхæндæг. Ноджы алы строфайы кæрон, хъарæггæнæг устыты, «гъе-гъе-гъе»-йау, кæй цæуы строфайон анафорæ – «Пеликанæн амарди йæ ус» – уый зæрдæ æппары сагъæсы.

Францаг философ П. Гольбах дзырдта: «Добродетель

несовместима с невежеством, суеверием, рабством...».¹
Къостайæн дæр алы зайæгхал, алы удгоймагмæ йæ уарзт
цауы йæ сыгъдæг зæрдæйæ. Зæрдæйыл уый тыххæй
æмбæлы:

*Мысы йæ, куы цардаид æнус
Уымæ. Кæм ис, йæхимид баризы.
Бамбукты бын слæууыди, ныхъхъус,
Нал æй домæ зæрдæ цадмæ ахизын, –
Пеликанæн амарди йæ ус.*

Афтæмæй æмдзæвгæ баззайы адæймаджы хъуыдыйы,
йæ зæрдæйы, æмæ уый у йæ авторы – Мæргыты Къо-
стайы курдиатыл дзурæг.

* * *

Поэтмæ ис фыды уарзт фыртмæ. Дадайы уарзт йæ хъæ-
булы хъæбулмæ, хъæбулы хъæбулы уарзт – йæ дадамæ.
Сты йæм хиуылхæцгæ. Ирон лæгæн куыд æмбæлы, йæ
уарзт цы фæлгæтты фæдары, афтæмæй, фæлæ йæм нæй,
фырт фыды цы уарзтæй фæуарзы, цы аргъ ын фæкæны,
уый.

Уый йæхи бар у. Поэтæн йæ ныхасы сæр, йæ зæрдæ йын
цы агайы, цы йæ дзурын кæны, уыдон хъуамæ уой. Тых-
мийæ ми нæй. Æз йæ кой æрмæстдæр, мадыл фыст уацмы-
стыл кæй дзырдтам, уымæн скодтон.

¹ Г о л ь б а х П о л ь А н р и. Избр. произв. в 2 т. Т. 1. – М., 1963, – 637 ф.

Ф а н д з а м с а р

ЧИ ЦЫ УАРЗЫ

Адәймаг йә алыварс дунемә – зәхмә, әрдзмә, адәм-мә, цәрәгойтәм, зайәгхалмә, дәттәм, космикон тыгъ-дадмә, әгәрыстәмәй, дуртәм, хәхтәм цы ахаст дары, уымәй адәймаг у. Уыцы зәрдәйыуагәй йын базондзы-нә йә зонд дәр әмә йе ‘гъдау дәр, йә хорз дәр әмә йе ‘взәр дәр.

Кәддәр Мәргъиты Къоста федта, хәдтулгә хъазы куыд ныцъцъәл кодта, әнәрхъуыды, әнәзәрдә шофыр куыд бацыд әнаххос улы тәригъәды, әмә йыл ныффы-ста зәрдәрисгә уац газеты. Зәрдәйы хъустә кәмән ис, ахәм адәймаг әй куы бакәса, уәд мәлдзыджы къахыл дәр нал фәләудзәнис.

Әлборты Хадзы-Умар дзырдта: «Аивады әнусон темә – ләгуарзондзинад әмә хәрам, – уыдон сты царды рәхысы дыууә кәроны»,¹ – әмә нә поэт фидарәй ләууы фыццаг фәндагыл.

Уымән әмә Къоста йәхәдәг ахәм у. Каркын ма аргәв-дын кән. Уәрыччы фыд, сәныччы фыд, роды фыдәй йәм ма бахат, уәд йе знаг дә. Сәгуыт, дзәбидыр, саг куы фенид фехсгә, уәд цы бауаид, уымән, әвәццәгән, йәхәдәг дәр бәлвырд ницы зоны.

Уый тыххәй – нә, әмә, фәсвәд кәй авәрай, уыдонәй у. Уәдә йә ләмәгъ зәрдәйы хицау дәр не схондзынә. Фыдыбәстәйы Стыр хәсты фашизмы ныхмә цал азы фәтох кодта! Бахыст царды алы тәрәнты. Уәддәр йә зәр-дәйы конд нә аивта. Ахәм у йә улыхъәд царды әмә поэзийы әмә йә цәмән хъуамә аива. Стәй йә тынг куы бафәнда йә аивын, уәддәр йә бон бауыдзәнис? Әмә йын, йе стай азы юбилеймә арфәгәнгәйә, йә уарзон газет «Хурзәрин»-ы редакци сә арфә афтә уымән рай-дыдтой: «Фәрджын ләгән йә фарны хъуыддәгтә

¹ Ә л б о р т ы Х а д з ы - У м а р. Уидәгтә әмә къабәзтау. – Цхинвал, 1985. – 205 ф.

кæмдæриддæр ныуадзынц фæрнджын фæд». ¹ Мæргъиты Къостайы номимæ уыцы дзырдтæ æнæмæнг сфидыдтой.

Пеликаны «усы» амардыл цы хъарæг фæкодта, уый федтам æмæ æцæг ракойы akkaг у. Фæлæ йæ уыцы зæрдæйыуаг – фæкæсынхъуæгтыл аудыны темæ – раджы фæбæрæг йе сфæлдыстады.

Хæсты фæстæ цы балладæ ныффыста – «Хъæдгæс» йæ ном, уым уынаем, хъæдгæс, йæ хæс æххæстгæнгæйæ, алы бæласмæ дæр куыд дардта йæ цæст, «Хæста сæ аудгæ, хорз сæм зылди. Иуæй дзы иннæмæ райгæ цыди». Сæ кæрæдзийыл-иу цин кодтой бæлæстæ æмæ зæронд хъæдгæс, райгонд уыдысты сæ цардæй, фæлæ хæст у, æмæ хъæумæ дæр æрцыд. «Рхаста йемæ уый сар æмæ фыд».

Лæгæн загътой, хъæд уый кæй нал у, фæлæ сæм уый нæ байхъуыста, «нæ цыди йæ хъæдæй уæддæр. Бауарзта бæлæсты ноджы фылдæр» сæ уынгæджы бон. Йæ мастыл хæцыд дæндагæй. Фæлæ иубон фашистон салдат фæрæт куы схаста, «куы калдта бæрз бæлæстæ», куы «схъæрзидта хъæд», уæд хъæдгæсы риуы рафыхт стыр маст, йæ цæстытæ зынджытау цæхæртæ акалдтой, æмæ йыл ныхъхъæр кодта: «Дæлæ хъæддаг сырды, цы аразыс уый?»

Фæлæ хъæддаг сырды æдыхы хъæр нæ хъары, бирæгъмæ сæныччы мехъхъ куынна хъуысы, афтæ.

*Цыма нæ фехъуыста хъæдгæсы хъæр,
Уыйау уый бæрз бæлас калдта уæддæр.*

*Хъæдгæс æм уалынмæ бацыд æввахс.
Сласта йæ ронбастæй фæрæт-алмас...*

*Цæстытæ акалдтой ногæй цæхæр,
Аззадис зæххыл уым салдаты сæр.*

(«Хъæдгæс»)

Зæронд лæг, фашистæ хъæумæ куы бацыдысты, уый быхста, хъæд дæу нал у йын куы дзырдтой, уый быхста,

¹ Хурзæрин, 2002. – Рухæны мæйы 14-æм бон.

фæлæ, бæлæстæ цæгъдыныл куы балæууыдысты, уæд уый нал ныббыхста.

Уымæн æмæ автормæ уый кæсы хъæддаг мийæ хъæддагдæр. Афтæ фæкæнынц æвзæр бынхортæ. «Æвзæр бынхор, – Джыккайты Шамилы раст хъуыдымæ гæстæ, – у бынхор – бæстæсафæг. Бынхоры нæй фидæны мæт æмæ йæ нæ хъæуы истори. Истори та ивгъуыд заман нæу. Истори у знон, абон æмæ райсомы иудзинад. Лæууы уыцы æртæ къахыл».¹ Æмæ Къоста йæ поэтикон удæй ахсы уыцы бастдзинад.

Дарддæр салдаты амарды фæстæ, хъуыддæгтæ куыд ацыдаиккой, уый нæй уацмысы. Уымæн æмæ йæ нæ хъæуы. Нæ хъæуы чиныгкæсæджы дæр. Сæйраг цы уыд, уый федтам. Баууæндыдыстæм ыл. Нæ хъуыдыйы баззад йæ цардуагон æмæ аивадон рæстдзинадæй.

Авторæн йæхиуызæн у йæ лирикон хъайтар – йæ бон нæу, хъæдмæ кæса, йæ кой кæна æнцойзæрдæйæ. Махæн дæр æй, куыд ма загътам, афтæмæй æргом зæгъы: «Мæ хæлар, ис нæ разы, Æдзæм, æгæндæг хъæд. Нæ зонин, чи цы уарзы, Фæлæ æз уарзын хъæд» («Хъæды къох»).

Уымæн æмæ хъæдимæ «у йæ царды ахсджиæг цау баст». Растдæр зæгъгæйæ та – йæ цард ын фыдызнæгтæй бахъахъхъæдта хъæд. Фыдыбæстæйы хæсты рæстæджы уацарæй куы ралыгъд, уæд æй фашистæ фæстейæ расърдтой, æхстой йæ, цæмæй йæ амардтаиккой, фæлæ бахæцца æгæндæг хъæдмæ. Схызт иу бæласмæ æмæ, цыма йæ лыстæн уыд, йæ «мады хъарм хъæбыс», сулæфыд йæ риуыдзаг, сæурайсомы æртæхæй цъырды æвдæдзы хос.

*Цъæх бæласы сыфтæртæ
Сæ кæрæдзи фæдыл
Æркъл кодтой сæ сæртæ
Рæвдаугæйæ мæныл.*

*Ныхæстысты мыдадзау
Мæ хъæдгæмттыл мæнæн,
Цыма сырдытой мæ адзал,
Гъе, уыйау тынг, фæлмæн.*

¹ Джыккайты Шамил. Поэзийы фарн // Авторты коллектив. Критикон уацæ. – Дзæуджыхъæу, 1990. – 66 ф.

Уымæн ын садджын хъæд. Хионы цæстæй йæм уымæн кæсы.

Æз, уацмыс уыцы иугъæдонæй кæй цæуы (æниу, Къостайы сфæлдыстад æнæнхъæлæджы фæзилæнтæ, психологон рассæнд-бассæндтæм æмхиц нæу), æнæхъуаджы даргъ кæй у, уый кой нæ кæнын. Фæлæ 'нæбанысангæнгæ нæй, поэтмæ ацы темæ – æрдзмæ аудгæ ахаст дарын – кæй цæуы тыхджынаей-тыхджындæргæнгæ. Йæ поэтикон æрмдзæф куыд фидардæр, нуарджындæр кодта, афтæ рæзт, уæрæхдæр æмæ арфдæргæнгæ цыд уыцы темæ дæр. Æмæ уалдай тынгдæр раргом йе 'мдзæвгæты æмбырдгонд «Агурын ме 'взонгад»-ы.

Стыр Фыдыбæстæйы хæстæй адæмы трагеди – сæ удты рис, сæ тугкалд, сæ адзал куыд базадысты йæ зæрдæ æмæ йæ хъуыдыйы, афтæ нæ ферох кодта бæлæсты рыст дæр, æмæ ныр, бæлæсты куы фены, уæд йæ зæрдыл æрлæууы уыцы фыдуаг, уыцы «ыстыр хæсты заман... Куы уарыд их алкæм, куы калди туг алкæм». Æмæ уыцы стыр тугкалды нæ ферох кодта, адæмимæ, цæраегойтимæ фашизм кæй сæфта зайæгхал дæр.

*Æз федтон, бæлæстæ,
Цæф хæстонау, тохы быдыры куыд хаудтой.
Хъæдгæмттæ, нуæстæ...
Чысыл сывæллæттау сæ цæссыгтæ калдтой.
Хæст карз уыд, æгъатыр,
Йæ быны ыссæста цъæх къуылдымтæ, фæзтæ.
Нæ кодта уый хатыр
Нæ цардамонд хæстонтæн, нæ 'гомыв бæлæстæн.
Сæ цæнгтæ сын цагъта,
Кæрзгæйæ сын хаста сæ уынгæг хъæлæстæ,
Æмæ съл уый уагъта
Хъæдгæмттæ, нуæстæ. Хъæдгæмттæ, нуæстæ...
(«Бæлæстæ»)*

«Нæ цардмонд хæстонтæн, нæ 'гомыв бæлæстæн» фыдхæст æмхуызон тых кодта поэты нымадæй. Сæ иутæн дæр цагъта сæ цæнгтæ æмæ иннæтæн дæр. Сæ иуты дæр кодта бындурзылд æмæ иннæты дæр. Ныр бæлæсты фендæй йæ зæрдыл стыр хæсты заман уымæн æрлæууы. Уымæн

æй нал фæнды ног хæст, æндæр та ныццагъддзæнис ихау бæлæсты, æмæ та кæлдзæнис сæ цæссыг.

Æмдзæвгæйы лирикон хъайтарæн уыдæттæ нæ уромы йæ зæрдæ. Уый æрмæстдæр фæнды, цæмæй сын хъуса сæ фæлмæн хъæлæстæ. Уыцы фæлмæн, æхцон хъæлæстæ чи хъыгдары, уыдон ын иууылдæр æнæуынон сты. Æнæуынон сæ кæны махæн дæр.

Æмæ Дзуцаты Хадзы-Мурат афтæ кæй зæгъы: «Æрдзæмæ аудгæ ахаст кæй нæма ис, ууыл мæтгæнгæйæ, Мæргъиты Къоста бæласы сдзурын кодта йæхи номæй»,¹ – уымæй раст зæгъы, æмæ тынг раст бакодта Къоста.

Наз бæлас – зæххы фидыц, «адæмæн сæ хæлар», лæууы сæрыстырæй. «Уазал азтæн, сау фыдазтæн никуы» бакуымдта сæттын. Мит ыл ныууары, уад ын хойы йæ цæнгтæ, фæлæ йæ нæу сæ бон асæттын. Сæ ныхмæ лæууыны хъару ары йæхимæ, лæгау. Йæ «удыхъæды нæй» дымгæтæм тасын. Кæд йæ уавæр бæллиццаг нæу, уæддæр фæразы, цæры æмæ хуыздæрæй хуыздæр кæны. Адæм йæ быны аууоны куы фæбадынц, йæ сатæг уæлдæф ын куы фæулафынц, уæд бæласы цинæн кæрон нал вæййы. Фæлæ йæм йæ уарзонимæ цы лæппу фæзынд, уый йын карды бырынкъ æрмæст йæ зæнджы нæ нытътъыста – «йæ зæрдæйы» дæр. Бæлас кæуæгау уымæн кæны:

*Къахта мæ, лыгтæ мæ кодта,
Судзины тъыстау мын рыст.
Сабийау, мæ цæссыг згъордта,
Сабийау, мæ цæссыг мызт.*

*Æмæ цы? Æппынфæстагмæ
Чызджы ном, йæ ном ыстæй
Арттывтой мæ зæнгæй дардмæ
Карды бырынчъы фыстæй.*

(«Æз бæлас дæн»)

Бæлас бæласу, æгомыг, фæлæ уый дæр аргъ кæны лæппу æмæ чызджы уарзтæн. Узæлы сыл. Дæтты сын уæлдæфы сатæг. Фæлæ не 'мбары, чиныгкæсæг æй куыннæ мба-

¹ Д з у ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 120 ф.

ры, афтæ – куыд ис гæнæн, дæ уарзт равдисыны тыххæй
искæй риссын кæнай, хæссай йын фыдбылыз.

Йемæ уый тыххæй риссы чиныгкæсæг бæласы уай-
дзæфмæ:

*Æз æгомыг дæн. Нæ дзурын,
Фæлæ ис мæнæн дæр уд.
Æмæ уæ зæрдæйæ курын,
Ахæм зын мын ма хæссут.*

Загъд сæм нæ кæны. Æлгъитгæ сæ нæ кæны. Сæ фыд-
мийæн сын фыдмийæ нæ дзуапп кæны. Æгæрыстæмæй сæ
домгæ дæр ницы кæны, æрмæстдæр сæ зæрдиагæй куры,
цæмæй йын зын ма хæссой:

*Æз цæф дæн. Мæ цæссыг мизы,
Æз рынчын дæн, æз кæуын.
Уыцы цæф мæ уæнгты хизы,
Æмæ мын зын у лæууын.*

*Æз бæлас дæн, наз бæлас дæн,
Фæлæ ис мæнæн дæр уд.
Æз куы аргъ кæнын уæ уарзтæн,
Уæд мæнæн цы ми кæнут?!*

Чиныгкæсæг бæласы рисæй кæй риссы, уый у по-
эты æнтыст. Бæласы хъынцъым йæ уды рис кæй у, мах
зæрдæтæм дæр æй æрмæстдæр уый тыххæй хæццæ кæны.

Поэты сфæлдыстады адæймаг æмæ бæлас цыма иу æмвæ-
задыл лæууынц, фыццаг бакастæй чиныгкæсæгмæ афтæ
дæр фæзыны. Æмдзæвгæ «Бæлæстæ»-йы адæм æмæ бæ-
лæсты хæст æмхуызон куыд дæрæн кæны, ахæм цæвит-
тонгæ Къостайы поэзийæ иу æмæ дыууæ нæй æрхæссæн.

Уымæн ирд æвдисæн у «Иунæг тулдз».

Тулдз бæлас æнусты дæргъы йæ зыкъуыр уидæгтæ
мæры афтæ арф ауагъта, æмæ «слæууыд къуыппыл.
Сфардæг арвы цъæхы. Цæргæс дæр йæ сарты тынг
зынтæй фæтæхы».

Æцæг, къуыппыл лæугæйæ, цæргæс йæ сарты зынай
кæмæн тæха, уыцы бæлас цæйас хъуамæ уа, диссаг у?

Фæлæ нæ уырны, æхсон дурау, чи ныффидау, æнусты тыхдымгæтæ кæмæн ницы ракодтой, хурæн судзын чи нæ бакуымдта, уыцы тулдз бæлас сæрыстырæй куыд лæууыдаид, æвдадзы хосæн арвы цъæх куыд нызтаид.

Уый раджы уыд. Адæмау, бæлæстыл дæр рæстæг йæ уæз æруадзы, æрыссæнды сæ æгъатырæй йæ быны. Уымæн æмæ, адæмау, уыдон дæр, бирæ азты фæстæ зонынц рарынчын, ныззæронд уæвын. Иунæг сæрыстыр тулдзæн дæр «цыма 'ркъæдз и ныр чысыл йæ астæу». Хаты, бæлæстæ мæлын кæй зонынц, æмæ «нал хæссы йæ риумæ царды цыбæл – хъарм тын». Ныр зæры кары æндæр у, зæронд адæймагау, йæ сагъæс:

*Тулдз кæсы, нымдзаст и уæлæ уырдау – хъæдмæ.
Уый бæлæсты цъæхмæ, уый рæсугъд æвæрдмæ.*

*Хур уа йе къæвда уа. Уад уа æви ма уа,
Йе та сын изæры уддзæф исты зара,*

*Иу у уым сæ маст дæр, цу у уым сæ цин дæр,
Уымæн æмæ уыдон сты сæдæгай минтæ.*

Адæймаг, адæмы 'хсæн хæларæй цæргæйæ, йæ цæрæнбонтæ куыд фылдæр кæнынц, афтæ бæлæстæ дæр хъæды лæууынц сæ кæрæдзийы æнцой. Уыдон дæр удагас удтæ сты. Бæлас поэтмæ йæхæдæг куы дзуры: «Æз æгомьг дæн. Нæ дзурын, фæлæ ис мæнæн дæр уд» («Æз бæлас дæн»).

Уый хуымæтæджы нæу. «Æрдз рагæй фæстæмæ у поэтикон аллегорийы фæрæз, ома æрдзы хуызы æвдыст цæуы адæймаджы цард, йæ хъысмæт, йæ миддуне»,¹ – дзырдта Хадзы-Мурат.

Иунæг тулдз йæ зæрыбонны уымæн бахаудта катыйы. Йæ зæрдæмæ йын сагъæс уымæн бавнæлдта йæ узал цыргъ ныхтæй. Зæрыбон æрмæст тыхдымгæтæй нæ тæрсы, фæлæ тæрсы хъарм фæлмæн изæртæй дæр – кæмæн-иу ракæндзæн йæ сагъæс, чи йын бамбардзæнис йæ рыст. Æмæ

¹ Дзуццаты Хадзы-Мурат. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 120 ф.

æмдзæвгæ фæвæййы, алы иунæг зæронд дæр цæмæй фæ-
тæрсы, уыцы сагъæс æмæ катыйæ:

*Афтæмæй куыд цæрдзæн зæры бонты, зæры,
Уад, тыхдымгæ боны, хъарм фæлмæн изæры.*

*У æнкъард, æхормаг. Сагъæс æмæ катый.
Иунæджы хъуыдыйæ ацу æмæ ма тай.*

Æрдзы хуызы адæймаджы цард æвдисын Мæргъиты Къостайы сфæлдыстады фыццаг хатт нæ ферттывта, æмæ йыл уый тыххæй нæ дзурын. Уыцы поэтикон фæрæз, ома аллегорийæ пайда кæнын поэзийы рагæй ис. Ирон поэзийы дæр ног нæу. Уыцы нымæцы – бæласы фæлгонц дæр. Секъа иунæг бæласы хуызы Ирыстоны трагикон хъысмæт равдыста, æмæ фондзыссæдз азы фæстæ дæр нырма афтæ иунæг стæм, уæдау нæ ныр дæр алырдыгæй мæлдзыгæй, цъиуæй, цæргæсæй, бæхæй, хуыйæ, хæргæфсæй хъа-
вынц аныхъуырынмæ.¹

Фæлæ Мæргъиты Къостайæн уыцы фæлгонц – удæгас бæласы фæлгонцы адæймаджы хъысмæт æрмæст аллегорийы хуызы равдисыны мадзал нæу, уый йын у фæкæсынхъæуинагтыл аудæны темæ. Фарон дæр ма æнæлаз чи уыд, зынг хуры рухсмæ цъæх чи дардта, хъæуы сабитæн ма фæстаг тæнцъар æнгузтæ чи æрхаста, уымæн цыма йе’мбис бацы хус дæр. Ныхъхъуыста, зæронд, рынчын адæймагау, йæ зæрдæмæ. «Æвæццæгæн, нæ фæнды уый мæлын». Йæ уæлвæд сæвзæрд поэты риторикон фарст – «Кæй фæнды уый та?»

Æнгуз бæлас рынчынай, æрдæгхусæй царды рухс фæнд-
тæ уымæн нывæнды – «О, куы та суадзид зæрин тау». Фæлæ ризы йæхимид. «Топпы нæмыгау дзы хизы комæй цæугæ ихæн, уазал». Поэт ын кæны тæригъæд:

*Уый йæ гом уидæгтæй зæххыл
Тынг нындæгъд, цыма у тала.
Чи зоны та уалдзæг цъæхыл
Дидинæг æфтауа, кала!
(«Зæронд æнгуз бæлас»)*

¹ Г а д и а т ы С е к ъ а. Равзаргæ уацмыстæ. – Цхинвал, 1979. – 13 ф.

Æнгуз бæласæн йæ адзал рæстæг хæссы, фæлæ ис ноджы фыддæр хъуыддæгтæ – адæймаг йæхæдæг барвæндæй кæй фæтагъддæр кæны. Къух ын чинауал фæдæтты, уыдоныл йæ зæрдæ куы аивы; тæригъæд цы у, уый хатгæ дæр куынауал фæкæны.

Фæлæ йæ фæхаты поэт. Уый уынаг цæстæнгасæй ницы аирвæзы. Фены, цæф хæстонтау, куыд ныккалдысты зæронд фæткъуыбæлæстæ. Зæхкусæг сын сæ пайдамæ фæкæсы. «Дыргъ нал дæттынц», – сæ загътой, æмæ сæ стыдтой сæ уидæгтæй, ныццагътой сæ:

*Нæ, уый æнхъæл нæ уыдысты,
Фæуа сæ цард – сæрибар.
Ызлон дæр ма лæууыдысты
Сæ дарæг зæххыл фидар.*

*Лæвæрдтой хорз дыргъ адæмæн,
Уыдысты сæ сæрыстыр.
О, уыцы рæстæг кæд æмæ
Нæргæ бонты кæм ысты?!*

*Цæф хæстонтау ныр калд ысты
Уымæл сьджытыл уыдон.
Сыг æртæхтæ сыл хаудысты,
Æмæ нырхæндæг дыргъдон.
(«Зæронд фæткъуыбæлæстæ»)*

Ызлон дæр ма сæ дарæг зæххыл чи лæууыди, дыргъ чи лæвæрдта, æмæ ныр ахæм æгъатыры цагъд кæй ныккодтой, уыцы бæлæсты тæригъæдæй æрхæндæг кæны чиныгкæсæджы зæрдæ – поэты æнтыст уый у. Кæд йæ кæрон дидактикон зондамындмæ ахизы, ома нæхимæ куынауал кæсиккам, уæд фæцарæфтыд уаиккам æмæ нæ фæхæссид сау мæлæт, – уæддæр æмбæлы зæрдæйыл.

Афтæ у рох дидинаеджы («Рох дидинаæg») хъысмæт дæр – царды алы рæсугъддзинад, алы æнæниздзинад дæр сæйраджы-сæйраг зылдæй у. Уымæн та фердæхын хъæуы, фæлæ фердæхыны фыдæй хъуамæ мацы сафай.

Уыйхыгъд адæймаг бахудæнбыл вæййы æмдзæвгæ «Уæрццытæ» кæсгæйæ. Адæймагау алцæмæн дæр сæри-

бардзинад хъæуы. Æмæ сæ сæрибардзинад кæмæн байстой, æфсæйнаг хызы кæй бакодтой, уыцы уæрццытæм поэт æндæр цæстæй кæсы. Хаты, хыз сын зад хуым нæу, фæлæ ууыл тынг нæ риссы. Кæуыл сæ йæ «хур аталынг ваййы, кæуыл сæ æркæлы йæ цар», сæрибар куы ваййынц, уæд. Уыдоны бæсты йæм хуыздæр кæсы, мæгуыр уæрццы æрцахса, æфсæн хызы йæ дара, уырдаæм ын хæрын кæна сырх мæнæу. Хуымы фæтæнтæ кæй нал уынынц, уый тыххæй сын, – йæхæдæг æй цыма нæ хаты, афтæмæй иронийы хуызы авæры ныфсытæ, уынын дæр сæ кæй ницы хъæуы, уым дæр æвзæр кæй нæу сæ цард æмæ цæмæй ма тыхсой: «Мæт ма кæнут, сагъæс æппындæр. Ут хъæлдзæг, ма ут æнкъард!»

Фыццаг бакастæй, цыма худæг у: æрцахс æй, æфсæн хызы йæ дар æмæ дзы ноджы дом: «Ут хъæлдзæг!», «тæхын та?» – æнæуый дæр цыма нæ уыдыстут афтæ цæрдæг».

Адæймаг бынтондæр нæ зоны тæхын, æмæ уæд ахæстони хъуамæ бада? – бахауæм дисы, фæлæ фергом ваййы æмдзæвгæйы хъуыды. Поэты зæрдæ сын цыдæр фыдбылызæй тæрсы. Цæйнафæлтау сыл исты æрцæуа, фæлтау бадæнт:

*Уыд базары уе 'мбæлттæй бирæ –
Чи удæгас, чи та уыд мæрд.
Кæмæн дзы туг хъардта йæ риугъй,
Кæмæн дзы йæ цæстысыг калд.
Сымах та уæ цъæххыз хæдзары
Æнæмæтзæрдæйæ цæрут,
Æдас ыстут, ничи уæ мары,
Мæнæуы нæмгуытæ хæрут.
(«Уæрццытæ»)*

Хъуыды æргомæй æргомдæр у. Поэты хъуыдыйæ «цæмæй сымахыл та райсом ысбон уа: – мæн уый фæнды, – хъæлдзæг, фæрнæй». Фæлæ сыл ахстæй «хъæлдзæг, фæрнæй» сбон уыздæнис?

Цардуагон, чи зоны, æгæр дæр у, поэतिकон – гъада-гъа. Æмæ Къоста «Уæрццытæ»-йæ æхсæз азы фæстæ уыцы темæйыл ныффыста ног æмдзæвгæ «Уæрцц» æмæ ам ра-

зынд поэты æцæг позици ацы æнæбахъыгдаргæ, рæсугъд маргъмæ.

Поэт чысыл лæппуйы къухы уæрцц куы федта, куы базыдта, иу сомыл æй уæй кæны, уæд йæ цæстытыл ауад, «чидæр ын йæ хурхыл кæй æвæрдзæн ыссад карды ком». Сдзырдта йæм йæ поэтикон зæрдæ – æрцæудзæнис ыл, фыццаг æмдзæвгæйы уæрццытæн цы фыдæй тарст, уый. Бакодта, адæймагау адæймаг, поэт цы хъуамæ бакодтаид, уый:

*Æмæ йын загътон: – Сом дын, лæппу, айс æй! –
Уый айста сом. Мæ къухы стæлфыд уæрцц.
Ысхæцыди йæхиуыл уый æгасæй,
Æмæ фæцыд йæ базырты сæнт къæрцц.*

*Ныппæррæст кодта. Аирвæзт мæ къухæй?
Нæ, ауагътон æй.
Ме 'лхæд у уæддæр.
Уадз хъусон уымæн зад хуымæй æдзухдæр
Йæ «уæрцц-былдыхъ», йæ базырты пæр-пæр!*

Афтæмæй райгуырд поэтикон уацмыс.

Къостама бæлæсты койыл куыд арæх æмбæлæм, афтæ бирæ уацмыстæ ныффыста рагæй фæстæмæ адæймаджы æнувыд, иузæрдыг хæлар цуаноныл.

Куыдз адæймагыл куыд иузæрдион у, йæ бон цы хъæбатырдзинадтæ аразын у, куыд зоны цин æмæ сагъæс, куыд зондджын у æмæ куыд зоны æнхъæлмæ кæсын, уыдæттыл, Коцойты Арсены Хъусойæ («Хъусой») райдай æмæ Гуыцмæзты Алешы Джулбарсмæ («Куы фæниуынц куйтæ»), бирæ уацмыстæ æрцыдис фыст ирон литературæйы. Зæрдæмæдзæугæтæ дзы иу æмæ дыууæ нæй; тынг хæрзтæ дæр. Фæлæ йæ Къоста уæддæр йæхирдыгонау равдисы.

Уый йын ие 'нувыд ахастмæ, йæ зондмæ, йæ хъæбатырдзинадмæ уыйбæрц нæ кæсы, адæймаг æм, – тыхджын æдыхмæ, – цы зæрдæ хъуамæ дара, уый йæ куыд æндавы.

«Уæрццытæ»-йы кæд уæрццытæн, æфсæн хызы конд кæй сты, «ахæстоны» кæй бадынц, уый тыххæй ныффыстæ æвæры, сæрибарæй уæ исчи амардзæнис, фæлæ æфсæн

хызы æфсæстгуыбынаей хъæлдзæг цард кæнут, уæд къæбылаты тыххæй бынтон æндæр хуыдыйыл хæст у.

Уый, къæбыла, хъæуы кæд сæрибарæй цард, кæд саби-ты къухæй къæбæртæ хордта æмæ семæ хъазыд, уæддæр æй æрфæндыд сахармæ ныккæсын, «Уым та цард куыд у?» – уый базонын. Æмæ адæмы дзолгъо-молгъойæ куы афæлмæцыд æвиппайды, уæд ма йæ бæргæ фæндыд фæстæмæ, фæлæ йæ чидæр йæхицæн рацъипп кодта. Йæ хуырыл ын рæхыс бафтыдта, ныббаста йæ «тулдз цæджындзмæ фидар», фæцис йе зноны сæрибар.

Рæхысбаст къæбылаимæ сагъæсы хай фæци поэт:

*Мысы ма бæргæ йæ хъæуы,
Бон-изæрмаæ ризы, ниуы.
Фæлæ не 'ндавы йæ кæуын
Хæдзары бинонтæй цуы.
(«Рæхысбаст къæбыла»)*

Чысыл, сыгъдæгзæрдæ, æнæхин къæбылаимæ дæумæ дæр æрцæудзæн кæуын æмæ ниуын, цæмæй йæ уды кат-тай йæ тыххицæуттæм фехъуыса, райхалой йын, йæ сæрибардзинад ын цы рæхысæй ныббастой, уый.

Æниу, уыцы сæрибардзинады дæр, уæрццыты сæрибардзинадау, хорзæй кæй ницы ис, уый бæрæг у æмдзæвгæ «Мард куыдзы ныхас»-æй.

Мард куыдзы монологæй уынæм, æнаххос куыдзæн ах-хосджын шофыр йæ цард куыд аталынг кодта. Фæлæ йæм цуанон уæддæр мæсты нæ кæны. Йæ катай уæддæр йæ марджытыл – адæмыл у:

*Æмæ цы кодтон шофырæн та,
Зæрдæ йын ис æви йын нæй.
Йæ цард уæд бирæ, уæд æнæнтау,
Цæрæд йæхицæн хъал, фæрнæй.*

*Фæлæ мæныл – лæджы хæларыл
Йæ хæдтулгæ – тыхдымгæ – уад,
О, чи æрбатардта, æмбарын,
Ныййардта уæгъды уый йæ мад.*

*Куыдз нæ, уый сабитыл дæр афтæ,
Йæ бон у, баскъæра æваст.
Кæмæн нæ уа æнустæм рафтæн,
Лæггæн æрхæсса ахæм маст.*

Ам алцыдæр фæцис. Иннæ аст рæнхъы, æвæццагæн, æмдзæвгæйæн уа диссаг ницыуал дæттынц.

Къоста куыдзы тыххæй цы фæдзырдта, уыдон ам нæ фæуд кæнынц. Сæ зынгæдæртæй у «Зæронд лæг æмæ куыдз», фæлæ уымæ æркæсдзыстæм фæстæдæр йе 'ннæ кадджытимæ. Ныр та уал æнæбанысангæнгæ нæй: Мæргъиты Къоста йæ чиныгкæсæджы ахуыр кæны аудгæ ахастыл, уарзыныл, йæхицæй æдыхдæр чи у, уыдоны рæвдауыныл, сæ удты сæрибарæн сын хи сæрибарау аргъ кæныныл.

Уый у æцæг поэты миниуæг.

Æ х с æ з æ м с æ р

АРВМÆ ТЫРНГÆЙÆ

Аивад йæ бон калы. Уæлдайдæр, поэзи. Цахæмфæнды хъадамантæ йыл бакæн, цалфæнды дуары йыл сæхгæн, дуры гуыбыны йæ бавæр, уæддæр фыцздæнис йæхимидæг, æнхъиздæн æмæ сæ иу бон, – уæлдай нæу, азтæ йын бахъæуой æви æнустæ, – иу бон сæ фæхауын кæндзæнис тæгæлтæ.

Ирон поэзи, стæй æмткæй ирон литературæ 30-æм азтæй, уæлдайдæр, йæ дыккаг æмбисæй 50-æм азтæм, бирæтæн 80-æм азтæм, стæй ныр дæр цы уавæры уыд, дзырд (стæй æрмæст поэतिकон дзырд нæ) цъуттавæрдæй куыд дардтой нæ поэттæ уæлейæ бадæг бодзты уынаффæтæй, ууыл нæ дзурдзынæн. Æрмæст, уыцы рæстæджы тыххæй, цæвиттон æрхæсдзынæн Джыккайты Шамилæй: «Æдас куы уай, уæд хъихъри кæнын дæр, риу хойын дæр æнцон сты. Абон Ирыстоны зæххыл сæ дзыппыты «патриоттæ» уымæн хъихъри кæнынц, фæстæмæ фæкæс-фæкæсгæнгæ».¹

Ирон поэзийæн йæ уæнгты бæстытæ атоныны фадат куы фæци, нæ истори, нæ абон æмæ нæ фидæныл æргом дзырдмæ куы ахызт, рæстæджы хъуырдухæнтæ æвдисынæн æй уыйбæрц куы ничиуал хъыгдардта, йæ бон куы баци, куыд хицæн адæймаг, афтæ адæмы хъысмæтыл хъæрæй сдзурын, уæд ногæй æвдыста йе ‘цæг цæсгом. Нæ поэтты сæ курдиат куыд амыдта, афтæ сæ бон уыд царды философи алыварсыгæй æвдисын. Æмæ йæм тырныдтой, царды æрвылбонны æмæ æнусон фарстытыл алыварсонæй хъуыды кæнгæйæ.

Поэты хæс уыд уыцы вазыгджын дуг æмбарын, рæстæджы цыдæй фæстейæ ма зайын. Уый нæ, фæлæ

¹ Джыккайты Шамил. Нæ вайы рухсæн сау талынг йæ ингæн //Фидиуæг, 2000. – № 1. – 5 ф.

фыссæг алыхатт дæр хъуамæ цауа рæстæджы разæй, Хетæгкаты Къоста абон дæр æнусы сæрты нæ разамонæг куыд у, афтæ. Йæ аивадæн иууыл стырдæр нысаниуæг уæд вæййы. Фæлтæрты йæ фæдыл уæд акæны.

Мæргъиты Къоста йæ адæмæй йæхи нукуы фæхицæн кодта. У азфыссæджы хуызæн, æмæ йын йе сфæлдыстадмæ кæсын хъæуы ахæм цæстæнгасæй. Æцæгæлон ын нукуы уыдысты рæстæджы цыд дæр, царды диалектикон хабæрттæ дæр – хорзæй уа, æвзæрæй, зæххон уæвгæйæ бæрзондмæ тырнын дæр, талынгæй рухсмæ цауын дæр, – æмæ сæ æвдисы, уыцы фæндагыл йæ адæм куыд цауынц, афтæ.

Поэты сфæлдыстадæн характерон у рæстæг йæ алы хуызтимæ ныв кæнын; уымæ дзы контрастонай цы ис, уый ныхай-ныхмæ æвæрын: æвзонгады ныхмæ лæууы зæры кар («Агурын ме 'взонгад», «Фæндзай азы», «Æвзонгад», «Бонтæ», «Азтæ», «Цас ныл фылдæр азтæ»...); рæстдзинады ныхмæ – хæрамдзинад («Рæстдзинад», «Дзул», «Раст лæджы монолог», «Мит æмæ малусæг», «Зæронд лæджы мæлæт», «Зæронд лæг æмæ куыдз»...); царды ныхмæ – мæлæт («Мады фыстæг йæ мард хъæбулмæ», «Лæг æмæ мæлæт», «Фатхæд бæлæстæ», «Зæронд лæджы катый», «Уыд лæг...»)... Бирæ сты царды ныхмæвæрдтытæ. Цъус не сты Къостамаæ дæр. Уæлдайдæр, фæстагмæ цы чингуытæ рауагъта, уыдоны: «Агурын ме 'взонгад», «Фондз чызджы зарæг», «Цард æмæ мæлæт»-ы.

Ирон поэт æмæ литературæиртасæг Дзуццаты Хадзы-Мурат Къостайы фыццаг чиныджы тыххæй афтæ загъта: «Иугæр поэт йе 'взонгад агуры, уæд гæнæн нæй, æмæ йæ цæст ма рахæсса, йе 'взонджы дугæй суанг абонмæ йæ адæмимæ цы фæндагыл рацыд, уымæ, ма йæм уа йæхи рæстæджы сагъæс».¹

Мæргъиты Къоста æрмæст йе 'взонгад агургæйæ нæ, фæлæ йæ райгуырæн къуымыл фысса, йæ хъæубæстыл йе уыдонимæ баст хабæрттыл æви йæ цардвæндагыл – йæ биографион хабæрттæ æрнымайы æмдзæвгæйы хуызы. Кæд сæ хъуыдыйæдты равæрд, сæ бæрцбарæнтæ, сæ ритм, сæ рифмæтæ æндæр æмæ æндæрхуызæттæ вæййынц,

¹ Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 225 ф.

уæддæр, йе 'взонджы дугæй суанг абонмæ йæ адæмимæ цы фæндагыл рацыд, ууыл йæ цæст иухуызон кæй хæссы, уым бæллиццагæй ницы ис. Æндæр хъуыддаг у, «тæхгæ рæстæг æмæ поэты 'хсæн» цы «ныхмæвæрддзинад, рæстæджы объективон змæлд æмæ поэты субъективон фæндон хъæрмуд куы» «нал вæййынц сæ кæрæдзиимæ», уыдон куыд æвдисы, уый у.

Поэт разы нæу рæстæджы цыдæй. Йе 'взонгад агуры, фæлæ йæ нæ ары, æмæ йæ уыцы сагъæс æппары катыйы:

*Чи зоны, айнæг къæдзæхыл ныссалд,
Уым ныр йæ сагъæстæ удхайраг фесты.
Чи зоны, искуы мын дуртыл фæкалд,
Æмæ нырма дæр йæ бынатæй не сты.*

*Чи зоны, адзæгъæл, ацыди дард,
Дзаджджын сæрвæтты йæ фосы дзуг хизы.
Чи зоны, тымыгъы басыд, нынкъард,
'Ргъæвст цъиуау, къутæры къалиуыл ризы.*

(«Агурын ме 'взонгад»)

Поэты бон бацы, уыцы агурæнты йæ лирикон хъайтары биографи царды дудгæбæттимæ бавæрын. Чиныгкæсæг хатгæ дæр нæ фæкæны, автор æй йæ хъайтары цардимæ куыд базонгæ кæны, уый. Агуры йе 'взонгад æмæ къæхæджы фарст кæны: «Цымæ йын раздахæн нал ис?»

Нал, хъыгагæн. Бонтæн, рæстæгæн æруромæн, раздахæн куыд нæй, афтæ. Цы уыд, уый уыд. Цы ис, уымæй – бузныг. Цы уыдзæнис, ууыл хъæуы хъуыды кæнын. Уый искæй фæндонæй, æгæрыстæмæй, дæтты, хъæдты, дурты цы поэзи сдзурын кæны, адæймагау сæ уд чи бауадзы, уыцы поэзийы фæндонæй дæр нæу. Уый царды, диалектикæйы закъон у, æмæ йæм цыфæнды субъективон цæстæнгасæй ма кæсæм, уæддæр, зæхх иннæрдæм разилыны куыд æдых стæм, ам дæр – афтæ.

Æндæр хабар у, адæймаг йæхицæн мидхъæру, мидтых куы дæтта, цыфæнды уавæрты дæр, цыфæнды кары дæр йæхи йæ базырты фæрцы уæлоз исынмæ куы хъава. Къоста йæ фæндзай азы бон йæ фæндзай азы уæзы («Фæндзай азы») бын хъæддыхæй кæй фæлæууыдис, уым йæхи базырджынæй равдыста:

*Цы сты фæндзай азы лæггæн,
Йæ царды 'мбис æви йæ кæрон?
Йæ улы уаз цырагъ-тæмæн
Æви йæ зæры бон – æвæлмон?*

*Цы сты? Йæ цин æви йæ маст,
Йæ арв, йæ цъæх денджыз – æнæбын,
Йæ хуры скаст æви ныккаст,
Йæ хохы цъупп æви йæ рæбын?*

*Уæдæ, цы сты, цымæ, лæггæн
Нæ дунейы йæ фæндзай азы?
Мыййаг, кæд зæрдæйы тæмæн,
Йæ царды райдайæн Кавказы?*

Æмдзæвгæ грамматикон æгъдауæй куы срæст кæнай, уæд æнæхъанæй фыст у риторикон фæрстытæй. Кæд нæ дзуаппытæ нæ фæдомы, уæддæр нын поэт фæрстытæ бакæны нæхи бар, æмæ нæ уыдон рæстæджы тыххæй дæр, царды тыххæй дæр, адæймаджы царды нысаны, стæй бирæ цыдæр нысæнтты æмæ цæйдæрты тыххæй бафтауынц хъуыды кæныныл.

Ацы поэтикон амал, æмдзæвгæйы риторикон фæрстытæ дæттын кæнæ фæрстытæй ныффыссын – нæ литературæйæн, стæй Къостайæн дæр ног нал у. Сæйраг уый у, куыд дзы пайда кæны йæ уацмысты. Æмæ афтæ куы загъон: Мæргыты Къоста йæ поэзийы риторикон фарстæй арæх æмæ арæхстджынæй пайда кæны, уæд нæ фæрæдийдзынæн.

Афтæ ма рæдыд нæ уыдзæнис, поэт кæд йæ фæндзай азы хоны «йæ царды райдайæн Кавказы», – уæддæр ыл йæ азты уæз куыд æнцайы, афтæ йæ æмдзæвгæтæм арæхæй-арæхдæр кæй хъуызы зæронды хъаст.

Сæрдыгон хъарм къæвдамæ йæ лирикон хъайтар кæй уазал кæны, уый йæ æппары дисы: цы хабар у?

*Афтæмæй та сабибонты, уæд
Уазал цуу, уый хатгæ дæр нæ кодтон.
Уыд мæнæн мæ цунæг цин, мæ мæт
Згъорын æмæ, ехх, куыд бирæ згъордтон.*

*Гомуæрагæй цъыфты, цæдты æз,
Сонт уд дын æрхъæцмæ дæр лæууыди?
(«Сæрдыгон къæвда»)*

Фæлæ йæ туг йе уæнгты куы æхсыст, уыцы дуг, æвзонджы дуг, æгъатыр рæстæг ахаста йемæ æмæ ныр сæрдыгон къæвда лирикон хъайтарæн йе «уæнгты ихау хъары».

Поэт царды уыцы гаккæй фæлидзынмæ никуы хъавы, кæд æм мæлæтмæ æнхъæлмæгæсæг зæронд адæймаг арæх æмбæлы, уæддæр. Хорз зоны, царды гуыргæ чи ракаены, уымæн æнаемæлгæ нæй. Дæхи субъективон хъуыдыйæ дæуды æргъæу чырыны куы нывæрай, уæддæр дзы царды объективон хъуыдыйæ ирвæзæн нæй. Нафи афтæ уымæн зæгъты: «Дунейы поэзийы уый иууыл рагондæр мотивтæй у æмæ йæ никуы ничи басаста, ничидæр æй басæтдзæн. Цалынмæ адæймаг æмæ поэзи уой, уæдмæ уыздæн ацы сагъæс дæр адæймаджы зæрдæ æмæ зарæджы. Йæ царды цыбырыл, йæ зæрондыл æмæ йæ мæлæтыл цин ничи кæны».¹

Æмæ тынг раст зæгъты, сдиссаг кæнын æй нæ хъæуы, æндæр. Удхæссæджы цыргъ ныхты æргъæу чырынтæ дæр нæ уромынц, æфсæн дуæрттæ дæр; æвдадзы хосæй дæр нæ уисæн кæны. Царды философи домæ йæхион. Æмæ поэты лирикон хъайтармæ йæ хъæбулы хъæбул фыццаг хатт «Дада», зæгъгæ, куы сдзуры, уæд ыл кæд, цыма йæ хур æртар, уыйау фестæлфыд йæ зæрдæ æмæ йæ сабибонтæ йæ хъусты ныхситт кодтой, уæддæр бамбæрста, кæй æрхæстæг йæ царды фæззæг. Поэт «Бонтæ»-йы бонтæм, чи не 'рцæуа, ахæм фæндонæй хаты:

*Сабырдæр цыт, сабырдæр уайут,
Цæмæй нæ 'рæгмæдæр уæд уемæ
Фæхæссой дзæнæты дунемæ.*

Фæлæ ам йæ туг, йе стæджы тыххæй царды рæстдзинады сæргы йæ хъуыдыйæн дæр йæ бон нæу ахизын: «Уадз, уый цæхæртæ калæд, Мæныл ныгуылæд хур!»

Афтæмæй царды рæстдзинад свæййы поэзийы рæст-

¹ Дж у с о й т ы Н а ф и. Нигер. – Дзауджыхъæу, 1990. – 250 ф.

дзинад. Ёнæ рæстдзинад та ницы ис хæрамдзинадæй дарддæр. Поэтæн уый у хурыскастау æмæ фæлмæн к'æвдайы 'ртæхтау, йæ уды уаз æмæ тæмæн, йæ зæрдæйы зæлдаг æндæхтау («Рæстдзинад»). Фæлæ йæ дзуры адæмы номæй, «лæджы» номæй. Æмæ уый афтæ у. Æцæг Адæймагæн æнæ рæстдзинад йæ цард хæрамдзинады ныгъуылд у. Уый, рæстдзинады сæр цахæмфæнды царды æгъдæуттæм гæсгæ, – æз зæгъын цардæн йæхи диалектикон æгъдæуттæй, – æмæ цахæмфæнды царды æгъдæуттæм гæсгæ бахъæуы алы хуыцауысконд адæймаджы дæр. Æгæрыстæмæй, хæрамтауæджы, фыдгæнæджы дæр. Рæстаг лæгæн та йе 'мбæлццон у:

*Æмæ, гъе, уымæн хæцы раст
Дæ сæрыл уый æнус-æнусты,
Цæмæй хæрам, фыдхин уой саст,
Уæларвæй худы хуры рухс тын.*

*Æмæ кæнай уæлахиз ды
Зæххыл кæмдæриддæр фыдгæндыл.
...Поэт, дæуæн мæ уый фæнды,
Цæгъда рæстдзинадыл дæ фæндыр.*

Алкæмæн дæр бæрæг у, лирикон уацмысы лирикон хъайтар автор йæхæдæг нæ вæййы, фæлæ хъайтары дзыхæй йæхи хъуыдытæ кæй фæдзуры, уый дæр зындгонд у. Уæдæ, Мæргыйы фырты поэтæн цыфæнды – «цæгъда рæстдзинадыл дæ фæндыр», – уыцы фæндон фыццаджы-фыццаг йæхицæн дзуры, куыд поэт, афтæ дæр æмæ, куыд адæймаг, афтæ дæр.

Уый хорз зоны, адæймаджы ныхыфысты цинтæ, райдзаст бонтæ куыд сты фыст, афтæ дзы уыдонау, чи зоны, уыдонæй бирæ фылдæр нысан цæуынц хъизæмайраг, удмарæн бонтæ. Уыцы бонты адæймаджы цардвæндагыл цас ныхдуртæ сæвзæры, уыдон стыр ныфс, стыр зæрдæимæ куынæ пырх кæна, уæд йæ тых асæтдзæнис, йæ бон ницы бауыздæн. Тыхæн та хъæуы æнæбасæттон сыгъдæг зæрдæ. Æмæ К'юстайы хъайтар алыхатт дæр у ахæм. Йæ уды хæрам нæй, æмæ кæд æмдзæвгæтæ, алдымбыдау, кæркæ-мæркæ арæзт нæ вæййынц, уæддæр фылдæр хатт

се 'ргом, сыгъдæгзæрдæ ныхас æмæ рæстдзинадæй ба-
хъарм кæнынц адæймаджы зæрдæ, ныттадзынц æм дыд-
зы рухс, поэзийы рухс.

«Раст лæджы монолог»-мæ адæймаг куы хъуса, уæд æй
уырны, ацы адæймаг цæрæнбонты фысы комæй хъæмпы
хал кæй нæ раластайд. Уымæн æмæ, цæрæнбонты адæмы
цинæй цинæвдылд чи у, сæ мастæй судзгæ чи кæны,
æххормаг къæбылаимæ йæ къæбæр дыууæ дихы чи кæны,
тыхст лæджы ныфс бауадзынхъом чи у, ууыл адæймаг ма
'ууæнда, уый гæнæн нæй:

*Кæд уарзтон, уæд æхсидгæ уарзтæй,
Æррамæ-цу мæ бирæ нал хъуыд.
Æфтыд мыл арт йæ уу фæкастæй,
Уыдис мæ сыгъзæрин, мæ налхъуыт.*

*Æппæтдæр федтон: цин дæр, маст дæр,
Сабыр цард дæр æмæ фыдхæст дæр.
Фæлæ мæм цу хъуыды уыд – растæй
Цæрын æнусбонтæм æрмæстдæр!*

*Æмæ куы бахъæуид мæн ногæй
Цæрыны сæр, уый цин уа, маст уа,
Зæгъын: æрыгонæй, æвзонгæй –
Зæрыбонтæм цæргæ у растæй!*

Цыма хуымæтæг, дидактикон зондамонæнтæ сты: уæр-
тæ уый хорз у, æмæ йæ райс; уæртæ уый æвзæр у, æмæ
йæ аппарат, фæлæ сæ Къоста цы рæстдзинадæй «схайджын
кæны», уый разыны чиныгкæсæджы зæрдæйы дæгъæл.

Поэтмæ уыцы миниуæг – чиныгкæсæджы зæрдæйы
дæгъæл ссарын, раджы фæзынд. Уый фæрцы йын бирæ
аив æмдзæвгæтæ ныффыссын бантыст. Адæймаджы зæр-
дæмæ дзы фæндаг бирæтæ ссардтой.

Зæххыл рæстдзинад тауын, рæстдзинадæн табу кæнын,
адæмы 'хсæн ыл размæ хæцын Мæргъийы фыртæн, адæй-
магæн æмæ поэтæн, йæ царды æмæ поэзийы нысан у.
Иунæгæй кæй райгуырд, мæлгæ дæр иунæгæй кæндзæнис,
зæгъгæ, уый нæу йæ сагъæс. «Зын у цæрын лæджы цар-
дæй, хæрз зын, Куы уазалы æмæ куы та æнтæфы Уый ба-

хъæуы куы удхарæй хъæрзын, Куы та æнцонæй риуыдзаг улафын». Фæлæ йæ зындзинæдтыл нæ мæт кæны, йæ бон сæ бавæййы ныппырх кæнын, ахизы сæ сæрты, æмæ йын цард уымæн кæны адджындæр. Уыцы хъуыддаг ыл сазы базыртæ, разæнгард æй кæны стырдар æнтыстытæм, сиды йæм размæ.

Уымæн æмæ хорз зоны:

*Ныййардтой мах хæрз цунæджытæй, зон,
Æмæ мæлгæ дæр афтæмæй кæндзыстæм.
Зæххыл цы кад ныуадздзыстæм, цы ном,
Мæрдты бæсты дæр уыдонæй цæрдзыстæм!*
(«Ныййардта мæн хæрз иунагæй мæ мад»)

Цъус æм нæй ахæм зондамонæн рæнхъытæ:

*Нæ, амонд тох у, уый ис зцуы, куысты,
Нæ алы сгуыхты æмæ н' алы 'нтысты.
Йæхи къахæй нæм никуы цыд, нæ цæуы,
Уый хиды 'ртахы агурын фæхъæуы.*
(«Амонд»)

Кæнæ:

*Сæйраг уый нæу, бæрзонд уæм
Æви лæууæм ныллæг.
Цы кад ис, аргъ йæ зондæн,
Лæг уымæй вæййы лæг.*
(«Кæсыс»)

Хус дзырд, хур ныхас нæ ахсынц адæймаджы зæрдæйы хъустæ. Поэतिकон дзырд съл андæдзы. Мæргъиты Къостайæн йæ бон бавæййы сабыр дзуринæгтæ, хуымæтæджы хъуыддæгтæ спэтикон кæнын æмæ сæ чиныгкæсæгмæ афоризмты хуызы фæхæццæ кæнын.

Уый йæхæдæг дæр цинхæссаг хъуыддаг у. Фæлæ царды адæймаджы ныхмæ хæйрæг куыд лæууы, фысы ныхмæ – сæгъ, мæнауы ныхмæ – сысылы, афтæ цинимæ та æмкъахдзæф кæны маст. Цасфæнды дзы йæхи нæ тона,

кæдæмфæнды дзы ма лидза, уæгъд æй нæ уадзы, адæй-маджы цыныл къæм æвæры.

Фæлæ дзы тæрсын нæ хъæуы. Цалынмæ хур уа, уæдмæ аууон уыдзæнис. Цалынмæ хох уа, уæдмæ быдыр уыдзæн. Цалынмæ цин уа, уæдмæ масты уидаг быныл сыскъуынын нæ бакомдзæнис. Æндæр хабар у, царды уыцы ныхмæвæрдтытæ адæймаг йæхирдыгонау куыд рацараза, куыд сæ скæна коммæгæс æмæ бæззон.

Нæ поэт хорз зоны, стæй йæ уыны йæхи цæстæй, уæлдайдæр, фæстаг рæстæджы, иу адæймагмæ иннæйы рис куыннæуал хъары, иу иннæйы дудгæбонæй бухъзæрдæйæ куыд цæуы. Иу хæдзар зæрдæдзæф куы фæвæййы – арвмæ дзы мард куы нымдзаст вæййы, уæд «Иннæйы та ис чындзæхсæв. Иннæйы гуылф кæны цард». Хъарæг æмæ зарæг ивынц кæрæдзи, æмæ «уæлдæфы æнуды зарæг хъарæгимæ сиу».

Уыдис рæстæджытæ: исчи-иу куы фæтыхст, уæд-иу адæм йæ алыварс балæууыдысты æмæ-иу æй нæ бауагътой ахауын. Ныр исчи куы фæтыхсы, уæд ыл куыдзæйхæ-рæгæй ныккæлынц, холыхор сынтытау – кæй сæ цы фæ-уыдзæнис? Æмæ Мæргъийы фырт уыдæттæ тынг хорз зоны. Фæлæ уымæй трагеди аразæн нæй. Уый царды философи у. Нæй йын ивæн.

Легендарон Шамил фондз æмæ ссæдз азы уырысы æфсады ныхмæ куы хæцыд, уæд, йæ тых кæуылты карста, уым зарыны бар нал лæвæрдта. Цы зарæг азарыдаис, уым цал дзырды уыд, дæ гом чъылдымыл ехсы цæф уал хатты хъуамæ сæмбæлдаид.

Фæлæ адæмы уый дæр нæ басаста. Адæймагæн цин æмæ маст йæ мады гуыбынмæ сæвзæрынц йæ зæрдæйы, нæй сæ байсæн. Ирон æмбисонд уымæн зæгъы: «Чындзæхсæв æнæфæкæугæ нæу, мард æнæфæхудгæ».

Уыцы хъуыддаг Мæргъийы фырт хорз зоны:

*Иу хæдзар зæрдæдзæф,
Арвмæ дзы нымдзаст и мард.
Иннæйы та ис чындзæхсæв,
Иннæйы гуылф кæны цард.*

*Иуæй дзы æрхæндæг хъæрæг
Хъуысы, уонгуагъдæй кæсы.
Иннæмæй минасы зарæг
Рог, зызын дымгæ хæссы.*

*Æнæ уæлдæфы æнуды
Зарæг хъарæгимæ сиу.
Иу хæдзары амонд худы,
Иннæмæн хæры йæ рцу,*

*Сау калмау, фыдмаст нæ сысынц
Уым кæуын æмæ цъæхахст,
Иннæ хæдзарæй та сыстынц
Зарын, гъе, къæрциæмдзæгъд хъазт!*

*Афтæ у, æмæ цы кæнон,
Уый у стыр царды нысан.
Иу ран цинагыл æмбæлæм,
Сау фыдохыл иннæ ран.*

*Æмæ царды уыцы 'гъдауæн
А-дунейыл ивæн нæй.
Мах маърдтыбæстыл цы 'фтауæм,
Исæм уый чындзæхсæвтæй.*

(«Дыууæ хæдзары»)

Уæддæр нæ удæн адджын адæймаджы йæ царды фæс-
таг фæндагыл куы фервитæм, уæд нын уый фæхæссы
нæ зæрдæйы иу кæцыдæр, уадз чысыл дæр уæд, уадз
адæймаг æй хатгæ дæр ма кæнæд, фæлæ нын уæддæр
фæхæссы нæ зæрдæтæй цыдæр хæйттæ. Лирикон хъайтар
йе 'мбæлттимæ сæ хæлары куы æвæрынц, уæд сыл уымæн
«уарыд фæззыгон зæгъы сыг», уый дæр сын, сæ «иннæ
хорз æмбæлттау», уымæн ахаста сæ «удты хъарм цæссыг».

Æмæ йыл хуымæтæджы, мыййаг, нæ риссынц. Уыцы хæ-
лар семæ «лæджы цардæй фæцарди, никуы 'руагъта 'гад-
мæ уый йæ сæр»:

*Хæсты марди, стад æмæ та хауди,
Арыд, фæлæ размæ цыд уæддæр!*

*Æмæ йыл ныр уал мæйы 'мæ азы
'Ртæфстысты. Уым диссагæй цы ис?
Лæг зынтæн æгæр дæр ма фæразы,
Лæг лæг у,
уый нæу æндоны схъис.
(«Абон мах нæ хæлары æвæрдтам»)*

Уый лæджы цард у. Æцæг лæджы цард. Кæд нæ йæ ба-
зонин фæнды, уæд у æцæг лæджы мæлæт дæр. Раст ахæм
мардæй нæ фæдзурынц æвзæр. Ахæм адæймаг уæлæуыл
йæ фыдызæххæн, йæ адæмæн, æцæг лæгæн, куыд æм-
бæлы, афтæ вæййы цырагъдар. Вæййы, хуыцауысконд
кæй фæхонинц, уыдонæй. Куыстыл æдзух фæриссы йæ
зæрдæ. Тохы фæстæ чи нæ лæууа, знæгты йæ Фыдыбæсты
сæрвæлтау йæ фæринкæй чи кæрда, адæмы мæт йæ мæт
кæмæн уа, сæ сæрвæлтау æд гæрзтæ фæдисы чи уайа, уый
сæ хъæбул у. Алчидæр кæйдæр хъæбул вæййы, фæлæ уый
адæмы æцæг хъæбул у. Ахæмæн «царды рæстдзинад, на-
мыс» йæ Хуыцау вæййынц.

Хъыгагæн, лæг лæгмæ бирæгъы цæстæй цы цъаммар
царды фæкæсы, уым ахæмтæ хæрз стæмтæ разынынц.
Куы вæййынц, уæд та, хæсты цæхæры уа, зын куысты,
алкæмæн дæр сты ныфс.

Поэт хорз зоны – «Ахæмы мардæй, æцæг, Чи хъуамæ
зæгъа æвзæр та, Кæд уыди дзыллæйы лæг, Уый сæрыл хи
уд лæвæрдта» («Мæрдтæй нæ дзурынц æвзæр»), фæлæ йæ
мардæрцыд уый у, алчи афтæ кæй нæ вæййы, алкæй адæм
кæй нæ фендавынц.

Æндавгæ нæ, бирæтæ йæ адæмы дæр, йæ Фыдыбæс-
тæйы дæр ныууæй кæнынц, æгæрыстæмæй, узал борщы
къусыл. Æмæ поэт хизы фыдæлты æмбисонд «Мардæй
æвзæр ничи дзуры»-йы сæрты. Нæ разы нын фарст æвæры
цæхгæр, ома кæд мæнгард уыдис, карз нозтæй дарддæр
ницы уарзта, нæ хæсты бæззыд, нæ куысты:

*Никуы ныссагъта лæгау
Иу бæлас, афтæмæй ацыд
Йе 'нусон бæстæмæ, сау
Æмæ 'нуд кæм у алцы.*

*Кæд уый йæ райгуырæн зæхх
Айста йæ хъæбысмæ 'гадæй.
Адæм! Куыд дзурæм дзæбæх
Ахæм фæлитой мардæй?!*

Дзæбæх дзурæм нæ зæгъы æмбисонд дæр. Ис ын æндæр вариант: «Мардæй хорзæй дарддæр æвзæр ничи дзуры». Уый Мæргъийы фырт дæр куыннаæ зоны, фæлæ хæцы, чи цы у, уый дзы цæмæй дзурæм йæ удæгасæй дæр æмæ йæ мардæй дæр, уый фарс. Уыцы хъуыды ирдæй зыны: «Дыууæ ингæны».

Лирикон хъайтары сагъæс ууыл нæу, æмæ, йæ разы цы дыууæ ингæны ис, уыдонæй сæ иуыл кæрдæг кæй схæцыд, æмæ кæй хъазы «Сæуон дымгæмæ уый къултæ-мултæй Йæ тæнбазырты фæстаджы муртæй», иннæйыл та цырт бæрзонд кæй ысфардæг, – «Цыма дунейы рыст уды хъарæг Йæ мидæг судзы, алдзæн цырагъау, Цырт нæу, фæлæ у æнæхъæн аргъау...»

Нæ, уый тыххæй нæ дзуры поэт. Уый йæ койы аккаг дæр нæ уайд. Ис, йæ Фыдыбæстæн, йæ адæмæн лæггад-гæнгæйæ, æвæджиау бæрзонд бынатмæ чи стæхы, ахæм адæймæгтæ. Кад æмæ сын цыт! Кад, стыр кад сын æмбæлы сæ амæлæты фæстæ дæр. Ирыстони кады лæгтæ иууыл, афтæ нæ зæгъдзынæн, æнæцыртытæ сты. Кæмæйдæрты сын хуыздæр цыртытæ ис. Ууыл куы уыдаид æмдзæвгæ, уæддæр æмдзæвгæ хуыйнид, фæлæ, йæ «Æмдзæвгæтæ»-йы цы поэтикон уацмысты кой кæны, уайд ахæм декларативон цыдæр.

«Дыууæ ингæны» поэты æндæр катай, æцæг поэтикон катай, фæндзайæм азтæй фæстæмæ ирон поэзийæн æцæгæлон чи нал уыд, фæлæ тыхджынæй-тыхджындæр чи кодта æмæ кæны, поэтикон дзырд ахадгæ кæмæй свæййы, ахæм катай æндавы.

Байхъусæм ын йæхимæ:

*Дыууæ ингæны. Цыма сæ 'рмæстдæр
Ныгæд цы лæгтæ, цы адæм ысты?
Цыма сæ чи цыд æдгæрзтæ хæстмæ,
Кæмæй сæ уыди нæ зæхх сæрыстыр?*

*Кæнæ сæ чи уыд мæнгард, æлхæд лæг,
Гъе, ацы цырт сæ кæмæн æмбæлы?
Ныр ахæм сагъæс, фæлмæн æрхæндæг
Мæныл æфтауың дыууæ ингæны.*

Мæргъиты Къоста лирикон хъайтары номæй цы фарст æвæры, уый чиныгкæсæгыл «фæлмæн æрхæндæг» нал æфтауы, фæлæ дудаг сагъæс. Уымæн æмæ, æгæр бирæ дæр фæдтам æмæ уынæм, ахæм аргъау-цыртытæ кæмæн ныссадзыңц. Поэты фарст уымæн арауы зæрдæ:

*О, царды, зонын, æрцæуы 'ппæтдæр,
Рæдыд дæр, раст дæр, фæлæ, æмбæлттæ,
Кæй ингæныл ис ныссадзæн ахæм
Дзæнхъа дурæй конд егъау гæнахæн?!*

Поэт ахæм цыртмæ, мæнг кадмæ нæ бæллы. Уымæй дардмæ лидзы. Чиныгкæсæгæн æй æнæрвæссонæй æвдисы. Ахæм цыртытæ кады бæсты адæймагмæ æвзæрын кæнынц æлгъ. Сæ мидæг «дунейы рыст уды хъарæг» нæ, фæлæ фæсудзы адæмы тæригъæд.

Поэтæн уый тыххæй у æнæуынон. Æмæ йæм кæд рæстæгæй-рæстæгмæ фæзынынц, йæ сæр мæлæты раз кæм æркъул кæны, ахæм æмдзæвгæтæ («Хуыцау, куы мæ марай», «Лæг æмæ мæлæт», «Зæронды сагъæс», «Рынчын»...), уæддæр уыдон æрмæстдæр дзурæг сты, йæ къух уæрыкк æргæвдынмæ куыднæ тасы, афтæ йын удагас æмдзæвгæ ныххах кæнынмæ дæр кæй нал фæтасы, ууыл. Æмæ сæ, хъыгагæн, рахæссы чиныгкæсæджы рæгъмæ.

Æнæуый йæ идеал æндæр у. Хуымæтæджы нæ зæгъы: «Куы дзурикой мæ фæстæ 'рмæст фæлмæн; Уыд лæг, æмæ лæджы цардау (æви цардæй – Хъ.М.) фæцард» («Уыд лæг»). Фæлæ цæмæй афтæ дзурой, уый тыххæй лæджы цард хъæуы. Æппыназдзух адæмæн сæ цины дæр æмæ сæ зыны дæр хъуамæ уай семæ. Уымæн у йæхицæй райгонд: «Æз кæд ингæны уон иунæг, Уыййеддæмæ никуы 'ндæр» («Иунæг»). Уый тыххæй нæ тæрсы хуры ныгуылдæй; уымæн æмæ цин кæны йе скастыл; «Æрдз куы æрцæгъды йæ фæндыр, Дымгæ ку' асиры бæхыл», уæд йæ зæрдæйы уымæн æрфæнды «Маргъау базыртыл тæхын».

Царды цин әй базырджын кәны, царды цин әй тәхын
кәны:

*Уыдон цууыл, царды алцы, –
Стыр цин уа, цыфыддәр маст.
Уон хәдзары әви балцы –
Сты мә зәрдәимә баст.*

*Адәймаджы зын, йә мәләт
Әмә ноггуырды цъәхахст,
Әз нә тәрсын, уадз әмбәләнт
Риуыл топпы цәфау раст.*

*Уымән әмә стыр хәрзиуәг
Уарзы адәмән мә цәст.
...Әз кәд ингәны уон цунәг,
Уыййеддәмә никуы – ‘рмәст.*

О, фәтых ыл деклараци. «Адәймаджы зын, йә мәләт әмә ноггуырды цъәхахстмә», топпы цәфмә дарәгау йә риу уымән байтыгъта. Фәлә адәймаджы мәләт әмә ноггуырды цъәхахст цы царды цәвынц адәймаджы риу әмхуызон? Уымәй дәр – топпы цәфау раст?»

Әнәмәнг әй фәдекларативон кодта, фәлә сәйраг уый нәу. Сәйраг, зәрдәйыл әмбәлы әви нә, уый у. Әмә спайда кодта йә ахсдзиаг миниуәгәй – сабыр, бонзонгә ныхасәй куы әрцахсы чиныгкәсәджды. Йәхи зәххон хъуыдытә йын куы ныббәтты, афтәмәй йә куы бафтауы хъуыды кәныныл. Йе ‘мдзәвгәтәй бирәты фарстыл уый тыххәй фәуд кәнынц. Къостайы уыцы фәрстытыл хъуыды кәнгәйә, сабыр цардыл ныхасмә хъусгәйә, фегом вәййынц адәймаджы зәрдәйы цәстытә әмә хъустә. Адәймаг уынын әмә хъусын райдайы, уәдмә кәй нә уыдта, царды уыцы хуызтә әмә зәлтә. Әмә кәд «Бонтә» кәсгәйә, бонты цыдәй тәрсгә хъуамә кәниккам – «нә цард нын мургай-мургай» хәссынц, зәгъгә, уәд нә «Рәстәджды дымгә»-имә та фәфәнды нә базыртә сисын:

*Сис мæ дæ базыртыл, ахæсс мæ рæггътæм,
Уæлæ æхсырхуыз, къуымбилцагъд æврæггътæм.*

*Бандадз мæ арвы хæнт цъæх-цъæхид риуыл,
Уырдаæм мæм разындзæн а-дуне цууыл.*

*Фендзынæн денджызтæ, фæзтæ 'мæ хæхтæ,
Дидинты хъузджыты райсомы 'ртæхтæ.*

*Фендзынæн уымæн йæ фæлыст мæ цæстæй,
Афтæ 'нцон радзурæн чи нæу ныхæстæй.*

Адæмæн лæггадгæнгæйæ, йæ хъæнтæ сæрысæфтмæ чи калы; йæхи феныны тыххæй арвмæ чи тырны, уымæн мæлæтæй тас нæу. Уый искæй тугвæллоуæ, аргъауы хуызæн чи уа, ахæм цырт нæ хъæуы. Уый йæхæдæг йæхицæн самайдзæнис цырт... адæмы, йæ уд нывондæн кæмæн хæсса, уыцы адæмы зæрдæты.

Мæргъиты Къоста тырны уымæ.

ЗÆХХЫ ФИДЫЦ

Тырнын иу у, цæмæ тырнай, уымæ цы фæндагыл цæуай, уый та – иннæ. Цæмæ тырнай, уымæ раст фæндагыл куы цæуай, уæд æм иухатт æнæмæнг фæхæццæ уыдзынæ. Мæргъиты Къостайæн, йæ цардвæндагау, йе сфæлдыстадон фæндаг иууыл иугъуызон æмæ раст нæ уыд.

Нæ, ацы рæнхытæ сæ кæрæдзийы фæдыл куы нымайын, уæд нæм модæйы куыд у – нæ размæйы цардыл цъыф кал, йæ дæлфадмæ кæмæн не ‘ххæссыс, ууыл, – къæбыла пылыл куыд рæйдта, – богътæ кæн, уыйонг нæ уадзын мæхи æмæ афтæ уый тыххæй нæ зæгъын. Къостамаæ ома исты цауд кæд ис, уæд уым искæй кæнæ истæй азымы дарын аив нæ уайд.

Ис ахæм адæймагтæ – дон уæлейæ цæуы сын куы зæгъай, уæд ын уыдон йæ ратæдзæн дæлейы агурдзысты. Ис ахæмтæ дæр, хурсыгъд быдыры цъай чи къахы. Исчи æрмæстдæр афтæ зæгъæд: «Цъай йын ис», – йæ номæй дарддæр æй бынтондæр не ‘ндавы йæ дон.

Уыдонæн сæ иутæ дæр æмæ се ‘ннæтæ дæр стæмтæ сты. Адæмы фылдæр хай царды хæрзтæ фæисынц, куыд у, афтæмæй йæ хуыздæргæнгæйæ. Ноджыдæр æй зæгъын: Къоста царды æмæ литературæйы реалист, бонзонгæ адæймаг у. Царды реализм æм цæуы зæххон хъуыддæгтæй.

Æрдзы æгъдæуттæм гæсгæ зæххон хъуыддæгтæ иууылдæр цæуынц фæллоуæ. «Адæймагæн йæ цард, йæ амонд у фæллоуæ.»¹ Нæ поэт «Амонд»-ы хуымæтæджы нæ зæгъы: «Нæ, амонд тох у, уый ис зиуы, куысты, Нæ алы сгуыхты æмæ н’ алы ‘нтысты. Йæхи къахæй нæм никуы цыд, нæ цæуы. Уый хиды ‘ртахы агурын фæхъæуы».

Уыдон, уыцы хъуыдытæ, Мæргъийы фыртæн нæдæр дуджы сидты тыххæй сты, нæдæр – фæзмыны, нæдæр – йæхицæй кæнæ искæмæй раппæлыны охыл. Поэт æцæ-

¹ К а л о т ы Г. Хъайтмазты Аслæмырзæ / Ирон литературæ. – Дзæуджыхъæу, 1982. – 153 ф.

гæй кæсы цардмæ марксистон цæстæнгасæй. Фидарæй йæ уырны, зæххы цъарыл цард фæллоуы фæрцы кæй сæвзæрд, æмæ амонд хиды 'ртахы кæй хъæуы агурын. Дзуццаты Хадзы-Мурат æнæдызæрдугæй уымæн разы кæны йемæ – «Раст зæгъы поэт: амонды фыццагдæр æмæ сæйрагдæр бындур сты тох æмæ куыст».¹

Йæ хъайтар æй агуры уым æмæ нæ рæдийы. Уый фæрцы æфты амонд йæ къухы. Æмæ йæ уарзы иннæтæн дæр йæ цæст. Амоны сын æй, «Райсом стыр горæты», куыд вæййы, уый нывæндгæйæ:

*Алчи та тындзы йæ куыстмæ, уайы,
Иу минут дæр у лæггæн зынаргъ.
Уымæн æмæ 'гас дуне æнцыйы
'Рмæст фæллоуыл, хорз зонæм уый мах.*

*Райдыдта та цу кусгæ бон царды,
О, уыдзæн йæ хæрзиуæг ыстыр.
Райхъал горæт, æмæ та ныр дардыл,
Арвы нæрдау, уый кæны гуыр-гуыр!*

Хъæуты чи схъомыл, хъæууон цард чи зоны, уый куын-нæ хъуамæ æмбара зæххы рис. Дойны зæхх дойны адæй-магæй уæлдай нæу. Арвæй æртах куынауал фæхауы, уæд, донмæ бæлгæйæ, дойны адæймаджы былтæ куыд ныскъуыдтæ вæййынц, афтæ ныскъуыдтæ вæййы зæх-хы риу дæр – бæхджын лæг дзы аирвæздзæн. Зæхх кæ-рæдзийыл нал фæхæцы, зайæгхал йæ хъустæ æрæп-пары. Зæхх, зайæгхал, цæрæгойтæ къæвдайы æртахмæ æнхъæлмæ кæсынай нал вæййынц. Йæ уд сæ удыл ни-кæмæнуал фæхæцы.

Æмæ уарын куы райдайы!.. Зæхх цыма къæвдайы алы æртахæй дæр схъиугæ фæкæны. Стæй фырцинæй, цирчы цæстфæлиивæгау, къæвдайы æртæхтæ-æндæхтæй рай-дайы хъазын.

Уæд зайæгхалы кафт чи нæ фены, уый ма æндæр цы дис-саг хъуамæ фена! Сырд сырду, фæлæ уыдон дæр къæвдайæ

¹ Д з у ц а т ы Х а д з ы-М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхин-вал, 1985. – 141 ф.

сæ уды монцтæ басæттыны тыххæй сæ кæрæдзийæ нал фембæхсынц, кæд дзы бирæтæ сæрысæфт фæвæййынц, уæддæр.

Адæймаджы удæн къæвдайы царддæттæг кафт цы ратты, уый зæхкусæгæй хуыздæр ничи зоны. Къоста зæххы куыст кæй кодта, уыцы зынтæ æмæ диссæгтæ йæхи цæстæй кæй федта, уый бæрæг у йе 'мдзæвгæ «Иу бон та...»-йæ.

Æмдзæвгæйы сæр, – поэт хорз арæхсы æмдзæвгæтæн сæртæ аразынмæ, – фæлæ ацы æмдзæвгæйы сæр кæд йæ удмæ гæсгæ нæу, уæддæр æмдзæвгæ йæхæдæг фыццаг, къæвдайæн йæхийау рог сæртæг ритмæй, стæй та раззаг строфайы фæстаг рæнхъытæ – «Уды цин нал цыди, Зæрдæ йæм нал лæууыд»-æй ацахсы чыныгкæсæджы. Цæй цин нал цыди уды? Зæрдæ цæмæ нал лæууыд?

Æмæ уый куы 'рцæуы, аивадон уацмыс йæ фыццаг фæкастæй куы æрцахсы чыныгкæсæджы, уæд æй нал ныуадзы кæронмæ, цалынмæ йын йæ сусæгдзинæдтæ нæ фены. Ацы æмдзæвгæйы махæн дæр поэт кæронмæ ранывкæны «уды цин». Зæрдæ кæмæ нал лæууыд, уды уыцы цин:

*Фыццаг бон уарыны
Æртæхтæй бафсæста
Зæхх, æмæ зарыны
Уынæр æрбафсæрста.*

*Абон та хъарм хуры
Сатæг, зæлдаг тынтæ
Рог дымгæ батұлы
Колхозы зад хуымтæм.*

*Уæлæ хæрдмæдзу цъиу
Бандзыг и уæлдæфы.
Бамыр йæ фæлмæн цин
Уæлдæфы хæрздæфы.*

*Æрдзы цъæх цæстыты
Нал ис фæлм-арæнтæ,
Зæххы скъуыд, фæстытæн
Нал ис ыссарæн дæр.*

Советон цардарæзтад – фæллойдæнæг адæймагæн, нырмæ чи уыд, уыдонæй иууыл хуыздæр цардарæзтад – йæ бодзты аххосæй цудын куы райдыдта, зæххæн зæхкусджытæ куынауал уыд, – сæ хурхытыл сын куы ныхæцыдысты: зæхх сын нæ лæвæрдтой, фос дарын сын нæ уагътой, налогæй сæ хуыдуг кодтой, æмæ алырæттæм фæлыгъдысты, – уæд-иу нæ сæрды, тæккæ куысты рæстæджы алы æмæ алы колхозтæм бахъуыдис цæуын æххуысмæ. Фылдæр – хæхтæм, иугай цæрджытæ ма кæм уыдис, уырдаæм – æхсæнадон фосæн хос кæрдынмæ.

Ирыстоны хуссар хайы фысджытæй 70–80-æм азты хос кæрдынаен чи бæззыд, уыдон дзы иууылдæр, цъыззыйы къуылыхтæй дарддæр, уыдысты. Сæ нæмттæ сын, зиуы куыстæй чи бамбæхсы алы æфсæнтты, уыдон фæхъыг кæныны тыххæй, мыййаг, æнæнымайгæ нæ дæн. Æцæг лæг, æвзаджы æцæг дæсны æмæ æцæг зиуонтæй искæй ном куы рауадзон, куы йæ фæхъыг кæнон, уымæй тæрсын.

Йæ кой дæр, исчи нæм дзы аивады стыр хуынтимæ æрыздæхт, зæгъгæ, уый тыххæй не ‘рæфтыдтон. 1975-æм азы газет «Советон Ирыстон»-ы редакцийæ хосгæрдæны уыдыстæм Урстуалты, Беджызаты Чермены райгуырæн хъæу Едысы.

Кусгæ дæр кодтам, улафгæ дæр. Алчи аивæй йæхицæн – фысгæ дæр.

Мæргъиты Къостайæн нæ, иннæтæй уæлдай, йæ къуы фыссæн сис ничи федта, фæлæ куы æрыздæхтыстæм, уæд рабæрæг, куыстæй кæй здæхт æмдзæвгæты æнæхъæн циклимæ. Уымæй дæр, фæллойдæнæныл, Едысгомыл дзурæг æмдзæвгæты циклимæ.

Къоста-поэт йæ дуджы азфыссæджы хуызæн кæй у, уымæ гæсгæ Едысаг циклы равдыста, йæхи цæстæй цы федта æмæ зæрдæйæ цы банкъардта уыцы зиугуысты, уыдæттæ. Фæлтæртæн сты, ныр нын чи æдзæрæг кæны, уыцы уæзгуытæ уæд цы цардæй цардысты, сæ цин, сæ сагъæс цы уыд, уымæн ирд æвдисæнтæ:

*Зæрдæ барухс и хæхты фæтæнты,
Ходзы, Къабусты, Ерман, Едысы.
Уыдон хъугæмтты зад уыгæрдæнты
Бацыдыстæм мах куысты ерысы.*

*Зноны хъаууонтæ, æмæ абон та
Дæлæ горæтаг хосдзау лæппутæ –
Мах нæ агурæм царды аууон дæр,
Куыстæй чи лидзы, уыцы тæппудтау.*

*Райстам цæвджытæ, хурмæ акалдтой
Ирд æрттывдтытæ, зарæг анæрыд, –
Йе ‘хцон, уаз мыртæ уæнгты ахъардтой,
Уый хъазуат куысты бон æрбалæууыд.*

(«Хосдзæуттæ»)

Æмдзæвгæтæ «Кæрдæг нæм сиды», «Чызджытæ ысси-вынц хос», «Хъазтизæр»-ы тæлфы куысты, царды ритм. Зынынц сæ рæстæджы комулæфт дæр, горæтаг хосдзæутты зæрдæ дæр, сæ куыст дæр, сæ улæфт дæр, стæй, кæм кусынц, уыцы хæхты æддаг хуыз дæр. Сæ уд, сæ зæрдæтæ, – кæм кусынц, уыцы хæхты уд æмæ зæрдæтæ, – зынынц «Рох куырæйттæ»-йы, «Поэтты ком»-ы.

Уыдон сæ ныффыссыны рæстæгæй хицæн кæнынц, цыма уæд къада-куырæйтты дуг нал уыд, фæлæ уыцы рох куырæйттæ Едысы, Ходзы дæттыл уыдтам æрдæгпырхытæ, рохæй. Алкæй зæрдæйы дæр нæ уагътой сагъæс. Аив, зæрдæмæхъаргæ æмдзæвгæ «Рох куырæйттæ» нæ æрмæстдæр Мæргъиты Къостайы зæрдæйæ ратагъди. Дзуры не знон æмæ нæ абоныл; хъуыдыйы нæ æппары нæ фидæныл: «Зæгъ, мæ риу мын уый цы сагъæс хойы, Зæгъ, æнцон мын уый цы мæт нæ дæтты?» Поэты хуыздæр уацмыстæй иу уымæн сси.

Цикл, 1978 азы рауагъдад «Ирыстон»-ы поэт цы æмдзæвгæтæ æмæ кадджыты чиныг рауагъта, «Фондз чызджы зарæг», зæгъгæ, уырдаг куы бацыд, уæд ыл 1971 азы Дзуццаты Хадзы-Мурат фыста: «Хосгæрдæны æмдзæвгæтæ сты бынатæй репортажы хуызæн».¹

Беджызаты Чермены аивадон боныг «Сыгъди цард» æмæ «Басыгъди цард»-ы, Хъуылаты Созырыхъойы мысинагтæ «Тугæй æлхæд»-ы дæр цъус бынагтæ нæй бынатæй репортажты хуызæн, фæлæ нын нæ фыдбо-

¹ Д з у ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 224 ф.

ны сыхæгтæ 1920-æм азы цы геноцид сарæзтой, туджы зæйæн нæ куыд ласын кодтой, уый аивадон æгъдауæй хуыздæр кæцæй хъуамæ базонæм.

Мæргыйы фырты хосгæрдæны æмдзæвгæтæ улæфынц сæ дуджы уæлдæфæй, æвдисынц ын йæ цæсгом æмæ, уыцы æмдзæвгæтæ фыст куы æрцыдысты, уæдæй кæд бирæ рæстæг нæма рацыдис, уæддæр ног фæлтæрæн норст цæхæры хуызæн у: цы дзы ис, уый нæ зонынц, йæ фæнык ын куы афу кæной, уæд сæм разындзæн ацы уацмыстæй, бынтон æрæджы дæр ма ацы дзæнæты къуымы куыст цæвæнтæ куыд кодта, æмæ дзы ногæй кæй ис цард скъобор кæнæн:

*Едысы арф кæмтты нарджытæй
'Рбасæрфы ирдгæ йæ базыр.
Леуахи дон сын йæ зарджытæй
Диссаджы 'мцæдисон разынд.*

*Хосдзæуттæ боны куысты фæстæ
Августы сатæг изæры
Хъæуастæу уафынц сæ ныхæстæ
Æмæ сæ хъазтизæр зæлы.*

(«Хъазтизæр»)

Ацы æмдзæвгæты кой уымæн æрæфтыдтон, æмæ 70-æм азы фыст сты. Уæд Мæргыйы фырты ничи домдта, æнæмæнг фæллоыйыл фысс, зæгъгæ. Фыста, йæ зæрдæ йæм цы дзырдта, уый. Фæлæ уыцы темæ – фæллоыйы темæ йæ поэзимæ æрбацыд, советон цардæвæрд йæ тæккæ модæйы куы уыдис, парти фæллойгæнæг адæммæ æппынæдзух ног куыстадон æнтыстытæм куы сидт, Къоста аивады фыццаг къахдзæфтæ куы кодта, уыцы дуджы.

Уæд алы лозунгтæ æмæ сидтытау, бирæ поэтты æмдзæвгæтæ уыдысты сæ кæрæдзийы халдих – «Колхозон чызджы зарæг», «Колхозон лæппуйы зарæг», «Трактористы зарæг», «Зил, ма бырау», «Дыргъдон», «Сæндон» æмæ афтæ дарддæр. Æмæ сæ æппæлыдысты компартийы амындмæ гæсгæ: «Фæсреволюцийы зарджытæ æвдисæн лаууынц уымæн, нæ фæллойгæнджытæн æгъгъæд кæй

нал сты хуымæтæджы адæмон зарджытæ. Хъæуы сын раттын ахæм зарæг, йæ хъуыды социалон аппæй хъацыд кæмæн уа, йæ текст æмæ йæ музыкалон миниуджытæ бæрзонд кæмæн уой.

Уыцы зарæг хъуамæ сфæлдисой нæ пролетарон фысджытæ æмæ музыканттæ».¹

Ахæм «фæдисы дугъты» Къостайы зарджытæ иннæ поэтты цины зарджытæй уа диссаг ницæмæй хицæн кодтой. Уый цардæн йæхицæй цыд. Æцæгæй хъуыды кодтой адæм, бынтон стæмтæй фæстæмæ, афтæ.

Уыцы хъуыддаг, дзырд дæр ыл нæй, йæ фæд уагъта аивады. Кæй зæгъын æй хъæуы, ирон литературæйы дæр.

Фæлæ Къостайы фæллойадон, стæй партион поэзийы дæр (кæд сыл бирæ нæ фæфыста, уæддæр цъус не сты, парти æмæ революцийы æнтыстытыл, сæ арфæйаг хъуыддагыл кæм зары, ахæм уацмыстæ) йæхицæн тыхмитæ никуы кодта. Риторикон хъæртæй нæ риссын кодта йæ хъæлæс. Цы фыста, уыдон иууылдæр, – хорзæй дæр æмæ æвзæрæй дæр, – цыдысты йæ зæрдæйæ. Æвзæр зæрдæйæ чи нæ рацæуы, уый æвзæрдзинад никамæн хæссы. Уымæ гæсгæ, фæллойыл цы уацмыстæ снывæста, уыдоны хуыздæртæ сты йæ аивады зынгæдæр къабæзтæй иу.

¹ Т ы б ы л т ы А л ы к с а н д р. Уацмысты æмбырдгонд. Цхинвал, 1988. – 260 ф.

МАСТÆХГÆД ХЪУЫРÆЙ

Ирон адæмæн тынг бирæ койæгтæ ис, фæлæ нæ алчидæр æппындæдзых хъуамæ йæ зæрдыл дарид иу сæйраг фæдзæхст: Йæ Фыдыбæстæ чи сафы, уый бирæ сафы; йе 'взаг чи сафы, уый алцыдæр сафы.

Нæ бон у, фæивæм сын сæ бынæттæ: Йе 'взаг чи сафы, уый бирæ сафы; йæ Фыдыбæстæ чи сафы, уый алцыдæр сафы.

Фыдыбæстæ æмæ мадæлон æвзаг – зæххы цъарыл уыцы дыууæ æмбарынадæй стырдæр æмæ æвæджиадæр ницы ис. Куырыхон Васо йæ адзалæй æртæ азы размæ уымæн кодта – «Фæдисы хъæр: не 'взаг бахъахъхъæнæм, бавæрæм!»¹ – кæд мыхуыр фæстæдæр æрцыдис, уæддæр.

Незамантæй фæстæмæ иу адæм иннæ адæмы куы ныддæрæн кæнынц, куы йыл фæуæлахиз вæййынц, уæд ын фыццаджы-фыццаг байсынц йæ Фыдыбæстæ æд хæхтæ, æд быдыртæ, æд хъæдтæ, æд дæттæ, æд ис, æд бон; уыйфæстæ йын бахъавынц йе 'взаг бардузынмæ. Дзыхæйдзурæг ыл куыднæуал уа. Мæрдырох куыд фæуа. Цæмæй дæм дзы тъымы-тъыматы мацыуал фыд кæса.

Хъомысджын советон дуджы нæм нæ фыдбоны сыхагтæ æвдай азмæ дыууæ хатты æргомай куы ныббырстой, махæй бирæ фылдæр кæй сты, уый тыххæй нæ цæмæй аныхъуырдтаиккой, уæд-иу нын фыццаджы-фыццаг истой нæ райгуырæн бæстæ æд ис, æд бон. Нæхи нын дыууæ хатты дæр – 20-æм азты, стæй – 91-92-æм æмæ уый-фæстæ азты дæр – хъавыдысты сухты цагъд фæкæнынмæ. Цæгъдгæ дæр нæ кодтой. Нæ хъомысджын Фыдыбæстæ – Уæрæсе-иу нæ бакодта хъысмæты бар. Хуыцау ныл, – табу йæхицæн, – бынтон нæ рахæтыд, æндæра абон дæр удæгас куыд баззадыстæм, нæхи бахъахъхъæныны хъару-иу нын куыд радта, диссаг у.

¹ Письма Васо Абаева. – Цхинвал, 2008. – 4 ф.

Цыдæр уæларвон тыхтæ дын куына ‘ххуыс кæной, уæд, дæхицæй дæс хатты фылдæрæй хотыхджын æфсадимæ хæцай, сæ хæцæнгæртæ сын бандоны к’бахæй калын кæнай, лæдзджытимæ сæм хъазуаты цауай?!

Махмæ, Чъребайы, уыдысты уыдæттæ.

Ахæм дуджы поэт Фыдыбæсты сæрвæлтау, йæ туг, йе стæг, йæ мадæлон æвзаг бавæрыны сæрвæлтау йæ фыссæн сис хъуамæ ма æрæвæра. Йæ бон кæд хæцæнгарз райсын нал у, уæддæр йæ фыссæн сис хъуамæ уа иууыл тæс сагдæр хотых.

Мæргъиты Къоста зæронд хæстон æмæ зæронд поэтлаг у. Хæцæнгарз нал райста, стæй йе ссарын æнцон нæ уыд, фæлæ йæ фыссæн сис нæ аппæрста. Фыста нæ Фыдыбæстæйы уарзтыл, йæ х’бах’хъæнаг æхсарджын лæппуты æгæрон хъæбатырдзинадыл, нæ цыфыддæр фыдызнæгты фыдмитыл. Кад кодта æмæ кæны Фыдуæзæг х’бах’хъæнджытæн. Худинаджы гакк æвæрдта æмæ æвæры лæбурæг куыйдзыхтыл.

Урсыл сау фыстæй бæрæгдæр сты не знæгты сау фæндтæ, сæ сау æмæ æлгъаг митæ. Æрмæст адæммæ нæ, нæ историон цыртдзæвæнтимæ дæр тох кодтой: «Драматический театр г. Цхинвала. Все, что осталось от скульптурного портрета основоположника осетинской культуры Коста Хетагурова... Надругательство над святынями другого народа – знак глубочайшей безнравственности. В стремлении уничтожить культуру, историческую память народа проступает человеконенавистническая суть грузинских вандалов».¹

Теман голладжы не ‘мбæхсы: цы нын арæзтой æмæ абон дæр цы аразынц, уый нæхи цæстæй уынаем. Фæлæ нæ троцкизмы дуджы, стæй Фыдыбæстæйы хæсты дуджы, фæндзайæм азты мæнгардæй афтæ фæцаг’той, æргом геноциды сæ бон цы нæ баци, уый нын сусæгæй ахæм хуызы сарæзтой, нæ мæсыгмæ нын нæхи дурæй афтæ бавнæлдтой, йæ астæуцæджындзтæ йын афтæ рафæлдæхтой, æмæ нæм абон Ирыстоны сæрхъызойты нæмттæ чи хæссы, уыдонæй бирæтæ гуырдыаг-ирон хæсты кой скæнын уæндгæ дæр нæма кæнынц. Чи сæ ской кæны, уыдонæн та, «хуссарæй»

¹ Север Грузии или Юг Осетии/ Столичная, 1991. – № 3 – 4. – 11 ф.

нæм цы знæгтæ 'рбацыдысты, уыдоны аххос фæвæййы.
Æндæр хъыпп-сыпп кæнын ницы бауæндынц.

Чи сты уыцы хуссайраг знæгтæ? Ирыстоны цæгат хайæн – йæ хуссар хай, Ирыстоны хуссар хайæн та? Æмæ фæрстытæ, Мæргъийы фырты æмдзæвгæты бирæ фæрстытау, баззайынц риториконæй.

Нæ поэт цы «не 'мбары»: Ирыстон «Цæргæ-цæрæнбонты Кавказы» рæстуд æмæ фыдæбонгæнгæйæ куы цæры, бахъуыды сахат фæсвæд куы никуы бамбæхст, иууыл зындæр куыстыты куы æвдыста æхсар, лæгæн йæ маст æмæ йæ рысты æмцæдисон куы уыд алыхатт, уæд нæ цæмæн агурынц нæ фыдбонны сыхæгтæ топпы кæсæнæй?

*Мæ Ирыстон, кæмæн цы кодтай,
Цæуылнæ уадзынц иу ран дæу?
Дæхицæн искæй зæхх нæ домдтай –
Чысыл сахар уа æви хъæу!*

*Уæдæ, дæ сыхæгты цы хъæуы,
Цæуылнæ уадзынц иу ран дæу?
Дæ сахары уа, йе, дæ хъæуы
Куы ничи кæны загъд, быцæу?*

(«Мæ Ирыстон»)

Исчи нæм загъд кæнæ быцæу кæны, уый сæ не 'ндавы. Уынынц сæ разы æнцонрайсæн нард хай æмæ дзы зæрдæйы фаг æрлыг кæнынц. Иу хатт дæм куы ничи сдзура, дыууæ хатты, дæс хатты, фондзыссæдз хатты, уæд æм иу æмæ фондзыссæдзæм хатт цæмæннæуал хъуамæ бавналай? Æмæ нæм æвналынц!

1920-æм азы Ирыстоны революцион растад куы фæуæлахиз, уæд хурхæтæны мæйы 8-æм бон уæлахизы митинджы нæ куырыхон хистæртæ, не 'хсарджын разамонджытæ советон хицауад расидтысты Онæй – Душетмæ.¹

Уырдыгæй уырдаæм Хуссар Ирыстон уыд! Стæй – Фæснауырæй (Пасануырæй) Ларсмæ дæр. Ныр, дам, чъребайæгтæн Присы къуылдыммæ скæсыны бар нал ис, къуайсайæгтæн – Оны 'рдæм. Æмæ нæ амыты дæр нал уадзынц! Донæн ацы фарс сæхи схонынц æмæ сын уыцы

¹ Б е д ж ы з а т ы Ч е р м е н . Æ в з æ р с т у а ц м ы с т æ . – Сталинир, 1958. – 43 ф.

фарс ныууадзæм. Афтамæй тагъд Алагыры балæудзысты.

Æз дæр – Алагир! Дзæуджихъæуы хæрæн, æхцарбасивæн бынаеттæ кæмыты ис, уымыты чи кусы? Сæ арæнтæ советон дуджы Фæснауырæй Ларсмæ чи баскъæфта? Æмæ нын абон дæр нæ мæсгуытыл сæ чъизи тырысатæ садзынц, адон, дам, мах уыдысты, стæй, цыма, махæн, ирæттæн, уыцы зæххытæ сæрдыгон сæрвæттæн авæрдтой æмæ сын сæ нæхи бакодтам.

1994–95-æм азты Республикæ Хуссар Ирыстоны паддзахадон телеуынаены директорæй дæр куыстон. Республикæ Цæгат Ирыстоны арæныл Уæрæсейы Федераци æмæ Гуырдзыстоны ‘хсæн Ларсы цы арæн хъахъхъæнджытæ ис, уыдон сæ бынат иудзæвгар Ирыстонырдæм ахастой, ома чысыл нæ фезмæлæнтæ фæуæрæхдæр уой. Уым сын æнцондæр уыд æрбынат кæнынæн. Æцæгæй та Уæрæсейы паддзахад уæйгæнджытæ цæцæнæн гуырдзиагтæм лæвæрдтой машинæвæндаг аразыны фадат. Æмæ сын æй дæтгæ дæр ракодтой.

Уæд мах телеуынаены сарæзтам сæрмагонд равдыст, скодтам арæны нывæц дæр, æмæ дзырдтам, нæ фыдбоны сыхæгтæ тагъд, арæнхъахъхъæнджытæ цы дæрддзæг уадзынц, уый кæй исдзысты (равдыст ныууагътон архивы). Æмæ куыд æнхъæл стут – дыууæ-æртæ азы нæма рацыд, афтамæй «цытджын Калакæй» уырдæм куы ныххæррæтт кæниккой, митингтæ аразын куы райдаиккой, «стонгдзинад» куы сидиккой (стæй сын сæ хæрæнтæ машинæтыл ластой), ай, дам, нæ фыдæлты зæхх у.

Поэт Джыккайты Шамил удаисты фæдисхъæр ныккодта:

*Фæдис! – Дайраны ком Уырысæй
Кæнынц сайтан гуырдзы тыхист...
Рæхджы та Ерыстау йæ уырсæй
Кæндзæн нæ сонт сабиты цъист.¹*

¹ «Цыппæрæм бон æлдар йе ‘фсæдтæ арвыста æмæ Хъуды комы цыдæриддæр сывæллоны мыггаг ссардта, иу фæзмæ сæ æрæмбырд кодта æмæ дзырд радта йе ‘фсæдтæн, цæмæй сывæллæтты бæхтæй банай кæной. Кæй зæгъын æй хъæуы, æфсæдтæ æлдары дзырд сæххæст кодтой, сывæллæтты ныммур, ныцъцæл кодтой. Сывæллæтты нымæц цас уыди, хуыцау зоны» // Г æ д и а т ы С е к ъ а. Равзаргæ уацмыстæ. – Цхинвал, 1979. – 231 ф.

*Кæм ис мæгуыр бæстыл фæхæцæг?
Дайран куы фесафæм, уæд нын
Нæ хурхыл дардзысты æрвæдзæг,
Нæ цард та фестдзæни фыдфын.*

*Нæ рындз гæды-хæдау нырризы,
Мæрзы йын сау тымыгъ йæ мæр...
Бынхортæ! – Знаг нæ къæсæр исы,
Фæдис уæм нал хъуысы уæддæр!¹*

(«Фæдис»)

Фæлæ бынхортæм удаисты фæдис нæ хъуысы, хъуыды кæнын дæр сæ нæ фæфæнды. Алчи сæ фæхъахъхъæны йæ бынтæ æмæ йæ къæлæтджын.

Йæ мардæрцыд уый у, нæ сайтан сыхæгтæн нæхæдæг дæр сæ уыцы мæнг дамтыл кæй сразы вæййæм. Цыма афтæ æмбæлы, нæ цурон хицæуттæ сын, цы фæдомынц, уый скæнынц сæ разæй æмæ та нæм æндæр хатт дæр, шакалтау, цæсгомджынæй фæзынынц, сæ тугæйдзаг хæмхуттæ сдæргæ.

2000-æм азы цыппурсы мæйы 15-æм бон Мæскуыйы Абайты Васойæн фондзыссæдз азы юбилей куы нысан кодтам, уæд юбиляры цард æмæ сфæлдыстады тыххæй доклад скодта Республикæ Цæгат Ирыстон-Аланийы Президент Дзасохты Алыксандр. Йæ фæстæ Васойæн арфæ кодта Уæрæсейы Федерацийы Гуырдызстоны минавар Абашидзе. Æртыккаг бынаты арфæйы рад æрхаудта Республикæ Хуссар Ирыстоны Президент – Васойы хæлар Цыбырты Людвигмæ.

Æмæ куыд æнхъæл стут, уый фæстæ дæр та ныхасы бар лæвæрд æрцыд, – дунейы цытджын ахуыргæндты разæй! – цыдæр Мачъаварианийæн.

Хуыйы кæримæ куы бауадзай, уæд йæ сæрмæ хизы. Уыцы бæрзонд трибунайæ куы расидид – Васо, дам, Гуырдызстоны райгуырд, Къобы. Уый – кæй нын аныхъуырдтой, нæ уыцы рагон культурæйы æмæ территориалон артдзæстытæй иу. Æрæджыйы истори дæр ма мæнæ куыд зæгъы: «В 1918 году был организован Кобинско-Трусов-

¹ Джы к к а й т ы Ш а м и л. Изæрмилты кувын. – Цхинвал, 2002. – 25 ф.

ский районный комитет партии, который вошел в состав Юго-Осетинской партийной организации. Руководитель райкома Николай Секаевич Гадиев в июне 1920 года был избран политкомиссаром ревкома Юго-Осетии».¹

Нæ дæ хъæуы – Къоб сгуырдыстон! Советон дуджы йæ сай-майты сæхи бакодтой, æмæ йæ ныр агур.

Фæлæ ноджы фыддæр та цы уыд – кæд, дам, цæфæй нæ мæлыс, уæд дын уый – рæхуыст: юбилейы Берозты академик куы расидид, Гуырдыстон бирæцæрджыты бæстæ кæй у. Мæ фыд дæр, зæгъгæ, уым райгуырд, æмæ бирæ фæцард – 110 азы. Мæхæдæг дæр, дам, уым райгуырдтæн – Гуырдыстоны, «в селе Джимара», ома Джимарайы. Берозы фырт уый нæ зыдта, уыцы хъæу фыдæлтæй фæс-тæмæ Ирыстоны кæй уыд, ныр æй тыхæй кæй бакодтой сæхи? Кæд æй нæ зыдта, уæд уым хорзæй ницы ис.

Поэт Мæргъиты Къоста хæсты ветеран у – Фыдыбæстæйы хæсты хайадисæг, фæлæ, гуырдызаг-ирон хæсты цы æнахъинон хабæрттæ федта, уыдон – никуы. Фыдæлтæй фæстæмæ, нæ рагфыдæлтæ хæстыты куы раихсыдысты, уæдæй нырмæ нын ахæм тыхмитæй исынц нæ Фыдызæхх. Поэт уыдæттæ хорз зоны æмæ риторикон фарст уымæн дæтты йæ Райгуыраен бæстæмæ: «Цæуылнæ уадзынц уыдон дæу?»

*Æмæ уый афтæ нæу ызнонæй, –
Фыдæлтæй у, кæрон ын нæй, –
Мæ Ир, нæ дын зæгъдзынæн, зон æй,
Ды уый хуыздæр зоныс мæнæй!*

*Фæлæ фæлæууæм иумæ фидар –
Дæ сахар уа æви дæ хъæу.
«Кæнæ – мæлæт, кæнæ – сæрибар!»
Уый махæн абоны сидт нæу!²
(«Мæ Ирыстон»)*

Фæлæууыдыстæм фидар, фæлæ нæ фæцагътой. Иуæн дæс æфсад сты, уæдæ цы. «Многотысячная колонна «де-

¹ Южная Осетия, 1995. – Джиуæргуыбайы мæйы 23-æм бон.

² Авторты коллектив. Тугæйдзаг цыппурс. – Дзæуджыхъæу, 1997. – 44 ф.

монстрантов» (по разным оценкам от 30 до 60 тыс. человек) на более чем 400 автобусах и машинах из Тбилиси и других мест Грузии подошла к Цхинвалу с целью проведения «мирного митинга», на котором якобы собирались решать национальные проблемы грузин. Среди «митингующих» было много вооруженных боевиков».¹

Уыдонæй нæ ныхмæ хæцыдысты, сæ ахæстæттæй кæй ссæрибар кодтой, сæйрадзы уыцы морфинист-абырджытæ. Гæрах нæ кодтой дардæй, махæн та хæсты нæ дзæбæхтæ мардысты.

Ноджы Ирыстоны хуссар хайæн йæ зынгæ хай советон æфсады фæрцы бацахстой, нæ фæндæгтæ, нæ азмæлæнты æрбадтысты. Поэт зæронд лæджы сагъæсты хуызы уымæн лæмары йæ зæрдæйы рыст:

*Ницыуал зонын мæ сæрæн,
Афтæмæй куыд ис фæцæрæн
Де знæгты æхсæн.
Алæбон дæр нæм лæбурыңц,
«Сыстут ардыгæй» – нын дзурыңц, –
Науæд уæ æхсæм!*

*Ыссæдзæм азау нын уартæ
Гъеныр дæр бырсыңц нæ бартæм,
Сурыңц нæ, цæггъдыңц.
Иу лæг дæр нæм нæй фæкæсæг,
Ничи 'рбалæууы хæрз хæстæг,
Фæлæ нæ сæттыңц?!²*

(«Зæронд лæджы сагъæстæ»)

Кæронмæ нæ нæ басастой, нæдæр нæ басæтдысты. Нæ удты сæрибар нæ цардæй зынаргъдæр у. Фæлæ нæ хъысмæт дарддæр афтæ куы ахæсса, иу фарсхæцæг нын куынаæ фæуа, уæд нын сæ хæдмæлхор, «хæлар» сыхæгтæ æмæ фæсденджызаг «хæлæрттимæ» цæмæ хъавыңц – бæрæг у.

¹ Кол лектив авторов. Южная Осетия, 1988 – 1992. – Цхинвал, 1996. – 16 ф.

² Авторты коллектив. Тугæйдзаг цыппурс. – Дзæуджыхъæу, 1997. – 47 ф.

Уый æнхъæл чи уыдис, иу паддзахады фылдæр адæм, – кæд сæ адæм схонæн ис, уæд, – нымæцæй к’æддæр адæммæ бырсой, афæдзгæйтты сæ кæрæдзи цæгъдой, æмæ афтæ мачи зæгъа – «Ай цы хабар у?» Поэтæн йæ зæрдæ уымæн йедзаг кæны сагъæсæй, йæ хъуыр уый тыххæй у маестæй æхгæд, йæ сахары хæстæн йæ кæрон кæй нæ зыны, йæ уынгтæ бырон æмæ рыгæй кæй æнхъæвзынц:

*Уым автобустæ цъæл, пырхæй лæууыны,
Нæхи нæ, далæ Марнеулæй, Гурæй...
Мыдыбындзытау сабитæ кæлыны
Ныр уыдоныл, нæ комыны, нæ, сæ цурæй!*

*Сæ нæмыгдзæфтæм сын кæсыныц лыстæг,
Ысты хуынчътæ цууылдæр сæ фæрстæ.
Æмæ куыд нæ æфта ныр дисы лæг,
Куыд дзы ныннæрыд тохы хъæрæй бæстæ!¹
(«Æрбалæууыд февралы мæй дæр ныр»)*

Æппæт ирон адæмау, поэтмæ нæ хъары, нæ фыдбоны сыхæгтæ нæм тыхгæнæг цæмæн цæуыныц, гом дуæрттæ тыхæй цæмæн тонынц, сæ разы цы æййафыныц, уый фæнык цæмæн фестын кæнынц, сæ фæстæ цæмæн уадзынц тугæйахуырт фæдтæ. Мах афтæ стæм – æвзæрдзинад нæ нæ фæуырни. Чидæр арсæн йæхи уыдта æмæ йын йæ фæд агуырда.

Æниу æй хорз зоны, цы ‘рцыдис æмæ цы цæуы. Хорз, тынг хорз æй зонынц тыхгæнæг куыйдзыхтæ дæр. Хорз, тынг хорз æй зонæм мах дæр.

Хетагкаты Къостайы номыл драмтеатры нæ сæрхъызой, нæ литературæйы бындурæвæрæг, йæ рæстæджы гуырдзиаг фысджытæ æмæ рухстауджыты сæрыл удуæлдай тохгæнæджы цырт ирæттæй дуарæхгæдæй милмæ кæй истой æмæ ныппырх кодтой, уый тыххæй ноджыдæр æххæст æркæсæм, газет «Советская культура» та куыд хъусын кодта, уымæ: «Когда я вошел в фойе, увидел разбитую статую Коста Хетагурова, справа висел целенький стенд с фотографиями грузинской труппы театра, слева,

¹ Авторты коллектив. Тугæйдзаг цыппурс. – Дзæуджыхъæу, 1997. – 47 ф.

где висел такой же стенд с фотографиями осетинских актеров, остался только след... самым варварским, самым диким образом разграблены и уничтожены декорации обеих трупп... Нет ни одной комнаты, которая не была бы осквернена. «Воины свободы» опрavelялись прямо на пол, а в соседних помещениях ели и спали, разбили и испоганили все, что только можно было. Горькую судьбу театра разделили ансамбль песни и танца Южной Осетии, библиотека, музей!..»¹

Тугдзых куыйдзыхтæ, инквизицийы хъæбултæ, адæймæджы фыдхортæ – цы, цы, фæлæ тынг хорз зонынц, куыд хъæуы адæймæджы зæрдæ марын, йæ уидаг ын зæххы хуылфæй сласын.

Поэты хъæлæс уымæн у мастæхгæд, уымæн хъæрзы:

*Цы сæ хъуыд ам, цæуыл уыди сæ тох,
Цæмæн цагътой æнæхæцæг дзыллæты,
Цæмæн сын хастой рис æмæ фыдох? –
Гъе, уый æфтауы Иры ныр зын мæты.*

*Æмæ æрлæууыд кæд февраль дæр ныр,
Уæддæр нæ зонæм, райсом нæм цы кæсы.
Мæ Ирыстон, у мастæй 'хгæд мæ хъуыр, –
Йæ зæрдæмæ йæ хицауад нæ хæссы.²*

(«Æрбалæууыд февралы мæй дæр ныр...»)

Æмдзæвгæ, нæ фыдбонны сыхæгтæ нæм официалон æгъдауæй куы æрбабырстой – 1991-æм азы тъæнджы мæйы 6-æм бон, уымæн йæ дыккаг мæйы райдайæны, тугхортæ Чъребайæ тард куы æрцыдысты, уæды фыст у. Æууæндыдыстæм ма нæ хъомысджын Советон Цæдисы уайгæнæг разамонджытыл Горбачев, Яковлев, Шеварднадзе æмæ уыдоны хуызæттыл.³ Ныфс нæ уыдис – хæсты дудгæбæттæ фесты, ныр нæм уæллæгтæ æрдардзысты сæ

¹ Б а б а е в С. Черная зима Цхинвала / Советская культура, 1991. – Тæргæйтты мæйы 16 -æм бон.

² Авторты коллектив. Тугæйдзаг цыппурс. – Цхинвал, 1997. – 46 ф.

³ К р ю ч к о в В л а д и м и р: «В трагедии, которая постигла бывший Советский Союз, есть один главный виновник – Горбачев!» / Южная Осетия, 1994. – Тæргæйтты мæйы 5 -æм бон.

хъус. Фæлæ дыккаг мæй кæй ницыма змæлдысты, куый-дзыхты къухаразынæй дарддæр, уый тыххæй зæгъы поэт: «Йæ зæрдæмæ йæ хицауад нæ исы».

Абырджыты, уæйгæнджыты, адæмы знæгты «хицауад» уыд. Æмæ раст уыдоны æмæ уыдон хуызæтты – советы бæстæйы знæгты хъуыддæгтæ хаста æмæ хæссы йæ зæрдæмæ. Æмæ йæ Къоста загъта поэтиконæй.

Ирыстоны хуссар хайы зæххæнкъуыст куы уыдис, хæст кæдæм нæ баххæст, уымыты та уый куы ныссæрфта, æгас хъæу Хæхет зæххы мидæг куы афардæг, уæд дисæй мардыстæм – ай цы хабар у, уый та нæм кæцæй каст? Стæй нæхицæн нæ мæгуырæй хатдзæгтæ арæзтам: Ирыстоны хуссар хайы, Хæххон-Карабахы, Приднестровьейы хæстытæ барæй арæзт сты – кæд Чернобылы атомон электростанцы срæмыгъд, Спитакы, Ирыстоны зæххæнкъуыстытæ æмæ æндæр фыдбылызтæ дæр барæй арæзт сты, уæд та?

Къæрныхы куынæ æрцахсай, уæд къæрных нæу. Мах абон дæр бæлвырд нæ зонæм уыцы зæххæнкъуысты ахосаг, фæлæ уыйхыгъд базыдтам, 2002 азы хуымгæнæны мæйы 27-æм бон¹ Гуырдзыстоны иу чысыл зæххæнкъуыст куы уыд, уæд сæ Урс рувас, кæддæр ын хур цы цагатай каст, уыцырдæм телеуынаены йæ тымбыл къух куыд тылдта. Æз, дам, æй зонын, уый Уырысы аххос у – зæххæнкъуыстытæ чи аразы, сæ уыцы æфсад, дам, Абхазы сты.

Уæдæ, Ирыстоны зæххæнкъуыст дæр Урс рувас æмæ йæ къæдзилты хъуыддæгтæ уыдысты, нæ? Уыдон нын змæлын кодтой нæ Фыдызæхх уидагмæ? Фæлæ, хорз лæг дæ æмæ йæ бæлвырд кæныныл сбæндæн у.

Мæгуыр уымæн мæгуыр ваййы, йе ‘ппæт бæллæхтимæ йын сæрылхæцæг дæр кæй нæ разыны. Æмæ поэт йе ‘мдзæвгæ «Цард нæ алцæмæй фæлвары»-йы дисæй мæлы, «цы бон æркодта Ирыл», уый тыххæй – хæстæй, зæххæнкъуыстæй махмæ цæмæн æрхаудтой?

*Алæбон æм знаг лæбуры,
Мары æмæ судзы ‘дзух.
Тбилисы уа æви Гуры,
У сæ фæндон: уый уа хурх!*

¹ Гуырдзыстоны телеуынаен.

*Ноджы ма нэм ныр цы 'рыхъуыст
Хахет, Дзауæй, о Хуыцау.
Уым фыдбылызы зæххæнкъуыст
Скодта уарзон Ирыл сау!*

*Æмæ афтæ цард фæлвары
Мах æппæт зынтæй, цæмæн?*

Уымæн æмæ, тыхы дон хæрдмæ ласы. Уымæн æмæ нын иу сæрылхæцæг нæй. Уымæн æмæ, нæ кæрæдзи кæй не 'мбарæм, уымæ гæсгæ нæ алчидæр хъавы йæ къахы бын ныцъцъист кæнынмæ.

Пылтæ куы фæхыл кæнынц, уæд мæгуыр лыстæг сырдыты бассæндынц сæ къæхты бын. Дæсгай азты хæст цы-дис æмæ цæуы НАТО æмæ раздæры социалистон лагеры 'хсæн. Фыццæгтæ социалистон бæстæтæ, кæсагау, бамбийын кодтой сæрæй. Сæ разамонджытæй-иу йæ доны хуыпп бынатмæ фæхæссынхъом ничиуал уыд, афтæмæй-иу сæ НАТО-йы бæстæтæ æппæлыдысты – мæнæ цы зонджын у, мæнæ кæуылты хуыфы, мæнæ цы хъаруйы хицау разынд.

Уыдон-иу фырбуцæй куы ницыуал уыдтой, уæд сын ЦРУ та сæ быны бомбæты бæсты Горбачевтæ, Яковлевтæ æмæ Шеварднадзеты хуызæн гадзрахатæй цæуджыты тъыста. Ельцин фыдрасыгæй дунейы цæстыты раз йæ доны хуыпп йæ хæдтæхæджы цæлхытыл нæ калдта, фæлæ Уæрæсейы паддзахады, стæй æнæхъæн социализмы сæрыл.

Афтæмæй Мæргъиты Къоста катый кæны:

*Ызнон дæр ма æнгом, хæлар
Уыдыстæм мах нæ царды.
Ныр нæ йæ ныхтæ садзы сар,
Нæ маст æнхъæвзы дардыл.*

*Æмæ æркодта ахæм дуг,
Цыма ыстæм зындоны.
Кæнæм хуыдуг, кæлы нæ туг,
Лæг ма та йын цы зоны?!*

*Гъе, ахæм рæстæджы цæрæм,
Гъе, ахæм бонтæ 'взарæм.*

*Кæрæдзи, бирæгътау, хæрæм
Æмæ дзы 'фсис нæ арæм!¹
(«Цæй тæссаг рæстæджы цæрæм»)*

Поэт раст зæгъты, зонгæ дæр æй нæ бакодтам, стæй йæ абон дæр æххæстæй нæ зонæм, цы 'рцыдис. Æртыккаг дунеон хæст тынг раджы райдыдта, фæлæ, кæд фæуыдзæнис, уый тыххæй хатдзæгтæ аразынц ЦРУ-йы. Æрмæст, куыд фæуыдзæнис, уый сæхæдæг дæр нæ зонынц.

Адæймаджы зонд хивæнд у. Кæцырдæм ныззилдзæнис, Дзайбы дзаныгътау, уый Стыр Хуыцауæй дарддæр, – табу йæхицæн, – ничи зоны. Нырма уал социализмы æууæнкхаст адæмы батардтой талынг скъæты æмæ дзы, поэт куыд зæгъты – «кæрæдзи, бирæгътау, хæрæм» нæ, фæлæ кæрæдзи, æнæхсæвæр бæхтау, хæрæм.

Кæцырдæм афсæрæм – дуар уа, рудзынг уа, сис уа, сæрибары уæлдæф цæмæй сулæфæм, уый тыххæй нæхицæн фæндаг кæуылты æнцондæрæй акæндзыстæм, уыр-дæм та нын поэзийы фæрцы, поэзийы рухсæй нæ фæндаг фыццаджы-фыццаг хъуамæ фенын кæна поэт.

Хетæгкаты Къоста йе 'мдзæвгæ «Памяти М. Ю. Лермонтова»-йы куыд загъта:

*О, если бы ты жил теперь, поэт!
Твой мощный стих, могучие аккорды
Рассеяли б остаток прежней тьмы, –
Тогда бы по пути добра, любви, свободы
Пошли бы за тобой вперед со славой мы.²*

Абон ахæм нæргæ хъæлæс хъæуы, цæмæй, Ирон адæм, æрлæууæм нæ кæрæдзийы фарсмæ æмæ нæм не знæгтæ сæ ныфс ма хæссой.

¹ Авторты коллектив. Риссаг зарæг. – Цхинвал, 1998. – 23 ф.

² Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1974. – 262 ф.

Ф а р æ с т æ м с æ р

УÆРÆХДÆР АВНАЛЕНТÆ

Аив нæ уайд фыссæджы курдиатæн жанртæм гæсгæ аргъ кæнын. Кæцы жанры цы хуызмæ æмхицдæр ваййы, уымæн дæр хъуамæ стыр нысаниуæг ма уайд. Фæлæ йыл лæмбынаг куы ахъуыды кæнæм, уæд, ай-гъайдæр, дзурæг у цауылдæрты, фæлæ йын тынг стыр нысаниуæг ис, афтæ нæ зæгъдзынæн.

Хъамбердиаты Мысостæн æххæст æртæ æмæ ссæдз азы рацæрын нæ бантыст, йæхæдæг куыд фыста, афтæмæй литературон куыст фондз азæй фылдæр нæ кодта. Уыдон дæр – ахуыр æмæ редакцийы куысты азтæ. Цас ын хъуамæ бантыстайд ироны уавæрты, фæлæ уæддæр, – хорз сты æви нæ, – сфæлдыста фондз кадæджы.

Æмæ хорз дæр цæмæннæ сты, Нигер ахæм бæрзæндмæ кæй саста: «Аив – йæ ацыд, аив – йе ‘рбацыд, аив – йе сныхас, аив – йе схудт, аив, бынтон аив та – йæ зард»,¹ стæй ноджы дарддæр – «Мысосты поэзи цæппузырау æнхъызы; Мысосты поэзи налхъуытау æрттивы, Мысосты поэзи хурау куы худы; хурау ныххуды, зæрдæмæ ныххизы ‘мæ дзы скæны йæхицæн фæндыр»;² Бестауты Гиуæргийы хуызæн поэт афтæ кæмæй зæгъта: «Йæ диссаджы кадæг «Дыууæсæрон»-ы Мысост стыр арæхстджынæй, оригиналон поэतिकон ахорæнтæй æвдисы ивгъуыд царды реалон сурæт»,³ – уыцы уацмыстæ.

Секъайæн та бантыст, бынылдау, иунæг-иу кадæг раттын, – йæ ном дæр афтæ хуыйны «Иунæг», зæгъгæ, – Къостайы «Чи дæ?»-мæ гæсгæ. Æмдзæвгæ иу сулæфтæй дæр ис ныффыссæн. Кадæгæн фылдæр рæстæг хъæуы. Йæ домæнтæ дзæвгар фылдæр сты, кæд сæ алчи йæхи фæлтæрддзинад домы, уæддæр.

¹ Н и г е р. Уацм. æххæст æмб. 3 т. Т. 3. – Дзæуджыхъæу, 1968. – 93 ф.

² Уый дæр уым, 95 ф.

³ Б е с т а у т ы Г и у æ р г и. Уацмыстæ 3 т. Т. 3. – Дзæуджыхъæу, 2004. – 31 ф.

Уыйхыгъд, кадæджы авторы авналæнтæ уæрæхдæр вæййынц. Йæ бон бирæ цæуылдæрты бавæййы æрдзурын. Йæ къух ын фæаразы цард алыварсонæй равдисын, иу уацмысы алыхуызон характертæ фæаразын, ныхæй-ныхмæ сæ æвæрын, лыгкæнинаг проблемæтæ чиныгкæсджыты размæ рахæссын æмæ уыдоны фæрцы йæ бон бавæййы цард скъуыддзæгтæй нæ, фæлæ, æмткæй куыд у, афтæмæй йæ сныв кæнын.

Мæргъиты Къостайы кадæджы жанр йе 'взонджы бонты хуымæтæджы нæ «асайдта» йæхирдæм. Нæ поэт лирик у. Лирикон æмдзæвгæйы фылдæр хатт уыцы иу таг, ома иу хъуыды, – уадз æндæр æмæ æндæр хуызы дæр уæд, – фæлæ уыцы иу сæйраг хъуыды фæцæуы сæрæй кæронмæ, стæй, йæ кульминацион тæпмæ куы схæццæ вæййы, уæд нытгътæпп кæны æмæ уайтагъд фергом вæййы æппæтдæр. Дзуццаты Хадзы-Мураты хъуыдымæ гæсгæ, Къостайæн йе 'мдзæвгæты тематикæ, стæй, зæгъæн ис, сæ поэтикæ дæр «æндæр æмæ æндæр хуызты, æндæр æмæ æндæр уавæрты ног æмæ ногæй рафæлгъуыдтой» йæ кадджытæ дæр.¹

Фæлæ, æмдзæвгæимæ абаргæйæ, æндæр хабар у кадæг, æгæрыстæмæй, лирикон кадæг дæр. Кадæджы сюжет уæрæхдæр, вазыгджындæр вæййы. Бæласы цæнгтау ын фæзыны къабæзтæ. Сюжетимæ фæрæзынц уыдон дæр.

Хадзы-Мурат, Гафезы кадджытыл дзургæйæ, уымæн загъта: «Диссаг нæу, сюжетон æмдзæвгæтæ бирæ чи бауарзта, уыцы поэтикон натурæ иугæндзон йæхи егъау формæтæм кæй ивазы».² Æмæ раст загъта.

Фæлæ цымыдисон цы у – Мæргъиты Къоста йæ кадджыты дæр баззадис лирикаей. Фысгæ та цъус нæ ныккодта – аст кадæджы бæрц, уыцы нымæцы – æмдзæвгæтæй фыст уацау «Фыццаг уарзт» дæр. Кадæг эпикон уацмысы хуызы кæм райдыдта, уым дæр афтæ бирæ нæ ахæссы, уайтагъд ахизы лирикаемæ. Уым йæхи сæрибардæрæй фæхаты.

Дзырдæн райсæм «Зæронд лæджы мæлæт».

¹ Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 228 ф.

² Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Знон æмæ абон. – Цхинвал, 1964. – 141 ф.

Автор нын дзуры, зæронд лæг куыд уыд иунæг, «зыбыты иунæг: фæллад, æфхæрд æмæ æнкъард. Нæ йын уыд хион иу уд, иу лæг, Дæс азы афтæмæй фæцард». Ныв нын кæны, куыд уыди сæ «хъæуы кæрон, хохы рæбын» «йæ хъæдынкъул хæдзар», куыд куыста, куыд цардис, куыд хæларзæрдæ, куыд рæдаузæрдæ уыдис.

Чиныгкæсæг æнхъæл ваййы, зæронд лæджы цардмæ уыйау автор дæр иуварсæй кæсдзæнис, фæлæ поэтикон хъайтар нæ бафæрæзта иуварсæй æнцойбоны каст кæнын. Смидæг архайды тæккæ астæу:

*Уый амард абон,
Тас хъæубæстæй
Кæмæн нæ уыд йæ мæлæт хъыг?
Нæ дзы уыд иу лæг дæр, йæ цæстæй
Кæмæн нæ фемæхсти цæссыг.*

*Йæ мард ын уæлмæрдмæ ысхастам,
Цытимæ бавæрдтам уый мах.
Йæ талынг ингæнмæ фæхастам
Нæ судзгæ цæссыджы æртах.*

Стæй уацмысы дарддæр фергомдæр лирикон хъайтар:

*Зын у мæнæн:
Йæ хæдзар уæлæ,
Цъæлбазыр бæлонау, лæууы.
Чысыл цыма фæкъул дæлæмæ,
Цыма йæ нал фæнды цæрын.*

Ацы кадæг æнæхъуаджы нæ райстон. Иннæ кадджыты лирикæйы æууæлтæм раздæр ахизы, стæй æнæхъæнæй свæййы лирикон уацмыс.

Фæлæ, уæддæр, Мæргъийы фыртæн йæ лирикон кадджыты цы у йæ дзырды сæр? Цы у йæ цин? Цæуыл у йæ сагъæс? Уæлдайдæр, Джусойты Нафийы хъуыдыйы фæстæ, кæд æй мыхуыр ноджы фæстæдæр ныккодта, уæддæр, ома, «салдатаен æрмæст хæсты фæуæлахизы фæстæ ис

æрыздæхæн йæ раздæры царды фæндиæгтæм»,¹ зæгъгæ, раздæры сабыр царды цинтæ æмæ сагъæстæм.

Йæ фыццаг кадæг уыдис «Хъæды къохы». Поэт æнæуый дæр алы бæлас, алы талайыл дæр, йе ‘мдзæвгæтæй куыд федтам, афтæмæй æнувыд у. Бæласы зæнгмæ цыргъаг бахæссын æм, йæ цæстмæ йын туас куыд ныддарай, уыйау у («Æз бæлас дæн», «Бæлæстæ»). Дзуццаты Хадзы-Мурат дзы уымæн зæгъы: «Уый фæнды, цæмæй «сыгъдæгуд бæлæстæн» хъуса сæ фæлмæн хъæлæстæ».² Æмæ йын хъæдмæ ахæм ахаст кæй ис, уацмыс йæ фыццаг рæнхъытæй уымæн æрцахсы чиныгкæсæджы:

*Мæ хæлар, ис нæ разы
Æдзæм, æгæндæг хъæд.
Нæ зонын, чи цы уарзы,
Фæлæ æз уарзын хъæд.*

*Уыныс, æмбæлы арвыл,
Фæцыдис уый æмраст.
Хъæд... уымæ мæ царды
У ахсджиаг цау баст.*

Æмæ фенæм, уыцы цау æцæг ахсджиаг кæй у. Уæлдайдæр, лирикон хъайтарæн. Дунейыл цъæх арт куы сирвæзт, «куы нал каст хур зынг цæстæй», «Нæ къуылдымтæй, Нæ фæзтæй Лæгау куы хъуыст хъæрзын», уæд поэты хъайтар фашисттæм бахаудта уацары йæ туджы мæцгæ, мæлæтдзаг цæфæй. Фæлæ поэты фæндонæй, йæ бархъомысæй нæ сæтты. Йæ дзырды фæрцы йæ кæны æппæтхъом.

Æмæ В. Маяковский бæргæ амьдта: «Мы должны остричь слова»,³ фæлæ Къоста уыцы иударон дзырдтæй йæхимæ здахы чиныгкæсæджы цæстæнгас, уымæн æмæ йын æууæндæм йæ ныхасы рæстдзинадыл:

¹ Джусойты Нафи. Поэты хивæнд. – Цхинвал, 2009. – 123 ф.

² Дзуццаты Хадзы-Мурат. Рæстæг æмæ литература. – Цхинвал, 1985. – 121 ф.

³ Маяковский Владимир. Собр. соч. в 12 т. Т. 11. – М., 1978. – 53 ф.

*Гъе, афтæмæй фæцардтæн
Цыппар мæйы бæрц æз.
Куы 'гас кодтон,
Куы мардтæн,
Куы мыл æфтыд мæрдхуыз.*

*Фыдызнагæн нæ састæн,
Нæ мыл цыди йæ бон.
Ыскæсæнмæ æз кастæн,
Уым ме стыр ныфс уыдтон.*

Æмæ йæ уыцы стыр ныфс йæ фæдыл куы акодта, куы ралыгъд уацарæй, уæд йæ ирвæзынгæнæг хъæд уыдис. Уарзгæ дæр æй уый тыххæй кæны. Фæлæ уæд йæ фæдыл цы фыдгултæ бафтыдысты, хъæстæ нæмгуытæй йæ чи æхста, уыдонæн та хъæд цы хъуамæ уа? Куынаг кæнын кæй хъæуы, ахæм зайæгой? Кæд æй куынаг дæр уый тыххæй кæнынц («Хъæдгæс», «Бæлæстæ»)?

О, фæлæ ам фыццаг радмæ кæд, лирикон хъайтар хъæд цæмæн уарзы, уыцы хъуыды гæпп кæны, уæддæр сæйраг уый нæ, фæлæ йыл ахсты йæ бæстæ, йæ хæхтæ мысгæйæ, бонтæ, мæйтæ калмау куы хылдысты, æрвылбон сæ дæсгæйттæй сау мæлæт куы ныхъуырдта, уый хъуамæ уа, кæд нын лирикон хъайтар тыхæй иннæрдæм здахы нæ хъуыды, уæддæр: «Фæлæ мæ ныхас ууыл Ныртæккæ нæу мæнæн. Фæнды мæ хъæдыл дзурын, – Æз сагъæстыл фæдæн».

Кæй зæгъын æй хъæуы, «Хъæды къохы» кадæджы жанрмæ хауы æви даргъ æмдзæвгæ у (*А. Твардовскийы æмдзæвгæ «Я убит подо Ржевом» дæр уыйас у*), ууыл быцæугæнæн ис. Йæхæдæг дæр æй фыццаг балладæ хуымæтæджы не схуыдта. Фæлæ сæйраг, уацмыс фæбæззыд æви нæ, уый у. Къостайæн та у йæ фыццаг гуырахстджындæр уацмыс. Фыццаг уацмысæй авторы зæрдæ куы барухс вæййы, уæд, зæй зæйы хъæрма куыд цæуы, афтæ йæ фæстæ расайы æндæр уацмыстæ дæр.

Уыдонæй фыццаг уыд балладæ «Суадон».

Автор бацархайдта, хæсты хъæбатырæй чи фæмард, уыцы хæстоны ингæнмæ æрвылаз куыд цæуы, йæ цард, йæ боны ныфс кæмæн уыд, уыцы уарзон чызг. Йæ номыл

идаэдзау куыд бады. Цæссыггай куыд тайы йæ ахсджиаг адæймагыл. «Йæ урс цæсгомыл фæзынд æнцъылдты фæд. Æмæ уыцы хъуыддаг Дзуццаты Хадзы-Муратмæ фæкаст афтæ – «Суадон, цыма, сылгоймаджы æвидигæ уарзт æмæ сыгъдагдзинады параллель у. Ахæм æмæ æндæр фæлгонцтæ арæхдæр-иу сæ кæрæдзи куы 'рцагуырдаиккой, сæ кæрæдзийыл-иу куы атыхстаиккой, уæд цас дзаджджындæр уыдаиккой нæ балладæтæ æмæ æмткæй нæ сюжетон æмдзæвгæтæ».¹

Куыд федтам, афтæмæй нæ поэтмæ цъус нæй, адæймаджы зæрдæ чи агайы, хæсты темæйыл ахæм уацмыстæ. Уыдонимæ абаргæйæ, ацы уацмыс уыцы темæ цас фæбæрзонддæр кодта, уымæн цæвиттон – Тедеты Ефим æмæ дзæнаетыбадинаг Тедеты Георгийы уац «Песнь сыновней любви»: «Диссонансом среди сильных и зрелых произведений, которых много в книге, является лирическая баллада «У родника» со схематическим образом горянки. И даже весьма яркие строки, довольно часто встречающиеся в балладе, не способны поднять ее до уровня других стихотворений сборника».²

Хадзы-Мурат раст зæгъы: «... хæсты факты хъару тыхджын у, газеты информаци дын сæ куы радзура, уæддæр дæ зæрдæйы тугтæ ныттæдздысты. Фæлæ царды факт æрмæст фактæй куы баззайы, цау æрмæст цауæй куы баззайы, ома æрмæст иллюстрацигонд куы цауы, уæд не свæййы поэзийы факт æмæ цау».³ Æмæ Къостайы поэзи уымæй æмбулы, факт æмæ цау сæхи «адыл» кæй нæ ныуадзы, йæ поэतिकон нучы сæ кæй æрзылын кæны.

Фыдыбæстæйы хæст, йæ цæхæр, йæ уæззау фæстиуджытæ Къостайы кадджытæй иуы дæр нæ ауагътой сæ иувæрсты ахызын. Нæ ахызт «Зæронд лæджы мæлæт»-ы дæр зæронд лæджы иувæрсты. Йæ иувæрсты хизгæ дæр куыд акодтаид, уыцы æмбисондæн дзуринаг тугкалды азарæй куы баззад иунæг, æнæ ныгæнæгæй.

¹ Дзуццаты Хадзы-Мурат. Хæст æмæ зæрдæ. – Цхинвал, 1966. – 85-86 ф.

² Тедеев Ефим, Тедеев Георгий. Песнь сыновней любви / Южная Осетия, 1997. – Кæфтымæйы 4-æм бон.

³ Дзуццаты Хадзы-Мурат. Хæст æмæ зæрдæ. – Цхинвал, 1966. – 86 ф.

*Уый цунæг уыд?
Нæ уыди цунæг,
Уыдис ын ус, уыдис ын фырт.
Нæ йæ хъуыдис æндæр хæрзцуæг,
Æмæ йæ цардæй райгонд уыд.*

*Йæ бинонтыл – йæ фырт, йæ усыл
Нæ хъæцыд иу бон дæр:
«Мæнæн
Куынаг уой уыдон, хуры рухс тын
Нæ батавдзæн йæ хъармæй мæн».*

Æмæ, æцæгдæр, «куы сыстад хæсты дымгæ», алы хæдзармæ «куы хаста топныхосы смаг», уæд амондджын мад æмæ фыды иунæг хъæбул, сæ бындар фæстæ нæ фæлæууыд. Н. Тихонов хæсты дуджы фыссæджы хæсы тыххæй куыд загъта: «Место писателя в Великой Отечественной войне предопределено тем оружием, каким он владеет. Это оружие – слово»;¹ Къоста йæхæдæг йæ хотыхтыл хæцæнгарз æмæ дзырд куыд нымадта, афтæ зæронд лæджы иунæг бындарæн та уыцы фыдтугкалды йæ хæс ссис фашизм дæрæн кæнын. Хæст куы райдыдта: «Уæд ацыд уырдаем, Уым æд гæрзтæ Уый хæлдта знаджы сау бындур».

Уæд алы хæстхъом ирон дæр тырныдта уырдаем. Хæтæгкаты Къостайы дзырдтæ: «Цæйнагфæлтау, сæрибар адаем, Цагъарæй туг калæм æлдарæн, фæлтау нын амæлæт – хуыздæр!»² «Кæуæг айнаг»). Фæлæ, нæ фыдызнаджы чи дæрæн кодта, уыдонæн сæхицæй дæр æхсыр кæм калд. Афтæ куы уыдаид, уæд иу хæст уыцы иу ныхъуырд 27 милуан адæймаджы нæ акодтаид. Æмæ базонаем, зæронды иунæгыл стæй куыд «баталынг йæ бæстæ, æмæ йыл аныгуылд йæ хур». Уымæ баталынг бæстæ, сæ ныфс, сæ бон кæмæн уыдис, уыцы зæрдæхæлд ныййарджытæн дæр. Йæ сау гæххæт ын куы райстой, «Уæд 'рызгъæлдысты лæджы уæнгтæ, Йæ цæстытыл ысбадти фæлм». Мад та «баруад, баруади йæ мæтæй», «Ыстæй йæ бадомдта йæ рис».

¹ Т и х о н о в Н. Отечественная война и советская литература // Большевик, 1944. – № 3 – 4. – 25 ф.

² К ъ о с т а. Равзаргæ уацмыстæ. – Цхинвал, 1979. – 272 ф.

Зæронд лæг зыбыты иунæгæй куы баззад, йæ маст куы фæфылдæр, уæддæр æй уый сырдау, мыййаг, хъæхъхъаг не скодта. Нæ ауагъта йæхи. Йæ адæймагадон æнкъарæнтæ куыд тых кодтаиккой йе 'рхæндæг хъуыдытыл, ууыл хъардта йæ уд. Куыста. Кæд «йæ зæрдæ хæсты зынгæй арыд» уыд, уæддæр йæ дыргъдонмæ зылдис, «йæ дыргътæ та нæртонæй лæвæрдта адæмæн: – «Хæрут!» Æмæ уый у фæлгонцы, стæй кадæджы иууыл бæллиццагдæр миниуæг.

Фæлæ маст йæ бон калы – амард зæронд лæг йæ хъæбул, йе 'мкъайы тæригъæдæй. Фæкалдтой йыл хъæубæстæ сæ цæссыг. Бавæрдтой йæ цытимæ. Йæ хæдзар, рох куырайттау («Рох куырайттæ»), «цъæлбазыр бæлонау, лæууы», «Йæ фарсмæ дыргъдоны бæлæстæ Сты, сидзæр сабитау, æнкъард».

Автор нын уæлдай хатт æмбарын кæны:

*Уый хæст уыди...
Ныр дæр йæ фæдтæ
Сты цу ран, иннæ ран бæрæг.
Уый зоның дæттæ, зоның хъæдтæ,
Уый зоны алы 'мбаргæ лæг.*

*Æндæра уæлæ уыцы хæдзар
Нæ уаид абон афтæ 'нкъард.
Уым уаид сабитæ, мæ хæлар,
Æмæ дзы цард æхсидид, цард!*

Хæсты азарæй ахæм хæдзæрттæ Ирыстоны иу æмæ дыууæ нæ федзæрæг. Сæ дарджытæ фесты æнæбындар кæнæ баззадысты хæсты цæхæры. Джусойты Нафи æнæнхъæлæджы нæ загъта: «Мæ фæлтæр литературæмæ æрцыд фронты фæндæгтæй. Æниу ма дзы цæй фæлтæр уыд – цагъды уæлдæйттæ».¹ Фæстейы кæй ныууагътой, уыдон дæр, сæ ныфсы мæсгуытæм æнхъæлмæ кæсгæйæ, батадысты цæссыггай. Рыстзæрдæтæй фæфардæг сты се 'нусон дунемæ ацу æмæ ма 'рцуыи фæндагыл. Сæ мæгуыр къæстæ фесты æдзæрæг. Уыдонæй Къостамаæ иу уыд:

¹ Джусоты Нафи. Ирон аив дзырды сæрвæлтау. – Цхинвал, 1966. – 7 ф.

*Хæрз иунæг хæдзар Хуыры хъæуы,
Мæнæуы хуымты 'хсæн лæууы.
Йæ фарсмæ хæрис тарцъæх нæууыл
Йæ уæззау хъысмæтыл кæуы.*

(«Уæзæг»)

Дыууæ кадæджы, – «Зæронд лæджы мæлæт» æмæ «Уæзæг», – цыма иу темæйыл фыст сты. Æгæрыстæмæй, фыццаг кадæджы зæронд лæгæн йæ фырт хæсты куы фæмард, йæ мад уый мæтæй зæрдæскъуыд куы фæци æмæ зæронд иунæгæй куыд баззад, афтæ дыккаг кадæджы та саударæг ус Хадизæтæн йе 'мкъай æмæ йæ дыууæ фыргты базадысты хæсты быдыры, æмæ фæцис æвæстаг.

Дыууæ кадæджы хъайтартæ дæр – дыууæ зæронды. Сæ иу – сылгоймаг, иннæ – нæлгоймаг. Сæ иу дæр хæсты азарæй йæ дарджытæй æнæдарæг фæцис, иннæ дæр – афтæ. Сæ иу дæр йæ царды фæстаг бонтæ батыдта, йæ ахсджиæгты мысгæйæ, иннæ дæр. Сæ иу дæр – йæ хъæубæсты ныгæнинаг, иннæ дæр.

Уæдæ ма «Зæронд лæджы мæлæт»-ы фæстæ поэты цæмæн бахъуыд «Уæзæг» сфæлдисыны сæр? – æнæмæнг бацымыдис кæндзæнис исчи. Йæ фарстæн дзуапп ссардзæнис, кадджытæ кæронмæ куы бакæса, сæ хъуыды, сæ нысаниуæгыл сын куы асагъæс кæна, уæд.

«Уæзæг» æцæг кадæг у. Хадизæтæн йæ ныфсы мæсгуытæ хæсты быдыры кæй æрхаудысты, сæ мæтæй кæй тайы, Плиты Грисы балладæ «Авд цухъхъайы» авд зынгхуысты мад йæ царæфтыд хъæбултимæ йæ сæнтты куыд фæныхас кæны, афтæ уый дæр йе 'дзæрд æмкъай Батыр, йæ рæзинаг хъæбултæ Инал æмæ Иласимæ йæ хъуыдыты кæй фæдзуры; Батыр йæхи къухæй цы хæрис нысагъта, уый йæм удæгас кæй зыны, йæ зынгхуыстыты уддзыд цæсгæмттæ йын йæ сыфтæрты аууæттты кæй уыны, ам дзырд æрмæст ууыл нæ цæуы. «Уæзæг» фысгæйæ поэт кадæджы авналæнтæй уæрæхдæрæй спайда кодта. Йæ темæ йын нæ дугмæ гæсгæ фæахсджиæгдæр кодта. Хæсты кæуинаггаг фæстиуджытæй дарддæр дзы разындис райгуырæн къуым, райгуырæн уæзæгмæ адæймаджы уарзт. Бæрæгæй дзы уынæм, куы бахъæуа сæр, уæд амæ-

лын кәй сәрвәлтау әмбәлы, уыцы Фыдыбәстәйы уарзт,
рухс фидәныл әууәндыны ныфс.

Хуыры хъәуы дон кәй нә уыд, «зәеххән та йә хос, йә
удылхәцәг – дон, Цәмәй уый уадза цъәх, дзәбәх тау,
Афтауа дидин ‘хсәвуа, бон», – уый тыххәй әгасхъәубәстә
цингәнгә ныллыгъдысты хуыздәр цардәнхъәл цъәх
дәлвәзмә – сәеххәст се ‘нусон бәллиц.

*Амә куы лыгъди хъәу,
Хадизәт
Нә акуымдта дәләмә уәд:
Мә цард, гәдыбәласау, ризәд
Амә мә ахәссәд мәләт
Мә уәзәгыл,
Мә хъәуы ‘рмәстдәр,
Сымахимә цәуән мын нәй.
Мә ләг, мә хъәбултә зын хәстмә
Кәцәй фәцыдысты, кәцәй,
Гъе, уыцы хъәу,
Гъе, уыцы уәзәг
Нәу афтә ‘нцон ныууадзән, нәу.*

Амә йә нә ныууагъта. Иунәг удәй, иунәг хәдзарәй
сафын нә бауагъта хъәубәсты ном. Е. Баратынский йе
‘мдзәвгә «На смерть Гете»-йы цәйау загъта: «С приро-
дой одною он жизнью дышал», – уләфыд, йә ахсджиәгтә
цы уәлдәфәй уләфыдысты, уымәй. Йә хәдзары
фәздәгдзәуәнәй калд цъәх фәздәг, «уыдта уый дард
ранәй дәр ләг».

*Йә дыууә фыс, йә хъугмә дардта
Йә цәст,
Аввәхсты сә хызта.
Кәрдәджы мурән сын цы ардта,
Сә дзыхы сын, гъе, уый тъыста.*

*Йә куыдз Мила әхсәвәй-бонәй
Хәстәг нә уагъта цъиу тәхын.
Амә аһафон дәр уәндонәй
Хадизәт цард дзәгъәл зәеххыл.*

Фæлæ уыцы «дзæгъæл зæхх» уый фæрцы, уый номæй нæ уыдис æдзæрæг. Æрдзы цардхуыз адæймаг кæны. Æцæг цардхуыз та йын уæд дæтдзæнис, æмæ йæ удæй куы хата. Дзуццаты Хадзы-Мурат, Мæргыйы фыртæн æрдзмæ цы ахаст ис, ууыл райгæйæ афтæ уымæн дзырдта: «Канд æрдз æмæ адæймаджы хæстæгдзинад нæ, фæлæ æрдзæн йæхи алыхуызон хæйттæ æмæ фæзындты хæстæгдзинад дæр æнкъарын байдыдтам тынгдæр, æххæстдæр, бæл-вырддæр».¹

Саударæг зæронд ус кæд йæхæдæг баззадис æнæдæ-рæгæй, йæ тугыстæгæй йыл налуыдис армавæрæг, уæддæр йæхи уды æхцондзинадыл никуы ацыд, зынгхуыст хæс-тонты уæзæгыл фæстаг сулафты онг йæ зæрдæ никуы сивта. Йæ хæдзары рухс нæ бауагъта ахуыссын кæнын. Йæ дуар сындзæрх кæнын нæ бауагъта. Æнхъæлмæ каст йæ хæстонтæм. Йæ ныфс никуы амард. Сæйраг уый у. Цард ныфсæй цард у.

Уыцы лæджыхъæды тыххæй йын схæлар кодта поэт æнцой мæлæт. Стæй, цард æнусон кæй у, уый тыххæй дæр:

*Хæрз цунæг хæдзар Хуыры хъæуы
Йæ уæззау хъысмæтыл кæуы.
Йæ фарсмæ хæрисы бын нæууыл
Хадизæты ингæн лæууы.*

*Йæ уæлæ дидинджытæ зайы –
Йæ хъæу æм тынг дары йæ хъус.
Йæ хæмпус сау сыджыты тайы
Æрвылрайсом дæр хуры рухс.*

Йæ хæдзары къулыл та арæгъ сты цыппар къамы – «Дыу-уæ фырты, Лæг æмæ ус». Ноджы ма, адæм куыд дзурынц, афтæмæй, «Куы ‘рталынг вæййы, уæд Æртæ ‘ндæрджы æрцауынц ардæм, Кæм и сæ ахсджиаг ныгæд. Йæ ингæ-ны уæлхъус фæбадынц».

Хъыгагæн, кадæгæй бæрæг нæу, сæ цыппар дæр се ‘ну-сон дунейы куы сты, уæд, йе ‘мкъай æмæ йæ хъæбулты

¹ Д з у ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литература. – Цхин-вал, 1985. – 121 ф.

рухс цæсгæмттæ фенынмæ бæлгæйæ, мæрдты дуар цы æмкъай-мад бакодта, уый йæ ахсджиæгты феныны цинæй йæ ингæны фæйнæджытæ дæр куыннæ стоны – уый цæмæннæ ваййы семæ? Уый уымы бæсты куыннæ цæуы сæ цурмæ?

Ахæм фарстытæн кадæджы нæй дзуапп. Æндæр хъуыддаг у, кадæджы ныфсдæттæг, рухсдæр фидæныл нæ чи æууæндын кæны, царды ныфс нын чи дæтты, йæ уыцы кæрон:

*Æрвылæхсæв дæр, – адæм дзурыныц, –
Сæ уæзæггæй фæкæлы рухс.*

Ууыл æууæндæм. Ма йыл æууæндæм, уый гæнæн нæй. Мад цы уæзæгыл нæ сиса йæ къух, цы уæзæджы цæхæр схъауа, уымæн ахуыссæн нæй. Рæстæгмæ, чи зоны, æрмынæг уа, фæлæ та ногæй, абон уа æви сом, йæ арт кæй сфæйлаудзæнис, ууыл дызæрдыг кæнын нæ хъæуы.

Афтæ ма нæ дызæрдыг кæнын, Мæргъиты Къостайы кадæг «Уæзæг» бирæ азты чыныгкæсджыты зæрдæтæм кæй хæсдзæнис уæзæджы, райгуырæн уæзæджы хъарм. Æрвылæхсæв дæр Хуыры хъæуы Хадизæты æдзæрæг хæдзарæй цы рухс фæкæлы, уый цæстсайæн нæу, фæлæ у æдзæрæг уæзæгыл цард сæндидзын кæныны ныфсы рухс. Æмæ йыл æууæндæм поэты дзырд æмæ ныфсæй.

Уыйхыгъд, «Зæронд лæг æмæ куыдз» кæсгæйæ, чыныгкæсæджы зæрдæйы, сау мигъау, базайы йæ хъайтар, зæронд лæг Бегайы маст. Уый дæр «Зæронд лæдджы мæлæт»-ы хъайтарау, йæ хæстон-зынгхуыст фырт æмæ йе 'мкъайы фæстæ æнæдарæггæй, иунæггæй куы баззад (Мæргъийы фыртмæ, хыгагæн, уыцы миниуæг арæх у – иухуызон фæзилæнтæ, иухуызон хъуыдыйæдтæ, иухуызон хъысмæттæ йæм фæхизынц иу уацмысæй иннæмæ), æмæ Бега иунæггæй куы баззад, уæд ма йæ царды ныфс уыдис йæ цуанон Зыгъар. Йæ фæдыл горæтмæ куы ахъуызыд куыдз, уым ын æй куыдзмæрæг куы амардта, уæд зæронд лæг хорзау нал фæци:

*Раппэрстон мæхи æддæмæ,
Цуу?
Йæ зонын мæ фæнды.
Уый мæ цæстыты раз мæнæ
Куыдз йæ тыбыртæ цæгъды.*

*Сæры магъзмæ туг ныццафта.
Къæхтыл ма тыххæй лæууын.
Уал азы ма мæм фыццаг хатт
Цыд, сывæллонау, кæуын.*

«Сывæллонау кæуын» æм цæмæн цыд, уый бамбарæм, Зыгъар æрмæст йæ иузæрдыг æмбал кæй нæ уыд, фæлæ ма йæ ирвæзынгæнæг дæр кæй уыдис, уый куы базонæм, уæд. Афтамæй нæм автор, Зыгъары йæ царм растигъыны тыххæй цы къуылых куыдзмар агæрах кæны, уымæ кæд æнæуынон ахаст æвзæры, уæд, поэт Бегайы зæрдæйы уаг цы ахорæнтæй ныв кæны, уыдонæй та нын нæ уды хъал кæны гуманон æнкъарæнтæ. Гом нын кæны нæ зæрдæйы цæстытæ, цæмæй нæ бон уа адæймаджы, цæрæгойты æрдызы удыхъæд æмæ рæсугъддзинад уынын. Дзуццаты Хадзы-Мурат дзы уымæн зæгъы: «Æвæццæгæн, сәрмагондæй зæгъинаг нæу, зæгъгæ, поэтиконт маст, рис, тæригъæд æмæ æндæр ахæм æнкъарæнтæ, мыййаг, зæрдæмарынæн не сты, фæлæ нын активон кæнынц нæ адæймагдзинад, нæ гуманистон бархъомыс æмæ архайд».¹

Къостамаæ цæрæгойтыл, зайæгойтыл бирæ аив уацмыстæ ис, фæлæ уыдоны 'хсæн бæрæгæй зыны, куыдзмæ цыдæр хъулон ахаст кæй дары, уый. Бирæ уацмысты кæны йæ кой уарзгæйæ. Бирæ хæттыты бацархайдта, куыдз адæймагыл куыд æнувыд у, не 'цæг æмбал кæй у, уый сныв кæныныл. Уыцы хъуыддаг йæ къухы куыд бафтыд, уымæн æвдисæн у ацы кадæг.

Йæ рæстæджы Беджызаты Чермен бацархайдта, сюжетон æгъдауæй, архайджытæй, стæй хъуыдыйæ сæ кæрæдзиимæ баст чи не сты, ахæм фараост диссаджы новеллæйæ сæ разныхас æмæ сæ фæсныхасы фæрцы уа-

¹ Д з у ц а т ы Х а д з ы-М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 223 ф.

цау саразыныл. Æмæ нæ литературæйы ис новеллæты диссаджы цикл «Мæсгуытæ дзурынц». Джыккайты Шамил сæ афтæ зæгъы: «Фараст таурæгъы – фараст историон новеллæйы, æвдисынц царды хицæн цаутæ, фæлæ, сәнæфсиры цупалау, сты æмхæст æмæ зынынц иу нывау, нывæфтыд кæнынц иу царды хицæн фæзындтæ».¹

Раст сæ уый тыххæй рахуыдта автор дæр уацау. Уацау – иу æххæст, æмхæст уацмыс сæ нæ сырæст, фæлæ уымæй сæ нысаниуæг нæ къаддæр кæны. Æниу сæ хонын хъæуы, автор сæ цы жанрæ бахаста, уыцы номæй. Æмæ нæм уый у фыццаг новеллæтæй конд оригиналон жанр. Фæзмджытæ дæр ма йæ фæуыздæнис, æвæццæгæн.

Мæргъиты Къоста дæр бацархайдта фондз чызджы хъысмæттæ («Фондз чызджы зарæг», фæстæдæр æй схуыдта «Судзгæ стъалытæ»²) – Хадизæт, Дзерассæ, Заирæ, Мæдина æмæ Зæлинайы хъысмæттæ разныхас æмæ фæсныхасы фæрцы сæ кæрæдзийыл сбийын, фæлæ сæ нæдæр «хъайтар» чызджыты уды хиæдтæ разындысты, нæдæр, хъыгагæн, иу æнæхъæн уацмыс систы.

Æндæр хабар сты «Зæрдæйы сагъæс» æмæ «Фыццаг уарзт». Дыууæ дæр фыст сты Фыдыбæстæйы хæсты дугыл. Дыууæйы дæр æвдыст цæуы, лæппу æмæ чызджы æхсæн фыццаг уарзт куы фæзыны, уæд уыцы æвæджиау æнкъарентыл.

Поэт нын æвдисы, йæ уарзты сæрвæлтау йæ уд нывондæн куыд фæхæссы, æцæг уарзтæй чи уарзы, ахæм адæймаг. Æмæ фыццаг кадæг кæд схематикон ад кæны, уæд уыйхыгъд «Фыццаг уарзт»-ы раргом, поэтæн йæ бон кæй у, уацмысы хъайтартæ, стæй, цард æцæг аивадон æгъдауæй æвдыст кæм цæуы, ахæм уацмыстæ сфæлдисынмæ кæй у дæсны.

¹ Джыккайты Шамил. Ирон литературæйы истори. – Дзæуджыхъæу, 2003. – 309 ф.

² Мæргъиты Къоста. Æвзæрст уацмыстæ. – Цхинвал, 1982.

Д а с а м с а р

БÆРЗОНДÆЙ-БÆРЗОНДДÆР

Йæ рæстæджы куырыхон уырыссаг поэт Николай Некрасов адæймаджы æвæджиау æмæ удуæлдай куысты тыххæй загъта: «Поэтом можешь ты не быть, но гражданином быть обязан».¹ Уымæй раргом кодта, алкæй бон кæй нæу поэт уæвын. Никæмæн дæр тыхæй бæтгæ у. Æмбæстаг уæвын алкæй хæс дæр у, фæлæ поэты зæрдæимæ, хъыгагæн, алчи нæ райгуыры, стæй нæм уый охыл тых дæр ничи фæхæссы. Адæймагæн йæ бон цы нæ уа, уый дзы нæ хъæуы домын.

Иуæй-иу поэтгæндтæ, саби раст хæххытæ кæнын куыд сахуыр уа, уыйау сæ хæццæ хъуыдытæ рæнхъгай æвæрын сахуыр вæййынц, æнгæс дзырдтæй сын, ома рифмæтæ аразын фæцахуыр вæййынц æмæ акæс ды уыдонмæ – зонгæ-æнæзонгæ фысджыты дуарахæсты бакæнынц: «Сараз мын сæ! Поэт хъуамæ уон!»

Исчидын æмдзæвгæтæ ныффысдзæнис, де стыр æхцатæ кæнæ зонгæты фæрцы стыр чингуытæ рауадздзынæ, хуыргуыбын критикгæндтæн сыл æппæлæн рецензигæндтæ ныффыссын кæндзынæ, цыты нæмтгæ, хорзæхтæ балхæндзынæ, уыдæттæй поэт ничима ссис. Афтæмæй поэт суæвæн нæй. Æндæра, ныртæккæ Ирыстони хуссар хайы аивады кусджытæ сæ къухмæ мæгуыры лæдзæг куы райстой, афтæмæй, – иу хъæуы куыдз куынауал баззад æмæ гæдытæ куыйтау куы рæйдтой, – алы фыссæггæндтæ та сæхи хардзæй чингуытæ куыд тъæпп кæнынц, уæд уыдон сфысджытæ уайккой. Дзуццаты Хадзы-Мурат уымæн дзырдта: «Цæмæй искæй зæрдæ нынкъуысын кæнай, уый тыххæй хъуамæ дæхи зæрдæ нынкъуыса».² Искæй зæрдæ дæ хардзæй нæ нынкъуысдзæнис.

¹ Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. в 15 т. Т. 2. – Л., 1981, – 10 ф.

² Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литература. – Цхинвал, 1985. – 95 ф.

Цæмæй фыссæг, уымæй дæр, зынгæ фыссæг уæддæр суай, уый тыххæй хъуамæ дæ адæмы, дæ Фыдыбæстæйы сæрыл, идейæйы охыл дæ уд раттынмæ цæттæ уай. Алы æмбæстаг тохгæнæг нæ вæййы. Æцæг поэт хъуамæ тохгæнæг уа. Афтæ рацыд Мамсыраты Темырболатæй: «Иттæг хорз нын ракæнис, – Цæттæ дын ыстæм мæлынмæ, – Дæхимæ нæ ку' акæнис Залымимæ хæцынмæ».¹ Афтæ йæ адарддæр æмæ сныв кодта Хетæгкаты Къоста. Афтæмæй йæ равдыста йæхи цæвиттонæй. Ахæмæй-иу нæм куынæуал уыдис, уæд та нæм сæфт поэты, фыссæджы нысаниуæг.

Ирон литературæйæн йæ сæйраг фæдисонты куы фæцагътой; цард дзы цы домдта, уый 30 – 50-æм азты уæды партион бодзты зондахастæй куынæуал æххæст кодта, уæд æрхаудта йæ ахадгæ дзырд, стæй йæ аивадон æмвæзад дæр.

Исчи дын æмдзæвгæтæ бацъаппытæ кæндзæнис, искуы амцæф-уымцæф богътæ скæндзынæ, уыдæттæй адæмы сæрхъызой суæвæн нæй. Адæмы уды фарн аивадонæй равдысыны тыххæй дæм æнæмæнæг Хуыцауы комытæфæй исты, иу чысыл мур уæддæр хъуамæ хæццæ кæна.

Мæргъиты Къостамаæ хæццæ кæны. Хæццæ йæм кæны æхзон æмæ сатæгæй. Хæццæ йæм кæны æмæ йæ уый та парахатзæрдæйæ йæ адæмыл тауы. Тауы йæ зæрдæбын æмæ рогармæй, æцæг адæймаг æмæ поэтæн куыд æмбæлы, афтæ. Уымæн æмæ райгуырд поэты зæрдæимæ, цæры поэты удимæ. Уæлæрвты чи тæхы, – сты нæм уыдон дæр æмæ – табу Хуыцауæн, – ахæмæй нæ, фæлæ зæххон поэты удимæ.

Йæ 'мдзæвгæ «Къоста» йæ фыццаг фæлварæнтæй у, фæлæуымдæрзыны, дзырдаивадпоэтылцыстырбæрндзинад æвæры, уый йæ райдианы раст кæй бамбæрста. Йæ мадиу ын Хетæгкаты Къостайы зарджытæ хæрз чысылæй куы кодта, уæд-иу сæ рад. Цин-иу кодта. Сæ арф хъуыды сын кæд иууыл не 'мбæрста, – æниу сæ сæрысуангæй абон дæр, куыд æмбæлы, афтæ æмбарæм? – уæддæр сæ йæ чысыл, æнæхин зæрдæ домдта æмæ буц у, йæ мад Хетæджыфырты зарджытæ афтæ бирæ кæй уарзта æмæ йæ fyrтыл уый ном – Къоста, зæгъгæ, кæй сæвæрдта, уымæй. Фæ-

¹ Мамсыраты Темырболат. Ирон зарджытæ. – Дзæуджы-хъæу, 1982. – 18 ф.

лæ йыл уыцы номæй цы хæс æрæнцад, уый хæссын хъæуы. Хæссын æй хъæуы æрмæст сæрыстырæй нæ, фæлæ кад æмæ намысимæ дæр, кæд уый тынг зын хъуыддаг у, уæддæр.

Мæргъиты Къостамаæ разындысты уыцы сæрыстырдзинад, кад æмæ намыс, стæй, Къоста ном цæмæй хæсса, уыцы уæздандзинад дæр. Рæстæгыл æмæ хорз бамбæрста поэты стыр номы уæз. Йæ рагæмдзæвгæ «В. Маяковскийæн»-ы, кæд йæ мæлæтыл дыууын азы рацыдис, уæддæр поэтæй уый тыххæй у разы, йæ рухс фæлгонц «хæстыты 'мæ куысты» нæ рæнхъыты кæй цыд; уæддæр йæ зарджытæ кæй нæрынц, «æрвнаæрæгау сæ зæлтæ» кæй хъуысынц дардыл, фыдызнагты æргом кæй цæвынц; «сæ тохы арт цыргъ джебогъ æмæ кард» кæй у.

Иугæр поэты уыцы миниуджытæ йæ зæрдæмæ цæуынц, æппæлы сæ, уæд ын, кæй зæгъын æй хъæуы, цæвиттонæн дæр сты. Афтæ кæй у, уымæн æвдисæн – поэт æмæ поэты æвæджиæу, фæлæ удуæлдай фыдæбоныл йе 'ннæ дзæвгар уацмыстæ. Уæлдайдæр, И. Франко афтæ кæмæй загъта: «В зрелые годы он стал единомышленником и соратником «молодых штурманов надвигающейся бури» – Чернышевского и Добролюбова»,¹ уыцы «Тарасы цырты раз». «Днепры бæрзонд, рæсугъд» къуылдымыл йæ разы сæркъулаёй уымæн лæууы, кæстæры лæггад ын уымæн кæны, йæ дзырд фæринкау кæй кæрды.

Ахæм хистæрæн æгъдауджын кæстæр хъуамæ лæггад кæна. Стæй йæ хъуамæ фæзма, цæуа йæ амынд фæндагыл. Къостайæн та поэзийы уарзт йæ зæрдæйы уыйбæрц тыбар-тыбур кодта, æмæ йын уыцы фæндагыл æнæ цæугæ нал уыд æмæ нæй. Афтæ йæ нылвæста йæхимæ, афтæ æрцард йæ уды, æмæ йæм зарæг йæхæдæг куыд цыд, уый хатгæ дæр нæ кодта.

Уырысы зæххыл Сосновкæйы райсомæй хур йæ фæлмæн тынтæ нæзытыл куы зæрста, поэт æгæндæг хъæды тары куы цыд, уæд йæ риумæ кæд æфсæрста рог уддзæф, дымгæ йæ сæрмæ «зарæджы рæсугъд мыртæ скъæфта» æмæ йæ уыдон истой бæрзонд, бæрзонд:

¹ Новиченко Леонид Живой среди живих // Шевченко Тарас. Кобзарь. – Киев, 1983. – 5 ф.

*Уарзон зард, ирон зарæджы зæлтæ
Ахсы хъус, фæлæ кæцæй, нæ зонын,
'Рмæст æддæмæ фырцинæй мæ зæрдæ
Риуы фæйнæг, риуы гуыдыр тоны.*

(«Зарæг»)

Поэт, йæ алыварс иунæг ирон дæр кæй нæ уыд, афтæ-мæй ирон зарæг кæй хъуыста, ууыл дис кæны. Æмæ, зæгъ-гæ, дис дæр куыннæ кæнон, куыннæ цæуон мæхимидæг мæ сæнтты, кæцæй зары æмæ чи у? Æмæ йæ ссардта:

*Нæ, ныхъхъус-ма ды мæ риумæ арфдæр,
Уый мæ зæрдæ зары.*

Зæрдæ де 'вастæй, йæхигъæдæй куы райдаи за-рын, уæд ын бауромæн нал ис. Фæлæ йын ис йæ рохтыл æрхæцæн, раст фæндагыл æй æфтауæн.

Афтæ куы уа, уæд йæ сис уыдзæн йæ къухты æмæ «цардыл йæ зарджытæ райгæ» нывæнддзæн («Агурын ме 'взон-гад»); баддзæн æмæ æдзух фысдзæн йæ уды сагъæстæ, йæ фæндтæ («Поэт»). Фæлæ-иу хæлбурцъ кæндзысты йæ зæрдæйы нуæрттæ. Йæхицæн нал ардзæн бынат, цыма йæ судзы дунейы фыдазар, йæ риуы «куы ыспиллон кæны арт», йæ «уæнгты куы нæмыгау хизы уазал». Фæлæ куыдфæндыйæ дæр, поэт æппындзух йæ зæрдыл хъуамæ дара Н. Некрасовы ныхæстæ: «Стих, как монету, чекань Строго, отчетливо, честно, Правилу следуй упорно: Чтобы словам было тесно, Мыслям – просторно».¹

Цæргæ-цæрæнбонты афтæ уыдис æмæ афтæмæй баз-зад поэты хъысмæт:

*Дæуæн зын куысты феххуысгæнæн нæй,
Æмæ ныр, цæй, дæ хъаст хуыцаумæ ахæсс!
Кæмæй курай æххуысы сæр дæр, цæй,
Кæмæн дзурай дæ зæрдæйы зын сагъæс?*

*Нæй ахæм лæг. Æмæ нæдæр хъæуы,
Дæ уаргъы 'мбис дын чи айсдзæн йæхимæ,*

¹ Некрасов Н. А. Полн. собр. соч в 15 т. Т. 3. – Л., 1982. – 214 ф.

*Дæ разы слæууыд айнæг хох, лæууы
Зæххыл æппæты уæззæудæр хæсимæ.*

*Йæ сæххæст кæнын у дæ удыл баст,
Дæхиуыл баст, дæ хъаруйыл æрмæстдæр,
Æмæ дын уый уа цин æви фыдмаст,
Уæддæр цы хос ис, не сты 'ндон дæ хæстæ.*

Мæргыйы фырт хорз зоны, поэтæн йæ зæрдæ хъуамæ кала цæхæр, «хъуамæ судза 'хсæв уа, бон!» («Зындæр кæны фыссын»). Уый, ай-гъайдæр, тынг зын у. Джыккайты Шамил ын йе 'мном Хетæгкаты Къостайы тыххæй уымæн дзырдта: «... уыдта революцийы змæлд, адæмы тох, зыдта сын сæ бæрзонд нысан æмæ фарста: куыд сабыр кæнон æз Библийы ныхæстæй, фарны бонæн тугæйдзаг сæуæхсид чи судзы, уыцы тохгæнæг адæмы?..»¹ Зынтæн лæг хъæуы. Æмæ «йын хъæуы быхсын. Иугæр дæ æндавы сагъæс, уæд». Æмæ йыл азтæ куыд фылдæр цæуынц, афтæ адæмы раз йæ бæрндзинад кæны фылдæрæй-фылдæр.

Поэт дæр адæмæй у. Райгуыры адæймагæй. Фæцæры адæймагæй. Амæлы адæймагæй. Уæддæр ын Къоста адæмæй уæлдай йæ разы æвæры æндæр, стырдæр хæстæ. Уыдон, бæрæг уацмысмæ гæсгæ, сæхи денджызы куы ирхæфсой, уæддæр поэт, улæфæг адæмау, зæрдæнцой хъуамæ ма уа. Уый йæ фындз хъуамæ ма 'руадза, удæнцоймæ ма тырна. Иугæр поэт у, уæд ыл æмбæлы фæлдисын, сфæлдыстадон куыст кæнын удуæлдайæ.

*Ды ма кæс уыдонмæ. Дæуæн
Дæ хæстæ 'ндæр ысты, æндæр.
Æмæ сын нукуы ис фæуæн,
Ды цасфæнды дæр уадз цæхæр.*

*Ды хъуамæ бамбарай бæстон:
Цъæх денджыз дын поэзи у,
Æмæ кæд исты у дæ бон,
Уæд равдис уым æцæг хъару.*

(«Поэзи»)

¹ Джыккайты Шамил. Разагъды лæгтæ. – Дзæуджыхъæу, 1999. – 207 ф.

Уымæн, Мæргъиты Къостайы поэтæн, адамау, нæй хохыл йæхи ирхæфсыны бар. Хиирхæфсджытыл хъуамæ ма бара йæхи. Уымæн æндæр у йæ хъуыддаг. Æмæ кæд тынг зын у йæ хæс, уæддæр æй хъуамæ сæххæст кæна – хуымæтæджы хохмæ нæ, фæлæ поэзийы хохмæ хъуамæ цæуа; иу бæрзæндæй хъуамæ хиза иннæ бæрзæндмæ, æвдиса йæ тых, йæ курдиат. В. Белинский уымæн дзырдта: «... источник творческой деятельности поэта есть его дух, выражающийся в его личности, и первого объяснения духа и характера его произведений должно искать в его личности».¹ Æмæ поэты лирикон хъайтар бады йæ уаты, ног стихтыл йæ сæр сæтты, фесæфт йе ‘нцойад, «дыууæрдæм, алырдæм» кæны фыртыхстæй. Йæ адаймаджи зæрдæ йæ иуæрдæм скъæфы, йæ поэтикон хъуыды – æндæрырдæм:

*Мæ фарсмæ – хох,
Бæрзонд фæцыд,
Мæ иннæ фарсмæ – денджыз-цъæх.
... О, сист, поэт,
Сæ сæрмæ цырд
Поэзийы æрфæнты тæх!*

Фæлæ Къостайы поэт нæдæр ахæм лозунгтæй, нæдæр, цард дзы цы тохгæнæг поэт домдта, – «Цыргъ сис мæ домы уый, цыргъ кард» («Цард»), – уымæй не сси цахæмдæр æнæбындур романтикон – Дон Кихотау дымгæйы куырайтты ныхмæ нæ тох кæны.

Стыр уырыссаг поэт Анна Ахматовайы лирикон хъайтар катый кæны, йæ цард бирæгъы цардау йæхицæй кæнгæ кæй нæу. Сырдты кæд алы рæстæджыты алыхуызæтты фæмарынц, уæд бирæгъты та цæгъдынц кæдфæнды дæр. Йæ сæрибаруарзаг удмæ кæд хъуыддаг никай ис, уæддæр ын тæрхон æгъатыр æмæ цыбыр ваййы – хъæуы уа æви быдыры, сурыл æви ихы сæр, куынаг цæуы афæдзы кæцыфæнды афоны дæр. Автор бирæгъы ниуынаен ниуынай уымæн дзуапп кæны:

¹ Б е л и н с к и й В. Г. Избр. эстетич. работы. Т. 2. – М., 1986. – 85 ф.

*Не плачь, о друг единый,
Коль летом иль зимой
Опять с тропы волчиной
Услышишь голос мой.¹*

(«Вам жить, а мне не очень»)

Джусойты Нафийы лирикон хъайтар та «искæй сæрибарæн, хи барау, аргъ кæнын» йæ сабийæ рахаста, сырдон уый тыххæй нæ уарзы. Уый æнæсдзырд хайуантæн тугсургæнæн ахæстон у. «Уый сыл сæ иу бон дæр æнусау ныддаргъ кæны».

Æндонбæрзæй, æндонуæраг пылы хъахъхъанæг нæй, «мæцъисæй ставддæр зæгæлтæ» йæ «нæ уадзынц акъахдзæф» æмæ тыхджын, «æнæхин лæг пыл» «æруагъта уыргъуыйæ йæ даргъ фындз, йæ был».

Арс йæхи тыххæлдзæг дары, кафгæ дæр акæны, «фæлæ уый дæр арсы сæрыстыр нæ аппæрста» – исчи йæ куы фæсайы, «уæд æм фездахы йæ хъуынджын, йæ нард фæстаг Æмæ йын йæ лæвæрттыл рамизы»... Уæддæр сæ йæ ахастæй поэты зæрдæ хъæддаг галы хуызæн ничи баризын кодта. «Уый не ‘гæндæг къохтæ йе ‘рхæндæг богътæй мысы» æмæ æрвылбон дæр кæд йæ хъару сысы, уæддæр нæ комы сæттын:

Иунæг. Бынылдæ.

Фæлæ нæ цот кæны ахæсты

Фæлтау дзы амæлдзæн

æвæстаггæй, цуггæй.

Æмыргæй дзыназы

йæ мыггаджы сæфтыл сагъæсты...

Цымæ, кæуыл кæуы?

Мæныл дæр

æви æрмæст йæхиуыл?

Уыцы фарст хуымæтæджы нæу. Сæ «цæссыгтæ стъалытау кæрæдзимæ» æнæнхъæлæджы нæ дзурынц. Поэт-лирикон хъайтарæн, хъæддаг галмæ кæсгæйæ, йæ хъысмæт æгомьгæй слæууыд йæ цуры.

¹ А х м а т о в а Анна. Сочинения в 2 т. Т. 1. – М., 1986. – 360 ф.

Дзуццаты Хадзы-Мурат дзырдта: «Алы стих дæр домы новаторондзинад. Уый та баст у адæймаджы новаторондзинадимæ. Нæ классиктæ æмæ нæ абоны разагъды поэттæ кæрæдзийæ хицæн кæнынц адæймагон типтæй».¹ Æмæ Нафийы поэзи бæрзонд чи æвæры, иннæ поэтты æхсанæй бæрæгæй чи дары, уыдонæй у ацы æмдзæвгæ. Хъæддаг галыл адæм цытæ мысынц, ома «ызнæт у, нæ кæны æрмахуыр, нæ хъæцы ахæсты, фысау, йæ зыныл», – уый нал вæййы сæйраг. Хъæддаг галы царды трагедийæ разыны ноджы стырдæр трагеди – адæймаджы, лирикон хъайтары трагеди:

Æфсымæр хъæддаг гал!

Иунæг нал дæ, æз – дыккаг.

Багъæц уал.

Лæгдзинад æвæстаг нæ вæййы,

лæгдзинад мах у!

Ныр та уал, æфсымæр,

аскъуыйæд фæлтау дæ мыггаг,

Фæлæ макуы су,

фысау,

æрмахуыр!²

Дыууæ æмдзæвгæйы дæр цы рæстæджы æрцыдысты фыст (Ахматовайы æмдзæвгæ – 1959-æм азы, Нафийы – 1964-æм азы), уæд æнцон нæма уыд ахæм хъуыдытæ дзурын. Кæд сæрибар дзырдыл æфсæн рæхыстæ нал уыд æфтыд, уæддæр поэтæн уæлауæзты тæхын æнцон хъуыддаг никуы уыдис. Мæргъиты Къоста дæр кæд поэты адæмы сæрты поэзийы æрфæнты тæхын кæны, уæддæр йæхи поэзимæ ахæм романтикон уæлтæмæн æмхиц нæу.

Къостайы поэт райгуырд хуымæтæг адæмы ‘хсан, схъомыл æмæ цæры хуымæтæг, бонзонгæ адæмимæ. Куы бамбæрста, уый дæр уыдонæй ницæмæй уæлдæр у, уыдонæй йын ницы ис уæрст, уæд лæмбынæгдæр ныхъхъуыды кодта, куыд адæймаг, куыд аивады кусæг, афтæ йыл адæмæй цы хæс ис, ууыл, стæй поэты бæрндзинадыл дæр.

¹ Д з у ц ц а т ы Х а д з ы - М у р а т. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985. – 171 ф.

² Д ж у с о й т ы Н а ф и. Æнæном чыныг. – Цхинвал, 1967. – 144–145 ф.

Анахарсис цæйау загъта: «Æрдзон курдиат рæзын кæн».¹ Уымæн сагъæс кæны, зæххыл цы милуангай æмдзæвгæтæ ис, уыдонæй бынтон стæмтæн кæй бавæййы сæ бон тæхын. Сæ бирæ фылдæр хай адæймаджы зæрдæмæ нæ фæхæццæ вæййынц – уазалы йæ нæ батавынц, «æнтæф боны йæм не 'рбахæссынц сатæг», нæ йын фæрогдæр кæнынц йæ зын, «ныууадзынц æй фæлмаст æмæ æнкъардæй» («Æмдзæвгæтæ»). Адæймаджы уд афтæ чи хъуамæ рæвдауа, уыцы æмдзæвгæтæ æнцон сфæлдисæн не сты. Æмæ поэт уымæн катай кæны, куы фæзæронд, уæд, зæгъгæ – «Лæууын ныллæг æви бæрзонд? Мæ чысыл зарæг афтæ сæфт уа?» Æмæ йæхæдæг йæхицæн дзуапп кæны: «Нæ, уый фаг нæу. Уый хатын æз, фæлæ куыд арæхст, афтæ загъта Мæ фæндыр» («Зæронд»).

Уыцы дызæрдыг: «Цы ныффыстон, цы сарæзтон мæ царды, Цымæ, æрцæудзæн искуы уый нымады?» («Мæ фæндыр») – Мæргъиты Къостамаæ цæуы иу чиныгæй иннæмæ. Æххæстæй не 'ууæнды йæ фæндырыл. Æниу, йæ фарст риторикон нæу. Йæхæдæг ын дзуапп дæтты, хæдæфсарм адæймагæн куыд æмбæлы, афтæ: «Цы сарæзтон мæ царды, Нæу уый æппындæр ницæуыл нымады». Йæ бонзонгæ ныхас, йæ сабыр дзуринагтæ фагыл нæ нымайы æмæ йын уый удæнцой нæ дæтты:

*Мæнæн мæуды риссаг мæт у, сагъæс,
Дæ риумæ йæ, цæй, судзгæ зынгау, ма хæсс!
Нæ зонын алцы, алцыдæр æмбарын,
Нæ дугæн æз аккаг зарæг нæ арын.*

*Ыссардзынæн ын искуы дæр, нæ зонын,
Æмæ мæхицæй тынгæй-тынгдæр домын,
Цæмæй йæ сæрмæ дзæггæлы нывæндын
Йæ уаз хъуыдытæ ма хæсса мæ фæндыр!*

Токаты Алихан йæ цыбыр царды кæд диссаджы поэзи сфæлдыста, уæддæр йæхи хуымæтæджы не 'фхæрдта, бæрзонддæр хохмæ æнæнхъæлæджы не 'ууындзыдта йæхи – «Æз фæхæцын мæхимæ: мæ зын тухи, мæ тауи-

¹ К о з а е в А. И. Анахарсис. – Цхинвал, 1982. – 118 ф.

наг пайда нæ дæттынц, сау зæхмæ уыцы зылд кæнын, уæддæр».¹

Поэты лирикон хъайтарæй æмдзæвгæ «Сагъæс»-ы райгонд кæй ничи у – æвзонгæй фос кæд хорз хызта, уæддæр дзы разы нæ уыдысты хъæу: «Фæлдыст, Зарджытæгæнгæ æрцауы. Æмæ дын уый йæ куыст!»; колхозы куысты дæр дзы не ‘ппæлыдысты; чызджытæ дæр ын йæ уарзтыл æххæстæй не ‘ууæндыдысты – «Тынг, дам, нæ нæ уарзды»; уæдæ, поэтæй дæр йæ хъуыддæгтæ бынтон рæвдз нæ цауынц:

*Æмæ гъеныр та мæ фæндыр,
Цас йæ бон у, уыйас раст
Цардыл зарджытæ нывæнды –
Сты йæ уарзт æмæ йæ маст!*

*Фæлæ мæ ысты мæ адæм
Райгонд?
Нæ, хъæуы хуыздæр
Зарын уыдон номæн, кадæн,
Æмæ ‘мбарын уый æз дæр.*

Кæй йæ ‘мбары, уый тыххæй нæ маesty кæны, фылдæр дзы кæй домынц адæм, ууыл. Уымæн æмæ зоны – «уый махæн у нæ размæцыды хос».

Поэт йæхицæй, йæ уацмыстæй «райгонд кæй нæу», хуыздæрæй хуыздæрмæ кæй тырны, уый тыххæй дзы загъта Дзуцаты Хадзы-Мурат: «Поэт зæгъты, зæгъгæ, нæ ары дуджы аккаг зарæг æмæ йæхицæй домы, цæмæй йæ фæндыр дзæгъæлы мацы нывæнда. Поэт карзæй йæхи фæрсы: «Айбæрц ыслæг дæ, ‘мæ хорзæй цы радтай Уарзон хъæубæстæн, дæ комæн, дæ бæстæн? Хорзæй цы радтай? Зæхх дзæгъæлы надтай, Æви йыл задысты искуы дæ фæдтæ?» куыд æхсæнадон царды, афтæ поэзийы дæр».

Æмæ йын Хадзы-Мурат дзуаппы хуызы фидарæй дзуры – «Æз ын зæгъин: разы у дæхицæй, ис дæм хорз æмдзæвгæтæ. Зæгъин ын (æниу мыл нæ баууæнддæн), фæлæ йын нæ зæгъдзынæн. Уымæн æмæ æрмæст хицæй

¹Токаты Алихан. Уацмыстæ. – Дзæуджыхъæу, 2004. – 130 ф.

әнәразыйә, хицәй бирә домынәй гуырынц хорз әм-
дзәвгәтә!»¹

Дзуццайы-фырт әфсонән «фәлә йын әй нә зәгъ-
дзынән»-тә кәны. Загъта йын әй, фәлә йыл әцәгәй нә
баууәндыд поэт. Азты цыдима йәхицәй домы тынгдәр.
Хиуыл фервәссын, йә сәр бәрзәндты хәссын аива-
ды кусәгән йе сәфт у. Ахәм зондахаст әй нал фәуадзы
размә. Әмә кәд зын у иу бәрзәндәй иннәмә хизын,
уәддәр удуәлдай фәллоиы фәрцы йә фәндагыл хъуамә
сәтта цыфәнды ныхдуртә, цыфәнды зынтән хъуамә
фәраза сә сәрты хизын.

*Нәй ахизән цуварс фәрсмә дәр, әддәдәр,
Зын мын уа, йе, уа мын әнцон.
Стәй уәлә куы схизон йә сәрмә, мә зәрдә
Әвзәрдзән әнахуыр әхцон.*

*Нә дән әз әдылы, нә дән әз рәузонд дәр,
Әз уыдонәй цу дәр нә дән.
Бәрзондәй-бәрзонддәр, бәрзондәй-бәрзонддәр
Йә царды девиз у ләгән!*

(«Бәрзондәй-бәрзонддәр»)

Мәргъиты Къоста уыцы девиз нә сафы әмә нын цар-
ды иууыл цинагдәр әмә рессагдәр фарстытыл дзуры са-
быргай, әрвылбонон ныхасы хъәләсыуагәй. Нә тырны
уәлмонц, метафорәмад, фәлгонцон ныхасмә, кәд әй
уый бирә рәсугъддәр кәнид, уәддәр. Дзуццаты Хадзы-
Мурат хуымәтәджы нә амыдта: «Литературә у фәлгон-
цон хъуыдыкәнынад»,² зәгъгә. Немә ныхас кәны әрвыл-
бонон ирон әвзагәй, фәлә нә уырны йә дзырд. Уырны
нә йә хуымәтәг ныхасыгъәдәй, йә рәстдзинадәй,
йә улы сыгъдәгәй. Әууәндәм ыл, уәрцц базары куыд
балхәдта иу сомәй әмә йә куы ауагъта, ууыл куыд әу-
уәндәм, афтә.

Уый, уыцы әууәнк, у әнәмәнгхәуәгә. Уый у йә по-
зийы рахәцән. Уый у сәйрәгтәй иу.

¹ Д з у ц а т ы Х а д з ы-М у р а т. Рәстәг әмә литературә. – Цхин-
вал, 1985. – 225 ф.

² Уый дәр уым, – 108 ф.

Ф А С Н Ы Х А С

Дзырд дәр ыл нәй, алы әцәг аивадон уацмысы дәр автор бавәры йә уд. Хорз уа әви әвзәр, рәдау уа әви чъынды, сабыр уа әви стъәлфттуг – авторы удыхъәд аивадон уацмысы куыд разына, афтә нукуы.

Уый, авторы фәнды әви нә, уымәй аразгә нәу. Хетәгкаты Къоста уымән дзырдта, ома әппәт дунейы фысджытәй 100000-әй, чи зоны, иумә разынд уыйбәрц хәйрәгдзинад, цәмәй йә улы миниуджытә бамбәхстаид йә уацмысты.¹ Әмә йә улы хуызтә цасфәнды куы фембәхса, – алы уацмысы, уәлдайдәр, лирикон әмдзәвгәты уый гәнән нәй, Мәргъиты Къоста та лирик у, – әмә автор йә улы миниуджытә цасфәнды куы фембәхса, уәддәр, норст цәхәрыл куы бафу кәнай әмә йә зынджытә куыд ферттивой, аивады дәр афтә нәй аразәджы зәрдәйән бамбәхсән.

Ацы куысты бацархайдтон, нә ирон аив литературәйән Фыдыбәстәйы Дыккаг хәст кәй бахъомыл кодта, уыцы поэттәй иуы сфәлдыстадон фәндаг рафәлгъауыныл. Уыцы фәндагыл әртиссәдз азәй фылдәр цыд. Сфәлдисын дәр ын цъус нә бантыст. Әмә бацархайдтон, йә дзырды сәр сәйраджы-сәйраг цы у, куыд әй дзуры әмә йә дзырдән цы нысаниуәг ис, уыдон, гәнән уәвгәйә, алыварсондәрәй раргом кәныныл.

Загътон әмә архайдтон бафидар кәныныл, Мәргъиты Къоста-поэтыл азты уәз кәй не 'нцайы, поэзийы кусын куы райдыдта, уәдәй фәстәмә йә поэтикон әрмдзәф хуыздәрәй-хуыздәргәнгә кәй цыд, нә дуджы гакк кәй зыны йә уацмысты, кәй йын әнтысы ногәй-ногмә зәрдәзәгъгә поэзи фәлдисын.

Фыссәджы алы әнтыст дәр чыныгкәсәгән бәрәгбон у. Къоста йә чыныгкәсәджыты зәрдәтә нырма барухс кәндзәнис ног уацмыстәй – аив, зәрдәмәхъаргә чин-

¹ Хетагуров К. О. Собр. соч. в 5 т. Т. 5. – М., 1961. – 179 ф.

гуытæй. Йæ фыссæн сисы ахорæн сур кæнын нæ уадзы. Уæддæр мæм афтæ дзуры мæ зæрдæ, Мæргъийы фырт йæ поэзийы нырмæ цы дунеæмбарынад æмæ аивадон фæлтæрддзинад равдыста, уыдоныл афтæ тынг нæ ахæцдзæнис фæйнæрдæм, æмæ сæ атона. Цы фæлдиса, уыдон уыдзысты, нырмæ кæй бабиноныг кодта, уыцы фæлгæтты. Фыццагау ын хицæн деталтæ, цаутæ, факттæ агайдзысты йæ зæрдæ æмæ сæ аивады фæрцы поэт схъаудзæнис нæ удтæ дæр; разæнгард нæ кæндзæнис цæрынмæ, размæ цауынмæ, сыгъдæгзæрдæ уæвынмæ.

Мæргъиты Къоста нын сабыргай цы диссаджы хабæрттæ фæдзырдта, нæ зæрдæтæ нын кæй фæрцы фæсыгъдæгдæр кодта, уыдоныл нæ бирæ чидæртæ сæ богътæй авд хохы фæстæмæ фехстаиккой, фæлæ нæ поэт царды дæр æмæ поэзийы дæр у йæхирдыгонау. Адæмы зæрдæтæм дæр æмæ поэзимæ дæр цауы йæхи фæндагыл. Йæ аивадæй нын сбæлвырд кодта, поэт хъæр куынæ кæна, гом дуæрттæ сæрæй куынæ сæтта, уæддæр æм дзуринаг исты куы уа, уæд кæй ссардзæнис чиныгкæсджыты зæрдæтæ. Равдыста нын, ахстæй, цæнкуылтæй æрмæст адæм, домбæйттæ, стайтæ, хъæддаг галтæ, цæргæстæ кæй не сты тæригъæд, фæлæ – къæбылатæ, уæрццытæ, бæлæстæ дæр... Сныв нын сæ кодта афтæ, æмæ, уæрццæ разы базырсастæй куы уа, уæддæр ын, зæрватыккау, схос кæндзынæ æмæ йæ ауадздзынæ дæ зад хуымы – уадз хиза. Поэतिकон хуызы нын бацамыдта, сылгоймагмæ, уæлдайдæр, сывæрджын сылгоймагмæ, цардхæссæг сылгоймагмæ цы ахаст дарын хъæуы.

Уыцы дзырд нæ лирикайы нырмæ афтæ æргом æмæ аивæй никуы уыд.

Сæйраджы-сæйраг та нæ ахуыр кæны, цæмæй нæ алыварс ал-кæй дæр æмæ алцыдæр лæмбынæг уынæм, алкæуыл дæр æмæ алцауыл дæр аудæм.

Мæргъиты Къостайы ирон чиныгкæссæг базыдта, æнæ хъæр-хъæлæбайæ йæ Фыдызæххы фарныл бæрзонд чи хæцы, нæ ирон поэзийæн æнæ уæлдай, æнæ хъæрныхасæй чи лæггад кæны, ахæм æнæрынцой адæймаг æмæ поэтæй.

СПАЙДАГОНД ЛИТЕРАТУРÆ

1. *Абаев В. И.* Избранные труды. – Дзæуджыхъæу, 1990;
2. *Авторы коллектив.* Хуссар Ирыстоны фысджытæ. – Цхинвал, 1967;
3. *Авторы коллектив.* Тугæйдзаг цыппурс. – Дзæуджыхъæу, 1997;
4. *Авторы коллектив.* Риссаг зарæг. – Цхинвал, 1998;
5. *Авторы коллектив.* Южная Осетия, 1988 – 1992. – Цхинвал, 1996;
6. *Айтматов Чингиз.* Пространство поэта // *Кулиев Кайсын.* Собр. соч. в 3 т. Т. 1. – М., 1987;
7. *Аристотель.* Соч. в 4 т. Т. 4. – М., 1984;
8. *Ахматова Анна.* Сочинения в 2 т. Т. 1. – М., 1986;
9. *Æлборты Хадзы-Умар.* Уидæгтæ æмæ къабæзтау. – Цхинвал, 1985;
10. *Бабаев С.* Черная зима. – Цхинвала / Советская культура, 1991. – 16 март;
11. *Беджызаты Чермен.* Æвзæрст уацмыстæ. – Цхинвал, 1958;
12. *Белинский В. Г.* Избр. эстетические работы. Т. 2. – М., 1986;
13. *Бестауты Гиуæрги.* Арты æртæхтæ. – Цхинвал, 1979;
14. *Бестауты Гиуæрги.* Уацмыстæ 3 т. Т. 3. – Дзæуджыхъæу, 2004;
15. *Благословляю имя из имен.* – М., 1990;
16. *Гамзатов Расул.* Стихи и поэмы. – М., 1974;
17. *Гæдиаты Секъа.* Равзаргæ уацмыстæ. – Цхинвал, 1979;
18. *Герцен А. И.* Собр. соч. в 30 т. Т. 6. – М., 1955;
19. *Гиреев Д.* Вся жизнь на линии атаки / Социалистическая Осетия, 1970. 28 декабрь;
20. *Гольбах Поль Анри.* Избр. произв. в 2 т. Т. 1. – М., 1963;
21. *Демокрит* // *Материалисти Древней Греции.* – М., 1955;
22. *Джусойты Нафи.* Цардивæн. – Цхинвал, 1965;
23. *Джусойты Нафи.* Æнæном чиныг. – Цхинвал, 1967;
24. *Джусойты Нафи.* Ирон аив дзырды сæрвæлтау. – Цхинвал, 1966;
25. *Джусойты Нафи.* Адæймаджы мæлæт. – Цхинвал, 1976;
26. *Джусойты Нафи.* Нигер. – Дзæуджыхъæу, 1990;
27. *Джусойты Нафи.* Поэты хивæнд. – Цхинвал, 2009;
28. *Джыккайты Шамил.* Поэзийы фарн // *А в т о р ы к о л л е к т и в.* Критикон уацгæ. – Дзæуджыхъæу, 1990;
29. *Джыккайты Шамил.* Ныхасы фарн. – Дзæуджыхъæу, 1996;

30. *Джыккайты Шамил*. Нæ вэййы рухсæн сау талынг йæ ин-гаен // *Фидиуæг*, 2000. – № 1;
31. *Джыккайты Шамил*. Изæрмилты кувын. – Цхинвал, 2002;
32. *Джыккайты Шамил*. Ирон литературæйы истори. – Дзæуджыхъæу, 2003;
35. *Джыккайты Шамил*. Разагъды лæгтæ. – Дзæуджыхъæу, 1999;
36. *Дзахов И. М.* О переводах «Осетинской лиры» Коста. – Дзæуджыхъæу, 1996;
37. *Дзуццаты Хадзы-Мурат*. Хæст æмæ зæрдæ. – Цхинвал, 1966;
38. *Дзуццаты Хадзы-Мурат*. Рæстæг æмæ литературæ. – Цхинвал, 1985;
39. *Дзуццаты Хадзы-Мурат*. Биографи. – Цхинвал, 1990;
40. *Калоты Г. Хъайтмазты Аслæмырзæ* // Ирон литературæ. – Дзæуджыхъæу, 1982;
41. *Козаев А. И.* Анахарсис. – Цхинвал, 1982;
42. *Крючков Владимир*: «В трагедии, которая постигла бывший Советский Союз, есть один главный виновник – Горбачев!» / Южная Осетия, 1994. – Тæргæйтты мæйы 5-æм бон;
43. *Къоста*. Равзаргæ уацмыстæ. – Цхинвал, 1979;
44. *Къоста*. Ирон фæндр. – Дзæуджыхъæу, 1984;
45. Литературная Россия, 1984. – № 12;
46. *Лука*, 23, 34;
47. *Малиты Васо*. Рæстдзинады тæразыл // Авторты коллектив. Критикон уацтæ. – Дзæуджыхъæу, 1990;
48. *Мамсыраты Темырболат*. Ирон зарджытæ. – Дзæуджыхъæу, 1982;
49. *Марешаль Пьер Сильвен*. Избр. атеист. произв. Т. II. – М., 1959;
50. *Маяковский Владимир*. Собр. соч. в 12 т. – М., 1978;
51. *Мæргъиты Къоста*. Мæ зарджытæ. – Сталинир, 1952;
52. *Мæргъиты Къоста*. Зæрдæйæ-зæрдæмæ. – Сталинир, 1956;
53. *Мæргъиты Къоста*. Суадон. – Сталинир, 1960;
54. *Мæргъиты Къоста*. Царды фæндæгтыл. – Цхинвал, 1964;
55. *Мæргъиты Къоста*. Уæзæг. – Цхинвал, 1968;
56. *Мæргъиты Къоста*. Æвзæрст уацмыстæ. – Цхинвал, 1972;
57. *Мæргъиты Къоста*. Агурын ме ‘взонгад. – Цхинвал, 1975;
58. *Мæргъиты Къоста*. Фондз чызджы зарæг. – Цхинвал, 1978;
59. *Мæргъиты Къоста*. Æвзæрст уацмыстæ. – Цхинвал, 1982;
60. *Мæргъиты Къоста*. Цард æмæ мæлæт. – Цхинвал, 1986;
61. *Нарты кадджытæ*. – Дзæуджыхъæу, 1946;

62. Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. в 15 т. Т. 2. – Л., 1981; Т. 3. – Л., 1982;
63. Нигер. Уацм. æххæст æмб. 3 т. Т. 3. – Дзæуджыхъæу, 1968;
64. Новиченко Леонид. Живой среди живих // Шевченко Тарас. Кобзарь. – Киев, 1983;
65. Письма Вассо Абаева. – Цхинвал, 2008;
66. Плиты Грис. Салдат. – Дзæуджыхъæу, 1948;
67. Плиты Грис. Æвзæрст уацмыстæ. – Дзæуджыхъæу, 1973;
68. Пушкин А. С. Собр. соч. в 10 т. Т. 1. – М., 1974;
69. Ростан Эдмон. Пьесы. – М., 83;
70. Симонов Константин. Об Александре Твардовском // Твардовский А. Т. Собр. соч. в 6 т. Т. 1. – М., 1976;
71. Советская культура, 1991. – Тæргæйтты мæйы 16-æм бон;
72. Столичная, 1991. – №№ 3 – 4;
73. Твардовский А. Т. Собр. соч. в 6 т. Т. 5. – М., 1980;
74. Тедеты Ефим, Тедеты Георгий. Песнь сыновней любви / Южная Осетия, 1997. – Кæфты мæйы 4-æм бон;
75. Тедеты Р. К. Осетинская советская поэзия. – Цхинвал, 1975;
76. Тихонов Н. Отечественная война и советская литература // Большевик, 1944. – № 3 – 4;
77. Токаты Алихан. Уацмыстæ. – Дзæуджыхъæу, 1972;
78. Тугъанты Махарбег. Литературное наследие. – Дзæуджыхъæу, 1977;
79. Тыбылты Алыксандр. Уацмысты æмбырдгонд. – Цхинвал, 1988;
80. Хетагуров Коста. Собр. соч. в 5 т. Т. 5. – М., 1961;
81. Хетагуров Коста. Собр. соч. в 3 т. Т. 3. – М., 1974;
82. Хетæгкаты Къоста. Ирон фæндыр. – Цхинвал, 1989;
83. Хетæгкаты Къоста. Ирон фæндыр. – Дзæуджыхъæу, 1994;
84. Хурзæрин, 2002. – Рухæны мæйы 14-æм бон;
85. Хъуылаты Созырыхъо. Æвзæрст уацмыстæ. – Сталинир, 1957;
86. Энциклопедия. Великая Отечественная война. – М., 1985;
87. Эпикур // Материалисти Древней Греции. – М., 1955;
88. Эренбург Илья. Сила слова / Правда, 1944. – 6 май;
89. Эренбург Илья. За Кавказ! // Осетия в русской литературе. – Дзæуджыхъæу, 1963;
90. Южная Осетия, 1995. – Джиуæргуыбæйы мæйы 23-æм бон.

ЗÆХХОН УАДЫНДЗÆЙ

Уалдзыгон сыфтæрæфтыд хъæды куы бацауай, уæд дæ мæргътæ сæ алæмæттаджы симфонийæ баппардзысты дисы, се 'гъуыстаджы зарджытæ дæ зæрдæйыл тайдысты будау, фæлæ сæм, зæгъгæ, лæмбынæг ныхъхъуыстай, уæд уыцы æгъуыстаджы музыкайы æнæмæнг рахатдзынæ, алы маргъæн дæр сæ кæй ис йæхи хъæлæс, зарæг зæлланггæнагдæр, хъæздыгдæр чи кæны.

Афтæ у поэзийы хъуыддаг дæр: алы поэт дæр æм бахæссы йæхи комулæфт, алчидæр æй фæхъæздыгдæр кæны йæхирдыгонау.

Ирон аив литературæмæ поэт Мæргъиты Къоста бацыд йæхи поэतिकон æууæлтимæ, ис ын йæхи æрмдзæф, æндæр фыссæджы февнæлдимæ кæй нæ фæивддзаг кæнай. Афтæмæй фыссын та раджы райдыдта – йе 'мдзæвгæтæ мыхуыры фæзындысты Стыр Фыдыбæстæйы хæсты агъоммæ, æмæ кæд йæ поэतिकон курдиат æргом нæма уыд, уæддæр каст йæ алыварс æрдзмæ, ног цардарæзтады хиæдтæм, æмæ йæ йе 'мбарынад, йæ царды фæлтæрддзинад, стæй зонындзинад цас бæрцæй арæзтой, уыйбæрц сыл фæлвардта йæхи хъæлæсæй ныззарынмæ.

Фæлæ уыцы хъæлæс уыд царды куырдадзы рацагъдынцух, æмæ йын уыцы куырдадз разынд Фыдыбæстæйы Стыр хæст.

Къостайы поэзи уæдмæ кæд стыр нысанмæ здæхт нæма уыдис, уæд ныр, куыд хæстон æмæ поэт, афтæ йæ разы лæууыд егъау хæс – цыфæнды фыдæвзарæнты сæрты дæр ахизын, цыфыддæр фыдызнаджы ныддæрæн кæнын, æмæ йæ æххæст дæр кодта. Фæстæдæр йе 'мдзæвгæ «Цард»-ы уымæн дзырдта:

*Ыстдæсæздзыд лæппуйæ уæд
Фыццаг хатт æз лæджы мæлæт
Мæхи цæстытæй фæдтон уым, –
Ысбадти барц мæ сæрыхъуын.*

Æмæ æвзонг поэты мидхъуырдухæнтыл царды дæр-
зæг арм куыд бæрæгдæрæй зындис, афтæ йæ курдиат
кодта æргомæй-æргомдæр. Уымæ æвзонг хæстон бæл-
вырдæй райдыдта æмбарын, йæ цард æнгом баст кæй
у йæ адæмы хъысмæтимæ, йæ адæмы хъысмæт та ду-
нейы хъысмæтимæ, æмæ сын кæй нæй сæ кæрæдзийæ
фæхицæн уæвæн. Фæлæ уыдæттæ поэзийы кæлæнгæнæг
æвзагæй нæма уыдис йæ бон зæгъын, уыйбæрц æй нæма
амыдта йæ хъару, уыйбæрц нæма хæст кодта йæ курдиа-
ты сусæг æвæраентыл. Бæлвырд уыд æрмæст иу хъуыд-
даг – знагыл куыд тагъддæр фæуæлахиз уæвынмæ йæ
бæллиц, фæсхæст рауатмæ æрцæуæг хъæууон хæдзарад
йæ къахыл сæвæрын, зæххы цъарыл дыккаг ахæм тугкалд
мауал æруадзын – æппæт уыцы проблемæтæ æрбынат
кодтой поэты хъуыдыйы, стæй йæ поэзийы дæр, æмæ
йæ курдиат йæ гаччы куыд бадтис, ома куыд поэт, афтæ
йæхи сæрмагонд уадындзы зæлтæ æргомдæр хъуысын
куыд райдыдтой, афтæ йе сфæлдыстады йæ рæстæджы
комулæфт дæр зынын райдыдта ирддæрæй.

Уымæ æргом кодтой йæ курдиаты сæйраг миниу-
джытæ: романтикон хъуыдытæ æмæ цæхгæр аивадон
фæзилæнтæ йын кæй сты æцæгæлон, йæ поэзийæн хион
кæй сты æрвылбоны зæххон хъуыддæгтæ. Бонзонгæ ны-
хас, бæлвырд, цæстуынгæ чысыл деталты фæрцы нын сæ
афтæ равдисы, æмæ дын батæлфын кæндзæнис дæ зæрдæ,
йæ катый суыдзæнис дæ уды сагъæс, йæ циныл дæ бацин
кæнын кæндзæн. Уый та у йæ курдиатыл дзураг.

Къостайы сфæлдыстады иууыл ахсджиагдæр бынат
бацахста хæстон темæ. Ууыл нукуы сивта поэт йæ зæрдæ,
никуы йыл суæлæхох, нукуы йыл дзырдта былалгъæй.
Уымæн æмæ, уыцы фыдæвзарæнтæ бавзарста йæхæдæг
æмæ сын нæй ферохгæнæн. Мад йæ хъæбулы цæрынæн
фæхъомыл кæны æмæ йæ нæ фæуырны йæ мæлæт. Къоста
йе ‘мдзæвгæ «Фæстаг фыстæджы» уымæн зæгъы:

*Ды кастæ алы дамгъæ, алы дзырдмæ,
Дæ цæстысыг дæ уадултыл хъуызыд.
Дзырдта дæ зæрдæ 'дзух дæ уарзон фыртмæ...
Дуармæ хъуызыд.*

Къоста зæххон поэт у. Йе сфæлддыстадæн романтикон хæтæнтæ, романтикон бæллицтæ æцæгæлон сты, нæдæр сæм йæхи æууындзы. Уымæ гæсгæ, цы деталтæй фæпайда кæны, уыдон дæр – зæххон.

*Ды кастæ, фæлæ хъуыдыйы кæм уыди,
Кæй цæры хæсты лæг уысмгай, бæлвырд.
Дæумæ йæ фыстæг цалынмæ æрцыди,
Уæдмæ кæй фæмард стыр тохы дæ фырт.*

*Æмæ ныр кодта мардæй дæр ныхæстæ
Дæ фырт дæумæ, буц ныййарæг мад.*

Зæххон, хæстон рæстдзинадæй адæймаджы зæрдæйы тугтæ ныттæдзынц: мадмæ цалынмæ йæ хъæбулы фыстæг хæццæ кодта, уæдмæ йæхæдæг фæмард хæсты. Поэт йæхи куы батыхсын кæны, уæд йæ бон бавæййы ахæм поэзи рухсгæнæг деталтæ ссарын.

*Уый раджы уыд. Æртындæс азы рацыд
Уæдæй нырмæ, æмæ ныр дæр кæсыс
Дæ фырты 'рцыдмæ. Зоныс, бæргæ, алцы,
Фæлæ йæ хоныс ды уæддæр дæ ныфс.*

Уыцы темæйыл фыст сты йæ бирæ æндæр æмдзæвгæтæ, стæй йæ поэмæты зынгæдæртæ «Зæронд лæджы мæлæт», «Зæрдæйы сагъæс», «Уæзæг», «Судзгæ стъалытæ» æмæ æндæртæ, уыдоны бæлвырдæй зыны, поэтæн куыд æнæуынон у хæст, цы аргъ ын кæны, цы гуманон ахаст дары адæймаг æмæ адæймагадмæ.

Уыдонимæ æргом кæны йæхи удыхъæд дæр. Æнæ адæм йæхицæн кæй нæ агуры амонд:

*Мән мә царды ницы хъæуы иунæггæй,
Адæмы цард, зæгъ, кæд рæзтис иу лæггæй?*

*Ницы хъæуы: зарæг æви хъарæг уа,
'Рмæст мә цумæ уыдонимæ барæвдау.
/«Мән иунæггæй...»/*

Иунæджы цард фæстагмæ уæддæр кæуинаггаг разыны, уый хорз зоны поэт. Дунейы рыстæй уымæн кæны «æгъуыссæг», уымæн ыл «бафтыд сагъæс». Æмæ уыцы сагъæс поэты аивады фæрцы ахизы чиныгкæсæгмæ дæр.

*Раст у, абон хур цæхæртæ калы,
Ис нæ сæрмæ ирд арвы уæрæх,
Фæлæ ма æз иу хъуыддаг æмбарын:
Дунейы нæу алыран уый цъæх!*

*Дард кæмдæр, Ыскæсæны, Вьетнамы
Сау мигътæ ныббадтысты уæззау.
Алыран – æнцон ран уа, зын раны,
Туг кæлы,
Цæмæн у афтæ, ау?
/«Æгъуыссæг æхсæвтæ»/*

Æмæ цæмæй афтæ ма уа, цæмæй мад йæ цæринаг хъæбулæй æнæхъæбул мауал кæна, уый тыххæй сты поэты цард æмæ архайд дæр. Йæ иу æмдзæвгæ «Мæ фырт», зæгъгæ, уым йæ кæстæрæн ныфсы хуызы уымæн зæгъы:

*Нæ уыдзæн хæст!
Ыстæм йæ ныхмæ цууыл,
Æмæ хæцæм сабырадыл æдзух.
Ды бакодтай бæлоны ныв дæ риуыл,
Æз та фыссын фидыдадыл мә къух!*

Фæлæ афтæ зæгъæн нæй, ома поэты курдиаты æмткæй æрцахста хæстон темæ. Къостайы сфæлдыстады аккаг бынат ахсынц йæ Райгуырæн бæстæ, йæ фыды уæзæгмæ, йæ алыварс дунемæ, æрдзмæ йæ уарзт. Æмæ дзы цæуылфæнды ма фыссæд, йæ хъæлæс уæлдай бæрзонд никуы

фæкæны, йæ дзырд æрвылхатт дæр ваййы сабыр, чъызгæ, æмæ йын цас наивондæр, хуымæтæгдæр рауайы, уый-бæрц чиныгкæсæджы зæрдæ бацагайы тынгдæр.

*Ирыстон, мæн дæуæн цы фæнды:
Фæрнæй дæм хур йæ цæст ныкзула.
Сырхбазыр дидинты æхсæнты
Дæ сæрмæ малусæг æркæул уа.
Дæуæн мæ уый фæнды, Ирыстон.*

/«Ирыстон, мæн дæуæн цы фæнды»/

*Мысы йæ. Куы цардаид æнус
Уымæ. Кæм ис, йæхимид баризы.
Бамбукты бын слæууыди, ныхъхъус,
Нал æй домы зæрдæ цадмæ ахизын,
Пеликанæн амарди йæ ус.*

/«Пеликан»/

Æмæ афтæ алыхатт дæр йæ зарджытæ, йæ зæрдæйы катæй æмæ сагъæс самоны зæххон уадынзæй. Йæ аивадон куысты йыл æрмæстдæр уый – йæ уадынз нæ цæуы сайдæй. Стæй поэты фылдæр хаймæ музæ кæд се ‘взонджы бонты ваййы æмхиц, уæд Мæргъиты Къостайæн та йæ зæххон уадынзы цагъд бæлвырддæрæй зæлыд æмæ зæлы, йæ лæджы кары куыд цыд, афтæ. Æмæ йыл ныр кæд 60 азы сæххæст, уæддæр ис йæ тæккæ лæджы кары, йæ иу æмдзæвгæ «Фæндзай азы»-йы хуымæтæджы куынаæ зæгъы:

*Уæдæ цы сты, цымæ, лæггæн
Нæ дунейы йæ фæндзай азы?
Мыййаг, кæд зæрдæйы тæмæн,
Йæ царды райдайæн Кавказы?*

Хъуамæ йын уой ног аивадон уацмысты райдайæн дæр.

*1982-æм аз,
кæфты мæйы 22-æм бон*

ИСПОВЕДЬ ПОЭТА

Поэзия, как и сами поэты, разнообразна. Многие любят высокопарные слова и высокопарную поэзию по небесной лазури. А другие предпочитают рисовать реальную жизнь миллионов и миллионов людей. Ко вторым относится осетинский поэт, участник Великой Отечественной войны Коста Маргиев.

Прав был другой известный осетинский поэт и литературный критик Хаджи-Мурат Дзуццаты, говоря о творчестве нашего поэта, что его взгляд привлекают незрячие, непривлекательные предметы, повседневные явления, происшествия, рисунки и детали, в них простым человеческим взглядом ничего нельзя увидеть поэтического, но без них для него нет ни жизни, ни поэзии. Он смысл своей жизни, своего творчества раскрывает в них. И ему не приходится клясть «судьбу, хоть ноша нелегка». Он и в жизни, и в поэзии не склонен к хитростям, как и те два быка из одноименного стихотворения. Размеренно бредет «по пыли, по камням». И, благодаря его усердной работе, его жизненная философия с помощью поэзии доходит до читателя:

*Пускай скалистая гряда,
пускай погонщик груб,
вдвоем и горе не беда.
Лишь был бы рядом друг.*

*Над ними солнце целый день
качается в рогах.
И не для них трава и тень...
И грусть стоит в глазах.*

*Быки нисколько не хитрят
и не щадят себя.
Но иногда они хотят,
чтоб сжалилась судьба...*

*Гуляет палка по бокам,
и ноша нелегка.
Но делят участь пополам
два друга – два быка.¹*
(«Два быка»)

И не зря я вспомнил это стихотворение. Кто-кто, а поэт отлично знает, что работа деятеля словесности символически схожа с работой кормильца семьи – быка. Его спасение в его работе. И если он от «времени ветер, паломника веков» просит, чтоб он прошел по аулу его земляков, игрою с детьми огласил каждый дом с уважением стариков, то его просьба не ради своей выгоды, а о счастье трудогового, миролюбивого народа.

Нельзя забывать слова великого Карла Маркса: «Если человек трудится только для себя, он может, пожалуй, стать знаменитым ученым, великим мудрецом, превосходным поэтом, но никогда не сможет стать истинно совершенным и великим человеком». И наш поэт имеет полное право об этом говорить с гордостью:

*Умножь на земле наших дел красоту –
пусть песни поются про нашу мечту.*

*Пусть лад будет в доме, а хлеб на столе.
Пусть горе не ходит по светлой земле.*

*Пусть радость природы и разум людей
пребудут в союзе всех будущих дней...*

*О времени ветер, паломник веков,
уважь эту просьбу моих земляков!*
(«Ветер времени»)

Но, несмотря на его просьбу от имени своего народа к ветру времени, поэт живет в такое тяжелое время, что ему за свою свободу, за свободу своего народа и своей Родины пришлось воевать против фашизма не только во время Ве-

¹ Все стихотворения переведены Ник. Гороховым.

ликой Отечественной войны, но и пришлось пережить зло двадцатилетней грузино-осетинской войны.

Коста Иосифович Маргиев родился в тяжелое для осетинского народа время – 15 июля 1922 года в селе Мимилоткау Знаурского района Южной Осетии. Его родители были бедные крестьяне. Свои детские годы Коста Иосифович провел в нужде в своем родном селе. Но советская власть давала ему возможность учиться грамоте. После Приневской семилетней школы поступил в Авневскую осетинскую среднюю школу и аттестат зрелости получил в 1941 году.

Как только окончил школу, началась Великая Отечественная война, и Коста Маргиева призвали в ряды Красной Армии. С декабря 1942 года по май 1945 года был в действующей Армии. Как мог, громил фашизм. Его демобилизовали уже взрослым, только в декабре 1946 года. Поэт своих ровесников, друзей не зря спрашивает: «Была ли молодость у нас?..» в те годы, когда темнел их строй, «и каждый был на смерть готов».

Не было у них другого выбора – «Был прост Отечества приказ: «В смертельном выстоять бою и раздавить врага-змею!» Тогда не было даже времени задавать такие вопросы. Они, такие душераздирающие мысли, – «Была ли молодость у нас?..», – приходили и приходят после войны, когда их молодые годы, словно журавли в тревоге, пролетели мимо:

*«Была ли молодость у нас?..»
Был залит кровью снежный наст –
на сотни верст по всей земле,
лежащей в дыме и золе.*

*«Была ли молодость у нас?..»
Иссяк в бою боезапас,
без сухарей и табака –
с ножами шли мы на врага...*

*«Была ли молодость у нас?..»
Закат над милым краем гас.
И наши девушки вдали –
скорее вяли, чем цвели.*

Каждый вопрос, если встанет перед тобой ребром, требует своего ответа. На этот раз хоть морального, поэтического ответа. Повторяя философский смысл слов известного режиссера, актера, педагога, академика Константина Станиславского, «подлинность вещей должна смениться подлинностью чувств», и эти чувства не дают покоя Коста Маргиеву.

Поэт хорошо знает, что свои молодые годы, всю радость души, миллионы и свою жизнь отдал «стране – на самой горестной войне». Он видел, что «поседали в том бою – в том, самом первом, что потом всю жизнь» их «жег своим огнем...». И, хотя своих друзей, павших на поле брани, вспоминает со слезами на глазах, не падает духом. Как полагается настоящему воину, защитнику Отечества, находит мужественный ответ на свой, на первый взгляд, как будто бы, риторический вопрос, и его голос твердый и сильный:

*Я вспомню молодость мою!
И, встав, седой, из-за стола,
вдохну и выдохну: – Была!
(«Ровесникам»)*

И мы верим ему, солдату, победившему зло – фашизм. Потому, что в его словах нет лицемерия. Он не способен говорить неправду. Мы уверены, что «За родительский светлый порог / юность, верная долгу, шагнула. / И тревога военных дорог / увела далеко от аула». Ради этого ему пришлось пройти путь нелегкий, «пил из чаши и горечь, и радость...», чтобы было людям в жизни радостно, светло. И он горд этим:

*Это я говорю, чья любовь
исцеляла военные беды, –
если надо, осилю все вновь
и пройду от беды до Победы.*

*Больно сердцу порою от ран...
Но жить в мире спасенному свету, –
Это я говорю –
ветеран,
целовавший в уста Победу!
(«Майский ветер по зелени дня...»)*

Коста Маргиев – преданный сын своей Родины. Он, где бы ни был, что бы ни делал, знает предел мирозерцанию: «...этот свет небес, что смотрится в родник», «...этот синий день, что снова» видит ныне, «на всех ветрах судьбы хранил в душе святыней – священнейших могил не осквернил язык». И все это дает ему право любить сыновней любовью свой народ и свое Отечество. Если говорит – «в скитаниях моих не видел краше мест!», – то ему нельзя не верить. Он прав – «Их просто, видно, нет – коль я отсюда родом... / Здесь корни дней моих, вспоенные народом, / я – капелька его талантливых примет...»

Лирический герой поэта не может не радоваться, увидев родину отцов, но стихотворение и с ним автор выигрывают тогда, когда с ним радуется и читатель. А произведение не оставляет его равнодушным:

*Вернулся я к тебе, о родина отцов,
родимый мой аул, земля моя родная,
стою я пред тобой, от радости рыдая...
Нагнусь и припаду я к роднику лицом –*

*увиджу облака, соринки от травы,
а рядышком пчела пьет воду и бормочет...
О милая моя!.. Что мне поведать хочешь
в разливе золотом июльской синевы?*

(«Вернулся я к тебе...»)

После войны будущий поэт один год поработал в колхозе в родном селе, потом его приняли редактором осетинской передачи Юго-Осетинского радиовещания. В 1950 году перешел в редакцию журнала «Фидиуаг» литературным работником. Литературный журнал, орган Юго-Осетинского отделения Союза писателей – хорошая работа для молодого поэта, но в редакции «Фидиуаг» долго не задержался. В октябре 1952 года перешел в редакцию газеты «Коммунист». Назначили его заведующим отделом газеты – печатного органа Юго-Осетинского обкома Коммунистической партии и Областного исполнительного комитета. Но и там не остался надолго. Занимал ответственные должности: с января 1955 года по сентябрь того же

года – уполномоченный республиканского радиокomiteта по Южной Осетии; 1955–1957 гг. – ответственный секретарь журнала «Фидиуæг»; 1959–1975 гг. – сотрудник газеты «Советон Ирыстон»; 1975–1985 гг. – ответственный секретарь Юго-Осетинского отделения Союза писателей. А с 1986 по 2009 год работал литературным консультантом в Союзе писателей Республики Южная Осетия.

Несмотря на повседневную занятость, Коста Маргиев никогда не забывал, что человек своего времени должен постоянно повышать свои знания, свой кругозор. С 1957 по 1959 год был слушателем Высших литературных курсов при Союзе писателей СССР. А с 1961 по 1965 год учился на заочном отделении Литературного института имени Максима Горького в Москве.

Коста Маргиев относится к поколению осетинских писателей, которые в литературу пришли в предвоенные годы. Но поэтом он стал в годы Великой Отечественной войны. Молодой поэт в своих стихотворениях, написанных им во время войны, создал образ советского воина, защищавшего свое Отечество от захватчиков, от фашистов. Начинающий поэт смог показать любовь защитника Родины к Отечеству, способного на героический подвиг во благо родной земли. Смог художественно нарисовать образ патриота Отечества. Его солдат озабочен судьбой своего народа и Родины, и это дает ему силы бороться за справедливость и за мир во всем мире.

Когда поэт говорит, что мальчишкой за стадом ходил, как мог, старался делать все получше; прошел всю войну – стоптал не одну пару сапог, то понимал, что платил отчизне сыновний свой долг. Но успех его был в том, что все время чувствовал и чувствует себя перед Родиной и народом вечным должником, что ведет его от одного успеха к другому. Но лучше послушать его самого:

*Вернулся с войны... Поле предков пахал.
И вроде бы был от забот моих толк.
О милой отчизне стихи написал...
И все же за мною остался мой долг.*

*Тревожусь: не вечна дорога моя...
Но как бы ни краток был жизненный срок,
святая святых моего бытия –
долг!
(«Долг»)*

Читаешь произведения Коста Иосифовича и думаешь о их доходчивости, о их, как будто бы простом построении сюжета, о их ясности языка, об их поэтике и догадываешься, что творчество поэта выигрывает всей этой архитектурной, о чем бы он ни думал и ни страдал.

Стихотворения, написанные во время войны, вошли в первый сборник поэта «Мои песни» («Мæ зарджытæ», 1952). После этого собрания стихов поэт издал десятки книг: «Зæрдæйæ-зæрдæмæ» («От сердца к сердцу», 1956); «Судон» («Родник, 1960); «Царды фæндагыл» («На дорогах жизни», 1964); «Уæзæг» («Очаг», 1968); «Æвзæрст уацмыстæ» («Избранные произведения», 1972); «Агурын ме 'взонгад» («Ищу свою молодость», 1975); «Фондз чызджы зарæг» («Песня о пяти девушках», 1978); «Цард æмæ мæлæт» («Жизнь и смерть», 1986); «Фыццаг уарзт» («Первая любовь» 1989); «Зæрдæйы хъуырдухæнтæ» («Мучения сердца», 2003) и многие другие, но главной темой в его творчестве стал патриотизм. Лирический герой Коста Маргиева – искренний, чувствительный, заботливый и всегда готов помочь всем, кто нуждается в его помощи, чего в настоящее время и днем с огнем в руках очень трудно сыскать.

Поэт одинаково душевно творит произведения как о патриотизме, так и о созидательном труде труженика (на этом поприще в осетинской поэзии немногие посоревнуются с Маргиевым), об отношениях любящих сердец, о природе, о братьях наших младших...

Многие его стихи известны среди читателей своей гуманностью. Но среди них самым популярным является стихотворение «Уæрцц» («Перепелка»), где несчастную перепелку лирический герой «на базаре, средь шума и гама, / где надуть тебя всякий готов», «увидел в руках мальчугана» «певунью лугов».

Когда он покупает перепелку, то думаем, что пришел конец певунье. Со скрипом в душе переживаем, что поднесет нож к ее горлышку. Пришел конец ее страданиям. Но успех произведения в другом. Лирический герой сообщает нам с радостью:

*То ль моя незажившая рана
вдруг заныла средь ясного дня...
Я отдал ему деньги... И странно
птица билась в руках у меня –*

*словно волю душа ощутила!
Как бы жизнь ни была солона,
в птице пели и радость, и сила...
И расправила крылья она.*

*Улетела!.. Спаслась от неволи.
(Я купил ее – чтоб отпустить.)
Только что же все стыдно до боли?
И кого в этой боли стыдить?!*

А стыдить кого и из-за чего всегда было и есть, только бы думать о жизни, о нашем существовании на этой земле. И об этом, хоть, дидактично, но поэт не забывает в своем прекрасном стихотворении в конце произведения:

*Люди, люди...
Во храме зеленом
пусть поет перепелка всегда,
пусть над птичьим единственным домом –
как над нашим! –
не грянет беда...*

Стихи Коста Маргиева всегда выигрывают своей идейностью и конкретностью. Его произведения отличаются ясностью мысли. Поэт для своих произведений находит задушевную ритмику и это ему помогает поэтическим языком говорить образно.

Коста Иосифович – поэт-лирик, и о жизненных проблемах

говорит душевно и лирично. Старается непременно решить их средствами душевной, чувствительной и многогранной лирики. И если он сомневается, – это тоже одно из средств поэтики, – все песни, что он «пел родной земле, / достойны ль быть такой высокой чести, / как хлеб земли на праздничном столе, / когда сидим мы за столом все вместе?»

Поэт «сомневается»: «иль в этой жизни песнь моя слаба – негромок голос и слова невзрачны»? И в таких «сомнениях» рождается настоящая поэзия, которая находит дорогу к душе читателя:

*Ах, сколько лет душа, как ворожбе,
внимала пенью, что в самом звучало!
Не в розах путь мой...
Но в моей судьбе –
я поклонюсь, все повторив сначала.*

*Пройду огонь, что нес земле беду,
осилю боль, испью все слезы боли,
вернусь домой, благословлю звезду,
что в час вечерний упадет над полем.*

И когда поэт поэтично утверждает, что «свет, что душу озарит, / упав и став частицей нашей жизни, / пребудет выше всех моих обид – / то свет звезды полей моей отчизны», то мы верим ему. А когда народ верит деятелю художественного слова, творцу прекрасного, то для него это наивысшее счастье. Поэт потому непреклонен:

*И я опять доверюсь маете
искать слова, что, полные отваги,
должны служить работе и мечте,
а не лежать сонливо на бумаге.*

*Найду ль такие?! Бог пусть мне судья.
Но я не грешен пред землей отчизны –
я сын ее
и лира ей моя
поет о высшем смысле нашей жизни.*

(«Моя лира»)

Высший смысл нашей жизни – только любовь, ради чего человек творит чудеса и способен на невероятные свершения. Но прав Виктор Гюго: «Никакая внешняя прелесть не может быть полной, если она не оживлена внутренней красотой». А внутренняя красота приходит с любовью. Только любовь к Родине, к ближнему, к окружающему вооружает человека совершать дела, угодные Богу.

И когда Коста Маргиев, в каком бы возрасте он ни был, пишет о любви, особенно о любви мужчины к даме, то читатель должен быть уверен, что его лирический герой ни в одном слове не лукавит – все идет от любящего сердца честного и чувствительного поэта. Его интимную лирику соотечественники, да и все поклонники его творчества потому принимают близко к сердцу.

Поэт вполне уверен – нельзя ошибиться в любви: «Один лишь шаг – и меркнет свет», но и к счастью надо сделать только один шаг.

Шагнешь и – счастлив на века.

Шагнешь – навеки в горе...

Всего лишь шаг!

И как горька

порой мольба во взоре...

Но мы идем земным путем

до устья, до заката,

где наш последний вечный дом –

откуда нет возврата.

Да, каждый шаг – и боль, и свет...

Да, нет назад возврата...

Но этим терням дней и лет –

мы благодарны свято!

(«Шаг»)

Когда человек уверен в своей правоте, что он «не грешен пред землей отчизны», то нет границ его силе. Коста Маргиев потому является не только своеобразным поэтом, но и хорошим переводчиком. На осетинский язык перевел много произведений писателей братских народов.

Но для осетинского народа и для Осетии он первым долгом является поэтом, автором многих поэтических сборников и поэтической повести «Очаг» («Уæзæг»). Для осетинской поэзии он сделал немало, но для Осетии его пожелания еще больше: то, что есть в ней, чтобы «свято сохраниться, умножиться в веках, хранимое десницей прекраснейшей из всех, чье имя мудро: Мать!»; чтобы была «в мире и любви, и милосердья птиц», хранила «своих птенцов, но пусть не возгордится никто из них, когда придет пора летать»; «тучнеют пусть стада, трава лугов лоснится, ласкает нивы дождь – пусть грома колесница развезит над» нею живую благодать; «пусть вечно с гор» ее «полет орлиный длится, пусть мирный свод небес бедой не омрачится, звезда» ее «ночей не устает сиять»... И все это ради того, что поэт свою Родину любит не меньше себя:

*Осетия моя, что мог бы пожелать
тебе, когда бы знал – желание свершится?
Пусть путник в дверь твою доверчиво стучится –
есть хлеб, и есть вино, беседа пусть струится
у доброго огня – беседе той под стать.*

*Осетия моя, что мог бы пожелать
тебе, когда бы знал – желание свершится?
Пусть солнца луч живой над зеленью искрится,
пусть в каждом лепестке твой образ повторится –
Отчизне и Любви забвения не знать.*

*Осетия моя, что мог бы пожелать
тебе, когда бы знал – желание свершится?
Храни тебя любовь. Пусть в людях колосится
удача дней твоих... В веках, как говорится, –
мир дому твоему, что осенен десницей
прекраснейшей из всех, чье имя вечно: Мать!
(«Осетии»)*

Это самая священная молитва, поэтическая исповедь благородного сына благородной, любимой и священной Родине. И в творчестве нашего поэта немало таких душевных произведений. В них нашли отражение как ратные

подвиги бойцов Красной Армии, так и защитников Осетии в течение двадцатилетней грузино-осетинской войны. Свою Родину – Осетию поэт уподобляет прекрасной девушке, ставшей защитником Отечества в тяжелое время испытаний отчизны. И это делает его поэзию привлекательнее.

За такие заслуги перед Отечеством и в развитии осетинской художественной литературы Коста Иосифович Маргиев награжден многими правительственными наградами. Ему присвоены орден Отечественной войны второй степени, медали – «За отвагу», «За боевые заслуги», «За освобождение Варшавы», «За победу над Германией» и другими юбилейными медалями. К 80-летнему юбилею ему вручен Орден Почета Республики Южная Осетия. Является заслуженным работником культуры республики, лауреатом премии Совета Министров ГССР «Летопись пятилетки».

Все творчество Коста Маргиева – и стихотворения, и поэмы, и рассказы, которые сочиняет очень редко, и литературно-критические статьи – со всеми его удачами и неудачами можно наименовать коротким названием – исповедь поэта.

СÆРГÆНДТÆ

Поэты дуне

Разныхас	5
<i>Фыццаг сæр</i>	
Зæххон цардæй поэतिकон дунемæ	11
<i>Дыккаг сæр</i>	
Аивадон дунейы кæркæ-мæркæтæ	50
<i>Æртыккаг сæр</i>	
Дзырды аргъ	124
<i>Цыппæрæм сæр</i>	
Аивадон дуне уæрæх кæнын	159
Фæсныхас	193
Спайдагонд литературæ	202
Уæлæмхасæн	
Зонды цæстæй кæсгæйæ	206
Миддунейæ цæуæг аивад	217
Поэт широкого размаха крыл	230
Радужные цвета поэзии	243
Слово о Камале Ходове	248
Фарны лæвар	273
Ходы Камал	282
Камал. И о Камале	297

Сабыр дзуринагтæ

Разныхас	302
<i>Фыццаг сæр</i>	
Сæрибар кургæйæ	305
<i>Дыккаг сæр</i>	
Зæххæй цæуæг рух	312
<i>Æртыккаг сæр</i>	
Арты дæр нæ сыгъд	335
<i>Цыппæрæм сæр</i>	
Иууыл зынаргъдæр адæймаг	346

<i>Фæндзæм сæр</i>	
Чи цы уарзы	374
<i>Æхсæзæм сæр</i>	
Арвмæ тырнгæйæ	387
<i>Фарæстæм сæр</i>	
Уæрæхдæр авналæнтæ	421
<i>Дæсæм сæр</i>	
Бæрзондæй бæрзонддæр	435
Фæсныхас	446
<i>Уæлæмхæсэн</i>	
Зæххон уадындзæй (уац)	451
Исповедь поэта (уац)	456

Казиты (Казиев) Мелитон Резоевич

НАШЕ БОГАТСТВО

Монографии на осетинском языке
4-я книга

Книга издана по решению Издательской комиссии
Государственного комитета информации и печати
Республики Южная Осетия

Редактор *И. Х. Джанаева*
Художественный редактор *А. Н. Джиоева*
Оформление обложки *Д. В. Кочиева*
Технический редактор *А. Н. Джиоева*
Корректор *Л. П. Тотоева*
Компьютерная верстка *Л. Г. Сиукаева*

Подписано в печать 12.01.2016г. Формат 84x108¹/₃₂.
Бумага офсетная №1-60 г. Печать офсетная.
Уч.-изд. л. . Усл. -печ.л. Тираж 300 экз. Заказ №
Дом печати РЮО, 100001, г. Цхинвал, ул. Московская, № 7.
Полиграфическое производственное объединение РЮО.
100001, Республика Южная Осетия, г. Цхинвал, ул. Московская, № 5.

